

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Wydział Społeczno-Ekonomiczny
Instytut Nauk o Polityce i Administracji

Piotr Womela

Wspieranie demokracji i lobbng polityczny.
Działalność Fundacji Konrada Adenauera w Polsce.

Praca doktorska napisana pod kierunkiem
prof. UKSW dr. hab. Klausa Ziemera

Warszawa 2023

Spis treści

Spis skrótów	7
Wstęp	13
Rozdział 1. Fundacje polityczne w Niemczech	27
1.1. Zadania i rozwój fundacji politycznych	27
1.1.1. Specyfika	27
1.1.2. Rys historyczny i profile programowe	32
1.1.3. Struktury organizacyjne	45
1.2. Ramy prawno-instytucjonalne i finansowanie fundacji	49
1.2.1. Podstawy prawne	49
1.2.2. Finansowanie	52
1.2.3. Problem niezależności	55
Rozdział 2. Wspieranie demokracji w niemieckiej polityce zagranicznej	59
2.1. Czym jest zewnętrzne wspieranie demokracji?	59
2.1.1. Typologia, motywy i cele aktorów zewnętrznych, czyli kto i dlaczego wspiera demokrację	62
2.1.2. Demokracja skonsolidowana, czyli co jest wspierane	71
2.1.3. Instrumenty i strategie, czyli jak się wspiera demokrację	75
2.2. Zmiana statusu wspierania demokracji w polityce zagranicznej RFN	79
2.3. Koncepcja dobrego przykładu	84
2.3.1. Wolnościowy porządek demokratyczny	84
2.3.2. Międzynarodowa rola Niemiec po zjednoczeniu	87
Rozdział 3. Lobbying w procesie wspierania demokracji	95
3.1. Rzecznictwo interesów i lobbying	95
3.1.1. Lobbying – próba definicji	95
3.1.2. Rzecznictwo interesów w społeczeństwie demokratycznym	101
3.2. Aktorzy i interesy	104

3.2.1.	Grupy interesów i nowi aktorzy	104
3.2.2.	Interesy, wartości i dobro wspólne	111
3.3.	Obszary i metody działania.....	116
3.3.1.	Strategie, narzędzia i techniki wywierania wpływu.....	116
3.3.2.	Zagraniczne doradztwo polityczne	122
3.3.3.	Niemiecka dyplomacja publiczna	125
Rozdział 4. Zagraniczna działalność fundacji politycznych.....		131
4.1.	Obszary działań – od lat 60. do współczesności.....	131
4.1.1.	Pierwsza dekada – Ameryka Łacińska.....	131
4.1.2.	Trzecia fala demokratyzacji – Europa Południowa	136
4.1.3.	Państwa zachodnie	140
4.1.4.	Obecne regionalne i tematyczne punkty ciężkości	142
4.2.	Fundacje polityczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej	144
4.2.1.	Uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne demokratyzacji regionu.....	144
4.2.2.	Działalność fundacji w Polsce i wybranych państwach regionu	156
Rozdział 5. Projekty Fundacji Konrada Adenauera w Polsce.....		167
5.1.	Recepcja niemieckiej polityki zagranicznej przez KAS w Polsce.....	169
5.1.1.	Wspólnota interesów.....	171
5.1.2.	Różnice stanowisk.....	173
5.1.3.	Strategiczne partnerstwo i pragmatyczna współpraca	179
5.1.4.	Niemiecka wstrzeźliwość.....	188
5.2.	Wspieranie demokracji, czyli co i jak wspiera KAS w Polsce	190
5.2.1.	Wspieranie transformacji ustrojowej i reform gospodarczych	190
5.2.2.	Europeizacja i pogłębianie integracji europejskiej	195
5.2.3.	Wspieranie społeczeństwa obywatelskiego	197
5.2.4.	Wspieranie partii politycznych	198
5.2.5.	Promocja koncepcji społecznej gospodarki rynkowej.....	200
5.2.6.	Polsko-niemieckie pojednanie i współpraca dwustronna	202

5.3.	Ewolucja profilu działalności.....	204
5.3.1.	1989-1998. Reformy ustrojowe i integracja europejska	204
5.3.2.	1998-2004. Członkostwo w UE i współpraca z partiami politycznymi..	221
5.3.3.	2004-2012. Demokratyczne struktury <i>mezo</i> i dialog polsko-niemiecki..	232
5.3.4.	2012-2019. Społeczeństwo obywatelskie, czyli demokracja <i>bottom up</i> .	243
	Zakończenie	259
	Bibliografia	265
	Spis tabel	315
	Spis rysunków.....	317

Spis skrótów

AA	Auswärtiges Amt
ACDP	Archiv für Christlich-Demokratische Politik
AdsD	Archiv der sozialen Demokratie
AEGEE	Association des états généraux des étudiants de l'Europe
AfD	Alternative für Deutschland
AFL-CIO	American Federation of Labor and Congress of Industrial Organizations
AHK	Deutsch-Polnische Industrie- und Handelskammer
AKBP	Auswärtige Kultur- und Bildungspolitik
ASEAN	Association of South-East Asian Nations
ATK	Akademia Teologii Katolickiej
AWS	Akcja Wyborcza Solidarność
BBWRE	Bezpartyjny Blok Wspierania Reform
BDI	Bundesverband der Deutschen Industrie
BIZ	Büro für Internationale Zusammenarbeit
BMBF	Bundesministerium für Bildung und Forschung
BMG	Bundesministerium für gesamtdeutsche Fragen
BMI	Bundesministerium des Innern und für Heimat
BMWi	Bundesministerium für Wirtschaft
BMZ	Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit, od 1993 r. Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung
BpB	Bundeszentrale für politische Bildung
BRH	Bundesrechnungshof
CASE	Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych
CDS	Centro Democrático e Social
CDU	Christlich Demokratische Union Deutschlands
CIA	Central Intelligence Agency
CLAT	Central Latinoamericana de Trabajadores
CMJP2	Centrum Myśli Jana Pawła II
CSL	Centrum Samorządności Lokalnej
CSM	Centrum Stosunków Międzynarodowych
CSR	Corporate Social Responsibility
CSU	Die Christlich-Soziale Union in Bayern

DAAD	Deutscher Akademischer Austauschdienst
DAC	Development Assistance Committee, OECD
DEG	Deutsche Investitions- und Entwicklungsgesellschaft
DES	Desiderius-Erasmus-Stiftung
DGAP	Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik
DGB	Deutscher Gewerkschaftsbund
DGO	Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde
DHI	Deutsches Historisches Institut Warschau
DWPN	Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej
Dz.U.	Dziennik Ustaw
ECFR	European Council on Foreign Relations
EIZ	Europäische und internationale Zusammenarbeit
ENoP	European Network of Political Foundations
EPL	Europejska Partia Ludowa
EPL-ED	Grupa Europejskiej Partii Ludowej i Europejskich Demokratów
EUCD	European Union of Christian Democrats
FAES	Foundation for Advanced Education in the Sciences
FDP	Freie Demokratische Partei
FES	Friedrich-Ebert-Stiftung
FNS	Friedrich-Naumann-Stiftung
FWPN	Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
GIZ	Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit
GLOBSEC	Bratislava Global Security Forum
GVK	Gemeinsame Verfassungskommission
HBS	Heinrich-Böll-Stiftung
HSS	Hanns-Seidel-Stiftung
IBK	Institut für Begabtenförderung
GIZ	Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit
IBnGR	Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową
IFEDEC	Instituto de Formación Demócrata Cristiana
IFK	Institut für Kommunalpolitik
IIS	Instituts für Internationale Solidarität
ILDIS	Instituto Latinoamericano de Investigaciones Sociales

IMF	International Monetary Fund
INDESP	Instituto de Desenvolvimento Pessoal
IRI	International Republican Institute
IRZ	Deutsche Stiftung für internationale rechtliche Zusammenarbeit
ISP	Instytut Spraw Publicznych
ISS	Instytut Studiów Strategicznych
IZ	Instytut Zachodni
IFEDEC	Instituto de Formación Demócrata Cristiana
KAS	Konrad-Adenauer-Stiftung
KfW	Kreditanstalt für Wiederaufbau Entwicklungsbank
KLD	Kongres Liberalno-Demokratyczny
KPN	Konfederacja Polski Niepodległej
KRS	Krajowy Rejestr Sądowy
KUL	Katolicki Uniwersytet Lubelski, od 2005 r. Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
LPR	Liga Polskich Rodzin
MDSM	Międzynarodowy Dom Spotkań Młodzieży w Oświęcimiu
M.P.	Monitor Polski
MSZ	Ministerstwo Spraw Zagranicznych
NBP	Narodowy Bank Polski
NDI	National Democratic Institute
NED	National Endowment for Democracy
NGO	non-government organization
NIMD	Netherlands Institute for Multiparty Democracy
NRD	Niemiecka Republika Demokratyczna
OA	Official Aid
ODA	Official Development Assistance
ODCA	Organización Demócrata Cristiana de América
ODS	Občanská demokratická strana
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
OKP	Obywatelski Klub Parlamentarny
ONZ	Organizacja Narodów Zjednoczonych
OPZZ	Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych
ORIT	Organización Regional Interamericana de Trabajadores
OSCE	Organization for Security and Co-operation in Europe

OSW	Ośrodek Studiów Wschodnich
ÖVP	Österreichische Volkspartei
PC	Porozumienie Centrum
PCD	Partia Chrześcijańsko-Demokratyczna
PDC	Partido da Democracia Cristã / Partido Demócrata Cristiano
PDS	Partei des Demokratischen Sozialismus
PE	Parlament Europejski
PECSA	Polish European Community Studies Association
PFRS	Polska Fundacja im. Roberta Schumana
PGNiG	Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo
PHARE	Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies
PiS	Prawo i Sprawiedliwość
PISM	Polski Instytut Spraw Międzynarodowych
PO	Platforma Obywatelska
PP	Partido Popular
PSL	Polskie Stronnictwo Ludowe
PSOE	Partido Socialista Obrero Español
PuB	Abteilung Politik und Beratung
PUON	Polska Unia Ofiar Nazizmu
PZPR	Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
RFN	Republika Federalna Niemiec
RLS	Rosa-Luxemburg-Stiftung
RN	Renovación Nacional
RS-AWS	Ruch Społeczny Akcja Wyborcza Solidarność
SEA	Stowarzyszenie Euro-Atlantyckie
SLD	Sojusz Lewicy Demokratycznej
SPD	Sozialdemokratische Partei Deutschlands
SPÖ	Sozialdemokratische Partei Österreichs
SVR	Stiftungsverband Regenbogen
SWP	Stiftung Wissenschaft und Politik
SWPS	Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej
SZPMA	Polgári Magyarorszáért Alapítvány
TACIS	Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States
THA	Theodor-Heuss-Akademie

TRANSFORM	Transform-Programm der Bundesregierung
UCD	Partia Centrum / Unión de Centro Democrático
UD	Unia Demokratyczna
UDI	Unión Demócrata Independiente
UE	Unia Europejska
UEN	Union for Europe of the Nations
UGT	Unión General de Trabajadores y Trabajadoras
UKSW	Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
UNIAPAC	Union Internationale des Associations Patronales Catholiques
UP	Unia Pracy
URM	Urząd Rady Ministrów
USAID	United States Agency for International Development
UW	Unia Wolności
WFD	Westminster Foundation for Democracy
WIKAS	Wissenschaftliches Institut der Konrad-Adenauer-Stiftung
WNP	Wspólnota Niepodległych Państw
WUCD	World Union of Christian Democrats
ZChN	Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe
ZDH	Zentralverband des Deutschen Handwerks
ZdK	Zentralkomitee der deutschen Katholiken
ZfA	Zentralstelle für das Auslandsschulwesen
ZNP	Związek Nauczycielstwa Polskiego

Wstęp

Fundacje polityczne w Niemczech są od dziesięcioleci ważnymi instytucjami edukacji obywatelskiej i częścią składową niemieckiej kultury politycznej. Ideowo związane są z niemieckimi partiami politycznymi reprezentowanymi w Bundestagu. Chociaż swoją pracę edukacyjną, podobnie jak całą działalność, kształtują w oparciu o wartości prezentowane przez partię polityczną, z którą są powiązane, to jednocześnie są podmiotami niezależnymi. Realizują zadania publiczne i są finansowane ze środków publicznych, jednak nie są instytucjami państwowymi, a swoje zadania wykonują w sposób niezależny od partii i rządu. Stanowią unikalne instytucje w skali światowej, pod względem działalności zarówno krajowej, jak i międzynarodowej¹. Podczas gdy w kraju fundacje partyjne zajmują się przede wszystkim edukacją obywatelską, doradztwem na rzecz partii, to ich działalność w zachodnich krajach uprzemysłowionych koncentruje się na umacnianiu dwustronnych stosunków transatlantyckich i zachodnioeuropejskich Niemiec poprzez nawiązywanie kontaktów i wspieranie dialogu między elitami politycznymi, gospodarczymi i kulturalnymi. Jednak zdecydowanie najważniejsza część pracy zagranicznej odbywała się w krajach rozwijających się w Afryce, Azji i Ameryce Łacińskiej, gdzie dwie największe i najstarsze fundacje partyjne, Fundacja Konrada Adenauera (KAS) i Fundacji Friedricha Eberta (FES), są obecne od lat 60. Działalność fundacji polega tam na podejmowaniu czynności z zakresu pomocy rozwojowej, pomocy technicznej oraz doradztwa dla określonych środowisk politycznych.

W swojej pracy fundacje mogą podejmować działania polegające na promowaniu i wspieraniu poszczególnych grup i nurtów politycznych. Ponadto bliskie związki z instytucjami politycznymi Republiki Federalnej, z rządem lub opozycją, a zwłaszcza z ich strukturami decyzyjnymi, nadają fundacjom za granicą znaczenie polityczne. W pewnych okolicznościach nie można więc było uniknąć napięć i konfliktów. Zarzucano fundacjom mieszanie się do wewnętrznych spraw państw obcych. Widoczne było to przykładowo w zaangażowaniu fundacji w latach 60.-80. w promocję i rozwój demokracji w Ameryce Łacińskiej, a także w krajach Europy Południowej w okresie poprzedzającym południowe rozszerzenie Unii Europejskiej².

¹ U. Pascher, *Die deutschen parteinahen politischen Stiftungen – Hybride Organisationen in der Globalisierung*, (Logos) Berlin 2002, s. 99.

² Ch. Wagner, *Die offiziöse Außen- und Entwicklungspolitik der deutschen politischen Stiftungen in Lateinamerika*, w: *Deutschland – Lateinamerika: Geschichte, Gegenwart und Perspektiven*, red. M. Mols, Ch. Wagner, (Vervuert) Frankfurt n. M. 1994, s. 167-228; A. M. Sanchez, *The Friedrich Ebert Foundation and the Spanish Socialists during the Transition to Democracy, 1975-1982*, „Contemporary European History”, 26 (1) 2016, s. 143-162.

Upadek komunizmu zmienił priorytety niemieckich fundacji. Od tamtej pory koncentrowały się na budowaniu instytucji demokratycznych i promowaniu społecznej gospodarki rynkowej w państwach byłego bloku wschodniego. Z biegiem lat wykształciły się specyficzne cele i metody wspierania demokracji w poszczególnych regionach obszaru postkomunistycznego. Punkt ciężkości przesunął się na Europę Środkowo-Wschodnią, gdzie szczególne miejsce zajmowała Polska. Intensywność działań fundacji w Polsce wynika z jej znaczenia dla Niemiec – tj. z faktu bezpośredniego sąsiedztwa i względów geopolitycznych oraz potencjału Polski jako największego państwa regionu. Wspieranie demokracji rozumiane było przez niemiecki rząd jako eksport stabilizacji, zaś wspieranie gospodarki wolnorynkowej – jako eksport dobrobytu³. Zadania te powierzono fundacjom politycznym.

Relacje między fundacjami, rządem i partiami politycznymi opierają się na wymianie zasobów. Poparcie partii zasiadających w Bundestagu zapewnia fundacjom politycznym niezbędne środki finansowe z budżetu federalnego. Środki dla fundacji są dzielone między nie zgodnie z ustalonym schematem, zależnym od liczby głosów uzyskanych przez każdą partię polityczną podczas dwóch ostatnich wyborów parlamentarnych. Wynika to z ogólnie przyjętej praktyki, nie zaś z norm prawnych. W rzeczywistości decyzje w tej sprawie zapadają w Komisji Budżetowej Bundestagu⁴. Jednocześnie związek fundacji z daną partią gwarantuje jej znaczną niezależność od ewentualnych wpływów poszczególnych ministerstw, które mają ograniczone pole działania w sprawie ustalania wysokości finansowania fundacji. Dlatego fundacje należą do podmiotów, które pomimo otrzymywania rządowych dotacji, cieszą się dużą niezależnością w relacjach z ministerstwami⁵. W literaturze wskazuje się na niejednoznaczny związek między fundacjami a polityką zagraniczną⁶. Część badaczy uważa, że flankują one niemiecką politykę zagraniczną równoległymi działaniami wspierającymi w obszarach niedostępnych dla oficjalnej dyplomacji, prowadząc *Nebenaußenpolitik*⁷. Inni umiejscawiają zagraniczną

³ A. Zięba, *Rola Niemiec w rozszerzaniu Unii Europejskiej*, (Poltext) Warszawa 2010, s. 22-25.

⁴ B. Dierks, *Kein Geld ohne Gesetz*, „Das Parlament”, (10-11) 2023, s. 4.

⁵ D. Dakowska, *German Political Foundations: Transnational party go-betweens in the process of EU enlargement*, w: *Transnational European Union*, red. W. Kaiser, P. Starie, (Routledge) Londyn 2005, s. 152-154.

⁶ Por. S. Bartsch, *Politische Stiftungen: Grenzgänger zwischen Gesellschafts- und Staatenwelt*, w: *Deutschlands neue Außenpolitik. Band 4: Institutionen und Ressourcen*, red. W.-D. Eberwein, K. Kaiser, (Oldenbourg) Monachium 1998, s. 186-198; E. Hillebrand, U. Optenhögel, *Mediatoren in einer entgrenzten Welt. Zur außenpolitischen Rolle der politischen Stiftungen*, „Internationale Politik und Gesellschaft”, (2) 2001, s. 165-172; S. W. Pogorelskaja, *Die parteinahen Stiftungen als Akteure und Instrumente der deutschen Außenpolitik*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, (6-7) 2002, s. 29-38.

⁷ F. Nuscheler, *Politische Stiftungen. Denkfabriken und diplomatische Hilfstruppen*, w: *Auftrag Deutschland. Nach der Einheit: Unser Land der Welt vermitteln*, red. D. Weirich, (Hase, Koehler) Moguncja – Monachium 1993, s. 223-240.

działalność fundacji politycznych w usieciowionym środowisku niemieckiej dyplomacji publicznej⁸.

Fundacje są także określane jako agenci zmiany – *agents of change*. Widoczne było to zwłaszcza w okresie przemian ustrojowych w Europie Środkowo-Wschodniej. Ważnym czynnikiem transformacji była europeizacja związana z perspektywą członkostwa w UE. Perspektywa ta nadała podmiotom ponadnarodowym, takim jak niemieckie fundacje polityczne, legitymacji i szczególnego znaczenia – agentów transferu idei politycznych, oraz zapewniła im zasoby w postaci przychylności i prestiżu. Fundacje promowały wprawdzie w regionie różne wartości specyficzne dla ich preferencji partyjnych, lecz wspólne było ich dążenie do ustanowienia demokracji i wsparcie dla integracji europejskiej⁹. Podejmując działania wspierające demokrację, próbowały wpływać na władzę publiczną. Czyniły to, aby zgodnie ze swoimi celami zmienić jej postępowanie lub też utrwalić pożądane zachowania, przykładowo w zakresie kontynuowania reform. Działania takie wykazują cechy lobbingu¹⁰.

KAS odegrała eksponowaną rolę wśród niemieckich fundacji w Polsce. W ciągu ponad 30-letniej działalności Fundacja realizowała tysiące przedsięwzięć. W wyniku intensywnej pracy projektowej zyskała dużą rozpoznawalność i ugruntowała silną pozycję w gronie instytucji polsko-niemieckich. Ponadto dzięki chrześcijańsko-demokratycznemu profilowi nawiązała współpracę z wpływowymi środowiskami postsolidarnościowymi, a później z polskimi partiami zrzeszonymi, podobnie jak Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna Niemiec (CDU), w Europejskiej Partii Ludowej.

Jednocześnie stan badań w polskojęzycznej literaturze przedmiotu ogranicza się do pojedynczych artykułów na temat różnych aspektów działania niemieckich fundacji politycznych¹¹. Przedmiotem ich nie była jednak KAS *explicite*. Natomiast pozycji monograficznej dotyczącej fundacji politycznych w języku polskim nie ma.

W literaturze niemieckojęzycznej przełomową pracą była książka Henninga von Viererge z 1977 r. Stanowi pierwszą całościową analizę działalności niemieckich fundacji

⁸ Np. w kontekście pracy fundacji politycznych w Europie Wschodniej: W. Schneider-Deters, *Civil Diplomacy. Politische Stiftungen in Ost- und Ostmitteleuropa*, „Osteuropa”, (8) 2005, s. 107-125.

⁹ D. Dakowska, *German Political Foundations...*, s. 155-158.

¹⁰ K. Jasiecki, M. Mołęda-Zdziech, U. Kurczewska, *Lobbing. Sztuka skutecznego wywierania wpływu*, (Oficyna Ekonomiczna) Kraków 2005, s. 20.

¹¹ Np. w ujęciu historycznym: D. Dakowska, *Niemieckie fundacje polityczne wobec Ostpolitik (1970-1989)*, „Rocznik Polsko-Niemiecki”, (13) 2005, s. 7-36; też, *Zimnowojenne korzenie niemieckiej dyplomacji publicznej – rola fundacji politycznych*, w: *Dyplomacja publiczna*, red. B. Ociepka, (UWr) Wrocław 2008, s. 147-171; w kontekście niemieckiej dyplomacji publicznej: J. Gotkowska, *Niemieckie sieci na Wschodzie. Niemiecki soft power w Europie Wschodniej. Azji Centralnej i na Kaukazie Południowym*, „Raport OSW”, (9) 2010; R. Łoś, *Soft power w niemieckiej polityce zagranicznej*, „Athenaeum”, (35) 2012, s. 156-169; w kontekście budowy relacji dobrosąsiedzkich: D. Bednarz, A. Rybak, *Rola fundacji w rozwijaniu współpracy i solidarności międzynarodowej – na przykładzie działalności Fundacji Konrada Adenauera w Polsce i Fundacji Stefana Batorego*, w: *Think tanki i fundacje polityczne: wybrane problemy*, red. W. Ziętara, (UMCS) Lublin 2017, s. 69-84.

politycznych, ale ich międzynarodową pracę traktuje tylko marginalnie. Pozycji zwartych na temat międzynarodowej działalności fundacji jest niewiele. Wyjątkiem w tym względzie były pionierskie badania Ute Pascher z 2002 r., analizujące dostosowanie się fundacji do procesów globalizacji. Pascher zajmowała się rosnącym międzynarodowym wpływem podmiotów niepaństwowych i badała relacje FES z ONZ w latach 90.¹² Do nielicznych badaczy podejmujących tę tematykę należy Swetlana Pogorelskaja¹³. Badaczka twierdziła, że fundacje wypełniają w swojej pracy międzynarodowej zadania, których państwo nie może wykonać. Według niej to ma czynić fundacje niezależnymi aktorami w polityce zagranicznej i ma uzasadniać ich finansowanie przez państwo. Jednak w swojej pracy nie koncentrowała się na zewnętrznym wspieraniu demokracji i nie prowadziła badań studium przypadku. Ogólny przegląd międzynarodowych aktywności fundacji w zakresie wspierania demokracji znajdziemy w pracy Alexandra Mohra¹⁴. Bardzo obszerną analizę struktur instytucjonalnych FES przeprowadził w tym zakresie Erfried Adam¹⁵. Działalnością FES w Tunezji oraz KAS w Europie Południowo-Wschodniej w kontekście niemieckiej dyplomacji publicznej zajmowała się Marianne Sieker w swoim anglojęzycznym doktoracie¹⁶.

Brakuje natomiast w dotychczasowej literaturze monografii odnoszącej się do niemieckich fundacji w Europie Środkowo-Wschodniej oraz badań dotyczących realizowania zadań rządowych przez fundacje w obszarze zewnętrznego wspierania demokracji. Badacze wskazujący na związek fundacji politycznych z polityką zagraniczną swoją tezę uzasadniają zależnością finansową i strukturalną¹⁷. Rzadko podejmują się jednak jej weryfikacji na konkretnym przykładzie (*case study*), a żadne badanie nie kładzie nacisku na obszerniejszą analizę projektów fundacji¹⁸. Autor dysertacji wychodzi z założenia, że to właśnie w projektach, czyli konkretnym działaniu, materializują się wartości i cele fundacji, w których z kolei wyrażać się może niezależność lub jej brak. Poza tym interesującym i niezbadanym aspektem pracy niemieckich fundacji politycznych jest ich działalność lobbingowa za granicą.

¹² U. Pascher, *Die parteinahen politischen Stiftungen...*

¹³ S. W. Pogorelskaja, *Frei von den Zwängen der Tagespolitik. Die deutschen politischen Stiftungen im Ausland*, (Peter Lang) Frankfurt n. M. 2009.

¹⁴ A. Mohr, *The German Political Foundations as Actors in Democracy Assistance*, (Dissertation.com) Boca Raton 2010.

¹⁵ E. Adam, *Vom mühsamen Geschäft der Demokratieförderung. Die internationale Entwicklungszusammenarbeit der Friedrich-Ebert-Stiftung*, (Dietz) Bonn 2012.

¹⁶ M. Sieker, *The Role of the German Political Foundations in International Relations: Transnational Actors in Public Diplomacy*, (Nomos) Baden-Baden 2019.

¹⁷ S. W. Pogorelskaja, *Frei von den Zwängen...*, s. 25-29; taż, *Die parteinahen Stiftungen...*, s. 29-38; S. Bartsch, *Politische Stiftungen...*; F. Nuscheler, *Politische Stiftungen...*, s. 223-230.

¹⁸ Badania najczęściej miały charakter porównawczy dwóch lub więcej niemieckich fundacji. Wnioski zaś wyciągane były w nich na podstawie relacji pracowników fundacji (wywiad) oraz udostępnianych badaczom w mniej lub bardziej ograniczonym zakresie dokumentów fundacji.

Problem pojawia się wprawdzie sporadycznie w publicystyce lub pojedynczych artykułach naukowych, lecz nie został jeszcze systematycznie zweryfikowany¹⁹.

Luki w istniejącej literaturze uzasadniają wybór tematu. Dotychczasowe badania miały najczęściej charakter porównawczy dwóch lub więcej niemieckich fundacji. Wnioski zaś wyciągane były w nich na podstawie relacji pracowników fundacji (wywiad) oraz udostępnianych badaczom dokumentów fundacji. Taki charakter ma wspomniana wcześniej praca Sieker²⁰. Natomiast w niniejszej dysertacji weryfikacja też opiera się na analizie realizowanych przez niemiecką fundację polityczną projektów oraz na całościowej kwerendzie zasobów archiwalnych ich dotyczących. Jest to podejście nowatorskie, nieistniejące wcześniej w badaniach. Oryginalne jest osadzenie pracy badanego przypadku w systemie niemieckiego, zewnętrznego wspierania demokracji, a także kontekstualizacja łącząca wspieranie demokracji z lobbieniem.

Zgodnie z zaleceniami metodologów badania podjęte w pracy określają kryteria rzeczowe, przestrzenne i temporalne²¹. Pod względem rzeczowym obejmują działalność KAS w Polsce w obszarze wspierania demokracji i działań lobbujących. W badaniach nacisk położono na analizę projektów Fundacji, czyli celowych przedsięwzięciach odbywających się w ramach określonego scenariusza²². Pod względem przestrzennym badane są działania warszawskiego biura KAS przeprowadzone w Polsce lub za granicą. Pod względem temporalnym badanie obejmuje okres 30 lat, od rozpoczęcia pracy przez biuro KAS w Warszawie do 2019 r. Zakończył się wówczas okres programu operacyjnego Federalnego Ministerstwa Spraw Zagranicznych (AA), z którego finansowana była Fundacja. Kolejny program obejmował lata 2020-2022. Jego ewaluacja odbywa się w 2023 r. i dopiero po jej zakończeniu dostępne będą pełne dane za ten okres. Z tego względu zrezygnowano z analizy ostatnich trzech lat działalności KAS²³. Ponadto badania uwzględniają analizę kontekstualną,

¹⁹ Np. R. Fücks, *Einmischen, bitte! Wie Stiftungen Politik und Gesellschaft verändern*, „Tagesspiegel”, 26.04.2012: <https://www.tagesspiegel.de/berlin/wie-stiftungen-politik-und-gesellschaft-verandern-6692059.html> (dostęp 01.03.2023); D. Engels, A. Schmitz, *Kurzexpertise Einfluss von Interessenvertretungen durch Lobbyarbeit*, „Bericht – Institut für Sozialforschung und Gesellschaftspolitik”, 06.05.2016, s. 8-9: https://media.frag-den-staat.de/files/foi/99960/2016-05-06_Einfluss_durch_Interessenvertretung.pdf (dostęp 01.03.2023); P. Zariczny, *Przyjaciele Polski – lobby propolskie we współczesnych Niemczech*, „Athenaeum”, (35) 2012, s. 212-235; J. Gotkowska, *Niemieckie sieci na Wschodzie...*, s. 12-20; P. Semka, *Z Niemcami za dużo lukru a za mało dyskusji o problemach*, „Rzeczpospolita”, 02.07.2012: <https://www.rp.pl/plus-minus/art6608981-z-niemcami-za-duzo-lukru-a-za-malo-dyskusji-o-problemach> (dostęp 01.03.2023).

²⁰ Np. M. Sieker, *The Role of the German...*

²¹ R. Bäcker i in., *Metodologia badań politologicznych*, (Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych) Warszawa 2016, s. 33-42.

²² Zasadnicze instrumenty projektów wywieść należy z obszaru edukacji obywatelskiej i doradztwa politycznego. Są to przykładowo: międzynarodowe konferencje, seminaria naukowe, polsko-niemieckie debaty eksperckie, podróże studyjne, publikacje, raporty i *position papers* czy szkolenia i warsztaty dla studentów.

²³ Ze wstępnie przeprowadzonych obserwacji wynika jednak, że po 2019 r. nie nastąpiła zasadnicza zmiana celów i profilu projektów KAS.

która rozszerza odpowiednio kryteria rzeczowe, przestrzenne i temporalne. Analiza ta odnosi się do kontekstu historycznego, instytucjonalnego, międzynarodowego i regionalnego, ideologicznego oraz programowego. Pozawala to przedstawić uwarunkowania badanych problemów oraz środowisko, w którym funkcjonuje KAS²⁴.

Celem dysertacji jest zatem kompleksowa analiza działalności KAS w Polsce w kontekście zewnętrznego wspierania demokracji i lobbingu. Ogólna teza sprowadza się do dwóch twierdzeń. Po pierwsze, że KAS w Polsce wspiera demokrację, będąc specyficznym aktorem niemieckiej polityki zagranicznej. Po drugie, że wspieranie demokracji podejmowane przez KAS jest kategorią pojemniejszą, w której zawiera się lobbing jako środek służący do wdrożenia i umocnienia demokracji. Aby tezę tę zweryfikować, należy odpowiedzieć na podstawowe pytania badawcze:

- Jak w kategorię zewnętrznego wspierania demokracji i lobbingu wpisuje się działalność KAS w Polsce?
- Na czym polega związek między KAS i niemieckim rządem?
- Jakie interesy wyrażają się w działalności KAS?
- Jakie działania KAS można uznać za lobbing polityczny i czemu one służą?

Niniejsza dysertacja składa się z pięciu rozdziałów oraz wstępu i zakończenia. Rozdział pierwszy przedstawia ogólną działalność fundacji politycznych w kontekście niemieckiego systemu edukacji obywatelskiej oraz pracy międzynarodowej. W celu ukazania ich specyfiki, podejmuje się tu także analizę porównawczą niemieckich fundacji z podobnymi instytucjami z innych państw. W tej części pracy opisany jest rozwój historyczny oraz przedstawiona charakterystyka poszczególnych fundacji. Ponadto analizie poddana jest relacja fundacji z partiami politycznymi, rządem i parlamentem w celu określenia stopnia niezależności fundacji politycznych. Niezależność ta badana jest w wymiarze instytucjonalno-prawnym, finansowym, organizacyjnym i programowym.

W rozdziale drugim wyjaśnione jest pojęcie zewnętrznego wspierania demokracji. Analizie poddane zostały determinanty wspierania demokracji, przede wszystkim uwarunkowania międzynarodowe, perspektywa aktorów zewnętrznych, ich motywy, strategie i instrumenty. Motywy kierujące państwem udzielającym wsparcia wyjaśniane są za pomocą trzech głównych teorii stosunków międzynarodowych. W dalszej części przedstawione jest

²⁴ A. Willems, *Contextual Analysis. Putting Research into Context*, w: *Research Methods in the Social Sciences: An A-Z of key concepts*, red. J.-F. Morin, Ch. Olsson, E. Özlem Atikcan, (Oxford University) Oksford 2021, s. 62-64.

wspieranie demokracji w niemieckiej polityce zagranicznej. Przeanalizowana została zmiana statusu wspierania demokracji, która dokonała się na przestrzeni dziesięcioleci, oraz struktura i rola aktorów flankujących działania rządu w tym zakresie. W ostatniej części rozdziału przedstawiono współczesne koncepcje zewnętrznego wspierania demokracji oraz jej normatywne podstawy, a także zmieniającą się rolę Niemiec po zjednoczeniu, która wyraża się w przejmowaniu odpowiedzialności za utrzymanie liberalnego ładu międzynarodowego.

Rozdział trzeci odnosi się do lobbingu w procesie zewnętrznego wspierania demokracji. Rozpoczyna go definicja pojęcia, stanowiąca syntezę podejść reprezentowanych w dwóch teoriach: teorii państwa demokratycznego i teorii komunikacji masowej. W następnej kolejności określone zostały grupy interesów, których specyficznym rodzajem jest rząd oraz niemiecka fundacja polityczna. Określona została również kategoria interesu. Ponadto przeanalizowano związki fundacji z grupami interesu oraz interesy, które reprezentuje. Rozdział kończy porównanie opisanych w literaturze metod i technik lobbingu z działaniami KAS oraz analiza instytucjonalna struktur niemieckiej dyplomacji publicznej, w których funkcjonują fundacje polityczne.

Rozdział czwarty podzielony jest na dwie części. W pierwszej części podjęta została tematyka zagranicznej działalności niemieckich fundacji w ujęciu historycznym. Na wybranych przykładach zaprezentowano tu charakterystyczne dla danego okresu obszary i tendencje. Jednocześnie wybrane przypadki poddane zostały analizie pod kątem stosowania przez fundacje lobbingu. W drugiej części zaprezentowano działalność fundacji w Europie Środkowo-Wschodniej. Analizie poddano uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne procesu transformacji. Nacisk położono na cele, jakie miało pełnić wspieranie demokracji w niemieckiej polityce zagranicznej, oraz na percepcję zewnętrznego wspierania demokracji w państwach regionu. Ponadto zaprezentowano zróżnicowane aktywności fundacji w wybranych państwach Europy Środkowo-Wschodniej, ze szczególnym uwzględnieniem Polski.

Rozdział piąty poświęcony jest działalności projektowej KAS w Polsce. Składa się z trzech części. Pierwsza zajmuje się porównaniem celów i treści projektów KAS z założeniami niemieckiej polityki zagranicznej. Poza tym przeanalizowano stanowiska, jakie Fundacja zajmowała w sytuacjach różnic interesów, które ujawniały się w stosunkach bilateralnych. Na tej podstawie ustala się, w jakim zakresie KAS realizowała agendę rządową oraz w jakim stopniu wykazywała od niej niezależność lub podlegała wpływom innym niż niemieckie. W części drugiej rozdziału piątego określono centralne zadanie KAS w Polsce, polegające na wspieraniu demokracji. Analiza odnosi się do szeroko rozumianego pod względem przedmiotowym wsparcia, które obejmuje sześć zasadniczych obszarów: wspieranie

transformacji ustrojowej i reform gospodarczych, wspieranie integracji europejskiej, umacnianie społeczeństwa obywatelskiego, wspieranie partii politycznych, promocję społecznej gospodarki rynkowej, rozwój stosunków dobrosąsiedzkich. Ostatnia część rozdziału przedstawia trzydziestoletnią ewolucję profilu działalności KAS oraz czynniki na nią wpływające. Zmiany analizowane są z perspektywy celów operacyjnych Fundacji, podejmowanych w projektach treści oraz stosowanych metod projektowych. Równoległe projekty KAS badane są pod kątem podejmowania działań lobbingowych. Obejmuje to przyporządkowanie kryteriów lobbingu do konkretnych projektów oraz ustalenie interesów transmitowanych przez Fundację.

Podstawową metodą niniejszych badań jest studium przypadku, przez niektórych badaczy utożsamiane z metodą monograficzną²⁵. Studium takie stosuje się do badań konkretnych, pojedynczych przypadków i skupia się na gruntownym, całościowym rozpoznaniu jednego, właściwego problemu, czy np. instytucji, takiej jak KAS²⁶. Jerzy Apanowicz uważa, że metoda monograficzna jest jedną z bardziej wnikliwych metod badawczych, ponieważ skupia się na poszczególnych częściach składowych poruszanego zagadnienia²⁷. W przypadku niniejszej pracy są to projekty KAS. Metoda ta pozwala również na porównywanie konkretnego aspektu np. w różnych przestrzeniach czasowych oraz korzystanie nie tylko z obserwacji i metody indukcyjnej, ale też z badań rozmaitych przedmiotów i zjawisk dotyczących danych faktów istniejących w środowisku badanej instytucji²⁸. Podobnie jak studium przypadku charakteryzuje ją interdyscyplinarność prowadzonego procesu badawczego.

Studium przypadku – czyli działalności KAS w Polsce – przedstawione jest w szerszym, historycznym kontekście zewnętrznego wspierania demokracji. Z tego względu zastosowanie ma także metoda historyczna²⁹. W ramach tej metody akcent położony jest na analizę procesualną. Dzięki temu ujawniają się zmiany zachodzące w czasie w pracy Fundacji oraz kontekst przyczynowo-skutkowy. Ponadto podjęta jest analiza instytucjonalno-prawna w odniesieniu do podstaw prawnych fundacji politycznych, a także analiza porównawcza,

²⁵ J. Hamel, S. Dufour, D. Fortin, *Case Study Methods*, (Sage) Newbury Park 1993, s. 1-2; W. Pizło, *Studium przypadku jako metoda badawcza w naukach ekonomicznych*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu”, 11 (5) 2009, s. 247.

²⁶ J. Luciano Gomes, M. Gomes Saraiva, *Case Study*, w: *Research Methods in the Social Sciences: An A-Z of key concepts*, red. J.-F. Morin, Ch. Olsson, E. Özlem Atıkan, (Oxford University) Oksford 2021, s. 38-40.

²⁷ J. Apanowicz odróżnia metodę monograficzną od „metody indywidualnych przypadków”, uważając, że jest bardziej obszerna. Patrz: J. Apanowicz, *Metodologia ogólna*, (Bernardinum) Gdynia 2002, s. 67-68.

²⁸ Por. B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, (Oficyna Naukowa) Warszawa 2003, s. 227; J. Sztumski, *Metoda monograficzna, jej zalety i niedostatki*, „Zeszyt Naukowy Katedry Socjologii i Psychologii GWSH”, (25) 2004, s. 7-16; T. Michalski, *Statystyka*, (WSiP) Warszawa 2008, s. 24.

²⁹ Por. A. J. Chodubski, *Wstęp do badań politologicznych*, (UG) Gdańsk 2006, s. 127-128; T. Pawłuszko, *Wstęp do metodologii badań politologicznych*, (PTG) Częstochowa 2013, s. 8.

polegająca na zestawieniu w opisie kontekstualnym działalności KAS z procesami, zjawiskami oraz innymi instytucjami³⁰. Ważną rolę odgrywa też metoda systemowa³¹. Autor dysertacji wychodzi z założenia, że zewnętrzne wspieranie demokracji przez Niemcy jest swego rodzaju systemem posiadającym swoje normy prawne, praktyki, struktury i instytucje. Analizowane jest oddziaływanie poszczególnych elementów systemu, stopień autonomii KAS czy czynniki zmiany systemu.

Metoda studium przypadku, czy monograficzna, może być realizowana różnymi technikami³². W pracy stosowano badania dokumentacji instytucji, obserwację uczestniczącą oraz badania ilościowe.

Za pomocą badania dokumentów ustalić można: cele i zadania badanej instytucji, jakość działania i uzyskane efekty oraz motywację, aktywizację, formę, metody, siły działania instytucji³³. W związku z tym przeprowadzona została jakościowa analiza treści. Przedmiotem takiej analizy może być każdy rodzaj zarejestrowanej komunikacji (transkrypcje wywiadów, teksty źródłowe, dokumenty, treści stron internetowych). Analiza ta obejmuje nie tylko oczywistą treść materiału. Wyróżnić można dwa poziomy treści: tematy i główne myśli tekstu jako treść podstawową oraz informacje kontekstowe jako treść „ukrytą”. Philipp Mayring uważa, że jakościowa analiza uwzględnia: gromadzenie i selekcję materiałów, na podstawie których będzie dokonywane wnioskowanie; sytuację społeczno-kulturową, w której powstał tekst; analizę „krok po kroku”, zgodnie z zasadami procedury; aspekty interpretacji tekstu, zgodnie z pytaniami badawczymi; kryterium rzetelności i ważności. Procedura ma na celu zapewnienie intersubiektywnej zrozumiałości i porównanie wyników z innymi badaniami w sensie triangulacji oraz potwierdzenie wyników³⁴.

Praca powstała m.in. w oparciu o kwerendę zasobów archiwalnych biura KAS w Warszawie. Kwerenda miała charakter systematyczny i całościowy. W archiwum znajduje się dokumentacja działalności KAS od 1989 r.³⁵ Analizowane dokumenty obejmowały: przede wszystkim sprawozdania roczne KAS w Polsce; dokumentację projektów; notatki służbowe dotyczące realizowanych projektów i innych aspektów pracy KAS; korespondencję, w tym do

³⁰ Por. A. J. Chodubski, *Wstęp do badań...*, s. 125-126; J. Bajer, *Badania porównawcze w politologii: zagadnienia metodologiczne*, „Studia Politicae Universitatis Silesiensis”, (8) 2012, s. 21-22.

³¹ A. J. Chodubski, *Wstęp do badań...*, s. 119-120.

³² J. Apanowicz, *Metodologia ogólna...*, s. 68.

³³ Por. tamże, s. 69; Ch. Brière, *Archival Research*, w: *Research Methods in the Social Sciences: An A-Z of key concepts*, red. J.-F. Morin, Ch. Olsson, E. Özlem Atikcan, (Oxford University) Oksford 2021, s. 9-13.

³⁴ P. Mayring, *Qualitative Inhaltsanalyse*, w: *Handbuch Methoden der empirischen Sozialforschung*, red. N. Baur, J. Blasius, (Springer VS) Wiesbaden 2014, s. 543-547.

³⁵ Dokumentacja projektów tworzona była początkowo w wersji tradycyjnej, papierowej, natomiast od ok. 2010 r. w coraz większym stopniu w postaci elektronicznej. Obecnie dokumentacja poszczególnych projektów prowadzona jest głównie w postaci wpisów na ogólnodostępnych stronach internetowych www.kas.pl.

ministerstw; transkrypcje wywiadów; inne źródła pierwotne i wtórne. Największy walor poznawczy prezentują sprawozdania roczne zawierające opis przeprowadzonych projektów i ich ocenę, a także charakterystykę zadań priorytetowych oraz relacje na temat aktualnych wydarzeń wpływających na pracę Fundacji w Polsce. Niezwykle cennym źródłem była też zróżnicowana pod względem formy i treści dokumentacja projektów (zestawienia projektów; sprawozdania z poszczególnych przedsięwzięć, sporządzane przez KAS, i instytucji partnerskich; raporty; zdjęcia; nagrania; strony internetowe projektów itd.). Dobór źródeł dokonany został na podstawie kryterium reprezentatywności dla zachodzących procesów zmiany w profilu działania KAS. Natomiast selekcję projektów oparto na najbardziej charakterystycznych dla danego obszaru wspierania przykładach. Dokumenty poddane zostały krytycznej analizie w celu weryfikacji przyjętych w pracy hipotez badawczych.

Ograniczeniem był brak kompletności zasobów archiwalnych. W przypadku niektórych starszych dokumentów brakowało załączników w postaci całościowego zestawienia zrealizowanych projektów. Zatem wiedza o nich pochodziła tylko z przykładów wymienionych w części opisowej sprawozdań. Kolejnym problemem była struktura sprawozdań uniemożliwiająca powtarzalność analizy treści. Dokumenty te z biegiem lat się zmieniały. W niektórych okresach część opisowa, zwłaszcza w odniesieniu do oceny zrealizowanych działań, ulegała znacznemu skróceniu lub dotyczyła innych aspektów niż wcześniej. Pod uwagę brana była też wiarygodność tekstu. Sprawozdania przygotowuje biuro KAS w Polsce i przekazuje je do głównej siedziby Fundacji w Niemczech. Można przypuszczać, że polskiemu przedstawicielstwu Fundacji zależy na tym, aby bilans jego pracy wypadł korzystnie w oczach centrali. Złaszcza że teksty te służą w następnej kolejności do sporządzenia zbiorczego sprawozdania dla rządowych grantodawców.

Drugą metodą jakościową była obserwacja uczestnicząca³⁶. Autor dysertacji jest pracownikiem KAS w Polsce od 2008 r. Miał okazję współpracować z czterema dyrektorami warszawskiego biura Fundacji. W czasie kilkunastoletniej pracy koordynował projekty Fundacji, brał udział w ich inicjowaniu i uzgadnianiu z polskimi partnerami ich założeń merytorycznych i organizacyjnych. Ponadto uczestniczył w opracowywaniu celów KAS w Polsce, przygotowywaniu jej planów rocznych i ich ewaluacji. Obserwacja miała charakter bezpośredni, ale także pośredni, polegający na wykorzystaniu danych przekazanych przez inne osoby. Szczególnie wartościowe były rozmowy z pracownikami KAS o dłuższym stażu pracy. Pamięć instytucjonalna Fundacji sięga bowiem początku lat 90. Dzięki temu dane zebrane tylko na podstawie dokumentów mogły zostać zweryfikowane. Rozmowy prowadzone z dyrekcją

³⁶ R. Bäcker i in., *Metodologia badań politologicznych...*, s. 147-161.

(również byli dyrektorami) i pracownikami KAS w Polsce i Niemczech w trakcie powstawania pracy miały charakter nieustrukturyzowany, regularny i szczegółowy. Część tych rozmów posiadała cechy techniki wywiadu. Nie zostały jednak udokumentowane i nie są cytowane w pracy.

Trzecim rodzajem badań były badania ilościowe mające na celu zdobycie wiedzy na temat liczby projektów realizowanych przez KAS w określonej dziedzinie. Uchwycenie danych statystycznych pozwoliło na ustalenie punktów ciężkości działalności KAS i procesów w czasie. Głównym problemem była tu jednak niekompletność danych, zwłaszcza z lat 90. W związku z tym nie sposób było sporządzić statystyki za cały badany okres. Natomiast dzięki wprowadzeniu digitalizacji danych dotyczących projektów możliwe było całościowe zestawienie za lata 2012-2019. Pomimo tego udało się zgromadzić na podstawie zastanych źródeł wystarczające informacje, aby uchwycić główne kierunki zmian także we wcześniejszych okresach. Należy wspomnieć o jeszcze jednej trudności w interpretowaniu danych statystycznych. W niektórych okresach określone przedsięwzięcie, na które składał się przykładowo cykl seminariów, klasyfikowane było jako jeden projekt, natomiast w innych każdy jego element składowy ujęty był w zestawieniach osobno. Jednak badania ilościowe miały charakter jedynie uzupełniający w stosunku do dwóch wcześniej wymienionych badań jakościowych.

Praca powstała również w oparciu o polską, niemiecką oraz anglojęzyczną literaturę naukową. Ze względu na większe zainteresowanie tematyką fundacji politycznych w Niemczech autor najczęściej odwoływał się do literatury z tego obszaru językowego. W części teoretycznej na temat zewnętrznego wspierania demokracji posługiwano się w analizie modelem eksplanacyjnym Eberharda Sandschneidera³⁷ oraz pracami niemieckiego tranzytologa Wolfganga Merkela³⁸. Przydatny w analizie niemieckiej polityki zagranicznej był sztandarowy podręcznik Schmidta, Hellmanna i Reinharda³⁹. Natomiast przy konstruowaniu definicji lobbingu niezwykle pomocne okazały się badania Thomasa Leifa i Rudolfa Spetha⁴⁰

³⁷ E. Sandschneider, *Externe Demokratieförderung. Theoretische und praktische Aspekte der Außenunterstützung von Transformationsprozessen*, (CAP) Monachium 2003: http://www.cap.lmu.de/download/2003/2003_sandschneider.pdf (dostęp 01.03.2023).

³⁸ W. Merkel, *Systemtransformation. Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung*, (VS Verlag) Wiesbaden 2010; tenże, *Embedded and defective democracies*, „Democratization”, 11 (5) 2004.

³⁹ *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, red. S. Schmidt, G. Hellmann, R. Wolf, (VS Verlag) Wiesbaden 2013.

⁴⁰ T. Leif, R. Speth, *Anatomie des Lobbyismus. Einführung in eine unbekannte Sphäre der Macht*, w: *Die stille Macht. Lobbyismus in Deutschland*, red. ciż, (Westdeutscher V.) Wiesbaden 2003; ciż, *Die fünfte Gewalt – Anatomie des Lobbyismus in Deutschland*, w: *Die fünfte Gewalt – Lobbyismus in Deutschland*, red. ciż, (VS Verlag) Wiesbaden 2006; ciż, *Lobbyismus in Deutschland. Fünfte Gewalt – einflussreich und unkontrolliert*, „Neue Soziale Bewegung”, 16 (3) 2003.

oraz definicja grup interesu Clive'a S. Thomasa⁴¹. Duży wpływ na wywód miały publikacje Swetlany Pogorelskiej, a zwłaszcza bardzo dobrze udokumentowana źródłowo monografia „Frei von den Zwängen der Tagespolitik. Die deutschen politischen Stiftungen im Ausland”⁴². Nietypowe podejście w badaniach nad zagraniczną działalnością fundacji politycznych prezentuje Ann L. Phillips, która analizuje ich pracę z perspektywy teorii realistycznej⁴³. Natomiast autor pracy w odniesieniu do teorii stosunków międzynarodowych przyjął modyfikowaną przez Sebastiana Harnischa⁴⁴ koncepcję ról Hannsa Maulla⁴⁵, którą wywieść należy z tradycji konstruktywistycznych. Poza literaturą naukową wykorzystywane były ekspertyzy i raporty think tanków, zwłaszcza Instytutu Zachodniego, Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych oraz berlińskiego Stiftung Wissenschaft und Politik. Badane były także publikacje, dokumenty i sprawozdania roczne niemieckich fundacji politycznych (w tym wypadku mowa o sprawozdaniach publikowanych przez centrale poszczególnych fundacji). Uwzględniono również informacje o KAS znajdujące się w Internecie (zwłaszcza cykliczne raporty sporządzane przez pracowników KAS w Polsce „Länderberichte”). Ponadto zbadano różne oficjalne dokumenty niemieckiego Bundestagu i odpowiednie materiały Federalnego Ministerstwa Spraw Zagranicznych (AA), Federalnego Ministerstwa Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (BMZ) oraz innych ministerstw. Było to o tyle istotne, że wymienione resorty są głównymi podmiotami finansującymi międzynarodową działalność fundacji politycznych. Przeanalizowano ich koncepcje polityczne w zakresie badanych dziedzin (wspieranie demokracji, pomoc rozwojowa, dyplomacja publiczna), jak również wobec badanych regionów (ze szczególnym uwzględnieniem Europy Środkowo-Wschodniej) i przede wszystkim wobec Polski. Przedmiotem analizy były też dokumenty programowe CDU, które miały wpływ na profil KAS. Na koniec przestudiowano doniesienia medialne i prasowe w Polsce i Niemczech, a także relewantne informacje dostępne w Internecie.

⁴¹ C. S. Thomas, R. Hrebenar, *Interest groups in the States*, w: *Politics in the American States*, red. V. Gray, J. Herbert, R. Albritton, (Scott, Foresman) Glenview 1990; C. S. Thomas, *Interest Groups, Lobbying and Lobbyists Across the Western World and Beyond*, „Working Paper”, (Foley Institute of Public Policy, Washington University, PAS – Political Advocacy Strategies) Waszyngton 2004; tenże, *Introduction: The Study of Interest Groups*, w: *Research Guide to U.S. and International Interest Groups*, red. tenże, (Praeger) Westport 2005.

⁴² S. W. Pogorelskaja, *Frei von den Zwängen...*

⁴³ A. L. Phillips, *Power and influence after the cold war. Germany in East-Central Europe*, (Rowman, Littlefield) Lanham 2000.

⁴⁴ S. Harnisch, *Deutsche Führung in der internationalen Gesellschaft: ein rollentheoretischer Ansatz*, w: *Deutsche Außenpolitik und internationale Führung. Ressourcen, Praktiken und Politiken in einer veränderten Europäischen Union*, red. tenże, J. Schild, (Nomos) Baden-Baden 2014; tenże, *Deutsche Zivilmacht in der Zeitenwende. Zu wenig Macht, zu wenig Zivilcourage*, (FES) Wiedeń 2023.

⁴⁵ *Germany as a Civilian Power? The Foreign Policy of the Berlin Republic*, red. S. Harnisch, H. Maull, (Manchester University Press) Manchester 2001; H. W. Maull, *Deutschland als Zivilmacht*, w: *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, red. S. Schmidt, G. Hellmann, R. Wolf, (VS Verlag) Wiesbaden 2013.

Dodać również należy, że do tej pory nie zostało podjęte tak obszerne monograficzne badanie działalności pojedynczej fundacji politycznej w danym kraju. Wcześniejsze nieliczne badania dotyczyły przeważnie wąskiego wycinka aktywności danej fundacji pod względem rzeczowym i temporalnym. Badanie w niniejszej pracy obejmuje natomiast całokształt działalności KAS w Polsce od momentu powstania przedstawicielstwa do współczesności na podstawie całej dostępnej dokumentacji archiwalnej, a także wieloletniej obserwacji uczestniczącej.

Rozdział 1. Fundacje polityczne w Niemczech

1.1. Zadania i rozwój fundacji politycznych

1.1.1. Specyfika

„Demokracja potrzebuje demokratów” – to twierdzenie, przypisywane prezydentowi Republiki Weimarskiej Friedrichowi Ebertowi, określa podstawowe zadanie niemieckich fundacji politycznych. Fundacje te są niezależnymi podmiotami prawa cywilnego i jednocześnie są w sensie ideowym afiliowane przy niemieckich partiach politycznych. Misja fundacji wynikała z niemieckich doświadczeń autorytaryzmu i wojny oraz wyrosła z przekonania, że nie wystarczy stworzyć ramy demokratycznych struktur i instytucji, ale należy również zadbać o to, by wypełnić te ramy świadomymi i krytycznymi obywatelami, którzy aktywnie uczestniczą w kształtowaniu demokratycznej polityki i wnoszą w nie wkład. Po utworzeniu Republiki Federalnej Niemiec w 1949 r. powstał system edukacji obywatelskiej, którego celem było nauczanie społeczeństwa demokracji i zakorzenienie w nim pluralizmu politycznego. Istotnym elementem tego systemu stały się fundacje polityczne¹.

Fundacje polityczne w Niemczech odzwierciedlają pluralizm polityczny i różnorodność nurtów ideowopolitycznych: konserwatywnych i chrześcijańsko-demokratycznych, liberalnych, socjaldemokratycznych, ekologicznych i socjalistycznych. Pluralizm fundacji politycznych daje obywatelom możliwość pozyskania informacji i wyrobienia sobie opinii na temat idei i interesów wyrażanych przez rywalizujące ze sobą partie polityczne. Reprezentują one zatem całe spektrum światopoglądowe sceny politycznej i jednocześnie – co w literaturze często jest podkreślane – są stabilizującym elementem instytucjonalnego porządku demokratycznego RFN².

Obecnie w Niemczech działa siedem fundacji politycznych związanych z partiami reprezentowanymi w Bundestagu. Z Socjaldemokratyczną Partią Niemiec (SPD) połączona jest Fundacja Friedricha Eberta (FES); z Unią Chrześcijańsko-Demokratyczną Niemiec (CDU) – Fundacja Konrada Adenauera (KAS); z Unią Chrześcijańsko-Społeczną w Bawarii (CSU) – Fundacja Hannsa Seidla (HSS); z Wolną Partią Demokratyczną (FDP) – Fundacja Friedricha

¹ Por. N. Lammert, *Demokratie braucht Demokraten. Freiheit bedeutet Verantwortung*, (Benno) Lipsk 2019, s. 66-69; P. Struck, *Demokratie braucht Demokraten – weltweit! (Friedrich Ebert)*, w: *Politik ist Dienst. Festschrift für Bernhard Vogel zum 80. Geburtstag*, red. H.-G. Pöttering, (Böhlau) Kolonia 2012, s. 129; G. Langguth, *Politische Stiftungen und politische Bildung in Deutschland*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, 43 (34) 1993, s. 38.

² Np. H. von Vieregge, *Die Parteistiftungen: Ihre Rolle im politischen System*, w: *Parteifinanzierung und politischer Wettbewerb*, red. G. Wewer, (Westdeutscher) Opladen 1990, s. 274, 282; P. Bredl, D. Lange, *Politische Stiftungen*, w: *Handbuch Staat*, red. R. Voigt, (Springer VS) Wiesbaden 2018, s. 1119-1120.

Naumanna (FNS); z die Linke – Fundacja Róży Luksemburg (RLS); z Sojuszem 90/Zieloni – Fundacja Heinricha Bölla (HBS). Również Alternatywa dla Niemiec (AfD) posiada od 2018 r. bliską ideowo Fundację Erazma z Rotterdamu (DES), która podobnie jak wcześniej utworzone fundacje będzie mogła otrzymywać subwencje publiczne na swoją działalność. W tej sprawie wypowiedział się w lutym 2023 r. Federalny Trybunał Konstytucyjny, który z jednej strony potwierdził prawo DES do wsparcia ze strony państwa, z drugiej zalecił ustawowe uregulowanie kwestii finansowania fundacji³.

Prezydent Johannes Rau podczas jubileuszu 40-lecia działalności międzynarodowej Fundacji Konrada Adenauera powiedział: „Demokracji nie można zadekretować, można ją tylko wspierać. Takie właśnie zadanie postawiły sobie fundacje”⁴. Niemieckie fundacje bowiem oprócz umacniania demokracji w kraju wspierają ją również za granicą. Rau w swojej przemowie wskazał na „wyjątkowość” niemieckich fundacji: „Początkowo rządy [federalne] miały niekiedy do nich pretensje. Oskarżano je o prowadzenie równoległej lub partyjnej polityki zagranicznej. Dziś nikt nie chce się obyć bez ich pracy i wkładu w niemiecką politykę zagraniczną i rozwojową. [...] Kiedyś polityka zagraniczna należała wyłącznie do państw. To się zmieniło. Coraz więcej grup społecznych współpracuje ze sobą ponad granicami i kontynentami. Znaczenie organizacji pozarządowych będzie nadal rosło, a wraz z nim znaczenie fundacji politycznych”⁵.

Fundacje polityczne są zatem instytucjami specyficznymi dla niemieckiego systemu politycznego. Ich powstanie warunkowały doświadczenia historyczne, a ich zadanie związane było z budową oraz konsolidacją młodej niemieckiej demokracji, aby – inaczej niż miało to miejsce w okresie Republiki Weimarskiej – idee demokratyczne upowszechnić w świadomości społecznej⁶. Od tego wizerunku odstaje najmłodsza z fundacji DES, która afiliowana jest przy partii, której poglądy określane są jako skrajnie prawicowe, antyunijne czy nacjonalistyczne⁷. Uzyskanie przez AfD możliwości otrzymywania dotacji na swoją fundację ze środków

³ Bundesverfassungsgericht, *Leitsätze zum Urteil des Zweiten Senats vom 22. Februar 2023 – 2 BvE 3/19 – Finanzierung* *Desiderius-Erasmus-Stiftung*: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2023/02/es20230222_2bve000319.html;jsessionid=17FE0A280D5900D830757D0300F27E36.2_cid354 (dostęp 01.03.2023).

⁴ J. Rau, *Ansprache bei der Konferenz aus Anlass des vierzigjährigen Jubiläums der internationalen Arbeit der Konrad-Adenauer-Stiftung „Demokratie weltweit fördern – ein Auftrag an uns alle“*, 24.07.2002: https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Johannes-Rau/Reden/2002/07/20020724_Rede.html (dostęp 01.03.2023).

⁵ Tamże.

⁶ G. Langguth, *Politische Stiftungen...*, s. 38.

⁷ K. Ziemer, *Wejście AfD do Bundestagu – cezura w powojennej historii Niemiec*, „Studia Politologiczne”, (47) 2018, s. 27-53.

budżetowych budzi w Niemczech kontrowersje⁸. Ze względu na przyjęty zakres merytoryczny i ramy czasowe analizy podjętej w dysertacji działalność DES nie stanowi przedmiotu dalszej analizy.

Niemieckie fundacje są finansowane ze środków publicznych. Łącznie w 2018 r. otrzymały dotacje w wysokości 581 mln euro, zaś w 2020 r. 644 mln⁹. Dla porównania, w stosunku do ustawowej górnej granicy finansowania przez państwo wszystkich partii politycznych, wynoszącej w 2020 r. niecałe 200 mln euro, jest to kwota znacząca¹⁰. Bundestag decyduje o wysokości i podziale środków dla fundacji w ramach konsultacji w Komisji Budżetowej, która rekomenduje konkretne kwoty dotacji w odpowiednich pozycjach ustawy budżetowej na dany rok¹¹. Procedura ta wynika z wytycznych „Wspólnej deklaracji” fundacji politycznych z 1998 r. Zgodnie z tą deklaracją minimalnym wymogiem koniecznym do otrzymania dotacji jest „ponowne”, czyli przynajmniej dwukrotne z rządu, uzyskanie przez odpowiednią partię mandatów w Bundestagu¹². Warto przy okazji zauważyć, że owa „Wspólna deklaracja” nie jest źródłem prawa. Zatem zasady podziału środków wynikają z praktyki i obyczaju politycznego¹³. Należy się jednak spodziewać, że po ostatnim wyroku Federalnego Trybunału Konstytucyjnego (2 BvE 3/19) sytuacja ta może się zmienić i Bundestag zajmie się pracami nad ustawą o fundacjach politycznych.

⁸ V. Beck, *Ist der freiheitliche demokratische Staat im Recht der parteinahen Stiftungen zur Selbstparadoxierung gezwungen oder kann man ihre Förderung mit einem Wehrhafte-Demokratie-Gesetz an die freiheitlich-demokratische Grundordnung binden?*, „MIP Zeitschrift für Parteienwissenschaften”, 27 (2) 2021, s. 163-178: <https://mip.pruf.hhu.de/article/view/357> (dostęp 20.01.2021).

⁹ F. Zandt, *Parteinahe Stiftungen. 644 Millionen Euro für politische Bildung, Stipendien und Co.*, „Statista”, 26.10.2022: <https://de.statista.com/infografik/28557/zuwendungen-fuer-parteinahe-stiftungen-durch-bund-und-laender-im-kalenderjahr-2020/>; Redakcja, *Parteinahe Stiftungen. Bundesrechnungshof kritisiert Personalausgaben*, „Tagesschau”, 28.04.2021: <https://www.tagesschau.de/investigativ/report-mainz/stiftungen-gehaelter-101.html> (dostęp 12.01.2022).

¹⁰ Deutscher Bundestag, *Unterrichtung durch den Präsidenten des Deutschen Bundestages. Bericht des Statistischen Bundesamtes gemäß § 18 Absatz 2 Satz 4 des Parteiengesetzes über die Entwicklung des Preisindex der für eine Partei typischen Ausgaben (Parteien-Index) für das Jahr 2020*, Drucksache 19/30123, 27.05.2021: <https://dserver.bundestag.de/btd/19/301/1930123.pdf> (dostęp 01.03.2023); Redakcja, *AfD-nahe Stiftung will staatliche Förderung gerichtlich erzwingen*, „Zeit Online”, 25.03.2019: <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2019-03/esiderius-erasmus-stiftung-afd-bundesmittel-foerderung-klage-bundesverfassungsgericht> (dostęp 01.03.2023).

¹¹ Wissenschaftliche Dienste, *Zur Finanzierung parteinaher politischer Stiftungen*, WD 3-3000-194/21, (Deutscher Bundestag) Berlin 2021: <https://www.bundestag.de/resource/blob/880176/aacae18e504e6f8f29d578e2b3527f00/WD-3-194-21-pdf-data.pdf> (dostęp 13.01.2022).

¹² *Gemeinsame Erklärung der Friedrich-Ebert-Stiftung (FES), Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS), Friedrich-Naumann-Stiftung (FNS), Hanns-Seidel-Stiftung (HSS), Heinrich-Böll-Stiftung (HBS)*, Bonn – Sankt Augustin – Königswinter – Monachium – Berlin 1999, s. 5: <https://library.fes.de/pdf-files/bibliothek/03178.pdf> (dostęp 10.10.2020).

¹³ W tej sprawie AfD wniosła skargę konstytucyjną do Federalnego Trybunału Konstytucyjnego, która została oddalona 29 maja 2019 r. Patrz: Bundesverfassungsgericht, *Pressemitteilung Nr. 40/2019*: <https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/DE/2019/bvg19-040.html> (dostęp 20.10.2019).

Niemieckie fundacje są zatem afiliowane przy partiach politycznych i jednocześnie formalnie od nich niezależne. Otrzymują znaczące wsparcie ze środków publicznych (stanowiące bez mała całość ich wpływów). Posiadają status instytucji pożytku publicznego i jednocześnie służą interesom partyjnym. Prowadzą działalność w Niemczech oraz za granicą. Pod wieloma względami są wyjątkowe.

Fundacje polityczne istnieją również w innych państwach. Zauważyć jednak należy zasadnicze różnice. W Wielkiej Brytanii ponadpartyjna Westminsterska Fundacja na rzecz Demokracji (WFD)¹⁴ czy w Stanach Zjednoczonych takie instytucje, jak Narodowy Instytut Demokratyczny (NDI) luźno związany z Partią Demokratyczną¹⁵ lub Międzynarodowy Instytut Republikański (IRI) afiliowany przy Partii Republikańskiej¹⁶ ograniczają się do działalności międzynarodowej i nie realizują zadań wewnątrz krajowych. To samo dotyczy utworzonego w 2000 r. przez siedem partii głównego nurtu, zarówno socjalistów, jak i chrześcijańskich demokratów, Niderlandzkiego Instytutu Demokracji Wielopartyjnej (NIMD). Instytut ten finansowany jest m.in. przez niderlandzkie ministerstwo spraw zagranicznych, ale także rządy innych państw (np. Wielkiej Brytanii, Szwajcarii lub Stanów Zjednoczonych)¹⁷. Podobnie jak Westminsterska Fundacja, Instytut ten jest zrzeszony w organizacji dachowej European Partnership for Democracy¹⁸.

W Austrii fundacje polityczne działają od 1972 r. Dwie największe to Instytut im. dr. Karla Rennera, związany z socjaldemokratami (SPÖ), i Akademia Polityczna, będąca instytucją edukacyjną Austriackiej Partii Ludowej (ÖVP). Austriackie fundacje, podobnie jak niemieckie, promują edukację obywatelską i polityczną w kraju, a swoją aktywność zagraniczną ograniczają do udziału w sieciach międzynarodowych i nie prowadzą osobnych, własnych programów wspierających demokrację w innych państwach. Nie posiadają też, tak jak niemieckie fundacje i amerykańskie instytuty, zagranicznych przedstawicielstw. Również finansowanie ich jest znacznie skromniejsze. W przypadku dwóch największych fundacji austriackich – Instytutu Rennera i Akademii Politycznej ÖVP – dotacje państwowe w 2017 r. wyniosły nieco ponad 2,4 mln euro dla każdej z nich¹⁹. Dla porównania, dofinansowanie ze

¹⁴ Westminster Foundation for Democracy: <https://www.wfd.org/> (dostęp 20.01.2020).

¹⁵ National Democratic Institute: <https://www.ndi.org/> (dostęp 20.01.2020).

¹⁶ International Republican Institute: <https://www.iri.org/> (dostęp 20.01.2020).

¹⁷ Netherlands Institute for Multiparty Democracy: <https://nimd.org/> (dostęp 20.01.2020).

¹⁸ European Partnership for Democracy: <https://epd.eu/> (dostęp 20.01.2020).

¹⁹ Rechnungshof Österreichs, *Bericht des Rechnungshofes – Bildungseinrichtungen der politischen Parteien. Teil b: Dr.-Karl-Renner-Institut*, (Rechnungshof Österreichs) Wien 2019: https://www.parlament.gv.at/PAKT/VHG/XXVII/III/III_00045/imfname_769777.pdf; Rechnungshof Österreichs, *Bericht des Rechnungshofes – Bildungseinrichtungen der politischen Parteien. Teil c: Politische Akademie der ÖVP*, (Rechnungshof Österreich) Wien 2019: https://www.parlament.gv.at/PAKT/VHG/XXVI/III/III_00306/imfname_762184.pdf (dostęp 03.03.2020).

środków publicznych (dotacje federalne, krajów związkowych oraz samorządów) dla Fundacji Konrada Adenauera w analogicznym okresie wyniosło prawie 168 mln euro, a dla Fundacji Eberta blisko 174 mln euro²⁰.

Różnice dostrzec można też między niemieckimi i hiszpańskimi fundacjami politycznymi. W Hiszpanii funkcjonują fundacje polityczne finansowane ze środków publicznych. Jednak po pierwsze, dotacje przekazywane są fundacjom przez same partie polityczne lub ministerstwa w ramach dotacji celowych, co rodzi bezpośrednie zależności. Po drugie, wysokość dofinansowania jest niższa niż w przypadku podmiotów niemieckich. Dwie największe hiszpańskie fundacje, czyli związana z Partią Ludową (PP) konserwatywno-liberalna Fundacja Analiz i Badań Społecznych (FAES) oraz Fundación Pablo Iglesias związana z Hiszpańską Socjalistyczną Partią Robotniczą (PSOE) otrzymują dotacje ze środków rządowych oscylujące łącznie wokół 1 mln euro rocznie na każdą z nich. Po trzecie, hiszpańskie fundacje nie posiadają zagranicznych przedstawicielstw – co nie oznacza, że nie prowadzą aktywności międzynarodowych. Podejmują współpracę z innymi fundacjami i think tankami w Europie, Stanach Zjednoczonych i Ameryce Łacińskiej, realizują międzynarodowe programy wymiany, są zrzeszone w międzynarodowych sieciach. W porównaniu z fundacjami niemieckimi nie mają rozbudowanej infrastruktury instytucjonalnej ani krajowej, ani zagranicznej²¹.

Jednym z nielicznych państw z Europy Środkowo-Wschodniej, gdzie działają fundacje polityczne, są Węgry. Już w 1989 r. wprowadzono tam prawo o partiach politycznych umożliwiające tworzenie fundacji. Nowelizacja z 2003 r. umożliwiła finansowanie ich z budżetu państwa. Prawo do założenia takiej fundacji przysługuje partiom, które podobnie jak w Niemczech przekroczyły próg wyborczy. Mają one zajmować się działalnością edukacyjną, kulturalną i szkoleniową w celu wspierania partii politycznych. Różnica polega jednak na tym, że nie posiadają strukturalnej odrębności, a ich bliska afiliacja partyjna czyni z nich podmioty *de facto* partyjne. Nie cieszą się też takim prestiżem w kraju i za granicą, jak fundacje niemieckie²². Dodać można, że węgierskie fundacje współpracują z ich niemieckimi

²⁰ Friedrich-Ebert-Stiftung, *Jahresbericht 2018*, (FES) Bonn 2019: <http://library.fes.de/pdf-files/fes/03208/jb-2018.pdf>; Konrad-Adenauer-Stiftung, *Jahresbericht. Einblicke in das Jahr 2018*, (KAS) Berlin – Sankt Augustin 2019: <https://www.kas.de/documents/252038/4521287/Deutschland.+Das+n%C3%A4chste+Kapitel+-+Jahresbericht+2018.pdf/7c0d0886-163e-65a5-4a2d-9d0a9f9edb61> (dostęp 03.03.2020).

²¹ F. Jiménez, M. Villoria, *Party funding in Spain*, w: *Handbook of Political Party Funding*, red. J. Mendilow, E. Phélippeau, (Edward Elgar Publishing) Cheltenham – Northampton 2018, s. 361; Foundation for Analysis and Social Studies: <https://faes.org/> (dostęp 17.01.2022).

²² M. Waszak, *Fundacje polityczne na Węgrzech. Kontrowersje i dylematy*, raport projektu Instytutu Spraw Publicznych, (ISP) Warszawa 2010: https://www.academia.edu/38357946/Fundacje_polityczne_na_W%C4%99grzech.pdf; Foundation for a Civic Hungary: <http://www.szpma.hu/english/> (dostęp 03.03.2020).

odpowiednikami – związana z Fideszem Fundacja na rzecz Obywateli Węgier (Polgári Magyarorszáért Alapítvány – SZPMA) była jednym z głównych partnerów Fundacji Konrada Adenauera na Węgrzech. Bliskość ta wynikała z faktu przynależności do 2021 r. Fideszu do rodziny Europejskiej Partii Ludowej, tak jak niemiecka CDU²³.

Jak widać na powyższych przykładach, żadne inne fundacje o charakterze partyjnym czy politycznym lub prowadzące działalność w zakresie wspierania demokracji nie prezentują tak szerokiego spektrum aktywności i nie dysponują tak znaczącymi zasobami, przy jednoczesnym zachowaniu względnej niezależności, jak niemieckie fundacje. Poza tym w porównaniu z innymi fundacje niemieckie mają najdłuższą historię.

1.1.2. Rys historyczny i profile programowe

Najstarsza jest Fundacja Friedricha Eberta. Warto trochę więcej miejsca poświęcić jej opisowi, ponieważ rola FES jest prekursorska, a jej rozwój torował drogę pozostałym fundacjom. Została założona w 1925 r., po śmierci pierwszego niemieckiego prezydenta, socjaldemokraty, Friedricha Eberta, ze środków pochodzących z jego majątku oraz z darowizn uczestników uroczystości pogrzebowych. Podstawowym zadaniem fundacji była pomoc młodym zdolnym ludziom z rodzin robotniczych w zdobyciu wykształcenia. Do końca 1933 r. blisko 300 studentów otrzymało łącznie ok. 52 000 marek wsparcia²⁴. W 1933 r. narodowi socjaliści zakazali jej działalności. Prace wznowiła dopiero po II wojnie światowej na przełomie 1946 i 1947 r., kiedy to zarząd SPD z inicjatywy socjalistycznego zrzeszenia studentów Sozialistischer Deutscher Studentenbund podjął decyzję o jej reaktywacji²⁵. Już w roku 1947 fundacja przeznaczyła ok. 10 000 marek na stypendia dla studentów. Początkowo funkcjonowała jako specjalny fundusz partyjny i nie posiadała odrębnej osobowości prawnej. Jednak zwyczajowo, w nawiązaniu do przedwojennej tradycji, nazywano ten fundusz „fundacją”²⁶. Po restrukturyzacji w roku 1954 fundusz przekształcono w stowarzyszenie Friedrich-Ebert-Stiftung zur Förderung demokratischer Volkserziehung e.V., mające edukować niemieckie społeczeństwo w zakresie demokracji. W 1956 r. utworzono uniwersytet ludowy

²³ Konrad-Adenauer-Stiftung. Auslandsbüro Ungarn, *Partner*: <https://www.kas.de/de/web/ungarn/partner>; European People's Party, *EPP Statement on Fidesz*, 03.03.2021: <https://www.epp.eu/news/epp-statement-on-fidesz> (dostęp 03.03.2023).

²⁴ R. Zimmermann, *Demokratie braucht Demokraten. Die Studienförderung der Friedrich-Ebert-Stiftung von 1925 bis 1933*, w: „*Demokratie braucht Demokraten*“. *Studienförderung als gesellschaftspolitische Aufgabe*, red. H. Hättich, (FES) Bonn 2015, s. 14: <http://library.fes.de/pdf-files/studienfoerderung/11210.pdf> (dostęp 14.01.2020).

²⁵ H. Hättich, *Studienförderung als gesellschaftspolitische Aufgabe. Die Studienförderung der Friedrich-Ebert-Stiftung nach 1947*, w: „*Demokratie braucht Demokraten*“. *Studienförderung als gesellschaftspolitische Aufgabe*, red. taż, (FES) Bonn 2015, s. 37: <http://library.fes.de/pdf-files/studienfoerderung/11210.pdf>.

²⁶ M. Born, *Parteinahne Stiftungen: Stiftungen oder Parteien?*, (Boorberg) Stuttgart 2007, s. 103.

(*Heimvolkshochschule*) w Bergneustadt. W uroczystości jego otwarcia uczestniczył ówczesny prezydent RFN, Theodor Heuss. Placówka ta była dofinansowywana przez kraj związkowy Nadrenia Północna-Westfalia. Był to pierwszy ośrodek w Niemczech Zachodnich zajmujący się pozaszkolną edukacją obywatelską prowadzony przez fundację polityczną. Od tego czasu FES zaczęła otrzymywać dotacje także z różnych ministerstw federalnych. Już w 1957 r. FES dostała środki z Federalnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (BMI) na programy stypendialne dla uzdolnionej młodzieży – następnie od 1970 r. środki na ten cel będzie otrzymywać z Federalnego Ministerstwa Edukacji i Badań Naukowych (BMBF). Od 1961 r. fundacje polityczne wspierane też będą przez utworzony wówczas resort współpracy rozwojowej BMZ, zaś od 1978 r. dodatkowo przez AA grantami na rzecz współpracy z krajami uprzemysłowionymi i rozwijającymi się.

W 1965 r. z inicjatywy FES wprowadzono finansowanie instytucjonalne ze środków publicznych (*Globalzuschüsse*) wszystkich fundacji politycznych w Republice Federalnej Niemiec w celu pokrycia kosztów ogólnych niezależnie od celowych funduszy projektowych²⁷. Federalny Trybunał Konstytucyjny w orzeczeniu z 1966 r. (BVerfGE 20, 56) uznał za niezgodne z konstytucją dotowanie działalności z zakresu edukacji obywatelskiej partii politycznych, które otrzymywały na ten cel środki z budżetu BMI²⁸. Jednak same partie nie chciały rezygnować z państwowych subwencji na działalność edukacyjną. Dlatego na wniosek Komisji Budżetowej Bundestagu utworzono w 1967 r. w budżecie federalnym w dziale 06 (BMI) nową pozycję z przeznaczeniem „na działalność edukacyjną o charakterze społeczno-politycznym i demokratycznym”, z której środki miały być jednak przekazywane nie partiom, lecz ich fundacjom politycznym²⁹. Owe dotacje ogólne, które określić można jako podmiotowe lub instytucjonalne, fundacje rozdysponowują według własnego uznania, przeznaczając je na projekty kształceniowe, wydatki bieżące i administracyjne czy inwestycje infrastrukturalne³⁰.

W 1967 r. BMI przekazało łącznie fundacjom dotacje podmiotowe w wysokości 9 mln DM, które podzielono w następującej proporcji – FES: 3,5, KAS: 3,5, FNS: 1, HSS: 1. W kolejnych latach nastąpił szybki wzrost dotacji podmiotowych i w 1977 r. *Globalzuschüsse*

²⁷ Chodzi o wniosek socjaldemokratycznego rządu Hesji Georga-Augusta Zinna do Federalnego Sądu Konstytucyjnego z 1965 r. o zbadanie zgodności z ustawą zasadniczą finansowania partii z budżetu federalnego. Patrz: D. Tsatsos, *Die Finanzierung Politischer Parteien – Bundesrepublik Deutschland*, „Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht”, (26) 1966, s. 373: https://www.zaoerv.de/26_1966/26_1966_2_b_371_389.pdf (dostęp 12.05.2021).

²⁸ Bundesverfassungsgericht, *Urteil des Zweiten Senats vom 19. Juli 1966 auf die mündliche Verhandlung vom 19., 20. und 21. April 1966 – 2 BvF 1/65*: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv020056.html> (dostęp 21.02.2021).

²⁹ H. von Vieregge, „*Globalzuschüsse*“ für die parteinahen Stiftungen: *Parteienfinanzierung auf Umwegen?*, „Zeitschrift für Parlamentsfragen”, 8 (1) 1977, s. 51-58.

³⁰ Por. R. Ebbighausen i in., *Die Kosten der Parteiendemokratie. Studien und Materialien zu einer Bilanz staatlicher Parteienfinanzierung in der Bundesrepublik Deutschland*, (VS Verlag) Wiesbaden 1996, s. 243.

wyniosły niemal 50 mln DM³¹. Zaznaczyć jednak należy, że lwia część środków, którymi dysponują fundacje, pochodzi z funduszy projektowych, o które fundacje wnioskuje w danym resorcie w zależności od rodzaju projektu. Środki te muszą być wydatkowane zgodnie z określonymi celami projektu. FES dysponowała w 1968 r. łącznym budżetem w wysokości 18 mln DM, z czego tylko 3,5 mln wynosiła dotacja podmiotowa, a w 1975 r. – 77,4 mln DM, z czego dotacja podmiotowa stanowiła 14,7 mln³². Istotne jest, że proporcje podziału środków w ramach dotacji podmiotowej znajdują odzwierciedlenie również w podziale środków na dotacje celowe, czyli na projekty. Szerzej na temat finansowania fundacji w dalszej części dysertacji.

Zatem Fundacja Eberta, początkowo administrowana przez małe biuro w Bonn, prowadzone przez kierownika referatu ds. kultury SPD Güntera Grunwalda, uzyskała osobowość prawną i z biegiem lat względną niezależność od swojej macierzystej partii. Procesowi temu sprzyjała właśnie zmiana struktury źródeł finansowania w latach 50. i 60., kiedy to składki i darowizny zastąpiono dotacjami państwowymi. W tym też czasie fundacja rozszerzyła działalność w zakresie edukacji politycznej, wspierania utalentowanej młodzieży, badań społecznych i historycznych, doradztwa politycznego i współpracy międzynarodowej. Powstały nowe placówki kształceniowe i uniwersytety ludowe³³, a także archiwa (m.in. Archiwum Socjaldemokracji – AdsD – w Bonn), biblioteki i biura regionalne we wszystkich landach oraz od lat 60. przedstawicielstwa zagraniczne³⁴.

Do dziś Fundację Eberta obowiązują zadania określone w statucie już w 1972 r. W aktualnej wersji statutu z 2010 r. czytamy:

„§ 2 Cel i zadania.

(1) Zadaniem Stowarzyszenia nie jest prowadzenie działalności gospodarczej. Celem Stowarzyszenia jest wspieranie demokratycznej edukacji narodu niemieckiego, jak również współpracy międzynarodowej i rozwoju społecznego w duchu demokracji.

(2) W tym celu Stowarzyszenie będzie

a) wspierać poprzez stypendia studentów i młodych naukowców z Niemiec i zagranicy, którzy są wybitnie uzdolnieni i szczególnie predysponowani ze względu na swoją osobowość,

³¹ U. Heisterkamp, *Think Tanks der Parteien? Eine vergleichende Analyse der deutschen politischen Stiftungen*, (Springer VS) Wiesbaden 2017, s. 184-185.

³² H. von Vieregge, *Die Parteistiftungen...*, s. 41-46.

³³ Uniwersytety ludowe FES, których w Niemczech Zachodnich było 10, będą w latach 90. sukcesywnie likwidowane lub zastępowane biurami regionalnymi, częściowo przejmującymi ich funkcje edukacyjne.

³⁴ H. Hättich, *Studienförderung...*, s. 37 i n.; S. W. Pogorelskaja, *Frei von den Zwängen der Tagespolitik. Die deutschen politischen Stiftungen im Ausland*, (Peter Lang) Frankfurt n. M. 2009, s. 11-12; M. Beise, *Politische Stiftungen*, w: *Handbuch Stiftungen. Ziele – Projekte – Management – Rechtliche Gestaltung*, red. B. Stiftung, (Gabler) Wiesbaden 2003, s. 207 i n.; Friedrich-Ebert-Stiftung, *Geschichte der Friedrich-Ebert-Stiftung*: <https://www.fes.de/stiftung/geschichte> (dostęp 13.01.2020); M. Pinto-Duschinsky, *Foreign political aid: the German political foundations and their US counterparts*, „International Affairs”, 67 (1) 1991, s. 33-35.

b) tworzyć ośrodki szkoleniowe i przez imprezy kształceniowe zapewniać praktyczną edukację obywatelską promującą ideę demokracji i współpracy międzynarodowej,

(c) w celu pogłębienia międzynarodowego porozumienia i partnerstwa z krajami rozwijającymi się, finansować seminaria i badania za granicą, a w szczególności dążyć do gospodarczego, społecznego i kulturowego wspierania Afryki, Azji i Ameryki Łacińskiej,

d) wspierać ideowo i finansowo badania naukowe poprzez tworzenie własnych instytucji lub pomoc udzielaną obcym instytucjom oraz poprzez publikacje jedno- lub wielojęzyczne,

e) promować sztukę i kulturę jako elementy żywej demokracji, np. poprzez wykłady i wystawy eksponatów własnych lub obcych”³⁵.

Fundacje z biegiem lat pełniły coraz ważniejszą i komplementarną rolę w krajobrazie krajowej edukacji pozaszkolnej, w polityce zagranicznej oraz na mapie politycznej Niemiec. O randze, jaką z czasem zyskała FES, świadczy m.in. fakt, że – podobnie jak w przypadku pozostałych fundacji – funkcję przewodniczących powierzano czołowym politykom SPD³⁶.

Formalnie główną siedzibą Fundacji pozostaje Bonn. Jednak po zjednoczeniu główne biura sukcesywnie przenoszono do Berlina. W 1999 r. powstało reprezentacyjne centrum konferencyjne w berlińskim Tiergarten. W 2008 r. oddano do użytku w stolicy drugi budynek, gdzie mieści się wydział ds. współpracy międzynarodowej. FES zatrudnia blisko 600 etatowych pracowników, posiada 16 biur regionalnych w Niemczech i 107 biur zagranicznych. Tylko w 2018 r. zrealizowała w Niemczech ok. 2750 projektów, a jej budżet wyniósł 194 600 000 euro³⁷.

Początki Fundacji Konrada Adenauera sięgają lat 50. W roku 1955 w gronie czołowych osobistości CDU, w tym szefa klubu parlamentarnego CDU, Heinricha Krone, zapadła decyzja o utworzeniu placówki kształceniowej o charakterze uniwersytetu ludowego, która zajmowałaby się chrześcijańsko-demokratyczną edukacją obywatelską. Na względzie miano potrzebę, z jednej strony, zakorzenienia idei chrześcijańskiej demokracji w społeczeństwie, z drugiej, integracji różnych środowisk politycznych tworzących ówczesną CDU wokół spójnej linii programowej. Krótco po tym zakupiono od rodziny von Joest zamek Eichholz, który miał się stać centralną placówką kształceniową Fundacji Adenauera przez kolejne dziesięciolecia, jako

³⁵ Por. Friedrich-Ebert-Stiftung, *Satzung der Friedrich-Ebert-Stiftung i.d.F. vom 13.12.2010*: <https://www.fes.de/index.php?eID=dumpFile&t=f&f=82462&token=92cf17ca4f353d4d409a0274bde5ff03fe27586e> (dostęp 01.03.2023); Friedrich-Ebert-Stiftung, *Satzung der Friedrich-Ebert-Stiftung, in der Fassung von 6.10.1972*, cyt. za H. von Vieregge, *Die Parteistiftungen: Ihre Rolle im politischen System*, w: *Parteifinanzierung und politischer Wettbewerb*, red. G. Wewer, (Westdeutscher) Opladen 1990, s. 312.

³⁶ Przewodniczącymi FES byli m.in.: w latach 1970-1982 Alfred Nau, członek zarządu federalnego SPD i skarbnik partii, czy w 1983-1987 były premier Nadrenii Północnej-Westfalii, Heinz Kühn, lub w 2010-2012 Peter Struck, który wcześniej był ministrem obrony i przewodniczącym klubu parlamentarnego SPD w Bundestagu. Obecnie funkcję tę pełni były przewodniczący SPD i były premier Nadrenii-Palatynatu Kurt Beck.

³⁷ Friedrich-Ebert-Stiftung, *Jahresbericht 2018*...

Akademia Polityczna³⁸. W jej otwarciu w 1957 r. brał udział kanclerz Konrad Adenauer. W 1962 r. powstał przy Akademii Instytut Solidarności Międzynarodowej (IIS), który z kolei miał wspierać demokrację w wymiarze międzynarodowym i utrzymywać kontakty z zagranicznymi środowiskami chrześcijańsko-demokratycznymi. Już na początku lat 60. w zamku Eichholz odbywały się międzynarodowe seminaria dla młodych naukowców. W kolejnych latach rozwijano współpracę z krajami Ameryki Południowej i Środkowej oraz Afryki. W 1964 r. istniało już osiem zagranicznych biur³⁹.

13 października 1964 r. zmieniono nazwę podmiotu prowadzącego Akademię Eichholz na Konrad-Adenauer-Stiftung für politische Bildung und Studienförderung e.V., nadając stowarzyszeniu imię współtwórcy CDU i pierwszego powojennego kanclerza Niemiec – Konrada Adenauera. Celem nowo utworzonego stowarzyszenia, jak określał to § 2 statutu, było „wspieranie demokratycznego wychowania obywatelskiego narodu niemieckiego w oparciu o zasady chrześcijańskie”⁴⁰. Na przewodniczących wybrano dwie osoby: Alfreda Müller-Armacka, ekonomistę, jednego z twórców koncepcji społecznej gospodarki rynkowej, oraz Franza Thediecka, byłego sekretarza stanu w Ministerstwie do spraw Całości Niemiec (BMG). Obaj byli członkami CDU. Następnie w 1968 r. przewodniczącym został Bruno Heck, były federalny minister ds. rodziny, a w latach 1967-1971 sekretarz generalny CDU. Funkcję przewodniczącego Fundacji sprawował aż do 1989 r. To właśnie jemu KAS w dużej mierze zawdzięcza szybki rozwój w pierwszych dekadach działalności⁴¹.

Na początku 1965 r. utworzono wydział stypendialny, który w 1970 r. przemianowano na instytut wspierający uzdolnioną młodzież – Institut für Begabtenförderung (IBK). W roku 1965 KAS przyznała 56 stypendiów (dla porównania FES – 557), natomiast w roku 1975 już 1099, w tym 283 studentom zagranicznym (FES – 1445, w tym 504 studentom z zagranicy)⁴². W 1978 r. ofertę stypendialną rozszerzono o stypendia dla studentów dziennikarstwa i młodych dziennikarzy. Stypendyści zobowiązani byli do udziału w imprezach kształceniowych KAS (tj. seminariach, szkoleniach), które służyły przekazaniu im praktycznej wiedzy o mechanizmach

³⁸ Akademię Polityczną, jako centralną placówkę kształceniową KAS, przeniesiono w ramach restrukturyzacji w 1992 r. z Eichholz do Sankt Augustin. W Eichholz nadal funkcjonowała jednak placówka kształceniowa realizująca liczne projekty edukacyjne, lecz znaczenie tego miejsca dla KAS malało. Akademia w Eichholz działała przez blisko 60 lat do jej likwidacji w 2014 r. i sprzedaży zamku przez KAS. Por. Konrad-Adenauer-Stiftung, *Chronik Bildungszentrum Schloss Eichholz*: <https://www.kas.de/pl/chronik-bildungszentrum-schloss-eichholz> (dostęp 22.01.2022).

³⁹ G. Beaugrand, *Die Konrad-Adenauer-Stiftung. Eine Chronik in Berichten und Interviews mit Zeitzeugen*, (KAS) Sankt Augustin 2005, s. 21-36, 292.

⁴⁰ *Satzung der Konrad-Adenauer-Stiftung in der Fassung vom 13. Oktober 1964*, § 2, cyt. za D. Preuße, *Begabtenförderung und politische Stiftungen*, w: *Pluralismus und Parlamentarismus in Theorie und Praxis*, red. J. Hartmann, U. Thaysen, (Westdeutscher) Opladen 1992, s. 361.

⁴¹ S. W. Pogorelskaja, *Frei von den Zwängen...*, s. 12; Konrad-Adenauer-Stiftung, *Geschichte*: <https://www.kas.de/pl/geschichte> (dostęp 12.04.2020).

⁴² H. von Vieregge, *Die Parteistiftungen...*, s. 72.

demokratycznych i utrzymaniu z nimi więzi. W ten sposób wpływno na kształtowanie postaw przyszłych niemieckich elit. Nie bez znaczenia była także chęć pozyskania przyszłych kadr partyjnych, co CDU przejęła od FES, fundującej stypendia już od roku 1947⁴³.

W 1967 r. otwarto Instytut Naukowy (WIKAS), który zajmował się badaniami w zakresie nauk społecznych i politycznych i z biegiem lat stał się „centrum badawczym” KAS. Jednocześnie rozszerzono prace edukacyjne w zamku Eichholz⁴⁴.

Od lat 70. obok uniwersytetu ludowego w Eichholz powstawały regionalne placówki kształceniowe w zachodniemieckich krajach związkowych, których do 1990 r. było 9⁴⁵. W 1976 r. utworzono Archiwum Polityki Chrześcijańsko-Demokratycznej (ACDP) w Sankt Augustin koło Bonn, które jest głównym archiwum niemieckiej chadecji. Zadaniem tej placówki jest gromadzenie akt i innych dokumentów związanych z historią CDU, a także prace badawcze i wydawnicze w tym zakresie. W sposób ciągły archiwizuje się tam także materiały międzynarodowe, zwłaszcza europejskich ugrupowań i partii chrześcijańsko-demokratycznych⁴⁶.

Również w 1976 r. zmieniono nazwę stowarzyszenia na Konrad-Adenauer-Stiftung e.V. i przeniesiono jego siedzibę oraz większość jego instytutów do nowego budynku Fundacji w Sankt Augustin. Przeformułowano wówczas zadania KAS i podobnie jak wcześniej w statucie FES⁴⁷ wyeksponowano współpracę międzynarodową:

„§ 2 Zadania.

Fundacja Konrada Adenauera realizuje wyłącznie i bezpośrednio zadania użyteczności publicznej w oparciu o zasady chrześcijańsko-demokratyczne.

W szczególności będzie:

- zapewniać edukację polityczną,
- wspierać edukację i rozwój naukowy utalentowanej młodzieży o odpowiednim charakterze,
- przez badania naukowe wypracowywać podstawy politycznego działania,
- rozwijać współpracę międzynarodową przez wymianę informacji, kontakty i partnerstwo,
- wspierać dążenia do zjednoczenia Europy,
- badać historię i działalność ruchu chrześcijańsko-demokratycznego,
- udostępniać publicznie wyniki swojej pracy przez wydawanie publikacji.

⁴³ D. Preuße, *Begabtenförderung und politische Stiftungen...*, s. 364.

⁴⁴ G. Beaugrand, *Die Konrad-Adenauer-Stiftung...*, s. 293.

⁴⁵ H. von Vieregge, *Die Parteistiftungen...*, s. 172-173.

⁴⁶ G. Beaugrand, *Die Konrad-Adenauer-Stiftung...*, s. 241-252.

⁴⁷ Friedrich-Ebert-Stiftung, *Satzung der Friedrich-Ebert-Stiftung, in der Fassung von 6.10.1972...*

Aby sprostać tym zadaniom, Fundacja Konrada Adenauera wykorzystuje swoje zasoby ideowe, personalne i materialne w kraju i za granicą”⁴⁸.

W 1978 r. utworzono Biuro Współpracy Międzynarodowej (BIZ), którego pierwszym dyrektorem został Josef Thesing, późniejszy założyciel biura Fundacji w Polsce. Z krótką przerwą będzie on kierował sprawami międzynarodowymi Fundacji do 2000 r. BIZ odpowiedzialne było m.in. za koordynację zagranicznych przedstawicielstw Fundacji. W 1984 r. doszło do połączenia BIZ z wcześniej wspomnianym Instytutem Solidarności Międzynarodowej (IIS) w Eichholtz, w wyniku czego powstał Instytut Współpracy Międzynarodowej. W 1992 r. wszystkie instytuty Fundacji włączono do nowej struktury organizacyjnej i podporządkowano właściwym wydziałom KAS, a Akademię Polityczną przeniesiono do Sankt Augustin. W roku 2000 dochodzi do kolejnej reorganizacji i utworzenia 6 pionów, tzw. *Hauptabteilungen*, w tym funkcjonującego do dziś wydziału ds. współpracy europejskiej i międzynarodowej – Europäische und Internationale Zusammenarbeit (EIZ)⁴⁹.

Ważne zmiany dla fundacji politycznych przyniosło zjednoczenie Niemiec i związane z tym wyzwania. Już na początku 1990 r. grupa robocza powołana przez przewodniczącego KAS Bernharda Vogla⁵⁰ zainicjowała działania na rzecz wspierania edukacji obywatelskiej w byłej NRD w ścisłej współpracy z zachodniemieckimi instytutami Fundacji. W tym samym roku utworzono pierwsze biura regionalne we wschodnich landach: Lipsku, Rostoku, Erfurcie i Berlinie. Koncepcja kształcenia politycznego i doradztwa KAS dla nowych krajów związkowych przewidywała w szczególności działania edukacyjne i szkoleniowe w dziedzinie polityki lokalnej dla samorządowców, zaangażowanie we wspólne działania szkół średnich i wyższych oraz rozbudowany program stypendialny dla młodzieży ze wschodnich Niemiec⁵¹.

Na przełomie XX i XXI w. większa część biur zostaje przeniesiona z Sankt Augustin do Berlina, gdzie w 1998 r. otworzono okazały budynek Akademii Politycznej⁵². W jej inauguracji wziął udział kanclerz Helmut Kohl. W 2004 r. dwa wydziały główne, EIZ i ds. doradztwa politycznego (PuB), zostały w całości zainstalowane w stolicy w nowoczesnym

⁴⁸ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Satzung in der Fassung vom 21. Juni 1976*, cyt. za H. von Vieregge, *Die Parteistiftungen: Ihre Rolle im politischen System*, w: *Parteifinanzierung und politischer Wettbewerb*, red. G. Wewer, (Westdeutscher) Opladen 1990, s. 309.

⁴⁹ G. Beaugrand, *Die Konrad-Adenauer-Stiftung...*, s. 173-178; Konrad-Adenauer-Stiftung, *Geschichte...*

⁵⁰ B. Vogel, były premier Nadrenii-Palatynatu i Turyngii, przewodniczący KAS w latach 1989-1995 oraz ponownie w 2001-2009. Jego następcą w latach 2010-2017 był Hans-Gert Pötering, wieloletni poseł do Parlamentu Europejskiego z ramienia CDU i jego przewodniczący w okresie 2007-2009.

⁵¹ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Geschichte...*

⁵² Centralną placówkę kształceniową KAS z Akademii Politycznej przemianowano wówczas na Politisches Bildungsforum Berlin.

biurowcu Fundacji naprzeciwko siedziby CDU przy Klingelhöferstraße. W 2018 r. do statutu stowarzyszenia wpisano jako jego siedzibę Berlin⁵³.

Obecnie Fundacja Adenauera utrzymuje biura regionalne we wszystkich krajach związkowych. Zatrudnia w kraju 582 pracowników, zaś za granicą 104 pracowników oddelegowanych oraz 731 pracowników miejscowych. Posiada 107 przedstawicielstw zagranicznych, które w 2018 r. zrealizowały ok. 5400 projektów, w których udział wzięło ok. 554 000 uczestników z 126 państw. W obszarze doradztwa politycznego w 2018 r. wydano 75 publikacji, odbyto 37 rozmów i przeprowadzono 38 projektów. W zakresie edukacji obywatelskiej odbyło się w całym Niemczech 1720 imprez kształceniowych, w których udział wzięło 119 000 uczestników. W 2018 r. przyznano 3432 stypendia, a grono byłych stypendystów (od 1965 r.) powiększyło się do blisko 14 500 osób. Archiwum ACDP zgromadziło 17 600 m.b. materiałów archiwalnych. Łącznie wpływy KAS w 2019 r. przekroczyły 200 mln euro⁵⁴.

Fundacja Friedricha Neumanna została wpisana do rejestru fundacji prawa prywatnego przez ministra spraw wewnętrznych Północnej Nadrenii-Westfalii w czerwcu 1958 r. Jej patron był znanym ewangelickim teologiem i liberalnym politykiem w okresie cesarstwa. Jednym z sygnatariuszy aktu założycielskiego Fundacji był ówczesny prezydent federalny Theodor Heuss wywodzący się z partii FDP⁵⁵. Środowisko skupione wokół Heussa dostrzegało potrzebę umocnienia światopoglądu liberalnego w niemieckim społeczeństwie, co wydawało się dla partii szczególnie ważkim wyzwaniem w obliczu porażki w wyborach do Bundestagu w 1957 r., kiedy to FDP wypadła z koalicji rządzącej⁵⁶.

Początek działalności FNS był skromny. Jej budżet na 1958 r. wynosił 182 000 DM, a cały etatowy personel tworzyły cztery osoby – dyrektor, koordynator i dwie sekretarki. Jednak już w roku 1962 przeznaczyła ona na działalność ok. 250 000-300 000 DM. Część kosztów na imprezy kształceniowe refundowała Bundeszentrale für Heimatdienst, czyli przewodnicząca Federalnej Centrali Kształcenia Politycznego (BpB), czy kraje związkowe i samorządy. Wiodącymi tematami seminariów były zagadnienia kultury politycznej, gospodarki rynkowej czy relacji między wolnościami jednostki i powinnościami wobec społeczeństwa. Już na początku lat 60. pojawiły się zagadnienia międzynarodowe związane z pomocą rozwojową. Momentem przełomowym był rok 1967, kiedy FNS otrzymała po raz pierwszy dotację podmiotową *Globalzuschüsse* i rozwinęła się działalność jej głównej placówki kształceniowej

⁵³ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Geschichte...*; Konrad-Adenauer-Stiftung, *Satzung in der Fassung vom 18. September 2020*, (KAS) Berlin 2020: <https://www.kas.de/pl/satzung> (dostęp 12.04.2020).

⁵⁴ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Jahresbericht. Einblicke in das Jahr 2018...*

⁵⁵ U. Heisterkamp, *Think Tanks der Parteien?...*, s. 306.

⁵⁶ Tamże; H. von Vieregge, *Die Parteistiftungen...*, s. 137-138.

– Theodor-Heuss-Akademie (THA) w Gummersbach niedaleko Bonn. W sprawozdaniu Fundacji z 1970 r. wymienionych zostało 6 biur landowych, które przeprowadziły 200 projektów edukacyjnych z udziałem ok. 6000 osób⁵⁷.

Fundacja realizowała także działalność wydawniczą. Od przełomu lat 50. i 60. wydawane jest czasopismo „Liberal”, które ukazuje się do dziś. Na początku pismo skierowane było głównie do wewnątrz i adresowane do aktywnych politycznie liberałów. Z biegiem lat gazetę partyjną otworzono na nowe środowiska, przekształcając ją w portal społeczno-polityczno-kulturalny⁵⁸.

Cel sformułowany w statucie FNS z 1967 r. pozostał niezmienny: „Zadaniem fundacji jest przekazywanie wiedzy wszystkim zainteresowanym, w szczególności młodemu pokoleniu, w duchu liberalnych, społecznych i narodowych celów Friedricha Naumanna, umacnianie wartości osoby ludzkiej⁵⁹ i fundamentów moralnych w polityce”⁶⁰.

Fundacja Neumanna, tak samo jak pozostałe fundacje polityczne, pełni także rolę zaplecza intelektualnego dla FDP i środowisk liberalnych. W 1995 r. powstaje think tank FNS – Liberales Institut⁶¹. W sprawozdaniu z tego samego roku Fundacja wskazała, że w zakresie doradztwa szczególnie ważną klientelą są politycy FDP oraz że fundacja otwarta jest również na innych adresatów: „Doradztwo polityczne skierowane jest do liberalnych polityków i decydentów wszystkich szczebli, do kadry kierowniczej i pracowników organizacji pomocniczych, a także do politycznych multiplikatorów i decydentów w społeczeństwie i państwie, którzy są otwarci na liberalne idee. Doradzamy nie tylko partiom liberalnym i ich organizacjom pomocniczym, ale także grupom interesu, organizacjom zawodowym i grupom praw człowieka, organizacjom działającym na rzecz rozwoju społecznego w kierunku większej wolności i odpowiedzialności jednostki”⁶².

Zmiana nazwy Fundacji na Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit, czyli Fundacja Friedricha Naumanna na rzecz Wolności, nastąpiła w 2007 r. Równoległe z przeniesieniem rządu federalnego do Berlina Fundacja przeniosła swoją siedzibę z Königswinter niedaleko

⁵⁷ H. von Vieregge, *Die Parteistiftungen...*, s. 146-162; M. Fassbender, *...auf der Grundlage des Liberalismus tätig: die Geschichte der Friedrich-Naumann-Stiftung*, (Nomos) Baden-Baden 2009, s. 45-54.

⁵⁸ J. Dittberner, *Die FDP. Geschichte, Personen, Organisation, Perspektiven. Eine Einführung*, (VS Verlag) Wiesbaden 2010, s. 225; „Liberal. Das Magazin für die Freiheit”: <https://liberal-magazin.de/> (dostęp 21.01.2022).

⁵⁹ W niemieckim oryginale *Persönlichkeitswert*, termin wywodzący się z etyki personalistycznej Nicolai Hartmanna.

⁶⁰ Friedrich-Naumann-Stiftung, *Die Satzung der Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit. Fassung vom 18. Februar 2019*, (FNS) 2019, § 2 (2), s. 2: https://www.freiheit.org/sites/default/files/2019-09/2019_FNF-Satzung.pdf (dostęp 23.03.2021).

⁶¹ Das Liberale Institut: <https://www.freiheit.org/de/das-liberale-institut> (dostęp 24.03.2021).

⁶² *FNS Jahresbericht 1995*, (FNS) Bonn 1995, s. 108, cyt. za U. Heisterkamp, *Think Tanks der Parteien?...*, s. 325.

Bonn do Poczdamu, gdzie została zarejestrowana przy brandenburskim ministerstwie spraw wewnętrznych⁶³.

W 2020 r. FNS przeznaczyła 37,5 mln euro na projekty zagraniczne i 43,2 mln euro na krajowe, prowadziła 8 biur regionalnych, realizujących zadania w całych Niemczech, zatrudniała na całym świecie blisko 250 pracowników i przyznała ponad 1200 stypendiów⁶⁴.

W 1966 r. również CSU zdecydowała o utworzeniu własnej fundacji, którą nazwała imieniem premiera Bawarii Hannsa Seidla, urzędującego w latach 1957-1960. Fundacja Hannsa Seidla formułuje w statucie swoje zadania niemalże identycznie jak KAS. Jej celem jest „wspieranie demokratycznej i obywatelskiej edukacji narodu niemieckiego na zasadach chrześcijańskich” oraz „promowanie międzynarodowej współpracy i w duchu pojednania, jak również zjednoczenia Europy”⁶⁵. W odróżnieniu od innych fundacji oferta kształceniowa HSS jest regionalna i koncentruje się na Bawarii⁶⁶.

Fundacja Hannsa Seidla została wpisana do rejestru stowarzyszeń przy Sądzie Rejonowym w Monachium w 1967 r. Jej współzałożycielem i pierwszym przewodniczącym do roku 1993 był bawarski minister stanu Fritz Pirkel. Krótco po rejestracji utworzono centralną placówkę Fundacji – Akademię für Politik und Zeitgeschehen, której zadaniem było krzewienie chrześcijańskiego rozumienia państwa i społeczeństwa. Zgodnie z jej statutem miała być ona miejscem wymiany poglądów, dyskusji oraz doradztwa politycznego. Pierwsze studium zrealizowane w 1967 r. przez Akademię nosiło tytuł „Jakie są przyczyny i powody niepokojów młodego pokolenia naszych czasów?”, zaś pierwsze seminarium – „Przyszłość idei chrześcijańsko-demokratycznej w Europie”⁶⁷. Tematy te dają obraz tego, czym i w jaki sposób zajmowała się Fundacja u zarania działalności. Obok Akademii, HSS prowadzi też Instytut Kształcenia Obywatelskiego, a od 1973 r. Instytut Stosunków Międzynarodowych⁶⁸, który zagraniczną działalność rozpoczął w 1977 r. projektem z zakresu pomocy rozwojowej w Togo. Od 1981 r. zintensyfikowane zostały programy stypendialne, co zaowocowało utworzeniem Instytutu Wspierania Uzdolnionej Młodzieży⁶⁹.

⁶³ U. Heisterkamp, *Think Tanks der Parteien?*..., s. 307.

⁶⁴ Friedrich-Naumann-Stiftung, *Jahresbericht der Friedrich Naumann Stiftung 2020*, wersja online: <https://jahresbericht.freiheit.org/2020/die-liberale-bilanz/> (dostęp 10.04.2021).

⁶⁵ Hanns-Seidel-Stiftung, *Satzung der Hanns-Seidel-Stiftung e.V.*, (HSS) Monachium 2011, s. 1: https://www.hss.de/fileadmin/media/downloads/110101_HSS-Satzung.pdf (dostęp 21.04.2021).

⁶⁶ Wyjątek stanowi biuro w Berlinie, które od 1990 r. zajmuje się kształceniem politycznym w nowych krajach związkowych.

⁶⁷ Hanns-Seidel-Stiftung, *Geschichte*: <https://www.hss.de/ueber-uns/geschichte/> (dostęp 23.04.2021).

⁶⁸ Do 2010 r. funkcjonujący pod nazwą Institut für Internationale Begegnung und Zusammenarbeit.

⁶⁹ R. Höpfinger, *Hanns-Seidel-Stiftung*, w: *Lexikon der Christlichen Demokratie in Deutschland*, red. W. Becker, (Schöningh) Paderborn 2002, s. 560-561; A. Spitzenpfeil, *Der Beitrag der politischen Stiftungen zur entwicklungspolitischen Zusammenarbeit*, (Lang) Frankfurt n. M. 1996, s. 21; U. Heisterkamp, *Think Tanks der Parteien?*..., s. 357-358.

Siedzibę główną Fundacja ma w Monachium, natomiast w 2006 r. w Berlinie otworzone zostało biuro łącznikowe w celu utrzymywania kontaktów z parlamentem i rządem federalnym. Fundacja zatrudniała ponad 270 pracowników i wydała w 2019 r. ponad 71,5 mln euro w kraju i w ramach ponad 60 projektów zagranicznych. Przeprowadziła w Niemczech blisko 8000 imprez kształceniowych, w których udział wzięło ponad 345 000 uczestników⁷⁰.

Powstanie Fundacji Heinricha Bölla można powiązać z próbą kontestacji niemieckich fundacji politycznych przez partię Zielonych. Partia ta złożyła w 1983 r. skargę do Federalnego Trybunału Konstytucyjnego w celu zbadania legalności finansowania podmiotowego fundacji politycznych z budżetu federalnego. Zieloni uznali przyznawane fundacjom *Globalzuschüsse* za ukryte finansowanie partii za pomocą instrumentu, jakim są fundacje polityczne. Sąd jednak uznał fundacje za wystarczająco niezależne od partii i odrzucił skargę (BVerfGE 73, 1). Wynik tego pozwu wywołał wewnątrzpartyjną dyskusję na temat powołania własnej federalnej fundacji dla Zielonych, co poskutkowało założeniem w roku 1988 Stiftungsverband Regenbogen (SVR), jako organizacji dachowej dla trzech podmiotów: Frauen-Anstiftung e.V., Buntstift e.V. i Heinrich Böll Stiftung⁷¹.

Połączenie poszczególnych fundacji w nowy podmiot zainicjowano na federalnym spotkaniu Zielonych w Moguncji w marcu 1996 r. Demokracja płci została zapisana w statucie jako zadanie wspólne trzech fundacji, które miały zostać scalone. Uwzględniono również zobowiązanie do przeciwdziałania dyskryminacji gejów i lesbijek, a także kwestie związane z polityką migracyjną. Zgromadzenie nadało nowej fundacji imię Heinricha Bölla – literata, noblisty, który znany był ze swoich sympatii do Zielonych⁷². Fundacja, już jako federalna HBS, formalnie rozpoczęła działalność w 1997 r. i podobnie jak fundacje innych partii, postawiła sobie za cel „edukację polityczną w kraju i za granicą w celu promowania demokratycznego podejmowania decyzji, zaangażowania społeczno-politycznego i porozumienia międzynarodowego”, ale w przeciwieństwie do nich, w swoim statucie zawarła wyraźne zobowiązanie do przestrzegania „podstawowych wartości politycznych ekologii, demokracji, solidarności i niestosowania przemocy”⁷³. Przynajmniej początkowo HBS prezentowała się jako fundacja polityczna „nowego typu”. Prawdziwie niezależna i progresywna. Nie chciała

⁷⁰ Hanns-Seidel-Stiftung, *Jahresbericht 2019. Eine Leistungsbilanz*, (HSS) Monachium 2020, s. 40-70: https://www.hss.de/download/publications/Jahresbericht_2019.pdf (dostęp 15.05.2021).

⁷¹ Heinrich-Böll-Stiftung, *Die grüne politische Stiftung*: <https://www.boell.de/de/geschichte-der-stiftung> (dostęp 22.04.2021).

⁷² U. Heisterkamp, *Think Tanks der Parteien? ...*, s. 396-399.

⁷³ Heinrich-Böll-Stiftung, *Satzung der Heinrich-Böll-Stiftung*, 2021, wersja online, § 2 pkt 1: https://www.boell.de/de/1989/index-309.html?dimension1=division_stift#_Toc496199129 (dostęp 21.04.2021).

być kojarzona ze „starymi” fundacjami, których finansowanie ze środków publicznych niedawno kwestionowała. Stąd też wybór patrona, który nie był politykiem⁷⁴.

W 2019 r. HBS wydała bez mała 70 mln euro, z czego 43,4% na projekty zagraniczne. Posiada 33 biura zagraniczne i 16 regionalnych placówek kształceniowych we wszystkich krajach związkowych. Placówki te wprawdzie mają własne, odrębne osobowości prawne stowarzyszeń, lecz ściśle współpracują z centralą w Berlinie⁷⁵. Oprócz biur regionalnych, prowadzi w Berlinie archiwum dokumentujące historię ruchu zielonych i macierzystej partii – Archiv Grünes Gedächtnis⁷⁶, a także Zieloną Akademię⁷⁷, funkcjonującą jako centralne miejsce edukacji obywatelskiej i doradztwa, oraz placówkę analityczną zajmującą się feminizmem i demokracją płci – Gunda-Werner-Institut⁷⁸.

Do czasu pojawienia się Fundacji Erazma najmłodszą z fundacji politycznych była Fundacja Róży Luksemburg. Fundacja wywodzi się z założonego w 1990 r. w Berlinie Stowarzyszenia Analizy Społecznej i Kształcenia Politycznego – Gesellschaftsanalyse und politische Bildung e.V. Stowarzyszenie przekształcono w ogólnokrajową instytucję kształcenia politycznego, a także w „forum dyskusyjne dla krytycznego myślenia i alternatyw politycznych oraz centrum badawcze dla postępowego rozwoju społecznego”⁷⁹. Dwa lata później Stowarzyszenie uznane zostało przez ówczesną postkomunistyczną Partei des Demokratischen Sozialismus (PDS)⁸⁰ za powiązaną z nią fundację polityczną. Fundacja otrzymała w 2000 r. nową nazwę. Na jej patronkę wybrano Różę Luksemburg, marksistkę polskiego pochodzenia, zamordowaną w czasie powstania Spartakusa w Berlinie.

RLS współpracuje ściśle z różnymi fundacjami i stowarzyszeniami we wszystkich krajach związkowych, które są bliskie ideowo niemieckiej Lewicy. Inaczej niż np. Fundacja Adenauera, nie posiada scentralizowanego systemu regionalnych placówek kształceniowych, będących jedynie jej filiami zamiejscowymi. Natomiast podobnie jak powołane wcześniej

⁷⁴ U. Heisterkamp, *Think Tanks der Parteien? ...*, s. 401-403.

⁷⁵ Podobnie jest w przypadku RLS i FNS, których regionalne placówki kształceniowe mają odrębne osobowości prawne. Nie wpływa to jednak zasadniczo na model funkcjonowania fundacji jako całości i dystrybucji środków publicznych między centralę i biura regionalne. Por. Heinrich-Böll-Stiftung, *Jahresbericht 2019*, (HBS) Berlin 2020, s. 36, 55: https://www.boell.de/sites/default/files/2020-05/Jahresbericht_2019.pdf (dostęp 22.04.2021); Rosa-Luxemburg-Stiftung, *Jahresbericht der Rosa-Luxemburg-Stiftung 2019*, (RLS) Berlin 2020, s. 30-31: https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/Jahresberichte/Jahresbericht_2019_Web.pdf (dostęp 11.05.2021).

⁷⁶ Heinrich-Böll-Stiftung, *Archiv Grünes Gedächtnis*: <https://www.boell.de/de/stiftung/archiv-gruenes-gedaechtnis> (dostęp 11.05.2021).

⁷⁷ Heinrich-Böll-Stiftung, *Grüne Akademie*: <https://www.boell.de/de/stiftung/gruene-akademie> (dostęp 11.05.2021).

⁷⁸ Heinrich-Böll-Stiftung, *Gunda-Werner-Institut. Feminismus und Geschlechtsdemokratie*: <https://www.gwi-boell.de/de> (dostęp 11.05.2021).

⁷⁹ Rosa-Luxemburg-Stiftung, *Mehr über uns*: <https://www.rosalux.de/stiftung/mehr-ueber-uns> (dostęp 11.05.2021).

⁸⁰ Od 2007 r. die Linke.

fundacje, RLS deklaruje jako cele swojej pracy „promowanie edukacji politycznej, nauki i badań, sztuki i kultury oraz międzynarodowego porozumienia i współpracy”, aby w ten sposób „przyczynić się do rozwoju wolnego myślenia i solidarnego działania w duchu humanistycznym, demokratycznym i internacjonalistycznym”⁸¹. Od 1999 r. Fundacja jest finansowana podmiotowo w ramach dotacji ogólnych *Globalzuschüsse*. Od 2001 r. otrzymuje środki z BMZ i AA na współpracę międzynarodową⁸². Obecnie posiada w Berlinie think tank Instytut Analiz Społecznych, Centrum Dialogu Międzynarodowego, odpowiedzialne za biura zagraniczne, Akademię Edukacji Politycznej, koordynującą prace placówek regionalnych, oraz Centrum Historyczne Demokratycznego Socjalizmu, w którym znajdują się archiwum i biblioteka. RLS w 2019 r. otrzymała dotacje ze środków publicznych na łączną kwotę blisko 79,4 mln euro⁸³.

Reasumując, można stwierdzić, że fenomen fundacji politycznych sięga okresu demokratyzacji społeczeństwa niemieckiego po zakończeniu II wojny światowej. Ich działalność miała pomóc zakorzenić demokrację i wzmacniać pluralizm polityczny w Niemczech. Fundacje dzięki finansowaniu ze środków publicznych szybko rozwijały infrastrukturę instytucjonalną, zwłaszcza po 1967 r., tj. od momentu wprowadzania dotacji podmiotowych *Globalzuschüsse*. W ramach szerokiej oferty kształceniowej, obejmującej tysiące konferencji, seminariów, szkoleń i publikacji, fundacje przekazują podstawową wiedzę na temat polityki i próbują zapewnić niemieckiemu społeczeństwu wgląd w bieżącą debatę publiczną oraz udział w niej – celem jest więc tu z jednej strony informowanie, a z drugiej zachęcanie do angażowania się w życie polityczne i społeczne, co tym samym służy umacnianiu społeczeństwa obywatelskiego. Specjalne programy adresowane są do osób już zaangażowanych politycznie lub obywatelsko. Mają one wyposażyć uczestników w praktyczne umiejętności aktywnego angażowania się w życie społeczne, np. w radzie miasta, szkole lub w ramach wolontariatu⁸⁴. W tym obszarze działalności fundacji umieścić można także programy stypendialne dla studentów i naukowców oraz prace badawczo-naukowe czy historyczno-archiwalne. Zatem początkowo w centrum działalności fundacji politycznych znajdowała się edukacja obywatelska czy inaczej – kształcenie polityczne, czyli to, co po niemiecku wyrażone

⁸¹ Rosa-Luxemburg-Stiftung, *Rosa-Luxemburg-Stiftung Gesellschaftsanalyse und Politische Bildung e.V., Satzung Beschlossen durch die Mitgliederversammlung am 26. November 2016, zuletzt geändert durch Beschluss der Mitgliederversammlung am 27. November 2021*, (RLS) Berlin 2019, § 2 pkt 1: https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/stiftung/RLS_Satzung.pdf (dostęp 11.05.2021).

⁸² U. Heisterkamp, *Think Tanks der Parteien?...*, s. 443-444; A. Mohr, *The German Political Foundations as Actors in Democracy Assistance*, (Dissertation.com) Boca Raton 2010, s. 35.

⁸³ Rosa-Luxemburg-Stiftung, *Jahresbericht der Rosa-Luxemburg-Stiftung 2019...*

⁸⁴ A. Kalina, *Erfolgreich politisch bilden: Faktensammlung zum Stand der Politischen Bildung in Deutschland*, (KAS) Sankt Augustin 2014, s. 18-21: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=2c4404a5-4f6a-4a43-1386-8e5b2df0cc02&groupId=252038 (dostęp 21.04.2020).

jest przez pojęcie *politische Bildung*. Oczywiście nadal pełni ona ważną rolę, lecz sukcesywnie od lat 60. uzupełnia ją doradztwo polityczne i współpraca międzynarodowa. Fundacje polityczne są także uznanymi międzynarodowo think tankami – np. FES oferuje analizy i badania dla ugrupowań socjaldemokratycznych, zaś KAS dla chrześcijańsko-demokratycznych, zresztą nie tylko w Niemczech, ale i na całym świecie. Fundacje tworzą platformy dialogu między nauką, społeczeństwem obywatelskim, polityką, związkami zawodowymi (czy innymi ważnymi grupami interesu) i biznesem. W ten sposób, przy istotnym udziale wiedzy specjalistycznej i *know how* danej fundacji, formułowane są konkretne propozycje polityczne we wszystkich istotnych obszarach. Dzięki temu fundacjom udaje się wpływać na opinię publiczną czy ustalać tematy agendy politycznej⁸⁵. Kolejnym, trzecim, obszarem działalności fundacji politycznych jest współpraca międzynarodowa, której szczegółowa analiza znajduje się w rozdziale 4.

1.1.3. Struktury organizacyjne

Niemieckie fundacje polityczne są zorganizowane w dość podobny sposób – niezależnie od tego, czy formalnie są stowarzyszeniem, czy fundacją (jak FNS). Kompetencje ich organów określają statuty. Wszystkie fundacje mają zarząd, który jest organem zarządzającym, stojącym na czele organizacji. Zarządy te wybierane są przez walne zgromadzenia członków stowarzyszenia. Całkowita liczba członków stowarzyszenia jest zwykle ograniczona przez statut i waha się od ok. 40 do 130. Przedstawicielem fundacji na zewnątrz jest wybierany z tej grupy prezes zarządu – zwykle jest to funkcja honorowa. Organy zarządzające fundacji wspierane są przez rady powiernicze – „Kuratoria”, powoływane przez zarząd. Są to ciała doradcze dla zarządu.

Walne zgromadzenie wykonuje funkcje nadzorcze i przyjmuje sprawozdania zarządu. Tylko Fundacja Heinricha Bölla posiada dodatkowo radę nadzorczą, którą tworzy 7 przedstawicieli zgromadzenia członków stowarzyszenia oraz dwóch przedstawicieli pracowników. Rada nadzorcza formułuje zalecenia dla zarządu i walnego zgromadzenia⁸⁶.

Ze względu na swój szczególny status prawny Fundacja Friedricha Naumanna nie posiada walnego zgromadzenia. Jej najwyższym organem jest Kuratorium, w którego skład

⁸⁵ M. Borchard, *Politische Stiftungen und Politische Beratung. Erfolgreiche Mitspieler oder Teilnehmer außer Konkurrenz?*, w: *Politikberatung in Deutschland. Praxis und Perspektiven*, red. S. Dagger i in., (VS Verlag) Wiesbaden 2004, s. 90-97.

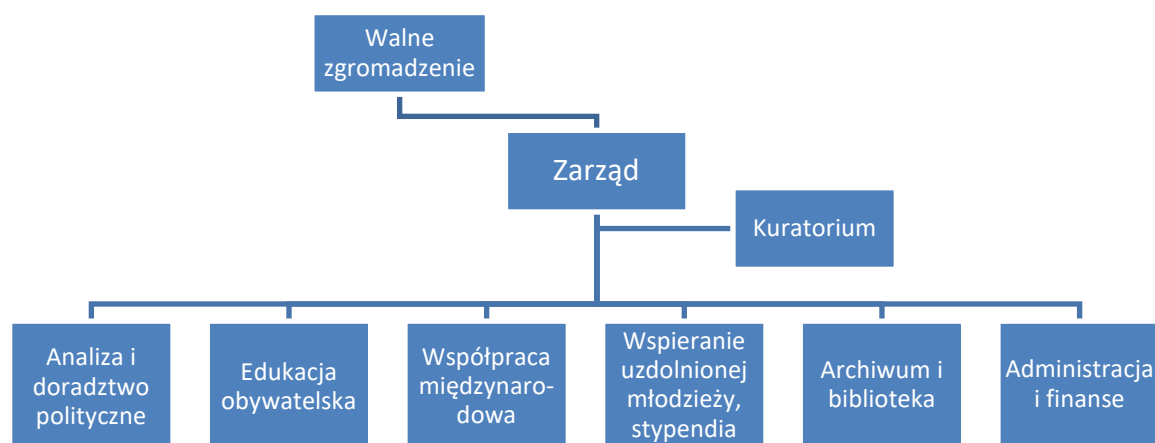
⁸⁶ Heinrich-Böll-Stiftung, *Satzung...*, § 8.

wchodzi 21 członków z prawem głosu. Kuratorium nadaje Fundacji statut, powołuje i odwołuje zarząd i udziela mu absolutorium⁸⁷.

W składzie wszystkich tych organów obecni są członkowie partii związanej z daną fundacją – członkowie parlamentu, obecni lub byli członkowie rządu oraz funkcjonariusze partyjni. Jednak politycy, którzy zajmują czołowe stanowiska w partii, nie mogą pełnić kierowniczych funkcji w fundacji.

Ponadto członkami stowarzyszeń są również przedstawiciele powiązanych z daną partią organizacji, stowarzyszeń lub firm, a także niektóre osoby publiczne, takie jak naukowcy, publicyści i artyści⁸⁸.

Rysunek 1. Ogólny schemat organizacyjny niemieckich fundacji politycznych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdań rocznych fundacji za 2019 r.

Powyższy schemat organizacyjny oddaje klasyczną strukturę niemieckiej fundacji politycznej. Podział na sześć pionów znaleźć można we wszystkich fundacjach. Różnice polegają na innym rozkładzie akcentów, nazewnictwie czy nawet strukturze (w jednej fundacji będzie to przykładowo samodzielny wydział, a w innej instytut czy referat w ramach wydziału⁸⁹), lecz co do istoty – podział na te główne obszary merytoryczne jest wspólny. Większość pracowników zatrudniona jest w centralach fundacji. Ponadto wszystkie fundacje z

⁸⁷ Friedrich-Naumann-Stiftung, *Die Satzung...*, § 4-6, s. 3-4.

⁸⁸ Por. H. von Vieregge, *Die Parteistiftungen...*, s. 39; A. Mohr, *The German Political Foundations...*, s. 36-37; Friedrich-Ebert-Stiftung, *Organigramm & Gremien*: <https://www.fes.de/index.php?eID=dumpFile&t=f&f=63939&token=42f38c8bd587691aef01519af909bdeb5f4209fc>; Konrad-Adenauer-Stiftung, *Personen und Strukturen*: <https://www.kas.de/pl/personen-und-strukturen> (dostęp 12.05.2021).

⁸⁹ Np. w HBS w departamencie Krajowej Edukacji Obywatelskiej znajduje się Archiwum Zielona Pamięć oraz think tanki: Zielona Akademia i Gunda-Werner-Institut. Por. Heinrich-Böll-Stiftung, *Organisationsplan der Heinrich-Böll-Stiftung*: https://www.boell.de/sites/default/files/2020-07/Organigramm-HBS-Maerz-2020.pdf?dimension1=division_grem (dostęp 12.05.2021).

różną intensywnością angażują się w działalność zagraniczną, przy czym odsetek pracowników zatrudnionych w placówkach zagranicznych wynosi średnio od 10 do 15% ogółu pracowników każdej fundacji.

Każda fundacja posiada pion odpowiadający za współpracę międzynarodową, który z kolei podzielony jest na dwa zasadnicze obszary: współpracę międzynarodową w ramach pomocy rozwojowej i wspierania demokracji oraz „międzynarodowy dialog polityczny” z państwami uprzemysłowionymi, czyli przede wszystkim ze Stanami Zjednoczonymi i z krajami europejskimi. Często w ramach pionów międzynarodowych działają jednostki organizacyjne (referaty lub zespoły) zajmujące się określonym obszarem geopolitycznym, np. Azja Południowo-Wschodnia, Ameryka Łacińska, Europa Środkowo-Wschodnia, Afryka czy Stany Zjednoczone i Europa.

Struktury organizacyjne Fundacji Konrada Adenauera

Najwyższym organem statutowym stowarzyszenia KAS jest Walne Zgromadzenie. W tym 55-osobowym organie zasiadają czołowi politycy CDU, łącznie z przewodniczącym partii i niektórymi członkami rządu, z Angelą Merkel i Annegret Kramp-Karrenbauer na czele. Członkowie CDU to ok. 90% członków Stowarzyszenia⁹⁰.

Do zadań Walnego Zgromadzenia należą w szczególności: ustalanie wytycznych Fundacji, przyjęcie i zatwierdzenie rocznych sprawozdań, w tym finansowych, udzielenie absolutorium Zarządowi i wybór Zarządu⁹¹.

Zarząd wybierany jest przez Walne Zgromadzenie na okres dwóch lat. W skład Zarządu wchodzi Przewodniczący (prezes zarządu), do trzech Wiceprzewodniczących, Skarbnik i Sekretarz Generalny oraz do 16 innych członków, z których trzech jest dokooptowanych przez Zarząd. Dozwolony jest wybór i włączenie do Zarządu osób niebędących członkami stowarzyszenia. Jednak więcej niż połowa członków Zarządu musi być członkami stowarzyszenia. Sekretarz Generalny jest wybierany na cztery lata z rekomendacji Przewodniczącego i reprezentuje go na zewnątrz i wewnątrz. Generalnie udział w Walnym Zgromadzeniu i praca w Zarządzie są nieodpłatne. Statut przewiduje jednak wyjątki – Przewodniczący i Sekretarz Generalny mogą otrzymywać wynagrodzenie⁹².

Przewodniczącym KAS jest Norbert Lammert, były przewodniczący Bundestagu. Stanowisko w Fundacji objął w 2017 r., kiedy zastąpił Hansa-Gerta Pötteringa, byłego

⁹⁰ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Mitgliederversammlung*: <https://www.kas.de/pl/mitgliederversammlung> (dostęp 12.05.2021).

⁹¹ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Satzung in der Fassung vom 18. September 2020...*, § 3.

⁹² Tamże, § 6.

przewodniczącego Parlamentu Europejskiego. Funkcję Sekretarza Generalnego od 2008 r. pełni Michael Thielen, polityk CDU, były sekretarz stanu w Federalnym Ministerstwie Nauki i Badań, zaś jego zastępcą jest Gerhard Wahlers, etatowy pracownik Fundacji, jednocześnie dyrektor pionu Współpracy Europejskiej i Międzynarodowej (EIZ). To właśnie te trzy osoby (tj. przewodniczący, a nade wszystko Sekretarz Generalny wraz ze swoim zastępcą) tworzą „operacyjną” część Zarządu. Posiadają w Fundacji swoje biura i współpracowników oraz prowadzą na bieżąco sprawy KAS. Norbert Lammert, wzorem swoich poprzedników, nie pobiera wynagrodzenia za pracę w Zarządzie⁹³.

W 1999 r. Zarząd powołał radę powierniczą, czyli Kuratorium, aby Fundacja „mogła w jeszcze większym stopniu niż dotychczas reagować jak sejsmograf na poważne zmiany polityczne i społeczne w Niemczech, Europie i na świecie”⁹⁴. W tym organie doradczym zasiadają politycy niemieccy oraz z innych państw, ludzie nauki i kultury, a także przedstawiciele biznesu. Pierwszym przewodniczącym tego gremium został w 2000 r. były prezydent federalny Roman Herzog, a wśród innych członków znajdowali się m.in.: Wolfgang Schässel, były kanclerz Austrii, Monika Grütters, minister stanu oraz pełnomocnik rządu federalnego ds. kultury i mediów, Jean-Claude Juncker, były premier Luksemburga i były szef Komisji Europejskiej, a także Jaromir Sokołowski, były sekretarz stanu w Kancelarii Prezydenta RP⁹⁵.

Fundacja Adenauera posiada pięć pionów merytorycznych, w dosłownym tłumaczeniu Wydziałów Głównych (*Hauptabteilungen*):

- Analiza i Doradztwo
Ten pion jest think tankiem KAS. Tu opracowywane są analizy i propozycje dla niemieckich decydentów i europejskiej polityki.
- Wspieranie Uzdolnionej Młodzieży i Kultur
Ten departament zajmuje się programami stypendialnymi dla studentów i naukowców oraz programami z zakresu kultury.
- Współpraca Europejska i Międzynarodowa
Wiodące tematy podejmowane przez ten pion to wspieranie demokracji i zasad państwa prawa oraz dialog z ważnymi zagranicznymi partnerami.

⁹³ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Vorstand*: <https://www.kas.de/pl/vorstand> (dostęp 12.05.2021).

⁹⁴ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Eine kleine Geschichte der Konrad-Adenauer-Stiftung*: <https://www.kas.de/de/geschichte> (dostęp 22.01.2022).

⁹⁵ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Kuratorium*: <https://www.kas.de/pl/kuratorium> (dostęp 12.05.2021).

- Edukacja Obywatelska
W tym departamencie koordynowana jest praca biur regionalnych w Niemczech i Akademii Samorządowej KAS.
- Nauka i Archiwum Chrześcijańsko-Demokratycznej Polityki
Departament zajmuje się dokumentacją i badaniami chrześcijańskiej demokracji w Niemczech i Europie i stanowi główne archiwum historii CDU⁹⁶.
- Współpraca Europejska i Międzynarodowa
Wydział ten podzielony jest na referaty:
 - Europa i Ameryka Północna
 - Afryka
 - Bliski Wschód
 - Azja i Pacyfik
 - Ameryka Łacińska
 - Programy krajowe (przedsięwzięcia z udziałem zagranicznych gości, m.in. pobyty studyjne)
 - Finanse i administracja
 - Unia Europejska
 - Ewaluacja
 - Redakcja czasopisma KAS „Auslandsinformationen”⁹⁷.

Przedstawicielstwo Fundacji w Polsce koordynowane jest przez referat „Europa i Ameryka Północna”.

1.2. Ramy prawno-instytucjonalne i finansowanie fundacji

1.2.1. Podstawy prawne

W niemieckim systemie prawnym nie ma konkretnej ustawy lub innego powszechnie obowiązującego źródła prawa regulującego *explicite* działalność i finansowanie fundacji powiązanych z partiami. Zgodnie z orzecnictwem Federalnego Sądu Konstytucyjnego działalność fundacji nie może opierać się na art. 21 ustawy zasadniczej⁹⁸. Zgodnie z tym artykułem to partie uczestniczą w kształtowaniu woli politycznej narodu, zaś fundacje związane

⁹⁶ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Organisation*: <https://www.kas.de/de/organisation> (dostęp 12.03.2023).

⁹⁷ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Organigramm der Konrad-Adenauer-Stiftung*: <https://www.kas.de/documents/252038/9746543/Organigramm+und+Struktur+der+Konrad-Adenauer-Stiftung.pdf/84bfcea3-ceef-cd60-fd8c-365c472a2f64?version=1.20&t=1678105600481> (dostęp 01.03.2023).

⁹⁸ Por. Bundesverfassungsgericht, *Urteil des Zweiten Senats vom 19. Juli 1966...*; Ustawa Zasadnicza dla Republiki Federalnej Niemiec z dnia 23 maja 1949 r. Ostatnia zmiana z dnia 29 września 2020 r., art. 21: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80205000.pdf> (dostęp 01.03.2023).

z partią nie są do tego celu powołane. Nie ma zatem wobec tych fundacji zastosowania ustawa o partiach politycznych. Natomiast działalność fundacji politycznych reguluje art. 9 ust. 1 ustawy zasadniczej, jeśli chodzi o ich organizację zgodnie z prawem o stowarzyszeniach, oraz art. 12 ust. 1 ustawy zasadniczej, jeśli chodzi o ich funkcję prowadzenia profesjonalnej, długofalowej społeczno-politycznej i demokratycznej pracy edukacyjnej. Art. 9 ust. 1 stanowi: „Wszyscy Niemcy mają prawo do tworzenia związków i stowarzyszeń”⁹⁹, zaś art. 12 ust. 1: „Wszyscy Niemcy mają prawo do swobodnego wyboru zawodu, miejsca pracy i miejsca kształcenia”¹⁰⁰.

Federalny Trybunał Konstytucyjny odniósł się do fundacji politycznych w dwóch orzeczeniach. Pierwszy raz w tzw. wyroku fundacyjnym (BVerfG 73, 1) z 14 lipca 1986 r.¹⁰¹, a drugi raz w wyroku dotyczącym finansowania partii (BVerfGE 85, 264) z 9 kwietnia 1992 r.¹⁰²

Wyrok Federalnego Trybunału Konstytucyjnego z 14 lipca 1986 r. określa wymogi prawne dotyczące działalności i finansowania fundacji powiązanych z partiami. Zgodnie z tym orzeczeniem – wyraźnie nawiązującym do rozstrzygnięcia z 1966 r. (BVerfGE 20, 56) – nie jest konstytucyjnie dopuszczalne udostępnianie partii środków publicznych na wspieranie działań z zakresu edukacji politycznej. Zgodnie z tym finansowanie zadań w tym zakresie jest możliwe tylko przez takie instytucje, które są prawnie i faktycznie niezależne od partii politycznych i które podejmują te zadania niezależnie, na własną odpowiedzialność i wnosząc własną intelektualną wartość, wykraczającą poza realizację programu partyjnego. Ponadto fundacjom zabrania się ingerowania w konkurencję między partiami politycznymi, na przykład poprzez świadczenie usług pieniężnych lub wspieranie kampanii wyborczych w imieniu i na rzecz partii, z którymi są blisko związane¹⁰³. W tym duchu, oddzielając jednoznacznie fundacje od partii politycznych w odniesieniu do ich finansowania, wypowiedział się ponownie Trybunał Konstytucyjny w wyroku z 1992 r.¹⁰⁴ Po tym orzeczeniu prezydent Richard von Weizsäcker powołał komisję niezależnych ekspertów, którzy mieli wypracować propozycje zmian w sposobie finansowania partii. W sprawozdaniu końcowym z 19 lutego 1993 r. komisja

⁹⁹ Tamże, s. 17.

¹⁰⁰ Tamże, s. 18-19.

¹⁰¹ Bundesverfassungsgericht, *Urteil des Zweiten Senats vom 14. Juli 1986 – 2 BvE 5/83*: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv073001.html> (dostęp 12.06.2021).

¹⁰² Bundesverfassungsgericht, *Urteil des Zweiten Senats vom 9. April 1992 aufgrund der mündlichen Verhandlung vom 26. November 1991 – 2 BvE 2/89, B.I.4*: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv085264.html> (dostęp 12.06.2021).

¹⁰³ Bundesverfassungsgericht, *Urteil des Zweiten Senats vom 14. Juli 1986 – 2 BvE 5/83...*, C.I.1.

¹⁰⁴ Por. J. Ockermann, *Die staatliche Finanzierung parteinaher bzw. parteibeeinflusster Organisationen im Licht der Wesentlichkeitstheorie*, „Zeitschrift für Rechtspolitik”, 25 (9) 1992, s. 323-325; M. Morlok, *Die Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts zur staatlichen Stiftungsfinanzierung*, „Mitteilungen des Instituts für Deutsches und Europäisches Parteienrecht”, 6 (1) 1996, s. 7-13.

potwierdziła, że fundacje wspierające partie są ważnym elementem kultury politycznej Republiki Federalnej Niemiec i wykonują pożyteczną pracę na rzecz społeczeństwa. Jednocześnie zalecała im większą transparentność w wykorzystywaniu środków publicznych przez sporządzanie i upublicznianie sprawozdań finansowych i merytorycznych¹⁰⁵. Zalecenia te zostały szybko wdrożone przez fundacje polityczne. Wprawdzie wcześniej fundacje, jako podmioty korzystające ze środków publicznych, były zobowiązane do jawności finansowej, ale jednak publikacja sprawozdań finansowych nie była praktyką.

Ponadto Federalny Trybunał Konstytucyjny w wyroku z 1986 r. podkreślił instytucjonalną i personalną niezależność fundacji. Zasadę tę częściowo kodyfikuje Ustawa o partiach politycznych, której § 11, ust. 2 stanowi: „Przewodniczący i skarbnik partii nie mogą zajmować porównywalnych stanowisk w fundacji politycznej powiązanej z tą partią”¹⁰⁶. W sposób bardziej szczegółowy odnosi się do kwestii łączenia stanowisk „Wspólna deklaracja” fundacji z 1998 r.: „W skład organów reprezentujących Fundacje Polityczne [zarząd] nie wchodzi w szczególności członkowie partii, którzy aktywnie działają na eksponowanych stanowiskach. Ważną pozycję w partii zajmują federalni i krajowi przewodniczący partii, członkowie federalnego komitetu wykonawczego, skarbnicy, sekretarze generalni i federalni dyrektorzy zarządzający, a także osoby pełniące porównywalne funkcje w klubach parlamentarnych Bundestagu i parlamentach krajowych”¹⁰⁷.

Wszystkie fundacje powiązane z partią są zatem organizacyjnie niezależne. Jak już wcześniej wspomniano, z wyjątkiem Fundacji Friedricha Naumanna, wszystkie fundacje posiadają osobowość prawną zarejestrowanych stowarzyszeń. Obowiązuje je Prawo o stowarzyszeniach niemieckiego Kodeksu cywilnego¹⁰⁸. Fundacja Friedricha Naumanna jest fundacją posiadającą zdolność prawną zgodnie z § 80 i nast. Kodeksu cywilnego¹⁰⁹.

Finansowanie fundacji opiera się na federalnej ustawie budżetowej i ustawach budżetowych krajów związkowych, czyli na formalnych źródłach prawa uzupełnionych o pewne wytyczne dotyczące finansowania i zasady zarządzania. Po przyjęciu ustawy budżetowej poszczególne tytuły są przydzielane ministerstwom w celu przyznania środków fundacjom. Dotacje przekazywane są fundacjom partyjnym na podstawie § 23 i 44 Federalnego

¹⁰⁵ Deutscher Bundestag, *Unterrichtung durch den Bundespräsidenten Empfehlungen der Kommission unabhängiger Sachverständiger zur Parteienfinanzierung*, Drucksache 12/4425, 19.02.1993, s. 36-42: <https://dsrserver.bundestag.de/btd/12/044/1204425.pdf> (dostęp 12.06.2021).

¹⁰⁶ Parteiengesetz in der Fassung der Bekanntmachung vom 31. Januar 1994 (BGBl. I S. 149), das zuletzt durch Artikel 4 des Gesetzes vom 10. August 2021 (BGBl. I S. 3436) geändert worden ist.

¹⁰⁷ *Gemeinsame Erklärung...*, s. 4.

¹⁰⁸ Bürgerliches Gesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 2. Januar 2002 (BGBl. I S. 42, 2909; 2003 I S. 738), das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 14. März 2023 (BGBl. 2023 I Nr. 72) geändert worden ist, Kapitel 2, § 55-79.

¹⁰⁹ Tamże, Kapitel 2, Untertitel 2, § 80-88.

Prawa Budżetowego¹¹⁰ lub budżetowych rozporządzeń krajów związkowych, a także licznych uzupełniających rozporządzeń administracyjnych¹¹¹.

Wykorzystanie dotacji podmiotowych (*Globalzuschüsse*) jest stale kontrolowane pod kątem celowości i gospodarności wykorzystanych środków przez BMI¹¹². Ponadto prawidłowość realizacji budżetu fundacji jest kontrolowana przez Federalny Trybunał Obrachunkowy (BRH)¹¹³. Federalny Trybunał Obrachunkowy przedkłada swoje sprawozdania z kontroli odpowiednim organom federalnym udzielającym fundacjom dotacji. Natomiast środki projektowe rozliczane są na podstawie Ogólnych Warunków Pomocniczych dla Dotacji na Wspieranie Projektów (ANBest-P) oraz przepisów wewnętrznych podmiotu udzielającego dotacje – w przypadku fundacji w Polsce były to przepisy BMZ, a od 2015 r. AA¹¹⁴.

1.2.2. Finansowanie

Instrumentami wsparcia finansowego fundacji powiązanych z partiami są dotacje federalne w postaci dotacji instytucjonalnych (*Globalzuschüsse*) oraz finansowania projektowego. Dotacje instytucjonalne pochodzą z budżetu Federalnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (BMI), zaś fundusze projektowe przyznawane są fundacjom głównie z Federalnego Ministerstwa Edukacji i Badań Naukowych (BMBF) oraz z budżetów Bundestagu, Federalnego Ministerstwa Spraw Zagranicznych (AA) i Federalnego Ministerstwa Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (BMZ).

¹¹⁰ Bundeshaushaltsordnung vom 19. August 1969 (BGBl. I S. 1284), die zuletzt durch Artikel 2 des Gesetzes vom 1. Juli 2022 (BGBl. I S. 1030) geändert worden ist.

¹¹¹ W tym Ogólnych Warunków Pomocniczych dla Dotacji Instytucjonalnych (ANBest-I) oraz Ogólnych Warunków Pomocniczych dla Dotacji na Wspieranie Projektów (ANBest-P), a także rozporządzeń poszczególnych resortów, jak np. wytyczne BMZ, AA czy szczegółowe przepisy wykonawcze BMBF. Por. Bundesministerium der Finanzen, *Allgemeine Nebenbestimmungen für Zuwendungen zur institutionellen Förderung (ANBest-I)*, GMBI 19/2019; Bundesministerium der Finanzen, *Allgemeine Nebenbestimmungen für Zuwendungen zur Projektförderung (ANBest-P)*, GMBI 19/2019; Auswärtiges Amt, *Richtlinien für die Förderung der politischen Stiftungen bei gesellschaftspolitischen Maßnahmen durch das Auswärtige Amt (FR-AA)*, 01.11.2019: http://www.verwaltungsvorschriften-im-internet.de/bsvwbund_05122019_011930400.htm; Bundesministerium für Bildung und Forschung, *Zusätzliche Nebenbestimmungen zur Förderung begabter Studierender sowie begabter Nachwuchswissenschaftlerinnen und -Wissenschaftler in der Fassung vom November 2020*, 11.2020: https://www.bmbf.de/bmbf/shareddocs/downloads/files/riliws20-21.pdf;jsessionid=679C226D4577BEC72965021E46D34F81.live092?__blob=publicationFile&v=1 (dostęp 01.03.2023).

¹¹² Na podstawie Ogólnych Warunków Pomocniczych dla Dotacji Instytucjonalnych (ANBest-I) oraz obowiązujących od 1975 r. szczegółowych zasad wykorzystywania dotacji podmiotowych BMI. Por. Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat, *Besondere Bewirtschaftungsgrundsätze des BMI für Zuschüsse des Bundes aus Kapitel 0602 Titel 685 02 vom 15. September 2019*.

¹¹³ Prawo do kontroli realizowane przez BRH wynika z art. 104 ust. 1 Federalnego Prawa Budżetowego (BHO).

¹¹⁴ Por. B. Sandberg, *Rechenschaftslegung und Prüfung Politischer Stiftungen*, w: *Perspektiven des Verbandsmanagements. Festschrift für Dieter Witt zum 70. Geburtstag*, red. A. Heilmair i in., (Gabler) Wiesbaden 2011, s. 235-246.

Dotacje instytucjonalne stanowią podstawowe źródło finansowania przez państwo fundacji w celu realizacji ich zadań statutowych. Zakres i podział tych dotacji jest określony przez budżet federalny (dział 06, tytuł 685).

Podział środków w ramach dotacji instytucjonalnych (*Globalzuschüsse*) według federalnej ustawy budżetowej na rok 2020 kształtował się w następujący sposób (kwoty w euro):

Tabela 1. Podział środków w ramach dotacji instytucjonalnych (*Globalzuschüsse*) według federalnej ustawy budżetowej na rok 2020

Fundacja Friedricha Eberta	36 843 000
Fundacja Friedricha Naumanna	14 582 000
Fundacja Konrada Adenauera	40 657 000
Fundacja Hannsa Seidla	11 942 000
Fundacja Heinricha Bölla	13 895 000
Fundacja Róży Luksemburg	14 040 000
Razem	131 959 000

Źródło: Gesetz über die Feststellung des Bundeshaushaltsplans für das Haushaltsjahr 2020 (Haushaltsgesetz 2020) vom 21. Dezember 2019 (BGBl. I S. 2890), Tit. 685 12.

Do tego fundacje otrzymały w 2020 r. od BMI dotacje na inwestycje w wysokości 6 mln euro¹¹⁵.

Oprócz dotacji podmiotowych fundacje otrzymują z budżetu federalnego środki na projekty. Środki te przyznawane są na podstawie wniosków składanych przez fundacje na realizację konkretnych przedsięwzięć. Projekty te obejmują najczęściej okresy od jednego roku do trzech lat. W tym zakresie finansowane są w szczególności działania z następujących źródeł:

Niemiecki Bundestag

Środki na opracowanie i zachowanie ważnych dla historii współczesnej archiwów parlamentarzystów niemieckich, które znajdują się w archiwach fundacji związanych z partiami reprezentowanymi w niemieckim Bundestagu. W 2008 r. było to 2 422 000 euro¹¹⁶. Od 2009 r. archiwa fundacji finansowane są ze środków BMI w ramach dotacji instytucjonalnej¹¹⁷.

¹¹⁵ Gesetz über die Feststellung des Bundeshaushaltsplans für das Haushaltsjahr 2020 (Haushaltsgesetz 2020) vom 21. Dezember 2019 (BGBl. I S. 2890), Tit. 12-144.

¹¹⁶ Gesetz über die Feststellung des Bundeshaushaltsplans für das Haushaltsjahr 2008 (Haushaltsgesetz 2008) vom 22. Dezember 2007 (BGBl. I S. 3227), Tit. 685 09.

¹¹⁷ Por. Gesetz über die Feststellung des Bundeshaushaltsplans für das Haushaltsjahr 2009 (Haushaltsgesetz 2009) vom 21. Dezember 2008 (BGBl. I S. 2899), Tit. 685 09, Tit. 685 02.

BMZ

Wspieranie projektów w zakresie polityki rozwojowej. Środki te służą budowaniu dobrych stosunków międzynarodowych z państwami rozwijającymi się lub znajdującymi się w transformacji ustrojowej, finansowaniu zagranicznych biur fundacji, a także projektów z organizacjami partnerskimi i imprez za granicą. Z tego resortu fundacje otrzymały w 2020 r. 340 000 000 euro¹¹⁸.

AA

Wspieranie działań w zakresie wymiany naukowej, programy stypendialne za granicą, a także dofinansowanie działań społeczno-politycznych fundacji, które służą wymianie informacji, wiedzy i doświadczeń oraz kształceniu kluczowych grup społecznych i politycznych za granicą. Na projekty międzynarodowe obejmujące Amerykę Północną, Europę i kraje uprzemysłowione z tytułu „Polityka społeczna i europejska fundacji politycznych” łącznie fundacje otrzymały w 2020 r. z AA 58 mln euro¹¹⁹. Na projekty zaadresowane do społeczeństw obywatelskich krajów Partnerstwa Wschodniego fundacje otrzymały w tym okresie 2 mln euro¹²⁰, na wspieranie transformacji ustrojowej w Afryce Północnej i na Bliskim Wschodzie 4 mln euro¹²¹, zaś na stypendia zagraniczne blisko 10 mln euro¹²².

BMBF

Wspieranie uzdolnionej młodzieży studiującej i doktorantów w Niemczech¹²³.

Sposób podziału środków między fundacje opiera się na dotychczasowej praktyce i orzeczeniach Trybunału Konstytucyjnego. We „Wspólnej deklaracji” z 1998 r. fundacje polityczne proponują parlamentowi, aby przy podziale środków wziąć pod uwagę wynik czterech ostatnich wyborów federalnych¹²⁴.

Powyższa zasada stosowana była w praktyce przez państwowych grantodawców. Warto zaznaczyć, że owe *status quo* wypracowywane było przez dziesięciolecia, zaś ogólny konsensus odnośnie do fundacji politycznych doprowadził do stałego wzrostu nakładów.

W budżecie federalnym na rok obrachunkowy 1959 po raz pierwszy przewidziano subwencje dla partii politycznych na działania w zakresie edukacji politycznej. W dziale 06

¹¹⁸ Gesetz über die Feststellung des Bundeshaushaltsplans für das Haushaltsjahr 2020..., Tit. 687 04.

¹¹⁹ Tamże, Tit. 687 27.

¹²⁰ Tamże, Tit. 687 13.

¹²¹ Tamże, Tit. 687 21.

¹²² Tamże, Tit. 681 11.

¹²³ Łącznie BMBF w 2020 r. przeznaczyło na dotacje dla 13 samodzielnych instytucji wspierających uzdolnioną młodzież studencką 300 417 000 euro. Wśród tych instytucji znajduje się sześć fundacji politycznych. Por. *Gesetz über die Feststellung des Bundeshaushaltsplans für das Haushaltsjahr 2020...*, Tit. 681 10.

¹²⁴ *Gemeinsame Erklärung...*, s. 6.

(BMI), rozdział 02, tytuł 620 przeznaczono na ten cel 5 mln DM. Już wtedy dokonano podziału tych środków pomiędzy partie reprezentowane według klucza reprezentacji w Bundestagu. W roku 1964 środki te zostały zwiększone do 38 mln DM¹²⁵. Od wyroku Federalnego Trybunału Konstytucyjnego z 1966 r. (BVerfGE 20, 56), uniezależniającego finanse fundacji, miał miejsce konsekwentny (z wyjątkiem okresowych redukcji wynikających z konieczności ogólnych cięć wydatków budżetowych) wzrost nakładów na fundacje. Tylko w pierwszym dziesięcioleciu po wyroku do 1976 roczny budżet KAS wzrósł o 390%, FES o 421%, FNS o 793%, a HSS o 588%¹²⁶. I tak przykładowo w 1980 r. fundacje otrzymały łącznie z budżetu federalnego równowartość 138 560 000 euro, zaś KAS 45 660 000 euro, w 1990 r. było to odpowiednio 260 323 000 euro i 78 759 000 euro, w 2000 r. 293 138 000 euro i 92 190 000 euro, zaś w 2010 r. 422 121 000 euro i 124 218 000 euro¹²⁷.

1.2.3. Problem niezależności

Problem niezależności niemieckich fundacji politycznych rozpatrywać można na różnych płaszczyznach. Po pierwsze jako brak podporządkowania się innym podmiotom – abstrahując od tego, czy jest to zależność formalna, czy faktyczna. Po drugie zaś jako bezstronność, tzn. niekierowanie się interesem innych grup, czy nawet własnym interesem. W praktyce fundacje korzystają z pewnego stopnia niezależności. Podobnie zresztą jak wiele innych podmiotów prawa cywilnego korzystających z dotacji państwowych lub uczestniczących w kształtowaniu i realizacji polityk publicznych. Jednocześnie nadużyciem byłoby określanie niemieckich fundacji mianem QUANGO – czyli *Quasi-non-government organization*¹²⁸. Niezależność czy precyzyjniej – stopień niezależności fundacji wyraża się w następujących obszarach:

Niezależność instytucjonalno-prawna, która zgodnie z wyrokiem Federalnego Trybunału Konstytucyjnego z 1986 r. jest warunkiem niezbędnym do utrzymania finansowania fundacji ze środków publicznych. Fundacje posiadają własne osobowości prawne i pod tym względem są całkowicie niezależne.

¹²⁵ Bundesverfassungsgericht, *Urteil des Zweiten Senats vom 19. Juli 1966...*, Gründe A-I do II.

¹²⁶ H. von Vieregge, *Die Parteistiftungen...*, s. 47.

¹²⁷ Opracowane na podstawie: R. Ebbighausen i in., *Die Kosten der Parteiendemokratie...*, s. 249; Deutscher Bundestag, *Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Abgeordneten Dr. Götz Frömming, Albrecht Heinz Erhard Glaser, Dr. Marc Jongen und der Fraktion der AfD. Parteinahе Stiftungen*, Drucksache 19/503, 23.01.2018, s. 6-9: <https://dserver.bundestag.de/btd/19/005/1900503.pdf> (dostęp 21.06.2021). Przedstawione kwoty pochodzą z ustaw budżetowych na dany rok. Praktyka wskazuje, że kwoty dotacji dla fundacji są w trakcie roku budżetowego nieznacznie korygowane. Nie jest to uwzględnione w tabeli. Kwoty wyrażone w markach zostały przeliczone na euro wg kursu wymiany z dnia 01.01.1999: 1 EUR = 1,95583 DM.

¹²⁸ C. Reimann, *Doing good? Herausforderungen für die NGOs in der Friedensförderung*, w: *NGOs im Spannungsfeld zwischen Krisenprävention und Sicherheitspolitik*, red. A. Klein, S. Roth, (VS Verlag) Wiesbaden 2007, s. 93.

Niezależność organizacyjno-strukturalna – np. zakaz łączenia określonych funkcji w fundacji i partii politycznej przewidziany jest w ustawie o partiach politycznych i w statutach fundacji. W praktyce fundacje połączone są swoistą unią personalną z macierzystymi partiami. Widoczne jest to w składzie walnego zgromadzenia członków stowarzyszenia i organów doradczych, gdzie zasiadają prominentni i aktywni członkowie partii. Zarządowi na ogół przewodniczy osoba pełniąca wcześniej eksponowane stanowisko w partii lub rządzie. Warto zauważyć, że problem uzależnienia fundacji od partii politycznych dostrzegany jest przez badaczy niemal od początku istnienia fundacji¹²⁹. Niemiecki politolog Peter Lösche pisał o tym dobitnie w latach 80.: „Połączenie partii z działalnością fundacji jest nawet dla politycznego ślepeca jasne”¹³⁰. Fundacje nie działają przecież na szkodę swoich partii, lecz wspierają je, wykonując zadania i usługi, a tym samym dają partiom obecnym w Bundestagu przewagę nad nowymi partiami lub innymi pozaparlamentarnymi inicjatywami politycznymi. Nie dziwi zatem, że na niejasne powiązania partii z fundacjami wskazywali Zieloni w skardze skierowanej w 1983 r. do Trybunału Konstytucyjnego¹³¹.

Niezależność finansowa polega na oddzieleniu od siebie finansów partii i fundacji oraz zagwarantowaniu przejrzystości. Zapewnić ma ją fakt, że określania w budżecie federalnym wysokości dotacji na fundacje dokonuje Bundestag. Innymi słowy, to od konsensusu międzypartyjnego w parlamencie (formalnie od większości parlamentarnej) zależy, jakimi środkami dysponować będą fundacje. O budżetach fundacji nie decyduje też arbitralnie rząd. Jednocześnie jednak środki projektowe uzależnione są od oceny wniosku danej fundacji przez dany resort. Problemem mogą być kryteria oceny. Kryteria formalne określają przepisy, lecz kryteria merytoryczne, np. zgodność danego projektu z aktualną linią polityki prowadzonej przez rząd, nie są już określone. W relacji tej obowiązuje zasada „obopólnego porozumienia” lub „partnerstwa”, co zostało wyrażone już w 1973 r. w zasadach współpracy fundacji z rządem w zakresie zagranicznej pomocy rozwojowej¹³².

¹²⁹ Reprezentatywne przykłady literatury w porządku chronologicznym według daty wydania (1977-2018): H. von Vieregge, *Die Parteistiftungen...*, s. 269-272; M. Schürmann, *Zwischen Partnerschaft und politischem Auftrag. Fallstudie zur entwicklungspolitischen Tätigkeit der Konrad-Adenauer-Stiftung*, (Breitenbach) Saarbrücken 1989, s. 35-38; R. Ebbighausen i in., *Die Kosten der Parteiendemokratie...*, s. 235-270; M. Born, *Parteinahne Stiftungen...*, s. 100-103; U. Heisterkamp, *Think Tanks der Parteien?...*, s. 185-193.

¹³⁰ P. Lösche, *Wovon leben die Parteien? Über das Geld in der Politik*, (Fischer) Frankfurt n. M. 1984, s. 78.

¹³¹ Wyrok Trybunału z 1986 r. dotyczył właśnie skargi konstytucyjnej wniesionej przez Zielonych. Por. S. W. Pogorelskaja, *Frei von Zwängen...*, s. 19-20.

¹³² Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit, *Grundsätze für die entwicklungspolitische Zusammenarbeit zwischen der Bundesregierung und den politischen Stiftungen*, w: *Zweiter Bericht über die vom Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit geförderte Arbeit der Politischen Stiftungen in Entwicklungsländern. Dem Ausschuss für wirtschaftliche Zusammenarbeit des Deutschen Bundestages vorzulegen*, (BMZ) Bonn 1973, s. 64.

Niezależność merytoryczna, tj. tworzenie własnego specyficznego programu działania i możliwość jego swobodnej realizacji. Ten obszar zależności jest najtrudniejszy do uchwycenia. Wprawdzie fundacje swoje plany działania tworzą niezależnie od wytycznych z zewnątrz, ale jednak muszą się liczyć z potrzebą akceptacji ze strony decydentów politycznych oraz opinii publicznej. Formalnie nie ma takiej konieczności, ale zaznaczyć trzeba, że kilkudziesięcioletnia działalność fundacji była możliwa przede wszystkim dzięki konsensualnemu podejściu większości aktorów czy elit politycznych. To nieformalne porozumienie mogłoby zostać naruszone przez działania fundacji nieakceptowane przez główny nurt polityczny. Relację tę określają przykładowo wytyczne dotyczące wspierania fundacji przez AA z 2019 r. W tekście tym podkreślona została rola zagranicznych przedstawicielstw fundacji: „Poprzez swoją międzynarodową działalność społeczno-polityczną wnoszą one cenny i niezbędny wkład w realizację celów polityki zagranicznej i interesów Republiki Federalnej Niemiec”¹³³. Fundacje polityczne nie są jednak organizacjami pośredniczącymi ani realizującymi zagraniczną politykę kulturalną i edukacyjną. Instytucje wspierane przez AA *Mittlerorganisationen* lub *Durchführungsorganisationen* działają na zlecenie resortu spraw zagranicznych. Zadania organizacji pośredniczących i warunki współpracy z AA ujęte są w umowach (jak np. z Instytutem Goethego). Fundacje polityczne nie działają na zlecenie AA i nie zawierają w tym względzie umów, ani z AA, ani z żadną inną instytucją rządową. Umowa taka implikowałaby bowiem rodzaj podległości wobec instytucji prowadzącej. Pomimo tego fundacje polityczne w Polsce regularnie biorą udział w spotkaniach „pośredników kulturalnych” organizowanych 2-4 w roku przez dział kultury ambasady RFN. Celem spotkań jest wymiana informacji i koordynacja działań wspólnych w obszarze dyplomacji publicznej. Ponadto niemieckie ambasady organizują spotkania *ad hoc* z przedstawicielami fundacji, aby omówić bieżące wydarzenia lub wyrazić stanowisko AA w konkretnej sprawie. Przedstawiciele fundacji nie otrzymują na tych spotkaniach instrukcji. Nie są też formalnie zobowiązani do uwzględnienia stanowiska AA w swojej pracy projektowej¹³⁴. „Niezależność fundacji politycznych od rządu federalnego jest politycznie pożądana. Fundacje nie działają w imieniu rządu federalnego, ale zgodnie z istotnym interesem federalnym”¹³⁵ i

¹³³ Auswärtiges Amt, *Richtlinien für die Förderung der politischen Stiftungen bei gesellschaftspolitischen Maßnahmen durch das Auswärtige Amt (FR-AA)*..., s. 1.

¹³⁴ Autor dysertacji sam wielokrotnie brał udział w takich spotkaniach. Odnośnie do relacji między fundacjami politycznymi i ambasadami w innych krajach patrz: S. W. Pogorelskaja, *Die parteinahen Stiftungen als Akteure und Instrumente der deutschen Außenpolitik*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, (6-7) 2002, s. 33-34.

¹³⁵ W oryginale niem. *das erhebliche Bundesinteresse vorausgesetzt*. Definicję istotnego interesu federalnego podają przepisy budżetowe. Zgodnie z § 23 Federalnego Prawa Budżetowego dotacje na rzecz podmiotów spoza administracji federalnej są możliwe tylko wówczas, gdy dotyczą interesów federalnych, które inaczej niż przez te podmioty nie mogłyby być zrealizowane. Por. *Bundshaushaltsordnung*...

tylko za jego zgodą i wsparciem finansowym. Dlatego też wybierają one swoje projekty na własną odpowiedzialność i realizują je według własnych kompetencji”¹³⁶.

¹³⁶ Auswärtiges Amt, *Richtlinien für die Förderung der politischen Stiftungen bei gesellschaftspolitischen Maßnahmen durch das Auswärtige Amt (FR-AA)*..., s. 1.

Rozdział 2. Wspieranie demokracji w niemieckiej polityce zagranicznej

2.1. Czym jest zewnętrzne wspieranie demokracji?

Wstępnej odpowiedzi na pytanie udzielić można na płaszczyźnie semantycznej. Zgodnie ze słownikową definicją, wspieranie oznacza udzielanie pomocy materialnej, moralnej lub zbrojnej, czy w innym znaczeniu – może być rozumiane jako dostarczanie argumentów lub dowodów na poparcie jakiejś tezy¹. Wydaje się, że oba znaczenia będą pomocne w dalszej analizie. Przedmiotem wspierania jest demokracja będąca określonym reżimem politycznym. Adresatem wspierania demokracji jest państwo, jego instytucje, struktury oraz społeczeństwo. Przymiotnik „zewnętrzny” określa zaś, że owo wspieranie dokonywane jest przez podmiot zagraniczny.

W literaturze polskiej zamiennie używa się sformułowań „promocja demokracji”² oraz „wspieranie demokracji”³. W ustawie o współpracy rozwojowej z 2011 r. mowa jest o „wspieraniu rozwoju demokracji” w państwach rozwijających się⁴. W języku niemieckim istnieje bogata literatura fachowa, która najczęściej określa wspieranie demokracji mianem *externe Demokratieförderung*. W anglojęzycznej literaturze występują zamiennie określenia: *democracy promotion*, *democracy assistance*, *democracy-related assistance*, *political aid*, *political development aid* czy *external support for democratic development*⁵. Ponadto – częściej w publicystyce niż w opracowaniach naukowych – używa się określenia „eksport demokracji”⁶.

Ogólną definicję wspierania demokracji podaje wybitny amerykański badacz tej problematyki, Thomas Carothers. Rozumie ją jako pomoc na rzecz rozwijania

¹ *Wspieranie*, w: *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, (PWN), wersja online: <http://sjp.pwn.pl/szukaj/wspieranie.html> (dostęp 28.08.2017).

² Por. R. Zięba, *Promocja demokracji przez Zachód we wschodniej części Europy w XXI wieku*, „Rocznik Integracji Europejskiej”, (11) 2017, s. 71-87; A. Pacześniak, *Promocja demokracji i praworządności*, w: *Organizacje międzynarodowe w działaniu*, red. A. Florczak, A. Liskowska, (OTO) Wrocław 2014, s. 227-243.

³ Por. P. Pospieszna, *Pomoc demokratyzacyjna polskich organizacji pozarządowych skierowana do Białorusi i Ukrainy: przesłanki oraz różne formy wsparcia*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne”, (3) 2016, s. 235-266; A. Szmigielski, *Prawa człowieka i demokracja w centrum działań zewnętrznych Unii Europejskiej. Dylematy prawne i polityczne*, „Przegląd Zachodni”, (1) 2016, s. 7-22.

⁴ Ustawa z dnia 16 września 2011 r. o współpracy rozwojowej, Dz.U. 2011 Nr 234, poz. 1386.

⁵ P. Burnell, *Democracy Assistance. The State of the Discourse*, w: *Democracy Assistance. International Co-operation for Democratization*, red. tenże, (Frank Cass) Londyn 2000, s. 4.

⁶ Np. A. Wilk, *Eksport demokracji? To możliwe, ale nie siłą*, „GazetaPrawna.pl”, 28.07.2015: <http://www.gazetaprawna.pl/artykuly/885474,eksport-demokracji-to-mozliwe-ale-nie-sila.html> (dostęp 28.08.2017); R. Herzinger, *Warum der Westen Demokratie exportieren muss*, „Die Welt”, 22.11.2009: <https://www.welt.de/politik/ausland/article5286471/Warum-der-Westen-Demokratie-exportieren-muss.html> (dostęp 27.10.2017). W porównaniu z polsko- lub niemieckojęzyczną literaturą pojęcie „eksport demokracji” – *exporting democracy* – jest bardziej ugruntowane w anglosaskiej literaturze przedmiotu – np. A. Phillips, *Exporting democracy: German political foundations in Central-East Europe*, „Democratisation”, 6 (2) 1999, s. 70-98.

demokratycznych przemian w niedemokratycznych państwach lub demokratycznej tranzycji w państwach, które doświadczyły „demokratycznego otwarcia”, czyli zainicjowały przemiany⁷. Próbę zdefiniowania wspierania demokracji w szerszym ujęciu podejmuje Eberhard Sandschneider, który określa ją jako sumę wszystkich zewnętrznych działań aktorów w stosunku do danego państwa, mających na celu zmianę wzorców w zakresie procesów podejmowania decyzji politycznych i porządku politycznego w taki sposób, aby odpowiadały one przynajmniej minimalnym kryteriom porządku demokratycznego. Zewnętrzni aktorzy rozumiani są jako aktorzy indywidualni (przede wszystkim państwa) lub zbiorowi (organizacje międzynarodowe), którzy w sposób bezpośredni albo pośredni (na zasadzie wykształcenia określonych preferencji) wpływają na procesy demokratyzacyjne w danym państwie – *Zielland*⁸.

Proces transformacji dokonuje się w określonym polityczno-historycznym środowisku międzynarodowym i jednocześnie zależy od czynników wewnętrznych. Badacze zwracają uwagę na liczne, trudno uchwytnie uwarunkowania transformacji. Często uniemożliwiają one określenie rzeczywistego wpływu wspierania demokracji⁹. W badaniu oddziaływania zewnętrznych aktorów na procesy demokratyzacyjne napotyka się zasadniczy problem. Wspieranie demokracji jest postulatem normatywnym, trudnym strukturalnie do przyporządkowania aktorom, strategiom czy instrumentom, podlega wielu zmiennym i trudno poddaje się ewaluacji.

W celu wyjaśnienia powyższego problemu można się odwołać do modelu tzw. sześciokąta wspierania demokracji, zaproponowanego przez Sandschneidera. Model ten wyróżnia sześć wchodzących ze sobą w interakcje czynników mających wpływ na wspieranie demokracji. Są to:

- międzynarodowe warunki ramowe,
- aktorzy zewnętrzni (donatorzy udzielający wsparcia),
- motywy i cele aktorów zewnętrznych,
- strategie i instrumenty stosowane przez aktorów zewnętrznych,

⁷ T. Carothers, *Aiding Democracy Abroad: The Learning Curve*, (Carnegie Endowment for International Peace) Waszyngton 1999, s. 6.

⁸ E. Sandschneider, *Externe Demokratieförderung. Theoretische und praktische Aspekte der Außenunterstützung von Transformationsprozessen*, (CAP) Monachium 2003, s. 3: http://www.cap.lmu.de/download/2003/2003_sandschneider.pdf (dostęp 01.03.2023).

⁹ „Does International Democracy Promotion Work? [...] Yes? No? We really do not know” – tak na pytanie o skuteczność wspierania demokracji odpowiada P. Burnell. Patrz: P. Burnell, *Does international democracy promotion work?*, „Discussion Paper. Deutsches Institut für Entwicklungspolitik”, (17) 2007, s. 12.

- adresaci (państwa przyjmujące pomoc w zakresie wspierania demokracji),
- faza transformacji ustrojowej, w której znajduje się państwo, adresat pomoc¹⁰.

Rysunek 2. Sześciokąt wspierania demokracji Sandschneidera

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Eberhard Sandschneider, *Externe Demokratieförderung...*, s. 10-11.

Matthias Freise uzupełnia „sześciokąt wspierania demokracji” o kolejne dwa czynniki:

- oczekiwania adresata,
- kultura polityczna państwa otrzymującego pomoc¹¹.

Wspieranie demokracji ma zarówno szeroki zakres znaczeniowy, jak też obszerny zasób środków i instrumentów. Podlega licznym czynnikom zewnętrznym i wewnętrznym. Pozostaje w stałej relacji między aktorami zewnętrznymi i beneficjentami pomocy oraz warunkowane jest motywami tych pierwszych i oczekiwaniami drugich.

W dysertacji punkt ciężkości położony zostanie na perspektywę donatora, czyli podmioty wspierające demokrację, ich motywów oraz stosowane strategie i instrumenty.

¹⁰ E. Sandschneider, *Externe Demokratieförderung...*, s. 10.

¹¹ M. Freise, *Externe Demokratieförderung in postsozialistischen Transformationsstaaten*, (LIT) Münster 2004, s. 33.

2.1.1. Typologia, motywy i cele aktorów zewnętrznych, czyli kto i dlaczego wspiera demokrację

W zakresie wspierania demokracji aktywność wykazują różni aktorzy o odmiennej podmiotowości i statusie w stosunkach międzynarodowych oraz różnych potencjałach oddziaływania. Zasadniczo wyróżnić można następujące grupy aktorów zewnętrznych: 1) państwa, 2) organizacje międzynarodowe i 3) organizacje pozarządowe¹². Dla dalszego wywodu konieczna jest ich chociażby pobieżna charakterystyka.

Ad 1) Państwa narodowe

Największymi donatorami wspierania demokracji są państwa narodowe, które aktywności w tym zakresie realizują bezpośrednio poprzez bilateralne programy lub za pośrednictwem organizacji międzynarodowych i pozarządowych, opłacając składki członkowskie lub wpływając na profil ich działania. Biorąc pod uwagę dane dotyczące oficjalnej pomocy rozwojowej OECD, łączne środki, które państwa przeznaczyły na ten cel w 2021 r., wyniosły prawie 189 mld USD. Znaczna część tych środków może być przypisana działaniom wspierającym demokrację. Państwami wykazującymi największą aktywność w tym zakresie i przeznaczającymi największe środki są Stany Zjednoczone Ameryki i Republika Federalna Niemiec¹³.

Współcześnie w państwach zachodnich zewnętrzne wspieranie demokracji przynależy do repertuaru środków polityki zagranicznej jako osobne narzędzie lub w ramach polityki rozwojowej. Poprzez politykę zagraniczną państwo realizuje swoje racje i interesy w środowisku międzynarodowym. Polityka zagraniczna może być definiowana jako zespół działań i związanych z nim decyzji, jakie państwo podejmuje dla realizacji założonych celów poprzez wywarcie wpływu oraz określenie stanowiska i postępowania innych uczestników

¹² Por. E. Sandschneider, *Externe Demokratieförderung...*, s. 22-28; W. Merkel, *Systemtransformation. Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung*, (VS Verlag) Wiesbaden 2010, s. 442-447.

¹³ Część środków pomocowych przeznaczana jest pośrednio lub bezpośrednio na wspieranie demokracji. Ze względu na fakt, że owo wspieranie połączone jest z innymi programami pomocowymi i nie jest ujęte w całościowych statystykach OECD, trudno dokładnie określić kwoty przeznaczane globalnie na ten cel. Przytoczone dane oddają jednak proporcje. Ponadto można założyć, że w przypadku USA i Niemiec w przybliżeniu ok. 10% środków pomocowych przeznaczanych jest *explicite* na programy wspierające demokrację za granicą. Por. Organisation for Economic Co-operation and Development, *Official Development Assistance, Final data 2021*: <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-standards/official-development-assistance.htm>; Organisation for Economic Co-operation and Development, *Development Co-operation Report 2018. Joining Forces to Leave No One Behind*, (OECD) 2018, s. 24-30, 74-77, 154-157: https://www.oecd-ilibrary.org/development/development-co-operation-report-2018_dcr-2018-en; S. Trister, *Investing in Freedom: Democracy Support in the U.S. Budget*, „Freedom House Policy Brief”, 22.07.2013, s. 1: <https://freedomhouse.org/sites/default/files/Policy%20Brief%207-22-13%20Investing%20in%20Freedom%20-%20Support%20in%20the%20U.S.%20Budget.pdf>; R. M. Gisselquist, M. Niño-Zarazúa, M. Samarin, *Does aid support democracy? A systematic review of the literature*, „WIDER Working Paper”, (14) 2021, s. 1: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/Publications/Working-paper/PDF/wp2021-14-does-aid-support-democracy-systematic-literature-review.pdf> (dostęp 03.03.2023).

stosunków międzynarodowych¹⁴. Do tej klasycznej definicji zakładającej, że polityka zagraniczna jest rodzajem aktywności państwa o charakterze ekskluzywnym, należy zgłosić pewne zastrzeżenie. Wraz z przyspieszeniem procesów globalizacyjnych tradycyjne państwowcentryczne metody eksplanacji stają się niewystarczające. Na arenie międzynarodowej pojawiły się i zyskały na znaczeniu podmioty konkurencyjne wobec państw, jak organizacje międzynarodowe i pozarządowe, zorganizowane grupy interesu czy korporacje międzynarodowe. Na ten aspekt zwracają w szczególności uwagę przedstawiciele teorii modernistycznych, krytykujący tradycyjne pozycje nurtu realistycznego¹⁵.

Pomimo istnienia alternatywnych, niepaństwowych ośrodków decyzyjnych oraz daleko idących powiązań pomiędzy podmiotami i nowymi aktorami, głównymi podmiotami stosunków międzynarodowych pozostają państwa¹⁶. Ta konstatacja określa perspektywę badawczą wyrażającą paradygmat państwowcentryczny. Może on mieć zastosowanie wobec aktorów zewnętrznych wspierania demokracji. Państwa mają bowiem nieporównywalnie większe zasoby i możliwości w tym zakresie niż inni aktorzy. Wyjątek stanowi Unia Europejska, posiadająca własną podmiotowość oraz środki i instrumenty zewnętrznego wspierania demokracji¹⁷.

Ad 2) Organizacje międzynarodowe

Do grona organizacji międzynarodowych wspierających demokrację zaliczyć można Organizację Narodów Zjednoczonych, OECD, Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Bank Światowy, GATT czy organizacje o regionalnym charakterze, jak Unia Europejska, OSCE czy Rada Europy. Generalnie w swych działaniach wspierają ekonomiczne aspekty procesów demokratyzacyjnych poprzez np. pomoc gospodarczą, wdrażanie modelu gospodarki rynkowej, doradztwo techniczne czy koordynację programów pomocowych. Pomoc ta jest często kondycyjna, czyli uwarunkowana kryteriami *good governance*¹⁸, przestrzeganiem praw człowieka lub respektowaniem zasad demokracji¹⁹.

¹⁴ J. Zając, *Środki i metody polityki zagranicznej państwa*, w: *Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa*, red. R. Zięba, (Marszałek) Toruń 2009, s. 79.

¹⁵ J. Czuputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyka*, (PWN) Warszawa 2008, s. 418.

¹⁶ T. Łoś-Nowak, *Państwowy poziom analizy w stosunkach międzynarodowych*, w: *Poziomy analizy stosunków międzynarodowych*, t. 1, red. E. Haliżak, M. Pietraś, (Rambler) Warszawa 2013, s. 15.

¹⁷ A. Gawrich, W. Lapins, *Demokratieförderung als europäische Herausforderung. Perspektiven für die östlichen Nachbarländer der EU*, (FES) Berlin 2006, s. 14-15.

¹⁸ *Good governance* rozumiane jest tu jako koncepcja zarządzania w sektorze publicznym, zakładająca stosowanie przejrzystych reguł wynikających z litery prawa oraz partycypację zainteresowanych stron w procesach decyzyjnych. Obejmuje trzy obszary: efektywność rządów, rozwój gospodarki i demokratyzację.

¹⁹ I. Borzykowski, M. Kartal, *Democracy assistance by international organizations*, w: *Handbook on Democracy and Security*, red. N. A. Seltzer, S. L. Wilson, (Elgar) Cheltenham 2023, s. 84-111.

Ad 3) Organizacje pozarządowe

Trzecią grupę stanowią organizacje pozarządowe. Organizacje te często są formalnie niezależne, lecz równie często są zależne od państwowych dotacji i realizują państwowe programy. Dotyczy to przykładowo Niemieckiego Towarzystwa Współpracy Międzynarodowej (GIZ), które posiada formę prawną spółki z ograniczoną odpowiedzialnością, ale jednak niemal w całości jest finansowane ze środków publicznych RFN i realizuje zadania powierzone mu przez rząd federalny, niemieckie kraje związkowe i samorzady lub UE, ONZ czy Bank Światowy²⁰. Pomimo tej zależności organizacje pozarządowe mają relatywnie szeroką przestrzeń działania i swobodę podejmowania decyzji. Ich aktywności koncentrują się przede wszystkim na „miękkich działaniach wspierających”, które opierają się na edukacji obywatelskiej, profesjonalizacji elit politycznych, doradztwie w tworzeniu sprawnej administracji czy *good governance*. Do tej grupy należą również niemieckie fundacje polityczne (w tym Fundacja Konrada Adenauera), czy w kontekście amerykańskiej polityki zagranicznej Narodowy Fundusz Wspierania Demokracji (NED)²¹. Organizacje pozarządowe finansowane są również przez podmioty gospodarcze i prywatne. Do największych fundacji związanych z niemieckim przemysłem należy Fundacja Roberta Boscha, która przykładowo w okresie przedakcesyjnym organizowała w Niemczech i Brukseli szkolenia dla członków administracji państwowej z Europy Środkowej i Wschodniej²². Działalność założonego przez amerykańskiego finansistę George’a Sorosa Open Society Institute miała w latach 90. XX w. wspomagać społeczeństwa europejskie w wychodzeniu z komunizmu²³. Do grupy beneficjentów działalności Instytutu Sorosa (od 2010 r. funkcjonującego w ramach sieci Open Society Foundations) należy m.in. polska Fundacja Batorego²⁴. Do tego katalogu wprowadzić można jeszcze różne mniej lub bardziej zorganizowane grupy społeczne, grupy lobbujące na rzecz demokracji lub praw człowieka oraz *advocacy groups*. Reprezentują one szerokie spektrum poglądów i interesów²⁵.

Po określeniu typów aktorów zewnętrznych zadać należy pytanie o motyw, cele i interesy, które kierują ich działaniem. Porównując w perspektywie historycznej różne reżimy

²⁰ Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit, *Über die GIZ*: <https://www.giz.de/de/html/index.html> (dostęp 01.03.2023).

²¹ S. Bush, *The Taming of Democracy Assistance. Why Democracy Promotion Does Not Confront Dictators*, (Cambridge University) Cambridge 2015, s. 79-105.

²² Por. M. Freise, *Externe Demokratieförderung...*, s. 130-131; B. Coellen, *Polskie doświadczenie jest wielkim skarbem. Wywiad z Joachimem Rogallem*, „Deutsche Welle”, 31.12.2014: <https://www.dw.com/pl/szef-fundacji-im-roberta-boscha-polskie-do%C5%9Bwiadczenie-jest-wielkim-skarbem/a-18155026> (dostęp 01.03.2023).

²³ D. Stone, *Global Policy and the Public Action of Private Philanthropy: The Open Society Foundation*, w: *Global Matters for Non-Governmental Public Action*, red. J. Howell, (Palgrave Macmillan) Basingstoke 2012, s. 178-199.

²⁴ Fundacja Batorego, *Nasi darczyńcy*: <https://www.batory.org.pl/o-nas/darczyncy/> (dostęp 01.03.2023).

²⁵ T. Carothers, *Democracy Assistance: Political vs. Developmental?*, „Journal of Democracy”, 20 (1) 2009, s. 13.

polityczne, zauważyć można, iż próbują one rozpowszechniać własny system polityczny w środowisku międzynarodowym. Wychodzą z założenia, że lepiej będą współpracować z reżimami strukturalnie do nich zbliżonymi lub bazującymi na takich samych systemach wartości. Teza ta odnosi się zresztą nie tylko do systemów demokratycznych, ale także do innych, na przykład komunistycznych czy teokratycznych²⁶. Ugruntowane demokracje posiadają niejako wrodzoną potrzebę rozprzestrzeniania demokratycznych form sprawowania władzy. Potrzeba ta nie tylko uzasadniona jest kulturowo-normatywnie, lecz wynika też z interesów politycznych i gospodarczych.

Zatem motywy, którymi kierują się aktorzy zewnętrzni, podzielić można na dwie zasadnicze grupy. Po pierwsze swoje wysiłki na rzecz promocji demokracji opierają oni na motywie normatywnym, co sugeruje też pewien altruizm. Odwołując się do tej linii argumentacyjnej, należy przyjąć, że demokracja to uniwersalna wartość sama w sobie. Demokracja ma gwarantować prawa i wolności polityczne, które są integralną częścią wolności człowieka, a także podstawowym warunkiem dobrobytu²⁷. W ramach drugiej grupy motywów wspieranie demokracji traktowane jest instrumentalnie. Zgodnie z tym podejściem promocja demokracji jest środkiem do osiągnięcia określonego celu, takiego jak zapewnienie bezpieczeństwa czy wzrostu gospodarczego.

Te dwa główne podejścia wyjaśniające działania aktorów zewnętrznych podzielić można za Geoffreyem Pridhamem, Thomasem Carothersem i Eberhardem Sandschneiderem na trzy grupy: 1) chęć zapewnienia bezpieczeństwa poprzez transfer rzekomo bardziej pokojowych reżimów, 2) chęć stworzenia systemów politycznych, które można obdarzyć zaufaniem i z którymi można nawiązać długofalową współpracę, 3) chęć wdrożenia struktur gospodarki rynkowej w celu pozyskania zaufanych partnerów handlowych i rynków zbytu²⁸. Te linie argumentacyjne wymagają rozwinięcia.

Ad 1) Zapewnienie bezpieczeństwa

Jedną z centralnych kategorii wyjaśniających motywy aktorów zewnętrznych jest szeroko rozumiane bezpieczeństwo²⁹. Bezpieczeństwo – zgodnie z typologią zaproponowaną przez Ryszarda Ziębę – posiada swój wymiar polityczny, militarny, ekonomiczny, ekologiczny,

²⁶ E. Sandschneider, *Externe Demokratieförderung...*, s. 17.

²⁷ P. Burnell, *Promoting Democracy Abroad: Policy and Performance*, (Routledge) Nowy Jork 2011, s. 125.

²⁸ Por. G. Pridham, *The international dimension of democratization: theory, practice and inter-regional comparison*, w: *Building Democracy? The International Dimension of Democratization in Eastern Europe*, red. tenże, E. Herring, G. Sanford, (Leicester University Press) Londyn 1994, s. 7-29; T. Carothers, *Aiding Democracy Abroad...*, s. 3-18; E. Sandschneider, *Externe Demokratieförderung...*, s. 17-20; M. Freise, *Externe Demokratieförderung...*, s. 146.

²⁹ Przegląd definicji pojęcia – zob. J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, (ISP PAN) Warszawa 1996, s. 15-49; D. A. Baldwin, *The concept of security*, „Review of International Studies”, 23 (1) 1997, s. 5-26.

społeczny i ideologiczny. Oznacza pewność przetrwania i rozwoju państwa, jego systemu politycznego i gospodarczego, tożsamości narodowej, kulturowej czy religijnej oraz przetrwania i rozwoju ideologii, stanowiącej podstawę panującego w danym państwie systemu rządów³⁰. Bezpieczeństwo jest kategorią nadrzędną, determinującą inne cele polityki (nie tylko zagranicznej). Jego zapewnienie jest podstawowym zadaniem i funkcją państwa³¹.

Zagraniczna promocja demokracji ma wpływać na otoczenie międzynarodowe państwa i czynić je bezpieczniejszym i bardziej przewidywalnym. W sposób idealistyczny ujął to Larry Diamond: „Z doświadczenia tego stulecia wyciągnąć można ważną lekcję. Państwa, które rządzą sobą w prawdziwie demokratyczny sposób nie idą z innymi [państwami] na wojnę”³². Zakończenie zimnej wojny i – jak niektórzy entuzjastycznie obwieścili – „triumf” demokracji przyczyniły się do ugruntowania opinii, że liberalna demokracja jest najlepszym z możliwych systemów. Fareed Zakaria uznał, że „demokracja stała się standardową formą rządzenia dla całej ludzkości”³³. Podobną tezę spopularyzował wcześniej Francis Fukuyama w słynnym esej z 1989 r. „Koniec historii?”. Przedstawił w nim wizję kresu konfliktów między wielkimi systemami politycznymi, wszystkie społeczeństwa miały zaś od tej pory dążyć do modelu liberalnej demokracji, jako systemu optymalnego. W jego rozumieniu demokracja miała się wpisywać w strategię globalnego pokoju³⁴.

Zależność między zapewnieniem bezpieczeństwa i międzynarodowym rozprzestrzenianiem się demokracji przedstawić można, odwołując się do trzech głównych teorii stosunków międzynarodowych: liberalnej, realistycznej i konstruktywistycznej.

Według wielu badaczy demokracja dostarcza wyjątkowych środków do pokojowego budowania własnej pozycji i wywierania wpływu na inne podmioty³⁵. Demokracja pozwala zatem realizować własne cele i interesy bez uciekania się do użycia siły. Umożliwia rywalizację, ale w warunkach pokojowych. Takie założenia mają podstawy w – wpisującej się w liberalne tradycje – teorii demokratycznego pokoju. Na uzasadnienie tez o pokojowej naturze demokracji teoretycy przytaczają argumenty bazujące na filozofii Immanuela Kanta, który

³⁰ I. Pawlikowska, *Bezpieczeństwo jako cel polityki zagranicznej państwa*, w: *Wstęp do teorii polityki zagranicznej*, red. R. Zięba, (Marszałek) Toruń 2009, s. 61-63.

³¹ Por. S. Böckenförde, *Deutsche Außenpolitik vor neuen sicherheitspolitischen Herausforderungen*, w: *Deutsche Außenpolitik*, red. T. Jäger, A. Höse, K. Oppermann, (VS Verlag) Wiesbaden 2010, s. 82; M. Zürn, *Konfliktlinien nach dem Ende des Ost-West-Gegensatzes – global handeln, lokal kämpfen*, w: *Politische Theorien in der Ära der Transformation. Politische Vierteljahresschrift Sonderhefte. Band 26*, red. K. von Beyme, C. Offe, (Westdeutscher V.) Opladen 1996, s. 115.

³² L. Diamond, *Promoting Democracy in the 1990s: Actors and Instruments, Issues and Imperatives. A Report to the Carnegie Commission on Preventing Deadly Conflict*, (Carnegie Corporation of New York) Nowy Jork 1995.

³³ F. Zakaria, *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*, (Norton) Nowy Jork 2004, s. 13.

³⁴ F. Fukuyama, *The End of History?*, „The National Interest”, 16 (summer) 1989, s. 3-18.

³⁵ R. Lappin, *What we talk about when we talk about Democracy Assistance: The Problem of Definition in Post-Conflict Approaches to democracy*, „Central European Journal of International and Security Studies”, 4 (1) 2010, s. 185-186.

sformułował warunki „wiecznego pokoju” w relacjach między państwami. Podstawowym warunkiem jest zaprowadzenie ustroju republikańskiego w każdym kraju³⁶. Republiki (we współczesnej politologii utożsamiane z demokracją liberalną), według Kanta, nie prowadzą ze sobą wojen³⁷. Innymi słowy, im większa liczba państw demokratycznych, tym rzadsze występowanie wojen. Według tej koncepcji zmiany wewnątrz państw mogą zmieniać naturę międzynarodowej polityki³⁸. Demokracja „zapewnia wolność i równość wszystkich obywateli. Obywatele, nie chcąc narażać swego życia na niebezpieczeństwo i ponosić kosztów wojny, zajmują stanowisko niechętnie wojnie. Instytucje demokratyczne, system wzajemnej kontroli i równowagi między władzą wykonawczą, ustawodawczą i sądowniczą, polityczna konkurencja i pluralizm w sferze polityki zagranicznej oraz istnienie opinii publicznej, z którą władza musi się liczyć, wpływają ograniczająco na wojownicze zamiary rządów”³⁹.

Wielu badaczy, w szczególności reprezentujący nurt realistyczny (czy neorealistyczny), kwestionuje związek przyczynowo-skutkowy między demokracją a pokojem⁴⁰. Dla nich zaprowadzenie „światowego pokoju” opartego na wartościach demokratycznych jest postulatem utopijnym⁴¹.

Dla realistów liczą się przede wszystkim interesy, z którymi łączą bezpieczeństwo własnego państwa. Wspieranie demokracji jest dla nich tylko instrumentem polityki zagranicznej, zaś krzewienie wartości demokratycznych nie jest celem samym w sobie. Jeśli wspieranie demokracji za granicą leży w interesie narodowym donatora i wzmacnia jego pozycję w rywalizacji międzynarodowej, to wówczas użycie tego instrumentu jest zasadne⁴². Implementacja demokratycznego porządku za granicą służyć ma podniesieniu własnego bezpieczeństwa i korzyściom materialnym. Koncepcje te szczególnie wybrzmiały w okresie zimnowojennym. Po zakończeniu II wojny światowej demokratyzacja Niemiec, Włoch i Japonii przez Stany Zjednoczone i aliantów pojmowana była w oparciu o paradygmat

³⁶ I. Kant, *Do wiecznego pokoju. Projekt filozoficzny*, w: tenże, *O porządku: To może być słuszne w teorii, ale nic nie jest warte w praktyce. Do wiecznego pokoju*, (Comer) Toruń 1995, s. 56.

³⁷ Por. L. Caranti, *Kantian Peace and Liberal Peace: Three Concerns*, „Political Philosophy”, 24 (4) 2016, s. 446.

³⁸ M. W. Doyle, *Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs*, „Philosophy and Public Affairs”, 12 (3) 1983, s. 205-235.

³⁹ J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych...*, s. 132-133.

⁴⁰ W tradycji realistycznej ustrój wewnętrzny państwa nie ma decydującego znaczenia dla polityki zagranicznej. Realisci (czy neorealisci) uważali, że państwa, w tym demokratyczne, w warunkach międzynarodowej anarchii dążą do realizacji swoich interesów w razie konieczności także poprzez środki militarne. Por. A. Hasenclever, *Liberale Ansätze zum „demokratischen Frieden“*, w: *Theorien der Internationalen Beziehungen*, red. S. Schieder, M. Spindler, (Budrich) Opladen 2010, s. 223; J. Czaputowicz, *Bezpieczeństwo w teoriach stosunków międzynarodowych*, w: *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Teoria i praktyka*, red. K. Żukrowska, M. Grącik, (SGH) Warszawa 2006, s. 88-89.

⁴¹ Por. polemiki z teorią „demokratycznego pokoju” – A. Hasenclever, *Liberale Ansätze...*, s. 245-249; B. Wiśniewski, *Teoria demokratycznego pokoju*, w: *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*, red. R. Zięba, S. Bieleń, J. Zając, (UW) Warszawa 2015, s. 58-62.

⁴² H. Morgenthau, *Polityka między narodami. Walka o potęgę i pokój*, (Difin) Warszawa 2010, s. 20-21.

Realpolitik. Cel stanowiło umocnienie pozycji bloku zachodniego względem wschodniego konkurenta przez instalację sprzyjających reżimów w Europie, Azji czy Ameryce Łacińskiej. W tamtym czasie USA i ich sojusznicy stosowali doktrynę powstrzymywania rozprzestrzeniania się komunizmu. Stawiano na reżimy zapewniające – przynajmniej względną – stabilność i lojalność, a kwestie jakości demokracji i los społeczeństwa obywatelskiego były na dalszym planie⁴³.

Odmienne poglądy na kwestię bezpieczeństwa prezentuje teoria konstruktywistyczna, która proponuje spojrzenie „społeczne”. Konstruktywizm próbował godzić niektóre elementy podejścia liberalnego i realistycznego. Z punktu widzenia teorii konstruktywizmu – nie wchodząc w spory między różnymi odłamami tego nurtu – najważniejszymi obiektami badawczymi są aktorzy stosunków międzynarodowych. Termin „aktor” może się odnosić do pojedynczych osób, grupy społecznej, organizacji lub państwa – zgodnie z propozycjami Alexandra Wendta i Johna Ruggie⁴⁴. Konstruktywizm podkreśla znaczenie idei, wiedzy i wartości, które wpływają na wzorce postrzegania i reakcje aktorów międzynarodowych. Jego zwolennicy krytykują podejście realistyczne za sprowadzanie polityki do chłodnej kalkulacji kosztów i korzyści. Konstruktywistyczny model „socjalizacji międzynarodowej” opowiada się za procesem opartym na współpracy i konsensusie. Jego głównym założeniem jest to, że interesy i tożsamość aktorów są konstruowane społecznie i są produktem struktur społecznych i interakcji społecznych w normatywnie zinstytucjonalizowanym środowisku. Państwa składają się z jednostek i instytucji, które nie są wyłącznie nastawione na zaspakajanie własnych interesów materialnych, ale też motywowane przez zinternalizowane tożsamości, wartości i normy⁴⁵. Przykładem takiego podejścia może być polityka bezpieczeństwa Republiki Federalnej, którą analizować można przez pryzmat antimilitarystycznej kultury politycznej i chęci cywilizowania stosunków międzynarodowych, co znalazło wyraz w koncepcji „mocarstwa cywilnego” Hannsa Maulla⁴⁶.

Wszystkie powyższe podejścia mają zastosowanie w praktyce politycznej. Motywy aktorów zewnętrznych wyjaśniane mogą być teoriami liberalnymi, realistycznymi i

⁴³ Doktrynę tę ilustruje często cytowane zdanie, rzekomo wypowiedziane przez prezydenta Franklina Roosevelta, odnoszące się do wspieranego przez USA dyktatora Nikaragui, Anastasio Somoza: „Somoza may be a son of a bitch, but he’s our son of a bitch”. Cyt. za P. Winn, *Americas: The Changing Face of Latin America and the Caribbean*, (University of California) Berkeley 2006, s. 544.

⁴⁴ A. Wendt, *Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics*, „International Organization”, 46 (2) 1992, s. 391-425; J. G. Ruggie, *What Makes the World Hang Together? Neo-utilitarianism and the Social Constructivist Challenge*, „International Organization”, 52 (4) 1998, s. 881.

⁴⁵ A. Wendt, *Collective Identity Formation and the International State*, „American Political Science Review”, 88 (2) 1994, s. 385-387.

⁴⁶ Por. J. S. Duffield, *Political Culture and State Behavior: Why Germany Confounds Neorealism*, „International Organization”, 53 (4) 1999, s. 765-803.

konstruktywistycznymi, zaś wynikające z nich argumenty nie muszą się wykluczać, lecz często łączą się i nawzajem uzupełniają.

Ad 2) Długofalowa współpraca oparta na zaufaniu i wartościach

Aktorzy zewnętrzni wspierają demokrację ze względu na chęć nawiązania przyjaznych relacji z innym państwem. Aktor zewnętrzny wychodzi z założenia, że długookresowa współpraca będzie możliwa, gdy potencjalny partner będzie posiadać nie tylko podobny system polityczno-społeczny, ale także podobny system norm i wartości, na których dany reżim jest fundowany. Jak twierdzą zwolennicy teorii demokratycznego pokoju, państwa demokratyczne są bardziej skore do współpracy niż niedemokratyczne. Czyni to z krajów demokratycznych partnerów pożądanym i godnym zaufania. W stosunkach międzynarodowych zaufanie opiera się na wiedzy lub przypuszczeniu, że działania innego podmiotu teraz i w przyszłości będą zgodne z naszymi oczekiwaniami⁴⁷. Państwa dążą do wytworzenia wspólnoty zaufania, czy „kultury zaufania”, w swoim środowisku międzynarodowym⁴⁸. Ta szczególna relacja możliwa jest dzięki podobieństwu aktorów w wymiarze aksjologicznym. Państwom wspierającym demokrację zależy zatem na rozprzestrzenianiu własnych wartości moralno-politycznych⁴⁹. W celu zilustrowania powyższego stwierdzenia można się posłużyć przykładem międzynarodowej promocji praw człowieka.

Niezależnie od dyskusji o tym, czym w istocie są wartości demokratyczne i co się na nie składa, panuje konsensus, że łączą się z pojęciami wolności, równości i sprawiedliwości⁵⁰. Integralnym i fundamentalnym elementem tych wartości są prawa podstawowe oraz indywidualne prawa wolnościowe i obywatelskie. Pomimo tego, że jedni wywodzą je z chrześcijańskiej koncepcji niezbywalnej godności jednostki ludzkiej, inni z oświeceniowej myśli liberalnej, pojęcia demokracji i praw człowieka w zachodniej praktyce politycznej i

⁴⁷ Por. A. Włodkowska-Bagan, *Zaufanie w stosunkach międzynarodowych – teoria et praxis*, „Stosunki Międzynarodowe”, 52 (3) 2016, s. 81-91.

⁴⁸ Kultura zaufania w stosunkach międzynarodowych stanowi rozszerzenie koncepcji P. Sztompki odnoszącej się do zaufania w wymiarze socjologicznym. Kultura zaufania to „system reguł – norm i wartości – regulujących obdarzanie zaufaniem oraz spełnianie oczekiwań i odwzajemnianie zaufania”. Cyt. za P. Sztompka, *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, (Znak) Kraków 2007, s. 223.

⁴⁹ Za L. Halmanem uznać można wartości za głęboko zakorzenione motywacje lub orientacje kierujące lub wyjaśniające postawy, normy lub opinie, które sterują działaniem ludzi. Pozostawanie wiernym konkretnej wartości stanowi dyspozycję lub skłonność do postępowania w określony sposób. Wartości moralno-społeczne rozumiane są tu zaś jako zbiór idei i norm postępowania uczestników życia politycznego uznany przez społeczeństwo (obywateli) za pożądanym i cenny. Hierarchicznie uporządkowany układ tych wartości tworzy system wartości, który państwo stara się chronić. Por. L. Halman, *Wartości polityczne, w: Zachowania polityczne*, t. 1, red. R. J. Dalton, H.-D. Klingemann, (PWN) Warszawa 2010, s. 364.

⁵⁰ S. Schiele, *Gibt es noch Werte?*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, (34-36) 2013, s. 15-20.

dyskursie nauk społecznych wydają się współzależne⁵¹. Demokryzacja wiąże się z dążeniem do wprowadzenia lub udoskonalenia ochrony praw człowieka. W tym zakresie motywy aktora zewnętrznego mieszczą się w kategoriach etycznych. Przeświadczone o moralnej słuszności swoich działań państwa demokratyczne (lub inni aktorzy) dążą do internalizacji własnego systemu przekonań. Z drugiej strony, partnera wyznającego podobne wartości obdarzyć można nie tylko większym zaufaniem, o czym była już mowa, ale także liczyć na jego lojalność. Szacunek dla osoby ludzkiej i jej godności, powszechne uznanie praw człowieka i demokratycznych reguł mają stwarzać dogodne warunki do współpracy. W tej idealistycznej perspektywie demokratyczne wartości mają wytyczać zachowania państw na arenie międzynarodowej⁵². Powodują, że rezygnują one – nawet w sytuacjach kryzysowych – z konfrontacji na rzecz kooperacji. Pogląd ten opiera się na założeniu, że istnieje ścisła korelacja między respektowaniem praw człowieka i pokojem oraz że wojna jest skutkiem ich naruszenia⁵³.

Ad 3) Pozyskanie partnerów współpracy gospodarczej

Kolejna grupa motywów działania krajów wspierających demokrację wynika z ich interesów gospodarczych. Argumentacja opiera się w tym przypadku na założeniu istnienia związku między demokracją i gospodarką rynkową. Zgodnie z paradygmatem ekonomicznego liberalizmu przyjmuje się, że kraje demokratyczne wykazują większą zdolność do rozwoju gospodarczego i społecznego. Poprzez liberalizację kontaktów gospodarczych otwierają się także na współpracę międzynarodową. Przez to stają się atrakcyjnymi partnerami wymiany handlowej, tworzą nowe możliwości inwestycji zagranicznych i nowe rynki zbytu⁵⁴. Korzyści z wymiany są dla zwolenników wolnego rynku oczywiste – oznaczają wzrost możliwości produkcyjnych obydwu partnerów handlowych i w konsekwencji oddziałują pozytywnie na gospodarkę krajową⁵⁵.

⁵¹ Odnośnie do dychotomii między chrześcijańską wizją człowieka a świeckim liberalizmem w kontekście praw człowieka por. F. J. Mazurek, *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*, (KUL) Lublin 2001; Ł. Machaj, *Liberalizm a prawa człowieka*, w: *Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Prawa człowieka – idea, instytucje, krytyka*, t. 4, red. M. Sadowski, P. Szymaniec, (UWr) Wrocław 2010, s. 27-41.

⁵² Por. A. Zwoliński, *Dylematy demokracji*, (WAM) Kraków 2010, s. 22-27; K. Wroczyński, *Demokracja i prawa człowieka*, w: *U źródeł tożsamości kultury europejskiej*, red. T. Rakowski, (KUL) Lublin 1995, s. 66-67; W. Osiatyński, *Prawa człowieka i ich granice*, (Znak) Kraków 2011, s. 290 i n.

⁵³ Por. E. Sandschneider, *Externe Demokratieförderung...*, s. 17; A. Essouso, *Demokratieförderung: Politik gestalten oder beraten?*, (Waxmann) Münster 2008, s. 34 i n.

⁵⁴ Por. E. D. Mansfield, H. V. Milner, B. P. Rosendorff, *Why Democracies Cooperate More: Electoral Control and International Trade Agreements*, „International Organization”, 56 (3) 2002, s. 477-513; J. Rüland, N. Werz, *Germany's Hesitant Role in Promoting Democracy*, w: *Exporting Democracy. Rhetoric vs. Reality*, red. P. J. Schraeder, (Lynne Rienner Publishers) Boulder – Londyn 2002, s. 73-89.

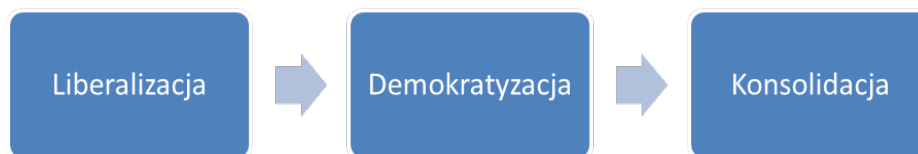
⁵⁵ Pogląd ten znajduje uzasadnienie w teoriach ekonomicznych kosztów absolutnych, kosztów komparatywnych czy specjalizacji wewnątrzgałęziowej. Por. P. Samecki, *Handel międzynarodowy. Elementy polityki handlowej*, w: *Podstawy ekonomii*, red. R. Milewski, E. Kwiatkowski, (PWN) Warszawa 2016, s. 433 i n.

Dla państw wspierających demokrację, czyli przeważnie krajów o rozwiniętej gospodarce i prowadzących aktywną politykę zagraniczną, wymiana handlowa, czy szerzej – współpraca gospodarcza, nie jest działaniem altruistycznym. Donatorzy koncentrują się na zaspokajaniu własnych potrzeb. Niektórzy badacze wskazywali na egoizm państw wysokorozwiniętych wobec państw rozwijających się. Krytykę wobec „bogatego Zachodu” formułowano zwłaszcza w czasie zimnej wojny w kontekście pomocy rozwojowej i popularnych wówczas teorii modernizacyjnych⁵⁶.

2.1.2. Demokracja skonsolidowana, czyli co jest wspierane

Wspieranie demokracji w państwach znajdujących się w tranzycji ma prowadzić do trwałego zainstalowania reżimu demokratycznego, czyli demokracji skonsolidowanej. Konsolidację poprzedzają fazy transformacji determinujące strategię i instrumenty wspierania demokracji wobec adresata. Demokratyczna transformacja ustrojowa składa się z trzech następujących po sobie faz: liberalizacji, demokratyzacji i konsolidacji demokracji⁵⁷.

Rysunek 3. Fazy demokratycznej transformacji reżimu autorytarnego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: S. Kubas, *Wielopłaszczyznowy i wieloetapowy charakter procesu demokratyzacji...*, s. 500.

Wstępnym warunkiem demokratyzacji jest liberalizacja systemu autorytarnego i jego destabilizacja. W tej pierwszej fazie transformacji poczynione muszą być ustępstwa na rzecz praw człowieka. Ponadto powinna pojawić się alternatywa polityczna oraz możliwość przeprowadzenia wyborów. Dochodzi tu zatem do otwarcia się reżimu na zmiany⁵⁸.

⁵⁶ Por. M. Heinrich, *Imperialismustheorie*, w: *Theorien der internationalen Beziehungen*, red. S. Schieder, M. Spindler, (Budrich) Opladen 2010, s. 327 i n.; U. Menzel, *Entwicklungstheorie*, w: R. Stockmann, U. Menzel, F. Nuscheler, *Entwicklungspolitik. Theorien – Probleme – Strategien*, (Oldenbourg) Monachium 2010, s. 97 i n.; J. Hryniewicz, *Teoria „centrum – peryferie” – w dobie globalizacji*, „Studia Regionalne i Lokalne”, 40 (2) 2010, s. 6.

⁵⁷ Por. G. O’Donnell, P. C. Schmitter, *Tentative Conclusions about Uncertain Democracies. Transitions from Authoritarian Rule*, (The Johns Hopkins University Press) Baltimore 1986, s. 6-14; W. Merkel, *Systemtransformation...*, s. 93-94; S. Kubas, *Wielopłaszczyznowy i wieloetapowy charakter procesu demokratyzacji*, w: *Między idea, pasją a działaniem: księga jubileuszowa dedykowana dr. hab. Marianowi Mitrędze*, red. P. Grzywna i in., (UŚ) Katowice 2017, s. 495-508.

⁵⁸ S. Guo, G. A. Stradiotto, *Democratic transitions: modes and outcomes*, (Routledge) Londyn – Nowy Jork 2014, s. 20-23.

Liberalizacja może być procesem dynamicznym i gwałtownym lub ewolucyjnym, może wpływać z woli samych rządzących⁵⁹ i być wynikiem wypracowania „paktu politycznego” lub być wymuszona i wynikać z masowych ruchów oddolnych⁶⁰.

Liberalizacja prowadzi do rozpoczęcia procesu transformacji systemowej – tranzycji. Jest to okres przejściowy między poprzedzającym a następującym po nim systemem politycznym⁶¹. Obejmuje demokratyzację i konsolidację. Demokratyzacja jest procesem przekształcania systemu politycznego, prawa i życia społecznego w duchu zasad demokratycznych. Zakłada wprowadzanie mechanizmów ustroju demokratycznego na drodze głębokich reform⁶². Ostatnim etapem tranzycji jest konsolidacja systemu. Początek konsolidacji często nakłada się na poprzedzającą ją fazę i następuje po „wyborach założycielskich”, czyli pierwszych wyborach po upadku reżimu autorytarnego. Konsolidacja kontynuowana jest aż do momentu osiągnięcia punktu przełomu, kiedy możemy uznać demokratyczny reżim za skonsolidowany⁶³. Jednak ze względu na wielość wskaźników i ich odmienne interpretacje trudno uchwycić ów moment, w którym następuje pełna demokratyczna konsolidacja.

Samuel Huntington, odwołując się do myśli austriackiego ekonomisty Josepha Aloisa Schumpetera, uznał, że „centralną procedurą w demokracji jest wybór przywódców przez lud, którym będą rządzili, w drodze konkurencyjnych wyborów”⁶⁴. Zwolennikiem teorii demokracji pośredniej jest też Adam Przeworski. Zaproponował niezwykle lakoniczną definicję demokracji: „Demokracja to system, w którym partie polityczne przegrywają wybory”⁶⁵. Demokracja jest według niego systemem „zinstytucjonalizowanej niepewności”⁶⁶. Niepewność ta dotyczy przede wszystkim rezultatów demokratycznego procesu, ale nie jego reguł. Pewność co do reguł jest podstawowym warunkiem zaakceptowania rezultatów demokratycznego

⁵⁹ A. Przeworski pisał w tym kontekście o „kontrolowanym otwarciu przestrzeni politycznej”, mającym wg rządzących zredukować napięcia społeczne i wzmocnić ich władzę. Patrz: A. Przeworski, *Democracy and the market: Political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America*, (Cambridge University) Cambridge 1991, s. 57.

⁶⁰ W. Merkel, *Systemtransformation...*, s. 93 i n.; por. G. O'Donnell, P. C. Schmitter, *Tentative Conclusions...*, s. 7.

⁶¹ A. Antoszewski, *Tranzycja polityczna*, w: *Leksykon politologii*, red. tenże, R. Herbut, (Alta2) Wrocław 2002, s. 461.

⁶² G. Di Palma, *To Craft Democracies: An Essay on Democratic Transitions*, (University of California) Berkeley 1990, s. 8.

⁶³ W. Merkel, H.-J. Puhle, *Von der Diktatur zur Demokratie. Transformationen, Erfolgsbedingungen, Entwicklungspfade*, (Westdeutscher V.) Wiesbaden 1999, s. 135 i n.; H.-J. Puhle, *Democratic Consolidation and Defective Democracies*, „Universidad Autónoma de Madrid Working Papers Online Series”, (47) 2005, s. 4: http://www.uam.es/Derecho/BuscadorGeneral/1446725958560.htm?_charset_=utf-8&language=es&busqueda=puhle&x=0&y=0

⁶⁴ Por. S. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, (PWN) Warszawa 1995, s. 16; J. A. Schumpeter, *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, (PWN) Warszawa 1995, s. 336-337.

⁶⁵ A. Przeworski, *Democracy and the market...*, s. 10.

⁶⁶ Tamże, s. 14.

procesu przez partię przegrywającą wybory i jednym z podstawowych warunków legitymizacji systemu politycznego. Dla zwolenników teorii demokracji pluralistycznej procedura musi dopuszczać również aktorów społecznych do życia politycznego. Definicję proceduralną i teorię pluralistyczną rozwijał amerykański badacz demokracji Robert Dahl. O demokracji skonsolidowanej można mówić, gdy zachowane jest co najmniej „proceduralne minimum”, obejmujące m.in. powszechne, wolne i cykliczne wybory, zakładające konkurowanie między liderami politycznymi, dostęp obywateli do różnych źródeł informacji, wolność słowa i stowarzyszania się⁶⁷.

Minimalistyczna propozycja Huntingtona, podobnie jak proceduralne podejście Przeworskiego czy pluralistyczne Dahla, nie satysfakcjonowały innych badaczy, którzy dostrzegali potrzebę przyswojenia norm i wartości demokratycznych przez wszystkich aktorów politycznych i społecznych.

Skuteczna demokratyzacja kończy się zdaniem czołowych liberalnych teoretyków – Juana Linza i Alfreda Stepana – wraz z przeprowadzeniem wolnych, konkurencyjnych i uczciwych wyborów, powołaniem demokratycznego rządu oraz wprowadzaniem trójpodziału władzy⁶⁸. Natomiast z konsolidacją mamy do czynienia wtedy, gdy demokracja staje się bezalternatywna – *the only game in town*. Oznacza to, że doszło do jej adaptacji i że stała się kwestią rutyny, głęboko zakorzenionej w instytucjach i życiu społecznym. W demokracji skonsolidowanej nie występują istotne politycznie grupy kwestionujące nowy demokratyczny reżim⁶⁹.

Gdy liberalizacja zostanie zatrzymana lub demokratyzacja nie przyniesie pełnej „socjalizacji” nowego systemu, powstać może forma demokratyczno-autorytarnej hybrydy systemowej lub demokracji limitowanej⁷⁰. Larry Diamond stwierdził, że demokratyzacja systemów jest stopniowalna, i wprowadził kryterium jakości reżimów demokratycznych. Diamond pisze o „pseudodemokracjach”, które wprawdzie stosują się do formalnych reguł demokratycznych i zezwalają na istnienie legalnej opozycji, lecz nie dopuszczają do odwołania rządzącej partii. W tym kontekście wskazuje na demokracje, które wprawdzie przeprowadzają

⁶⁷ R. Dahl, *Demokracja i jej krytycy*, (Aletheia) Warszawa 2012, s. 330-331. Proceduralna koncepcja demokracji R. Dahla znalazła wielu kontynuatorów, którzy uzupełniali katalog proceduralnego minimum o kolejne kryteria, takie jak: cywilna kontrola nad armią, ochrona mniejszości czy wprowadzenie mechanizmów kontroli i równowagi (*checks and balances*) – por. P. C. Schmitter, T. L. Karl, *What democracy is... and is not*, „Journal of Democracy”, 2 (3) 1991, s. 75-88; G. O'Donnell, *Horizontal Accountability in New Democracies*, „Journal of Democracy”, 9 (3) 1998, s. 112-126.

⁶⁸ J. J. Linz, A. C. Stepan, *Toward Consolidated Democracies*, „Journal of Democracy”, 7 (2) 1996, s. 14-15.

⁶⁹ Tamże, s. 15-16.

⁷⁰ G. O'Donnell, P. C. Schmitter, *Tentative Conclusions...*, s. 11-14; M. Prokop, *Demokratyczno-autorytarna hybryda: redefinicja kategorii teoretycznej*, „Historia i Polityka”, 20 (13) 2015, s. 31-46: <http://dx.doi.org/10.12775/HiP.2015.002>.

wybory (*electoral democracies*), lecz ograniczają prawa obywatelskie i nie posiadają demokratycznej kultury politycznej. Diamond wprowadził typologię reżimów: począwszy od zamkniętych autorytarnych, poprzez systemy mieszane i demokrację wyborczą, a kończąc na w pełni rozwiniętej demokracji liberalnej⁷¹.

Rozważania Linza, Stepana i Diamonda systematyzuje Wolfgang Merkel, który wyróżnia cztery poziomy konsolidacji:

1) Poziom konstytucyjny odnosi się do struktur: organów konstytucyjnych i instytucji demokratycznych. Zakłada przyjęcie reguł państwa prawa. Konsolidacja konstytucyjna jest etapem sankcjonującym nowy reżim, tworzącym określone wzorce normatywne i zachowań politycznych, konieczne do dokonania się konsolidacji na kolejnych poziomach.

2) Poziom konsolidacji systemu partyjnego dotyczy terytorialnej i funkcjonalnej reprezentacji interesów. Poziom przedstawicielski, gdzie obok partii występują grupy interesu i niezależne media, pozwala na wykształcenie się relacji między organami konstytucyjnymi i ugruntowanie się demokratycznych norm, struktur i zachowań aktorów politycznych.

3) Poziom konsolidacji zachowań „nieformalnych” aktorów politycznych (np. wojskowych, przedsiębiorców, grup kapitałowych, ruchów społecznych) zakłada szeroką akceptację i przyswojenie reguł demokratycznych. Na tym poziomie potencjalne konflikty między aktorami politycznymi kanalizowane są w ramach demokratycznych instytucji.

4) Konsolidacja społeczeństwa obywatelskiego (obejmującego *civic culture* i *civic society*) kończy konsolidację systemu demokratycznego. Na tym poziomie kultura obywatelska stanowi społeczno-kulturowy fundament demokracji.

Merkel określa poziom 1 jako poziom *makro*, 2 i 3 jako *mezo*, zaś 4 jako *mikro*, odnoszący się bezpośrednio do obywatela. Zatem system w pełni demokratyczny to ten, który przeszedł przez poziom konsolidacji formalnej, instytucjonalnej i osiągnął poziom konsolidacji zachowań na poziomie obywatela – tj. *mikro*⁷².

Postulat socjalizacji demokracji rozwija Merkel w koncepcji demokracji zakorzenionej – *embedded democracy*. Zabezpieczają ją demokratyczne reżimy cząstkowe (*partial regimes*), będące współistniejącymi ze sobą zbiorami zasad obejmującymi: wybory, prawa polityczne i partycypację polityczną, prawa obywatelskie, odpowiedzialność horyzontalną oraz efektywne uprawnienie wybranych przedstawicieli do rządzenia. Model ten zakłada znacznie większe zaangażowanie polityczne obywateli niż tylko udział w wyborach. Prawa partycypacyjne „czynią z areny publicznej niezależną polityczną sferę działania, w której rozwija się siła

⁷¹ L. Diamond, *Thinking About Hybrid Regimes*, „Journal of Democracy”, 13 (2) 2002, s. 21-35.

⁷² W. Merkel, *Systemtransformation...*, s. 110-113.

organizacyjna i komunikacyjna”⁷³ – czyli obywatele aktywnie korzystają z prawa do komunikowania się i organizacji niezależnie od władzy państwowej. W demokracji uczestniczącej na plan pierwszy wysuwa się nie sam efekt procesu politycznego *output*, lecz inkluzywne dochodzenie do politycznych decyzji *input*. Kluczową częścią składową demokracji zakorzenionej jest społeczeństwo obywatelskie, które odgrywa ważną funkcję w krytycznym dyskursie publicznym. Tu Merkel odwołuje się do koncepcji demokracji deliberatywnej Jürgena Habermasa⁷⁴. Zakłada ona, że sposobem kształtowania woli i opinii publicznej są dyskusja i dialog, a decyzja polityczna może uzyskać legitymizację, gdy zapadła w wyniku procesu argumentacji. Istotny jest tu szeroki udział obywateli w procesie deliberacji – wówczas istnieje domniemanie, że wynik procesu deliberacji znajdzie poparcie u wszystkich obywateli⁷⁵.

Przy takim maksymalistycznym podejściu, wspieranie demokracji może się wyrażać w zapewnieniu jej jakości w rozumieniu inkluzji, szerokiego uczestnictwa i deliberacji. Osiągnięcie konsolidacji demokracji na poziomie *mikro* może być w praktyce zadaniem trudnym do osiągnięcia. Konsolidacja nie tylko staje się więc celem demokratyzujących się systemów, ale również łączy się z problemem trwałej stabilizacji demokracji, który dotyczy wszystkich systemów demokratycznych⁷⁶.

2.1.3. Instrumenty i strategie, czyli jak się wspiera demokrację

Istnieje wiele sposobów klasyfikowania instrumentów w zależności od dziedziny polityki, do której się odnoszą. Strategie i narzędzia wspierania odnoszą się do trzech podstawowych obszarów: 1) działania ukierunkowane na polepszenie sytuacji ekonomicznej kraju beneficjenta, które zgodnie z paradygmatem modernizacyjnym doprowadzić mają do demokracji, 2) działania polegające na wspieraniu procesów politycznych, 3) działania mające wzmocnić społeczeństwo obywatelskie⁷⁷. Instrumenty związane z pierwszym obszarem przynależą do arsenału polityki rozwojowej wobec państw rozwijających się i nie będą tu szerzej opisywane. W obszarze drugim działania adresowane będą do państw znajdujących się w tranzycji, zaś w obszarze trzecim do grup społecznych czy organizacji poza strukturami państwowymi.

⁷³ W. Merkel, *Embedded and defective democracies*, „Democratization”, 11 (5) 2004, s. 38.

⁷⁴ Tamże, s. 46.

⁷⁵ J. Habermas, *Zum Begriff der politischen Beteiligung*, w: *Student und Politik*, red. tenże, L. von Friedeburg, C. Oehler, (Luchterhand) Berlin 1961, s. 13-55.

⁷⁶ E. Sandschneider, *Externe Demokratieförderung...*, s. 33.

⁷⁷ Por. R. Zimmerling, *Externe Einflüsse auf die Integration von Staaten: zur politikwissenschaftlichen Theorie regionaler Zusammenschlüsse*, (Alber) Freiburg 1991, s. 160-162; E. Sandschneider, *Externe Demokratieförderung...*, s. 9.

Peter Burnell rozróżnia dwa sposoby wspierania demokracji w obszarze wpływania na procesy polityczne: pozytywne i negatywne⁷⁸. Obejmują zarówno bezwarunkowe wsparcie dla państwa beneficjenta, jak i zmianę reżimu poprzez działania militarne. W wymiarze praktycznym środki te można zhierarchizować od miękkich po twarde:

- Klasyczna dyplomacja: propagowanie wartości demokratycznych i idei państwa prawa np. poprzez działania w sferze *public diplomacy*, noty dyplomatyczne, noty protestacyjne w sprawie nieprzestrzegania praw człowieka, odwołanie szefa placówki dyplomatycznej czy w końcu zerwanie stosunków dyplomatycznych.
- Współpraca polityczna: doradztwo w zakresie tworzenia struktur *good governance*, pomoc w organizacji i obserwacja pierwszych wyborów, pomoc w ustanowieniu demokratycznej konstytucji, zasad państwa prawa czy sprawnej administracji.
- Polityczna kondycjonalność: wsparcie udzielane warunkowo, uzależnione od wprowadzenia reform demokratycznych – przykładem mogą być tu kryteria kopenhaskie z 1993 r., od których spełnienia uzależnione zostało członkostwo państw Europy Środkowo-Wschodniej w UE.
- Sankcje gospodarcze: np. sankcje nakładane na puczystów, którzy obalili demokratycznie wybrany rząd, lub sankcje przeciw łamaniu praw człowieka.
- Ukryte interwencje: pomoc w przygotowaniu zamachu stanu przeciwko autorytarnemu reżimowi, wspieranie partyzantki lub szkolenie grup paramilitarnych.
- Interwencja militarna: wymuszenie demokracji poprzez wojnę, tak jak próbowano to zrobić w byłej Jugosławii, Afganistanie czy Iraku⁷⁹.

Według badaczy reprezentujących nurt liberalny wspieranie demokracji nie powinno uwzględniać instrumentów negatywnych. Uważają oni, że wymuszona z zewnątrz demokracja nie doprowadzi do jej konsolidacji społecznej. Peter Burnell wskazywał na normatywny aspekt wspierania demokracji i nie wyznawał zasady, że cel uświęca środki. Wspieranie demokracji, według niego, nie jest nastawione na zysk i nie może przebiegać pod przymusem. Twierdził, że sposób wprowadzania w danym kraju demokracji jest istotny –

⁷⁸ P. Burnell, *Democracy Assistance...*, s. 8.

⁷⁹ Por. W. Merkel, *Systemtransformation...*, s. 455-456; P. Burnell, *Democracy Assistance...*, s. 8 i n.; tenże, *Democracy Promotion: The Elusive Quest for Grand Strategies*, „Internationale Politik und Gesellschaft”, 204 (3) 2004, s. 100-116; S. Richter, *Wirkungsmechanismen politischer Konditionalität in den Demokratisierungsprozessen Osteuropas*, w: *Externe Faktoren der Demokratisierung*, red. G. Erdmann, M. Kneuer, (Nomos) Baden-Baden 2014, s. 147-149.

*process matters*⁸⁰. Możliwości zewnętrznego oddziaływania państwa ponowoczesnego wzrastają wraz z otwartością na współpracę międzynarodową, umiejętnością wykorzystywania tego, co daje środowisko międzynarodowe, oraz dysponowaniem siłą, która pochodzi z przyciągania, „siłą zdolną do wpływania na zachowania innych drogą współdziałania, atrakcyjnością kulturową, naukową czy postawami wobec ważnych dla świata problemów”⁸¹. Liczą się zatem nie tylko materialne zasoby, ale również *soft power* i atrakcyjność przedkładanych ofert⁸².

Wolfgang Merkel dzielił strategię wspierania demokracji na *top-down* i *bottom-up*. Strategie te w zależności od fazy tranzycji mają odmienne zastosowanie.

Strategie *top-down*, preferowane zwłaszcza w początkowej fazie zmiany ustroju, kierowane są do rządów i innych organów państwa. Uwzględniają tworzenie i umacnianie instytucji w zasadniczych obszarach, takich jak: wybory⁸³, prawodawstwo i sądownictwo, parlamentaryzm, decentralizacja czy cywilne zwierzchnictwo nad wojskiem. Z poszczególnymi obszarami związane są specyficzne metody i instrumenty działania. Odrębne miejsce zajmują tu strategie umacniania pluralizmu politycznego i systemu wielopartyjnego, pod pewnymi względami łączące *modus* odgórny i oddolny. Dla rywalizacyjnej demokracji partie polityczne posiadają fundamentalne znaczenie. Jednak otrzymują stosunkowo niewielkie zagraniczne wsparcie. Powodem jest problem negatywnych skutków takiego wsparcia dla konkurencyjności między partiami i kwestionowana legitymizacja podmiotów otrzymujących bezpośrednie wsparcie. Działania w tym zakresie polegają najczęściej na doradztwie, promocji pluralizmu partyjnego, pomocy w konstruowaniu prawa wyborczego i regulacji dotyczących funkcjonowania partii, umożliwianiu partiom nawiązywania międzynarodowych kontaktów. Często wsparcie nie jest kierowane bezpośrednio do samych partii, lecz do innych krajowych podmiotów, które z partiami współpracują. Wyróżnia się tu zasadniczo dwa podejścia:

⁸⁰ P. Burnell, *Promoting Democracy Backwards: Looking Forwards*, University of Warwick Institutional Repository, (University of Warwick) Warwick 2006, s. 3: http://wrap.warwick.ac.uk/963/1/WRAP_Burnell_7270220-180609-promoting_democracy_backwardsnovember06.pdf (dostęp 11.03.2023).

⁸¹ T. Łoś-Nowak, *Polityka zagraniczna w przestrzeni teoretycznej*, w: *Polityka zagraniczna. Aktorzy – potencjały – strategie*, red. taż, (Poltext) Warszawa 2011, s. 29; S. Schieder, *Neuer Liberalismus*, w: *Theorien der internationalen Beziehungen*, red. tenże, M. Spindler, (Budrich) Opladen 2010, s. 187-190.

⁸² J. S. Nye jr., *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, (Wyd. Akademickie i Profesjonalne) Warszawa 2007, s. 40-45.

⁸³ Pewien nieoczywisty przykład w tym zakresie podaje P. Burnell. W czerwcu 1999 r. międzynarodowi wierzyciele, w tym Międzynarodowy Fundusz Walutowy, podali do publicznej wiadomości, że przekażą zadłużonemu Meksykowi kredyt w wysokości 11 mld USD celem zapobieżenia zakłóceń w przebiegu wyborów prezydenckich w 2000 r. Intencją MFW było uniknięcie zdarzeń znanych z przeszłości, gdy turbulencje ekonomiczne wpłynęły zarówno na pogorszenie się kondycji gospodarki meksykańskiej, jak i sytuację polityczną w okresie wyborów. Patrz: P. Burnell, *Democracy Assistance...*, s. 11.

- *partisan approach* – tj. wspieranie ideologicznie pokrewnej partii, którego podejmują się np. niemieckie fundacje polityczne,
- *multiparty approach* – tj. wspieranie adresowane do wielu partii, na które decydują się np. amerykańskie instytucje wspierające (USAID, IRI, NDI, NED)⁸⁴.

Natomiast strategie *bottom-up* nastawione są na partnerów społecznych i pracę u podstaw. Demokracja rozwija się bowiem także poza aparatem państwa i potrzebuje zaangażowanych obywateli. Takie strategie są wdrażane, gdy po stronie oficjalnych władz brakuje partnerów i woli do współpracy, na przykład gdy pomimo przeprowadzonych wyborów władza działa w sposób autorytarny, jest skorumpowana lub podejmuje działania w imieniu własnych interesów, nie zaś dobra wspólnego. Już w latach 60. i 70. XX w. w ramach pomocy rozwojowej wspierane były organizacje społeczne jako „agenci” socjoekonomicznego postępu. W latach 80. w związku z powstaniem „Solidarności” w Polsce zyskało na znaczeniu pojęcie społeczeństwa obywatelskiego. Zwłaszcza w amerykańskiej polityce promocji demokracji zakładano możliwość obalenia komunistycznych dyktatur w Europie Wschodniej poprzez wzrastające społeczeństwa obywatelskie. Wspierana przez USAID, NED, AFL-CIO i CIA „Solidarność” mobilizowała społeczeństwo i Kościół do walki przeciwko reżimowi⁸⁵. Programy adresowane do społeczeństwa obywatelskiego mogą być dobrym narzędziem podnoszenia jakości demokracji w demokracjach konsolidujących się lub już skonsolidowanych. Współczesne działania niemieckich fundacji politycznych w Polsce mogą być tego przykładem.

Porządkując powyższe rozważania, można odwołać się do często przywoływanej w literaturze klasyfikacji zaproponowanej przez Thomasa Carothersa, który określa obszary, cele i instrumenty wspierania demokracji w sposób praktyczny:

⁸⁴ W. Merkel, *Systemtransformation...*, s. 457-464.

⁸⁵ Tamże, s. 465.

Tabela 2. Klasyfikacja obszarów, celów i instrumentów wspierania demokracji Thomasa Carothersa

Obszary	Cele	Instrumenty
Wybory	Wolne i uczciwe wybory	Pomoc przy tworzeniu warunków dla przeprowadzenia wolnych wyborów
	Silne partie polityczne na poziomie ogólnokrajowym	Doradztwo przy tworzeniu systemu wielopartyjnego lub na rzecz partii politycznych
Instytucje	Demokratyczna konstytucja	Pomoc i doradztwo w procesie tworzenia konstytucji
	Niezależne i efektywne sądownictwo	Doradztwo w procesie budowy sądownictwa i zasad praworządności
	Efektywna i reprezentatywna władza ustawodawcza	Doradztwo służące wzmocnieniu władzy ustawodawczej
	Demokracja lokalna i decentralizacja	Doradztwo na rzecz rozwoju samorządu terytorialnego
	Wspierające demokrację wojsko	Współpraca z przedstawicielami polityki i armii w celu ustanowienia cywilnej kontroli nad wojskiem
Społeczeństwo obywatelskie	Aktywne organizacje pozarządowe	Wspieranie NGO
	Politycznie świadomi obywatele	Edukacja obywatelska
	Silne i niezależne media	Wzmocnianie niezależnych mediów
	Niezależne związki zawodowe	Wspieranie i doradzanie związkom zawodowym

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: T. Carothers, *Aiding Democracy Abroad...*, s. 88.

Przedstawione instrumenty i strategie nie obejmują całego spektrum środków, jakimi posługują się aktorzy wspierający demokrację. W zależności od fazy transformacji i uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych zastosowanie mogą mieć także inne strategie i metody. Jedna uniwersalna *grand strategy* dla wszystkich krajów, typów reżimu i faz demokratyzacji nie istnieje.

2.2. Zmiana statusu wspierania demokracji w polityce zagranicznej RFN

Początek niemieckiego wspierania demokracji związany jest z powstaniem Republiki Federalnej Niemiec. Umieścić je należy w kontekście wyzwań historycznych i geopolitycznych XX w. Odbijały się w nim główne tendencje i zmiany zachodzące w polityce rozwojowej na świecie. Trendy w pierwszych powojennych dziesięcioleciach wyznaczały głównie USA i ONZ.

Można przyjąć, że wspieranie demokracji we współczesnym rozumieniu swój początek miało w staraniach prezydenta USA Woodrowa Wilsona o wprowadzenie nowego pokojowego ładu światowego po zakończeniu I wojny światowej. W tym sensie Stany Zjednoczone były „wynałazcą” wspierania demokracji, a jej korzenie sięgają międzywojennego idealizmu. Wilson w swojej idealistycznej wizji wyobrażał sobie świat oparty na pokojowej koegzystencji suwerennych państw, które posiadają cechy demokratyczne i w których respektowane są prawa człowieka. Wspieranie demokracji uzyskało nowy wymiar po II wojnie światowej wraz z demokratyzacją Niemiec Zachodnich – demokratyzacją „nadzorowaną” z zewnątrz, przez zachodnie państwa sojusznicze. Podstawowym powodem udzielenia pomocy było powstrzymanie ekspansji komunizmu i związanie Niemiec Zachodnich ze strukturami transatlantyckimi⁸⁶.

Głównym państwem wspierającym demokrację na świecie pozostają USA. W ścisłej czołówce plasuje się także Republika Federalna Niemiec. W tym zakresie dokonała się zasadnicza zmiana roli Niemiec – od państwa otrzymującego wsparcie do państwa, które demokrację eksportuje, czy wręcz stara się wyznaczać kanony liberalnej demokracji. Wspieranie demokracji określane jest w niemieckiej literaturze politologicznej jako obowiązek (*Pflichtprogramm*) wynikający z poczucia międzynarodowej odpowiedzialności i tożsamości Niemiec⁸⁷.

W niemieckiej polityce rozwojowej z jednej strony artykułowano podejście normatywne i motywy moralno-etyczne, z drugiej strony za tą polityką stała motywacja pragmatyczna, związana z potrzebą wyjścia z powojennej izolacji. Wynikała ze zobowiązań sojuszniczych oraz chęci zacieśnienia współpracy z innymi państwami Zachodu poprzez udział we wspólnych inicjatywach pomocowych. Niemiecka polityka rozwojowa była zresztą jedną z pierwszych aktywności zagranicznych rządu RFN. W 1952 roku RFN współfinansowała Program ONZ na rzecz Gospodarczego Rozwoju Państw i Regionów Nierozwiniętych, a cztery lata później utworzono pierwszy niemiecki fundusz z 50 mln DM na rzecz współpracy rozwojowej⁸⁸. Zachodnioniemiecka polityka rozwojowa podporządkowana była w realiach

⁸⁶ S. Brown, *Foreign Aid and Democracy Promotion: Lessons from Africa*, „The European Journal of Development Research”, 17 (2) 2005, s. 180-181.

⁸⁷ J. Leininger, *Demokratieförderung schafft Stabilität*, w: *Deutschlands neue Verantwortung: die Zukunft der deutschen und europäischen Außen-, Entwicklungs- und Sicherheitspolitik*, red. W. Ischinger, D. Messner, (Econ) Berlin 2017, s. 194.

⁸⁸ Por. K. Frymark, *Współpraca rozwojowa made in Germany*, „Raport OSW”, (7) 2015, s. 9.

zimnej wojny dwubiegunowej rywalizacji i uwzględniała zasady doktryny Hallsteina również w kontaktach z państwami rozwijającymi się⁸⁹.

W latach 50. i 60. XX w. obowiązywały trzy zasadnicze cele: odpieranie komunizmu, krótko- i długookresowe wspieranie zachodnioniemieckich interesów gospodarczych oraz pomoc dla krajów Trzeciego Świata mająca przyczynić się do ich rozwoju gospodarczego. Cel pierwszy realizowało Ministerstwo Spraw Zagranicznych, cel drugi Ministerstwo Gospodarki, zaś trzeci, utworzone w 1961 r., Ministerstwo Współpracy Gospodarczej (obecnie Federalne Ministerstwo Współpracy Gospodarczej i Rozwoju – BMZ). Funkcję koordynacyjną pełniło właśnie BMZ, na którego czele stanął Walter Scheel, późniejszy prezydent RFN. Scheel wprowadzał do polityki rozwojowej idee liberalno-gospodarcze zgodnie z obowiązującym w tamtym czasie paradygmatem modernizacyjnym. Celem był stworzenie odpowiednich warunków dla potencjalnych inwestycji niemieckich w krajach rozwijających się. Pomoc rozwojowa traktowana była zatem jako rodzaj inwestycji. Przełom w tym podejściu nastąpił w późnych latach 60. wraz z ogólnoświatową zmianą paradygmatu w tym zakresie zapoczątkowaną raportem Lestera Pearsona⁹⁰. Rozpoczął on debatę na temat teorii modernizacji, której zarzucano lansowanie „przymusowej” westernizacji nieprzygotowanych do tego gospodarek Trzeciego Świata⁹¹. Od lat 70. w polityce rozwojowej RFN zaczyna dochodzić do głosu podejście społeczne uwzględniające perspektywę państwa przyjmującego pomoc i potrzebę rozwoju społecznego. Wraz z objęciem przez Willy’ego Brandta urzędu kanclerza przestała też obowiązywać doktryna Hallsteina. RFN otworzyła się szerzej na współpracę międzynarodową również w wymiarze multilateralnym, zaś jej polityka rozwojowa wpisywała się w ogólne standardy drugiej dekady rozwoju⁹².

Nową dekadę otwierało już całkowicie odmienne podejście do polityki rozwojowej, której centralnymi punktami stały się zagadnienia społeczne, kulturowe i ekologiczne. Ważnym punktem odniesienia był raport „Północ-Południe. Program przetrwania” z 1980 r., który opracowała niezależna komisja powołana przez Bank Światowy pod przewodnictwem byłego kanclerza Brandta. Wywołał on dyskusję o konieczności zmiany myślenia o polityce rozwojowej i położenia większego nacisku na takie wartości, jak pokój, godność człowieka,

⁸⁹ Sytuację tę zilustrować może zawieszenie przez RFN negocjacji o współpracy gospodarczej z państwami arabskimi w latach 1952-1953, co trwało do czasu, aż Egipt nie zdemontował doniesień, że nie zamierza nawiązać kontaktów dyplomatycznych z NRD. Niemieckie środki pomocowe były do dyspozycji państw, które nie związały się z obozem komunistycznym. Por. M. Porsche-Ludwig, *50 Jahre BMZ. Von Entwicklungshilfe über Entwicklungspolitik zur Entwicklungszusammenarbeit*, w: *50 Jahre deutsche Zusammenarbeit. Das BMZ von Walter Scheel bis Dirk Nebel*, red. W. Gieler, (Scientia Bonnensis) Bonn 2011, s. 247-248.

⁹⁰ R. Greenhill, *Lester B Pearson's road to development*, „Canadian Foreign Policy Journal”, 25 (1) 2019, s. 19-38.

⁹¹ M. Porsche-Ludwig, *50 Jahre BMZ...*, s. 259.

⁹² K. „Raport OSW”, *Współpraca rozwojowa...*, s. 9-10.

sprawiedliwość i równość⁹³. Ówczesne strategie polityki rozwojowej rządu federalnego w dużej mierze odzwierciedlały zalecenia komisji Brandta⁹⁴. Eksponowane miejsce zajęła w nich promocja praw człowieka, solidarności i równości⁹⁵.

Wspieranie demokracji odbywało się do lat 90. przeważnie w związku z polityką rozwojową Niemiec i było raczej jej „efektem ubocznym”. Programy pomocowe w tym czasie realizowały najczęściej apolityczne, techniczne podejście w skali *makro*. Wyjątkiem od tej reguły była działalność fundacji politycznych, które już od lat 60. angażowały się w konsolidację demokracji na poziomie aktorów *mezo*, czyli np. partii politycznych i związków zawodowych. Zmianę sposobu myślenia o wspieraniu demokracji przyniosło zakończenie zimnej wojny i zjednoczenie Niemiec. Dostrzeżono wówczas w zewnętrznym wspieraniu demokracji samodzielny obszar polityki zagranicznej, rozumianej jako całokształt zewnętrznych działań rządu, obejmujący również politykę rozwojową. W 1991 r. BMZ wprowadziło zasady kondycyjności, gdzie wsparcie powiązane zostało z prawami człowieka, rządami prawa i partycypacją polityczną⁹⁶. Doszło też w tym czasie do wzrostu ilościowego projektów wspierających demokrację, w szczególności w związku ze zmianami ustrojowymi zachodzącymi w Europie Środkowo-Wschodniej. Równoległe zostały zwiększone środki na wspieranie transformacji w postkomunistycznej Europie, czego efektem był niemiecki udział w dofinansowaniu europejskich programów PHARE i TACIS, czy też wypracowanie własnego programu doradztwa gospodarczego dla reformujących się państw regionu TRANSFORM⁹⁷.

W drugiej połowie lat 90. pojawia się też nowy postulat w debacie na temat wspierania demokracji – wspieranie społeczeństwa obywatelskiego. Rolę awangardy odegrały w tym względzie fundacje polityczne⁹⁸, które w obliczu postępującej konsolidacji strukturalnej demokracji w krajach Europy Środkowo-Wschodniej skierowały swoje projekty ku

⁹³ D. Messner, *Einführung in den Brandt-Report. Eine Einordnung in die Diskussionen zu globaler Entwicklung seit den 1970er Jahren*, w: Willy Brandt: „Das Überleben sichern“. Die Einleitung zum Nord-Süd-Bericht mit einer Einführung von Dirk Messner, red. W. Hoppenstedt, (Bundeskanzler-Willy-Brandt-Stiftung), Bonn 2013, s. 15-20: https://www.willy-brandt-biografie.de/wp-content/uploads/2019/09/Heft_25_Nord-Sued-Bericht.pdf (dostęp 18.03.2023).

⁹⁴ M. Bohnet, *Geschichte der deutschen Entwicklungspolitik. Strategien, Innenansichten, Erfolge, Misserfolge, Zeitzeugen, Herausforderungen*, (UVK) Monachium 2019, s. 96; M. Porsche-Ludwig, *50 Jahre BMZ...*, s. 259.

⁹⁵ Por. Deutscher Bundestag, *Beschlußempfehlung und Bericht des Ausschusses für wirtschaftliche Zusammenarbeit*, Drucksache 9/1344, 11.02.1982: <http://dipbt.bundestag.de/doc/btd/11/045/1104574.pdf> (dostęp 28.08.2017).

⁹⁶ J. Betz, *Die Demokratieexportpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, w: *Demokratieexport in die Länder des Südens?*, red. R. Hanisch (Deutsches Übersee-Institut) Hamburg 1996, s. 204.

⁹⁷ W. Heinz, *Deutsche Menschenrechtspolitik*, w: *Deutsche Außenpolitik. Sicherheit, Wohlfahrt, Institutionen und Normen*, red. T. Jäger, A. Höse, K. Oppermann, (VS Verlag) Wiesbaden 2007, s. 679; W. Merkel, *Systemtransformation...*, s. 443.

⁹⁸ Por. Ch. Kesper, *Gemeinsame Stellungnahme der Politischen Stiftungen*, w: *Zivilgesellschaft und Entwicklung. Beiträge für eine Anhörung des Deutschen Bundestages über die „Bedeutung der Zivilgesellschaft für nachhaltige Entwicklung in den Entwicklungsländern“*, red. K. Adelman, (FES) Bonn 2001, s. 29-40.

społeczeństwu obywatelskiemu, operując na poziomie *mikro*. BMZ dopiero w połowie pierwszej dekady XXI w. włączył wspieranie społeczeństwa obywatelskiego do strategii polityki rozwojowej⁹⁹.

W latach 2000. kryteria współpracy rozwojowej BMZ ukierunkowano na wprowadzanie zrównoważonej polityki uwzględniającej redukcję ubóstwa, prawa człowieka, demokrację i rządy prawa oraz zasady *good governance*¹⁰⁰. Natomiast wśród priorytetów AA znalazło się wspieranie demokracji, państwa prawa oraz praw człowieka¹⁰¹, co wynika z art. 1 ustawy o służbie zagranicznej, której zadaniem jest praca na rzecz „pokoju, praw człowieka i sprawiedliwego współistnienia w Europie i na świecie”¹⁰².

Zarówno AA, jak i BMZ posiadają kompetencje koordynacyjne i operacyjne w zagranicznym wspieraniu demokracji. Wolfgang Merkel twierdzi, że w zakresie podziału zadań między resortami brakuje „strategicznego pryncypała”¹⁰³. Christoph Weller pisze wręcz o konkurencji między nimi. BMZ prowadzi ma *Nebenaußenpolitik*, czyli równoległą politykę zagraniczną. Weller upatruje przyczynę tego stanu rzeczy w konkurencji między partiami tworzącymi rządy koalicyjne. Tradycyjnie większy partner koalicji otrzymuje BMZ, zaś mniejszy resort spraw zagranicznych¹⁰⁴. Daje to partii, z której pochodzi kanclerz, możliwość stawiania własnych akcentów w polityce zagranicznej poprzez politykę rozwojową. BMZ dysponuje zdecydowanie większym budżetem operacyjnym niż AA. Posiada również własne instytucje wykonawcze: GIZ czy KfW. Utrzymuje własne kontakty z partnerami zagranicznymi. Około 10% pracowników ministerstwa ds. współpracy rozwojowej jest oddelegowanych do pracy za granicą w placówkach dyplomatycznych, organizacjach międzynarodowych lub przy zagranicznych projektach pomocowych¹⁰⁵. Pomimo tej rywalizacji zadania z zakresu wspierania demokracji realizowane są w sposób konsensualny. BMZ konsultuje z resortem wiodącym w sprawach międzynarodowych, czyli AA, współpracę ze swoimi partnerami zagranicznymi oraz założenia pomocy rozwojowej. Konsultacje odbywają się na szczeblu zarówno posiedzeń rządu federalnego, jak i mniej lub bardziej

⁹⁹ Po raz pierwszy jednoznacznie powiązano demokratyczną stabilizację z wykształceniem się społeczeństwa obywatelskiego w 13. sprawozdaniu z realizacji polityki rozwojowej za lata 2005-2008. Por. Deutscher Bundestag, *Unterrichtung durch die Bundesregierung. Dreizehnter Bericht zur Entwicklungspolitik der Bundesregierung*, Drucksache 16/10038, 17.07.2008: <https://dserver.bundestag.de/btd/16/100/1610038.pdf> (dostęp 01.03.2023).

¹⁰⁰ Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung, *Förderung von Demokratie in der deutschen Entwicklungspolitik. Unterstützung politischer Reformprozesse und Beteiligung der Bevölkerung. Ein Positionspapier des BMZ*, (BMZ) Berlin 2005.

¹⁰¹ Por. Auswärtiges Amt, *Das Auswärtige Amt im Überblick*, (AA) Berlin 2018, s. 11.

¹⁰² Gesetz über den Auswärtigen Dienst vom 30. August 1990 (BGBl. I S. 1842), das zuletzt durch Artikel 14 Absatz 4 des Gesetzes vom 28. Juni 2021 (BGBl. I S. 2250) geändert worden ist.

¹⁰³ W. Merkel, *Systemtransformation...*, s. 443.

¹⁰⁴ Ch. Weller, *Bundesministerien*, w: *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, red. S. Schmidt, G. Hellmann, R. Wolf, (VS Verlag) Wiesbaden 2013, s. 217.

¹⁰⁵ Tamże, s. 217-220.

formalnej roboczej wymiany informacji przez sekretarzy stanu i poszczególne jednostki organizacyjne obydwu resortów, a także pomiędzy placówkami dyplomatycznymi i zagranicznymi przedstawicielstwami organizacji działających w imieniu BMZ lub finansowanych przez nie. Resort ten jest odpowiedzialny za planowanie i koordynację polityki rozwojowej.

Na poziomie federalnym w zewnętrzne działania prodemokratyczne zaangażowane są też inne resorty oraz agendy rządowe¹⁰⁶. Jednym z głównych aktorów wykonawczych rządu jest GIZ. Federalne Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (BMI) zleca tej instytucji projekt w obszarze polityki bezpieczeństwa i współpracy między służbami mundurowymi¹⁰⁷. Na zlecenie Federalnego Ministerstwa Gospodarki (BMWi) GIZ organizuje zagraniczne programy promujące odnawialne źródła energii i szkolenia menadżerskie. Lista współpracujących z GIZ resortów jest dłuższa i obejmuje resorty pracy, polityki społecznej, edukacji i badań, ochrony środowiska, zdrowia i obrony¹⁰⁸. Niemiecka Fundacja Międzynarodowej Współpracy Prawniczej (IRZ) powołana przez Ministerstwo Sprawiedliwości w 1992 r. wspierała reformy systemu prawnego i wymiaru sprawiedliwości w państwach Europy Środkowej i Wschodniej. IRZ służyła też doradztwem rządów byłych republik radzieckich w ramach „Partnerstwa Wschodniego”, a także rządów państw Azji Środkowej, Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki¹⁰⁹.

2.3. Koncepcja dobrego przykładu

2.3.1. Wolnościowy porządek demokratyczny

Zgodnie z obszernym dorobkiem naukowym, opartym na założeniach konstruktywistycznych, jednym z kluczowych determinantów wspierania demokracji jest konkretny społeczno-kulturowy kontekst krajowy, niezależnie od tego, czy jest on

¹⁰⁶ Por. M. E. Rotter, *Faktor Bürokratie: der Einfluss bürokratischer Politik auf deutsche und amerikanische Demokratieförderung in Polen und der Ukraine*, (LIT) Berlin 2011, s. 110-120; E. Sandschneider, *Externe Demokratieförderung...*, s. 25-26.

¹⁰⁷ Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit, *Unser Geschäftsjahr 2018*: <https://berichterstattung.giz.de/2018/menschen-zahlen-strukturen/unser-geschaeftsjahr-2018/index.html> (dostęp 01.03.2023).

¹⁰⁸ Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit, *Auftraggeber*: <https://www.giz.de/de/html/auftraggeber.html> (dostęp 01.03.2023).

¹⁰⁹ Bundesministerium der Justiz, *Europa und internationale Zusammenarbeit. Die Deutsche Stiftung für internationale rechtliche Zusammenarbeit e.V.*: http://www.bmjv.de/DE/Themen/EuropaUndInternationaleZusammenarbeit/DeutscheStiftungRechtlicheZusammenarbeit/DeutscheStiftungRechtlicheZusammenarbeit_node.html (dostęp 01.03.2023).

konceptualizowany w kategoriach koncepcji ról, tożsamości narodowej czy, bardziej ogólnie, kultury politycznej¹¹⁰.

Społeczny i polityczny porządek, który jest promowany za granicą, zakorzeniony jest we własnym, niemieckim rozumieniu demokracji¹¹¹. Wspieranie demokracji jest transmisją określonych norm i aksjologii ściśle powiązanych z tożsamością narodową. Niemiecką tożsamość odnieść można do dwóch obszarów: konsensus odnośnie do konstytucyjnego porządku oraz wspólnej pamięci.

Kategoria wolnościowego porządku demokratycznego (*Freiheitliche demokratische Grundordnung*) opisuje istotę prawa konstytucyjnego RFN, jak również podstawowe zasady porządku politycznego i wartości, na których opiera się liberalna demokracja w Niemczech. Odnosi się ona do praw podstawowych ustawy zasadniczej określonych przede wszystkim w art. 1 i 20. Zgodnie z najnowszym orzecznictwem Federalnego Trybunału Konstytucyjnego z 2017 r. wolnościowy porządek demokratyczny to: godność człowieka, zasada demokracji i państwo prawa.

„Punktem wyjścia” dla wolnościowego porządku demokratycznego jest godność człowieka. Gwarancja nienaruszalności godności człowieka obejmuje w szczególności zachowanie jego indywidualności, tożsamości i integralności oraz elementarnej równości wobec prawa. Ojcowie niemieckiej konstytucji nawiązali w art. 1 ustawy zasadniczej do idei nienaruszalnych i niezbywalnych praw człowieka wyrażonych w Karcie Narodów Zjednoczonych i Deklaracji Praw Człowieka¹¹².

Ponadto „konstruktywnym elementem” tego porządku jest zasada demokracji, która stwarza możliwość równego udziału wszystkich obywateli w procesie podejmowania decyzji politycznych. Trybunał Konstytucyjny w wyroku z 1952 r. stwierdził, że konkurencja między partiami politycznymi oraz alternacja władzy stanowią podstawę demokracji przedstawicielskiej¹¹³.

Wreszcie pojęcie wolnościowego porządku demokratycznego określają zobowiązanie władzy publicznej do przestrzegania zasad państwa prawa oraz kontrola tego zobowiązania przez niezależne sądy¹¹⁴.

¹¹⁰ J. S. Duffield, *Political Culture...*, s. 765-803.

¹¹¹ W. Lapins, *Demokratieförderung in der Deutschen Außenpolitik*, (FES) Berlin 2007, s. 5.

¹¹² Tamże, s. 45.

¹¹³ Bundesverfassungsgericht, *Urteil des Ersten Senats vom 23. Oktober 1952 – 1 BvB 1/51*: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv002001.html> (dostęp 03.03.2023).

¹¹⁴ Bundesverfassungsgericht, *Leitsätze zum Urteil des Zweiten Senats vom 17. Januar 2017 – 2 BvB 1/13*: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2017/01/bs20170117_2bvb000113.html (dostęp 03.03.2023).

Uznanie tych zasad jest warunkiem koniecznym dla uczestnictwa w życiu politycznym. Dotyczy to zwłaszcza partii politycznych, które w przeciwnym razie mogą zostać zdelegalizowane jako niekonstytucyjne. Wolnościowy porządek jest chroniony i niezmienny. Wyraża to zawarta w ustawie zasadniczej gwarancja niezmienności tych podstawowych zasad – *Ewigkeitsklausel*¹¹⁵. System RFN, w którym demokracja ma prawo i obowiązek bronić swojego istnienia, Trybunał określa mianem *streitbare Demokratie*¹¹⁶.

Ustawa zasadnicza reprezentuje konsensus wartości¹¹⁷, co znalazło wyraz w spopularyzowanym w latach 80. XX w. przez Jürgena Habermasa pojęciu patriotyzmu konstytucyjnego – *Verfassungspatriotismus*. Habermas podkreślał, że patriotyzm konstytucyjny oznacza, że obywatele powinni uczynić zasady konstytucji własnymi nie tylko w ich abstrakcyjnej treści, ale też konkretnie, na podstawie historycznego kontekstu własnych narodowych doświadczeń historycznych¹¹⁸.

Thomas Risse wyprowadzał niemiecką tożsamość z doświadczenia „podwójnej katastrofy” – narodowego socjalizmu i II wojny światowej. Głęboki kryzys tożsamościowy Niemców związany był z koniecznością odrzucenia starego nacjonalizmu i militarystyki. Od Konrada Adenauera Republika Federalna konstituowała się wokół wartości demokracji, praw człowieka i państwa prawa oraz poczucia przynależności do zachodniej cywilizacji. Polityka wewnętrzna i zagraniczna zostały ze sobą ściśle powiązane. Praktyczny wymiar tych podstaw aksjologicznych wyrażał się w rezygnacji z tradycyjnej polityki siły, multilateralności polityki zagranicznej oraz jednoznacznej orientacji zachodniej i proeuropejskości¹¹⁹. Równoległe z odrzuceniem „dumy narodowej” czy poczucia dumy z własnej historii, postrzeganej przez pryzmat czczenia militarnych zwycięstw, formowały się inne obrazy fundujące kolektywną świadomość Niemców. Nie bez znaczenia dla tego procesu były debaty wewnątrzniemieckie o potrzebie demokratyzacji i odcięciu się od spuścizny nacjonalistycznej, które symbolicznie zapoczątkowały rewolty studenckie w 1968 r.¹²⁰ W ten sposób demokratyczny porządek konstytucyjny stał się wyznacznikiem tożsamości „Republiki Bońskiej”. Z tego z kolei wynikało specyficzne pojmowanie roli Niemiec jako międzynarodowego promotora demokracji, utożsamianej z własnym systemem rządów. Hanns Maull uważał, że pacyfistyczną

¹¹⁵ Ustawa Zasadnicza dla Republiki Federalnej Niemiec z dnia 23 maja 1949 r. Ostatnia zmiana z dnia 29 września 2020 r., art. 79, ust. 3: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80205000.pdf> (dostęp 01.03.2023).

¹¹⁶ M. Pach, *Niemiecka koncepcja demokracji zdolnej do obrony (zarys problematyki)*, „Przegląd Konstytucyjny”, (2) 2017, s. 61-63.

¹¹⁷ J. Detjen, *Verfassungswerte. Welche Werte bestimmen das Grundgesetz*, (BpB) Bonn 2009, s. 9.

¹¹⁸ J. Habermas, *Vorpolitische Grundlagen des demokratischen Verfassungsstaates?*, w: tenże, *Zwischen Naturalismus und Religion. Philosophische Aufsätze*, (Suhrkamp) Frankfurt n. M. 2009, s. 106-118.

¹¹⁹ T. Risse, *Deutsche Identität und Außenpolitik*, w: *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, red. S. Schmidt, G. Hellmann, R. Wolf, (VS Verlag) Wiesbaden 2013, s. 49-61.

¹²⁰ K. Sontheimer, *Deutschlands politische Kultur*, (Piper) Monachium 1990, s. 35, 48.

politykę zagraniczną Niemiec lat 90. należy powiązać z gospodarczymi i miękkimi zasobami siły, które opierają się na przekonaniu o własnych udanych rozwiązaniach systemowych i „dobrym przykładzie”¹²¹. Koncepcję „dobrego przykładu” można transponować także na współczesne wspieranie demokracji¹²².

2.3.2. Międzynarodowa rola Niemiec po zjednoczeniu

Pierwotna koncepcja „dobrego przykładu” uległa z biegiem lat modyfikacji na rzecz bardziej aktywnych form promocji demokracji towarzyszących emancypacji Niemiec. Nie oznacza to, że straciła na aktualności, lecz przyjęła inną postać, w dynamicznie zmieniającym się środowisku, w którym Niemcy coraz swobodniej zaczęły artykułować swoje interesy oraz świadomie korzystać ze swoich zasobów. Większość badaczy wskazuje, że wstrzeźliwość „Republiki Bońskiej” znalazła w pierwszym dziesięcioleciu po zjednoczeniu kontynuację w polityce zagranicznej „Republiki Berlińskiej”¹²³. Jednak w tym czasie warunki zewnętrzne i wewnętrzne funkcjonowania państwa zmieniły się diametralnie. Niemcy musiały odnaleźć się w nowym łańdże europejskim i światowym. Wraz z odejściem rządu Helmuta Kohla w 1998 r. do głosu doszli politycy młodszego pokolenia, którzy chcieli wyzbyć się kompleksu winy i wprowadzić „normalizację” do polityki zagranicznej. Kanclerz Gerhard Schröder dostrzegł oczywisty wzrost znaczenia Niemiec, a także paradygmat siły jako czynnik kształtujący politykę zagraniczną¹²⁴. W czasie czerwono-zielonej koalicji po raz pierwszy od 1945 r. wojska niemieckie wzięły udział w operacjach poza terytorium własnego kraju¹²⁵. Publicysta Eckhard Fuhr nazwał epokę Schrödera symbolicznym „końcem okresu powojennego”¹²⁶. W umacnianiu niemieckiej podmiotowości wtórował Schröderowi niemiecki politolog i historyk Hans-Peter Schwarz, który nazwał Niemcy „mocarstwem centralnym”¹²⁷. Na ten czas przypada również ponowne odkrycie pojęcia „ojczyzny”, „narodu” i republikańskiej cnoty patriotyzmu. Równoległe – i tylko pozornie na przeciwległym biegunie – znajduje się równie głęboko zakorzenione w zbiorowej tożsamości poczucie wolności, identyfikowane z wolnościami

¹²¹ H. W. Maull, *Deutsche Außenpolitik: zwischen Selbstüberschätzung und Wegducken*, „GIGA Focus”, (1) 2014, s. 1: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/37036/ssoar-2014-maull-Deutsche_Auenpolitik_zwischen_Selbstuberschätzung_und.pdf?sequence=1 (dostęp 03.03.2023).

¹²² W. Lapins, *Demokratieförderung...*, s. 5.

¹²³ T. Risse, *Kontinuität durch Wandel: Eine „neue“ deutsche Außenpolitik?*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, (11) 2004, s. 24.

¹²⁴ U. Roos, *Deutsche Außenpolitik. Eine Rekonstruktion der grundlegenden Handlungsregeln*, (VS Verlag) Wiesbaden 2010, s. 179; W. Lapins, *Demokratieförderung...*, s. 13-14.

¹²⁵ Szczególnie dyskusje wywołała interwencja Bundeswehry w wojnie w Kosowie w 1999 r. Por. B. Koszel, „Kultura wstrzeźliwości” czy aktywne współdziałanie? Dylematy polityki bezpieczeństwa Niemiec w XXI wieku, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka”, (1) 2017, s. 17-35.

¹²⁶ E. Fuhr, *Was ist des Deutschen Vaterland?*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, (1-2) 2007, s. 4.

¹²⁷ H.-P. Schwarz, *Die Zentralmacht Europas. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*, (Siedler) Berlin 1994.

indywidualnymi, wywodzącymi się z tradycji liberalnej. We współczesnych Niemczech oba nurty uzupełniają się i jednocześnie ze sobą konkurują. Kolejną odsłoną debaty tożsamościowej był spór o wielokulturowość i bazującą na zachodnich i liberalnych wartościach „kulturę wiodącą” – *Leitkultur*¹²⁸.

Pomimo zmian uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych nadal zastosowanie może mieć koncepcja „mocarstwa cywilnego” – *Zivilmacht*, którą w latach 90. zaproponował Hanns Maull. Koncepcja ta zakładała wyrzeczenie się siły na rzecz metod pozytywnych i politycznych. Model mocarstwa cywilnego opiera się na interakcjach między państwami, rządami i społecznościami, co tworzy złożone współzależności¹²⁹. Normy prawa międzynarodowego, konsultacje i aprobaty otoczenia mają funkcję stabilizującą wobec środowiska międzynarodowego. Współpraca wytwarza określone role w stosunkach międzynarodowych – *Rollenkonzept*. Mocarstwu cywilnemu przypada rola państwa, które dąży do aktywnego ucywilizowania stosunków międzynarodowych, próbując zastąpić militarne egzekwowanie reguł internalizacją społecznie akceptowalnych norm. Koncepcja roli jest konstruktem społecznym, w którym łączą się przypuszczenia o rzeczywistości (*Sein*) z wytycznymi dotyczącymi właściwego zachowania (*Soll*)¹³⁰. Może być zatem użyteczna zarówno w wymiarze empirycznym, wyjaśniając działania mocarstwa cywilnego, jak i w warstwie normatywnej, odnosząc się do tego, co chce ono osiągnąć. Niemcy wedle tej teorii zdani są na swoich zagranicznych partnerów. Potrzebują do odgrywania swojej roli „kompatybilnego” środowiska międzynarodowego, które rolę Niemiec będzie akceptowało i wspierało¹³¹. Teoretycy rozwijający myśl Maulla przyjmują, że istotnym wyznacznikiem mocarstwa cywilnego jest dążenie w ramach cywilizacji środowiska międzynarodowego do

¹²⁸ Por. V. Kronenberg, „*Verfassungspatriotismus*“ im vereinten Deutschland, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, (28) 2009, s. 43, 46; H. M. Broder, *Patriotismus-Debatte. Entdeckung des Schweinebratens*, „Der Spiegel”, 01.06.2006: <http://www.spiegel.de/kultur/gesellschaft/patriotismus-debatte-entdeckung-des-schweinebratens-a-419191.html>; W. J. Patzelt, *Patriotismus in Zeiten der Globalisierung*, w: *Was eint uns? Verständigung der Gesellschaft über gemeinsame Grundlagen*, red. B. Vogel, (Herder) Freiburg 2008, s. 140-157; M. Klein, *Die Nationale Identität der Deutschen: Commitment, Grenzkonstruktionen und Werte zu Beginn des 21. Jahrhunderts*, (Springer) Wiesbaden 2014, s. 255 i n.; H. Münkler, M. Münkler, *Die neuen Deutschen. Ein Land vor seiner Zukunft*, (Rowohlt) Berlin 2016, s. 183-194; J. Augstein, *Leitkulturdebatte. Habermas und Lederhose*, „Der Spiegel”, 04.05.2017: <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/leitkultur-debatte-habermas-und-lederhose-a-1146029.html> (dostęp 01.03.2023).

¹²⁹ A. Zięba, *Niemcy – mocarstwo cywilne*, w: *Polityka zagraniczna. Aktorzy, potencjały, strategie*, red. T. Łoś-Nowak, (Poltex) Warszawa 2011, s. 131-132.

¹³⁰ H. W. Maull, *Deutschland als Zivilmacht*, w: *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, red. S. Schmidt, G. Hellmann, R. Wolf, (VS Verlag) Wiesbaden 2013, s. 75.

¹³¹ Idealny typ procesu cywilizacji miał obejmować sześć zasadniczych sfer: inicjowanie i rozszerzanie kooperacyjnych i kolektywnych struktur bezpieczeństwa, wysiłki zmierzające do wzmocnienia zasad rządów prawa w stosunkach międzynarodowych, promocja aktywnych form uczestnictwa w procesach decyzyjnych w wymiarze wewnętrznym i międzypaństwowym, promocja wyrzeczenia się siły w rozwiązywaniu konfliktów międzynarodowych, promowanie międzynarodowej współzależności gospodarczej i podziału pracy. Por. tamże, s. 83; S. Harnisch, H. Maull, *Introduction*, w: *ciż, Germany as a Civilian Power?*, (Manchester University Press) Manchester 2001, s. 4.

jego demokratyzacji, która ma służyć pokojowemu współistnieniu narodów lub, jak wola realiści, zwiększaniu bezpieczeństwa¹³².

Koncepcja Maulla była jedną z wiodących teorii w niemieckiej politologii, ale nie jedyną. Obok terminu „mocarstwa cywilnego” współczesne Niemcy określane są także mianem „mocarstwa modelującego” – *Gestaltungsmacht*. Według tej koncepcji Niemcy są predestynowane do odgrywania aktywnej roli na arenie międzynarodowej. Mocarstwo modelujące uwzględnia w stosunkach międzynarodowych swoje interesy geoeconomiczne, preferuje współpracę multilateralną w celu zabezpieczenia swoich interesów, a twardej siły używa za aprobatą środowiska międzynarodowego¹³³. Niemieccy politolodzy w zależności od przynależności do szkoły konstruktywistycznej lub realistycznej (czy racjonalnej) podkreślają znaczenie kontynuacji i norm lub zmiany i wzrostu siły wyemancypowanych Niemiec¹³⁴. Właśnie odrzucenie przez Maulla użycia siły i przymusu stało się w obliczu pogłębiających się kryzysów międzynarodowych przedmiotem krytyki, prowadząc do zakwestionowania koncepcji mocarstwa cywilnego. W niemieckiej debacie na temat polityki zagranicznej coraz częściej wskazywano na bezpieczeństwo jako kategorię nadrzędną. Realiści krytykowali idealistyczny postulat o „polityce opartej na wartościach” za oderwany od rzeczywistości. Całkowite przeorientowanie niemieckiej polityki przyniosła eskalacja wojny w Ukrainie w 2022 r. Roland Czada argumentował, że „idealistyczna polityka zagraniczna zorientowana

¹³² T. Risse, *Kontinuität durch Wandel...*, s. 26.

¹³³ E. Sandschneider, *Deutschland: Gestaltungsmacht in der Kontinuitätsfalle*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, (10) 2012, s. 3-8; G. Hellmann, *Zwischen Gestaltungsmacht und Hegemoniefalle. Zur neuesten Debatte über eine „neue deutsche Außenpolitik“*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, (28-29) 2016, s. 5-9.

¹³⁴ Wśród badaczy popularny jest pogląd, że główna linia podziału we współczesnych teoriach stosunków międzynarodowych przebiega między racjonalizmem a konstruktywizmem. Na dychotomię między tymi podejściami składa się uznanie wyższości tego, co jest (ontologia), lub tego, co wiemy (epistemologia). Debata między zwolennikami jednej i drugiej teorii odbyła się w niemieckim obszarze językowym na łamach „Zeitschrift für Internationale Beziehungen” – stąd też nazywana jest „ZIB-Debatte”. Konstruktywiści podkreślali znaczenie komunikacji w działaniu aktorów, drudzy z kolei – korzyści. Racjonalizm przyjmuje ontologię indywidualistyczną, uznając, że aktorzy istnieją, do pewnego stopnia, niezależnie od społeczności. Kieruje się użytecznością działania w stosunkach międzynarodowych (*zweck-rationalistisches Handeln*) i logiką konsekwencji. W ujęciu tu prezentowanym nawiązuje do paradygmatu racjonalnego wyboru (*rational choice*), determinowanego jednak realistycznym podejściem uwzględniającym materialne interesy. Na ten dualizm wskazują m.in.: J.-P. Sommer, *Normen als Grund bilateraler Außenpolitik. Die deutsche Außenpolitik gegenüber Polen am Anfang des 21. Jahrhunderts*, (Springer) Wiesbaden 2015, s. 10-25; T. Risse, *Konstruktivismus, Rationalismus und Theorien Internationaler Beziehungen – warum empirisch nichts so heiß gegessen wird, wie es theoretisch gekocht wurde. Beitrag für Gunther Hellmann, Klaus Dieter Wolf und Michael Zürn (Hrsg.), Forschungsstand und Perspektiven der Internationalen Beziehungen in Deutschland*, w: *Die neuen Internationalen Beziehungen. Forschungsstand und Perspektiven in Deutschland, Weltpolitik im 21. Jahrhundert*, red. G. Hellmann, K. D. Wolf, M. Zürn, (Nomos) Baden-Baden 2003, s. 99-132; K. Holzinger, *Arguing*, w: *Lexikon der Politikwissenschaft. Theorien, Methoden, Begriffe. Band I: A-M*, red. D. Nohlen, R.-O. Schultze, (H.C. Beck) Monachium 2010, s. 37-38.

wyłącznie na przestrzeganie uniwersalnych norm demokratycznych, konstytucyjnych i praw człowieka okazuje się niemożliwa”¹³⁵.

Natomiast Sebastian Harnisch twierdził, że koncepcja mocarstwa cywilnego jest koncepcją normatywną, która podlega empirycznej weryfikacji. Uważał, że Niemcy po zjednoczeniu nie stały się „antymilitarną potęgą” i podejmowały aktywne role w zarządzaniu kolejnymi kryzysami (kryzys w Kosowie, kryzys strefy euro, kryzys migracyjny, kryzysy ukraińskie od 2014 r.). Rola Republiki Federalnej jako mocarstwa cywilnego ujawniła się w trzech rolach funkcjonalnych: inicjatora, mediatora i przedstawiciela grupy państw, głównie Unii Europejskiej. Za pomocą tych ról, we współpracy z innymi państwami, grupa i jej poszczególni członkowie powinni m.in. przyczynić się do ucywilizowania stosunków międzynarodowych (tzn. konstruktywnego zarządzania konfliktami oraz tworzenia i rozbudowy instytucji ponadnarodowych) oraz odłożyć na bok partykularne interesy własne na rzecz zbiorowego egzekwowania norm. Rola przywódcza mocarstwa cywilnego ma na celu ustanowienie porządku międzynarodowego opartego na określonych zasadach i ograniczenie przemocy między- i wewnątrzpaństwowej. W tym celu mocarstwa cywilne są uprawnione do wykorzystania własnych zasobów, aby egzekwować prawo międzynarodowe wobec nieprzestrzegającej go władzy. Do tych zasobów należy również siła militarna jako *ultima ratio*¹³⁶. Ponadto Harnisch zaznacza, że przyjmowane role są warunkowane czasowo oraz że pełnione mogą być tylko częściowo, funkcjonalnie, bez konieczności adaptowania wszystkich cech idealnego typu mocarstwa cywilnego¹³⁷.

Debata o miejscu Niemiec w Europie i na świecie trwa już od dziesięcioleci. Jej kierunek determinowały kolejne światowe i europejskie kryzysy, które ukazały z jednej strony niemiecką zdolność przywództwa, z drugiej oczekiwanie tego przywództwa przez innych aktorów¹³⁸. Minister spraw zagranicznych RP Radosław Sikorski wezwał Niemcy w swym szeroko komentowanym berlińskim przemówieniu do większego zaangażowania na rzecz ratowania strefy euro, mówiąc „mniej boję się potęgi Niemiec niż ich bezczynności”¹³⁹. Były

¹³⁵ R. Czada, *Realismus im Aufwind? Außen- und Sicherheitspolitik in der „Zeitenwend“*, „Leviathan”, 50 (2) 2022, s. 225-226.

¹³⁶ S. Harnisch, *Deutsche Zivilmacht in der Zeitenwende. Zu wenig Macht, zu wenig Zivilcourage*, (FES) Wiedeń 2023, s. 5-6.

¹³⁷ S. Harnisch, *Deutsche Führung in der internationalen Gesellschaft: ein rollentheoretischer Ansatz*, w: *Deutsche Außenpolitik und internationale Führung. Ressourcen, Praktiken und Politiken in einer veränderten Europäischen Union*, red. tenże, J. Schild, (Nomos) Baden-Baden 2014, s. 20-21.

¹³⁸ S. Bolzen, *Europäer wünschen deutsche Führung in Europa*, „Die Welt”, 28.12.2010: <https://www.welt.de/debatte/kommentare/article11864375/Europaeer-wuenschen-deutsche-Fuehrung-in-Europa.html>; K.-D. Frankenberger, *Europa braucht aktive deutsche Führung*, „FAZ.NET”, 18.10.2012: <http://www.faz.net/aktuell/politik/europaeische-union/schwedens-aussenminister-europa-braucht-aktive-deutsche-fuehrung-11929037.html> (dostęp 10.10.2022).

¹³⁹ J. Pawlicki, B. T. Wieliński, *Sikorski w Berlinie. Polska ustawia Unię*, „Wyborcza.pl”, 28.11.2011: http://wyborcza.pl/1,76842,10724669,Sikorski_w_Berlinie_Polska_ustawia_Unie.html (dostęp 10.10.2022).

premier Włoch Mario Monti stwierdzał wprost, że przywództwo Niemiec w Europie stało się faktem¹⁴⁰. Sami Niemcy potrzebowali czasu na oswojenie się z myślą o większej odpowiedzialności¹⁴¹. Do tego wyzwania odniósł się podczas monachijskiej konferencji bezpieczeństwa w 2014 r. minister spraw zagranicznych Frank-Walter Steinmeier: „[...] stajemy się świadkami zaostrzającej się rywalizacji o wydawałoby się najbardziej słuszny porządek społeczny: o wolność i demokrację, o sprawiedliwość i suwerenność oraz o geopolityczne strefy wpływów. Wzmocnienie porządku międzynarodowego [...] leży w naszym własnym, niemieckim interesie”¹⁴². Normatywny aspekt niemieckiej polityki zagranicznej nie jest zjawiskiem nowym. Nowe jest jej jednoznaczne powiązanie z niemieckimi interesami oraz poczuciem swoistego posłannictwa¹⁴³. Zatem wspieranie demokracji przyporządkować można nie tylko kulturowo warunkowanej koncepcji mocarstwa cywilnego, lecz także interesom z zakresu bezpieczeństwa oraz materialnym interesom silnie zorientowanej na eksport potęgi handlowej – *Wirtschaftsmacht*¹⁴⁴.

Diagnozę Steinmeiera podziela niemiecki politolog Gunther Hellmann. Uważa, że systemy autorytarne nie konkurują już tylko z „zachodnimi” demokracjami, ale próbują zastąpić „zachodnie” wartości swoimi. Rosnąca popularność partii i ugrupowań populistycznych, antyestablishmentowych, narodowo-konserwatywnych czy skrajnie prawicowych w całej Europie ma świadczyć o rosnącym niepokoju społeczeństw w sytuacji permanentnych kryzysów. W tych okolicznościach tworzy się przestrzeń niepewności, którą należy uporządkować w imię obrony liberalnej demokracji. Hellmann widzi Niemcy w roli pośrednika godzącego różne narodowe interesy w Europie, a także w roli pokojowego i współpracującego ze swoimi partnerami hegemonia. Owa hegemonia oparta powinna być na

¹⁴⁰ G. Christides, *Mario Monti zur EU „Deutsche Führung ist schon heute Realität“*, „Der Spiegel”, 09.03.2017: <http://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/mario-monti-zur-eu-krise-deutsche-fuehrung-ist-schon-heute-realitaet-a-1137465.html> (dostęp 10.10.2022).

¹⁴¹ Por. Ch. Schweiger, *The „Reluctant Hegemon”: Germany in the EU’s Post-Crisis Constellation*, w: *The European Union in Crisis: Explorations in Representation and Democratic Legitimacy*, red. K. N. Demetriou, (Springer) Cham 2015, s. 24 i n.; B. Koszel, *Mocarstwowe aspiracje Niemiec w Europie XXI wieku: realia i perspektywy (Raport z badań)*, „IZ Policy Papers”, (6) 2012, s. 32 i n.; A. Kwiatkowska-Drożdż, *Mocarstwo pragmatyczne. Zanika niemiecka „powściągliwość”. Zastąpi ją „przejmowanie przez Niemcy odpowiedzialności”*, „Nowa Europa”, 12 (1) 2012, s. 155-167.

¹⁴² F.-W. Steinmeier, *Deutsche Außenpolitik – Arbeit für den Frieden in unruhigen Zeiten*, w: *Deutschlands neue Verantwortung: Die Zukunft der deutschen und europäischen Außen-, Entwicklungs- und Sicherheitspolitik*, red. W. Ischinger, D. Messner, (Econ) Berlin 2017, s. 108.

¹⁴³ Niektórzy badacze i komentatorzy życia politycznego w Polsce odbierają wzrost znaczenia Niemiec jako przejaw ich odradzającej się dominacji. Obawy te wynikają po części ze znanej z przeszłości niemieckiej „misji cywilizacyjnej” na Wschodzie. Por. *Niemcy jako Faust Europy*. Marek A. Cichocki w rozmowie z Grzegorzem Górnym, „Teologia Polityczna”, 15.07.2017: <https://teologiapolityczna.pl/niemcy-jako-faust-europy>; H. Jędrzejczak, *Niemcy Chrystusem Narodów. Przykład realizacji idei Translatio imperii w historii prawie najnowszej*, „Teologia Polityczna”, (7) 2013-2014, s. 55-66.

¹⁴⁴ Por. M. Staak, *Deutschland als Wirtschaftsmacht*, w: *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, red. S. Schmidt, G. Hellmann, R. Wolf, (VS Verlag) Wiesbaden 2013, s. 85-97.

dobrowolności i na sile atrakcyjności propozycji. Niemcom przypadać ma zatem w udziale większa odpowiedzialność oraz rola obrońcy zachodnich standardów demokracji liberalnej obok USA – oczywiście przy zachowaniu odpowiedniej skali, wynikającej ze skromniejszych zasobów¹⁴⁵.

Koncepcje te znalazły wyraz w dokumentach rządowych. Za przełomową uważa się Białą Księgę z 2016 r., w której zdefiniowano niemieckie zagraniczne priorytety strategiczne i przypisano Niemcom aktywną i modelującą rolę, charakterystyczną dla *Gestaltungsmacht*. Według tych założeń, RFN przejąć ma odpowiedzialność wspólnie z partnerami europejskimi i transatlantyckimi za pokój w Europie i na świecie oraz za obronę praw człowieka, wolności, demokracji, państwa prawa i porządku międzynarodowego. W dokumencie tym politykę zagraniczną określają interesy bazujące na niemieckich wartościach konstytucyjnych¹⁴⁶.

Powiązanie zagadnień bezpieczeństwa z promocją demokracji, praw człowieka oraz integracją europejską nie jest nowe i wybrzmiało w wielu oficjalnych dokumentach. Świadczą o tym m.in. umowy koalicyjne. Wielosektorowy opis bezpieczeństwa zawarto w umowie z 2002 r. między SPD i Bündnis90/ DieGrünen¹⁴⁷. W opublikowanym dwa lata później dokumencie rządowym „Cywilne zapobieganie kryzysom, rozwiązywanie konfliktów i konsolidacja pokoju” wskazano na zależność między bezpieczeństwem Niemiec a umacnianiem stabilnych, przewidywalnych i demokratycznych struktur za granicą¹⁴⁸. W umowie koalicyjnej między CDU, CSU i SPD z 2013 r. uwypuklono rolę wartości demokratycznych, których wspieranie w kraju i na zewnątrz leżeć ma w żywotnym interesie Niemiec. Ponadto partnerzy koalicyjni zgodzili się, że warunkiem rozwoju „żywej demokracji” w Europie jest powstanie europejskiego społeczeństwa obywatelskiego¹⁴⁹. W umowie koalicyjnej z 2018 r. mowa jest o niemieckiej odpowiedzialności za pokój, wolność i bezpieczeństwo na świecie. Interesy Niemiec uznano za tożsame z pogłębianiem integracji

¹⁴⁵ G. Hellmann, *Zwischen Gestaltungsmacht...*, s. 4-12.

¹⁴⁶ Die Bundesregierung, *Weißbuch zur Sicherheitspolitik Deutschlands und zur Zukunft der Bundeswehr 2016*, (BMVg) Berlin 2016, s. 6, 24: <https://www.bmvg.de/resource/blob/13708/015be272f8c0098f1537a491676bfc31/weissbuch2016-barrierefrei-data.pdf> (dostęp 10.10.2022); G. Hellmann, *Zwischen Gestaltungsmacht...*, s. 4.

¹⁴⁷ *Koalitionsvertrag 2002-2006: Erneuerung – Gerechtigkeit – Nachhaltigkeit. Für ein wirtschaftlich starkes, soziales und ökologisches Deutschland. Für eine lebendige Demokratie*, Berlin 16.10.2002: <https://www.nachhaltigkeit.info/media/1248173898php7wc9Pc.pdf>.

¹⁴⁸ Bundesregierung, *Aktionsplan „Zivile Krisenprävention, Konfliktlösung und Friedenskonsolidierung“*, (Bundesregierung) Berlin 12.05.2004, s. 36 i n.

¹⁴⁹ *Deutschlands Zukunft gestalten. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD. 18. Legislaturperiode*, Berlin 16.12.2013, s. 91: <https://www.cdu.de/sites/default/files/media/dokumente/koalitionsvertrag.pdf> (dostęp 03.10.2022).

Europy oraz wspieraniem multilateryzacji¹⁵⁰. W zakresie polityki zagranicznej zwrócono uwagę w obydwu umowach koalicyjnych na rolę fundacji politycznych, których praca na rzecz międzynarodowego dialogu jest nieodzowna i przyczynia się do „wzrostu poważania Republiki Federalnej Niemiec”¹⁵¹. Natomiast w umowie koalicyjnej z 2021 r. między SPD, Bündnis90/DieGrünen i FDP partie zobowiązały się do efektywnej ochrony wartości europejskich, w tym państwa prawa, poprzez egzekwowanie w Radzie Europejskiej instrumentów kondycyjalnych służących przywróceniu praworządności w państwach członkowskich¹⁵². Koherencja wewnętrzna UE i respektowanie demokratycznych norm wewnątrz Unii są postrzegane w niemieckiej polityce jako warunek konieczny do uzyskania międzynarodowej wiarygodności, niezbędnej z kolei do wzmocnienia jej pozycji i zdolności działania na arenie międzynarodowej¹⁵³.

We współczesnym rozumieniu wspieranie demokracji uwzględnia nie tylko inicjowanie i dynamizowanie procesów demokratyzacyjnych, ale także obronę standardów demokratycznych w państwach, które doświadczyły regresu konsolidacji demokracji, czy częściowej autokratyzacji. To przesuwają perspektywę na pytanie, jakie instrumenty, procedury i organizacje są odpowiednie dla wzmocnienia odporności demokracji. Polityka demokratycznej odporności (*democratic resilience*) to polityka, która musi działać elastycznie i dostosowywać się do uwarunkowań wewnętrznych państwa, do którego kierowane jest wsparcie, a także musi liczyć się z zarzutem mieszania się w wewnętrzne sprawy¹⁵⁴. Z tego powodu fundacje polityczne dopełniają politykę rządu, którego działania ogranicza oficjalna dyplomacja. Za granicą mogą sobie pozwolić na więcej, gdyż nie są objęte immunitetem dyplomatycznym oraz „działają na własną rękę”.

Reasumując, należy stwierdzić, że w perspektywie historycznej współczesne koncepcje wspierania demokracji wywieść należy z niemieckiej tożsamości oraz roli, jaką im się przypisuje i jaką zamierzają odgrywać w stosunkach międzynarodowych. Od lat 90. międzynarodowa praca fundacji politycznych opiera się na „konsensusie polityki zagranicznej” niemieckich partii, który wyrażał się w daleko idącej harmonizacji w podstawowych kwestiach

¹⁵⁰ *Ein neuer Aufbruch für Europa Eine neue Dynamik für Deutschland Ein neuer Zusammenhalt für unser Land Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD 19. Legislaturperiode*, Berlin 12.03.2018: https://archiv.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/koalitionsvertrag_2018.pdf?file=1 (dostęp 03.20.2022).

¹⁵¹ *Deutschlands Zukunft gestalten...*, s. 122; *Ein neuer Aufbruch für Europa...*, s. 154.

¹⁵² *Mehr Fortschritt wagen. Bündnis für Freiheit, Gerechtigkeit und Nachhaltigkeit. Koalitionsvertrag zwischen SPD, Bündnis 90/Die Grünen und FDP*, Berlin 2021, s. 132: <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/974430/1990812/1f422c60505b6a88f8f3b3b5b8720bd4/2021-12-10-koav2021-data.pdf?download=1> (dostęp 03.03.2023).

¹⁵³ E. Lübke, *Rechtsstaatlichkeit und Handlungsfähigkeit: Zwei Seiten einer EU-Medaille*, „SWP-Aktuell”, (49) 2021, s. 4.

¹⁵⁴ G. Maihold, *Auf dem Weg zu einer internationalen Politik demokratischer Resilienz*, w: *Deutsche Außenpolitik im Wandel. Unstete Bedingungen, neue Impulse*, red. tenże i in., (SWP) Berlin 2021, s. 74-77.

polityki zagranicznej, niezależnie od ideologii partyjnej¹⁵⁵. Wspieranie demokracji przez fundacje wpisuje się w postulat cywilizowania stosunków międzynarodowych wyrażony przez Maulla i rozwijany przez Harnischa. Założenie to nie stoi w kontrze do innych ról przypisywanych Niemcom. Również w koncepcji mocarstwa modelującego promocja demokracji stanowi jeden z zasadniczych elementów stabilizujących. Elementy funkcjonalne poszczególnych ról mogą być ze sobą łączone i dostosowywane do zamieniających się uwarunkowań. W tym kontekście wspieranie demokracji nie jest celem samym w sobie, lecz funkcją wartości, tożsamości i interesów, które z czasem mogą ulec zmianie. Uwzględnia międzynarodową socjalizację norm, które odnieść można do demokratycznego konsensusu konstytucyjnego w Niemczech oraz zbiorowej tożsamości Niemców, na który m.in. ten konsensus się składa. Tu pojawia się odniesienie do przytoczonej wcześniej koncepcji „dobrego przykładu”. Wedle niej Niemcy proponują ogólne wzory zachowań i dostarczają przykłady „dobrych praktyk” – *good practice*. Zakłada ona eksport niemieckiego, demokratycznego *know how*, czy to w wymiarze aksjologicznym, czy bardzo praktycznym, w postaci szerokiej gamy środków – od pomocy technicznej dla rządów, przez doradztwo dla decydentów i społecznych multiplikatorów, po działania edukacyjne skierowane do społeczeństwa obywatelskiego. Cele tej strategii są w zasadniczej części tożsame z celami mocarstwa cywilnego, czyli służą zaimplementowanie reżimu charakteryzującego się stabilnością demokratycznej władzy, gotowością do integracji w ramach struktur ponadnarodowych oraz otwartością na inwestycje i wymianę handlową. Ponadto przedstawiona tu koncepcja sprzyjała utrwalaniu określonego wizerunku Niemiec, korespondującego z rolą, jaką w danym czasie chciały odgrywać.

¹⁵⁵ E. Sandschneider, *Deutschland: Gestaltungsmacht...*, s. 5.

Rozdział 3. Lobbying w procesie wspierania demokracji

3.1. Rzecznictwo interesów i lobbying

3.1.1. Lobbying – próba definicji

Pojęcie „lobbying” jest niejednoznaczne. Występuje w powszechnym użyciu i niekiedy przypisywane mu są znaczenia odległe od refleksji naukowej. Z kolei w literaturze brakuje uniwersalnych definicji. Lobbying wprawdzie ma długą historię, ale jednocześnie cechuje go brak wspólnej tradycji w dyscyplinach naukowych. Inaczej definiowane jest przez politologów, a inaczej przez prawników. W ramach nauk społecznych *sensu largo* nie ma jednoznacznych opinii o tym, czym jest lobbying¹.

Według amerykańskiego pioniera badań nad lobbyingiem Edgara Lane’a lobbying w szerokim ujęciu jest „jednym z aspektów działalności człowieka zorganizowanego w grupy, mającym na celu wpływanie na prowadzenie polityki publicznej gdziekolwiek to możliwe”². W tradycji amerykańskiej lobbying jest ściśle powiązany z teorią grup interesu. David Truman, w często cytowanej w literaturze książce z 1951 r. „The Governmental Process”, odniósł się do politycznej i społecznej roli grup interesu, które uważał za niezbędny element pluralistycznego systemu demokratycznego. Twierdził, że grupy interesu opierają się na wspólnym stanowisku wobec określonej sprawy i uprawnione są do wysuwania w odniesieniu do innych grup społecznych żądania „ustanowienia, utrzymania lub wzmocnienia form zachowań [w społeczeństwie], które odpowiadać mają [ich własnemu] stanowisku”³. Jednym z podstawowych celów grupy jest wywarcie wpływu na decyzje organów władzy⁴. Truman zakładał, że konflikty społeczne, wynikające z różnych, często sprzecznych interesów, mogą znaleźć ujście w dialogu i konkurencji zorganizowanych grup poprzez rzecznictwo interesów, czyli lobbying. W tej perspektywie lobbyści są uważani za „pośredników” pomiędzy elitami władzy a różnymi grupami społecznymi⁵.

W niemieckiej politologii grupy interesu analizowane były przede wszystkim przez pryzmat zrzeczeń pracodawców i pracobiorców, a badania na ten temat określano mianem

¹ P. Kuczma, *Definicja lobbyngu według ustawy z 7 lipca 2005 r.*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 69 (4) 2007, s. 79-80.

² E. Lane, *Lobbying and the Law*, (University of California) Berkeley 1964, s. 11.

³ D. Truman, *The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion*, (Knopf) Nowy Jork 1951, s. 33.

⁴ Tamże, s. 264.

⁵ Poglądy D. Trumana zostały syntetycznie przedstawione m.in. w: D. Brandon, *Three Generations of Pluralism. Continuity and Change*, „The Political Science Reviewer”, (15) 1985, s. 116 i n.; H. G. Kenneth, L. A. Wilson, G. G. Brunk, *Societal Complexity and Interest-Group. Lobbying in the American States*, „The Journal of Politics”, 53 (2) 1991, s. 488 i n.

*Verbändeforschung*⁶. System, który wykształcił się w republice bońskiej w latach 50.-80. XX w., określany bywał przez niektórych badaczy jako „republika zrzeszeń” – *Verbänderepublik*⁷ czy „państwo zrzeszeń” – *Verbändestaat*⁸. Wskazywać to miało na silną pozycję organizacji branżowych – pracodawców i związków zawodowych⁹. W tym okresie dominowała teoria korporacjonizmu, która zakładała ścisły i trwały związek między państwem a zrzeszeniami¹⁰. Związek ten zapewnić miał równouprawnione uczestnictwo społecznych zrzeszeń w formułowaniu i wykonywaniu polityki publicznej¹¹. Natomiast od lat 90. wraz z postępującą globalizacją, zmianami społecznymi i pluralizacją grup interesu doszło do erozji „starych zrzeszeń” i pojawiania się w Berlinie nowych aktorów – lobbystów. Od tego czasu słowo *Lobbying* coraz częściej pojawiać się będzie w niemieckiej politologii¹².

Manfred Schmidt pisał w latach 90., że „w węższym znaczeniu lobbying oznacza przede wszystkim dążenie grup interesu do uzyskania, zgodnie z własnymi celami i interesami, wpływu na instytucje publiczne i funkcjonariuszy państwowych. Dążenie to realizowane jest przez przedstawicieli w sposób nieformalny i polega na przekazywaniu informacji oraz udzielaniu lub odmowie udzielenia wsparcia”¹³.

Badacze lobbyingu młodszego pokolenia, Thomas Leif i Rudolf Speth, definiują lobbying jako wywieranie wpływu na decydentów za pomocą określonych metod w celu jak najpełniejszego uwzględnienia interesów określonej grupy w decyzjach politycznych¹⁴. Termin „decydent” w przytoczonej definicji odnosi się nie tylko do konkretnego rządu czy administracji państwowej. Do grupy docelowej lobbystów należą bowiem również opozycja, parlamentarzyści i inne instytucje posiadające uprawnienia decyzyjne na szczeblu centralnym lub regionalnym¹⁵. Leif i Speth wskazują także na nowych aktorów zajmujących się lobbyingiem. Obok zrzeszeń branżowych, wymieniają organizacje pożytku publicznego,

⁶ Por. T. Eschenburg, *Herrschaft der Verbände?*, (DVA) Stuttgart 1955, s. 5, 17, 24.

⁷ Ch. Strässer, F. Meerkamp, *Lobbying im parlamentarischen Bereich – Politiker im Lobbyfokus*, w: *Lobby Work: Interessenvertretung als Politikgestaltung*, red. R. Speth, A. Zimmer, (Springer VS) Wiesbaden 2010, s. 220-221.

⁸ W. Reutter, *Deutschland und Verbände zwischen Pluralismus, Korporatismus und Lobbyismus*, w: *Verbände und Interessengruppen in den Ländern der Europäischen Union*, red. tenże, (VS Verlag) Wiesbaden 2012, s. 130.

⁹ Por. G. Braunthal, *Wirtschaft und Politik: Der Bundesverband der Deutschen Industrie*, „Politische Vierteljahresschrift”, 4 (4) 1963, s. 369; M. Schmidt, *Das politische System Deutschlands. Institutionen, Willensbildung und Politikfelder*, (Beck) Monachium 2007, s. 113-115.

¹⁰ Duże znaczenie dla rozwoju w latach 80. debaty na temat liberalnego korporacjonizmu czy neokorporacjonizmu (którym określano powojenny korporacjonizm niemiecki) miała publikacja: *Verbände und Staat. Vom Pluralismus zum Korporatismus*, red. U. von Alemann, R. G. Heinze, (Westdeutscher V.) Opladen 1979.

¹¹ R. Czada, *Korporatismus*, w: *Lexikon der Politik. Band 3. Die westlichen Länder*, red. M. Schmidt, (Beck) Monachium 1992, s. 218.

¹² R. Speth, *Wie viel Lobbying verträgt die Demokratie?*, w: *Lobbying zwischen Eigeninteresse und Verantwortung*, red. R. Ritter, D. Feldmann, (Nomos) Baden-Baden 2005, s. 46-47.

¹³ M. G. Schmidt, *Wörterbuch zur Politik*, (Kröner) Stuttgart 1995, s. 567.

¹⁴ T. Leif, R. Speth, *Die fünfte Gewalt – Anatomie des Lobbyismus in Deutschland*, w: *Die fünfte Gewalt – Lobbyismus in Deutschland*, red. ciż, (VS Verlag) Wiesbaden 2006, s. 12.

¹⁵ Tamże, s. 13.

kościół, partie polityczne, samorząd terytorialny, networki i całe spektrum organizacji pozarządowych reprezentujących różne interesy, w tym „interesy słabe” lub „moralne”. Te ostatnie dotyczą interesów grup o słabej sile przebicia się ze swymi postulatami, posiadających ograniczony dostęp do zasobów i ograniczony potencjał mobilizacji. Moralne interesy reprezentują postulaty ważne społecznie o charakterze uniwersalnym, np. prawa człowieka¹⁶. Według Leifa i Spetha lobbying należy rozpatrywać w trzech wymiarach:

- Lobbying jako technika rzecznictwa interesów w przestrzeni publicznej.
- Zgodne z prawem wpływanie będące instrumentem zorganizowanych interesów, które wszelkimi sposobami dążą do przeforsowania swojego stanowiska.
- Lobbying na rzecz moralnych lub słabych interesów¹⁷.

Zainteresowanie się lobbyingiem w polskich naukach społecznych datuje się od przemian ustrojowych¹⁸. Wolności obywatelskie i gospodarcze umożliwiły powstanie niezależnych aktorów społecznych, politycznych i gospodarczych, którzy zaczęli włączać się w debatę publiczną. Zamiany pociągnęły za sobą wzrost badań nad grupami interesu i samym lobbyingiem¹⁹. Wśród współczesnych polskich badaczy stosunek do lobbyngu jest ambiwalentny. Według socjologów Krzysztofa Jasiockiego, Małgorzaty Mołody-Zdziech i Urszuli Kurczewskiej lobbying ująć można w ramach szeroko rozumianej aktywności przedstawicielskiej, uzupełniającej proces wyborczy. Uwypuklają oni wymiar komunikacyjny lobbyngu, który umożliwia społeczeństwu dotarcie ze swoimi propozycjami do rządzących²⁰. W tym podejściu wybrzmiewa amerykańska myśl pluralistyczna. Lester Milbrath postrzegał lobbying głównie jako *communication process*, twierdząc, że „komunikacja jest jedynym sposobem wpływania na dotychczasowe postrzeganie [przez decydentów] danego zjawiska i jego zmianę”²¹. Lobbying jest zatem w tym ujęciu zjawiskiem pożądanym i pozytywnym.

¹⁶ T. Leif, R. Speth, *Anatomie des Lobbyismus. Einführung in eine unbekannte Sphäre der Macht*, w: *Die stille Macht. Lobbyismus in Deutschland*, red. ciż, (Westdeutscher V.) Wiesbaden 2003, s. 13-16, 23. Natomiast w amerykańskiej politologii rozróżnia się pojęcia *lobbying* i *advocacy*. Słowo *advocacy* stosowane jest w kontekście rzecznictwa interesów publicznych (*public interests*) czy społecznie ważnych, jak np. prawa człowieka. M. Ezell uważa lobbying za jedną z wielu taktyk rzecznictwa, które jest pojęciem szerszym. Por. M. Ezell, *Advocacy in the human services*, (Brooks/Cole) Belmont 2001, s. 20 i n.; S. Kimberlin, *Advocacy by Nonprofits: Roles and Practices of Core Advocacy Organizations and Direct Service Agencies*, „Journal of Policy Practice”, 9 (3-4) 2010, s. 164-182.

¹⁷ T. Leif, R. Speth, *Anatomie des Lobbyismus...*, s. 24.

¹⁸ Do wcześniejszych, nielicznych prac w tym zakresie zaliczyć należy publikacje prawnika S. Ehrlicha z lat 60. XX w.: S. Ehrlich, *Władza i interesy. Studium struktury politycznej kapitalizmu*, (PWN) Warszawa 1967.

¹⁹ M. Barańska, *Lobbying jako instrument partycypacji społeczeństwa w realizacji zasad państwa demokratycznego*, „Przegląd Politologiczny”, (4) 2012, s. 188.

²⁰ K. Jasiocki, M. Mołoda-Zdziech, U. Kurczewska, *Lobbying. Sztuka skutecznego wywierania wpływu*, (Oficyna Ekonomiczna) Kraków 2005, s. 30.

²¹ L. W. Milbrath, *Lobbying as a Communication Process*, „Public Opinion Quarterly”, 24 (1) 1960, s. 32.

Odmienne stanowisko prezentują Andrzej Antoszewski i Ryszard Herbut, według których próby wywierania wpływu na treści decyzji władzy państwowej sprowadzają się do „wywierania presji politycznej [...] na legislaturę [...], jak i agendy administracji publicznej”²². W ujęciu cytowanych autorów określenie „presja polityczna” może oznaczać oddziaływanie zgodne z prawem, ale również niemieszczące się w normach prawnych²³.

Inne podejście do problemu prezentowane jest w naukach prawnych. W definicji prawniczej uwypuklony został aspekt legalności procesu. Lobbying to wpływanie w granicach prawa na decyzje organów władzy publicznej (z wyjątkiem organów wymiaru sprawiedliwości) w kierunku pożądanym przez określone grupy albo jednostki²⁴.

Odpowiedzi na pytanie, czym jest lobbying, dostarczają też źródła prawa. Najwcześniejsze zjawisko lobbingu uregulowane zostało w Stanach Zjednoczonych – w latach 30. XX w.²⁵ W obowiązującej obecnie amerykańskiej ustawie *Lobbying Disclosure Act* z 1995 r. zawarta została przedmiotowo-podmiotowa definicja. Ustawa określa działalność lobbingową jako „kontakty lobbingowe” polegające na przekazywaniu informacji urzędnikom władzy wykonawczej lub ustawodawczej w związku ze stanowieniem prawa lub z podejmowaniem decyzji administracyjnych czy nominacjami na stanowiska publiczne. Ustawa zobowiązuje podmioty zajmujące się lobbingiem do rejestracji swoich działań i sprawozdawczości²⁶. Podobnie w Niemczech, zgodnie z regulaminem Bundestagu, przewodniczący izby niższej zobowiązany jest do publikacji listy działających w parlamencie lobbystów oraz ich mocodawców²⁷. Również w Polsce ustawa o działalności lobbingowej z 2005 r. ogranicza się do procesu stanowienia prawa. Ponadto ustawa określa zasady jawności działalności lobbingowej oraz formy jej kontroli²⁸.

Przytoczone przykłady ze Stanów Zjednoczonych, z Niemiec i Polski unaocniają często spotykaną zasadę w tworzeniu tego typu regulacji także w innych państwach. Ustawodawcy skupili się na przeciwdziałaniu korupcji i jawności kontaktów lobbystów z władzami publicznymi oraz przede wszystkim na podmiotach ze sfery gospodarczej, natomiast

²² A. Antoszewski, R. Herbut, *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, (UWr) Wrocław 1998, s. 199.

²³ Tamże.

²⁴ J. Boć, *Prawniczy słownik wyrazów trudnych*, (Kolonia Limited) Wrocław 2004, s. 210-213.

²⁵ Por. K. Jasiński, *Lobbying w USA, Europie Zachodniej i Polsce. Podobieństwa i różnice*, „Studia Europejskie”, (4) 2002, s. 131.

²⁶ Honest Leadership and Open Government Act of 2007, H.R.2316: <https://www.congress.gov/bill/110th-congress/house-bill/2316/text#toc-H9B5D1BDBD6944B0785B07E40E55D6BDF> (dostęp 20.03.2022).

²⁷ Wissenschaftliche Dienste, *Regelung von Interessenvertretung („Lobbying“) in Deutschland, im Ausland und nach internationalen Standards*, WD 3-3000-204/17, (Deutscher Bundestag) Berlin 2017, s. 6: <https://www.bundestag.de/blob/535020/c7814ef1d4e163408d44b20e09fbd350/wd-3-204-17-pdf-data.pdf> (dostęp 18.02.2022).

²⁸ Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o działalności lobbingowej w procesie stanowienia prawa, Dz.U. 2005 Nr 169, poz. 1414.

nie uwzględnili rzecznictwa realizowanego przez organizacje pozarządowe bez zawodowych pośredników czy działalności ruchów społecznych, próbujących oddziaływać na procesy polityczne i stanowienie prawa²⁹.

Niebagatelny wpływ zarówno na prawodawstwo narodowe, jak i pojmowanie lobbingu w politologii miały regulacje i praktyka rzecznictwa interesów w Unii Europejskiej. Zjawisko to Ulrich von Alemann określa „europeizacją”, które polegać ma na koncentracji działań lobbingowych na płaszczyźnie ponadnarodowej w Brukseli oraz na normotwórczym oddziaływaniu UE w tym zakresie na kraje członkowskie³⁰. Coraz więcej regulacji prawnych dotyczących gospodarek państw członkowskich Unii Europejskiej powstaje w Brukseli. Tam też o korzystne rozstrzygnięcie swoich spraw zabiegają coraz liczniejsze grupy interesu³¹. W UE lobbing uważany jest za komponent dialogu społecznego przyczyniający się do legitymizacji instytucji unijnych³². Wprost do lobbingu odnosi się Zielona Księga Komisji z 2006 r. Lobbing rozumiany jest tu pozytywnie, jako „ważny i uprawniony element demokracji”, niezależnie od tego, czy uprawiany jest przez indywidualnych obywateli, przedsiębiorstwa, organizacje społeczne czy inne grupy interesu lub firmy działające na zlecenie osób trzecich³³.

Porządkując wyżej wymienione definicje politologiczne i prawnicze oraz interpretacje zjawiska lobbingu, które wywieść można z aktów normatywnych, stwierdzić należy pewne podstawowe prawidłowości.

Po pierwsze, widoczna jest ewolucja rozumienia pojęcia w czasie. Dostrzeżenie związków zjawiska lobbingu z zagadnieniem grup interesu, nowych form i metod nacisku na władzę oraz partycypacją społeczną, a także swoista moda na lobbing, która pojawiła się w

²⁹ P. Kuczma, *Definicja lobbingu...*, s. 83-86; Wissenschaftliche Dienste, *Internationaler Vergleich von Lobbyistenregistern*, WD 3-3000-252/08, (Deutscher Bundestag) Bonn 2008: <https://www.bundestag.de/blob/412418/f0db72d3e2f6c7b651aadd0751b4541d/wd-3-252-08-pdf-data.pdf> (dostęp 18.02.2022); Organisation for Economic Co-operation and Development, *Lobbying, Governments and Public Trust*, vol. 3: *Implementing the OECD Principles for Transparency and Integrity in Lobbying*, (OECD) 2014, s. 16-22; B. Kwiatkowski, *Lobbying – a risk or an opportunity? Lobbying regulation in the Polish, Slovak, and Czech perspective*, (Frank Bold) Kraków 2016.

³⁰ U. von Alemann, *Vom Korporatismus zum Lobbyismus. Die Zukunft der Verbände zwischen Globalisierung, Europäisierung und Berlinisierung*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, (26-27) 2000, s. 3-6.

³¹ W 2018 r. we wspólnym rejestrze Parlamentu Europejskiego i Komisji Europejskiej wpisanych było ponad 11 000 organizacji i ponad 82 000 lobbystów – patrz: Parlament Europejski, *Bardziej przejrzysty lobbing w UE*: <http://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/eu-affairs/20180108STO91215/infografika-bardziej-przejrzysty-lobbing-w-ue> (dostęp 19.03.2022).

³² Por. U. Kurczewska, M. Molęda-Zdziech, *Lobbying w Unii Europejskiej – zarys problematyki*, „Studia Europejskie”, (2) 1999, s. 54 i n.; J. Smarz, *Prawne aspekty lobbingu w procesach administracji publicznej*, „Rocznik Administracji Publicznej”, 2017, s. 76-77; E. Nowak, *Próby regulacji lobbingu w instytucjach europejskich – zarys problematyki*, „Zeszyty Naukowe Zakładu Europeistyki Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie”, (3) 2007, s. 58-78.

³³ Commission of the European Communities, *Green Paper. European Transparency Initiative*, COM (195) 2006: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1e468b07-27ba-46bc-a613-0ab96fc10aa9/language-en> (dostęp 19.03.2022).

Europie Zachodniej pod koniec XX w.³⁴, sprawiły, że lobbingiem zainteresowały się nauki społeczne. Coraz liczniejsze przykłady regulacji lobbingu spowodowały także wzrost zainteresowania tą problematyką nauk prawnych³⁵. Widoczne jest też w tym okresie swego rodzaju „oswajanie” pojęcia lobbingu przez nauki społeczne w zachodnich krajach Europy kontynentalnej³⁶. Doprowadziło to do uznania lobbingu za immanentną część systemu demokratycznego i rozszerzenia jego definicji podmiotowej i przedmiotowej, o czym pisali cytowani wcześniej Leif i Speth.

Po drugie zaś, termin „lobbing” może być rozważany w dwóch podstawowych kontekstach. Jest on właściwy dla teorii państwa demokratycznego, jak też dla teorii komunikacji masowej. Oba podejścia teoretyczne inaczej rozkładają akcenty. Zgodnie z pierwszym z nich lobbing łączy się z pojęciami powiązаныmi z państwem demokratycznym, takimi jak system polityczny, władza, administracja publiczna, grupy interesu czy system partyjny. Rzecznictwo interesów jest tu rozumiane jako zjawisko będące immanentną cechą społeczeństwa demokratycznego³⁷. Drugie z kolei wiąże lobbing z pojęciami informacji, nadawcy, adresata, kanału komunikacji czy wreszcie mediów masowych. Treścią lobbingu będzie tu wymiana informacji, w związku z tym może być on postrzegany jako „kanał” między władzą a społeczeństwem oraz jako sposób komunikacji interesów społecznych. W tym ujęciu lobbing będzie: szczególną formą przekazywania informacji, perswazją, manipulacją, *public relations*, *public affairs* lub *government relations*³⁸.

Na potrzeby dalszego wywodu przyjąć można za punkt wyjścia rozszerzoną definicję lobbingu zaproponowaną przez Jasiockiego, Mołędę-Zdziech i Kurczewską oraz Leifa i Spetha. O lobbingu można zatem mówić wówczas, gdy spełnionych zostanie kilka warunków:

- gdy jest to działanie zgodne z prawem,
- gdy docelowym podmiotem oddziaływania jest władza publiczna, co nie wyklucza stosowania środków lobbingu pośredniego i oddziaływania na inne grupy interesu,
- gdy oddziaływanie jest zamierzone,

³⁴ G. Lamarque, *Le lobbying. Que-sais-je?*, (Presses Universitaires de France) Paryż 1994, s. 3.

³⁵ M. M. Wiszowaty, *Regulacja prawna lobbingu na świecie*, (Wyd. Sejmowe) Warszawa 2008, s. 20.

³⁶ Znacznie wcześniej nastąpiło to w USA i Wielkiej Brytanii, gdzie praktyki lobbingowe znane były od XIX w. i są częścią anglosaskiej kultury politycznej. Por. K. Jasiocki, *Lobbing w USA, Europie Zachodniej...*, s. 120-123.

³⁷ M. Piechowicz, *Lobbing gospodarczy w procesie decyzyjnym Unii Europejskiej*, (Mado) Toruń 2013, s. 17-18.

³⁸ A. Vetulani-Cęgiel, *Lobbing w procesie kształtowania prawa autorskiego w Unii Europejskiej. Studium przypadków: czas trwania praw pokrewnych, dzieła osierocone, acta*, (Lex) Warszawa 2014, s. 38.

- gdy oddziaływanie jest prowadzone przez pośrednika w imieniu innych osób lub bezpośrednio w imieniu własnym i jednocześnie określonej grupy interesu czy też w imię określonych interesów³⁹.

3.1.2. Rzecznictwo interesów w społeczeństwie demokratycznym

Z pojęciem lobbingu wiąże się rzecznictwo interesów, które z kolei utożsamiane jest z różnymi formami partycypacji obywateli w podejmowaniu decyzji publicznych⁴⁰. Rzecznictwem jest zabieganie o interesy określonej grupy. Rzecznictwem może być też występowanie w imię wartości i ważnych spraw społecznych niekoniecznie ściśle związanych z partykularnym interesem konkretnej grupy.

Lobbing można zatem rozumieć jako część składową rzecznictwa interesów⁴¹ lub jako jego technikę⁴². Można też wprost uważać oba terminy za tożsame⁴³. Niezależnie od tych różnic, w dalszej części dysertacji lobbing analizowany będzie w ścisłej korelacji ze zjawiskiem rzecznictwa interesów, będącym „niezbędnym elementem współczesnej demokracji, gdyż sam system zakłada konieczność aktywnego uczestnictwa obywateli w sprawowaniu i kontrolowaniu władzy, które czynione są nie tylko za pośrednictwem partii politycznych, lecz także grup interesów”⁴⁴.

Działalność lobbingowa znajduje uprawomocnienie w szerokim spektrum teorii, uważanych za część ideowego i kulturowego kanonu zachodniej demokracji. Wśród nich szczególne miejsce zajmują teorie umowy społecznej i społeczeństwa obywatelskiego oraz współczesne koncepcje demokracji liberalnej, pluralistycznej czy deliberatywnej⁴⁵.

Uczestnictwo obywateli w sprawowaniu władzy wyraża się w udziale w różnych formach demokracji bezpośredniej, a wzmacniane jest przez udział we wspólnotach lokalnych, w stowarzyszeniach czy grupach nacisku. Ujmując rzecz modelowo, obywatele za pomocą

³⁹ K. Jasiocki, M. Mołęda-Zdziech, U. Kurczewska, *Lobbing...*, s. 20; T. Leif, R. Speth, *Anatomie des Lobbyismus...*, s. 24.

⁴⁰ A. Jakubiak-Mirończuk, *Lobbing – konflikt realizacji partykularnych interesów grup społecznych a ochrona interesu publicznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, 7 (12) 2015, s. 166.

⁴¹ R. Speth, *Arbeitgeberverbände: Interessenvertretung und Lobbying*, „WSI Mitteilungen”, (7) 2013, s. 519.

⁴² M. Mołęda-Zdziech, *Ewolucja modeli lobbingu – wpływ gospodarki opartej na informacjach i wiedzy*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego. Studia i Prace”, (2) 2012, s. 58.

⁴³ Niezależnie od dystynkcji dokonywanej przez amerykańskich badaczy na *lobbying* i *advocacy* reprezentatywna część politologów w Europie łączy pojęcie lobbingu z rzecznictwem interesów, używając ich zamiennie – por. A. Classen, *Interessenvertretung in der Europäischen Union. Zur Rechtmäßigkeit politischer Einflussnahme*, (VS Verlag) Wiesbaden 2014, s. 35; K. Starmach, *Rzecznictwo interesów w Unii Europejskiej, czyli lobbing jako pozatraktatowy partner w unijnym procesie decyzyjnym*, w: *Lizbońska Unia Europejska. Zagadnienia wybrane*, red. J. W. Tkaczyński, (UJ) Kraków 2013, s. 95-103.

⁴⁴ U. Kurczewska, M. Mołęda-Zdziech, *Lobbing w Unii Europejskiej...*, s. 13.

⁴⁵ K. Jasiocki, *Legitymizacja lobbingu*, w: *Grupy interesu i lobbing. Polskie doświadczenia w unijnym kontekście*, red. tenże, (IFiS PAN) Warszawa 2011, s. 30-33.

lobbingu, korzystając z pośredników lub bezpośrednio, informują władzę o własnych potrzebach i opiniach. Umożliwia to przedstawicielom władzy dostosowanie stanowionego prawa i procedur do proponowanego przez społeczeństwo wzoru⁴⁶.

W modelu korporacyjnym zasadnicze decyzje ekonomiczne i polityczne podejmowane są w wyniku negocjacji między organami państwa a licencjonowanymi i hierarchicznie zorganizowanymi grupami interesu. Negocjacje te przybierają często administracyjną formę⁴⁷.

Wraz z rozwojem zjawiska reprezentacji interesów na aktualności zyskały koncepcje pluralistyczne⁴⁸. Ulrich von Alemann określił lobbing wręcz jako „ucieleśnienie pluralizmu”⁴⁹. W analizie działalności Fundacji Konrada Adenauera w Polsce bardziej użyteczny wydaje się właśnie model pluralistyczny.

Pluralizm opowiadał się za wielością wspólnot oraz ich swobodnym i suwerennym wobec państwa funkcjonowaniem. Harold Laski twierdził, że interesy państwa nie mają pierwszeństwa przed interesami innych grup. Zakładał, że grupy interesu są równouprawnione z państwem, a nawet że nie są zobowiązane do lojalności wobec niego. Rola państwa zostaje tu zredukowana do dostarczyciela niezbędnej „infrastruktury” do załatwiania sporów między grupami⁵⁰.

Właśnie stosunek do roli państwa odróżnia neopluralistów europejskich od amerykańskich. Łączył ich wprawdzie pogląd, że państwo i społeczeństwo są od siebie oddzielone, ale w Europie kontynentalnej akcentowano aktywną rolę państwa, będącego jednocześnie uczestnikiem konfliktu oraz – w odróżnieniu do tradycji anglosaskiej – jego regulatorem⁵¹.

Neopluralizm Ernsta Fraenkela zakładał istnienie zdolnego do działania państwa, którego rolą powinno być tworzenie instytucjonalnych ram umożliwiających funkcjonowanie grup, a zarazem rozsądne ograniczanie skali ich współzawodnictwa. Uważał, że państwo nie tylko powinno być sędzią, ale też powinno samo wkraczać w proces konstytuowania grup i określać reguły współzawodnictwa⁵². Wśród uczestników konfliktu powinien funkcjonować

⁴⁶ Por. R. Dahl, *Demokracja i jej krytycy*, (Aletheia) Warszawa 2012, s. 330.

⁴⁷ P. C. Schmitter, *Still the Century of Corporatism?*, „The Review of Politics”, 36 (1) 1974, s. 93-94: <http://www.rochelleterman.com/ComparativeExam/sites/default/files/Bibliography%20and%20Summaries/Schmitter%201974.pdf> (dostęp 21.02.2022).

⁴⁸ T. Leif, R. Speth, *Lobbyismus in Deutschland. Fünfte Gewalt – einflussreich und unkontrolliert*, „Neue Soziale Bewegung”, 16 (3) 2003, s. 26-27.

⁴⁹ U. von Alemann, *Vom Korporatismus zum Lobbyismus...*, s. 4.

⁵⁰ H. J. Laski, *Gleichberechtigung von Staat und Verbänden*, w: *Pluralismus. Konzeptionen und Kontroversen*, red. F. Nuscheler, W. Steffani, (Piper) Monachium 1972, s. 77-78.

⁵¹ Por. T. Leif, R. Speth, *Anatomie des Lobbyismus...*, s. 11; R. Eising, *Clientelism, Committees, Pluralism and Protest in the European Union: Matching Patterns?*, „West European Politics”, 31 (6) 2008, s. 1169 i n.

⁵² E. Fraenkel, K. D. Bracher, *Staat und Politik*, (Fischer) Frankfurt n. M. 1973, s. 254 i n.; P. Lösche, *Verbände und Lobbyismus in Deutschland*, (Kohlhammer) Stuttgart 2007, s. 104.

parytet, czyli równowaga sił między grupami⁵³. Pluralistyczne równoważenie się interesów było dla niemieckiego politologa gwarantem funkcjonowania demokracji. Ernst Fraenkel uważał, że w wyniku zderzenia czy współdziałania grup gospodarczych, społecznych, politycznych i ideologicznych wyłaniają się programy równoległe, a kwestia dobra wspólnego pojawia się *a posteriori*, dopiero na końcu procesu politycznego⁵⁴. Według Fraenkela pluralistyczny *demos* wyraża się przez zorganizowane interesy. Oczekiwał od niego, że w drodze uzgodnień między grupami jest w stanie doprowadzić w konsekwencji do sytuacji kompromisu⁵⁵.

Krytycy tradycyjnej metody pluralistycznej podnosili dwie zasadnicze kwestie. Pierwsza to nierównowaga wpływów⁵⁶. Nie wszystkie interesy posiadają tę samą zdolność konkurowania, ponieważ wiele grup nie dysponuje zasobami materialnymi lub społecznie istotnym potencjałem sprzeciwu (np. protest), aby zyskać znaczenie w procesach decyzyjnych⁵⁷. Krytycy pluralizmu – inaczej niż Fraenkel – uważali, że rząd (lub inne formy władzy publicznej) rzadko bywa neutralny w procesie rozwiązywania konfliktów. Często przedkłada niektóre grupy nad inne, ponieważ jest od nich zależny⁵⁸. Drugi punkt krytyki pluralistów dotyczył założenia, że udział w grupach angażować będzie ogół albo przynajmniej większą część społeczeństwa i że w grupie artykułować się będzie wspólny interes jej członków. Jednak niekoniecznie wszyscy członkowie wspólnoty będą chcieli się angażować, wybierając postawę bierną, lub zrzeszać, wybierając postawy skrajnie indywidualistyczne⁵⁹.

Krytyka pluralizmu w pewnej mierze zdezaktualizowała się w obliczu zwiększenia się liczby grup interesu oraz wzrostu potencjału grup określanych jako „słabe”, co wynikało z rozwoju środków masowego przekazu i wzrostu roli opinii publicznej⁶⁰.

Teorie późnopluralistyczne, czy – jak woli Klaus von Beyme – „pluralizmu sieciowego”⁶¹, ukształtowały się właśnie w wyniku wzrostu liczby grup interesu i spadku

⁵³ M. Schmidt, *Demokratiethorien. Eine Einführung*, (VS Verlag) Opladen 2006, s. 219.

⁵⁴ E. Fraenkel, *Reformismus und Pluralismus*, (Hoffmann, Campe) Hamburg 1973, s. 42.

⁵⁵ M. Schmidt, *Demokratiethorien...*, s. 218.

⁵⁶ Czołowym krytykiem pluralizmu podnoszącym ten argument na przełomie lat 50. i 60. XX w. był amerykański politolog E. E. Schattschneider – patrz: E. E. Schattschneider, *The Semisovereign People: A Realist's View of Democracy in America*, (Holt, Rinehart, Winston) Nowy Jork 1960.

⁵⁷ C. Offe, *Politische Herrschaft und Klassenstrukturen*, w: *Politikwissenschaft. Eine Einführung in ihre Probleme*, red. G. Kress, D. Senghaas, (Europäische Verlagsanstalt) Frankfurt [n. M.] 1969, s. 155-189.

⁵⁸ Por. K. Jasiński, *Legitymizacja lobbingu...*, s. 39-40; T. J. Lowi, *The Public Philosophy: Interest-Group Liberalism*, „The American Political Science Review”, 61 (1) 1967, s. 5-24.

⁵⁹ Por. M. Olson, *Dobra publiczne i problem „pasażera na gapę”*, w: *Współczesne teorie socjologiczne*, red. A. Jasińska-Kania i in., (Scholar) Warszawa 2006, s. 138-144.

⁶⁰ Przykładem emancypacji „słabych” interesów może być wzrost znaczenia organizacji ekologicznych w ostatnich dziesięcioleciach, które z ruchów kontestacyjnych przekształciły się w samodzielne siły polityczne (np. partia die Grünen) albo we wpływową międzynarodowe lobby (np. Greenpeace).

⁶¹ K. von Beyme, *Współczesne teorie polityczne*, (Scholar) Warszawa 2007, s. 249.

znaczenia tradycyjnych dużych zrzeszeń branżowych. Zjawisko to opisali Michael Atkinson i William Coleman na przełomie lat 80. i 90. jako *policy network*⁶². Sieci polityczne są zbiorem formalnych, instytucjonalnych i nieformalnych powiązań między podmiotami publicznymi i innymi aktorami, których struktura opiera się na wspólnych, choć nieustannie negocjowanych przekonaniach i interesach związanych z tworzeniem i wdrażaniem polityki publicznej⁶³. Teorie sieci stanowią odpowiedź na fragmentaryzację, kompleksowość oraz wysoką dynamikę zachodzących współcześnie procesów społecznych. Współrzędzenie sieciowe, jak pisze Jacob Torfing, nie ma jednej empirycznej formy, może być ściśle sformalizowane lub też zdominowane przez luźne, nieformalne kontakty⁶⁴.

Teoria sieci, wzajemnych powiązań i oddziaływań aktorów państwowych i niepaństwowych służyć będzie Guntherowi Hellmannowi czy Volkerowi Rittbergerowi do wyjaśnienia niemieckiej polityki zagranicznej, gdzie współpracują lub konkurują ze sobą różni interesariusze próbujący wpłynąć na kierunek tworzenia polityki – *policy making* – lub jej implementację. W tej perspektywie państwo, formułując politykę zagraniczną, uwzględnia interesy grup lobbujących oraz musi się liczyć z ich zdaniem przy jej wdrażaniu (np. przy ratyfikacji umów międzynarodowych)⁶⁵. Warto przypomnieć o roli fundacji politycznych z jednej strony w kształtowaniu polityki zagranicznej Niemiec (np. poprzez doradztwo), a z drugiej w jej wykonywaniu. Fundacje jednocześnie funkcjonują w sieciach międzynarodowych oraz uczestniczą w sieciach wewnętrznych w państwach je przyjmujących. Konkurować muszą z innymi aktorami o uwagę władz i zainteresowanie opinii publicznej w Niemczech oraz za granicą.

3.2. Aktorzy i interesy

3.2.1. Grupy interesów i nowi aktorzy

W centrum rozważań nad lobbieniem znajdują się grupy interesu, które według tradycyjnej wykładni opisuje się jako określony krąg jednostek połączonych wspólnym interesem, zmierzający do uzyskania wpływu na władzę publiczną oraz reprezentowania

⁶² M. M. Atkinson, W. D. Coleman, *Policy Networks, Policy Communities and the Problems of Governance*, „Governance”, 5 (2) 1992, s. 154-180.

⁶³ R. A. W. Rhodes, *Policy network analysis*, w: *The Oxford handbook of public policy*, red. M. Moran, M. Rein, R. E. Goodin, (Oxford University Press) Oksford – Nowy Jork 2008, s. 425 i n.

⁶⁴ J. Torfing, *Teoria rządzenia sieciowego: w stronę drugiej generacji*, „Zarządzanie Publiczne”, 13 (3) 2010, s. 98-100.

⁶⁵ Por. C. Freund, V. Rittberger, *Utilitarian-liberal foreign policy theory*, w: *German foreign policy since unification: Theories and case studies*, red. V. Rittberger, (Manchester University Press) Manchester – Nowy Jork 2001, s. 73-79; G. Hellmann, R. Baumann, W. Wagner, *Deutsche Außenpolitik: Eine Einführung*, (Springer VS) Wiesbaden 2006, s. 160 i n.

interesów swoich członków wobec innych grup⁶⁶. Przy czym grupa interesu jest pojęciem szerszym od lobbingu. Reprezentantem grupy może być lobbysta lub grupy, które mogą posługiwać się metodami lub technikami znanymi lobbingowi i niekoniecznie muszą korzystać z usług pośrednika. Zatem lobbing może być formą działania grupy interesu⁶⁷. Jednocześnie nie każda grupa interesu musi zajmować się lobbingiem, ale aktorzy zajmujący się nim definiowani są przez preferencje grupy interesu.

Zgodnie z powyższą definicją grupa interesu będzie szeroko rozumianym stowarzyszeniem, niebędącym jednak formalnym uczestnikiem aparatu sprawowania władzy. To rozumienie grup zakorzenione jest w tradycji nauk społecznych⁶⁸. Typowymi grupami są zorganizowane stowarzyszenia będące podmiotami prawa cywilnego (np. polskie stowarzyszenie Business Centre Club czy dachowy Związek Niemieckiego Przemysłu – BDI)⁶⁹.

Wśród badaczy nie ma jednak konsensusu co do takiej wykładni grupy interesu. W przytoczonej powyżej definicji grupy interesu założono, że tworzy ją jakaś liczba jednostek skupionych wokół określonego celu i że muszą konstituować ją członkowie. Jednak wiele podmiotów niemających ścisłego charakteru członkowskiego działa na arenie politycznej, stosując metody charakterystyczne dla grup interesu. Właściwe wydaje się zatem objęcie terminem grupy interesu również podmiotów nieposiadających członków – czyli instytucji, korporacji i przedsiębiorstw czy niektórych organizacji pozarządowych⁷⁰.

Według powyższej, rozszerzonej podmiotowo definicji instytucje można interpretować także jako instytucje publiczne⁷¹. Czyli szersza definicja obejmuje nie tylko stowarzyszenia prywatne posiadające odrębną, formalną organizację, ale również zorganizowane podmioty,

⁶⁶ Por. W. Hofmann, N. Dose, D. Wolf, *Politikwissenschaft*, (UVK) Monachium 2015, s. 119; *Słownik politologii*, red. B. Walicka, (PWN) Warszawa 2008, s. 167-168; K. Makowski, *Grupy interesu w polskim systemie politycznym*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, 22 (6) 2014, s. 12.

⁶⁷ Por. A. Straßner, *Begriffliche und theoretische Grundlagen*, w: M. Sebaldt, A. Straßner, *Verbände in der Bundesrepublik Deutschland. Eine Einführung*, (VS) Wiesbaden 2004, s. 23; U. Kurczewska, M. Molęda-Zdziech, *Lobbing w Unii Europejskiej...*, s. 51.

⁶⁸ A. Dürr, *The Question of Interest Group Influence*, „Journal of Public Policy”, 27 (1) 2007, s. 1-12.

⁶⁹ Zwłaszcza w niemieckiej politologii do końca lat 90. obowiązywał ten sposób rozumienia grup interesu, por. np. U. von Alemann, *Der Wandel organisierter Interessen in der Bundesrepublik. Erosion oder Abgrenzung?*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, (49) 1985, s. 6; podobną definicję znaleźć można w wielokrotnie wznawianym od 1992 r. słowniku niemieckiego systemu politycznego: R. G. Heinze, H. Voelzkow, *Interessengruppen*, w: *Handwörterbuch des politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland*, red. U. Andersen, W. Woyke, (Springer VS) Wiesbaden 2000, s. 244.

⁷⁰ K. Oświęcimski, *Grupy interesu i lobbing w amerykańskim systemie politycznym*, (WAM) Kraków 2012, s. 41-43.

⁷¹ Opartą na tym założeniu definicję proponuje C. S. Thomas: „Grupa interesu to stowarzyszenie jednostek albo organizacji lub też publiczne i prywatne instytucje, które na podstawie podzielanych wartości starają się wpłynąć na politykę publiczną w sposób dla siebie korzystny”. Patrz: C. S. Thomas, *Introduction: The Study of Interest Groups*, w: *Research Guide to U.S. and International Interest Groups*, red. tenże, (Praeger) Westport 2005, s. 4.

które nie są prywatne. Posiadają one swoją formalną strukturę, lecz nie są organizacjami członkowskimi.

Innym typem grupy interesu, pomijanym w tradycyjnej wykładni, są nieformalne grupy.

Zwłaszcza w anglosaskiej politologii wskazuje się na nieformalne i niezorganizowane grupy jako ważnych aktorów lobbingu⁷². Wykazują one znikomą tożsamość organizacyjną, powstają spontanicznie w związku z konkretną sprawą, a ich funkcjonowanie jest krótkotrwałe. Grupy te mogą przybrać postać ruchu społecznego lub społecznego protestu⁷³.

Ponadto we wszystkich systemach politycznych istnieją wpływowe grupy elit politycznych, intelektualnych i zawodowych, które nie muszą być uznane za grupy formalne, ale mimo to mają kluczowe znaczenie dla formułowania polityki publicznej⁷⁴.

Z uwagi na szeroki zakres interpretacyjny grupy interesu i częściowo pokrywające się znaczenia pojęć interesów zorganizowanych i niezorganizowanych Thomas S. Clive proponuje użycie ogólnego terminu „interes”, a nie „grupa interesu”, w celu określenia mniej sformalizowanych kręgów, takich jak interesy ogólne oraz sektorowe i środowiskowe interesy społeczne. Podobnie określenie „interes” może być używane w odniesieniu do działalności podmiotów publicznych⁷⁵.

Posiłkując się klasyczną dla amerykańskiej literatury klasyfikacją Gabriela Almonda⁷⁶ oraz bardziej współczesną Thomasa⁷⁷, można podzielić interesy i grupy interesu na pięć kategorii:

- 1) interesy gospodarcze,
- 2) cause groups,
- 3) interesy publiczne,
- 4) prywatne i publiczne interesy instytucjonalne,

⁷² Por. G. A. Almond, *A Comparative Study of Interest Groups and the Political Process*, „American Political Science Review”, 52 (1) 1958, s. 270-282; J. Yoho, *The evolution of a better definition of “interest group” and its synonyms*, „The Social Science Journal”, 35 (20) 1998, s. 231-243; E. Grigsby, *Analyzing Politics. An Introduction to Political Science*, (Thomson) Belmont 2005, s. 193-195; C. S. Thomas, *Introduction...*, s. 4.

⁷³ E. Grigsby, *Analyzing Politics...*, s. 195.

⁷⁴ C. S. Thomas, *Interest Groups, Lobbying and Lobbyists Across the Western World and Beyond*, Working Paper, (Foley Institute of Public Policy, Washington University, PAS – Political Advocacy Strategies) Waszyngton 2004, s. 2-4; tenże, *Introduction...*, s. 2-5.

⁷⁵ C. S. Thomas, R. Hrebenar, *Interest groups in the States*, w: *Politics in the American States*, red. V. Gray, J. Herbert, R. Albritton, (Scott, Foresman) Glenview 1990, s. 124; C. S. Thomas, *Interest Groups...*, s. 3-5.

⁷⁶ G. Almond sklasyfikował w latach 50. grupy interesu według form strukturalnych jako: 1) instytucjonalne grupy interesów (armia i stowarzyszenia przedsiębiorców), 2) niestowarzyszone grupy interesów, 3) stowarzyszeniowe grupy interesów, 4) grupy interesów anomicznych (protesty, rozruchy społeczne). Patrz: G. A. Almond, *A Comparative Study of Interest Groups...*; tenże, J. S. Coleman, *The Politics of the Developing Areas*, (Princeton University Press) Princeton 1960, s. 33-45.

⁷⁷ C. S. Thomas, *Interest Groups...*, s. 3-10.

5) niezorganizowane (nieinstytucjonalizowane) grupy i interesy.

Ad 1) Grupy interesów gospodarczych są najczęstszym i najbardziej widocznym rodzajem grupy interesu. Dążą do uzyskania korzyści ekonomicznych dla swoich członków. Grupy te są zazwyczaj dobrze zorganizowane i finansowane, ponieważ ich członkowie chętnie przekazują środki w nadziei, że będą mieć większe wpływy polityczne i zyski. Do tej kategorii należą: grupy biznesowe (np. korporacje międzynarodowe, stowarzyszenia pracodawców), grupy pracownicze (np. związki zawodowe), zrzeszenia branżowe i zawodowe⁷⁸.

Ad 2) *Cause groups* reprezentują określony segment społeczeństwa. Ich celem nie jest działalność gospodarcza i zazwyczaj koncentrują się na promowaniu konkretnej, z ich punktu widzenia ważnej społecznie, sprawy lub wartości. Ta kategoria jest szeroka i obejmuje: niezależne stowarzyszenia (np. reprezentujące interesy weteranów lub osób niepełnosprawnych), kościoły i organizacje religijne. W tej kategorii mieszczą się również grupy zajmujące się jedną konkretną sprawą (*single-issue groups*), np. grupy opowiadających się za prawem kobiet do decydowania o aborcji lub ich oponenti z ruchów *pro-life*⁷⁹.

Ad 3) Podczas gdy interesy gospodarcze i większość grup interesu przynosi korzyści wąskiemu gronu interesariuszy, grupy interesu publicznego, zwane również niekiedy *advocacy groups*, promują kwestie o znaczeniu ogólnospołecznym (np. ochrona środowiska, prawa człowieka i prawa konsumentów). Grupy te mogą działać albo tylko lokalnie czy w jednym kraju, albo mogą posiadać zasięg międzynarodowy (np. Amnesty International)⁸⁰.

Ad 4) Kolejną ważną kategorią są prywatne i publiczne interesy instytucjonalne. Nie są to grupy członkowskie – stąd też określa się je mianem „interesów” w przeciwieństwie do „grup interesu”. Mogą być to organizacje prywatne oraz podmioty publiczne. Podobnie jak grupy interesu, starają się wpływać na politykę publiczną z korzyścią dla siebie. Prywatne interesy instytucjonalne obejmują ośrodki analityczne i think tanki (np. Brookings Institution w Stanach Zjednoczonych) oraz różne formy mediów informacyjnych, w tym telewizji, gazet i mediów elektronicznych, które propagują daną sprawę lub światopogląd. W tej grupie znajdują się też fundacje, które mogą być związane z konkretnym przedsiębiorstwem (np. Fundacja Bertelsmanna) lub środowiskiem światopoglądowym czy określoną partią polityczną⁸¹.

⁷⁸ Tamże, s. 5-6.

⁷⁹ Tamże, s. 6-7.

⁸⁰ Tamże, s. 7.

⁸¹ Na temat fundacji związanych z biznesem piszą: K. A. Goss, J. M. Berry, *Foundations as interest groups*, „Interest Groups & Advocacy”, 7 (3) 2018, s. 201-205; M. Klasen, *Für das Gemeinwohl? Politische Interessenvermittlung durch Stiftungen: eine organisationstheoretische Analyse der Legimität*, seria: Opusculum nr 60, (Maecenata Institut, Humboldt-Universität) Berlin 2012. Za przykład lobbingu fundacji politycznych może posłużyć działalność niemieckich i holenderskich fundacji na początku XXI w. na rzecz włączenia ukraińskich i

Zdecydowanie największym aktorem tej kategorii są władze publiczne oraz instytucje państwowe i samorządowe.

Przykładowo na poziomie lokalnym zarządy szkół podstawowych mogą lobbować u władz gminnych, które są ich organem prowadzącym, w celu uzyskania środków na remont budynku szkolnego lub na rzecz większego finansowania programów edukacyjnych.

Na poziomie regionalnym województwa lobbują na rzecz uzyskania dofinansowania np. inwestycji infrastrukturalnej lub korzystnego z ich punktu widzenia ustawodawstwa⁸².

Na poziomie krajowym resorty i podległe im jednostki lobbują we własnym imieniu, jak Ministerstwo Obrony Narodowej (podlega mu 117 jednostek organizacyjnych i agencji rządowych⁸³), które podejmuje działania mające na celu wpłynięcie na premiera, radę ministrów, parlament lub opinię publiczną na rzecz zwiększenia nakładów na armię czy nadania priorytetowego charakteru określonym kwestiom⁸⁴.

Na poziomie międzynarodowym Organizacja Narodów Zjednoczonych może lobbować wśród swoich członków, aby płacili zaległe składki na rzecz organizacji lub realizowali rezolucje Rady Bezpieczeństwa⁸⁵.

Same państwa realizują za granicą swoje interesy za pomocą strategii i metod charakterystycznych dla lobbingu. W Waszyngtonie akredytowanych jest ponad 175 ambasad⁸⁶, które lobbują u władz amerykańskich, często z pomocą profesjonalnych agencji *public affairs*, za korzystnymi dla ich państw rozstrzygnięciami⁸⁷. Drugim miejscem, gdzie w sposób szczególnie krzyżują się różne interesy, jest Bruksela, stolica administracji unijnej i siedziba europejskiej legislatury. Wciąż rośnie grupa interesu sektora publicznego na poziomie Unii Europejskiej, do której zaliczamy podmioty prywatne działające na zlecenie władz państwowych lub samorządowych, zdecentralizowane struktury rządowe (władze regionalne,

gruzińskich partii politycznych do europejskich sieci i partii: M. Bader, *Against All Odds: Aiding Political Parties in Georgia and Ukraine*, (University of Amsterdam) Amsterdam 2010, s. 71.

⁸² Więcej na temat lobbingu na poziomie lokalnym i regionalnym w Polsce: M. Piechowicz, *Lobbing wobec samorządu terytorialnego w Polsce*, w: *Współczesne wyzwania administracji rządowej i samorządowej*, red. D. Plecka, (Marszałek) Toruń 2013, s. 192-202.

⁸³ Obwieszczenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 23 marca 2018 r. w sprawie wykazu jednostek organizacyjnych podległych Ministrowi Obrony Narodowej lub przez niego nadzorowanych, M.P. 2018 poz. 346.

⁸⁴ Por. N. Olszanecka, *Armia jako grupa interesów. Problem stosunków cywilno-wojskowych*, „Atheneum”, (57) 2018, s. 170-181.

⁸⁵ C. S. Thomas, *Interest Groups...*, s. 7-8.

⁸⁶ U.S. Department of State, *Diplomatic Corps Order of Precedence and Dates of Presentation of Credentials*: <https://www.state.gov/s/cpr/credentials/index.htm> (dostęp 07.05.2022).

⁸⁷ *Słownik politologii PWN* pod hasłem „lobbyści” wskazuje na „szeroką gamę podmiotów od grup nacisku, przez firmy po obce ambasady”, patrz *Słownik politologii...*, s. 291. Natomiast szczegółowo na temat lobbingu prowadzonego przez zagraniczne ambasady w USA patrz: C. S. Thomas, *Interest Groups...*, s. 30; K. Byoung-Joo, *Explaining the Country Patterns of Lobbying in the United States: Issues, Capabilities and Norms*, Doctoral Thesis, (MIT Department of Political Science) Cambridge 1999, s. 80-130: <https://core.ac.uk/download/pdf/4400996.pdf> (dostęp 07.05.2022).

zarządy miast) oraz same państwa działające poprzez stałe przedstawicielstwa i wyspecjalizowane agencje państwowe⁸⁸.

Ad 5) Chociaż formalne i zorganizowane grupy odgrywają dominującą rolę w tradycyjnych działaniach lobbingsowych, grupy i interesy niezrzeszone i nieinstytucjonalne często dysponują także istotnymi wpływami. Interesom tym brakuje formalnej reprezentacji lub stałej struktury. Obejmują one spontaniczne ruchy protestacyjne powstałe w reakcji na konkretną politykę lub wydarzenie oraz nieformalne grupy obywatelskie⁸⁹. Na przykład amerykańskie ruchy kontestacyjne w latach 60. w dużej mierze przyczyniły się do podjęcia decyzji przez władze federalne o zakończeniu wojny w Wietnamie. Bardziej współczesnymi przykładami mogą być masowe protesty, które przetoczyły się przez Europę przeciwko umowie handlowej dotyczącej zwalczania obrotu towarami podrabianymi – ACTA, skutecznie hamując prace nad tym dokumentem⁹⁰.

Warto na koniec szerzej odnieść się do osobnej kategorii, nieujętej w powyższym zestawieniu – do partii politycznych. Ten ekskurs jest o tyle uzasadniony, że niemieckie fundacje polityczne afiliowane są przy partiach. Partie polityczne i grupy interesu posiadają cechy wspólne – jedne i drugie pośredniczą między społeczeństwem i państwem. David Konke, kładąc nacisk na kryterium dobrowolności i fakt nieotrzymywania wynagrodzenia za członkostwo (oba elementy są cechami charakterystycznymi stowarzyszenia, czyli typowej grupy interesu), wprost stawia znak równości między partiami i grupami interesów⁹¹. Podobnie James Q. Wilson do swych badań nad grupami interesu włącza partie polityczne⁹².

Większość politologów rozróżnia jednak obydwa pojęcia. Partie polityczne mogą wprawdzie reprezentować interesy danej grupy, ale zabiegając o możliwie szerokie poparcie społeczne, otwarte są na postulaty wielu grup interesu. Partia polityczna będzie zatem kategorią szerszą, tj. bardziej inkluzywną względem zróżnicowanych interesów⁹³. Poza tym partie od grup interesu odróżnia to, że partie biorą udział w zinstytucjonalizowanej rywalizacji politycznej, stawiając sobie za cel nie tylko posiadanie wpływu na decyzje polityczne, ale przede wszystkim bezpośredni udział w sprawowaniu władzy, zaś grupy interesu skupiają się

⁸⁸ Por. R. van Schendelen, *Machiavelli w Brukseli – sztuka lobbingu w Unii Europejskiej*, (GWP) Gdańsk 2006, s. 42-43; S. Saurugger, *COREPER and National Governments*, w: *Lobbying the European Union: Institutions, Actors and Issues*, red. D. Coen, J. Richardson, (Oxford University Press) Nowy Jork 2009, s. 112 i n.

⁸⁹ C. S. Thomas, *Interest Groups...*, s. 8-9; M. Rakusa-Suczewski, *Ruchy społeczne i demokracja*, „Animacja Życia Publicznego”, 7 (2) 2012, s. 7-8.

⁹⁰ Por. *Obywatele ACTA*, red. Ł. Jurczyszyn i in., (ECS) Gdańsk 2014: https://www.ecs.gda.pl/library/File/nauka/do_pobrania/Obywatele_ACTA_Raport.ECS.pdf (dostęp 23.03.2022).

⁹¹ D. Konke, *Organizing for Collective Action: The Political Economies of Associations*, (Aldine Transaction) Nowy Jork 1990, s. 2.

⁹² J. Q. Wilson, *Political Organisations*, (Princeton University Press) Princeton 1995.

⁹³ K. Oświęcimski, *Grupy interesu...*, s. 38.

na pośrednim udziale w sprawowaniu władzy⁹⁴. Pomimo tego związki między partiami i grupami interesu są oczywiste – a ponadto, jeżeli lobbying rozpatrywać tylko w wymiarze metod i technik wywierania wpływu, to niewątpliwie partie polityczne i ich członkowie posługują się nim dla osiągnięcia swoich celów⁹⁵.

Szczególne miejsce wśród grup interesu, czy – jak woli Thomas – interesów, zajmują niemieckie fundacje polityczne. Umieścić należy je gdzieś w przestrzeni między władzą publiczną (rząd, parlament), partią polityczną i samodzielną organizacją pozarządową, posiadającą własne interesy. Trudno niemieckie fundacje jednoznacznie zaklasyfikować do przytoczonych wcześniej kategorii. Posiadają cechy, które pozwalają je łączyć z grupą interesu publicznego. Promują bowiem, i to nie tylko w samych Niemczech, ogólnospołeczne interesy, jak demokracja i prawa człowieka. Mogą być uznane za specyficzną grupę działającą w określonej sprawie *cause group*. Reprezentują jednocześnie określone środowisko ideowe – w przypadku KAS będą to osoby o poglądach chrześcijańsko-demokratycznych. Fundacja może wstawiać się za określoną grupą lub grupami interesu, np. socjaldemokratyczna FES za związkowcami. Lecz najwięcej cech wspólnych łączy je z kategorią interesów instytucjonalnych. Fundacje posiadają wprawdzie podmiotowość organizacji pozarządowych, lecz wykonują zadania publiczne i wspierają niemiecki rząd. Ten związek staje się wyrazisty zwłaszcza wtedy, gdy rząd współtworzy partia, z którą fundacja jest związana. Ponadto fundacje lobbują, ustawiając się w roli petenta w stosunku do rządzących lub Bundestagu, w celu utrzymania czy zwiększenia finansowania lub otrzymania określonego zadania publicznego⁹⁶. Nie ma tu jednak jasnej i jednokierunkowej zależności typu pryncypał – agent⁹⁷. Trafniej byłoby mówić o sieci wzajemnych powiązań, dwu- i wielostronnych oddziaływań, które warunkuje:

- istnienie swoistej „unii personalnej” łączącej rząd, partię i fundację polityczną, w której gremiach zasiadają politycy, często w przeszłości piastujący eksponowane stanowiska publiczne, co skutkuje mniej lub bardziej formalnymi wpływami na fundacje i na odwrót – fundacji na rząd, klub parlamentarny lub partię, z której te osoby się wywodzą i nadal posiadają w nich wpływy;

⁹⁴ M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, (PWN) Warszawa 2002, s. 1042.

⁹⁵ A. K. Cianciara, *Polski lobbying gospodarczy w Unii Europejskiej 2004-2010. Perspektywa nieinstytucjonalna*, (ISP PAN) Warszawa 2012, s. 17.

⁹⁶ M. E. Rotter, *Faktor Bürokratie: der Einfluss bürokratischer Politik auf deutsche und amerikanische Demokratieförderung in Polen und der Ukraine*, (LIT) Berlin 2011, s. 132.

⁹⁷ Zastosowana w tym miejscu terminologia pochodzi z teorii agencji, do której odnosi się niekiedy opis stosunków między państwem (mocodawcą) a organizacją pozarządową (agencją). Por. D. Mirońska, *Relacje z interesariuszami organizacji non profit z perspektywy marketingowej*, (SGH) Warszawa 2016, s. 46-49.

- członkostwo dużej części pracowników fundacji w partii, zwłaszcza na kierowniczych stanowiskach, co implikuje identyfikację tych osób z programem partii;
- finansowanie fundacji ze środków publicznych i rozliczanie tych środków zgodnie z regułami obowiązującymi instytucje publiczne, co skutkuje poddaniem się egzekucji administracyjnej oraz pewnym rygorom i ograniczeniom, nie tylko w sposobie wydawania środków publicznych, ale też odnośnie do celu ich przeznaczenia, określonego przez ustawodawcę lub, w przypadku przepisów wykonawczych, dany organ administracji rządowej;
- poddanie się fundacji kontroli merytorycznej parlamentu i konieczność prowadzenia sprawozdawczości, co skutkuje przeniesieniem agendy politycznej (parlamentarnej) na fundacje;
- doradztwo eksperckie świadczone przez fundacje, zwane też „think tankami partii”, na rzecz partii i parlamentu oraz pośrednio rządu⁹⁸;
- wpływanie fundacji na decydentów poprzez opinię publiczną, którą fundacje osiągają dzięki szeroko zakrojonej edukacji obywatelskiej (*politische Bildung*);
- nieformalne wpływanie na decydentów poprzez elity intelektualne i kulturalne współpracujące z fundacjami i gratyfikowane przez nie, np. poprzez programy stypendialne.

Jak wynika z powyższej klasyfikacji, grupy i interesy mogą się różnić znacząco pod względem przedmiotowym, reprezentując interesy partykularne, szerokie interesy ogólnospołeczne lub wartości.

3.2.2. Interesy, wartości i dobro wspólne

Lobbing kojarzony jest przede wszystkim z interesami, lecz może także dotyczyć promowania wartości, szczególnie gdy rozumieć go jako narzędzie wspierania demokracji, która z kolei może być rozumiana jako wartość sama w sobie lub kojarzona z zespołem określonych wartości, jak godność ludzka i wynikające z niej prawa człowieka.

Max Weber stwierdził, że „interesy (materialne i ideowe) decydują bezpośrednio o działaniu człowieka, ale »obrazy świata« wykreowane przez idee bardzo często wytyczały tory,

⁹⁸ Temu zagadnieniu poświęcona jest monografia, której autor w procesie doradztwa widzi nie tylko naukowe wsparcie, ale również rzecznictwo określonych interesów: U. Heisterkamp, *Think Tanks der Parteien? Eine vergleichende Analyse der deutschen politischen Stiftungen*, (Springer VS) Wiesbaden 2017.

po których dynamika interesów popychała ludzkie działania”⁹⁹. Wprawdzie najważniejszą siłą warunkującą działania są interesy, zorientowane na to, co jest użyteczne i korzystne, ale jednak zawsze w granicach przyjętych wartości. Zatem działania człowieka orientowane są aksjologicznie¹⁰⁰. Przykładowo X jest interesem dla A ze względu na wartość Y. X uznany jest za interes podmiotu A, ponieważ jest on wartościowy i korzystny dla niego. Jeśli układem odniesienia są tu wartości lub system wartości, to taką podstawę interesu nazwać można aksjologiczną¹⁰¹.

O wartościach przy okazji działalności lobbingowej mowa jest wówczas, gdy dotyczy ona interesów ogólnych i ważnych społecznie, czy „moralnych” i „słabych”¹⁰². Tu pojawia się pewne napięcie między interesami ogólnymi a partykularnymi. Przy czym interes ogólny można łączyć z pojęciem interesu publicznego¹⁰³.

Interes publiczny, niekiedy kojarzony z interesem społecznym¹⁰⁴, należy w naukach prawnych do klauzul generalnych, będących zwrotem niedookreślonym o charakterze wartościującym, świadomie dającym swobodę decyzyjną i odsyłającym do norm pozaprawnych. Interes publiczny może być sumą interesów indywidualnych lub interesem wspólnym, podzielanym przez jednostki¹⁰⁵ i łączonym z pojęciem dobra wspólnego¹⁰⁶. Pojęcie dobra wspólnego uznawane jest w ustrojach demokratycznych za konstytutywne dla państwa, a jednocześnie jest pojęciem normatywnym o niezwykle trudnej do ustalenia treści¹⁰⁷.

W tradycji doktryny liberalnej i współczesnej koncepcji publicznych praw podmiotowych interes publiczny dostrzegany jest przez pryzmat interesu indywidualnego lub, jak wolą zwolennicy teorii grup, przez pryzmat grupy interesu¹⁰⁸.

⁹⁹ M. Weber, *Szkice z socjologii religii*, (Książka i Wiedza), Warszawa 1995, s. 126.

¹⁰⁰ L. Godek, *Poziomy rekonstrukcji refleksji aksjologicznej a Weberowska koncepcja społecznej modernizacji*, „Σοφία”, (14) 2014, s. 122-123.

¹⁰¹ A. Żurawik, „Interes publiczny”, „interes społeczny” i „interes społecznie uzasadniony”. *Próba dookreślenia pojęć*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 75 (2) 2003, s. 59.

¹⁰² Więcej na temat relacji interesów ogólnych, „słabych interesów” i wartości ich legitymizujących patrz: A. Roos, *Schwache Interessen und hohe Reputation. Die Legitimierung moralischer Forderungen und die Mobilisierung für Menschen- und Bürgerrechte*, w: *Politische Repräsentation schwacher Interessen*, red. U. Willems, T. von Winter, (Leske, Budrich) Wiesbaden 2000, s. 241-260.

¹⁰³ A. Jakubiak-Mirończuk, *Lobbing...*, s. 170.

¹⁰⁴ A. Żurawik, „Interes publiczny”..., s. 60-61.

¹⁰⁵ *Słownik politologii...*, s. 193.

¹⁰⁶ Obydwa pojęcia, acz bliskoznaczne, nie są ze sobą tożsame. I. Lipowicz uważa pojęcie dobra wspólnego za szersze niż pojęcie interesu publicznego. Dobro wspólne, według niej, może być nadbudową ideową interesu publicznego. Patrz: I. Lipowicz, *Dobro wspólne*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 79 (3) 2007, s. 17-31.

¹⁰⁷ J. Isensee, *Gemeinwohl im Verfassungsstaat, Band IV. Aufgaben des Staates*, w: *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, red. tenże, P. Kirchhof, (C.S. Müller) Heidelberg 2006, s. 3-81; A. Młynarska-Sobaczewska, *Dobro wspólne jako kategoria normatywna*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Juridica”, (69) 2009, s. 61-72.

¹⁰⁸ Por. R. A. Dahl, B. Stinebrickner, *Współczesna analiza polityczna*, (Scholar) Warszawa 2007, s. 33-36; O. Górecki, *Utylitaryzm – doktrynalna analiza ewolucji nurtu*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 14 (1) 2011, s. 116-117.

Teoria państwa katolickiej nauki społecznej zakłada istnienie dobra wspólnego *a priori*, które jest celem polityki. Dobro wspólne jest fundowane na zasadach moralnych i wartościach chrześcijańskich¹⁰⁹. Można uznać je za rację istnienia władz publicznych, które mają o to dobro zabiegać z korzyścią dla wszystkich obywateli i dla każdego człowieka¹¹⁰. W aspekcie moralnym zasada dobra wspólnego zobowiązuje do współpracy według zasady solidarności. Chrześcijański filozof i etyk, Arno Anzenbacher, twierdził, że „dobra wspólne jest nadrzędnym celem, który w oparciu o zasady solidarności powinien być realizowany przez jednostki, społeczeństwa i władzę”¹¹¹. Katolicka nauka społeczna miała duży wpływ na ruchy i partie chrześcijańsko-demokratyczne w Europie. Myśl polityczną chadecji kształtuje troska o osobę ludzką, jak i wspólnotę. Nie koncentruje się na realizacji interesów konkretnej grupy społecznej, lecz nastawiona jest konsensualnie. Jest antyklasowa – stąd też formacje te określają się jako partie ludowe. Konsensus oznacza tu ciągłe budowanie równowagi między działaniami a wyznawanymi wartościami¹¹². Samo pojęcie dobra wspólnego występuje w dokumentach programowych większości partii demokratycznych, nie tylko chrześcijańsko-demokratycznych¹¹³. Związki z nauką Kościoła i etyką personalistyczną były i nadal są widoczne w ideowym profilu niemieckiej chadecji – pomimo toczących się od lat dyskusji na temat znaczenia „C”, odnoszącego się do przymiotnika „chrześcijański” w nazwie partii CDU¹¹⁴.

Ujawnia się tu dychotomia między podejściem pluralistycznym i indywidualistycznym a chrześcijańskim i wspólnotowym, gdzie nacisk położony jest na dobro wspólne¹¹⁵. Współczesne nurty konserwatywne i partie chrześcijańsko-demokratyczne zaadaptowały założenie pluralizmu o różnorodności interesów i mnogości powiązań w społeczeństwie,

¹⁰⁹ P. Mazurkiewicz, *Polityka jako roztropna troska o dobro wspólne: koncepcja polityki w katolickiej nauce społecznej*, w: *Koncepcje polityki*, red. W. Wesołowski, (Scholar) Warszawa 2009, s. 86 i n.

¹¹⁰ Jan XXIII, Encyklika *Pacem in Terris*, Rzym 1963, wyd. pol. Kraków 2003, nr 54-55.

¹¹¹ A. Anzenbacher, *Christliche Sozialethik. Einführung und Prinzipien*, (UTB) Stuttgart 1998, s. 203.

¹¹² A. Klose, *Zur Gemeinwohlproblematik. Perspektiven einer gemeinwohlorientierten Politik aus der Sicht der christlichen Sozialethik*, w: *Selbstinteresse und Gemeinwohl. Beiträge zur Ordnung der Wirtschaftsgesellschaft*, red. A. Rauscher, (Duncker & Humblot) Berlin 1985, s. 512-513.

¹¹³ U. Nothelle-Wildfeuer, *Gemeinwohl*, w: *Lexikon der Christlichen Demokratie in Deutschland*, red. W. Becker i in., (Schöningh) Paderborn 2002, s. 546-547.

¹¹⁴ Spór dotyczył wykładni chrześcijańskiej aksjologii przez CDU w obliczu współczesnej laicyzacji społeczeństwa niemieckiego. Por. R. Uertz, *Das „C“ in der Christlichen Demokratie. Eine ideengeschichtliche Betrachtung der CDU-Grundsatzprogrammatik*, „Die Politische Meinung”, (505) 2011, s. 10-14.

¹¹⁵ Sprzeczność trudną do pogodzenia między oboma nurtami dostrzegali L. Roos. Uważał, że społeczna koherencja oparta na dobru wspólnym, solidarności i pokoju nie jest możliwa do osiągnięcia poprzez konkurencję wynikającą z pluralizmu interesów. Por. L. Roos, *Die Grundwerte der Demokratie und die christliche Verantwortung*, „Jahrbuch für Christliche Sozialwissenschaften”, (22) 1981, s. 85-86. Z kolei francuski filozof polityczny i zakonnik J. Maritain próbował łączyć pewne elementy obydwu nurtów. Twierdził, że osoba spełnia się w różnych wspólnotach w pluralistycznym społeczeństwie i pomimo istnienia między nimi różnic możliwe jest dążenie do dobra wspólnego. Por. J. Maritain, *Człowiek i państwo*, (Znak) Kraków 1993, s. 16-17.

próbując znaleźć równowagę między jednostką i strukturami społecznymi¹¹⁶. Myśl tę odnaleźć można również w kolejnych dokumentach programowych CDU (1978, 1994, 2007). Zaznaczono w nich, że partia respektuje różne punkty widzenia i w imię tolerancji i solidarności poszukuje bazy dla tworzenia dobra wspólnego, będącego celem politycznego przywództwa. Owa baza definiowana jest przez niezbywalną godność człowieka, będącą wartością uniwersalną dla wierzących i niewierzących. Jednocześnie, zwłaszcza w dokumentach z lat 1994 i 2007, akcentuje się wolności osobiste obywatela i prawo do rozwoju osobistego¹¹⁷.

Na cel, jakim jest dobro wspólne, powołują się też fundacje polityczne we wspólnej deklaracji ideowej podpisanej w 1999 r. Ponadto fundacje zapewniają, że w swojej działalności kierować się będą wartościami i zasadami wynikającymi z wolnościowego demokratycznego porządku oraz solidarności, subsydiarności i tolerancji¹¹⁸. W tym credo wybrzmiewają założenia społecznej etyki chrześcijańskiej. Natomiast wprost na chrześcijańskie źródła pojęcia dobra wspólnego powołuje się Fundacja Konrada Adenauera¹¹⁹. Czyli niemieckie fundacje polityczne mają służyć interesom ogólnym, a celem ich jest dobro wspólne¹²⁰. Można zatem określić je jako swoiste grupy interesu publicznego, zgodnie z wcześniej przedstawioną klasyfikacją.

Przynajmniej w warstwie ideowej i deklaratywnej dążenie fundacji do dobra wspólnego jest ponadpartyjne i ponadnarodowe¹²¹. Wyraża się to zgodnie z moralną doktryną utylitaryzmu

¹¹⁶ Por. F. Horner, *Konservative und christdemokratische Parteien in Europa. Geschichte, Programmatik, Strukturen*, (Herold) Wiedeń – Monachium 1981, s. 93 i n.; R. Uertz, *Die Bedeutung des christlichen Menschenbildes und christlicher Wertauffassung in der Parteipolitik*, w: *Politik und Christentum – Kohärenzen und Differenzen: Eine russisch-deutsche Sicht auf die Geschichte des 20. Jahrhunderts*, red. Ch. Böhr, C. Crawford, L. Hoffmann, (Springer VS) Wiesbaden 2019, s. 309 i n.

¹¹⁷ Christlich Demokratische Union Deutschlands, *Freiheit in Verantwortung. Grundsatzprogramm der Christlich Demokratischen Union Deutschlands. Beschlossen vom 5. Parteitag Hamburg, 20.-23. Februar 1994*, (CDU) 1994: https://www.kas.de/documents/252038/253252/1994_Grundsatzprogramm_Hamburg.pdf/3c7580d4-1a63-31f6-5d94-4f057de659c0; Christlich Demokratische Union Deutschlands, *Freiheit und Sicherheit. Grundsätze für Deutschland. Das Grundsatzprogramm. Beschlossen vom 21. Parteitag, Hannover, 3.-4. Dezember 2007*, (CDU) 2007: https://www.kas.de/documents/252038/253252/2007_Hannover_Freiheit-und-Sicherheit.pdf/5f72a0b2-5c95-01ad-092f-0039ff40c168; Christlich Demokratische Union Deutschlands, *Grundsatzprogramm der Christlich Demokratischen Union Deutschlands Verabschiedet auf dem 26. Bundesparteitag Ludwigshafen, 23.-25. Oktober 1978*, (CDU) 1978: https://www.kas.de/documents/252038/253252/1978_Grundsatzprogramm_Ludwigshafen.pdf/6ab8ab48-871d-52a2-a603-989c928e127f (dostęp 13.03.2023).

¹¹⁸ *Gemeinsame Erklärung der Friedrich-Ebert-Stiftung (FES), Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS), Friedrich-Naumann-Stiftung (FNS), Hanns-Seidel-Stiftung (HSS), Heinrich-Böll-Stiftung (HBS)*, Bonn – Sankt Augustin – Königswinter – Monachium – Berlin 1999, s. 3-6: <https://library.fes.de/pdf-files/bibliothek/03178.pdf> (dostęp 10.06.2022).

¹¹⁹ Np. B. Vogel, *Das allgemeine Beste. Ein neues Dokument über den Gemeinwohlbegriff*, „Die Politische Meinung”, (521) 2013, s. 125-126.

¹²⁰ M. Beise, *Politische Stiftungen*, w: *Handbuch Stiftungen. Ziele – Projekte – Management – Rechtliche Gestaltung*, red. B. Stiftung, (Gabler) Wiesbaden 2003, s. 208-210.

¹²¹ A. Merkel, *Eine Welt – Werte und Politik Deutschlands in der internationalen Staatengemeinschaft*, w: *Das Gemeinwohl in einer globalisierten Welt*, red. G. Wahlers, (KAS) Sankt Augustin – Berlin 2009, s. 7.

w chęci zapewnienia dobra jak największej liczbie osób, zaś w wymiarze społecznym w potrzebie tworzenia wspólnoty wartości i norm¹²².

Jakim zatem interesom służą fundacje polityczne? W poprzednim rozdziale mowa była o tym, że wymienione fundacje polityczne służą niemieckim interesom i są aktorami niemieckiej polityki zagranicznej¹²³. Ponadto służyć mogą, acz nieformalnie¹²⁴, interesom partii lub środowiskom, z których się wywodzą. Jednocześnie w wymiarze aksjologicznym odwołują się do pojęcia dobra wspólnego oraz do wartości demokratycznych i praw człowieka, a w przypadku Fundacji Konrada Adenauera do chrześcijańskiej nauki społecznej. Mówić można w tym przypadku o interesie aksjologicznym, który jest w dobrej wierze przez fundacje realizowany.

Fundacje polityczne funkcjonują w środowisku pluralistycznym. Są także aktorami społeczno-politycznymi i specyficznymi grupami interesów zabiegającymi o przychyłność opinii publicznej i elit politycznych. Starają się wpływać na rzeczywistość, realizując swoje interesy, które może określać w ich rozumieniu kategoria dobra wspólnego. Problem ten wynika z już wcześniej opisanej niejednoznaczności pojęcia dobra wspólnego. Poddaje się ono bowiem interpretacji czy też inaczej – praktyczna treść, która je wypełnienia, nie musi być powszechnie uznawana za dobro wspólne¹²⁵. To, co dla jednej grupy będzie wartością uniwersalną, dla innej nie musi być za taką uznane. W rzeczywistości, w której funkcjonuje wiele opinii na temat tego, co w danej sprawie jest dobre czy korzystne, działalność jednej grupy posługującej się argumentem dobra wspólnego może zostać uznana przez pozostałe grupy za lobbing we własnej sprawie.

Podobnie społeczeństwa, na które wpływ mają niemieckie fundacje, mogą nie dostrzegać w ich pracy celu, jakim jest dobro wspólne. Mogą one uważać, że fundacje nie działają w ich interesie, chociażby ze względu na różnice światopoglądowe i brak porozumienia

¹²² M. Ecker-Ehrhardt, *Werte, Interessen, Gemeinschaftssinn? Ergebnisse der deutsch-polnischen Elitestudie*, WZB Discussion Paper, No. P 01-301, (WZB) Berlin 2001, s. 3.

¹²³ Zresztą sama Fundacja Adenauera w swojej autoprezentacji na stronie internetowej jako jeden ze swoich podstawowych celów wymienia przedstawicielstwo niemieckich interesów na świecie. Patrz: Konrad-Adenauer-Stiftung, *Die Europäische und Internationale Zusammenarbeit der Konrad-Adenauer-Stiftung*, (KAS) Berlin 2023, s. 16: <https://www.kas.de/documents/262983/23567308/230307+Vorstellung+EIZ.pdf/19a22da7-ea41-e3e5-42a9-51b8530529a9?version=1.0&t=1680081868486> (dostęp 03.03.2023).

¹²⁴ Zgodnie z wyrokiem Federalnego Sądu Konstytucyjnego z 14 lipca 1986 r. fundacje polityczne służyć mają ogółowi społeczeństwa, nie zaś partiom politycznym lub określonym środowiskom. Jednak w praktyce działania fundacji idą w parze z interesami partii (ze względów opisanych w niniejszym podrozdziale wcześniej). Dystans do partii ujawnia się przede wszystkim w nieuczestniczeniu w kampaniach wyborczych i rozdzielaniu finansowania tych podmiotów, tj. braku możliwości arbitralnego transferu środków z partii do fundacji i na odwrót.

¹²⁵ Niektórzy badacze demokracji wprost wskazują na pluralizm wartości, a wartością nadrzędną, jeśli próbować taką znaleźć, będzie wolność indywidualna. Por. R. Speth, A. Klein, *Demokratische Grundwerte in der pluralisierten Gesellschaft. Zum Zusammenspiel von politischen Verfahren und bürgerschaftlichem Engagement*, w: *Werte in der politischen Bildung*, red. G. Breit, S. Schiele, (Wochenschau) Frankfurt n. M. 2000, s. 30-56.

w kwestii wspólnych wartości¹²⁶. Natomiast same fundacje mogą być przekonane, że wspierając za granicą demokrację i określone wartości, działają w dobrze rozumianym interesie społeczeństw, do których kierowane jest wsparcie¹²⁷. Wracamy zatem do punktu wyjścia rozważań, którym były koncepcje pluralistyczne. We współczesnych społeczeństwach europejskich dobro wspólne postrzegane jest jako wynik sprawiedliwych i uczciwych pertraktacji pomiędzy grupami interesu¹²⁸. Aby uznać rezultat pertraktacji za sprawiedliwy, konieczna jest pewność i przejrzystość proceduralna. Więcej – poza procedurą niezbędną jest legitymizacja, rozumiana jako generalna akceptacja dla działania danego aktora. Owa akceptacja powinna wynikać nie tylko z postępowania zgodnego z literą prawa, ale też z przyjętych w danym społeczeństwie norm i wartości¹²⁹. Warunki powyższe można uznać za klauzulę dopuszczalności zagranicznych grup interesu (w tym niemieckich fundacji politycznych) do wewnętrznego, krajowego współzawodnictwa między ideami, interesami i grupami. W innym wypadku ich działalność mogłaby się po pierwsze okazać kontrproduktywna, tzn. wywołać efekty inne od zamierzonych, po drugie zaś zostać uznana za nieuprawnioną ingerencję w wewnątrz krajowe relacje między grupami interesu.

3.3. Obszary i metody działania

3.3.1. Strategie, narzędzia i techniki wywierania wpływu

Lobbing może być definiowany przez określone metody działania. Te metody przybierają różną postać i są determinowane przez różne zmienne. Peter Koepl definiował lobbing właśnie przez odpowiednie metody i techniki. Uważał, że lobbing jest próbą lub skutecznym wywarciem wpływu, który jest zamierzony i wymaga użycia właściwych mechanizmów komunikacyjnych wobec instytucji decyzyjno-wykonawczych¹³⁰.

Kluczowe dla wszelkiej strategii lobbingowej jest znalezienie punktów dostępu (*access points*), dzięki którym grupy interesu wpływają na władzę. Typ systemu politycznego i umiejscowienie w nim ośrodków władzy determinują rodzaj i ilość punktów dostępu oraz metody oddziaływania stosowane przez grupy interesu¹³¹.

¹²⁶ J. Rosbach, *Kontrolle und Verfolgung. Parteistiftungen im Ausland unter Druck*, Deutschlandfunk.de, 31.01.2017: https://www.deutschlandfunk.de/kontrolle-und-verfolgung-partleistiftungen-im-ausland-unter.724.de.html?dram:article_id=377770 (dostęp 13.06.2022).

¹²⁷ M. E. Rotter, *Faktor Bürokratie...*, s. 121-122.

¹²⁸ J. Steiner, *Demokracje europejskie*, (WSP) Rzeszów 1993, s. 262.

¹²⁹ L. D. Brown, *Civil Society Legitimacy and Accountability: Issues and Challenges*, Working Paper, Hauser Center and Jagadanada CIVICUS, (Harvard University) Cambridge 2006, s. 7.

¹³⁰ P. Koepl, *The Acceptance, Relevance and Dominance of Lobbying the EU Commission – A First-time Survey of the EU Commission's Civil Servants*, „Journal of Public Affairs”, (1) 2001, s. 71.

¹³¹ Por. S. D. Ehrlich, *Access Points: An Institutional Theory of Policy Bias and Policy Complexity*, (Oxford University Press) Oksford 2011, s. 24 i n.; A. Jakubiak-Mirończuk, *Lobbing...*, s. 174-175.

Punktami dostępu mogą być:

- organy władzy wykonawczej, członkowie rządu, urzędnicy ministerialni,
- parlament i partie polityczne,
- regionalne parlamenty i władze samorządowe,
- elity i decydenci społeczni – czyli środowiska opiniotwórcze, naukowe czy eksperckie mające wpływ na stanowienie prawa lub kształtowanie polityki,
- media i opinia publiczna.

Tradycyjne strategie lobbingu obejmują różnego rodzaju metody bezpośredniego dotarcia do decydentów – *insider strategy*¹³². Chodzi tu o kontakt osobisty w celu przekonania decydenta do konkretnych postulatów albo zainteresowania go danym problemem, czy też zaniechania przez niego działań nieleżących w interesie lobbysty. Natomiast lobbing pośredni polega na oddziaływaniu na środowisko polityka (współpracowników, doradców, członków partii itd.), które dopiero wpłynie na zachowanie decydenta¹³³. Na tym jednak nie kończy się repertuar środków lobbingu pośredniego. Zmiany społeczne, rozproszenie ośrodków decyzyjnych i rozwój nowych technologii komunikowania się spowodowały wyłonienie się nowych strategii działań w lobbingu. Dotychczasowe modele lobbingu ewoluowały w stronę lobbingu oddolnego (*grassroots lobbying*), który przyjmuje różne formy: od masowych demonstracji i manifestacji, przez kampanie w mediach, po działania w sieci. Adresatem tego rodzaju lobbingu jest opinia publiczna lub ważne z punktu widzenia lobbysty jej segmenty. Lobbing stał się wielopłaszczyznowy i operuje na różnych płaszczyznach życia politycznego, gospodarczego czy społecznego¹³⁴. Nie odbywa się tylko w zaciszu gabinetów ministerialnych, lecz stał się zjawiskiem publicznym, elementem walki o idee i o wyższość własnej narracji nad innymi¹³⁵. Innymi słowy, *grassroots lobbying* ma na celu propagowanie lub wykształcenie określonych preferencji społecznych¹³⁶. Lobbing rozumiany jako promocja idei i ważnych społecznie spraw kojarzony jest z organizacjami pozarządowymi, grupami słabo zinstytucjonalizowanymi, nieekonomicznymi i ruchami obywatelskimi, które wykazują dużą

¹³² B. Miroff i in., *The Democratic Debate: American Politics in an Age of Change*, (Wadsworth) Boston 2010, s. 212.

¹³³ Por. B. G. Peters, *Administracja publiczna w systemie politycznym*, (Scholar) Warszawa 1999, s. 236-238; J. Blicharz, *Administracja publiczna i społeczeństwo obywatelskie w państwie prawa*, (UWr) Wrocław 2012, s. 118-119; J. Srokosz, *Grupy nacisku i zjawisko lobbingu we współczesnych państwach*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie”, (1) 2007, s. 125-126.

¹³⁴ Por. M. Mołęda-Zdziech, *Ewolucja modeli lobbingu...*, s. 57-76.

¹³⁵ D. Miller, W. Dinan, *Corridors of Power: Lobbying in the UK*, „Les Coulisses du Pouvoir. Observatoire de la Société Britannique”, (6) 2008, s. 26-30.

¹³⁶ A. Jakubiak-Mirończuk, *Lobbing...*, s. 172.

aktywność i skuteczność w obszarze lobbingu pośredniego¹³⁷. W tym zakresie znaczeniowym lobbing można połączyć wprost z aktywnościami niemieckich fundacji politycznych.

W lobbingu pośrednim istotną rolę odgrywają media, które próbuje się wprząść w kampanie. Budowanie relacji z mediami – *media relations*, jest nieodzownym elementem działań *public relations*, realizowanym zarówno przez instytucjonalnych, jak i nieinstytucjonalnych aktorów i grupy interesu. Środki te obejmują komunikaty prasowe i kampanie internetowe czy inne działania zapewniające zainteresowanie mediów¹³⁸. Zatem *public relations* może być rodzajem działań lobbingowych, których głównym celem jest mobilizowanie większych grup i zmiana nastawienia opinii publicznej do określonej sprawy. Ze względu na wysokie koszty kampanii medialnych niemieckie fundacje polityczne za granicą rzadko korzystają z tej formy lobbingu. KAS w Polsce podejmuje tego typu działania incydentalnie i na skromną skalę. Przykładem może być kampania profrekwencyjna zrealizowana w 2006 r. wspólnie z Fundacją Schumana (PFRS) i ze wsparciem Komisji Europejskiej. Kampania mająca zachęcić młodych ludzi do udziału w wyborach samorządowych polegała na zorganizowaniu serii seminariów, warsztatów i konkursów szkolnych oraz druku plakatów i pocztówek pod hasłem „Głosujesz. Wygrywasz”¹³⁹.

W celu przekonania opinii publicznej do danej kwestii pomocne mogą okazać się zespoły doradcze składające się z ekspertów – think tanki. Dostarczają one wiedzy potrzebnej do formułowania polityk publicznych. Ich produktem są idee i rozwiązania zawarte w rekomendacjach lub analizach konkretnych zjawisk. Niektóre think tanki dysponujące zapleczem naukowym uchodzą za instytucje niezależne i wiarygodne. Tym chętniej wprężane są w kampanie lobbingowe, aby swoim autorytetem mogły podżyrować propozycje danego lobby. Ponadto – o czym już wcześniej była mowa – same think tanki mogą reprezentować własne interesy i być aktywnym aktorem działań lobbingowych¹⁴⁰. Niemieckie fundacje polityczne chętnie korzystają ze wsparcia renomowanych w danym kraju ośrodków analitycznych, aby nadać swoim postulatом większą wiarygodność.

W praktyce lobbingowej strategii bezpośrednie i pośrednie znajdują równoległe zastosowanie w celu podniesienia skuteczności wywarcia wpływu.

¹³⁷ K. Oświęcimski, *Grupy interesu...*, s. 398.

¹³⁸ Por. K. Tusinski-Berg, *Finding Connections between Lobbying, Public Relations and Advocacy*, „Public Relations Journal” 3 (3) 2009, s. 3 i n.: https://epublications.marquette.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1081&context=comm_fac (dostęp 20.06.2022); P. Bernhagen, *Lobbyismus in der Politikberatung*, w: *Handbuch Politikberatung*, red. S. Falk i in., (Springer VS) Wiesbaden 2016, s. 256.

¹³⁹ Polska Fundacja im. Roberta Schumana, *Sprawozdanie Polskiej Fundacji im. Roberta Schumana za 2006 rok*, (PFRS) Warszawa 2007, s. 11.

¹⁴⁰ Por. K. Oświęcimski, *Grupy interesu...*, s. 114; J. Srokosz, *Grupy nacisku...*, s. 129; P. Zbieranek, *Polski model organizacji typu think tank*, (Scholar) Warszawa 2011, s. 18-19.

Powyższe konstatacje usystematyzować można zgodnie z klasyfikacją obszarów i metod lobbingu zaproponowaną przez Marcina Kalinowskiego. Według niego lobbing może polegać na:

- 1) partycypacji w procesach decyzyjnych,
- 2) przetargach politycznych,
- 3) patronacie politycznym¹⁴¹.

Ad 1) Partycypacja w procesach decyzyjnych oznacza ogół czynności zmierzających do oficjalnego prezentowania stanowiska danej grupy w celu wpłynięcia na władze publiczne. W tym obszarze stosuje się przede wszystkim metody lobbingu bezpośredniego. Szczególnym jej przypadkiem jest partycypacja ustawodawcza. Opiera się na współpracy i kooperacji z przedstawicielami legislatury oraz z przedstawicielami rządu¹⁴².

Partycypacja w procesach decyzyjnych może się odbywać na różnych poziomach i może obejmować różne działania na poszczególnych etapach cyklu polityki publicznej – *policy cycle*¹⁴³. Niemieckie fundacje polityczne za granicą odgrywają pewną rolę na poziomie przekazywania informacji i konsultacji.

Przekazywanie informacji stanowi podstawę dla wszystkich kolejnych etapów udziału grup interesu w procesie tworzenia polityki. Jest to stosunkowo niski poziom uczestnictwa, który polega zazwyczaj na jednostronnym przekazywaniu informacji władzom publicznym. Mogą to być np. informacje umieszczane w Internecie, jak propozycje aktów normatywnych czy analizy dotyczące określonego obszaru polityki publicznej przygotowywane przez daną grupę. Zachodzi tu niski poziom interakcji między władzą a grupą.

W tym zakresie fundacje wykazują największą aktywność. Przykładowo fundacje we współpracy z krajowymi środowiskami eksperckimi wypracowują rekomendacje dotyczące różnych dziedzin polityk publicznych. Są one następnie przesyłane zainteresowanym resortom oraz publikowane i upowszechniane. Taki charakter miał przykładowo raport IBnGR i KAS

¹⁴¹ M. Kalinowski, *Przedmiot lobbingu z perspektywy etycznej*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym”, (16) 2013, s. 151-154; tenże, *Lobbing w świetle teorii wyboru publicznego*, (UŁ) Łódź 2016, s. 39-47.

¹⁴² I. Wehrmann, *Lobbying in Deutschland – Begriff und Trends*, w: *Lobbying. Strukturen. Akteure. Strategien*, red. R. Kleinfeld, A. Zimmer, U. Willems, (VS Verlag) Wiesbaden 2007, s. 43; A. Antoszewski, *Parlamenty Europy Środkowej i Wschodniej jako podmioty polityki. Przyczynek do dyskusji o podmiotowości organizacji politycznej*, „Zarządzanie Publiczne”, 29 (3) 2014, s. 120 i n.; N. Loeckel, *Der legislative Fußabdruck: Schreiben Lobbyisten die Gesetze?*, „Scheinwerfer. Das Magazin gegen Korruption”, 23 (12) 2018, s. 5.

¹⁴³ Por. Council of Europe, *Code of Good Practice on Civil Participation in the Decision-Making Process. Adopted by the Conference of INGOs at its meeting on 1st October 2009*, CONF/PLE(2009)CODE1: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802eed5c> (dostęp 10.07.2022). Powyższe zalecenia Rady Europy dla NGO można rozumieć szerszej i odnieść do działań lobbingowych grup interesu – patrz: A. Mazgal, *Modele reprezentacji interesów przez organizacje pozarządowe. Narzędzia wykorzystywane w artykulacji interesów – przegląd doświadczeń międzynarodowych*, „Federalista (Federalistka)”, (2) 2010, s. 73: <http://asocjacje.org/wp-content/uploads/2015/12/F2.pdf> (dostęp 16.02.2023).

„Konsekwencje przystąpienia Polski do Unii Bankowej”¹⁴⁴ czy projekt badawczy zrealizowany we współpracy z Uniwersytetem Warszawskim, którego celem było wypracowanie dla samorządów propozycji dotyczących polityki integracyjnej migrantów¹⁴⁵.

Konsultacja jest formą interakcji, w ramach której władze publiczne zwracają się do grupy interesu o opinię w konkretnej sprawie, np. projektu ustawy lub wdrażania danej regulacji. Konsultacje obejmują zazwyczaj informowanie grup o aktualnym rozwoju polityki, a także pozyskanie od nich informacji zwrotnej. Mogą przybierać formę konferencji eksperckich, mieszanych ciał doradczych tworzonych *ad hoc*, udziału w otwartych posiedzeniach komisji parlamentarnych itd. Konsultacje są istotne na wszystkich etapach procesu decyzyjnego, zwłaszcza w odniesieniu do projektowania, monitorowania i wprowadzania zmian¹⁴⁶.

W tym obszarze aktywność fundacji sprowadza się do udziału w konferencjach, spotkaniach konsultacyjnych czy wysłuchaniach publicznych. Przykładowo KAS była zaproszona do udziału w publicznych konsultacjach dotyczących projektu nad ustawą o partiach politycznych w 2012 r.¹⁴⁷ Konsultacje mogą mieć również postać inicjowanych przez same fundacje seminariów, w których udział biorą decydenci. Podczas takich spotkań przedstawiane są merytoryczne argumenty przemawiające za preferowanym przez fundację rozwiązaniem.

Ad 2) Przetargi polityczne kanalizują się poprzez naciski i metody perswazji w stosunku do władz państwowych. Środki tu stosowane mogą obejmować negocjacje i przetargi, a nawet szantaż. Strategia negocjacyjna wymaga posiadania przez grupę interesu odpowiednich argumentów, aby móc wpłynąć na rządzących nawet wtedy, gdy ci nie chcą iść na ustępstwa. Naciski polityczne mogą przybierać formę protestów lub manifestacji czy informowania społeczeństwa o danej kwestii w celu pozyskania jego poparcia. W ten sposób mobilizowani są obywatele do masowej akcji poparcia rozwiązania proponowanego przez grupę interesu. Przykładem mogą być parady równości organizowane przez środowiska lewicowe¹⁴⁸.

¹⁴⁴ *Konsekwencje przystąpienia Polski do Unii Bankowej*, red. B. Lepczyński, (IBnGR) Gdańsk 2014.

¹⁴⁵ Ośrodek Badań nad Migracjami UW, *Cudzoziemcy – Warszawiacy. Przegląd aktorów, działań i wyzwań w krajobrazie integracyjnym* Warszawy: <https://www.migracje.uw.edu.pl/publikacje/cudzoziemcy-warszawiacy-przeglad-aktorow-dzialan-i-wyzwan-w-krajobrazie-integracyjnym-warszawy/> (dostęp 03.03.2023).

¹⁴⁶ O. Renn i in., *Public participation in decision making: A three-step procedure*, „Policy Science”, 26 (3) 1993, s. 189-214.

¹⁴⁷ D. Zaczek, *PO złożyła projekt zmiany ustawy o fundacjach politycznych*, „Polskie Radio”, 05.03.2012: <https://www.polskieradio.pl/51/637/artykul/555175,po-zlozyla-projekt-zmiany-ustawy-o-fundacjach-politycznych> (dostęp 03.03.2023).

¹⁴⁸ Stowarzyszenie „Miłość Nie Wyklucza”, głoszące ideę zrównania osób LGBT+ w prawach do zawierania małżeństw, opracowało dokument programowy, w którym mowa wprost o lobbingu wobec decydentów politycznych, którego jednym z przejawów mają być oddolne akcje i manifestacje. Patrz: Stowarzyszenie Miłość

W tak rozumianym obszarze politycznych przetargów niemieckie fundacje polityczne nie wykazują żadnej aktywności.

Przetargi polityczne mogą mieć także inną postać, gdy lobbying skierowany jest do aktorów społecznych i opinii publicznej, a ich celem nie jest wywarcie bezpośredniej presji na władzę. W ramach tej strategii może być ukazywany pozytywny wpływ danego działania władz, celem wzmocnienia preferowanego kierunku polityki czy przekonania do niego innych grup społecznych, lub też negatywne skutki dotychczasowych czy projektowanych działań, w celu doprowadzenia do zmiany lub zaniechania niepożądanych działań władzy publicznej. Tak rozumiane przetargi polityczne wykazują cechy deliberacji i służą dostarczeniu opinii publicznej merytorycznych argumentów.

W tym obszarze niemieckie fundacje wykazują największą aktywność, obejmującą konferencje, seminaria i publikacje mające na celu przekazanie wiedzy oraz stanowiska fundacji w określonej sprawie.

Ad 3) Patronat polityczny polega na pozyskaniu przychylności polityków i administracji w zamian za określone benefity. Kontrowersyjne metody stosowane w tym obszarze to finansowanie kampanii wyborczych i oferowanie miejsc pracy politykom niepiastującym okresowo funkcji publicznych¹⁴⁹ lub zamawianie płatnych usług u polityków¹⁵⁰. Z reguły przedmiot uzgodnień między politykami i lobbystami w tym zakresie nie jest udostępniany opinii publicznej. Patronat może odnosić się również do wsparcia udzielanego organizacjom pozarządowym, zwanego sponsoringiem zewnętrznym. Patronem może być w takim wypadku organizacja pozarządowa, osoba indywidualna lub instytucja państwowa. Z jednej strony tego typu relacja wpływa korzystnie na kondycję społeczeństwa obywatelskiego, ponieważ organizacje interesu publicznego otrzymują pomoc materialną, z drugiej – co często stanowi przedmiot krytyki – silniejsza grupa interesów oddziałuje na słabszą, mogąc uczynić z niej podmiot zależny, wykorzystywany jako transmitter ich własnych interesów. Prowadzić to może do nadreprezentacji jednych interesów w stosunku do innych¹⁵¹.

Zauważyć należy, że środki te – choć mogą budzić ambiwalentne odczucia opinii publicznej i negatywne oceny etyczne – są zgodne ze standardami demokracji, oczywiście jeśli

Nie Wyklucza, *Strategia wprowadzenia równości małżeńskiej w Polsce na lata 2016-2025*, (Miłość Nie Wyklucza) Warszawa 2016, s. 11-14: <https://mnw.org.pl/app/uploads/2017/08/Strategia-rownosci-malzenskiej.pdf> (dostęp 16.05.2022).

¹⁴⁹ A. Polk, *Politik und Lobbyismus. Die Drehtür der Demokratie*, „Der Spiegel”, 17.09.2017: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/politik-und-lobbyismus-die-drehtuer-der-demokratie-gastbeitrag-andreas-polk-a-1167806.html> (dostęp 19.02.2023).

¹⁵⁰ I. Dierßen, *Lobbyismus und Politik. Geld macht Macht*, „Der Spiegel”, 01.10.2017: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/lobbyismus-in-deutschland-geld-macht-macht-a-1170410.html> (dostęp 21.01.2023).

¹⁵¹ K. Oświęcimski, *Grupy interesu...*, s. 77-80.

nie są sprzeczne z obowiązującym prawem¹⁵². Podkreślić w tym miejscu należy raz jeszcze, że lobbying jest legalnym instrumentem rzecznictwa interesów i nie może być utożsamiany z korupcją, która ma charakter kryminalny.

Niemieckie fundacje polityczne nie wspierają finansowo ani partii politycznych, ani jej członków. To samo dotyczy wszystkich funkcjonariuszy publicznych. Za udział w konferencjach niemieckich fundacji politycy i urzędnicy, niezależnie od tego, czy z Niemiec, czy z innego kraju, nie otrzymują wynagrodzenia. Fundacje swoje programy realizują natomiast co do zasady we współpracy z podmiotami pozarządowymi, ośrodkami badawczymi czy szkołami wyższymi, dofinansowując wspólne przedsięwzięcia, ale tylko w oparciu o konkretny projekt, nie zaś finansowanie instytucjonalne.

3.3.2. Zagraniczne doradztwo polityczne

Siła grup interesu polega na możliwości formułowania przez nie merytorycznych argumentów, w tym ekspertyz, wymagających wiedzy eksperckiej i fachowej (lobbying techniczny) oraz umiejętności współdziałania w rozwiązywaniu problemów zorientowanego na osiągnięcie konsensusu¹⁵³.

Analiza sposobu działania grup interesu w ramach oddziaływania na instytucje publiczne umożliwiła sformułowanie teorii wymiany międzyorganizacyjnej. Według niej podmioty biorące udział w wymianie pozostają ze sobą w zależności, oferując wartościowe dobra i poszukując ich. Obszarem wymiany między instytucjami publicznymi i grupami interesu jest wiedza ekspercka, informacja i legitymizacja rozumiana jako poparcie społeczne¹⁵⁴.

Potencjalne korzyści wynikające z pozyskania zasobów koniecznych do podjęcia decyzji, ze szczególnym uwzględnieniem wiedzy eksperckiej, informacji i poparcia społecznego, wyznacza stopień otwartości instytucji na wpływ oparty na wymianie. Im większe owe zapotrzebowanie, tym większa gotowość na otwarcie. Sytuacja wyraźnego otwarcia miała miejsce np. w okresie transformacji ustrojowej w Europie Środkowo-Wschodniej, kiedy zapotrzebowanie na wiedzę ekspercką było wysokie, a podaż ograniczona¹⁵⁵. Dzięki temu

¹⁵² M. Kalinowski, *Przedmiot...*, s. 152.

¹⁵³ A. Jakubiak-Mirończuk, *Lobbying...*, s. 174.

¹⁵⁴ Por. A. Jakubiak-Mirończuk, *Lobbying...*, s. 174; K. Starmach, *Rzecznictwo interesów w Unii Europejskiej...*, s. 98-99; T. von Winter, *Vom Korporatismus zum Lobbyismus*, „Forschungsjournal Neue Soziale Bewegung”, 16 (3) 2003, s. 41.

¹⁵⁵ Tezę tę potwierdza wystąpienie ministra spraw zagranicznych K. Skubiszewskiego z 1991 r., w którym wprost była mowa o potrzebie zagranicznego doradztwa w umacnianiu reform – patrz: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej. Éxpose przedstawione na 65. posiedzeniu Sejmu RP*, 27.06.1991, s. 34: <https://archiwum.msz.gov.pl/wyszukiwarka//Data/HtmlEditor/Link/90a5f043-bff8-499a-b167-e404e14bbf8a.pdf> (dostęp 10.02.2023).

wpływ zagranicznych podmiotów doradczych mógł być znaczący. Kluczowa w tej transakcji jest informacja.

Istotą lobbingu jest przekazywanie informacji przez lobbystów decydom politycznym. Przekazywanie informacji ma zasadnicze znaczenie pod dwoma względami.

Po pierwsze, ułatwia osobisty kontakt z właściwymi decydentami politycznymi. Dostęp do tych decydentów umożliwia grupom lobbystycznym działanie w charakterze doradczym. Aby uzyskać dostęp, muszą być w stanie dostarczyć istotnych i wiarygodnych informacji. Decydenci polityczni mają ograniczony czas i rzadko są skłonni marnować go na próby wywarcia na nich wpływu przez osoby nieoferujące merytorycznej ekspertyzy. Informacja jest więc rodzajem waluty, za którą można „kupić” dostęp do decydentów politycznych¹⁵⁶.

Po drugie, lobbyści wykorzystują te istotne dla polityków informacje, aby wpłynąć na ocenę planowanych działań politycznych. Z kolei dostarczone informacje pomagają decydom lepiej ocenić potencjalne skutki projektowanych działań. Obejmuje to przede wszystkim wiedzę techniczną, ale także informacje na temat czynników politycznych, takich jak preferencje wyborców lub akceptacja społeczna i polityczna wykonalności planowanej zmiany legislacyjnej. W ramach swojej specjalizacji grupy lobbujące dysponują aktualną i wysokospecjalistyczną informacją – inaczej niż decydenci polityczni, którzy mogą tylko w ograniczonym zakresie zagłębić się w poszczególne obszary problemowe. Lobbyści wykorzystują tę przewagę informacyjną do uzyskania wpływu na podejmowanie decyzji politycznych, tak aby było zgodne z ich własnymi celami¹⁵⁷. Przekazywane informacje nie muszą być obiektywne. Lobbyści wykazują skłonność do jednostronnej prezentacji problemów – do wypuklenia treści, na których im zależy, i pomijania niewygodnych dla nich informacji. Jednocześnie jednak w perspektywie długofalowej zainteresowani są utrzymaniem dobrej reputacji wiarygodnych doradców. Opracowując strategię, lobbyści muszą zatem równoważyć egoistyczny interes z potrzebą zachowania wiarygodności i opartymi na zaufaniu relacjami z właściwymi decydentami¹⁵⁸.

Instytucje doradcze odgrywają znaczącą rolę w kształtowaniu i realizacji polityki zagranicznej. Zapewniają zaplecze merytoryczne decydom i kształtują świadomość polityczną w społeczeństwie¹⁵⁹. W Polsce rozkwit doradztwa politycznego datuje się na okres przełomu 1989 r. Uchwałą Rady Ministrów powołano w 1990 r. Ośrodek Studiów Wschodnich (OSW). Od początku swojej działalności finansowany był ze środków publicznych. Podobne

¹⁵⁶ P. Bernhagen, *Lobbyismus...*, s. 252-253.

¹⁵⁷ S. Ainsworth, *Regulating Lobbyists and Interest Group Influence*, „Journal of Politics”, 55 (1) 1993, s. 41-56.

¹⁵⁸ P. Bernhagen, *Lobbyismus...*, s. 252-253.

¹⁵⁹ M. Sus, *Doradztwo w polityce zagranicznej Polski i Niemiec. Inspiracje dla Polski na przykładzie wybranych ośrodków eksperckich*, (CWB) Wrocław 2011, s. 47-51.

funkcje doradcze względem rządu pełnią Polski Instytut Spraw Międzynarodowych (PISM) i Instytut Zachodni (IZ) w Poznaniu. W Polsce funkcjonują również think tanki formalnie niezależne od państwa, np. istniejąca od 1995 r. fundacja Instytut Spraw Publicznych (ISP) lub utworzone przez byłego ambasadora w Niemczech, Janusza Reitera, Centrum Stosunków Międzynarodowych (CSM)¹⁶⁰. Stosunkowo nowym zjawiskiem w Polsce są think tanki związane z konkretnym środowiskiem politycznym czy partią polityczną – przykładem może być współpracująca z PiS od 2005 r. i finansowana z funduszu eksperckiego tej partii fundacja Instytut Sobieskiego¹⁶¹. Wymienione instytucje lub inne im podobne są atrakcyjnymi potencjalnymi partnerami dla niemieckich fundacji politycznych w Polsce. Dzięki kontaktom z nimi spodziewają się bowiem uzyskania możliwości pośredniego oddziaływania na decydentów politycznych, korzystających z tych think tanków.

W Niemczech Zachodnich już w latach 50.-60. XX w. doszło do intensywnego rozwoju ośrodków naukowych flankujących działania władz publicznych. W 1955 r. powstało Niemieckie Towarzystwo Polityki Zagranicznej (DGAP), które mimo związków z niemieckim resortem spraw zagranicznych pozostało przynajmniej formalnie niezależnym stowarzyszeniem. Z kolei w 1961 r. utworzona została Fundacja Nauka i Polityka (SWP). SWP utrzymywana jest ze środków publicznych¹⁶². W latach 90. założono monachijskie Centrum Polityki Stosowanej, które miało wypełnić przestrzeń między polityką i nauką¹⁶³. Również fundacje polityczne wspierają niemieckich decydentów wiedzą merytoryczną oraz eksportują wiedzę za granicę¹⁶⁴. Fundacja Konrada Adenauera szczyli się zajęciem 11 miejsca – i tym samym pierwszego wśród niemieckich instytucji – na liście najbardziej wpływowych think tanków na świecie, przygotowanej przez Uniwersytet w Pensylwanii w 2019 r. Na miejscu 12 tego rankingu uplasowała się Fundacja Friedricha Eberta, a miejsce 19 zajęła SWP¹⁶⁵. Według tego raportu zarejestrowanych było łącznie 218 różnych think tanków w Niemczech, natomiast w Polsce 60¹⁶⁶.

¹⁶⁰ Tamże, s. 68-71.

¹⁶¹ Instytut Sobieskiego, *Misja*: <https://sobieski.org.pl/o-instytucie/> (dostęp 10.07.2022); C. Łazarewicz, *Instytut Sobieskiego, sukces i początek końca?*, „Wirtualna Polska”, 22.12.2015: <https://wiadomosci.wp.pl/instytut-sobieskiego-sukces-i-poczatek-konca-po-wyborach-wyssano-z-niego-wszystkie-sily-6027697574618241a> (dostęp 17.07.2022); A. Nowakowska, D. Wielowieyska, *Jak PiS i PO wydają miliony z budżetu*, „Wyborcza.pl”, 11.06.2013: http://wyborcza.pl/politykaekstra/1,132907,14083575,Jak_PiS_i_PO_wydaja_miliony_z_budzetu.html (dostęp 10.07.2022).

¹⁶² Stiftung Wissenschaft und Politik, *Finanzierung der SWP*: <https://www.swp-berlin.org/ueber-uns/finanzierung/> (dostęp 24.07.2022)

¹⁶³ Por. M. Sus, *Doradztwo w polityce...*, s. 76-81.

¹⁶⁴ Tamże, s. 87.

¹⁶⁵ J. G. McGann 2019 *Global Go To Think Tank Index Report*, (University of Pennsylvania) Filadelfia 2020: https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1018&context=think_tanks (dostęp 10.07.2022).

¹⁶⁶ Tamże, s. 42-44.

Polskie i niemieckie instytucje doradcze powiązane są z zagranicznymi ośrodkami i wymieniają się między sobą wiedzą, np. od lat regularnie dochodzi do takiej wymiany między SWP i PISM. Przykładem może być okrągły stół ekspercki PISM-SWP „Bezpieczeństwo energetyczne w Europie Środkowej i Wschodniej” zorganizowany we współpracy z Fundacją Konrada Adenauera w 2012 r. w Warszawie¹⁶⁷.

3.3.3. Niemiecka dyplomacja publiczna

Według wykładni Edmunda Gulliona – sformułowanej w latach 60. XX w. i stanowiącej punkt odniesienia dla kolejnych pokoleń badaczy – dyplomacja publiczna obejmuje działania, które poprzez kształtowanie postaw społecznych i opinii publicznej za granicą mają na celu uzyskanie zrozumienia i poparcia dla interesów państwa i jego polityki zagranicznej. Inaczej mówiąc, celem jest tu uzyskanie wpływu na obcy rząd poprzez wpływ na obywateli¹⁶⁸. Zasobami dyplomacji publicznej są zasoby *soft power* kraju, które zasadniczo opierają się na jego kulturze, wartościach politycznych i jego polityce zagranicznej¹⁶⁹. Wykorzystanie tych zasobów przybiera formę promocji kultury, historii, nauki i innowacji, języka, edukacji, sportu, turystyki oraz gospodarki. Zastosowanie mechanizmów *soft power* pozwala budować pozytywny wizerunek kraju za granicą¹⁷⁰. Współczesne znaczenie dyplomacji publicznej wynika z potrzeby publicznej legitymizacji polityki i potrzeby potwierdzenia reputacji aktora w środowisku międzynarodowym. Państwom zależy na prezentowaniu swojej polityki jako moralnie słusznej i ogólnie pożądaney. Ten cel zaś jest realizowany poprzez dyplomację publiczną¹⁷¹.

Dyplomacja publiczna to nie tylko działania polegające na komunikacji rządu z zagraniczną opinią publiczną¹⁷². Benno Signitzer i Timothy Coombs rozumieją dyplomację publiczną jako „sposób, za pomocą którego rząd oraz prywatne osoby i grupy mogą bezpośrednio lub pośrednio wpływać na te publiczne opinie i stanowiska, które bezpośrednio

¹⁶⁷ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Polish-German Round Table. Bezpieczeństwo energetyczne w Europie Środkowej i Wschodniej*, 10.10.2012: <https://www.kas.de/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/polish-german-round-table> (dostęp 01.03.2023).

¹⁶⁸ N. Cull, „Public Diplomacy” *Before Gullion: The Evolution of a Phrase*, „USC Center on Public Diplomacy Blog”, 18.04.2006: <https://www.uscpublicdiplomacy.org/blog/public-diplomacy-gullion-evolution-phrase> (dostęp 22.02.2023); E. Ilboa, *Dyplomacja w epoce informacji*, w: *Dyplomacja publiczna*, red. B. Ociepka, (UWr) Wrocław 2008, s. 40.

¹⁶⁹ J. S. Nye jr, *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, (Wyd. Akademickie i Profesjonalne) Warszawa 2007, s. 40-45.

¹⁷⁰ B. Ociepka, *Nowa dyplomacja publiczna – perspektywa teorii stosunków międzynarodowych i komunikowania politycznego*, „Przełęcz Strategiczny”, (2) 2012, s. 129-130.

¹⁷¹ D. Ostrowski, *Die Public Diplomacy der deutschen Auslandsvertretungen weltweit. Theorie und Praxis der deutschen Auslandsöffentlichkeitsarbeit*, (VS Verlag) Wiesbaden 2010, s. 17.

¹⁷² H. H. Tuch, *Communicating with the World: U.S. Public Diplomacy Overseas*, (St. Martin’s Press) Nowy Jork 1990, s. 3.

wpływają na decyzje polityczne innych rządów”¹⁷³. Definicja ta rozszerza grupę aktorów o podmioty niepaństwowe. Zatem dyplomacja publiczna nie musi być realizowana tylko przez agendy rządowe, jak placówki dyplomatyczne, czy inne podmioty prywatne działające na ich zlecenie, lecz także przez niezależne organizacje pozarządowe czy inicjatywy obywatelskie¹⁷⁴.

Większa elastyczność organizacji pozarządowych w korzystaniu z sieci wzajemnych powiązań (w ujęciu analizy sieciowej) dała początek temu, co niektórzy nazywają „nową dyplomacją publiczną”, która nie ogranicza się już tylko do przekazywania informacji, kampanii promocyjnych, a nawet bezpośrednich kontaktów rządu z zagraniczną opinią publiczną, służących celom polityki zagranicznej. Chodzi również o budowanie relacji z podmiotami społeczeństwa obywatelskiego w innych krajach i ułatwianie tworzenia sieci między podmiotami pozarządowymi w kraju i za granicą¹⁷⁵.

Lobbing i dyplomacja to działania mające na celu reprezentowanie określonych interesów przed decydentami i opinią publiczną oraz budowanie relacji. Nowoczesny dyplomata publicznie reprezentuje i interpretuje stanowiska swojego kraju, relacjonuje i komentuje atmosferę i debaty publiczne w państwie przyjmującym, współpracuje z mediami i liderami opinii, nawiązuje kontakt z ważnymi przedstawicielami gospodarki, grup interesu, nauki czy instytucji naukowych. Aktywności te można scharakteryzować jako działania lobbingu pośredniego lub rzecznictwa interesów¹⁷⁶. Zatem oprócz podobieństwa celów lobbingu i dyplomacji, oba rodzaje działalności opierają się na perswazji, ponieważ dyplomaci i lobbyści muszą przekonać swoich partnerów o znaczeniu – z ich punktu widzenia – istotnych informacji i interesów. Poza tym stosując rozszerzoną definicję lobbingu Clive’a Thomasa, dyplomację publiczną można wpisać w kontekst zewnętrznych działań państwa jako aktora realizującego swoje interesy właśnie przez lobbing¹⁷⁷. Czyli zarówno charakter strategii dyplomacji publicznej, jak i podmiotowa definicja lobbingu pozwalają połączyć obydwie pojęcia oraz określić *public diplomacy* i państwowe *public relations* jako formę lobbingu.

Charakterystyczną cechą „niemieckiego modelu” dyplomacji publicznej jest łączenie wysiłków publicznych i niepublicznych aktorów oraz wysoki stopień instytucjonalizacji i

¹⁷³ B. H. Signitzer, T. Coombs, *Public Relations and Public Diplomacy. Conceptual Convergences*, „Public Relations Review”, 18 (2) 1992, s. 138.

¹⁷⁴ D. Ostrowski, *Die Public Diplomacy...*, s. 21.

¹⁷⁵ B. Ociepka, *Nowa dyplomacja publiczna...*, s. 288.

¹⁷⁶ Por. D. Copeland, *Transformational public diplomacy: Rethinking advocacy for the globalisation age*, „Place Branding and Public Diplomacy”, 5 (2) 2009, s. 97-102.

¹⁷⁷ Więcej na temat dyplomacji i lobbingu w stosunkach międzynarodowych: S. Riordan, *Dialogue-based Public Diplomacy: a New Foreign Policy Paradigm?*, w: *The New Public Diplomacy. Soft Power in International Relations*, red. J. Melissen, (Palgrave) Nowy Jork 2005, s. 180-196.

koordynacji polityk w tym zakresie¹⁷⁸. Silna pozycja dyplomacji kulturalnej w polityce zagranicznej Niemiec ma swoje źródła historyczne.

Po II wojnie światowej stosunki zewnętrzne Niemiec miały na celu odbudowę zaufania w relacjach międzynarodowych. Z biegiem lat zagraniczna polityka kulturalna stała się jednym z trzech głównych filarów niemieckiej polityki zagranicznej – obok polityki bezpieczeństwa i współpracy gospodarczej¹⁷⁹.

Zauważyć należy, że zagraniczna polityka kulturalna była w nomenklaturze niemieckiego ministerstwa spraw zagranicznych silnie asocjowana z tym, co powszechnie rozumie się pod pojęciem dyplomacji publicznej¹⁸⁰. Natomiast obecnie w dokumentach rządowych oprócz „zagranicznej polityki kulturalnej i edukacyjnej” (AKBP) coraz częściej pojawia się sformułowanie „strategiczna komunikacja”¹⁸¹. Niemiecka dyplomacja publiczna posiada swoją specyfikę. Niekiedy mówi się o „niemieckim modelu”, który zakłada formalną niezależność podmiotów uczestniczących w realizacji polityki państwa. Obecnie funkcjonuje blisko 160 oddziałów Instytutów Goethego w niemal 100 krajach¹⁸², Niemiecka Centralna Służba Wymiany Akademickiej (DAAD), która ma rozległą sieć wykładowców oraz różnorodne kontakty i programy uniwersyteckie, czy Centralny Wydział Szkolnictwa za Granicą (ZfA), który wspiera niemieckie szkoły na całym świecie poprzez wysyłanie nauczycieli i finansowanie placówek oświatowych – otrzymują one ok. 75% środków AA przeznaczonych na AKBP¹⁸³. Szczególną cechą „modelu niemieckiego” jest zatem połączenie autonomii instytucjonalnej i względnej niezależności programowej podmiotów z ich zależnością materialną od dotacji ze środków publicznych. AA jest odpowiedzialne za nadzór polityczny i koncepcyjny oraz koordynację zagranicznej polityki kulturalnej i edukacyjnej. Natomiast projektowanie i wdrażanie programów za granicą jest domeną organizacji pośredniczących. Ich zadania są określane w umowach ramowych i dotyczących konkretnych projektów. W gronie pośredników wymieniane są fundacje polityczne¹⁸⁴.

¹⁷⁸ A. Jens, *Zwischen Selbstdarstellung und „Arbeit an der Weltvernunft“: Wohin treibt die deutsche Auswärtige Kulturpolitik?*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, (20-22) 2016, s. 33-34: <http://www.bpb.de/apuz/227649/wohin-treibt-die-deutsche-auswaertige-kulturpolitik?p=all> (dostęp 21.07.2022).

¹⁷⁹ M. Bode, *Die auswärtige Kulturverwaltung der frühen Bundesrepublik: Eine Untersuchung ihrer Etablierung zwischen Norminterpretation und Normgenese*, (Mohr Siebeck) Tybinga 2014, s. 608 i n.

¹⁸⁰ O. Zöllner, *German Public Diplomacy. The Dialogue of Cultures*, w: *Routledge Handbook of Public Diplomacy*, red. N. Snow, P. M. Taylor, (Routledge) Nowy Jork 2009, s. 262.

¹⁸¹ Auswärtiges Amt, *Außenpolitik strategisch kommunizieren – Werte und Interessen gezielter vermitteln*: <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/themen/-/2089138> (dostęp 20.07.2022).

¹⁸² Goethe-Institut, *Standorte*: <https://www.goethe.de/de/wwt.html> (dostęp 27.07.2022).

¹⁸³ A. Jens, *Zwischen Selbstdarstellung...*, s. 35.

¹⁸⁴ Bundesregierung, *24. Bericht der Bundesregierung zur Auswärtigen Kultur- und Bildungspolitik für das Jahr 2020*, (AA) Berlin 2021, s. 9-10, 96-106.

Fundacje polityczne zarówno w literaturze, jak i w praktyce polityki zagranicznej uchodzą za część składową niemieckiej dyplomacji publicznej¹⁸⁵. Fundacje tworzą sieci kontaktów wśród polityków, ludzi gospodarki, kultury i mediów. Nagłaśniają wybrane tematy znajdujące się w agendzie międzynarodowej, starając się przybliżyć perspektywę niemiecką – każda według swojej orientacji światopoglądowej i w ramach swoich kanałów komunikacyjnych. Za przykład posłużyć może niemiecka *Energiewende*, czyli transformacja energetyczna, zakładająca odejście od paliw kopalnych i energii atomowej na rzecz odnawialnych źródeł energii. Ten ponadpartyjny projekt poparło w 2011 r. 85% posłów Bundestagu¹⁸⁶. W celu pozyskania przychylności społeczności międzynarodowej dla tego przedsięwzięcia, które niebawem miało się stać projektem europejskim, uruchomiono kanały komunikacji, jakimi dysponowały fundacje polityczne. Zrealizowano liczne seminaria, konferencje, spotkania informacyjne dla dziennikarzy i ekspertów, aby przekonać zagraniczną opinię publiczną. Niemiecka polityka energetyczna przedstawiana była za granicą jako przyszłościowy projekt gospodarczy¹⁸⁷ i metoda walki z globalnym ociepleniem¹⁸⁸, zaś Niemcy jako kraj nowoczesny, zaangażowany w rozwój nowych i ekologicznych technologii, a tym samym – wzór do naśladowania¹⁸⁹.

Innym przykładem działań fundacji politycznych ukierunkowanych na kształtowanie preferencji społecznych za granicą są programy skierowane do ludzi młodych, studentów aktywnych społecznie czy członków młodzieżówek politycznych. Oferowane są im stypendia, programy szkoleniowe i seminaria. Takie programy oraz te skierowane do byłych stypendystów tworzą trwałe sieci kontaktów, które wykorzystywane mogą być nawet po latach, gdy osoby korzystające z programów fundacji mają już ugruntowaną pozycję w polityce lub gospodarce.

¹⁸⁵ Np. M. Sieker, *The Role of the German Political Foundations in International Relations. Transnational Actors in Public Diplomacy*, (Nomos) Baden-Baden 2019.

¹⁸⁶ Deutscher Bundestag, *Namentliche Abstimmungen zu Atomausstieg und Energiewende am 30. Juni 2011*: <https://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2011/abstimmung-250082>. (dostęp 27.07.2022).

¹⁸⁷ Np. konferencja Fundacji Konrada Adenauera „Ceny energii a konkurencyjność gospodarki EU”, która odbyła się w Warszawie 16 maja 2013 r. W debacie udział wzięli m.in. Björn Spiegel, członek Rady Ekonomicznej CDU, i Christoph Bender ze Stowarzyszenia Niemieckiego Przemysłu Chemicznego, którzy przekonywali o korzyściach ekonomicznych transformacji energetycznej: Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Ceny energii a konkurencyjność gospodarki EU*, 16.05.2013: <https://www.kas.de/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/energiepreise-und-wettbewerbsfaehigkeit-der-europaeischen-wirtschaft> (dostęp 27.07.2022).

¹⁸⁸ Np. zrealizowana w grudniu 2012 r. przez Fundację Heinricha Bölla podróż studyjna do Niemiec dla polskich dziennikarzy „The turnaround in energy is possible in Poland”, która przybliżyć miała założenia niemieckiej *Energiewende* i pozyskać przychylność mediów dla tego projektu: Heinrich-Böll-Stiftung. Warszawa, *Energiewende z perspektywy Polski*: <https://pl.boell.org/pl/2013/06/07/energiewende-z-perspektywy-polski> (dostęp 27.07.2022).

¹⁸⁹ A. Hedberg, *Germany's energy transition: from a vision to a strategy*, w: *Assessing the Energiewende. An international expert review*, red. J. Eitze, (KAS) Berlin 2017, s. 10 i n.: https://www.kas.de/documents/252038/253252/7_dokument_dok_pdf_51681_2.pdf/67307c1d-0f8c-1e66-c131-5b29782e92c3?version=1.0&t=1539647832554 (dostęp 27.07.2022); J. Malko, *Energiewende. Niemiecka transformacja energetyczna*, „Polityka Energetyczna”, 17 (2) 2014, s. 11.

Nie bez znaczenia jest fakt, że przez swoje kontakty fundacje uzyskują wiedzę na temat sytuacji politycznej w kraju, w którym działają. Wiedzę tę w postaci analiz przekazują decydującym w Berlinie¹⁹⁰.

W Polsce oprócz fundacji politycznych zadania niemieckiej dyplomacji publicznej wykonują też inne instytucje: w zakresie kultury i edukacji Instytut Goethego, DAAD, ZfA oraz finansowany przez resort edukacji Niemiecki Instytut Historyczny (DHI), którego zadanie polega na rozwijaniu komunikacji, współpracy oraz wymiany naukowej pomiędzy historykami polskimi i niemieckimi¹⁹¹. Dodatkowo przy Uniwersytecie Wrocławskim funkcjonuje Centrum Studiów Niemieckich i Europejskich im. Willy'ego Brandta wspierane przez DAAD. W zakresie wymiany młodzieży działa od 1991 r. Polsko-Niemiecka Współpraca Młodzieży¹⁹². Projekty polsko-niemieckie wspiera Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej (FWPN). Powstanie FWPN w 1991 r. było wynikiem decyzji o restrukturyzacji polskiego zadłużenia wobec RFN z lat 70. XX w. Stronie niemieckiej zależało, aby spłata kredytu nie hamowała rozwoju gospodarki rynkowej i demokracji w Polsce po 1989 r. Część pożyczki została umorzona, a pozostała część spłacona w walucie polskiej w formie funduszu FWPN, który został powołany do realizacji wspólnych projektów mających na celu osiągnięcie wzajemnego porozumienia i promocji niemieckiej kultury¹⁹³. W obszarze gospodarki Polsko-Niemiecka Izba Przemysłowo-Handlowa (AHK) reprezentuje interesy ok. 1000 firm członkowskich, świadczy usługi w zakresie pośrednictwa w nawiązywaniu kontaktów oraz doradztwa¹⁹⁴. Niemiecki punkt widzenia na wydarzenia polityczne i społeczne prezentuje Deutsche Welle, publiczny niemiecki nadawca radiowo-telewizyjny o międzynarodowym zasięgu. Przekazuje w różnych językach kompleksowy obraz Niemiec, relacjonuje międzynarodowe wydarzenia z uwzględnieniem niemieckiej perspektywy¹⁹⁵. Łącznie na stronie internetowej Ambasady RFN

¹⁹⁰ Por. R. Łoś, *Soft power w niemieckiej polityce zagranicznej*, „Atheneum”, (35) 2012, s. 166-167; J. Gotkowska, *Niemieckie sieci na Wschodzie. Niemiecki soft power w Europie Wschodniej, Azji Centralnej i na Kaukazie Południowym*, „Raport OSW”, (9) 2010, s. 5, 12-20.

¹⁹¹ Niemiecki Instytut Historyczny w Warszawie, *Zadania Instytutu*: <https://www.dhi.waw.pl/pl/instytut/zadania-instytutu.html> (dostęp 27.07.2022).

¹⁹² Polsko-Niemiecka Współpraca Młodzieży: <https://www.pnwm.org/> (dostęp 27.07.2022).

¹⁹³ S. Łodziński, *Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej*, Informacja BSE 443 (Biuro Studiów i Ekspertyz Sejmu RP) Warszawa 1997, s. 55-57: <http://biurose.sejm.gov.pl/info/index.htm>.

¹⁹⁴ Polsko-Niemiecka Izba Przemysłowo-Handlowa, *O AHK Polska*: <https://ahk.pl/pl/meta-navigation/o-nas/> (dostęp 16.08.2022); Deutsche Auslandshandelskammern: <https://www.ahk.de/> (dostęp 16.08.2022).

¹⁹⁵ Por. Redakcja, *Unbiased information for free minds*, „Deutsche Welle”, 02.02.2023: <https://corporate.dw.com/en/unbiased-information-for-free-minds/a-52364943>; M. Jaranowski, *Zagraniczna polityka medialna. Jak to robi Deutsche Welle?*, „Deutsche Welle”, 28.03.2017: <https://www.dw.com/pl/zagraniczna-polityka-medialna-jak-to-robi-deutsche-welle/a-38170713> (dostęp 27.07.2022).

w Warszawie znaleźć można adresy aż 58 instytucji niemieckich lub polsko-niemieckich działających w Polsce w obszarze kultury, edukacji, mediów i gospodarki¹⁹⁶.

¹⁹⁶ Deutsche Vertretungen in Polen, *Deutschland und Polen*: <https://polen.diplo.de/pl-de/02-themen/deutschland-polen> (dostęp 03.03.2023).

Rozdział 4. Zagraniczna działalność fundacji politycznych

4.1. Obszary działań – od lat 60. do współczesności

4.1.1. Pierwsza dekada – Ameryka Łacińska

Pionierską rolę w rozwijaniu działalności międzynarodowej odegrała Fundacja Friedricha Eberta. Już w okresie Republiki Weimarskiej Fundacja nawiązała pierwsze kontakty międzynarodowe w ramach Komisji Mandatowej Ligi Narodów, w szczególności poprzez przyznawanie stypendiów studentom zagranicznym¹. Natomiast w latach 50. FES rozpoczęła programy szkoleniowe dla liderów związków zawodowych i spółdzielni pracowniczych z krajów Trzeciego Świata. Do tych aktywności włączano Niemiecką Konfederację Związków Zawodowych (DGB). Jednym z pierwszych dużych projektów zagranicznych była zapoczątkowana w 1957 r. współpraca z antykomunistyczną regionalną federacją związków zawodowych Organización Regional Interamericana de Trabajadores (ORIT) z siedzibą w Meksyku².

Jednak punktem zwrotnym w rozwoju zagranicznej działalności fundacji było utworzenie BMZ w 1961 r.³ Nowy resort posiadał początkowo dość niejasno określony obszar kompetencji. W związku z tym pierwszy minister współpracy gospodarczej, Walter Scheel, musiał najpierw przekonać partie polityczne i opinię publiczną do własnej koncepcji pomocy rozwojowej⁴. Fundacje postrzegane były przez BMZ jako cenny sojusznik. Zostały więc zaangażowane do zapewnienia „społeczno-politycznej pomocy edukacyjnej w krajach

¹ H. Hättich, *Studienförderung als gesellschaftspolitische Aufgabe. Die Studienförderung der Friedrich-Ebert-Stiftung nach 1947*, w: „Demokratie braucht Demokraten“. *Studienförderung als gesellschaftspolitische Aufgabe*, red. taż, (FES) Bonn 2015, s. 43: <http://library.fes.de/pdf-files/studienfoerderung/11210.pdf> (dostęp 23.06.2021).

² A. Mohr, *The German Political Foundations as Actors in Democracy Assistance*, (Dissertation.com) Boca Raton 2010, s. 86.

³ G. Langguth, *Politische Stiftungen und politische Bildung in Deutschland*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, 43 (34) 1993, s. 39.

⁴ Od momentu zaangażowania się RFN w latach 50. w Rozszerzony Program Pomocy Technicznej ONZ poszczególne resorty konkurowały między sobą o kompetencję wiodącą i środki federalne na pomoc rozwojową. Zasadniczą część środków absorbowwały AA i BMWi. Pojawienie się nowego resortu BMZ w 1961 r. wywołało kontrowersje i wzmogło spory kompetencyjne. AA chciało podporządkować politykę rozwojową realizowanej przez nie polityce zagranicznej, podczas gdy BMZ chciało ściśle rozdzielić te dwa obszary. Dopiero w latach 70. odpowiedzialność za współpracę techniczną i pomoc finansową przejęło ostatecznie BMZ. Por. S. W. Pogorelskaja, *Frei von den Zwängen der Tagespolitik. Die deutschen politischen Stiftungen im Ausland*, (Peter Lang) Frankfurt n. M. 2009, s. 30; D. Dakowska, *Wissen geben, Wissen nehmen. Deutsche parteinahe Stiftungen in Polen*, „Osteuropa”, 55 (8) 2005, s. 127; Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung, *Rückblick und Ausblick. Die Geschichte des Ministeriums*: <https://www.bmz.de/de/ministerium/geschichte> (dostęp 07.03.2023).

rozwijających się”⁵, na którą otrzymały w latach 1962-1972 z BMZ niebagatelne jak na tamte czasy środki w wysokości 296 mln DM⁶. KAS i FNS, śladem FES, utworzyły odpowiednie komórki organizacyjne i szybko rozpoczęły pracę zagraniczną. HSS początkowo powierzała KAS utrzymywanie relacji z zagranicznymi partnerami. Dopiero w 1973 r. zaczęła podejmować własne inicjatywy międzynarodowe. Jednakże projekty HSS w krajach rozwijających się BMZ finansowało dopiero od 1977 r. Również Fundacji Bölla zależało na podjęciu współpracy międzynarodowej, co uczyniła krótko po powstaniu. Natomiast RLS środki z BMZ otrzymała po raz pierwszy w roku 2000⁷.

W latach 60. zagraniczna działalność fundacji stała pod znakiem zimnowojennej konfrontacji oraz paradygmatu modernizacji, która miała doprowadzić do westernizacji Trzeciego Świata. „Żadne państwo, które jest na tyle zamożne, aby udzielać zagranicznej pomocy [rozwojowej], nie zrezygnuje z zastosowania środków [...], które wspierać będą jego specyficzne cele polityczne”⁸. W czasach konkurencji między dwoma blokami chodziło o eksport zachodniego modelu liberalnego i powstrzymywanie ekspansji komunizmu. Początkowo regionalny i polityczny punkt ciężkości pracy niemieckich fundacji położony był na Amerykę Łacińską. Dla KAS region ten pozostał zresztą priorytetowy aż do okresu Jesieni Ludów⁹. Nie bez znaczenia dla obrania tego kierunku były względy geopolityczne i oczekiwania Stanów Zjednoczonych wobec swoich sojuszników. Prezydent Kennedy po przejściu władzy przez Fidela Castro na Kubie obawiał się „efektu domina” i liczył na międzynarodowe zaangażowanie na rzecz stabilizacji w regionie¹⁰. Drugim czynnikiem brany pod uwagę były tradycyjnie dobre stosunki między Ameryką Łacińską a Niemcami, oparte na więzach gospodarczych, sięgających nawet końca XIX w. W tamtym okresie kraje regionu należały do jednych z ważniejszych partnerów handlowych RFN. W latach 50. udział

⁵ Odniesienie do nazw dwóch tytułów budżetowych, z których finansowane były w 1962 r. fundacje polityczne: Tytuł 2303/300 „Förderung von Entwicklungsländern durch bilaterale technische Hilfe“, Tytuł 2302/301 „Förderung von Entwicklungsländern durch bilaterale Maßnahmen der Sozial- und Bildungshilfe“. Por. V. Ronge, U. Pascher, *Die Entwicklungszusammenarbeit der politischen Stiftungen als Beitrag zum Frieden, w: Friedenspolitik in und für Europa*, red. W. Bergen, V. Friden, (Leske, Budrich) Opladen 1999, s. 187.

⁶ Deutscher Bundestag, *Unterrichtung durch die Bundesregierung. Bericht zur Entwicklungspolitik der Bundesregierung*, Drucksache 7/1236, 09.11.1973, s. 41: <https://dserver.bundestag.de/btd/07/012/0701236.pdf> (dostęp 14.07.2021).

⁷ A. Mohr, *The German Political Foundations...*, s. 87.

⁸ S. W. Pogorelskaja, *Frei von den Zwängen...*, s. 30.

⁹ J. Thesing, *Unsere Projektarbeit in Lateinamerika – Eine kritische Bilanz*, niepublikowane, (KAS) Punta del Este 1989, s. 8.

¹⁰ Por. tenże, *Die Konrad-Adenauer-Stiftung in der Welt. Der Beginn der Arbeit des Instituts für Internationale Solidarität*, „Historisch-Politische Mitteilungen”, 19 (1) 2012, s. 305-318; P. Molt, *Christliche Demokratie und internationale Solidarität mit Lateinamerika*, w: *Entwicklungszusammenarbeit und internationale Solidarität. Symposium anlässlich des 80. Geburtstages von Dr. Volkmar Köhler*, red. K. Grabow, (KAS) Berlin 2010, s. 12-16; A. Eckert, *Geschichte der Entwicklungszusammenarbeit*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, 65 (7-9) 2015, s. 5-7.

Ameryki Łacińskiej w niemieckim eksporcie wynosił ok. 12%, a w latach 60. ok. 7%¹¹. Polityka rozwojowa miała stworzyć trwałe podstawy dla niemieckiego eksportu i korzystny klimat dla niemieckich inwestycji¹². W niemieckim interesie leżało modernizowanie gospodarek tych państw i wzrost gospodarczy tworzący rynek konsumentów oraz ustanowienie demokratycznych struktur państwowych otwartych na wymianę handlową. Fundacje polityczne postrzegane były jako instrument służący osiągnięciu tych celów¹³.

Fundacje flankowały jednak niemiecką politykę zagraniczną na swój sposób. Na tym tle dochodziło do spięć na linii AA – fundacje polityczne, zwłaszcza gdy te ostatnie pochodziły z innych środowisk politycznych niż koalicja rządząca w Niemczech. Działo się tak, ponieważ fundacje posiadały bezpośrednie kontakty z partiami partnerskimi czy związkami zawodowymi za granicą i włączały się w różne inicjatywy międzynarodowe, w które rząd federalny nie był zaangażowany. Mogły zrobić więcej niż niemiecka dyplomacja bez oskarżania ich o wtrącanie się w wewnętrzne sprawy innego państwa. Mogły robić to, czego rząd federalny nie mógł lub z różnych powodów nie chciał robić oficjalnymi kanałami. W dokumentach AA z lat 60. wielokrotnie wskazuje się na możliwość wykorzystania fundacji do realizacji celów niemieckiej polityki zagranicznej¹⁴. Owa wzajemna zależność i jednoczesna swoboda działania w oparciu o własne sieci kontaktów prowadziły niekiedy do kuriozalnych sytuacji. FES przez ścisłą współpracę w ramach Międzynarodówki Socjalistycznej uczestniczyła w projektach, które niekoniecznie były akceptowane przez SPD, a w szczególności przez służby zagraniczne, kierowane wówczas przez ministra Gerharda Schrödera z CDU. W połowie lat 60. doszło do tarć między ambasadą RFN w Paragwaju i FES w związku z projektem wspierającym lewicową opozycję wobec reżimu generała Alfredo Stroessnera. Paragwajski dyktator był w tamtym czasie sojusznikiem USA w zwalczaniu lewicowej partyzantki na kontynencie południowoamerykańskim, a także wspierał zgodnie z doktryną Hallsteina wyłączne prawo RFN do reprezentowania całych Niemiec. Pomimo protestów niemieckiego ambasadora i not wysłanych do AA w 1966 r. projekt FES był kontynuowany¹⁵.

¹¹ M. Mols, *Lateinamerika*, w: *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, red. S. Schmidt, G. Hellmann, R. Wolf, (VS Verlag für Sozialwissenschaften) Wiesbaden 2013, s. 545-558.

¹² M. Bohnet, *Geschichte der deutschen Entwicklungspolitik. Strategien, Innenansichten, Erfolge, Misserfolge, Zeitzeugen, Herausforderungen*, (UVK) Monachium 2019, s. 53-54.

¹³ Por. Ch. Wagner, *Die offiziöse Außen- und Entwicklungspolitik der deutschen politischen Stiftungen in Lateinamerika*, w: *Deutschland – Lateinamerika: Geschichte, Gegenwart und Perspektiven*, red. M. Mols, Ch. Wagner, (Verveuter) Frankfurt n. M. 1994, s. 167-228.

¹⁴ Por. *Hausbesprechung. Aktivierung der deutschen Lateinamerika-Politik. 05.03.1968*, w: *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1968*, t. 1, red. H.-P. Schwarz, (Oldenbourg) Monachium 1999, s. 323; S. W. Pogorelskaja, *Frei von den Zwängen...*, s. 32.

¹⁵ S. W. Pogorelskaja, *Frei von den Zwängen...*, s. 34.

Częste były też przypadki, kiedy niemieckie fundacje współdziałały z partiami, które w danym kraju były w opozycji wobec siebie. Nie byłoby w tym nic niezwykłego, gdyby nie zasadnicza różnica w ocenie moralnej tych środowisk. Poza tym różnice te ujawniały też spory wewnątrzniemieckie, między poszczególnymi partiami, o kierunek polityki zagranicznej wobec Ameryki Łacińskiej. KAS współpracowała także po puczu z 1973 r. z chilijską koncesjonowaną chrześcijańsko-demokratyczną Partido Demócrata Cristiano (PDC), twierdząc, że dzięki swojej obecności idee demokratyczne będą mogły rozwijać się w Chile. Z kolei FES po dojściu Pinocheta do władzy demonstracyjnie opuściła kraj wraz ze swoim instytutem badawczym (ILDIS) i przeniosła siedzibę do Ekwadoru. Natomiast HSS nie widziała przeszkód we współpracy z rządem i prawicowymi partiami wspierającymi Pinocheta, jak Renovación Nacional (RN) i Unión Demócrata Independiente (UDI)¹⁶.

Fundacje swoje zdania realizowały poprzez wspieranie uczestnictwa w procesach politycznych wybranych grup interesu (np. związków zawodowych i organizacji pracodawców, stowarzyszeń dziennikarzy, ale też instytucji publicznych, takich jak nadawcy radiowo-telewizyjni i uniwersytety) oraz partii politycznych, co miało wpływ na społeczne i polityczne warunki ramowe rozwoju demokracji. Ponadto skupiały się na działaniach doradczych świadczonych na rzecz rządu i parlamentu. Generalnie grupami docelowymi były elity polityczne, które mogłyby odegrać istotną rolę w demokratyzacji i wprowadzaniu zasad gospodarki wolnorynkowej.

Główne typy projektów wypracowane przez fundacje w tamtym czasie to:

- tzw. projekty instytucjonalne, czyli tworzenie instytucji edukacyjnych lub działania na rzecz rozwoju społeczno-gospodarczego w ramach długoterminowej współpracy,
- zaangażowanie doradców politycznych i gospodarczych bezpośrednio przy organizacjach partnerskich lub rządach,
- organizowanie seminariów w krajach rozwijających się i w Republice Federalnej,
- wyjazdy studyjne osób z krajów rozwijających się do Republiki Federalnej Niemiec¹⁷.

¹⁶ Por. A. Wille, *Gemeinsam für die soziale Demokratie. Vier Jahrzehnte Friedrich-Ebert-Stiftung in Chile*, (FES) Santiago 2007, s. 18-19: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/chile/04978.pdf>; W. Hofmeister, *Die deutschen Christdemokraten und Chile*, „Konrad-Adenauer-Stiftung Auslandsinformationen”, (7) 2004, s. 33-47: https://www.kas.de/documents/252038/253252/7_dokument_dok_pdf_5154_1.pdf/00161ba5-ca46-5230-ee67-8f597a6a491c?version=1.0&t=1539666603822 (dostęp 27.06.2021); J. E. Heufelder, *Pinochets stille Berater*, „Die Zeit”, (35) 22.08.2013, s. 14.

¹⁷ Deutscher Bundestag, *Unterrichtung durch die Bundesregierung. Bericht zur Entwicklungspolitik der Bundesregierung...*, s. 41.

W latach 1962-1975 KAS przeznaczyła ponad 75 mln DM na projekty, które były realizowane głównie we współpracy ze środowiskami chrześcijańsko-demokratycznymi¹⁸. W 1962 r. KAS pomagała w założeniu placówki edukacyjnej Instituto de Formación Demócrata Cristiana (IFEDEC) w Wenezueli, która miała być centrum koordynacyjnym wspierającym rozwój chrześcijańskiej demokracji na kontynencie¹⁹. W Santiago de Chile powstał dzięki wsparciu KAS ośrodek edukacyjny, w którym szkolono liderów społecznych. Fundacja Adenauera podejmowała także od lat 60. współpracę ze związkami zawodowymi zrzeszonymi w chrześcijańsko-demokratycznym Central Latinoamericana de Trabajadores (CLAT). Realizowano również programy dla przedsiębiorców zrzeszonych w chrześcijańskim stowarzyszeniu UNIAPAC, starając się wprowadzać zasady dialogu społecznego opartego na niemieckim modelu korporacjonizmu. Poza tym w gronie organizacji partnerskich lobbowała na rzecz rozwiązań wolnorynkowych oraz umożliwiała kontakty między związkowcami i pracodawcami z regionu z ich niemieckimi partnerami. KAS była też aktywnym partnerem europejsko-amerykańskiej międzynarodówki chadeckiej – Centrist Democrat International²⁰, a także organizacji dachowej Organización Demócrata Cristiana de América (ODCA)²¹.

Początkowo współpraca KAS z partnerami, w tym przede wszystkim z ODCA, nie była łatwa. Miejsce w politycznym spektrum, które zajmowała ze swoimi partnerami KAS, czyli centrum, narażało ją na krytykę ze strony politycznych antypodów. Zwłaszcza w czasach dyktatur wojskowych chadecy często byli szykanowani jako siły opozycyjne, czy też ze swymi żądaniami sprawiedliwości społecznej kojarzeni ze środowiskami komunistycznymi²². Z kolei marksistowska lewica krytykowała wolnorynkowe poglądy chadeków i próbowała ich oczernić jako konia trojańskiego „amerykańskiego kapitalizmu”, spychając ich do pravicowego narożnika²³.

¹⁸ J. Thesing, *Die Konrad-Adenauer-Stiftung in Lateinamerika: 50 Jahre politische Zusammenarbeit*, w: *Internationale Parteienverbände und parteinahe Stiftungen in Lateinamerika*, red. D. Nolte, N. Werz, (Nomos) Baden-Baden 2014, s. 224.

¹⁹ S. W. Pogorelskaja, *Frei von den Zwängen...*, s. 53.

²⁰ Organizacja ta powstała w Santiago de Chile w 1961 r. w wyniku połączenia europejskiej i amerykańskiej organizacji dachowej. Do 1982 r. nosiła nazwę Światowej Unii Chrześcijańskich Demokratów (WUCD). Była to dobra platforma do budowania międzynarodowych kontaktów przez KAS. Por. A. Mohr, *The German Political Foundations...*, s. 150-151.

²¹ Por. J. Thesing, *Die Konrad-Adenauer-Stiftung in Lateinamerika...*, s. 222-223, 225; H.-H. Blomeier, *Einleitung*, w: *Parteien und Parteien-Kooperationen in Lateinamerika*, red. tenże, (KAS) Sankt Augustin – Berlin 2008, s. 9-10.

²² Przykładem może być José Napoleón Duarte, założyciel Partii Chrześcijańsko-Demokratycznej (PCD), który po wygraniu wyborów prezydenckich w Salwadorze w 1972 r. został osadzony w więzieniu przez juntę wojskową, a następnie został zmuszony do emigracji.

²³ F. Priess, *Die Christlich Demokratische Organisation Lateinamerikas (Organización Demócrata Cristiana de América – ODCA)*, w: *Internationale Parteienverbände und parteinahe Stiftungen in Lateinamerika*, red. D. Nolte, N. Werz, (Nomos) Baden-Baden 2014, s. 139-140.

Pomimo trudnych warunków KAS wykazywała dużą efektywność. W literaturze spotkać można pogląd, że fundacje polityczne, bardziej niż jakiegokolwiek inne instytucje niemieckiej współpracy rozwojowej, wywierały skuteczny wpływ na polityczne, gospodarcze i społeczne warunki ramowe w krajach Ameryki Łacińskiej²⁴. Dialog polityczny z partiami i doradztwo służyły za narzędzia wpływu na regulacje prawne – np. think tank KAS w Gwatemali: Asociación de Investigación y Estudios Sociales przygotował projekty ustaw i demokratycznych reform dla rządu Vinicio Cerezo²⁵. Wymienione aktywności w pełni odpowiadają klasycznej definicji lobbingu polegającego na doradztwie i konsultacjach.

4.1.2. Trzecia fala demokratyzacji – Europa Południowa

W latach 70. XX w. niemieckie fundacje zwróciły się ku Europie Południowej, gdzie zaangażowały się w procesy przemian demokratycznych w Portugalii, Hiszpanii i Grecji. Inaczej niż w przypadku krajów rozwijających się, nie chodziło tu o pomoc rozwojową, lecz o ustanowienie w Europie Południowej, czyli bliższym sąsiedztwie, politycznych i społecznych struktur zapewniających stabilność, przewidywalność i bezpieczeństwo. Szczególną aktywność w tym zakresie wykazywał nowy rząd, którego szefem został w 1969 r. Willy Brandt. Z jednej strony Bonn realizowało pragmatyczną politykę *Wandel durch Annäherung*, która w swej południowej wersji opierała się na podobnych zasadach, co koncepcja normalizacji stosunków z blokiem wschodnim w ramach *Ostpolitik*. Chodziło o liberalizację reżimów autorytarnych przez włączenie ich do międzynarodowych inicjatyw (np. w zakresie praw człowieka) i konwergencję systemów. Z drugiej strony wspierano ugrupowania opozycyjne. Strategię Brandta, polegającą na asystowaniu *transiciones* na Półwyspie Iberyjskim, kontynuowali kanclerz Helmut Schmidt i minister spraw zagranicznych Hans-Dietrich Genscher. Jednym z zasadniczych elementów tej polityki było, oprócz umacniania instytucji demokratycznych, wspieranie tych państw w negocjacjach z Europejską Wspólnotą Gospodarczą. Zastosowano tu z powodzeniem zasadę demokratyzacji przez europeizację, którą Niemcy znali zresztą z własnego doświadczenia, wychodząc z powojennej izolacji²⁶.

²⁴ Por. M. S. Loaeza, *The political dimension of Germany's unintentional power. The Konrad Adenauer Stiftung and Mexican democratization*, w: *Non-State Actors and Transnational Relations. The Case of Germany*, red. A.-M. Le Gloannec, (Manchester University Press) Manchester 2007, s. 46-69; J. Thesing, *Die Konrad-Adenauer-Stiftung in Lateinamerika...*, s. 234.

²⁵ Ch. Schulz, *Zieht die Karawane weiter? Die deutsche Zivilgesellschaft und ihre Beziehungen zu Zentralamerika*, w: *Zentralamerika heute. Politik, Wirtschaft, Kultur*, red. S. Kurtenbach i in., (Vervuert) Frankfurt n. M. 2008, s. 824.

²⁶ W. Kaiser, Ch. Salm, *Transition und Europäisierung in Spanien und Portugal. Sozial- und christdemokratische Netzwerke im Übergang von der Diktatur zur parlamentarischen Demokratie*, „Archiv für Sozialgeschichte”, (49) 2009, s. 259-266.

Fundacje polityczne ściśle współpracowały z bliskimi im ideowo siłami prodemokratycznymi. Według fundacji motorem demokratycznych przemian miały być partie polityczne. Na przykład w 1973 r. w Akademii Kurta Schumachera w Bad Münstereifel powstała Portugalska Partia Socjalistyczna (Partido Socialista), założona przez środowiska polityków na uchodźstwie skupione wokół Mário Soaresa, który następnie po rewolucji goździków piastował urzędy ministra spraw zagranicznych, premiera i prezydenta Portugalii. W Hiszpanii po śmierci generała Franco FES wspierała rozwój lewicowego związku zawodowego UGT i Hiszpańskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej (PSOE). Poprzez przedstawicielstwo fundacji w Madrycie niemieccy socjaldemokraci udzielali wsparcia środowiskom związanym z późniejszym premierem Felipe Gonzálezem²⁷.

Również KAS była obecna na Półwyspie Iberyjskim od początku przemian i w 1977 r. otworzyła swoje przedstawicielstwo w Madrycie, odpowiedzialne także za Portugalię. W Hiszpanii utrzymywano relacje z osobistościami i grupami politycznymi, które po śmierci Franco mogłyby przeprowadzić zmiany polityczne w kierunku demokracji. Należy jednak zauważyć, że w przeciwieństwie do SPD, należącej do Międzynarodówki Socjalistycznej, zachodnioeuropejscy chadecy nie mieli żadnych kontaktów w Portugalii przed rewolucją goździków, a w Hiszpanii tylko z niejednolitym sojuszem partii. Początkowo problemem było rozdrobnienie hiszpańskich środowisk chrześcijańsko-demokratycznych. Asumptem do zjednoczenia pięciu partii w koalicję Equipo Demócrata Cristiano del Estado Español były impulsy ze strony organizacji dachowej European Union of Christian Democrats (EUCD) oraz samej Fundacji Adenauera. Niemiecka fundacja rozpoczęła działalność z zakresu edukacji obywatelskiej za pośrednictwem Instytutu Badań Społeczno-Politycznych (INDESP), który miał być centrum edukacji obywatelskiej dla Equipo. Ponadto KAS organizowała w swojej Akademii w Eichholz seminaria i konferencje dla członków różnych bliskich jej ideowo środowisk politycznych. Początkowo były to partie Equipo, następnie Partia Centrum – Unión de Centro Democrático (UCD), a po jej rozpadzie partnerem niemieckich chadeków stała się konserwatywna Partido Popular (PP), której przewodniczący, José María Aznar, piastował urząd premiera w latach 1996-2004. PP została przyjęta do EPL w roku 1991²⁸.

W Portugalii po zamachu stanu z 1974 r. KAS musiała dopiero odnaleźć się w powstającym krajobrazie partyjnym. Początkowo utrzymywała kontakty z tworzącą się wówczas Partido da Democracia Cristã (PDC), której relacje zagraniczne koordynował członek

²⁷ Tamże, s. 265-267.

²⁸ Por. tamże, s. 270; N. Urigüen López de Sandalino, *Von der „traditionellen Freundschaft“ zur „notwendigen Nähe“ – Entwicklung der Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland gegenüber Spanien (1949-1979)*, „Historisch-Politische Mitteilungen“, (20) 2013, s. 90-96.

CSU z portugalskim obywatelstwem, Karl Graf Schönborn. CDU i CSU nie znalazły jednak w tym ugrupowaniu właściwego partnera, ponieważ w portugalskiej opinii publicznej PDC uchodziła za zbyt życzliwą wobec starego reżimu Salazara i Caetana. KAS szybko jednak nawiązała współpracę z innym podmiotem – centrową partią Centro Democrático e Social (CDS), która stała się najważniejszym partnerem CDU/CSU i EUCD w Portugalii. W wyborach do Zgromadzenia Narodowego w 1976 r. CDS uzyskała 16% poparcia. Wcześniej CDS miała otrzymywać znaczne wsparcie finansowe od KAS i CDU na infrastrukturę partii, na własny instytut edukacyjny i na kampanię wyborczą²⁹.

Zaangażowanie się Fundacji w przemianę w ramach trzeciej fali demokratyzacji nie było wolne od kontrowersji. Trafnie opisuje je w odniesieniu do FES portugalski politolog Antonio Muñoz Sánchez: „Wkład FES w gwałtowny wzrost znaczenia Hiszpańskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej i powiązanego z nią Powszechnego Związku Robotników po śmierci Franco był zawsze uważany za wymowny przykład wpływu zewnętrznych aktorów na hiszpańską transformację – podobnie zresztą jak portugalską, gdzie Partia Socjalistyczna Mario Soaresa również otrzymywała ogromną pomoc od niemieckich socjaldemokratów. Jednak ze względu na tradycyjną dyskrekcję niemieckich fundacji politycznych, szczegóły zaangażowania FES w Hiszpanii długo pozostawały nieznane. Co więcej, afera Flicka z 1984 r.³⁰, w której PSOE została oskarżona o otrzymywanie nielegalnych funduszy od FES, doprowadziła do skrajnego upolitycznienia i wypaczenia tej kwestii. Od tego momentu PSOE starała się bagatelizować lub ukrywać przed opinią publiczną zakres wsparcia zewnętrznego otrzymywanego w okresie transformacji; z drugiej strony niektórzy publicyści wyolbrzymiali jego znaczenie i oskarżali hiszpańskich socjalistów o uleganie obcym interesom³¹”.

Jak widać na powyższych przykładach, zaangażowanie się fundacji w państwach Europy Południowej znajdujących się w tranzycji polegało na udzielaniu pomocy wybranym partiom politycznym w tworzeniu struktur i wypracowaniu prodemokratycznego programu. Stosowano przy tym metodę mniej lub bardziej bezpośredniej ingerencji w konkurencję między

²⁹ W. Kaiser, Ch. Salm, *Transition und Europäisierung in Spanien und Portugal...*, s. 272-274.

³⁰ Największa afera korupcyjna w Niemczech lat 80., która wywołała dyskusję na temat finansowania partii politycznych. Punktem wyjścia afery była mająca miejsce w 1975 r. transakcja sprzedaży akcji Daimler-Benz AG należących do koncernu Friedricha K. Flicka. Koncern złożył wniosek o zwolnienie z podatku od tej transakcji. Flick otrzymał zwolnienie z podatku od kolejnych dwóch ministrów gospodarki. Urzędnik fiskusa znalazł w 1981 r. książkę rozchodów głównego księgowego Flicka, w której wymieniono gotówkowe płatności do rąk polityków wszystkich partii w Bundestagu. Na tej liście znajdowali się także byli ministrowie gospodarki odpowiedzialni za zwolnienie Flicka z podatku. W ogniu krytyki znalazły się również fundacje polityczne, którym zarzucano m.in. finansowanie „partyjnej polityki zagranicznej” z pieniędzy niemieckich podatników czy oskarżano o pełnienie roli „pralni brudnych pieniędzy” i służenie wzbogacaniu się bliskich im podmiotów. Por. W. Hubrich, *Deutsches Geld in spanischer Politik*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, (27) 02.02.2000, s. 5; C. Germis, E. Kohn, *Deutschlands geheime Kassen*, „Die Welt”, (27) 02.02.2000, s. 3.

³¹ A. M. Sanchez, *The Friedrich Ebert Foundation and the Spanish Socialists during the Transition to Democracy, 1975-1982*, „Contemporary European History”, 26 (1) 2016, s. 143-144.

wewnętrznymi aktorami politycznymi. Wsparcie otrzymywały podmioty bezpośrednio biorące udział w rywalizacji o władzę. Pomoc ta przejawiała się w doradztwie, ale także we wsparciu działań dających danemu ugrupowaniu politycznemu przewagę konkurencyjną wobec innych partii. Zauważyć należy, że tego typu praktyki w zdecydowanej większości projektów zagranicznych realizowanych przez fundacje należały do rzadkości. Niemniej jednak pojawiały się i wzbudzały zarówno w kraju przyjmującym pomoc, jak i w Niemczech uzasadnioną krytykę. Wprawdzie udział krajów zachodnich w demokratyzacji Hiszpanii i Portugalii jest w literaturze oceniany generalnie pozytywnie³², a same fundacje uważają, że ich rola została doceniona³³, ale jednak w okresie tym doszło do skandali korupcyjnych w Niemczech, w których pojawiały się fundacje polityczne. W latach 80. głośnym echem odbił się tzw. skandal Flicka. W związku z tą aferą korupcyjną zapadły wyroki skazujące prominentnych polityków niemieckich, zaś Bundestag powołał komisją śledczą. W raporcie końcowym komisji z 1986 r. wykazano, że w latach 70. FES mogła otrzymać milionowe darowizny na finansowanie demokratyzacji Hiszpanii, Portugalii i Ameryki Łacińskiej³⁴. W latach 1999-2000 media rozpisywały się o *Kohlgate*, którego jedną z odsłon było ujawnienie tzw. *Reptilienfonds*, czyli tajnego konta, z którego niemieckie służby finansowały hiszpańskie i portugalskie partie w latach 70. i 80.³⁵ Badania finansów fundacji przeprowadzone przez Federalny Trybunał Obrachunkowy (BRH) nie wykazały jednak w tym okresie nieprawidłowości³⁶.

Przypomnieć należy, że zgodnie z wytycznymi współpracy fundacji z rządem federalnym z 1973 r. niemieckie fundacje nie mogą uczestniczyć w wewnętrznych sporach politycznych w krajach przyjmujących pomoc rozwojową, np. w kampaniach wyborczych³⁷. Stanowisko to wybrzmiało pośrednio w zaleceniu utrzymania dystansu w stosunku do macierzystych partii politycznych w wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 1986 r. i 1992 r. Powtarzane jest też w kolejnych dokumentach regulujących finansowanie zagranicznych

³² Np. W. Merkel, *Systemtransformation: Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung*, (VS Verlag) Wiesbaden 2010, s. 169-204.

³³ W. Böhrer, *Die Rolle der politischen Stiftungen in der deutschen Entwicklungspolitik*, „Konrad-Adenauer-Stiftung Auslandsinformationen”, (6) 2005, s. 11.

³⁴ Deutscher Bundestag, *Beschlußempfehlung und Bericht des 1. Untersuchungsausschusses nach Artikel 44 des Grundgesetzes*, Drucksache 10/5079, 21.02.1986, s. 56-57: <https://dserv.bundestag.de/btd/10/050/1005079.pdf> (dostęp 17.07.2021).

³⁵ Por. J. G. Vilatella, *Die verlorene Ehre des Helmut Kohl. Die Wahrheit der korrumpierten Politiker: Demokratie ist teuer*, „Süddeutsche Zeitung”, 03.03.2000, s. 17; M. Inacker, *Spendenaffäre: Ex-Finanzmanager Lühje belastet auch den ehemaligen Generalsekretär. Der Herrscher im Finanzreich der CDU packt aus*, „Die Welt”, (98) 27.04.2000, s. 2.

³⁶ S. W. Pogorelskaja, *Frei von den Zwängen...*, s. 59.

³⁷ Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit, *Grundsätze für die entwicklungspolitische Zusammenarbeit zwischen der Bundesregierung und den politischen Stiftungen*, w: *Zweiter Bericht über die vom Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit geförderte Arbeit der Politischen Stiftungen in Entwicklungsländern. Dem Ausschuss für wirtschaftliche Zusammenarbeit des Deutschen Bundestages vorzulegen*, (BMZ) Bonn 1973, s. 69.

projektów fundacji przez AA³⁸ czy inne resorty. Fundacje nie mogą przekazywać bezpośrednio środków finansowych zagranicznej partii, np. poprzez darowizny. W swojej pracy opierają się na projektach realizowanych we współpracy z podmiotami innymi niż partie polityczne, co nie oznacza, że w efekcie beneficjentami tych działań nie są określone partie. Owymi innymi podmiotami mogą być nawet bliskie danej partii, ale prawnie od niej niezależne stowarzyszenia, fundacje czy instytuty badawcze³⁹.

4.1.3. Państwa zachodnie

Jednym z pierwszych państw zachodnich, gdzie niemieckie fundacje otworzyły swoje przedstawicielstwa, były Stany Zjednoczone. Jako pierwsza swoje biuro w Waszyngtonie otworzyła KAS w 1977 r. Cele realizowane w USA różniły się od tych podejmowanych przez fundacje w państwach rozwijających lub demokratyzujących się. Działalność ich nie była finansowana przez BMZ, lecz przez AA. Program Fundacji Adenauera w USA w tamtym czasie opierał się na wymianie między amerykańskimi i niemieckimi politykami, naukowcami i dziennikarzami informacji dotyczących polityki zagranicznej i bezpieczeństwa⁴⁰. Chodziło o identyfikację politycznych partnerów i nawiązanie z nimi dialogu w celu demontażu negatywnych stereotypów obciążających stosunki z USA, budowania dobrych relacji i konsultacji stanowisk. Fundacje były pośrednikami nie tylko między elitami, ale też między społeczeństwami. Ważną rolę odgrywała współpraca z amerykańskimi środowiskami żydowskimi. Od początku fundacje współpracowały z American Jewish Committee z siedzibą w Nowym Jorku⁴¹. W okresie zjednoczenia formułowane były w Waszyngtonie ambiwalentne oceny co do przyszłej roli Niemiec w Europie. Z tego powodu biura fundacji starały się przekazać amerykańskim partnerom zróżnicowany obraz zjednoczonych Niemiec, ich polityki zagranicznej i koncepcję integracji europejskiej⁴².

Ponadto fundacje zajmowały się tematami wynikającymi z ich agendy i obszarów zainteresowań. FES skoncentrowała się na reformach społecznych, polityce ochrony środowiska, zmianach społecznych związanych z nowymi technologiami komunikacji, zmianach demograficznych i kwestiach zdrowotnych. Natomiast KAS prowadziła programy w

³⁸ Auswärtiges Amt, *Richtlinien für die Förderung der politischen Stiftungen bei gesellschaftspolitischen Maßnahmen durch das Auswärtige Amt (FR-AA)*, 01.11.2019: http://www.verwaltungsvorschriften-im-internet.de/bsvwvbund_05122019_011930400.htm (dostęp 01.03.2023).

³⁹ Por. M. Pinto-Duschinsky, *Foreign political aid: the German political foundations and their US counterparts*, „International Affairs”, 67 (1) 1991, s. 38-42; S. W. Pogorelskaja, *Frei von den Zwängen...*, s. 40-41.

⁴⁰ G. Beaugrand, *Die Konrad-Adenauer-Stiftung. Eine Chronik in Berichten und Interviews mit Zeitzeugen*, (KAS) Sankt Augustin 2003, s. 183.

⁴¹ Tamże, s. 184.

⁴² Tamże.

zakresie polityki bezpieczeństwa, transatlantyckiej wymiany handlowej oraz w dziedzinie wymiany uniwersyteckiej i naukowej. HSS koncentrowała się na polityce bezpieczeństwa, problemie broni masowego rażenia oraz zmianach demograficznych i ich konsekwencjach społecznych, ekonomicznych i politycznych. HBS podejmowała tematy progresywne, ekologiczne i globalne. Natomiast RLS nie ma swojego biura w USA⁴³.

Obecnie praca niemieckich fundacji polega m.in. na informowaniu niemieckich środowisk politycznych i multiplikatorów o rozwoju sytuacji w USA poprzez swego rodzaju „system wczesnego ostrzegania”, aby w razie potrzeby łączyć napięcia na płaszczyźnie politycznej lub określać możliwe obszary współpracy. Służy temu przykładowo realizowany przez KAS *Congressional Staffer Programme*, w ramach którego doradcy administracji rządowej, członkowie Kongresu, Senatu oraz Partii Republikańskiej i Demokratycznej uczestniczą w wymianie ze swoimi „odpowiednikami” w Niemczech i Europie⁴⁴.

Drugim szczególnie ważnym dla niemieckich fundacji miejscem jest Bruksela. Obecnie wszystkie fundacje posiadają w „stolicy Europy” swoje przedstawicielstwa. Już w 1973 r. działalność rozpoczęło tu biuro FES, a w 1978 r. – KAS. Z biegiem lat dołączyły do nich pozostałe fundacje. Zasadniczym celem fundacji jest pośrednictwo w przekazywaniu informacji i analiz dotyczących niemieckiej polityki europejskiej grupom docelowym w Brukseli i odwrotnie – dostarczanie *know how* oraz usług doradczych społeczno-politycznym decydom w Niemczech. Pełnią one rolę swoistego rzecznika interesów (idei, partii, rządu czy innych grup) oraz think tanku próbującego diagnozować aktualne trendy w Europie oraz samodzielnie kształtować agendę europejską. Kluczowe jest rozwijanie kontaktów i utrzymywanie networków. Wśród partnerów fundacji znajdują się przede wszystkim: Parlament Europejski, Komisja Europejska, Sekretariat Generalny Rady, biuro Wysokiego Przedstawiciela ds. Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa, Komitet Regionów oraz Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny. Fundacje utrzymują również kontakty robocze ze Stałym Przedstawicielstwem Republiki Federalnej Niemiec oraz przedstawicielstwami innych państw członkowskich, biurem łącznikowym niemieckiego Bundestagu, przedstawicielstwami niemieckich krajów związkowych oraz przedstawicielami niemieckich i europejskich organizacji pozarządowych i przedsiębiorstw w Brukseli. Wśród partnerów znajdują się również: NATO, a także Europejska Sieć Fundacji Politycznych (ENoP) oraz

⁴³ N. Renvert, *Mission Possible? Die Rolle der deutschen parteinahen Stiftungen in den USA*, „DAAD/AICGS Working Paper”, 2011, s. 16-19: <https://www.aicgs.org/site/wp-content/uploads/2011/10/Renvert-final-ger.pdf> (dostęp 12.07.2021); Heinrich-Böll-Stiftung. Washington DC: <https://us.boell.org/> (dostęp 12.07.2021); Konrad-Adenauer-Stiftung. Auslandsbüro Washington DC: <https://www.kas.de/de/web/usa/home> (dostęp 12.07.2021).

⁴⁴ Konrad-Adenauer-Stiftung. Auslandsbüro Washington DC, *Über uns*: <https://www.kas.de/de/web/usa/ueber-uns> (dostęp 03.03.2023).

organizacje dachowe zrzeszające europejskie fundacje polityczne, związki zawodowe, organizacje branżowe czy think tanki polityczne i organizacje społeczne⁴⁵.

Fundacje realizują również bilateralny dialog z państwami europejskimi. W latach 80. fundacje zwróciły się też w stronę zachodnich krajów uprzemysłowionych i otworzyły biura w Paryżu, Londynie czy Rzymie, a w kolejnych latach w innych europejskich stolicach⁴⁶.

4.1.4. Obecne regionalne i tematyczne punkty ciężkości

Współcześnie fundacje utrzymują gęstą sieć kontaktów międzynarodowych, obecne są na wszystkich kontynentach i realizują tysiące projektów rocznie⁴⁷. Ważnym stałym punktem odniesienia dla fundacji były interesy gospodarcze Niemiec, dla których starały się tworzyć sprzyjający klimat polityczny. Dobrze widać to na przykładzie ewolucji profilu działania fundacji w regionie Azji i Pacyfiku, który w ostatnich dekadach wykazuje niezwykle dynamiczny wzrost gospodarczy. Stosunki Niemiec i Europy z tym regionem nabierają coraz większego znaczenia, również w wymiarze wymiany handlowej. Jednocześnie region charakteryzuje się wyjątkową różnorodnością struktur i systemów politycznych. Tematy, partnerzy i metody fundacji, obecni w prawie wszystkich krajach regionu, odzwierciedlają tę różnorodność. Celem fundacji jest „wzmacnianie struktur współpracy międzynarodowej, które są niezbędne dla wzrostu gospodarczego, stabilności politycznej i bezpieczeństwa w zglobalizowanym świecie. Zgodnie z wytycznymi rządu federalnego dotyczącymi Indo-Pacyfiku Niemcy chcą wnieść aktywny wkład w kształtowanie regionalnego i międzynarodowego ładu w regionie Indo-Pacyfiku”⁴⁸. W tym celu fundacje ściśle współpracują ze Stowarzyszeniem Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ASEAN) i partnerami w takich krajach, jak Australia, Indie, Japonia, Nowa Zelandia i Korea Południowa. Niezwykle ważnym i specyficznym krajem z punktu widzenia fundacji są Chiny. FES od ponad 30 lat realizuje projekty w Chinach w zakresie doradztwa i budowania potencjału dla realizacji polityki reform i otwarcia. Już w 1979 r. pierwsi chińscy eksperci ds. mediów wzięli udział w programach

⁴⁵ A. Mohr, *The German Political Foundations...*, s. 81-83; Friedrich-Ebert-Stiftung. EU Office: <https://brussels.fes.de/about/eu-office>; Konrad-Adenauer-Stiftung. Europabüro Brüssel: <https://www.kas.de/de/web/bruessel/ueber-uns>; Hanns-Seidel-Stiftung. Europa-Büro Brüssel: <https://www.hss.de/ueber-uns/standorte/bruessel/>; Heinrich-Böll-Stiftung. Brussels Office: <https://eu.boell.org/en>; Rosa-Luxemburg-Stiftung. Büro Brüssel: <https://www.rosalux.eu/de/topic/1580.aufgaben-und-arbeit.html> (dostęp 22.07.2021).

⁴⁶ P. von zur Mühlen, *Die internationale Arbeit der Friedrich-Ebert-Stiftung. Von den Anfängen bis zum Ende des Ost-West-Konflikts*, (Dietz) Bonn 2007, s. 185-197; G. Beaugrand, *Die Konrad-Adenauer-Stiftung...*, s. 181-185.

⁴⁷ Tylko w 2021 r. KAS przeprowadziła na całym świecie ponad 2600 projektów, w których udział wzięło ponad 580 000 uczestników. Por. Konrad-Adenauer-Stiftung, *Jahresbericht 2021*, (KAS) Berlin 2022, s. 20.

⁴⁸ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Europäische und Internationale Zusammenarbeit. Asien und Pazifik*: <https://www.kas.de/de/web/europaeische-und-internationale-zusammenarbeit/asien-und-pazifik> (dostęp 30.07.2021).

edukacyjnych FES w Niemczech⁴⁹. Od 1996 r. KAS ma swoje biuro w Pekinie, a kolejne otwarto w 2001 r. Szanghaju. Cele programu KAS są podobne jak FES. Chodzi o wzmocnienie kontaktów dwustronnych i wspieranie procesu reform przez włączanie Chin do inicjatyw wielostronnych. Jedną z głównych metod pracy jest tu wymiana naukowa, ekonomiczna i technologiczna⁵⁰.

Przeгляд liczby biur zagranicznych fundacji oraz środków, które angażują we współpracę międzynarodową, może dać pogląd na rozkład akcentów regionalnych i skalę działalności⁵¹.

KAS posiada 111 biur zagranicznych, w tym 39 w Ameryce Północnej i Europie – to najwięcej w porównaniu z innymi regionami. Wskazywać może to na znaczenie, jakie fundacja przywiązuje do zagadnień integracji europejskiej i kwestii transatlantyckich. W budżecie na 2020 r. przewidziane były łączne wydatki KAS na współpracę międzynarodową w wysokości 109,22 mln euro⁵². FES utrzymuje 108 biur zagranicznych i w 2020 r. przeznaczyła na ten cel 109,87 mln euro⁵³. Regionalne punkty ciężkości rozłożone są podobnie jak w przypadku KAS. FNS realizuje projekty w 60 krajach, posiada 44 biura zagraniczne i w 2020 r. przeznaczyła 37,5 mln euro na projekty międzynarodowe, w tym najwięcej (26,7%) na projekty w Azji Południowo-Wschodniej i Południowej⁵⁴. RLS dysponuje 28 biurami zagranicznymi. Ponad 56% środków przeznacza na projekty międzynarodowe⁵⁵. HBS posiada 33 biura zagraniczne i wydatkowała na ten cel 36,2 mln euro, co stanowiło 43,33% łącznych wydatków fundacji w 2019 r. Aż 33,47% tej kwoty to wydatki na współpracę bilateralną i multilateralną w Europie⁵⁶. HSS ma 56 biur i filii zagranicznych, a w 2020 r. w budżecie po stronie wydatków zaplanowała kwotę 34,27 mln euro⁵⁷.

⁴⁹ Friedrich-Ebert-Stiftung. China, *The work of FES in China*: <http://www.fes-china.org/en/about-en.html> (dostęp 20.07.2021).

⁵⁰ Konrad-Adenauer-Stiftung. Auslandsbüro China, *Das Länderprogramm der Konrad-Adenauer-Stiftung in China*: <https://www.kas.de/de/web/china/ueber-uns> (dostęp 30.07.2021).

⁵¹ W. Ziętara, *Niemieckie fundacje polityczne. Geneza, finanse, struktury*, w: *Think tanki i fundacje polityczne. Wybrane problemy*, red. tenże, (UMCS) Lublin 2017, s. 100-102.

⁵² Konrad-Adenauer-Stiftung, *Jahresbericht. Einblicke in das Jahr 2020*, (KAS) Berlin 2021, s. 22, 80: <https://www.kas.de/documents/252038/11055681/Jahresbericht+2020.pdf/2d8f9e33-a3c2-52c0-c1e9-2c1db4d08e38?version=1.0&t=1624013074651> (dostęp 22.07.2021).

⁵³ Friedrich-Ebert-Stiftung, *Jahresbericht 2020*, (FES) Berlin 2021, s. 48, 60: <https://library.fes.de/pdf-files/fes/17940/jb-2020.pdf> (dostęp 22.07.2021).

⁵⁴ Friedrich-Naumann-Stiftung, *Jahresbericht 2020*, (FNS) Poczdam 2021, s. 162: https://www.freiheit.org/sites/default/files/2021-04/fnf_jb_2020_web20final.pdf; Friedrich-Naumann-Stiftung, *Internationale Politik. Standorte*: <https://www.freiheit.org/de/thema/internationale-politik> (dostęp 22.07.2021).

⁵⁵ Rosa-Luxemburg-Stiftung, *Jahresbericht 2020 der Rosa-Luxemburg-Stiftung*, (RLS) Berlin 2021, s. 46-49: https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/Jahresberichte/Jahresbericht_2020_dt.pdf; Rosa-Luxemburg-Stiftung, *Zentrum für Internationalen Dialog*: <https://www.rosalux.de/stiftung/zid> (dostęp 22.07.2021).

⁵⁶ Heinrich-Böll-Stiftung, *Jahresbericht 2019*, (HBS) Berlin 2020, s. 1, 54-56: https://www.boell.de/sites/default/files/2020-05/Jahresbericht_2019.pdf (dostęp 22.07.2021).

⁵⁷ Hanns-Seidel-Stiftung, *Jahresbericht 2020. Eine Leistungsbilanz*, (HSS) Monachium 2021, s. 58, 61-63: <https://www.hss.de/publikationen/jahresbericht-2020-pub1850/> (dostęp 22.07.2021).

Tabela 3. Liczba biur zagranicznych niemieckich fundacji politycznych (stan na 2019-2020 r.)

Region	KAS	FES	FNS	RLS	HBS	HSS
Ameryka Północna	3	3	1	1	1	1
Ameryka Łacińska	17	17	5	4	5	8
Europa	36	33	11	11	12	15
Azja / Pacyfik	22	22	14	5	6	17
Afryka Północna / Bliski Wschód	14	11	7	4	5	5
Afryka Subsaharyjska	19	22	6	3	4	10
Razem	111	108	44	28	33	56

Źródło: Opracowanie własne⁵⁸.

Podkreślić należy, że biura zagraniczne różnią się od siebie zakresem i specyfiką działania, liczbą pracowników i poziomem finansowania. Przykładowo, dużym biurem jest przedstawicielstwo KAS w Brukseli, które posiada 10 stałych pracowników, a biuro odpowiedzialne za Kaukaz Południowy w Tbilisi – aż 12. Mniejszym biurem jest przedstawicielstwo KAS w Wilnie, tylko z trzema pracownikami. Mniejsze biura mogą mieć tylko jednego pracownika. Może to być nawet nie pracownik oddelegowany z Niemiec, lecz pracownik miejscowy dysponującym skromnym biurem. Tak przez lata funkcjonowało przedstawicielstwo Fundacji Naumanna w Polsce. W niektórych państwach fundacje nie posiadają swoich przedstawicielstw lub instytucjonalnych partnerów. Pomimo tego realizowane są tam projekty koordynowane przez centralę lub biura mieszczące się w innych krajach, np. projekty KAS na Białorusi prowadzi od 2007 r. biuro na Litwie⁵⁹.

4.2. Fundacje polityczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej

4.2.1. Uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne demokratyzacji regionu

Pojęcie „Europa Środkowa i Wschodnia” budzi dużą dyskusyjność interpretacyjną. Jest to subregion kontynentu europejskiego, lecz jego granice nie są jednoznacznie określone. Wiąże się to z brakiem kryterium pozwalającego wyczerpująco scharakteryzować i odróżnić tę

⁵⁸ Tabela opracowana na podstawie sprawozdań rocznych fundacji za lata 2019-2020 oraz stron internetowych fundacji – patrz wcześniejsze przypisy. Zaznaczyć należy, że dane publikowane przez fundacje różnią się od siebie w zakresie stosowanych kryteriów zagranicznej obecności. KAS i FES za biura zagraniczne uważają swoje przedstawicielstwa, natomiast mniejsze fundacje, jak FNS czy HSS, wskazują także na zagraniczne podmioty, które realizują jedynie zlecone zadania fundacji w danym kraju (np. odrębne instytuty badawcze lub NGO).

⁵⁹ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Europa und Internationales*: <https://www.kas.de/de/europa-und-internationales>; Konrad-Adenauer-Stiftung, Auslandsbüro Belarus: <https://www.kas.de/de/web/belarus> (dostęp 03.03.2023).

część Europy od innych regionów⁶⁰. W niemieckiej politologii i publicystyce najczęściej Europa Środkowo-Wschodnia odnosi się do państw Grupy Wyszehradzkiej, ewentualnie dodatkowo do państw bałtyckich oraz Słowenii, rzadziej do Rumunii i Bułgarii⁶¹.

Z perspektywy niemieckich fundacji politycznych Europa Środkowo-Wschodnia obejmuje kraje znajdujące się niegdyś w strefie wpływów ZSRR lub będące jego częścią składową, z którymi UE podpisała układy stowarzyszeniowe w latach 90. i które uzyskały członkostwo w 2004 i 2007 r. Przykładowo, istniejący w FES do 2020 r. referat Europy Środkowej i Wschodniej (włączony później do referatu UE / Ameryka Północna) zajmował się krajami wyszehradzkimi i bałtyckimi⁶². Natomiast programy regionalne KAS dotyczyły państw byłego bloku wschodniego, które uzyskały członkostwo w UE: państw wyszehradzkich, bałtyckich oraz Bułgarii i Rumunii⁶³. Na potrzeby dalszego wywodu autor stosować będzie pojęcie Europy Środkowo-Wschodniej przede wszystkim w odniesieniu do państw Grupy Wyszehradzkiej.

Do uwarunkowań zewnętrznych demokratyzacji Europy Środkowo-Wschodniej zalicza się prodemokratyczną działalność aktorów zewnętrznych. Zewnętrznej pomocy w wychodzeniu z komunizmu przypadła podwójna rola. Miała być ona po pierwsze katalizatorem dalszej liberalizacji i demokratyzacji, po drugie czynnikiem łagodzącym negatywne efekty okresu przejściowego⁶⁴. Jedną z pierwszoplanowych ról odegrała w tamtym czasie RFN.

Z perspektywy Niemiec demokratyzacja regionu wiązała się z potrzebą jego europeizacji. Uważano, że rozszerzenie UE na wschód jest niezbędne dla politycznej i ekonomicznej stabilizacji Europy Środkowej i Wschodniej. Wychodzono z założenia, że jej peryferyjne położenie w UE sprawia, że jest podatna na polityczną i ekonomiczną niestabilność, cechującą państwa przechodzące transformację. Wraz z końcem zimnej wojny załamał się system równowagi sił, który zapewniał stabilizację relacji między państwami Europy

⁶⁰ Por. A. Czarnocki, *Europa Środkowa, Europa Środkowowschodnia – geopolityczne a historyczno-kulturowe rozumienie pojęć*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K”, 1 (2) 1994, s. 23-35.

⁶¹ Por. H. Dörrenbächer, *Die Bundesrepublik im Prozess der Annäherung an Mittel- Osteuropa*, w: *Deutschland in den neunziger Jahren: Politik und Gesellschaft zwischen Wiedervereinigung und Globalisierung*, red. W. Süß, (Leske, Budrich) Opladen 2002, s. 317; B. Lippert, G. Umbach, *Verwaltungen in Mittel- und Osteuropa unter Europäisierungsdruck: Phasen – nationale Differenzierungen – Szenarien*, „Integration”, 27 (1-2) 2004, s. 56; K.-O. Lang, *Systemtransformation in Ostmitteleuropa: Eine erste Erfolgsbilanz*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, (15) 2001, s. 13; K. Brill, *Transformation in Mittel- und Osteuropa. Was vom Umsturz von 1989 bleibt*, „Süddeutsche Zeitung”, 27.12.2014: <https://www.sueddeutsche.de/politik/transformation-in-mittel-und-osteuropa-was-vom-umsturz-von-1989-bleibt-1.2281697> (dostęp 13.03.2023).

⁶² *Jahresbericht der Friedrich-Ebert-Stiftung e.V. Jahresbericht 2020 / Perspektiven 2021*, (FES) Berlin 2021, s. 56-57.

⁶³ Np. Konrad-Adenauer-Stiftung, *Neuantrag 2009-2011. Regionalprogramm. Neue EU-Mitgliedsländer*, niepublikowane, (KAS) Berlin 2009.

⁶⁴ E. Sandschneider, *Externe Demokratieförderung. Theoretische und praktische Aspekte der Außenunterstützung von Transformationsprozessen*, (CAP) Monachium 2003, s. 29; Monachium 2003: http://www.cap.lmu.de/download/2003/2003_sandschneider.pdf (dostęp 01.03.2023).

Zachodniej, Środkowej i Wschodniej. Ekspansja zachodnich systemów integracyjnych UE i NATO była zgodna z logiką rozszerzania ram współpracy ponadnarodowej w celu przywrócenia równowagi sił. Poparcie Niemiec dla przystąpienia do UE Polski i innych państw Europy Środkowo-Wschodniej opierało się w dużej mierze na ich zainteresowaniu rozszerzeniem strefy stabilności (bezpieczeństwa i dobrobytu) na najbliższe kraje sąsiedzkie oraz przesunięciem strefy niestabilności na wschód, za wschodnią granicę Polski. To zainteresowanie stabilnością, które miało zostać osiągnięte poprzez wspieranie procesów transformacji gospodarczej i politycznej, można wyjaśnić, odwołując się do historycznych doświadczeń Niemiec. Przyczyny upadku Republiki Weimarskiej upatrywano w braku bezpieczeństwa ekonomicznego, które pociągnęło za sobą radykalizację nastrojów politycznych. Zainteresowanie Niemiec rozwojem gospodarczym u wschodnich sąsiadów nie wynikało tylko z altruizmu. Interes gospodarczy zależnej od eksportu Republiki Federalnej w stałym i niezakłóconym dostępie do rynków państw Europy Środkowej i Wschodniej był jednym z wiodących motywów zaangażowania Niemiec w rozszerzenie UE na wschód. Pogłębianie więzi gospodarczych z krajami regionu, zwłaszcza z Polską, czyli największym państwem z tej grupy i jednocześnie bezpośrednim sąsiadem, w ramach jednolitego rynku europejskiego, dawało niemieckiej gospodarce szansę na wzrost. Takie możliwości wzrostu są jednak możliwe tylko wtedy, gdy niemieckie firmy mogą inwestować w stabilnych warunkach politycznych⁶⁵. Zgodnie z zasadą mocarstwa cywilnego chciano niemieckie interesy realizować poprzez europejski multilateralizm. Alternatywą dla „europeizacji” byłaby błędna próba, jak stwierdzono w dokumencie Schäublego-Lamersa z 1994 r., „ustabilizowania Europy Wschodniej w pojedynkę i w tradycyjny sposób”⁶⁶. Lamers uznawał rozszerzenie za „kwestię moralności i samookreślenia”. Autorzy dokumentu uznali, że jedynym sposobem powstrzymania zjednoczonych Niemiec przed przejęciem roli hegemonu w Europie Środkowej i Wschodniej jest rozszerzenie Unii. Niemcom, ze względu na położenie geograficzne, potencjał gospodarczy oraz pamięć historyczną, powinno szczególnie zależeć na przewyżczeniu podziału Europy⁶⁷.

Oprócz pomocy bilateralnej, w której przodowali Niemcy, zaangażowane w tworzenie systemów demokratycznych i wolnorynkowych były organizacje międzynarodowe: UE, Rada Europy, OECD, Międzynarodowy Fundusz Walutowy (IMF), Bank Światowy, GATT oraz pośrednio NATO.

⁶⁵ A. Zięba, *Rola Niemiec w rozszerzaniu Unii Europejskiej*, (Poltext) Warszawa 2010, s. 22-29, 50-57.

⁶⁶ *Überlegungen zur europäischen Politik. Vorschläge für eine Reform der Europäischen Union*, „CDU-Dokumentation”, (1) 1995, s. 5.

⁶⁷ Tamże.

OECD stworzyła dla krajów Europy Środkowej i Wschodniej osobną kategorię państw znajdujących się w tranzycji i ujęła ją w liście DAC w 1993 r. pod nazwą: *Central and Eastern European Countries and New Independent States of the former Soviet Union (CEEC/NIS)*. W odróżnieniu do krajów rozwijających się, otrzymujących pomoc rozwojową ODA, do państw CEEC/NIS kierowane były programy pomocowe (Official Aid – OA), które miały wzmocnić procesy wolnorynkowe i demokratyczne w duchu Paryskiej Karty Nowej Europy. W tej grupie znalazły się: Białoruś, Bułgaria, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Polska, Rosja, Rumunia Słowacja, Ukraina, Węgry. Wraz z rozszerzeniem UE na wschód i wzrostem dochodu narodowego per capita w państwach Europy Środkowej i Wschodniej, kategoria CEEC/NIS została zlikwidowana⁶⁸. Państwa z tej listy z beneficjentów pomocy stały się krajami świadczącymi ODA na rzecz innych.

W Niemczech szybko dostrzeżono potrzebę wypracowania metod wsparcia dla transformujących się państw Europy Środkowej i Wschodniej. Już w listopadzie 1989 r. wprowadzono do budżetu federalnego w planie wydatków BMZ na 1990 r. pozycję na wspieranie przemian w Polsce i na Węgrzech w wysokości 11 mln DM. W 1991 r. obszar wspierania BMZ rozszerzono o kolejne kraje Europy Wschodniej, a finansowanie zwiększono do 120 mln DM⁶⁹. W 1993 r. zainicjowano międzyresortowy program TRANSFORM, który w byłym bloku wschodnim miał ugruntować demokrację, państwo prawa i pluralizm. Programem objęte były: Białoruś, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Polska, Rosja, Słowacja, Ukraina i Węgry. W latach 1994-2004 przeznaczono na jego realizację 843 mln euro, z czego 10% przypadło na wsparcie reform w Polsce. Po rozszerzeniu UE w 2004 r. program w tym formacie rozwiązano⁷⁰. Spowodowało to zmiany w praktyce wspierania i w związku z tym obecnie do nowych państw członkowskich kierowane są inne programy niż do pozostałych krajów regionu znajdujących się poza Unią.

Istotnym czynnikiem dynamizującym wolnorynkowe reformy były inwestycje bezpośrednie. Uniemożliwiły rządy oligarchii i wpłynęły na kierunek rozwoju modelu gospodarczego. Jedno z czołowych miejsc zajęły inwestycje niemieckie, wspierane środkami publicznymi. W tym zakresie ważną rolę odegrały: państwowy bank rozwoju (KfW), niemiecka spółka inwestycyjno-rozwojowa (DEG), Europejski Bank Inwestycyjny, wymieniony wyżej

⁶⁸ Organisation for Economic Cooperation and Development, *History of DAC. Lists of aid recipient countries*: <http://www.oecd.org/dac/stats/historyofdaclistsofaidrecipientcountries.htm> (dostęp 01.03.2023).

⁶⁹ Deutscher Bundestag, *Unterrichtung durch die Bundesregierung. Neunter Bericht zur Entwicklungspolitik der Bundesregierung*, Drucksache 12/4096, 13.01.1993, s. 43: <https://archive.org/details/ger-bt-drucksache-12-4096>. Por. M. E. Rotter, *Faktor Bürokratie. Der Einfluss bürokratischer Politik auf deutsche und amerikanische Demokratieförderung in Polen und der Ukraine*, (LIT) Berlin 2011, s. 244-246, 261.

⁷⁰ Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung, *Materialien. Zwölfter Bericht zur Entwicklungspolitik der Bundesregierung*, (BMZ) Bonn 2005, s. 136.

program TRANSFORM i przede wszystkim gwarancje rządowe dla inwestycji zagranicznych. W latach 1992-1996 Republika Federalna przeznaczyła na wsparcie inwestycji bezpośrednich w Europie Środkowo-Wschodniej blisko 7 mld DM⁷¹. Głównym obszarem inwestycji były państwa Grupy Wyszehradzkiej. W rezultacie gospodarki Niemiec i państw Europy Środkowej ściśle się ze sobą powiązały. Mówi się wręcz o powstaniu środkowoeuropejskiego klastra przemysłowego zintegrowanego z niemieckimi globalnymi koncernami⁷². Niemcy stały się dla państw Grupy najważniejszym partnerem gospodarczym i odwrotnie – wyszehradzka czwórka dla Niemiec. Obroty handlowe RFN z V4 osiągnęły w 2020 r. blisko 290 mld euro, a tendencja jest wzrostowa⁷³.

Wiodąca rola Niemiec wśród donatorów wspierających przemiany w Europie Środkowej i Wschodniej jest niekwestionowana. To szczególne zaangażowanie tłumaczy Anna L. Phillips ambicjami hegemonialnymi. Phillips uważa, że głębokie zmiany strukturalne i społeczno-polityczne w Europie Środkowo-Wschodniej, którym towarzyszyły kryzys i załamanie się dotychczasowych struktur, umożliwiły zjednoczonym Niemcom realizację roli hegemonia poprzez „socjalizację” partnerów na wschodzie⁷⁴. Rolą hegemonia jest stabilizacja środowiska. Jego dominacja potrzebna jest do wprowadzenia i egzekwowania zasad (*rules of the game*) zapewniających pokój i dobrobyt. Taką rolę odgrywały przez dziesięciolecia po II wojnie światowej Stany Zjednoczone. Natomiast w regionie Europy Środkowo-Wschodniej – jak twierdzi Phillips – Niemcy były jedynym krajem, który mógł taką rolę przyjąć po okresie zimnej wojny⁷⁵. Dodać należy, że pełnienie funkcji hegemonia możliwe jest za przyzwoleniem innych aktorów, którzy są skłonni poddać się jego dominacji. To podstawowe założenie dobrowolności i wyrzeczenia się stosowania przymusu wybrzmiało we wcześniej już opisaney koncepcji mocarstwa cywilnego Hannsa Maulla, zakładającego cywilizowanie środowiska międzynarodowego.

Walter Bühl, podobnie zresztą jak Maull, w opisie polityki zagranicznej RFN lat 90. nacisk kładzie na współzależności i stosunki między społeczeństwami⁷⁶. Stosunki między

⁷¹ T. Meißner, *Wachsende deutsche Direktinvestitionen in Mittel- und Osteuropa und deren Unterstützung durch den deutschen Staat*, „Wirtschaft im Wandel”, (14) 1997, s. 3-8.

⁷² S. Płóciennik, *Po drodze z Niemcami: państwa Grupy Wyszehradzkiej wobec dyscypliny fiskalnej*, „Biuletyn PISM”, (53) 2018, s. 1.

⁷³ Ch. von Marschall, *Handel mit Polen, Tschechien, Ungarn, Slowakei: Die Boomregion liegt vor der Haustür*, „Tagesspiegel”, 27.03.2021: <https://www.tagesspiegel.de/wirtschaft/die-boomregion-liegt-vor-der-haustur-4741762.html> (dostęp 03.03.2023).

⁷⁴ A. L. Phillips, *Power and Influence after the Cold War. Germany in East-Central Europe*, (Rowman & Littlefield) Lanham 2000, s. 7.

⁷⁵ Tamże, s. 40.

⁷⁶ W. Bühl, *Gesellschaftliche Grundlagen der Deutschen Außenpolitik. Die „Vergesellschaftung“ der Außenpolitik*, w: *Deutschlands neue Außenpolitik, Band 1: Grundlagen*, red. K. Kaiser, H. Maull, (Oldenbourg) Monachium 1994, s. 178.

narodami regionu obciążone były hipoteką trudnych doświadczeń historycznych. Przyjęcie roli „wasala” Niemiec było dla krajów znających hitlerowską okupację nie do przyjęcia. Jednym z fundamentów polityki Niemiec wobec Europy Środkowej stało się zatem pojednanie. Na początku lat 90. RFN zawarła umowy dobrosąsiedzkie z częścią państw – m.in. z Polską (17 czerwca 1991), Węgrami (6 lutego 1992) i Czechosłowacją (27 lutego 1992). Stanowiły podstawę instytucjonalnego modelu pojednania, flankowanego przez organizacje i programy finansowane przez rząd federalny. Zbliżenie i pojednanie między narodami stanowiły warunek konieczny europeizacji i demokratyzacji regionu⁷⁷.

Rzadko w historii czynniki egzogenne odegrały tak kluczową rolę w przemianach ustrojowych jak właśnie w Europie Środkowej i Wschodniej. Przesunięcie się geopolitycznych płyt tektonicznych zapoczątkował upadek Związku Radzieckiego. Brak parasola ochronnego Moskwy dla komunistycznych reżimów otworzył *de facto* drogę byłych satelitów do demokracji. Z drugiej strony brak zagrożenia ze strony zjednoczonych Niemiec oraz wsparcie Zachodu pozwoliły na wewnętrzną stabilizację i mozolne budowanie demokratycznych instytucji i gospodarek wolnorynkowych. Ponadto pozytywnie działała tu perspektywa członkostwa we Wspólnotach Europejskich.

Istotne dla demokratyzacji Europy Środkowo-Wschodniej były też czynniki endogenne. Po II wojnie światowej ta część Europy znalazła się za żelazną kurtyną. Niektórzy badacze wskazywali na korelację pomiędzy zdolnością internalizacji demokratycznych reguł a przynależnością do łacińskiego obszaru kulturowego⁷⁸. Erozja systemu „realnego socjalizmu” była długotrwała i zachodziła już wcześniej w głowach ludzi. Istotne było przywiązanie społeczeństw regionu do związanych z ich historią tradycji państwowych i – przynajmniej w niektórych przypadkach – tradycji demokratycznych. Równie ważne było poczucie przynależności do zachodniego obszaru cywilizacyjnego. Z tego powodu możliwe stały się ustępstwa i otwartość na zmianę, która ponownie miała wprowadzić kraje regionu do Europy po dekadach sowietyzacji. Milan Kundera w swym słynnym eseju „Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej” pisał: „Czym bowiem jest Europa dla Węgra, Czecha albo Polaka? Narody te od początku należały do części Europy zakorzenionej w rzymskim świecie chrześcijańskim. Uczestniczyły we wszystkich fazach jego historii. Dla nich słowo »Europa« nie oznacza zjawiska ze sfery geografii, lecz jest pojęciem duchowym, synonimem słowa »Zachód«”⁷⁹. Dla Kundery pojęcie Zachodu wiąże się ze starożytnym Rzymem i Kościołem

⁷⁷ K. Schlögel, *Die Mitte liegt ostwärts. Europa im Übergang*, (Fischer) Berlin 2008, s. 14-69.

⁷⁸ A. Skorupka, *Demokratyzacja świata według Samuela Huntingtona*, „Rocznik Filozoficzny Ignatianum”, (2) 2016, s. 211 i n.

⁷⁹ M. Kundera, *Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej*, „Zeszyty Literackie”, (5) 1984, s. 14-15.

katolickim, zaś Wschód z Bizancjum i Kościołem prawosławnym. Europa Środkowa jest geograficznie środkiem, kulturalnie zaś Zachodem.

Sytuację tę komentował ze swadą amerykański publicysta William Pfaff: „Kto został podbity przez Rzym, chciał zostać rzymskim obywatelem. [...] Wyobrażenie, że młody Polak lub Węgier w latach 60. lub 70. tęsknił za tym, aby wybrać się do Moskwy, znaleźć miejsce między tamtejszymi poetami i uczonymi, poznać język i styl życia, naśladować ich modę, studiować tamtejszą historię i literaturę, aby następnie ten model cywilizacyjny przywieźć z powrotem do swoich krajów, jest po prostu śmieszne. Jego ojciec i dziadek chcieli studiować w Berlinie, Wiedniu, Paryżu lub Nowym Jorku – i on też tego pragnął. W ciągu półwiecza sowieckiej okupacji Europy Wschodniej nic nie wytworzyło podobnej chęci konwersji na sowieckie wartości i idee”⁸⁰. Propozycje cywilizacji Zachodu, transmitowane w dużej mierze przez kulturę popularną, padały w krajach regionu na podatny grunt. Demokracja zachodnia była bardziej atrakcyjna i wiarygodna w porównaniu z propagandą władz komunistycznych. Kojarzyła się z wysokim poziomem życia i wolnością. Mówiąc językiem Josepha Nye’a, jej *soft power* była bardziej skuteczna, ponieważ spotkała się z pozytywną recepcją.

Tożsamość narodów Europy Środkowo-Wschodniej zbudowana jest nie tylko przez poczucie przynależności do Zachodu, ale także przez poczucie odrębności i alienacji. Istotne dla tożsamości zbiorowej są doświadczenia historyczne związane z utratą lub ograniczeniem podmiotowości państwowej. Zagrożenie dla suwerenności narodowej i kulturowej wynikało z położenia między dwoma mocarstwami – Niemcami i Rosją. Tony Judt pisał, że tożsamość środkowoeuropejska, ukształtowana przez konieczność ochrony własnej kultury narodowej, miała charakter tożsamości negatywnej, która „opierała się w znacznym stopniu na całej serii zjawisk negatywnych – nie rosyjskich, nie prawosławnych, nie tureckich, nie niemieckich czy innych”⁸¹. Według Imre Kertésza demokracja to przede wszystkim kultura. W Europie Środkowo-Wschodniej pojawiła się jako system polityczny i dopiero w drugiej kolejności społeczeństwa musiały się do niej dostosować, co nie mogło być procesem łatwym. Pisał: „Europejczycy z Europy Środkowej i Wschodniej byli wychowankami terroru, podczas gdy mieszkańcy Europy Zachodniej wychowywali się w świecie rządzącym się zasadami praworządności i wolności człowieka”⁸².

Przebieg tranzycji i europeizacji w Europie Środkowej i Wschodniej był procesem złożonym i nie obył się bez kosztów społecznych. Po pierwszej fazie euforii wynikającej ze

⁸⁰ W. Pfaff, *The Wrath of Nations: Civilizations and the Furies of Nationalism*, (Touchstone) Nowy Jork 1994, s. 79.

⁸¹ T. Judt, *Wielkie złudzenie? Esej o Europie*, (Rebis) Kraków 1998, s. 45.

⁸² I. Kertész, *Prawdziwy koniec Mitteleuropy*, „Europa. Tygodnik Idei”, (27) 2004, s. 14.

spełnienia marzeń o przynależności do zachodniego kręgu cywilizacyjnego nastąpił spadek entuzjazmu dla głębszej integracji europejskiej, a projekt demokracji liberalnej nie spotkał się z aprobatą wszystkich środowisk. Attila Ágh określił tę reakcję społeczną mianem „kryzysu poakcesyjnego”⁸³. Natomiast Iwan Krastew i Stephen Holmes wskazują na rozczarowanie społeczeństw środkowo-wschodnio-europejską wersją liberalizmu, co pociągnęło za sobą zwątpienie w uniwersalny charakter zachodniego wzorca⁸⁴. Kontestatorzy liberalnych pozycji odwoływali się do tradycyjnych wartości narodowych, a także do etosu republikańskiego, akcentującego wspólnotę i wolę ludu. W ich argumentacji pojawia się również pojęcie wolności, ale nie w wymiarze indywidualnym, lecz zbiorowym i narodowym lub w znaczeniu suwerenności państwowej. Z kolei zachodni grantodawcy dostrzegali w tej retoryce, nieobcej wielu konserwatywnym i narodowym partiom oraz środkowoeuropejskim rządów, przejawy populizmu⁸⁵.

Dodatkowo frustrację niektórych nowych członków potęgowały kryzysy wstrząsające Unią Europejską oraz poczucie bycia marginalizowanym w obliczu szybko zmieniającej się sytuacji międzynarodowej. Świeżo wywalczona suwerenność wydawała się podważana niezrozumiałymi decyzjami zapadającymi w Brukseli⁸⁶. W grupie tej szczególnie czwórka wyszehradzka zmanifestowała chęć większej autonomii i niezależności⁸⁷. Różnice między „starą Europą” a państwami regionu stały się wyraźnie widoczne w obliczu kryzysu migracyjnego. Rządy Czech, Słowacji, Węgier, Rumunii oraz Polski sprzeciwiały się systemowi relokacji uchodźców, który przyjęła Rada Unii Europejskiej. Kwestia stosunku do uchodźców i migrantów stała się osią sporu o wartości europejskie i demokratyczne⁸⁸. Ponadto

⁸³ A. Ágh, *Post-Accession Crisis in the New Member States: Progressing or Backsliding in the EU?*, „Studies of Transition States and Societies”, 2 (1) 2010, s. 74-95.

⁸⁴ I. Krastew, S. Holmes, *Światło, które zagasło; Jak Zachód zawiódł swoich wyznawców*, (Krytyka Polityczna) Warszawa 2020, s. 35-38.

⁸⁵ F. Hartleb, *Populism in Western and Eastern Europe Compared*, w: *Exposing the Demagogues. Right-wing and National Populist Parties in Europe*, red. K. Grabow, F. Hartleb, (KAS, CES) Kortrijk 2013, s. 353-372; E. Hillebrand, *Die populistische Herausforderung – Eine Einführung*, w: *Rechtspopulismus in Europa. Gefahr für die Demokratie?*, red. tenże, (Dietz) Bonn 2015, s. 7-15.

⁸⁶ Por. J. M. Magone, *Divided Europe? Euroscepticism in Central, Eastern and Southern Europe*, w: *The European Union in Crisis: Explorations in Representation and Democratic Legitimacy*, red. K. N. Demetriou, (Springer) Cham 2015, s. 33-56; J. Grzymski, *Powrót do Europy – polski dyskurs. Wyznaczenie perspektywy krytycznej*, (Łazarski) Warszawa 2016, s. 193.

⁸⁷ Vláda České Republiky, *Joint Statement of the Heads of Governments of the V4 Countries “Strong Europe – Union of Action and Trust” Input to Rome Declaration 2017*: <https://www.vlada.cz/assets/media-centrum/aktualne/Joint-Statement-of-the-Heads-of-Governments-of-the-V4-Countries-Strong-Europe-Union-of-Action-and-Trust-Input-to-Rome-Declaration-2017.pdf> (dostęp 23.02.2023).

⁸⁸ M. Stürmer, *Die Kritik an Berlin ist harsch – und leider berechtigt*, „Die Welt”, 27.08.2016: <https://www.welt.de/debatte/kommentare/article157878652/Die-Kritik-an-Berlin-ist-harsch-und-leider-berechtigt.html> (dostęp 28.08.2017); *Flüchtlingskrise. Schulz: Mittelosteuropäer haben Deutschland im Stich gelassen*, wywiad z Martinem Schulzem dla FAZ, „FAZ.NET”, 15.09.2016: <http://www.faz.net/aktuell/politik/fluechtlingskrise/deutschland-wird-in-fluechtlingskrise-im-stich-gelassen-14437112.html> (dostęp 15.09.2017).

konserwatywne rządy w Warszawie i Budapeszcie były krytykowane w Brukseli z powodu nieprzestrzegania reguł państwa prawa, co w konsekwencji skutkowało wstrzymaniem wypłat środków europejskich⁸⁹. W indeksie transformacji BTI Fundacji Bertelsmanna Węgry spadły z kategorii państw posiadających skonsolidowaną demokrację do grupy państw nie w pełni demokratycznych (*defective democracy*) w 2014 r., zaś Polskę do tej grupy zakwalifikowano w 2020 r.⁹⁰

Być może Europę Środkową i Wschodnią nadal jednoczy poczucie położenia na rubieżach Europy i fakt, że jej elity polityczne i opiniotwórcze postrzegają, zwłaszcza po brexicie, Unię coraz wyraźniej przez pryzmat relacji z Niemcami – w szczególności przez rządzącą w Polsce partię PiS⁹¹. Pomysłem na wzmocnienie pozycji nowych członków w Unii Europejskiej miała być regionalna inicjatywa tzw. Trójmorza, skupiająca 12 państw Europy położonych w pobliżu Morza Bałtyckiego, Czarnego i Adriatyckiego. Można przypuszczać, że prezydent Andrzej Duda miał na myśli przede wszystkim Niemcy, mówiąc podczas pierwszego szczytu tego formatu w Dubrowniku w 2016 r.: „Konieczne jest zniuansowanie układu relacji [w Unii Europejskiej] między »centrum« a »peryferiami« [Europa Środkowa i Wschodnia], którego istotą jest jednokierunkowy transfer rozwiązań politycznych, ekonomicznych i kulturowych [...]. Bardzo często abstrahuje on od narodowych wrażliwości i lokalnego kontekstu, uwarunkowanego odmienną historią i tradycją. [...] Tak, chcemy jedności i integracji. Nie oznacza to jednak, że chcemy uniformizacji”⁹².

Autor pozostawia otwarte pytanie, czy odrzucenie „transferu rozwiązań politycznych, ekonomicznych i kulturowych” prowadzić ma do alternatywnej, „pełniejszej demokracji” opartej na „kontrewolucji kulturowej”, jak postulowali Jarosław Kaczyński i Viktor Orbán podczas forum ekonomicznego w Krynicy w 2016 r., czy też wręcz przeciwnie – do autokracji i międzynarodowej izolacji, jak przewidują niektórzy liberalni komentatorzy⁹³.

⁸⁹ B. Michalski, P. Sikora, „Pieniądze za praworządność”: TSUE oddalił skargi Polski i Węgier na mechanizm warunkowości, „Gazeta Prawna”, 16.02.2022: <https://serwisy.gazetaprawna.pl/orzeczenia/artykuly/8358076,praworzadnosc-wyrok-tsue-mechanizm-warunkowosci-ue-fundusze-europejskie.html> (dostęp 03.03.2023).

⁹⁰ Bertelsmann Transformation Index, *BTI 2006-2022 results*: <https://bti-project.org/en/index/political-transformation> (dostęp 04.03.2023).

⁹¹ A. Chojan, *Republika Federalna Niemiec w polityce zagranicznej Polski w okresie rządów Prawa i Sprawiedliwości*, „Rocznik Polsko-Niemiecki”, (26) 2018, s. 70.

⁹² A. Duda, *Wystąpienie Prezydenta RP Andrzeja Dudy podczas Dubrovnik Forum 2016*, (Kancelaria Prezydenta RP) 25.08.2016: <http://www.prezydent.pl/aktualnosc/wypowiedzi-prezydenta-rp/wystapienia/art,69,wystapienie-prezydenta-rp-pana-andrzeja-dudy-podczas-dubrovnik-forum-2016.html> (dostęp 15.09.2022).

⁹³ Por. Z. Szczerek, *Trup między morzami*, „Polityka”, 3116 (26) 28.06.2017, s. 44-46; W. Lepenies, *Warum in Mitteleuropa die Demokratie verblasst*, „Die Welt”, 14.08.2018: <https://www.welt.de/debatte/kommentare/plus181050030/Aggressiver-Nationalismus-Warum-in-Mitteleuropa-die-Demokratie-verblasst.html> (dostęp 04.03.2023); Redakcja, *Kaczyński i Orbán: sposobem na kryzys w Europie*

Niezależnie od oceny obecnych środkowoeuropejskich rządów, faktem jest, że wyjście z totalitaryzmu i tranzycja dokonująca się na płaszczyźnie politycznej i gospodarczej były zjawiskiem bezprecedensowym. Podsumowując, należy zauważyć, że sukces demokratyzacji państw postkomunistycznych warunkowany był: niskim stopniem poparcia społecznego dla reżimu autorytarnego i chęcią zmian; posiadaniem elit, które mogły zastąpić elity reżimu autorytarnego; gotowością do podjęcia rozmów przez strony politycznego sporu; usunięciem z rywalizacji o władzę w wyniku negocjacji i/lub wyborów elit komunistycznych, chcących utrzymać stary reżim (często stare elity przekształcały się we wpierającą odejście od autorytaryzmu socjaldemokrację); strukturalnymi możliwościami ustanowienia instytucji demokratycznych i wolnorynkowych; skalą społecznej akceptacji reform demokratycznych; pomocą zewnętrzną i europeizacją wynikającą z kryteriów przyjęcia do UE⁹⁴.

Niemcy jako państwo donator demokratyzacji obrały już na początku lat 90. wielowektorowy kurs wobec państw Europy Wschodniej. Dokonano bardzo wyraźnego rozróżnienia między potencjalnymi kandydatami do członkostwa w UE (Europa Środkowo-Wschodnia, w tym państwa bałtyckie), niektórymi państwami bałkańskimi, jako kandydatami z późniejszą perspektywą członkostwa, a regionem półperyferyjnym (WNP)⁹⁵. W gronie państw kandydujących podobnie traktowane były przede wszystkim największe państwa, czyli kraje trójki (późniejszej czwórki) wyszehradzkiej, które łączyły podobne warunki wyjściowe i przebieg transformacji⁹⁶.

Dla państw Europy Środkowo-Wschodniej opracowane były w fundacjach odrębne programy regionalne, czyli średniookresowe programy operacyjne. Zadania fundacji wynikały z celów zawartych w programach regionalnych. Fundacja Adenauera wypracowała dla państw regionu programy operacyjne *EU-Beitrittskandidaten*, które uwzględniały specyfikę poszczególnych państw w *Länderprojekt* lub *Teilprojekt*. Program regionalny definiował długoterminowe cele ogólne dla działań we wszystkich państwach objętych programem, zaś projekt krajowy – cele cząstkowe, które miały być osiągnięte w danym państwie w okresie

– przywrócenie wagi tożsamości narodowej, „PAP.PL”, 07.09.2016: <http://www.pap.pl/aktualnosci/news,636199,kaczynski-i-orban-sposobem-na-kryzys-w-europie---przywrocenie-wagi-tozsamosci-narodowej.html> (dostęp 15.09.2022).

⁹⁴ Por. M. Brusis, P. Thiery, *Schlüsselfaktoren der Demokratisierung. Mittel-Osteuropa und Lateinamerika im Vergleich*, „Internationale Politik”, 58 (8) 2003, s. 22-25; P. C. Schmitter, I. Brouwer, *Conceptualizing, Researching and Evaluating Democracy Promotion and Protection*, „European University Institute Working Paper SPS”, (9) 1999, s. 5-6: <http://cadmus.eui.eu/bitstream/id/995/> (dostęp 13.12.2017).

⁹⁵ I. Bredies, *Leistungen und Grenzen europäischer Demokratieförderung in Osteuropa*, „Osteuropaforschung”, (2) 2009, s. 13.

⁹⁶ R. Kollmorgen, *Postsozialistische Gesellschaftstransformationen in Osteuropa. Prozesse, Probleme und Perspektiven ihrer Erforschung*, w: *Postsozialistische Transformationen: Gesellschaft, Wirtschaft, Kultur. Theoretische Perspektiven und empirische Befunde*, red. tenże, H. Schrader, (Ergon) Würzburg 2003, s. 26, 28, 34.

przewidzianym w programie regionalnym – przeważnie w ciągu trzech lat. Programy operacyjne stanowiły podstawę współpracy z BMZ, a w późniejszym okresie (po wyłączeniu finansowania fundacji w Europie Środkowo-Wschodniej z polityki rozwojowej) z AA. Programy musiały być zasadniczo spójne z założeniami koncepcyjnymi polityki rozwojowej⁹⁷ czy zagranicznej. Stanowiły formalną podstawę do otrzymania dotacji z danego ministerstwa. Przy czym ministerstwa mają w ustawie budżetowej z góry określony kontyngent środków na fundacje polityczne. Po zakończeniu danego programu regionalnego fundacje zobowiązane są do wykazania ministerstwu w sprawozdaniu, w jakim zakresie zamierzone cele częściowe zostały osiągnięte. Pomimo istnienia tych wytycznych zawartych w programach regionalnych – a zauważyć należy, że są one sformułowane raczej ogólnikowo – fundacje posiadały dużą swobodę w formułowaniu i realizacji wytyczonych celów oraz ich interpretacji⁹⁸.

Działalność niemieckich fundacji w regionie finansowana była przez blisko 25 lat głównie przez BMZ. Nie realizowano w tym przypadku jednak klasycznej polityki rozwojowej. Instrumentarium wspierania transformacji ustrojowej opracowane było już wcześniej przy okazji działalności fundacji w Europie Południowej. Środki znajdowały się formalnie w gestii BMZ, lecz AA było włączane do konsultacji programów operacyjnych przedstawionych przez fundacje. Nie bez znaczenia były też kontakty z niemieckimi placówkami dyplomatycznymi i ich pomoc w tworzeniu struktur na miejscu i później w pracy fundacji. Ponadto niektóre fundacje w pierwszej połowie lat 90. otrzymywały także środki z AA na realizację konkretnych projektów, co przekładało się na wpływy tego resortu na profil ich aktywności⁹⁹. Trudno jednak mówić o konkurencji między BMZ i AA. W sprawie Polski i pozostałych państw regionu rząd niemiecki mówił jednym głosem¹⁰⁰. Dodać należy, że zasada konsensualizmu i współpraca fundacji za granicą, polegająca chociażby na utrzymywaniu stałych kontaktów i konsultacji z

⁹⁷ Koncepcje regionalne akcentują nadrzędne idee i cele polityki rozwojowej rządu federalnego w odniesieniu do każdego regionu. Na podstawie analizy sytuacji politycznej, społecznej, ekologicznej i gospodarczej oraz warunków ramowych w regionach koncepcje te dokonują oceny sytuacji, w razie potrzeby z podziałem na grupy krajów lub podregiony, i określają priorytetowe obszary działania niemieckiej polityki rozwojowej dla danego regionu. W celu zwiększenia spójności tworzą one specyficzne dla danego regionu powiązania z innymi obszarami polityki. Por. Deutscher Bundestag, *Unterrichtung durch die Bundesregierung. Zwölfter Bericht zur Entwicklungspolitik der Bundesregierung*, Drucksache 15/5815, 23.06.2005: <https://dserver.bundestag.de/btd/15/058/1505815.pdf> (dostęp 12.10.2022).

⁹⁸ Niektórzy badacze zauważają, że na profil działania danego przedstawicielstwa fundacji za granicą większy wpływ ma osobowość jego dyrektora niż koncepcje regionalne i programy operacyjne fundacji, np. Christoph Wagner, *Die offiziöse Außen- und Entwicklungspolitik...*, s. 215.

⁹⁹ Przykładowo FES i KAS otrzymały w 1994 r. łącznie na projekty we wszystkich państwach postkomunistycznych po 8,3 mln DM (wraz z obszarem posowieckim), zaś FNS 4,2 mln DM. Por. A. L. Phillips, *Power and influence...*, s. 146.

¹⁰⁰ Por. Bundesminister für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung, *Informationsvermerk für den Bundestagsausschuss für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung. Die entwicklungspolitische Arbeit der politischen Stiftungen*, IF12/99, niepublikowane, (BMZ) Bonn 1999.

placówkami dyplomatycznymi, stała się regułą od drugiej połowy lat 80.¹⁰¹, a zwłaszcza 90.¹⁰², co było widoczne m.in. w zaangażowaniu wszystkich sił politycznych w przemiany ustrojowe w Europie Środkowej i Wschodniej oraz w ogólnej akceptacji polityki zagranicznej, której stałym elementem stało się wspieranie demokracji w oparciu o niemiecką *soft power* i instrumenty polityki rozwojowej¹⁰³.

Operacyjne programy regionalne, o czym wcześniej już była mowa, stanowią również podstawę finansowania działalności fundacji przez AA. Przy czym resort spraw zagranicznych nie wypracowuje koncepcji regionalnych, jak BMZ. Fundacje w regionie, w tym w Polsce, finansowane były przez Federalne Ministerstwo Spraw Zagranicznych od 2015 r. w ramach następujących programów okresowych:

Tabela 4. Programy operacyjne FES

Okres	Program	Wysokość dotacji w euro
2015-2017	Społeczny i związkowy dialog w Europie Środkowo-Wschodniej (Estonia, Łotwa, Litwa, Polska, Słowacja, Czechy, Węgry)	11 647 300
2018-2020	Społeczny i związkowy dialog w Europie Środkowo-Wschodniej (Estonia, Łotwa, Litwa, Polska, Słowacja, Czechy, Węgry)	10 904 940

Tabela 5. Programy operacyjne FNS

Okres	Program	Wysokość dotacji w euro
2017-2019	Program Europa Środkowa i państwa bałtyckie	1 770 000
2020-2022	Program Europa Środkowa i państwa bałtyckie	1 262 000

¹⁰¹ Już na przełomie lat 80. i 90. fundacje działały za granicą na podstawie swoich kompetencji tematycznych, nie wchodząc sobie w drogę – np. FES podejmowała tematy socjalne i pracownicze, a KAS społecznej gospodarki rynkowej – i współpracując z gronem bliskich im ideowo partnerów. Między fundacjami wykształcił się też niepisany zwyczaj podziału zaangażowania zagranicznego według klucza geograficznego: socjalistyczna Hiszpania i Portugalia stały się „terytorium” FES, Chile i Gwatemala – KAS, Tunezja – FES, Togo, Zair i Chiny – HSS. Por. M. Pinto-Duschinsky, *Foreign political aid...*, s. 45. Fundacje odnosiły się też do siebie z szacunkiem, komplementując swoje osiągnięcia i zaznaczając, że „grają do jednej bramki” – np. zgodnie podkreślały swój wkład w przekazanie władzy przez juntę wojskową siłom demokratycznym w Chile: „Zmiana dyktatury wojskowej w Chile w 1988 roku poprzedzona była długotrwałymi przygotowaniem do decydującego referendum. Fundacje polityczne, poprzez swoje zagraniczne biura i przedstawicieli, współpracowały z partiami opozycyjnymi i organizacjami społeczeństwa obywatelskiego. Programy stypendialne służyły z jednej strony wywożeniu zagrożonych osób z kraju, z drugiej zaś szkoleniu i przygotowywaniu elity, która miała przejąć odpowiedzialność polityczną po upadku dyktatury. W ten sposób można było uniknąć ewentualnej próżni po udanym referendum i stworzyć stabilny rząd w oparciu o koalicję partii pod przewodnictwem chadeckiej PDC”. Cyt. za: W. Böhler, *Die Rolle der politischen Stiftungen...*, s. 10.

¹⁰² S. W. Pogorelskaja, *Frei von den Zwängen...*, s. 42.

¹⁰³ Por. W. von Bredow, T. Jäger, *Neue deutsche Außenpolitik. Nationale Interessen in internationalen Beziehungen*, (Leske, Budrich) Opladen 1993, s. 222; W. Woyke, *Germany and the EU-Eastern Enlargement*, w: *Disintegration and Integration in East-Central Europe*, red. W. Loth, N. Páun, (Nomos) Baden-Baden 2014, s. 307-308; M. Böckenförde, J. Leininger, *Prozesse fördern, nicht nur Produkte fordern: Demokratie und Menschenrechte in der deutschen Außenpolitik*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, 62 (10) 2012, s. 42-44; W. Lapins, *Demokratieförderung in der deutschen Außenpolitik*, (FES) Berlin 2007, s. 9-12, 20-22.

Tabela 6. Programy operacyjne HHS

Okres	Program	Wysokość dotacji w euro
2016-2018	Projekt regionalny Europa Środkowa (Słowacja, Czechy, Węgry)	3 150 000
2019-2020	Projekt regionalny Europa Środkowa (Słowacja, Czechy, Węgry)	1 834 298

Tabela 7. Programy operacyjne HBS

Okres	Program	Wysokość dotacji w euro
2015-2016	Spółeczno-polityczne działania – nowe państwa członkowskie UE	300 000
2016-2018	Program regionalny „Europa i stosunki transatlantyckie w zmieniającym się świecie”	11 904 450
2020-2022	Spółeczno-polityczne działania – nowe państwa członkowskie UE	4 265 280

Tabela 8. Programy operacyjne KAS

Okres	Program	Wysokość dotacji w euro
2015-2016	Program regionalny „Nowe państwa członkowskie UE” (państwa bałtyckie, Polska, Bułgaria, Czechy, Słowacja, Rumunia, Węgry)	9 150 000
2017-2019	Program regionalny „Nowe państwa członkowskie UE” (państwa bałtyckie, Polska, Bułgaria, Czechy, Słowacja, Rumunia, Węgry)	13 785 180
2020-2022	Program regionalny „Nowe państwa członkowskie UE” (państwa bałtyckie, Polska, Bułgaria, Czechy, Słowacja, Rumunia, Węgry)	12 479 900

Tabela 9. Programy operacyjne RLS

Okres	Program	Wysokość dotacji w euro
2016-2018	Poprzez dialog i współpracę z Europą Środkowo-Wschodnią pogłębiać integrację europejską i wzmacniać demokrację (Polska, Czechy, Słowacja, Węgry, Litwa, Łotwa, Estonia)	3 721 000
2019-2021	Poprzez dialog i współpracę z Europą Środkowo-Wschodnią pogłębiać integrację europejską i wzmacniać demokrację (Polska, Czechy, Słowacja, Węgry, Litwa, Łotwa, Estonia)	3 241 060

Źródło: Opracowanie tabel 4-9 własne¹⁰⁴.

4.2.2. Działalność fundacji w Polsce i wybranych państwach regionu

Na początku lat 90. działalność poszczególnych fundacji w państwach Europy Środkowo-Wschodniej nie różniła się zbytnio. Chociaż miały dość dużą swobodę w wyborze

¹⁰⁴ Dane pozyskane z: Deutscher Bundestag, *Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Abgeordneten Armin-Paulus Hampel, Dr. Roland Hartwig, Petr Bystron, weiterer Abgeordneter und der Fraktion der AfD. Zuwendungen an parteinahe Stiftungen durch das Auswärtige Amt*, Drucksache 19/22790, 23.09.2020, s. 8-19: <https://dserver.bundestag.de/btd/19/227/1922790.pdf> (dostęp 22.01.2022).

partnerów i tematów swoich projektów, metody stosowane przez fundacje były podobne: szkolenia, konferencje, seminaria, wyjazdy studyjne oraz publikacje i doradztwo dla organizacji partnerskich. Dopiero z czasem fundacje wypracowały indywidualne sposoby działania w zależności od kraju oraz odpowiadające ich agendum politycznym i profilowi ideologicznemu. Każda fundacja w danym kraju otoczyła się specyficznym dla niej gronem partnerów, czyli bliskimi ideowo partiami politycznymi, organizacjami społecznymi czy ośrodkami naukowymi.

Dobór partnerów był niezmiernie ważny. Dzięki partiom i instytucjom partnerskim fundacje uzyskiwały istotne punkty dostępu (*access points*) do ośrodków decyzyjnych lub opiniotwórczych czy do szerszego grona odbiorców – społeczeństwa obywatelskiego. W Europie Środkowo-Wschodniej na początku lat 90. funkcjonowało dużo uwarunkowanych historycznie uprzedzeń w stosunku do Niemców i praca fundacji bez tych „pośredników” byłaby trudniejsza. KAS, nieco inaczej niż pozostałe fundacje, oparła swoją działalność na stałych instytucjach partnerskich, z którymi podpisywano roczne lub średniookresowe umowy o współpracy. Zapewniało to ekskluzywność w tym sensie, że partnerzy nie wiązali się z innymi fundacjami niemieckimi. Przykładowo, specjalnie do zarządzania projektami realizowanymi we współpracy z KAS powstała w latach 90. Fundacja Václava Klause w Czechach¹⁰⁵.

Jednym z nadrzędnych celów demokratyzacji, jakie postawiły sobie niemieckie fundacje, było wzmocnienie pluralizmu opierającego się na silnych partiach politycznych. Ten cel fundacje realizowały poprzez „dialog partyjny” – *Parteiendialog*, tzn. pośredniczenie w nawiązywaniu i utrzymywaniu kontaktów między politykami bliskiej danej fundacji partii w Niemczech z politykami z partii partnerskiej. Oprócz tego instrumentem wzmocniania pluralizmu były projekty skierowane nie tyle do samych struktur partyjnych, co do środowisk politycznych tworzących tzw. „przestrzeń przedpolityczną” – *vorpolitischer Raum*. Odbywało się to poprzez współpracę z niezależnymi, choć powiązanymi z partiami, instytucjami badawczymi, organizacjami społecznymi (np. związki zawodowe, organizacje kobiece, stowarzyszenia młodzieżowe).

Fundacja Konrada Adenauera w Polsce jest największym i najlepiej wyposażonym finansowo przedstawicielstwem niemieckiej fundacji politycznej, nie tylko w Polsce, lecz w całej Europie Środkowo-Wschodniej. Świadczy to o szczególnym miejscu, jakie Polska zajmuje w perspektywie KAS. Roczne budżety fundacji w Polsce (w latach 2019-2020) wynosiły od 300 do ponad 800 tys. euro. Na projekty w 2019 r. KAS przeznaczyła ponad 440

¹⁰⁵ A. L. Phillips, *Power and influence...*, s. 151.

tys. euro¹⁰⁶. Nie wszystkie niemieckie fundacje posiadają przedstawicielstwa w Polsce i akcenty rozkładają na inne kraje regionu – np. HSS czy FNS. Dla pozostałych fundacji, biorąc pod uwagę wielkość środków finansowych, Polska zdaje się priorytetowym partnerem w regionie.

Fundacja Konrada Adenauera

KAS jako pierwsza niemiecka fundacja otworzyła biuro w Polsce już w październiku 1989 r. Zgodnie ze swoim profilem ideowym promowała zasady należące do kanonu niemieckiej chadecji, czyli samorządność, subsydiarność i społeczną gospodarkę rynkową¹⁰⁷. Czyniła to przez działalność doradczą i edukacyjną. Szczegółowy opis działalności Fundacji Konrada Adenauera w Polsce jest przedmiotem piątego rozdziału dysertacji.

Działalność KAS w Czechach opierała się w pierwszych latach na bliskich relacjach z elitami politycznymi, które stanowiły wówczas jej główną grupę docelową. Wynikało to z bliskich kontaktów z politykami rządzącej Obywatelskiej Partii Demokratycznej (ODS) i przede wszystkim z samym premierem Václavem Klausem. Nie bez znaczenia były osobiste kontakty nawiązane przez ówczesnego dyrektora KAS w Pradze Franza-Josefa Reutera. Na początku lat 90. kluczowym zadaniem było wspieranie transformacji ustrojowej i budowanie demokratycznych struktur. W kolejnych latach pojawiły się zagadnienia związane z integracją europejską i relacjami czesko-niemieckimi. Następca Reutera, Reinhard Stuth, kontynuował linię programową poprzednika, ale – podobnie jak Roland Freudenstein, dyrektor KAS w Warszawie – rozbudował programy o tematyce międzynarodowej i europejskiej. Wśród organizacji partnerskich KAS znalazł się m.in. Instytut Spraw Międzynarodowych Uniwersytetu Masaryka, z którym realizowano program stypendialny. Również na okres lat 90. przypada rozpoczęcie współpracy z Uniwersytetem Karola, z którym realizowano różne projekty, jak konferencje i seminaria¹⁰⁸. Obecnie KAS w Pradze kooperuje z 16 partnerami, do których należą NGO, think tanki i instytuty badawcze¹⁰⁹.

Na Słowacji KAS współpracuje z kilkoma organizacjami pozarządowymi, w tym z think tankiem GLOBSEC, z którym realizuje coroczne międzynarodowe forum bezpieczeństwa w Bratysławie. Wspólnie z Kolegium Antona Neuwirtha przeprowadza szkoły letnie i

¹⁰⁶ Dane pozyskane z rozmów autora z pracownikami niemieckich fundacji w Polsce.

¹⁰⁷ Por. K. Grabow, *Christliche Demokratie: Was ist das?*, w: *Christliche Demokratie: Grundsätze und Politikgestaltung: Handbuch für die europäische und internationale Zusammenarbeit der Konrad-Adenauer-Stiftung*, red. tenże, (KAS) Berlin 2010, s. 7-12.

¹⁰⁸ Tamże, s. 153-154.

¹⁰⁹ Konrad-Adenauer-Stiftung. Auslandsbüro Tschechische Republik, Partner: <https://www.kas.de/de/web/tschechien/partner> (dostęp 21.11.2022).

programy edukacyjne dla studentów, mające na celu uwrażliwienie uczestników na wartości chrześcijańsko-demokratyczne¹¹⁰.

Aktualne tematy wiodące pracy KAS w Czechach i na Słowacji to: konsolidacja demokracji oraz rozwój instytucji demokratycznych, jakość państwa prawa i niezależność mediów, rozwój społeczeństwa obywatelskiego i pogłębianie integracji europejskiej¹¹¹.

Na Węgrzech, podobnie jak w Polsce i w Czechach, KAS szybko nawiązała kontakty z byłymi środowiskami opozycyjnymi, które po przełomie współtworzyły koalicje rządowe. Do połowy lat 90. Fundacja koncentrowała się na problemach ustrojowych przede wszystkim na poziomie ogólnokrajowym. Później doszły projekty dla samorządowców, a następnie programy ukierunkowane na aktywizację społeczeństwa obywatelskiego¹¹². W początkowym okresie transformacji Fundacja zajmowała się szkoleniami dla polityków (przede wszystkim dla parlamentarzystów, ale także dla radnych różnego szczebla) i wspieraniem młodych kadr kierowniczych. Ponadto służyła doradztwem w zakresie tworzenia prawa, wolnorynkowego systemu gospodarczego i samorządu terytorialnego. Specyficzne zagadnienia związane z węgiersko-niemieckim pojednaniem były raczej marginalne, ze względu do odmienne doświadczenia historyczne w porównaniu do Polski lub Czech. Po porażce partii centrowych w wyborach w 1994 r. i ich rozpadzie, KAS zwróciła się w kierunku nowej partii – Fidesz, z którą zresztą już wcześniej utrzymywała kontakty, podobnie jak Fundacja Friedricha Naumanna¹¹³. Od 2003 r. stałym partnerem KAS na Węgrzech jest fundacja polityczna Fidesz (SZPMA)¹¹⁴.

Fundacja Hannsa Seidla

HSS stosunkowo szybko po przełomie pojawiła się w krajach, które miały szczególne znaczenie dla Niemiec i Bawarii. Nie dziwi zatem fakt, że biuro odpowiedzialne za współpracę w regionie (Czechy, Słowacja, Węgry) ulokowano w Pradze. Bawaria ma z Czechami najdłuższą granicę i siłą rzeczy najwięcej spraw wspólnych. Punkt ciężkości stanowiła promocja decentralizacji i samorządności, pluralizmu, społecznej odpowiedzialności i zagadnienia związane z bezpieczeństwem – w tym wspieranie integracji państw regionu z sojuszem północnoatlantyckim. Ważnym aspektem w tamtym czasie były projekty skierowane

¹¹⁰ Konrad-Adenauer-Stiftung. Verbindungsbüro Slowakei, *Partner*: <https://www.kas.de/de/web/slowakei/partner> (dostęp 21.11.2022).

¹¹¹ Konrad-Adenauer-Stiftung. Auslandsbüro Tschechische Republik, *Über uns*: <https://www.kas.de/de/web/tschechien/ueber-uns> (dostęp 21.11.2022).

¹¹² Konrad-Adenauer-Stiftung. Auslandsbüro Ungarn, *Unsere Aktivitäten*: <https://www.kas.de/de/web/ungarn/unsere-aktivitaeten-in-ungarn> (dostęp 21.01.2022).

¹¹³ A. L. Phillips, *Power and influence...*, s. 154-155.

¹¹⁴ Konrad-Adenauer-Stiftung. Auslandsbüro Ungarn, *Partner*: <https://www.kas.de/de/web/ungarn/partner> (dostęp 04.03.2023).

do służb mundurowych, których celem było ich odpolitycznienie oraz integracja policji i wojska z demokratycznym społeczeństwem. W Polsce i Czechach przeprowadzono serię seminariów dla policji, dotyczących reformy służb i współpracy transgranicznej. Zresztą do dziś współpraca transgraniczna policji należy do charakterystycznych dla HSS obszarów działania¹¹⁵.

HSS współpracuje z różnymi partnerami. W sferze politycznej są to partie bliskie CSU i działające w ramach Europejskiej Partii Ludowej¹¹⁶. Spektrum to pokrywa się zatem z politycznymi partnerami KAS. Nie są to przypadki odosobnione. Również w innych krajach niektóre instytucje współpracują z więcej niż jedną niemiecką fundacją polityczną. W przypadku KAS i HSS, które pochodzą z jednej rodziny politycznej, wydaje się to zrozumiałe. Bywają jednak nawet takie przypadki, gdzie jedna NGO realizuje różne projekty z wieloma niemieckimi fundacjami. Za przykład może posłużyć Instytut Spraw Publicznych (ISP) w Polsce, który współpracuje z KAS, FES oraz HBS¹¹⁷.

Fundacja Seidla utrzymuje kontakty z instytucjami kościelnymi, na przykład ze słowacką organizacją dachową Forum Instytucji Chrześcijańskich, zrzeszającą zaangażowanych świeckich, którzy chcą również angażować się politycznie¹¹⁸.

Fundacja Seidla nie prowadzi obecnie projektów w Polsce. Jednak do połowy lat 90. posiadała w Warszawie swoje przedstawicielstwo. HSS zajmowała się również w Polsce kwestiami mniejszości niemieckiej. Jednak pomimo zaangażowania dyrektora przedstawicielstwa Fundacji, nie udało się stworzyć długofalowego modelu współpracy z organizacjami mniejszości niemieckiej¹¹⁹.

Warto przy tej okazji zauważyć, że wszystkie niemieckie fundacje mają mniej lub bardziej rozbudowany program współpracy z mniejszościami niemieckimi. Przykładowo Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej (DWPN) powstał w 1998 r. w Gliwicach w dużej mierze dzięki staraniom i finansowemu wsparciu Fundacji Eberta. Często gościł polityków bawarskiej CSU, a w szczególności posła do Bundestagu i byłego sekretarza generalnego Związku

¹¹⁵ A. L. Phillips, *Power and influence...*, s. 155.

¹¹⁶ Hanns-Seidel-Stiftung. Slowakei: <https://www.hss.de/weltweit-aktiv/europa/slowakische-republik/>; Hanns-Seidel-Stiftung. Ungarn: <https://www.hss.de/weltweit-aktiv/europa/ungarn/> (dostęp 22.01.2022); V. Hopkins, *Campus in Hungary is Flagship of Orbán's Bid to Create a Conservative Elite*, „The New York Times”, 28.06.2021: <https://www.nytimes.com/2021/06/28/world/europe/hungary-orban-university.html> (dostęp 22.01.2023).

¹¹⁷ Instytut Spraw Publicznych, *Sprawozdanie finansowe ISP 2021* (SP) Warszawa 2022: <https://www.isp.org.pl/pl/o-nas> (dostęp 03.03.2023).

¹¹⁸ Hanns-Seidel-Stiftung. Slowakei...

¹¹⁹ A. L. Phillips, *Power and influence...*, s. 156.

Wypędzonych, Hartmuta Koschyka. Współpracuje z proekologiczną i lewicową Fundacją Heinricha Bölla i jednocześnie od lat jest stałym instytucjonalnym partnerem KAS¹²⁰.

Fundacja Friedricha Eberta

FES w swojej pracy w Europie Środkowo-Wschodniej akcentowała kwestie socjalne i pracownicze przez wzmacnianie związków zawodowych, reformy instytucjonalne i prawne, rozwój regionalny oraz potrzebę wzmacniania niezależnych mediów. FES, inaczej niż pozostałe fundacje, była początkowo niezwykle ostrożna w doborze partnerów politycznych. Nauczona doświadczeniami z Hiszpanii i Portugalii, gdzie zarzucano jej zbyt kontrowersyjne ingerencje w sprawy wewnętrzne tych krajów, obawiała się podjęcia ściślejszej współpracy z partiami politycznymi. Poza tym partie socjaldemokratyczne w regionie albo nie stały się stabilnym elementem sceny politycznej, albo też posiadały postkomunistyczny rodowód, co zniechęcało do współpracy. Z tego powodu przede wszystkim organizacje społeczne i związkowe były brane pod uwagę jako potencjalni partnerzy. Wsparcia w tym zakresie udzielała, silnie powiązana z Fundacją Eberta, niemiecka organizacja związkowa DGB. FES wypracowała zresztą w tym zakresie specjalny program operacyjny realizowany w regionie pod nazwą „Dialog społeczno-polityczny”. Program koordynowało biuro w Warszawie¹²¹.

Fundacja Eberta miała początkowo kłopot ze zdefiniowaniem swojego partnera politycznego w Polsce. Na początku lat 90. podejmowano wprawdzie próby zbliżenia się do Unii Pracy, jako partii lewicowej i jednocześnie nieobciążonej hipoteką PRL, jednak nie przybrały one formy stałej współpracy. Sytuacja zmieniła się po dojściu do władzy Sojuszu Lewicy Demokratycznej (SLD) oraz objęciu prezydentury przez Aleksandra Kwaśniewskiego. Jednocześnie Hans Blumenthal, dyrektor FES w Polsce od 1994 r., parł do zacieśnienia współpracy z SLD, pomimo jej postkomunistycznego rodowodu¹²². Pokazuje to, jak dobór politycznych partnerów związany jest z cyklami politycznymi i osobowością członków personelu fundacji¹²³.

¹²⁰ B. Dżon-Ozimek, *Haus, po prostu haus*, „Tygodnik Przegląd”, 06.08.2018: <https://www.tygodnikprzeglad.pl/haus-prostu-haus/>; Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, *News*: <http://alt.haus.pl/de/news-592.html> (dostęp 23.01.2022).

¹²¹ Od 1999 r. program nosił nazwę „Regionalny projekt stosunków pracowniczych i dialogu społecznego w Europie Środkowej i Wschodniej”. W 2009 r. siedziba projektu została przeniesiona do Bratysławy, a w 2011 r. ponownie do Warszawy. Obecna nazwa projektu, który znów ma swoją siedzibę w Bratysławie, brzmi: „Regionalny projekt networkingu związków zawodowych i dialogu społecznego w Środkowo-Wschodniej i Południowo-Wschodniej Europie”. Por. *Friedrich-Ebert-Stiftung. Im Kaleidoskop der Geschichte. 25 Jahre Büro Warschau*, red. J. Andrychowicz-Skrzeba, M. Klepacka, (FES) Warszawa 2015, s. 56-57.

¹²² Por. H. Blumenthal, *1994-1998*, w: *Friedrich-Ebert-Stiftung. Im Kaleidoskop der Geschichte. 25 Jahre Büro Warschau*, red. J. Andrychowicz-Skrzeba, M. Klepacka, (FES) Warszawa 2015, s. 87; A. L. Phillips, *Power and influence...*, s. 159.

¹²³ D. Dakowska, *Wissen geben, Wissen nehmen...*, s. 133.

Obecnie FES w Polsce współpracuje z ok. 20 instytucjami partnerskimi, do których należą m.in.: związki zawodowe OPZZ, NSZZ Solidarność i Związek Nauczycielstwa Polskiego (ZNP), think tanki, jak Centrum im. Ignacego Daszyńskiego, czy w zakresie kultury pamięci Międzynarodowy Dom Spotkań Młodzieży w Oświęcimiu (MDSM)¹²⁴. Z tą ostatnią instytucją współpracują wszystkie niemieckie fundacje polityczne, co pokazuje ponadpartyjny charakter działalności fundacji w obszarze kultury pamięci.

Obecnie FES w Polsce jest aktywna w następujących obszarach: wspieranie demokracji i społeczeństwa obywatelskiego, wzmacnianie związków zawodowych, integracja europejska oraz edukacja polityczna w obszarze demokracji socjalnej¹²⁵.

Fundacja Friedricha Naumanna

Zasadniczym celem FNS była promocja wartości liberalnych. Fundacja koncentrowała się na wspieraniu liberalnych sił politycznych oraz elit bardziej niż na projektach adresowanych do szerszego grona odbiorców, jak robiły to większe fundacje – KAS i FES. Chodziło przy tym o promocję otwartego i tolerancyjnego społeczeństwa, wolności indywidualnych, praw obywatelskich i rozwój klasy średniej. Fundacja Naumanna angażowała się również na rzecz rozwoju regionalnej współpracy gospodarczej¹²⁶.

Biuro regionalne FNS mieści się od początku lat 90. – z krótką przerwą, kiedy to w czasie rządów Klausa przeniesiono je czasowo do Budapesztu – w Pradze. Przedstawicielstwo zajmuje się regionem Europy Środkowej (państwami Grupy Wyszehradzkiej) oraz państwami bałtyckimi¹²⁷.

Problemem, z którym Fundacja musiała się zmierzyć, to brak, czy mocno ograniczone, spektrum politycznych partnerów w regionie. W Polsce szukała kontaktów z Kongresem Liberalno-Demokratycznym (KLD) i Unią Demokratyczną (UD). Po fuzji obydwu partii FNS prowadziła dialog polityczny z liberałami z Unii Wolności (UW). Niejednolitość ideowa Unii Wolności i jej polaryzacja na skrzydło liberalne i chrześcijańsko-demokratyczne utrudniały współpracę, zwłaszcza po wejściu UW do Europejskiej Partii Ludowej w 1998 r. Współpraca została zintensyfikowana dopiero wtedy, gdy UW przeszła do Partii Europejskich Liberałów, Demokratów i Reformatorów w 2003 r.¹²⁸

¹²⁴ Friedrich-Ebert-Stiftung. Polska, *Partnerzy*: <https://polska.fes.de/pl/partnerzy> (dostęp 22.01.2022).

¹²⁵ Friedrich-Ebert-Stiftung. Polska, *Tematyka, którą się zajmujemy*: <https://polska.fes.de/pl/o-nas/fes-w-warszawie> (dostęp 22.01.2022).

¹²⁶ A. L. Phillips, *Power and influence...*, s. 161-162.

¹²⁷ Friedrich-Naumann-Stiftung. Prag, *Über uns – Prag*: <https://www.freiheit.org/de/mitteleuropa-und-baltische-laender/focus/ueber-uns-prag> (dostęp 04.03.2023).

¹²⁸ D. Dakowska, *Wissen geben, Wissen nehmen...*, s. 133.

Obecnie FNS podejmuje współdziałanie z wybranymi instytucjami w Polsce, np. ze środowiskiem skupionym wokół pisma „LIBERTÉ!” Leszka Jażdżewskiego, ale raczej na skromną skalę. Biuro w Pradze wspiera w szczególności sieć „4liberty.eu”, która służy jako centrum kompetencji i platforma dialogu¹²⁹.

Fundacja Heinricha Bölla

Praskie biuro HBS zostało założone 21 sierpnia 1990 r., dokładnie 22 lata po zdławieniu Praskiej Wiosny przez Układ Warszawski. Biuro w Pradze było pierwszym zagranicznym biurem tej Fundacji. Realizuje projekty w Czechach, na Słowacji i Węgrzech. HBS jest częścią ruchu politycznego Zielonych, którego główne założenia to ekologia i zrównoważony rozwój, demokracja i prawa człowieka, samostanowienie i sprawiedliwość. Szczególny nacisk HBS kładzie na demokrację płci, czyli emancypację społeczną i równe prawa dla kobiet i mężczyzn. Angażuje się także na rzecz równych praw dla mniejszości kulturowych i etnicznych oraz na rzecz udziału imigrantów w życiu społecznym i politycznym. Promuje również niestosowanie przemocy i proaktywną politykę pokojową¹³⁰.

Decyzja Fundacji Heinricha Bölla o otwarciu w 2002 r. biura w Warszawie (wcześniej projekty w Polsce koordynowano z centrali w Niemczech) związana była z umocnieniem się Zielonych jako niemieckiej partii rządzącej i ze zbliżającym się przystąpieniem Polski do UE. Warszawskie biuro HBS oprócz projektów w Polsce prowadziło w latach 2004-2008 zielonopolityczny program na Ukrainie.

Obecnie jej działalność w Polsce skupia się na czterech obszarach: promocji inkluzyjnej demokracji i wdrażaniu zasady równego uczestnictwa bez jakiegokolwiek dyskryminacji, europeizacji transformacji energetycznej, społeczno-ekologicznej transformacji w Polsce, potrzebie proekologicznych reform¹³¹.

Mimo że większość działań HBS miała charakter oddolny i rozumiana była jako wkład we wzmacnianie społeczeństwa obywatelskiego, Fundacja nie unikała upolitycznienia swojej pracy. Wyraźne stało się to przed przystąpieniem Polski do UE i wyborami europejskimi, kiedy Europejska Federacja Partii Zielonych pomogła środowiskom zielonych w Polsce zorganizować się i przygotować kampanię do Parlamentu Europejskiego. Fundacja Heinricha

¹²⁹ Friedrich-Ebert-Stiftung. Prag: <https://www.freiheit.org/de/mitteleuropa-und-baltische-staaten> (dostęp 22.01.2022); 4liberty.eu, *About Us*: <http://4liberty.eu/about-us/> (dostęp 22.01.2022).

¹³⁰ Heinrich-Böll-Stiftung. Prague, *Who we are*: <https://cz.boell.org/en/about-us> (dostęp 22.03.2022).

¹³¹ Heinrich-Böll-Stiftung. Büro Warschau – Polen: <https://www.boell.de/de/2014/01/10/buero-mittelosteuropa-warschau> (dostęp 22.01.2022).

Bölla w miarę możliwości monitorowała i wspierała te wysiłki. W efekcie w 2003 r. powstała polska partia Zieloni 2004¹³².

Fundacja Róży Luksemburg

RLS otworzyła biuro w Warszawie w 2003 r. Początkowo miała trudności ze znalezieniem odpowiednich partnerów. Spektrum socjaldemokratyczne było już zajęte przez Fundację Friedricha Eberta. RLS znalazła jednak swoją niszę. Współpracuje z ruchami lewicowymi i środowiskami akademickimi, które angażują się w alternatywny dyskurs o sprawiedliwości społecznej: najpierw z bliską SLD Fundacją Wita Stwosza, następnie z Fundacją Edukacji Europejskiej bliską Unii Pracy, czy z ugrupowaniami działającymi na lewo od rządzącego wówczas SLD. Poruszane w projektach Fundacji były takie tematy, jak: bezrobocie, sprawiedliwość społeczna, udział kobiet w życiu publicznym, polityka lewicowa, akcesja do UE i stosunki polsko-niemieckie¹³³. Fundacja współpracowała też z organizacjami feministycznymi (po części pokrywającymi się z partnerami HBS), z Kampanią Przeciwno Homofobii czy organizacją gejowską Lambda. Sponsorowała też Polską Unię Ofiar Nazizmu (PUON) czy projekty mające przyczynić się zachowania pamięci o zagładzie środkowoeuropejskich Żydów¹³⁴. RLS w Warszawie realizuje program w Polsce oraz w krajach bałtyckich.

Podobieństwa

Niemieckie fundacje polityczne w Europie Środkowo-Wschodniej charakteryzuje zróżnicowany profil działania, w którym odzwierciedlenie znalazł niemiecki pluralizm partyjny. Rodzaj ich aktywności zależy też od specyfiki danego państwa czy okresu, w którym fundacje nawiązywały współpracę. Ich elastyczność działania, tzn. umiejętność dostosowywania się do bieżących wyzwań, wynikała z dobru partnerów, reprezentujących różne środowiska, oraz z faktu pozyskania do współpracy miejscowych kadr, dysponujących wiedzą na temat lokalnych uwarunkowań i potrzeb. Pomimo tego wyróżnić można kilka cech wspólnych:

- wspierały demokrację i transformację gospodarczą,

¹³² D. Dakowska, *Wissen geben, Wissen nehmen...*, s. 134.

¹³³ Tamże.

¹³⁴ A. Mohr, *The German Political Foundations...*, s. 219-222; Rosa-Luxemburg-Stiftung. Regionalbüro Polen und Baltische Staaten: <https://www.rosalux.de/stiftung/zid/europa/polen-und-baltische-staaten> (dostęp 22.01.2023).

- wspierały model demokracji przedstawicielskiej, zgodnie z niemiecką koncepcją wolnościowego porządku demokratycznego,
- wspierały profesjonalny rozwój polityków samorządowych i administracji publicznej,
- wspierały bliskie im ideowo partie polityczne przez programy szkoleniowe i doradztwo,
- wspierały projekty mające integrować państwa regionu z NATO i UE,
- wspierały stosunki dwustronne z Niemcami.

W tych działaniach wspierających stosowały metody i techniki charakterystyczne dla lobbingu, takie jak:

- identyfikacja istotnych z perspektywy strategii lobbingu punktów dostępu, tj. rządu, parlamentu, administracji, a przede wszystkim partii politycznych,
- opracowanie merytorycznej i wartościowej dla decydentów informacji, prezentującej jednocześnie ważną z ich punktu widzenia kwestię,
- próba wywarcia wpływu na decydentów w sposób bezpośredni, przez doradztwo i konsultacje, lub pośredni za pomocą multiplikatorów, wpływowych grup społecznych lub opinii publicznej,
- *agenda setting*, czyli próba wyznaczenia hierarchii tematów w debacie publicznej, przez wprowadzanie określonych spraw do debaty eksperckiej lub zainteresowanie nią multiplikatorów.

Rozdział 5. Projekty Fundacji Konrada Adenauera w Polsce

Fundacja Konrada Adenauera w Polsce jest przedstawicielstwem niemieckiego stowarzyszenia Konrad-Adenauer-Stiftung e.V. Podobnie jak pozostałe niemieckie fundacje w Polsce nie posiada własnej osobowości prawnej i nie jest wpisana do Krajowego Rejestru Sądowego. KAS działa w oparciu o decyzję Ministra Spraw Zagranicznych RP z dnia 27 marca 1992 r., wydaną na wniosek Fundacji. W decyzji wyrażona jest zgoda na utworzenie biura KAS w Polsce: „Na podstawie art. 19 ust. 2 ustawy z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach [...] zezwalam na utworzenie przez Fundację Konrada Adenauera, mającą siedzibę w Bonn, Republika Federalna Niemiec, przedstawicielstwa na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej”¹. Ponadto decyzja określa zakres przedmiotowy działalności KAS w Polsce, odwołując się wprost do § 2 jej Statutu: „Fundacja służy wyłącznie i bezpośrednio celom społecznie użytecznym opierając się na zasadach chrześcijańsko-demokratycznych” i podejmować ma prace w zakresie kształcenia politycznego, wspierania młodzieży uzdolnionej, współpracy międzynarodowej, wspierania wysiłków na rzecz jedności Europy, badania historii ruchu chrześcijańsko-demokratycznego czy wydawania publikacji².

Wydanie decyzji było możliwe dopiero po nowelizacji ustawy o fundacjach z 23 lutego 1991 r. Wówczas uzupełniono ustawę m.in. o zapisy dające możliwość tworzenia przedstawicielstw fundacji zagranicznych w Polsce. Artykuł 19 uzyskał następujące brzmienie:

„1. Fundacje zagraniczne mające siedzibę za granicą mogą tworzyć przedstawicielstwa na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.

2. Utworzenie przedstawicielstwa wymaga zezwolenia, które oznacza jednocześnie zgodę na podjęcie działalności określonej w zezwoleniu. Zezwolenie wydaje minister właściwy ze względu na zakres swego działania oraz cele utworzenia przedstawicielstwa. [...]”³.

Ustawa daje możliwość tworzenia przedstawicielstw tylko wtedy, gdy ich działalność służy realizacji celów społecznie lub gospodarczo użytecznych, zgodnych z podstawowymi interesami Rzeczypospolitej Polskiej⁴.

Ustawa nie nakłada też obowiązku dokonania wpisu do KRS przez przedstawicielstwo fundacji zagranicznej⁵. Jednocześnie niemieckie fundacje przedkładają właściwemu

¹ Decyzja Ministra Spraw Zagranicznych, Krzysztofa Skubiszewskiego (DPT III 25-3-92), Warszawa 27.03.1992.

² Tamże.

³ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach (tekst jednolity z dnia 17 maja 1991 r.), Dz.U. 1984 Nr 21, poz. 97.

⁴ Tamże, art. 19 ust. 3 oraz art. 1.

⁵ Udokumentowanie osobowości prawnej wobec urzędów czy sądów następuje poprzez odpowiednie pełnomocnictwa wystawiane przez centrale fundacji w Niemczech.

ministrowi – który wydał pozwolenie na ich utworzenie – sprawozdanie roczne ze swojej działalności⁶.

Starania o utworzenie instytucjonalnego zaplecza dla działalności fundacji podejmowane były przez same fundacje już wcześniej, zaraz po wyborach kontraktowych w czerwcu 1989 r. Fundacje zabiegały w niemieckim resorcie spraw zagranicznych o pomoc w sformalizowaniu pobytu pracowników fundacji w Polsce.

W tamtym czasie nie istniały w Polsce regulacje prawne umożliwiające działalność tego typu zagranicznym podmiotom na terenie kraju. Chodziło właśnie o brak jednoznacznego statusu prawnego, co stwarzało trudności w podejmowaniu czynności cywilnoprawnych – np. zawieranie umów czy prowadzenie kont bankowych. Niejasny był też status pracowników zagranicznych oddelegowanych i personelu krajowego, a także sprawa stawek podatkowych i celnych np. na wyposażenie biur fundacji czy samochody do użytku służbowego sprowadzane z Niemiec. Ówczesny przewodniczący Fundacji Friedricha Eberta, Holger Börner, zwracał się już w październiku 1989 r. do AA z prośbą o pośrednictwo na szczeblu rządowym w zawarciu umowy z rządem polskim w sprawie utworzenia biura FES i innych fundacji w oparciu o umowę kulturalną z 1970⁷. Po konsultacjach w AA z przedstawicielami wszystkich fundacji wypracowano projekt noty werbalnej, która została przez Ambasadę Niemiec przekazana polskiemu MSZ w dniu 2 listopada 1989 r. W nocie zaproponowano stronie polskiej zawarcie porozumienia, które zakładało utworzenie biur fundacji w Polsce i szereg ułatwień dla prowadzenia ich działalności⁸. W odpowiedzi polskie MSZ wystosowało notę do niemieckiej Ambasady, w której „strona polska wyraża gotowość odpowiedniego poparcia starań o utworzenie na gruncie porządku prawnego obowiązującego w Polsce Fundacji im. Konrada Adenauera i Fundacji im. Friedricha Eberta na terytorium Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”⁹. Jednocześnie zaproponowano włączenie odpowiedniej deklaracji wsparcia do Wspólnego Oświadczenia rządów, które miało zostać przyjęte podczas planowanej wizyty kanclerza Helmuta Kohla w Polsce¹⁰. Ostatecznie w tekście Wspólnego Oświadczenia z dnia 14 listopada 1989 r. nie znalazł się zapis, który *explicite* wymieniałby niemieckie fundacje polityczne, lecz w punkcie 15 jest ogólne sformułowanie o poparciu dla inicjatyw pozarządowych i

⁶ Dla niemal wszystkich fundacji jest to Minister Spraw Zagranicznych i tylko w przypadku Fundacji Heinricha Bölla – Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

⁷ Pismo Holgera Börnera, przewodniczącego FES, do Jürgena Sudhoffa, sekretarza stanu w AA, (FES) Bonn 13.10.1989.

⁸ Chodziło o ułatwienia w uzyskiwaniu pozwoleń na pobyt i pracę, kwestie zatrudniania pracowników krajowych, ulgi celne. Patrz: Botschaft der Bundesrepublik Deutschland, *Verbalnote*, Nr 476/89, (Botschaft der Bundesrepublik Deutschland) Warszawa 02.11.1989.

⁹ Ministerstwo Spraw Zagranicznych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, *Nota werbalna do Ambasady Republiki Federalnej Niemiec*, niepublikowane, (MSZ) Warszawa 06.11.1989.

¹⁰ Tamże.

społecznych, w tym dla wszelkich fundacji¹¹. W podobnym, ogólnym tonie sformułowano art. 29 polsko-niemieckiego traktatu dobrosąsiedzkiego z 1991 r. dotyczący zbliżenia się obydwu społeczeństw poprzez działanie aktorów pozarządowych¹².

Nowelizacja ustawy o fundacjach z 1991 r. nie rozwiązywała kwestii szczegółowych. Te regulowano na drodze uzgodnień dwustronnych, wyrażonych np. notą MSZ z 1994 r. o zwolnieniu z opłat celnych na rzeczy niezbędne do prowadzenia przedstawicielstw fundacji¹³, czy stosując już istniejące przepisy (jak Kodeks celny, Kodeks pracy lub prawo dewizowe). Same fundacje dostosowały swoją działalność do wymogów prawa krajowego. W polskim porządku prawnym nie funkcjonują szczególne uregulowania odnoszące się do niemieckich fundacji. To, co początkowo wydawało się trudnością, zweryfikowała sama praktyka oraz postępujące otwieranie się Polski na Zachód i szeroko rozumiana wymiana, ułatwiająca przepływ kapitału i ludzi.

5.1. Recepcja niemieckiej polityki zagranicznej przez KAS w Polsce

Do podstawowych czynników determinujących działalność KAS w Polsce należą wydarzenia i procesy zachodzące w stosunkach polsko-niemieckich. Jak już wcześniej wspomniano, fundacje pełnią w niemieckiej polityce zagranicznej rolę „aktora” posiadającego pewne atrybuty kreacyjne, są też jej „instrumentem”¹⁴. Zestawienie głównych kierunków polityki zagranicznej Niemiec z konkretnymi przedsięwzięciami realizowanymi przez KAS w Polsce może dać odpowiedź na pytanie, w jakim zakresie jej praca była spójna z polityką rządu, a także na ile cechowała ją wtórność, a na ile samodzielność. Równolegle analizie poddana będzie postawa Fundacji wobec sporów pojawiających się w stosunkach polsko-niemieckich. KAS reagowała bowiem na bieżąco na zmieniające się wyzwania, niekoniecznie oglądając się na stanowisko Berlina. Fundacja, współpracując z polskimi partnerami, recypowała ich punkt widzenia i wrażliwość strony polskiej na kwestie sporne.

Wywód należy rozpocząć ogólnym stwierdzeniem, że fundacje polityczne otwierają swoje przedstawicielstwa w miejscach, na które rząd federalny wyrazi zgodę i gdzie zostaną

¹¹ 14 listopada, wspólne oświadczenie Tadeusza Mazowieckiego i Helmuta Kohla, „Trybuna Ludu”, (265) 15.11.1989, w: *Polska wobec zjednoczenia Niemiec 1989-1991. Dokumenty dyplomatyczne*, red. W. Bordziej, (Scholar) Warszawa 2006, s. 175.

¹² Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, podpisany w Bonn dnia 17 czerwca 1991 r., Dz.U. 1992 Nr 14, poz. 56.

¹³ Ministerstwo Spraw Zagranicznych, *Nota do Ambasady Republiki Federalnej Niemiec* (PDT.25-I-94), niepublikowane, (MSZ) Warszawa 11.07.1994.

¹⁴ Por. S. W. Pogorelskaja, *Die parteinahen Stiftungen als Akteure und Instrumente der deutschen Außenpolitik*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, (6-7) 2002, s. 29-38; W. Schneider-Deters, *Civil Diplomacy. Politische Stiftungen in Ost- und Ostmitteleuropa*, „Osteuropa”, (8) 2005, s. 107-125.

one wpuszczone¹⁵. Tak samo było w przypadku Polski. To decyzje polityczne na najwyższym szczeblu w Bonn i Warszawie umożliwiły fundacjom politycznym rozpoczęcie działalności w Polsce. Decyzje te z kolei były możliwe ze względu na gwałtowne i zasadnicze zmiany, jakie dokonały się w Europie. Lata 1989-1991 stanowią jedną z najważniejszych cezur w najnowszej historii stosunków polsko-niemieckich. Zmiany reżimu w Polsce i w innych państwach byłego bloku wschodniego, rozpad systemu jałtańskiego i systemu dwubiegunowego oraz zjednoczenie Niemiec należą do najistotniejszych czynników wpływających na zasadniczą zmianę w stosunkach polsko-niemieckich w okresie po zimnej wojnie¹⁶. Kształtowanie się ich było procesem dynamicznym, wieloetapowym i zróżnicowanym. Mając na uwadze ich charakter, można wyodrębnić w latach 1989-2019 przynajmniej sześć ich faz:

- 1989-1991: budowa między Polską i RFN nowych podstaw politycznych i traktatowych;
- 1991-1998: rozwój współpracy dwustronnej we wszystkich niemal dziedzinach; występujące kwestie sporne nie stanowiły poważniejszego obciążenia dla stosunków polsko-niemieckich;
- 1998-2005: obok kontynuacji wielu form współpracy wystąpiły różnice stanowisk między rządami w aspekcie zarówno dwustronnym, jak i międzynarodowym; w Niemczech koalicję CDU-FDP zastąpił rząd SPD-Zieloni z kanclerzem Gerhardem Schröderem;
- 2005-2007: w wyniku zmian w polskiej polityce zagranicznej, w tym nowej polityki historycznej rządów Kazimierza Marcinkiewicza i Jarosława Kaczyńskiego, doszło do wzrostu kontrowersji w stosunkach polsko-niemieckich;
- 2007-2015: wraz z utworzeniem w Polsce rządu koalicji PO-PSL z premierem Donaldem Tuskiem, pojawiły się nowe elementy w relacjach polsko-niemieckich sprzyjające odchodzeniu od etapu „sprzeczności interesów” i przechodzeniu do fazy „pragmatycznej współpracy”;

¹⁵ S. W. Pogorelskaja, *Die parteinahen Stiftungen...*, s. 34.

¹⁶ M. Stolarczyk, *Zbieżność i różnice interesów w stosunkach polsko-niemieckich w latach 1989-2009*, (UŚ) Katowice 2010, s. 10.

- 2015-2019: rząd „zjednoczonej prawicy” odchodzi od strategicznego partnerstwa polsko-niemieckiego; niemiecką politykę wobec Warszawy cechuje powściągliwość i pragmatyzm¹⁷.

5.1.1. Wspólnota interesów

Wraz z upadkiem żelaznej kurtyny i końcem ideologicznej rywalizacji Niemcy zrewidowały swoją politykę wobec państw Europy Środkowej i Wschodniej. Dotyczy to przede wszystkim stosunków z Polską. W miesiącach następujących po zmianach politycznych w Europie pilną sprawą stało się ostateczne uznanie polsko-niemieckiej granicy, co nastąpiło wraz z podpisaniem traktatu z 14 listopada 1990 r.¹⁸ Uznanie granic było wyrazem obowiązującego także po zjednoczeniu paradygmatu niemieckiej polityki – czyli wyrzeczenia się rewizjonizmu i oparcia jej na multilateralizmie oraz integracji europejskiej. Szczególnie w Polsce obawiano się, że Niemcy będą dążyć po zjednoczeniu do uzyskania dominującej roli w Europie¹⁹. Natomiast 17 czerwca 1991 r. podpisano polsko-niemiecki traktat dobrosąsiedzki. Był on logiczną konsekwencją niemieckiej polityki zagranicznej, która zakładała stabilizację swojego sąsiedztwa poprzez transmisję wartości zachodniej demokracji i włączanie państw Europy Środkowej do współpracy europejskiej²⁰. Traktat stanowił kompleksowe porozumienie tworzące podwaliny bliskich stosunków dwustronnych. Ponadto RFN zadeklarowała, że „odnosi się pozytywnie do perspektywy przystąpienia” Polski do Wspólnot Europejskich i zobowiązała się ją w tym wspierać (art. 8)²¹. Wiodący element polskiej polityki zagranicznej zawierał się w formule „przez Niemcy do Europy”, zaś Niemcy przejęły rolę „adwokata Polski” w tych staraniach²². Tym samym zapoczątkowany został okres, który minister spraw zagranicznych Krzysztof Skubiszewski określił jako „polsko-niemiecką wspólnotę interesów”²³. Polska kierowała się tu interesami ekonomicznymi (Niemcy były postrzegane jako ważny partner handlowy) oraz strategicznymi względami bezpieczeństwa. UE oferowała

¹⁷ Por. S. Sulowski, *Próba interpretacji polskiej polityki zagranicznej po 1989 roku*, w: *Dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego w polityce zagranicznej*, red. A. Bieńczyk-Missala, R. Kuźniar, (Scholar) Warszawa 2020, s. 279-294; M. Stolarczyk, *Zbieżność i różnice interesów...*, s. 12-13; A. Trzcielińska-Polus, *25 lat polityki zjednoczonych Niemiec wobec Polski*, w: *25 lat niemieckiego zjednoczenia. Bilans ćwierćwiecza*, red. J. Ciesielska-Klikowska, E. Kuczyński, (UE) Łódź 2017, s. 11-28.

¹⁸ D. Bingen, *Polityka republiki bońskiej wobec Polski od Adenauera do Kohla 1949-1991*, (Kwadrat) Kraków 1997, s. 257-270.

¹⁹ H. Haftendorn, *Deutsche Außenpolitik zwischen Selbstbeschränkung und Selbstbehauptung, 1945-2000*, (DVA) Stuttgart 2001, s. 387-388.

²⁰ A. Zięba, *Rola Niemiec w rozszerzaniu Unii Europejskiej*, (Poltext) Warszawa 2010, s. 24-28.

²¹ Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec...

²² M. Stolarczyk, *Zbieżność i różnice interesów...*, s. 39, 51; Konrad-Adenauer-Stiftung, *Jahresbericht 2002*, (KAS) Sankt Augustin 2003, s. 59: <https://www.kas.de/pl/jahresberichte/detail/-/content/jahresbericht-2002> (dostęp 02.05.2023).

²³ Tamże, s. 68.

Polsce odpowiednie ramy dla stosunków z Niemcami, umożliwiające przeciwdziałanie ewentualnym niemieckim próbom hegemonii. Członkostwo w UE postrzegane było jako sposób na wywieranie wpływu na politykę niemiecką poprzez współpracę polityczną w organizacji ponadnarodowej²⁴.

Po początkowych wahaniach rząd niemiecki wywiązał się ze swojej roli „advokata Polski”²⁵. W 1994 r. został opublikowany dokument Schäublego-Lamersa (*Schäuble-Lamers-Papier*). Choć nie miał on oficjalnego charakteru rządowego, odzwierciedlał dyskusję toczącą się w środowisku CDU. W dokumencie stwierdzono, że jednym z najważniejszych zadań UE jest jej rozszerzenie o Polskę, Czechy, Słowację i Węgry. Zgodnie z projektem powinno to zostać osiągnięte poprzez wspieranie rozwoju gospodarczego tych krajów, w tym konsekwentne wdrażanie układów o stowarzyszeniu w celu otwarcia rynków, koordynację polityki handlowej, promocję wolnego handlu i współpracy oraz częściowe włączenie tych krajów do współpracy w ramach drugiego i trzeciego filaru²⁶. Minister obrony w rządzie Helmuta Kohla, Volker Rühle, argumentował, że „wschodnia granica Niemiec nie może pozostać wschodnią granicą Unii Europejskiej i NATO. Albo eksportujemy stabilność, albo niestabilność przychodzi do nas”²⁷. W marcu 1998 r. Bundestag zaakceptował protokoły akcesyjne Polski, Czech i Węgier do NATO. Za ratyfikacją opowiedziało się prawie 90% deputowanych²⁸.

Obie strony podejmowały również starania mające na celu zbliżenie społeczeństw. Towarzyszyły temu ważne w warstwie symbolicznej gesty pojednania. Należą do nich m.in. msza w Krzyżowej w 1989 r. czy szeroko komentowana w mediach prośba o wybaczenie wyrażona przez prezydenta federalnego Romana Herzoga podczas obchodów 50. rocznicy powstania warszawskiego w 1994 r. Natomiast do wygłoszenia przemówienia przed połączonymi izbami Bundestagu i Bundesratu w związku z rocznicą zakończenia wojny w 1995 r. zaproszono polskiego ministra spraw zagranicznych, Władysława Bartoszewskiego²⁹.

²⁴ B. Geremek, *Bezpieczeństwo Europy: między polityką europejską i więzią euroatlantycką*, „Nauka”, (4) 2004, s. 27-28.

²⁵ Na początku kanclerz Kohl i minister spraw zagranicznych z FDP, Klaus Kinkel, nie mieli pewności co do terminu przyjęcia Polski do NATO. Zdecydowanym zwolennikiem szybkiego członkostwa państw Grupy Wyszehradzkiej był natomiast minister obrony z CDU, Volker Rühle. Por. K. Bachmann, *Von der Euphorie zum Mißtrauen. Deutsch-polnische Beziehungen nach der Wende*, „Osteuropa”, 50 (8) 2000, s. 854; Redakcja, *Tür zu – Das atlantische Bündnis schottet sich ab: Neue Mitglieder gelten als Sicherheitsrisiko*, „Der Spiegel”, (43) 1993, s. 30.

²⁶ A. Bielawska, *Niemcy jako adwokat Polski na drodze do Wspólnot Europejskich i Unii Europejskiej*, w: *Spotkania polsko-niemieckie*, red. D. Kawa, (Marszałek) Toruń 2011, s. 149.

²⁷ V. Rühle, *Vortrag von Volker Rühle über die neuen Aufgaben der NATO (Washington, 30. April 1996)*, „Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung”, (34) 1996, s. 4.

²⁸ M. Stolarczyk, *Zbieżność i różnice interesów...*, s. 114.

²⁹ Tamże, s. 111.

W latach 90. zaobserwować można wyraźną zbieżność między założeniami polityki Niemiec wobec Polski a celami i działaniami KAS. Berlinowi zależało na demokratyzacji znajdujących się w tranzycji reżimów na wschodzie, co było operacjonalizowane m.in. przez niemieckie fundacje. W pierwszej połowie lat 90. priorytetem dla KAS było umacnianie przemian w kierunku demokracji i wolnego rynku. Kluczowym elementem było tu wspieranie decentralizacji. Drugim obszarem zbieżności było wspieranie polskiej akcesji do NATO i UE³⁰. Z jednej strony KAS szukała w Polsce sojuszników politycznych opowiadających się za integracją europejską (z tego powodu do grona jej partnerów nie należały partie eurosceptyczne i narodowe), z drugiej próbowała dotrzeć z proeuropejskim przekazem oraz fachowym doradztwem do środowisk eksperckich i opiniotwórczych. Fundacja informowała też polskich decydentów o dyskusji na temat koncepcji integracji europejskiej toczącej się w ramach CDU. Przykładowo koncepcja *Kerneuropa*³¹, wyrażona we wspomnianym wcześniej dokumencie Schäublego-Lamersa z 1994 r., została przetłumaczona na język polski i przekazana komisjom spraw zagranicznych Sejmu i Senatu oraz MSZ³². Natomiast tematykę polsko-niemieckiego pojednania Fundacja podejmowała raczej incydentalnie, przy okazji obchodów rocznicowych – np. z okazji 30-lecia orędzia biskupów polskich do niemieckich³³. Zmieniło się to w kolejnych latach, zwłaszcza w pierwszej dekadzie XXI w., wraz z eskalacją polsko-niemieckich sporów na tle historycznym.

5.1.2. Różnice stanowisk

W drugiej połowie lat 90. euforyczne dotąd relacje dwustronne uległy pogorszeniu, co zwiastowało zmianę dotychczasowego paradygmatu. Mimo że stale mówiono o sukcesach pojednania, pewne historycznie uwarunkowane kwestie, jak odszkodowania dla robotników przymusowych czy problem niemieckich przesiedleńców, pozostały aktualne i wielokrotnie wywoływały napięcia³⁴.

Ostatni etap rokowań dotyczących członkostwa Polski w UE zbiegł się z wystąpieniami przewodniczącej Związku Wypędzonych i posłanki CDU, Eriki Steinbach, która próbowała

³⁰ M. Piepenschneider, *Europäische Integration als nationales Interesse. Aktuelle Begründungen für die deutsche Europapolitik*, w: *Europäische Integration als deutsches Interesse*, red. J. Bordiert, E. Brock, M. Piepenschneider, (KAS) Sankt Augustin 1994, s. 22-30: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=cd89b998-cd98-9416-dc9d-ee8eb01584d8&groupId=252038 (dostęp 01.03.2023).

³¹ D. Lemmen, *Warsaw on the Way to Kerneuropa? Germany as Poland's Bridge to the EU's Center*, „Yearbook of the Institute of East-Central Europe”, 15 (2) 2017, s. 149-150.

³² *Unterlagen, die die KAS dem Parlament / der Regierung 1994 zur Verfügung gestellt hat*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 1995, s. 1.

³³ *Sprawozdanie Fundacji Konrada Adenauera z działalności w Polsce za rok 1995*, red. M. Kurkowska, F. Altenberger, (KAS) Warszawa 1996, s. 11.

³⁴ R. Freudenstein, H. Tewes, *Stimmungstief zwischen Deutschland und Polen. Für eine Rückkehr zur Interessengemeinschaft*, „Internationale Politik”, 55 (2) 2000, s. 49.

powiązać niemieckie poparcie dla członkostwa w UE państw środkowoeuropejskich z uregulowaniem kwestii majątkowych przesiedlonych po wojnie Niemców. W maju 1998 r. Bundestag przyjął uchwałę „Wypędzeni, przesiedleńcy i mniejszość niemiecka są pomostem między Niemcami a ich wschodnimi sąsiadami”. Sejm z kolei zareagował na to oświadczeniem, w którym domagał się nienaruszalności polskich granic³⁵. Przewodnicząca Bundestagu Rita Süßmuth musiała udać się do Warszawy, aby uspokoić polskich partnerów. Tak zwana w niemieckiej prasie „papierowa wojna na rezolucje”³⁶ zdawała się zwiastować pogorszenie stosunków między Polską a Niemcami. Wraz z uzyskaniem statusu oficjalnego kandydata do UE i rozpoczęciem negocjacji w marcu 1998 r. Warszawa zyskała nowe atuty w stosunkach z Niemcami, które przestały już być potrzebne jako „advokat” wprowadzający Polskę do Europy. Jednocześnie część społeczeństwa przyjęła z obawą rozpoczęcie negocjacji³⁷. Poparcie dla członkostwa również systematycznie spadało i w 1999 r. osiągnęło poziom 55% – dla porównania, w 1994 r. było to 77%³⁸. Powodem rosnącego sceptycyzmu, oprócz negatywnych skutków transformacji gospodarczej i politycznej, co do terminu akcesji było również postrzeganie Niemiec – ponieważ sceptycyzm czy strach przed „Europą”, jak zauważyli Roland Freudenstein i Henning Tewes, łączył się ze strachem przed Niemcami³⁹.

Zmiana nastawienia Polaków do integracji europejskiej oraz do zachodniego sąsiada miała duży wpływ na pracę KAS, która starała się podtrzymać przychylność dla członkostwa w UE w społeczeństwie, czy zmienić nastawienie środowisk sceptycznych wobec integracji. Coraz częściej pojawiały się też w działaniach Fundacji projekty, które za cel stawiały sobie dialog o trudnych sprawach historycznych. W przypadku problemu „wypędzeń” (*Vertreibung*), czy zgodnie z polską narracją – „wysiedleń przymusowych”, odbyło się wiele przedsięwzięć mających przybliżyć niemiecką perspektywę na ten temat. Celem nie było jednak uzasadnianie żądań odszkodowawczych zgłaszanych przez niemieckie ziomkostwa. Chodziło o wymianę uwag i dialog między historykami i ekspertami, które w założeniu prowadzić miały do wzajemnego porozumienia i w efekcie do „rozładowania” tej kwestii spornej⁴⁰. Już w 1997 r. dzięki wsparciu KAS ukazała się książka „Przeprosić za wypędzenie? O wysiedleniu Niemców po II wojnie światowej” pod redakcją Klausa Bachmanna i Jerzego Kranza, prezentująca

³⁵ M. Stolarczyk, *Zbieżność i różnice interesów...*, s. 198-199.

³⁶ A. Krzemiński, *Mit Fingerspitzengefühl*, „Die Tageszeitung”, 31.01.1998: <https://taz.de/11318056/> (dostęp 01.03.2023).

³⁷ Centrum Badań Opinii Społecznej, *Opinie o negocjacjach Polski z Unią Europejską i poparcie dla integracji. Komunikat z Badań*, BS/66/66/98, Warszawa 1998, s. 2.

³⁸ Centrum Badań Opinii Społecznej, *Poparcie dla integracji Polski z Unią Europejską. Komunikat z badań*, BS/177/99, Warszawa 1999, s. 1 i n.

³⁹ R. Freudenstein, H. Tewes, *Stimmungstief zwischen Deutschland und Polen...*, s. 51-53.

⁴⁰ S. Raabe, *Die Klagen der Preußischen Treuhänder. Zwischen politischer Hysterie und rechtlichen Fragen*, „Polen-Analysen”, (9) 2007, s. 2-5.

wybrane teksty i wypowiedzi polskich i niemieckich duchownych, polityków i intelektualistów⁴¹.

We wrześniu 1998 r. odbyły się wybory do Bundestagu. Nowym kanclerzem został socjaldemokrata Gerhard Schröder. Wyniki wyborów przyjęto w Polsce z rezerwą. SPD kojarzona była z dużą powściągliwością rządu Helmuta Schmidta wobec opozycji solidarnościowej w czasie stanu wojennego. Ponadto w kampanii wyborczej socjaldemokracy postulowali uwzględnianie w większym stopniu niemieckich interesów w polityce europejskiej. W przeciwieństwie do Kohla i jego dyplomacji, Schröder stawiał na *Realpolitik* oraz domagał się optymalizacji kosztów ponoszonych przez Niemcy w Unii Europejskiej⁴². Warszawa, której członkostwo w UE Helmut Kohl przewidywał na rok 2000, była teraz mocno poirytowana odmową rządu Schrödera podania konkretnej daty akcesji. Polityka rządu federalnego zakładała, że rozszerzenie może nastąpić dopiero po wewnętrznej reformie Unii i ustaleniu Agendy 2000, które miały się odbyć w imię zasady „najpierw pogłębienie, potem rozszerzenie”⁴³. Negatywne postrzeganie Niemiec wzmogły konflikty interesów w kontekście negocjacji akcesyjnych (np. odmienne stanowiska prezentowały obydwie państwa w kwestii przepisów przejściowych dla polskich pracowników czy dopłat dla polskich rolników)⁴⁴.

13 grudnia 2002 r. Polska zakończyła negocjacje akcesyjne, a na początku 2003 r. podpisała tzw. list ośmiu, w którym wyrażono poparcie dla amerykańskiej polityki zagranicznej w kontekście kryzysu irackiego. Niektórzy badacze uważają, że tym samym Warszawa, podobnie jak część państw członkowskich UE, odrzuciła francusko-niemieckie przywództwo. Sprzeciwiając się USA w sprawie interwencji w Iraku, Niemcy wraz z Francją uzurpowały sobie bowiem prawo do przywództwa i reprezentowania całej Unii⁴⁵.

Napięcia pogłębiły się w kolejnych latach na skutek sporu o system podejmowania decyzji w Radzie UE (system przewidziany w traktacie z Nicei i w traktacie lizbońskim) oraz o promowaną przez Niemcy koncepcję ściślejszej współpracy państw starej Europy, czemu sprzeciwiała się Polska, obawiając się Europy „dwóch prędkości”. System lizboński uprzywilejowywał najludniejsze kraje, dając Niemcom możliwość przegłosowania wszystkich krajów, które przystąpiły do UE w 2004 r. Wejście w życie traktatu zmieniło układ sił i wzmocniło komponent międzyrządowy, a osłabiło instytucje wspólnotowe⁴⁶.

⁴¹ *Przeprosić za wypędzenie? O wysiedleniu Niemców po II wojnie światowej*, red. K. Bachmann, J. Kranz, (Znak) Kraków 1997.

⁴² M. Stolarczyk, *Zbieżność i różnice interesów...*, s. 72; A. Bielawska, *Niemcy jako adwokat Polski...*, s. 157.

⁴³ A. Zięba, *Rola Niemiec...*, s. 73, 154-155.

⁴⁴ K. Bachmann, *Von der Euphorie zum Mißtrauen...*, s. 867.

⁴⁵ P. Żurawski vel Grajewski, *Polska wobec przywództwa Niemiec w Unii Europejskiej*, „Przegląd Zachodni”, (1) 2014, s. 114.

⁴⁶ Tamże, s. 120-122.

Niemal równocześnie doszło do nagromadzenia różnych dwustronnych konfliktów. W przypadku wojny w Iraku Polska i Niemcy nie skonsultowały wzajemnie swoich stanowisk i poszły osobnymi drogami, w idei „niemieckiej drogi”⁴⁷ zmanifestował się zaś dystans wobec USA. Obok sporu w związku z projektem konstytucji europejskiej i wprowadzeniem nowego systemu głosowania w Radzie Europejskiej pojawiły się dwa kolejne punkty konfliktu: problem gazociągu bałtyckiego, który stał się symbolem niemiecko-rosyjskiego porozumienia ponad głowami Polaków oraz gwałtowne dyskusje wokół planowanego pomnika dla niemieckich „wypędzonych”⁴⁸.

Działania chadeckiej KAS w okresie rządów socjaldemokraty Schrödera wykazywały zbieżność z polityką Berlina wobec Polski w zasadniczych sprawach, co do których panował w Niemczech międzypartyjny konsensus. Jednak jej stosunek do rządu można określić przynajmniej w niektórych kwestiach jako ambiwalentny. KAS nie zrezygnowała z ambitnie określonych przez Kohla celów integracyjnych i w omawianym okresie skupiła się na przygotowaniu polskich elit i społeczeństwa do członkostwa. W tych działaniach uwzględniała także interesy polskie – przykładowo w 1998 r. przeprowadzono we współpracy z Międzynarodowym Centrum Rozwoju Demokracji w Krakowie serię seminariów eksperckich, z których wnioski wydano w formie broszur. Dotyczyły one określenia polskich interesów w wybranych obszarach: reformy instytucjonalnej UE, strategii negocjacyjnych, polityki rolnej UE. Zalecenia dla polskich negocjatorów, które powstały w efekcie projektu, były autorstwa wyłącznie polskich ekspertów, za których dobór odpowiadał polski partner⁴⁹.

Odnosnie do spraw historycznych w 2003 r. w redakcji „Rzeczpospolitej” KAS współorganizowała debatę z udziałem posłanki CDU Eriki Steinbach z polskimi ekspertami na temat planów budowy centrum przeciwko wpędzeniom⁵⁰. Jednocześnie ówczesny rząd Schrödera koncepcję centrum lansowaną przez Steinbach traktował z dystansem⁵¹.

Ponadto w tym samym roku do Warszawy przyjechała ówczesna liderka opozycji, Angela Merkel, która podczas wykładu przygotowanego przez KAS wyraźnie zdystansowała się wobec polityki niemieckiego rządu w odniesieniu do stosunków z USA i zaangażowania

⁴⁷ Pojęcie *deutscher Weg* sformułował kanclerz Schröder w kampanii wyborczej w 2002 r. Por. D. F. Sturm, *Schröders deutscher Weg*, „Die Welt”, 06.08.2002: <https://www.welt.de/print-welt/article404934/Schroeders-deutscher-Weg.html> (dostęp 01.03.2023).

⁴⁸ P. Buras, *Wstęp*, w: tenże, B. Nowak, *Polska–Niemcy: Partnerstwo dla Europy? Interesy, opinie elit, perspektywy*, (CSM) Warszawa 2013, s. 8.

⁴⁹ R. Freudenstein, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1998*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 28.02.1999, s. 8.

⁵⁰ H. Tewes, *Jahresbericht 2003. Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau der Konrad-Adenauer-Stiftung*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2004, s. 8.

⁵¹ G. Facius, *Schröder lehnt Zentrum für Vertriebene in Berlin ab*, „Die Welt”, 14.08.2003: <https://www.welt.de/print-welt/article253027/Schroeder-lehnt-Zentrum-fuer-Vertriebene-in-Berlin-ab.html> (dostęp 01.03.2023).

Niemiec w NATO⁵². Wypowiedź przyszłej kanclerz wpisywała się w krytykę antyamerykanizmu rządu Schrödera wyrażaną przez CDU w polityce krajowej⁵³.

KAS realizowała do pewnego stopnia agendę niemieckiego rządu, lobbując przykładowo za rozwiązaniami w polityce europejskiej lansowanymi przez Berlin. Ważnym celem Fundacji było włączanie polskich elit do debaty na temat europejskiej konstytucji. Wspólnie z CSM zorganizowano wówczas międzynarodową konferencję „Konstytucja Europejska a polski punkt widzenia na reformy wewnętrzne UE”. Niemieccy eksperci biorący udział w tym wydarzeniu przedstawili swoją perspektywę, ale także zapoznali się z krytyką zgłaszaną przez polskich uczestników konferencji wobec planów rezygnacji z podziału głosów w Radzie Europejskiej zgodnie z traktatem nicejskim. Doszło tu zatem do wymiany stanowisk, nie zaś do jednostronnej komunikacji. Prawdziwe będzie stwierdzenie, że w tym przypadku podjęto działanie lobbujące mające na celu skłonienie drugiej strony do zmiany stanowiska. Ale równie prawdziwe, a może nawet bardziej trafne, będzie stwierdzenie, że doszło do komunikacji w obydwu kierunkach, a publiczność uczestnicząca w wydarzeniu otrzymała nie jednostronny komunikat, lecz zróżnicowany obraz niemieckich i polskich stanowisk⁵⁴.

W 2005 r. odbyły się wybory w Niemczech i Polsce. Do umowy tworzącej tzw. wielką koalicję (CDU/CSU-SPD) wpisano utworzenie „widocznego znaku”, czyli miejsca upamiętnienia „niesprawiedliwości wypędzeń”⁵⁵. Jednocześnie w Polsce wybory wygrała partia Prawo i Sprawiedliwość, określana w niemieckiej literaturze jako konserwatywno-narodowa⁵⁶. Dla niemieckiej chadecji partnerem partyjnym była PO, należąca do tej samej rodziny politycznej, tj. EPL. Prawo i Sprawiedliwość natomiast zdecydowała się przystąpić do uchodzącej za eurosceptyczną Unii na rzecz Narodów (UEN). W czasie wizyty w Berlinie w 2006 r. prezydent Lech Kaczyński krytycznie wypowiedział się na temat projektu konstytucji europejskiej, a Unię Europejską określił jako „sztuczny twór”⁵⁷. Od Berlina rząd pod przewodnictwem PiS domagał się respektowania polskich interesów narodowych, zarazem krytycznie oceniając politykę zagraniczną poprzedników, która miała się charakteryzować postawą klientelistyczną⁵⁸. Relacje między obydwojma państwami w tamtym okresie bywają

⁵² H. Tewes, *Jahresbericht 2003...*, s. 7.

⁵³ E. Cziomer, *Główne interesy i cele polityki zagranicznej zjednoczonych Niemiec. Dyskusje i kontrowersje*, „Państwo i Społeczeństwo”, (1) 2004, s. 76

⁵⁴ H. Tewes, *Jahresbericht 2003...*, s. 12.

⁵⁵ K.-O. Lang, *Eine Beziehung mit Hindernissen – deutsch-polnische Beziehungen zwischen Konfrontation und Zusammenarbeit*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe”, (4) 2006, s. 346.

⁵⁶ Tenże, *Auf dem Weg zur IV. Republik? Die Parlamentswahlen in Polen vom 25. September 2005*, „Osteuropa”, (10) 2005, s. 135-136.

⁵⁷ Cyt. za: B. Koszel, *Polska – Niemcy – Wspólnota/Unia Europejska (1989-2010)*, w: tenże, K. Malinowski, Z. Mazur, *Niemiecka polityka wobec Polski 1990-2010*, (IZ) Poznań 2012, s. 245.

⁵⁸ J. Sanecka-Tyczyńska, *Relacje polsko-niemieckie a racja stanu. Spór PiS-PO o model polityki zagranicznej wobec Republiki Federalnej Niemiec (2001-2015)*, „Humanities and Social Sciences”, (4) 2017, s. 149.

określane mianem „współpracy konfrontacyjnej”⁵⁹. Dystans środowisk konserwatywnych w stosunku do Niemiec pogłębiał projekt budowy centrum przeciwko wpedzeniom oraz działalność Powiernictwa Pruskiego. Jeszcze we wrześniu 2004 r. w związku z roszczeniami majątkowymi wobec Polski, zgłaszanymi przez niemieckie ziomkostwa, Sejm przyjął uchwałę, w której zobowiązał polski rząd do podjęcia rozmów na temat reparacji wojennych⁶⁰. Oba rządy powołały wprawdzie wspólną komisję ekspertów prawnych, która stwierdziła, że niemieckie roszczenia indywidualne nie mają podstaw prawnych⁶¹, ale jednak zagadnienia historyczne nadal ciążyły nad stosunkami dwustronnymi⁶². Niektóre polskie miasta sporządziły szacunki materialnych strat wojennych, w tym Warszawa, na zlecenie ówczesnego prezydenta miasta Lecha Kaczyńskiego⁶³.

KAS starała się utrzymywać i rozbudowywać kontakty z nową ekipą rządzącą w Polsce, organizując platformy dialogu w postaci seminariów i konferencji. W związku z tym KAS wspólnie z Instytutem Sobieskiego przygotowała międzynarodową konferencję w Sejmie z udziałem m.in. marszałka Ludwika Dorna (PiS) oraz posłów do Bundestagu, w tym Ruprechta Polenza (CDU), przewodniczącego Komisji Spraw Zagranicznych Bundestagu, a także posłów Parlamentu Europejskiego z różnych frakcji na temat możliwości osiągnięcia kompromisu w sprawie nowego traktatu europejskiego⁶⁴.

W sprawach historycznych KAS nie eksponowała tematów spornych, lecz raczej szukała wątków, które mogłyby łączyć obydwie społeczeństwa, a nie dzielić, oraz mogłyby spotkać się z przychylnością konserwatywnych polskich elit rządowych. Przykładem tego może być wystawa przygotowana wspólnie z IPN i prezentowana w Polsce i Niemczech „Polacy i Niemcy przeciwko komunistycznej dyktaturze”⁶⁵. Natomiast kwestię „wypędzeń” podjęto w badaniu opinii publicznej przeprowadzonym we współpracy z Instytutem Spraw Publicznych na temat wzajemnego kształtowania się wizerunku w kontekście dyskusji o tożsamości i

⁵⁹ K.-O. Lang, *Eine Beziehung mit Hindernisse...*, s. 351-352.

⁶⁰ K. Grzybowska, *Wojna obronna 2004*, „Wprost”, 26.09.2004: <https://www.wprost.pl/tygodnik/67318/wojna-obronna-2004.html> (dostęp 01.03.2023).

⁶¹ J. Barcz, J. Frowein, *Ekspertyza w sprawie roszczeń z Niemiec przeciwko Polsce w związku z drugą wojną światową sporządzona na zlecenie rządów Republiki Federalnej Niemiec i Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa – Heidelberg 02.11.2004.

⁶² M. Stolarczyk, *Zbieżność i różnice interesów...*, s. 257-258.

⁶³ *Raport o stratach wojennych Warszawy*, (Miasto Stołeczne Warszawa) Warszawa 2004: <https://um.warszawa.pl/-/straty-wojenne-warszawy> (dostęp 01.03.2023).

⁶⁴ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Jakiej Konstytucji potrzebuje Europa?*, 25.06.2007: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/was-fuer-eine-verfassung-braucht-europa-> (dostęp 01.03.2023).

⁶⁵ Instytut Pamięci Narodowej, *Wystawy. Polacy i Niemcy przeciwko komunistycznej dyktaturze*: <https://ipn.gov.pl/pl/edukacja-1/wystawy/13698,Polacy-i-Niemcy-przeciwko-komunistycznej-dyktaturze.html> (dostęp 01.03.2023).

pamięci historycznej⁶⁶. Niemieckiej tożsamości poświęcona była międzynarodowa konferencja „Zmiany w Niemczech, zmiany w Europie” w 2006 r. z udziałem naukowców z Niemiec, Izraela i USA⁶⁷. W latach późniejszych wraz z powołaniem Fundacji „Ucieczka, Wypędzenie, Pojednanie”⁶⁸ temat będzie powracał w pracy KAS w postaci debat specjalistów⁶⁹, nie będzie jednak stanowić centralnego elementu działań Fundacji w obszarze projektów historycznych⁷⁰.

5.1.3. Strategiczne partnerstwo i pragmatyczna współpraca

Po zwycięstwie wyborczym w 2007 r. premier Donald Tusk ogłosił „nowy początek” w stosunkach polsko-niemieckich. Minister spraw zagranicznych Radosław Sikorski, przedstawiając nowe priorytety resortu, zaznaczył, że Polska oczekuje od Niemiec zaangażowania się w „partnerski dialog o charakterze strategicznym na wzór stosunków francusko-niemieckich” i wyraził chęć ścisłej współpracy w zakresie usuwania obciążeń historycznych. Wspólnym celem „partnerstwa” powinny być projekty służące pogłębieniu integracji, bez rezygnacji z realizacji konkretnych polskich interesów, które często nie są tożsame z interesami niemieckimi. Pomysł polsko-niemieckiego partnerstwa na rzecz Europy spotkał się z przychylnym przyjęciem w Berlinie. Tym samym debata na temat stosunków polsko-niemieckich uległa europeizacji – tj. stosunki dwustronne zostały w zasadniczym stopniu wkomponowane w kontekst europejski – a pojawiające się różnice interesów starano się rozwiązywać pragmatycznie⁷¹.

⁶⁶ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Polacy i Niemcy. Wzajemny wizerunek po rozszerzeniu Unii Europejskiej*, 12.12.2006: <https://www.kas.de/pl/web/polen/einzeltitel/-/content/polen-und-deutsche-v1> (dostęp 01.03.2023).

⁶⁷ Fundacja Batorego, *Sprawozdanie 2006*, (Fundacja Batorego) Warszawa 2007, s. 47: <https://www.batory.org.pl/upload/images/spr2006.pdf> (dostęp 01.03.2023).

⁶⁸ Por. S. Eisel, *Na temat fundacji Ucieczka, Wypędzenie, Pojednanie*, list otwarty, 2009: https://www.kas.de/documents/252038/253252/7_dokument_dok_pdf_16120_8.pdf/bece0f71-ec3d-7825-af18-24bd47fcc637?version=1.0&t=1539662495765 (dostęp 01.03.2023).

⁶⁹ Np. debata posła CDU Stephana Eisela, członka Komisji Kultury, z Kazimierzem Wóycickim i Waldemarem Czachurem pt. „Dlaczego CDU wspiera projekt widocznego znaku przeciw ucieczce i wypędzeniom?”. Patrz: Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Sichtbare Zeichen gegen Vertreibungen*, 10.03.2009: <https://www.kas.de/de/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/sichtbare-zeichen-gegen-vertreibungen> (dostęp 01.03.2023).

⁷⁰ W okresie najbardziej wzmożonych dyskusji na temat „wypędzeń” (2008-2009) kwestia ta pojawiała się w niecałych 2% wszystkich projektów KAS. Por. Konrad-Adenauer-Stiftung, *Eigenmaßnahmen u. Partnermaßnahmen. Polen 2008*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2009, s. 1-13; Konrad-Adenauer-Stiftung, *Eigenmaßnahmen u. Partnermaßnahmen. Polen 2009*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2010, s. 1-14.

⁷¹ K. Malinowski, *Polska i Niemcy w Europie. Różnice interesów – uwarunkowania i konsekwencje*, (IZ) Poznań 2015, s. 37-39; P. Buras, *Nowe otwarcie*, w: tenże, B. Nowak, *Polska–Niemcy: Partnerstwo dla Europy? Interesy, opinie elit, perspektywy*, (CSM) Warszawa 2013, s. 11-13.

Kryzys strefy euro pokazał, kto posiada w Europie instrumenty do efektywnego działania i wymógł na Niemczech przyjęcie nowej, bardziej aktywnej roli⁷². Polityka europejska Niemiec zakładała wdrożenie określonego modelu integracji opartego na zasadzie „supranacjonalizacji” poprzez uwspólnotowienie kolejnych obszarów polityki. W czasie kryzysu wprowadzono „metodę unijną”, jak nazwała ją kanclerz Merkel⁷³. Polegała ona na wzmocnieniu komponentu międzyrządowego w zarządzaniu kryzysowym. Jeśli nie istnieją odpowiednie unijne podstawy prawne, a zmiany traktatowe nie są możliwe ze względu na opór poszczególnych państw członkowskich, podejmuje się inicjatywy pozatraktatowe z tymi państwami, które są do tego skłonne. Tak było w przypadku paktu fiskalnego z 2012 r. Ten model integracji zakłada, że jeśli to konieczne, państwa członkowskie zmierzają do wspólnego celu w dwóch lub więcej prędkościach po to, by za modelowymi rozwiązaniami awangardowymi podążała reszta⁷⁴. Jednocześnie relatywizacja metody wspólnotowej może być, zdaniem krytyków, znakiem, że Berlin odchodzi od dotychczasowego myślenia w kategoriach interesu ogólnoeuropejskiego i skłania się ku egoistycznemu stanowisku narodowemu lub przygotowuje koncert mocarstw w UE⁷⁵.

Strona niemiecka była rozczarowana brakiem decyzji Warszawy w sprawie wprowadzenia wspólnej waluty. W okresie kryzysu Polska wypadła korzystnie na tle innych krajów, gdyż jako jedyny kraj UE odnotowała w 2009 r. wzrost gospodarczy. Warszawa była postrzegana przez Niemcy jako potencjalny sojusznik, który mógłby po wprowadzeniu euro wesprzeć Berlin w jej europejskiej polityce fiskalnej i finansowej⁷⁶. W stosunkach dwustronnych przy różnych okazjach wracano do pytań o przystąpienie Polski do unii walutowej. Rząd polski unikał jednak konkretnych deklaracji. Donald Tusk na początku swojego urzędowania rozpoczął wprawdzie dyskusję na temat wprowadzenia euro, a Polska została też stroną paktu fiskalnego. Jednak wiążącej decyzji rządu ani Tuska, ani Ewy Kopacz

⁷² K. Malinowski, *Polska i Niemcy w Europie...*, s. 52; P. Buras, *Nowe otwarcie...*, s. 16; E. Cziomer, *Rola Niemiec w przewyciężeniu kryzysu zadłużenia oraz stabilizacji strefy euro*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe”, (4) 2012, s. 89-114.

⁷³ A. Kwiatkowska, *Od kopciuszka do cesarzowej. Jak Merkel zmieniała Niemcy*, seria: Punkt Widzenia nr 85, (OSW) Warszawa 2021, s. 28.

⁷⁴ K. Böttger, M. Jopp, *Grundlinien deutscher Europapolitik*, w: *Handbuch zur deutschen Europapolitik*, red. ciż, (bpb) Baden-Baden 2017, s. 16-17.

⁷⁵ P. Buras, J. Reiter, *Szanse i zagrożenia polsko-niemieckiego partnerstwa*, w: P. Buras, B. Nowak, *Polska–Niemcy: Partnerstwo dla Europy? Interesy, opinie elit, perspektywy*, (CSM) Warszawa 2013, s. 124.

⁷⁶ Por. P. Buras, *W kierunku unii politycznej*, w: tenże, B. Nowak, *Polska–Niemcy: Partnerstwo dla Europy? Interesy, opinie elit, perspektywy*, (CSM) Warszawa 2013, s. 104; P. Żurawski vel Grajewski, *Polska wobec przywództwa Niemiec...*, s. 122.

nie podjęły⁷⁷. Kolejna ekipa tworzona przez PiS prezentowała jednoznacznie negatywne stanowisko wobec euro⁷⁸.

W obliczu kryzysu finansowego KAS w Polsce próbowała pełnić rolę pośrednika, tworząc możliwości wymiany i koordynacji działań między polskimi i niemieckimi decydentami oraz ekspertami. Taki charakter miała debata „Skutki kryzysu finansowego dla Niemiec i Europy” z polskimi politykami i dziennikarzami oraz Norbertem Walterem, Głównym Ekonomistą Grupy Deutsche Bank w 2009 r.⁷⁹ Fundacja lobbowała też na rzecz wprowadzenia euro w Polsce, organizując w okresie 2009-2011 kilkanaście debat, w których referenci z Niemiec przedstawiali korzyści wynikające z uczestnictwa w unii walutowej – jak np. członek Komisji Gospodarczej i Walutowej w Parlamencie Europejskim, poseł EPL, Burkhard Balz, w rozmowie z przedstawicielami polskiego Ministerstwa Finansów⁸⁰.

Z okazji 20-lecia zjednoczenia, KAS przygotowała serię debat z udziałem niemieckich polityków i ekonomistów na temat nowej roli Niemiec w Europie pt. „Forum Niemcy”. Koncepcję niemieckiego „skoku do przodu” w polityce europejskiej przedstawił polskim ekspertom na jednym ze spotkań poseł do PE, Elmar Brok (CDU)⁸¹. Projekt taki jak ten służył z jednej strony wyjaśnieniu stanowiska Niemiec, z drugiej wysondowaniu opinii polskich uczestników na temat proponowanych rozwiązań. Fundacja oferowała zatem przestrzeń do wzajemnych konsultacji o charakterze nieoficjalnym, poza protokołem dyplomatycznym.

Obszarem, gdzie ujawniały się różnice, była polityka wschodnia i stosunki z Rosją. Polska, inicjując Partnerstwo Wschodnie, koncentrowała się na konsolidacji procesów demokratycznej transformacji i modernizacji w krajach objętych programem, licząc na kolejne rozszerzenie UE na Wschód. Niemcy wykazały postawę ambiwalentną w stosunku do programu, nie chcąc antagonizować stosunków z Rosją w myśl zasady *Russia first*. W Niemczech w tamtym czasie Rosja postrzegana była jako kraj, który potrzebuje pomocy w modernizacji i demokratyzacji. Z kolei w Polsce Rosja postrzegana była jako mocarstwo, które

⁷⁷ M. Gorynia, *Strefa euro nam nie ucieknie*, „Rzeczpospolita”, 26.08.2008: <https://www.rp.pl/ekonomia/art14303171-strefa-euro-nam-nie-ucieknie>; J. Cienski, *Tusk gambles on euro to boost premiership*, „Financial Times”, 29.09.2008: <https://www.ft.com/content/32774b12-8db4-11dd-83d5-0000779fd18c>; R. Mazurek, M. Pawlak, *Najpierw wyjście z kryzysu, potem euro*, „Rzeczpospolita”, 01.10.2014: <https://www.rp.pl/finanse/art12250641-najpierw-wyjscie-z-kryzysu-potem-euro> (dostęp 01.03.2023).

⁷⁸ J. Czekaj, *Propozycja szefa PiS to euro za 110 lat*, „Rzeczpospolita”, 01.05.2019: <https://www.rp.pl/opinie-ekonomiczne/art9361721-propozycja-szefa-pis-to-euro-za-110-lat> (dostęp 01.03.2023).

⁷⁹ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Forum-Niemcy*, 09.04.2009: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/die-auswirkungen-der-finanzkrise-auf-deutschland-und-europa1> (dostęp 01.03.2023).

⁸⁰ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Wprowadzenie Euro w Polsce a aktualna sytuacja gospodarcza*, 25.02.2010: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungsberichte/detail/-/content/die-einfuehrung-des-euro-in-polen-und-die-aktuelle-oekonomische-situation> (dostęp 01.03.2023).

⁸¹ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia, Deutschland-Forum*, 11.10.2010: <https://www.kas.de/de/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/deutschland-forum-v1> (dostęp 13.03.2023).

dąży do rozszerzenia swojej geopolitycznej strefy wpływów. Niemiecka polityka wobec Rosji kierowała się przede wszystkim strategią zmiany poprzez zbliżenie (lub poprzez handel) *Wandel durch Annäherung*, zgodnie ze starą dewizą *Ostpolitik* Willy'ego Brandta⁸². Niemcy nie były także zwolennikiem podjęcia współpracy NATO z Gruzją i Ukrainą, za czym lobbowała Polska np. na szczycie w Bukareszcie w 2008 r.⁸³ Stosunek Niemiec do Rosji będzie się jednak zmieniał pod wpływem rosyjskiego zaangażowania w konflikt w Syrii, protestów wyborczych w Rosji w 2011 r., wystąpień ludności Ukrainy (Euromajdan w 2012 r.). Wyrażne przewartościowanie polityki wobec Rosji nastąpiło po aneksji Krymu w 2014 r. Rząd RFN potępił wówczas łamanie prawa międzynarodowego przez Moskwę i naruszenie zasady integralności terytorialnej Ukrainy oraz poparł nałożenie sankcji politycznych i gospodarczych na Federację Rosyjską⁸⁴. Po aneksji Krymu przez Rosję strona polska zabiegała o przesunięcie na jej terytorium brygad NATO. Początkowo Berlin wyraził się sceptycznie na temat tych planów i dopiero w 2016 r. zaakceptował wzmocnienie wschodniej flanki NATO⁸⁵. Całkowite przewartościowanie polityki wobec Rosji nastąpi po pełnowymiarowej inwazji na Ukrainę w lutym 2022 r.⁸⁶ Nie będzie to jednak stanowić przedmiotu dalszej analizy ze względu na przyjęte w dysertacji ramy czasowe.

W sprawie stosunku do Rosji KAS wykazywała duże zrozumienie dla polskich racji oraz podejmowała działania mające na celu wymianę opinii między politykami i ekspertami z Polski i Niemiec. Analizując projekty z tego okresu, można odnieść wrażenie, że Fundacja transmitowała w większym stopniu polską wrażliwość na kwestie bezpieczeństwa w Europie Wschodniej oraz ideę integracji wschodnich sąsiadów Polski z UE niż niemiecką wizję partnerstwa z Rosją. Fundacja wielokrotnie podejmowała temat współpracy polsko-ukraińskiej przy okazji różnych projektów. Zapraszała też do Polski przedstawicieli środowisk opozycyjnych z Białorusi na polsko-białoruskie lub trójstronne, polsko-białorusko-niemieckie warsztaty i seminaria. Celem konferencji zorganizowanej w 2009 r. na KUL z udziałem naukowców z Polski i Ukrainy pt. „Polityka wschodnia Polski i Unii Europejskiej” była m.in.

⁸² Por. P. Żurawski vel Grajewski, *Polska wobec przywództwa Niemiec...*, s. 116; K. Malinowski, *Polska i Niemcy w Europie...*, s. 186-187.

⁸³ M. Stolarczyk, *Zbieżność i różnice interesów...*, s. 578-579; B. Nowak, *Polityka bezpieczeństwa: więcej Europy, ale mniej zaangażowania*, w: P. Buras, B. Nowak, *Polska–Niemcy: Partnerstwo dla Europy? Interesy, opinie elit, perspektywy*, (CSM) Warszawa 2013, s. 67.

⁸⁴ A. Kwiatkowska, *Od kopcuszką do cesarzowej...*, s. 32-34.

⁸⁵ J. J. Węc, *Relacje polsko-niemieckie w Unii Europejskiej i NATO na początku XXI w. Próba bilansu*, „Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne”, (23) 2015, s. 143-144; A. Drzewiecki, *Problem NATO w relacjach niemiecko-ukraińskich w XXI wieku. Zarys zagadnienia*, „Rocznik Nauk Społecznych”, (1) 2019, s. 69-71.

⁸⁶ L. Kleinwächter, *Zur Sicherheitsstrategie Deutschlands in der „Zeitenwende“*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka”, (1) 2022, s. 151-167.

integracja środowisk naukowych z obydwu krajów⁸⁷, natomiast przeprowadzonego wspólnie z CSM Forum Partnerstwa Regionalnego wspieranie tak procesu budowy porozumienia, jak i współpracy o charakterze ponadgranicznym między Polską a Białorusią przy wykorzystaniu doświadczeń innych krajów z regionu Europy Środkowo-Wschodniej, Morza Bałtyckiego i Europy Zachodniej⁸⁸. Analizą różnic w podejściu do Rosji zajmowali się w 2010 r. eksperci z Polski i Niemiec podczas konferencji „Jaka polityka wobec Rosji? Perspektywa Polski i Niemiec”⁸⁹. W ramach podróży studyjnej do Polski w 2014 r., w przeddzień aneksji Krymu, grupa oficerów Bundeswehry odpowiedzialnych za edukację obywatelską (tzw. *Jugendoffiziere*) odwiedziła biuro KAS w Warszawie, gdzie odbyła się rozmowa na temat polskiej polityki bezpieczeństwa. Pracownik KAS oraz zaproszeni polscy referenci przekonywali niemieckich uczestników o konieczności rewizji polityki Berlina wobec Rosji i większego zaangażowania się w inicjatywy NATO, w tym we wzmocnienia „wschodniej flanki” Sojuszu⁹⁰.

Rozbieżności między Warszawą a Berlinem ujawniały się również w podejściu do NATO i roli USA w architekturze europejskiego bezpieczeństwa. Po rosyjskim ataku na Gruzję w 2008 r. Polska zajęła bardzo aktywną postawę w Sojuszu. Przejawiało się to nie tylko w zaangażowaniu w przygotowanie nowej Koncepcji Strategicznej NATO, potwierdzonej na szczycie w Lizbonie, ale także w modernizacji polskiej armii oraz w udziale Polski w ekspedycjach wojskowych, uczestnictwie w rozszerzaniu infrastruktury Sojuszu na nowe kraje członkowskie czy lobbowaniu za przygotowaniem tzw. planów ewentualnościowych dla obrony nowych członków. Wysiłki te nie spotkały się jednak z aprobatą wszystkich członków NATO, w tym Niemiec, które dość wyraźnie ograniczały swoją aktywność transatlantycką. W zasadzie Berlin otwarcie przyznał, że niemieckie środki na kształtowanie bardziej aktywnej polityki zagranicznej są bardzo skromne⁹¹. Odwrócenie tego trendu postępować będzie

⁸⁷ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Polityka wschodnia Polski i Unii Europejskiej*, 20.05.2009: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/ostpolitik-polens-und-der-eu> (dostęp 01.03.2023).

⁸⁸ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Forum Partnerstwa Regionalnego Polska – Białoruś – Niemcy*, 29.09-01.10.2009: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/forum-partnerstwa-regionalnego-polska-bialorus-niemcy> (dostęp 01.03.2023).

⁸⁹ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Jaka polityka wobec Rosji? Perspektywa Polski i Niemiec*, 01.09.2010: <https://www.kas.de/pl/web/polen/einzeltitel/-/content/jaka-polityka-wobec-rosji-perspektywa-polski-i-niemiec> (dostęp 01.03.2023).

⁹⁰ Autor rozprawy był jednym z referentów podczas tego spotkania.

⁹¹ B. Nowak, *Polityka bezpieczeństwa: więcej Europy...*, s. 63-64.

ewolucyjnie od 2014 r., kiedy w Newport państwa członkowskie NATO zdecydowały o stopniowym zwiększaniu nakładów na armię⁹².

Zagadnienia związane z bezpieczeństwem w wymiarze militarnym i relacje między UE i NATO były często podejmowane w projektach KAS. Ze względu na specyfikę polskich partnerów Fundacji i ich proamerykańską orientację (zwłaszcza CSM i ISS) w projektach nacisk położony był na komponent euroatlantycki polityki bezpieczeństwa. Przykładem może być cykl corocznych konferencji realizowany we współpracy z ISS. W 2009 r. podczas II Forum Bezpieczeństwa Euroatlantyckiego „NATO w przededniu jubileuszowego szczytu. Czy Sojusz potrzebuje Nowej Koncepcji Strategicznej?” międzynarodowej publiczności przedstawione zostały polskie założenia wzmocnienia Sojuszu. W konferencji udział wzięł m.in. minister Radosław Sikorski oraz dyrektor generalny Sztabu Planowania niemieckiego resortu obrony, Ulrich Schlie⁹³. W kolejnych edycjach konferencji uczestnicy z Niemiec informowani byli o oczekiwaniach strony polskiej względem wzmocnienia zdolności obronnych Sojuszu i potrzebie większego zaangażowania się Niemiec na rzecz NATO. Wyraźny proatlantycki wydźwięk miały również konferencje KAS towarzyszące szczytowi Sojuszu w Warszawie w 2016 r.⁹⁴

Rozbieżności pojawiły się też w zakresie polityki energetycznej. Niemcy podjęły decyzję o stopniowej dekarbonizacji swojej gospodarki oraz wycofaniu się z energii jądrowej. W polskim miksie energetycznym dominował natomiast węgiel, a kolejne polskie rządy, począwszy od rządu Marka Belki, wyrażały wolę budowy elektrowni atomowych. Jednocześnie w wyniku *Energiewende* Niemcy uzależniały się od dostaw gazu z Rosji. Likwidacja elektrowni atomowych oznaczała, że Niemcy musiały wypełnić tę lukę, budując elektrownie gazowe i zwiększając import rosyjskiego surowca⁹⁵. Decyzje podjęte przez Berlin miały duże znaczenie także dla ogólnoeuropejskiej polityki energetycznej: budowy sieci przesyłowych, handlu emisjami, rozwoju odnawialnych źródeł energii i polityki dekarbonizacji. Niemcy prezentowały się jako liderzy ochrony środowiska i klimatu oraz

⁹² K.-H. Kamp, *Mythen der Zwei-Prozent-Debatte. Zur Diskussion um die NATO-Verteidigungsausgaben*, „Arbeitspapier Sicherheitspolitik der Bundesakademie für Sicherheitspolitik”, (9) 2019, s. 2: https://www.baks.bund.de/sites/baks010/files/arbeitspapier_sicherheitspolitik_2019_9.pdf (dostęp 01.03.2023); J. Węc, *Relacje polsko-niemieckie w Unii Europejskiej i NATO...*, s. 143-144; A. Drzewiecki, *Problem NATO w relacjach niemiecko-ukraińskich...*, s. 69-71.

⁹³ Konrad-Adenauer-Stiftung, Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. II Forum Euroatlantyckiego Bezpieczeństwa*, 19-20.02.2009: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/nato-before-the-jubilee-summit.-does-the-alliance-need-a-news-strategie-concept-> (dostęp 01.03.2023).

⁹⁴ Konrad-Adenauer-Stiftung, Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. NATO jako Aktywny Opiekun – oczekiwania przed szczytem NATO w Warszawie*, 04.03.2016: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/nato-as-an-active-guardian-expectations-before-warsaw-nato-summit> (dostęp 13.03.2023).

⁹⁵ K. Malinowski, *Polska i Niemcy w Europie...*, s. 242-243.

odważni prekursorzy transformacji energetycznej⁹⁶. Działania zainicjowane na poziomie unijnym przez rząd niemiecki w celu stopniowego wdrażania krajowej transformacji energetycznej stały w sprzeczności z interesami Polski⁹⁷. Jednocześnie Niemcy sceptycznie podeszli do proponowanej przez Polskę w 2014 r. unii energetycznej⁹⁸.

KAS starała się wprowadzić do debaty publicznej temat europejskiej strategii energetycznej i klimatycznej. W 2008 r. odbyła się konferencja „Bezpieczeństwo energetyczne i zmiany klimatyczne na świecie – wyzwania dla Europy” z udziałem przedstawiciela Komisji Europejskiej oraz eksperta DGAP, a także wicepremiera Waldemara Pawlaka i ministra środowiska Macieja Nowickiego⁹⁹. Niemieckie strategie dotyczące bezpieczeństwa energetycznego przedstawił poseł Bundestagu, Karl-Georg Wellman (CDU), w debacie eksperckiej pt. „Koncepcje, priorytety, projekty (Gazociąg Bałtycki)”¹⁰⁰. Natomiast celem seminarium eksperckiego „Polish-German Round Table” przygotowanego w 2012 r. przez dwa państwowe think tanki: PISM i SWP we współpracy z KAS było zdefiniowanie obszarów wspólnych interesów oraz różnic w polityce energetycznej Polski i Niemiec, zwłaszcza w kontekście europejskich planów utworzenia jednolitego rynku i infrastruktury energetycznej¹⁰¹.

Niemcy są największym płatnikiem netto do unijnego budżetu, zaś Polska należy do największych beneficjentów środków europejskich. Te skrajnie różne perspektywy znajdują wyraz w odmiennych stanowiskach przy okazji negocjacji nad wieloletnimi ramami finansowymi UE. Tak było w przypadku budżetu na lata 2014-2020. Niemcy po kryzysie finansowym próbowały zamrozić wydatki Unii¹⁰². Natomiast rządowi polskiemu zależało na wzmocnieniu polityki spójności i zwiększeniu wydatków w tym obszarze¹⁰³.

Na tle toczących się negocjacji budżetowych KAS podejmowała działania mające przybliżyć polskiemu społeczeństwu ich istotę. Ważne było dla Fundacji włączanie opinii

⁹⁶ A. Kwiatkowska, *Od kopciuszka do cesarzowej...*, s. 31.

⁹⁷ K. Malinowski, *Polska i Niemcy w Europie...*, s. 241-242.

⁹⁸ J. Węc, *Relacje polsko-niemieckie w Unii Europejskiej i NATO...*, s. 129.

⁹⁹ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, Wydarzenia, *Europejska polityka energetyczna i klimatyczna a strategie dla Polski*, 16.12.2008: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/europaeische-energie-und-klimapolitik-strategien-fuer-polen> (dostęp 01.03.2023).

¹⁰⁰ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, Wydarzenia, *Bezpieczeństwo energetyczne – perspektywa niemiecka i polska*, 09.12.2009: https://www-kas-de.translate.goog/de/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/energiesicherheit-deutsche-und-polnische-perspektiven?_x_tr_sl=de&_x_tr_tl=pl&_x_tr_hl=pl&_x_tr_pto=sc (dostęp 01.03.2023).

¹⁰¹ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Polish-German Round Table. Bezpieczeństwo energetyczne w Europie Środkowej i Wschodniej*, 10.10.2012: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/polish-german-round-table> (dostęp 01.03.2023).

¹⁰² K. Popławski, *Niemcy wobec wieloletnich ram finansowych Unii Europejskiej na lata 2014-2020. Uwarunkowania i interesy*, „Raport OSW”, (10) 2011, s. 18-20.

¹⁰³ M. Proczek, *Wieloletnie Ramy Finansowe UE na lata 2014-2020 – znaczenie dla Polski*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego”, (2) 2015, s. 124-126.

publicznej oraz polskich ekspertów do debaty nad priorytetami nowego budżetu UE. Przykładem tego mogą być konferencje: „European Economic Integration and Convergence”, zorganizowana na KUL w 2012 r. na temat szans i zagrożeń dla Polski w nowej perspektywie finansowej UE¹⁰⁴, czy „Polityka spójności Unii Europejskiej. Doświadczenia, wnioski i rekomendacje na lata 2014-2020” w ramach IV Forum Regionalistycznego, przygotowana również na KUL i przeprowadzona z udziałem komisarza ds. budżetu UE, Janusza Lewandowskiego¹⁰⁵. Trudno jednak dostrzec w projektach KAS ślady promocji niemieckiego stanowiska w sprawie budżetu unijnego. Służyły one bardziej pobudzeniu europejskiej debaty, w której ścierały się różne poglądy.

Innym obszarem, gdzie Warszawa i Berlin reprezentowały odmienne strategie, były stosunki z USA, zwłaszcza w odniesieniu do administracji Donalda Trumpa¹⁰⁶. Niemcy zachowywali rezerwę wobec administracji Trumpa, widząc w nim populistę¹⁰⁷. Uważali, że koncepcja Trumpa wyrażona hasłem *America first* wykracza poza to, co było podstawowym konsensusem debaty o polityce zagranicznej w Waszyngtonie od zakończenia II wojny światowej, czyli oparcie się na „hegemonii liberalnej”¹⁰⁸. Wobec czego niemiecka polityka zagraniczna podjęła próbę współzawodnictwa o wpływy międzynarodowe i „suwerenność interpretacyjną” norm i wartości¹⁰⁹.

Po zwycięskich dla Trumpa wyborach miał miejsce na UKSW wykład publiczny pt. „Demokratyczne państwo prawa i jego przyszłość. Zmiany polityczne w USA” na temat populizmu w amerykańskiej debacie i polityce¹¹⁰. Projekt ten wpisywał się w toczącą się w Niemczech dyskusję na temat nowej administracji USA, kontestującą jej autorytet jako

¹⁰⁴ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. European Economic Integration and Convergence*, 15.11.2012: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/european-economic-integration-and-convergence> (dostęp 01.03.2023).

¹⁰⁵ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. IV Forum Regionalistyczne*, 02.12.2011: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/iv.-regionalforum> (dostęp 01.03.2023).

¹⁰⁶ K.-O. Lang, *Polens unersetzbarer Partner. Warschau vertieft den sicherheitspolitischen Bilateralismus mit den USA*, „SWP-Aktuell”, (37) 2019, s. 1-2: https://www.swp-berlin.org/publications/products/aktuell/2019A37_lng.pdf (dostęp 22.02.2023).

¹⁰⁷ F. Wolkenstein, *Populismus und Volkssouveränität*, w: *Populismus – Aufklärung – Demokratie*, red. R. Mayer, A. Schäfer, (Nomos) Baden-Baden 2019, s. 45-46, 60-61.

¹⁰⁸ J. Thimm, *Auch ohne Trump wird vieles anders. Deutschland sollte seine Amerika-Politik strategischer ausrichten*, „SWP-Aktuell”, (64) 2016, s. 1: https://www.swp-berlin.org/publications/products/aktuell/2016A64_tmm.pdf (dostęp 01.03.2023).

¹⁰⁹ V. Perthes, *Dimensionen strategischer Rivalität: China, die USA und die Stellung Europas*, w: *Strategische Rivalität zwischen USA und China. Worum es geht, was es für Europa (und andere) bedeutet*, red. B. Lippert, V. Perthes, (SWP) Berlin 2020, s. 5-9: https://www.swp-berlin.org/publications/products/studien/2020S01_lpt prt_WEB.pdf (dostęp 01.03.2023).

¹¹⁰ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Demokratyczne państwo prawa i jego przyszłość. Zmiany polityczne w USA*, 16.03.2017: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/die-zukunft-des-demokratischen-rechtstaates.-die-situation-in-den-vereinigten-staaten> (dostęp 01.03.2023).

globalnego promotora demokracji liberalnej¹¹¹. Na temat populizmu w Ameryce i Europie odbyła też się seria debat w różnych miastach w ramach Klubów Tygodnika Powszechnego. Te działania skierowane były do społeczeństwa obywatelskiego i miały uwrażliwić słuchaczy na wartości demokracji liberalnej¹¹².

Odmienne kształtowały się stanowiska Berlina i Warszawy w obliczu kryzysu migracyjnego w 2015 r. Niebagatelny wpływ na zintensyfikowanie napływu migrantów do Unii Europejskiej miała decyzja kanclerz Merkel i kanclerza Austrii o czasowym zawieszeniu przepisów rozporządzenia Dublin III, w tym wymogu ubiegania się o azyl w pierwszym państwie członkowskim Unii, do którego imigrant się dostanie. Niemcy zabiegały o wprowadzenie tymczasowego mechanizmu relokacji migrantów z Włoch oraz Grecji. W związku z tym Rada UE podjęła decyzję dotyczącą relokacji migrantów w oparciu o obowiązkowy system kwotowy. Nowa premier rządu Zjednoczonej Prawicy, Beata Szydło, nie zgodziła się jednak na relokację uchodźców do Polski. Dla Berlina postawa polskiego rządu była rozczarowująca i nielicująca z europejską solidarnością¹¹³.

Problematyka migracji i solidarności europejskiej była wyraźnie obecna w projektach KAS. Od momentu wybuchu kryzysu migracyjnego do końca 2017 r. temu tematowi poświęconych było 18 projektów Fundacji¹¹⁴. Miały one na celu uwrażliwienie polskiego społeczeństwa na problem uchodźczy, czyli wpłynięcie na debatę publiczną i w konsekwencji wywołanie określonej reakcji decydentów. Przykładowo, europejskiej polityce migracyjnej poświęcona była druga edycja Akademii Dziennikarstwa KAS i TVP w 2015 r.¹¹⁵ Natomiast w 2016 r. wspólnie z Polską Radą Ekumeniczną i Kościołem Ewangelickim Westfalii KAS zorganizowała sympozjum na temat roli chrześcijańskiej odpowiedzialności w kontekście procesów migracyjnych¹¹⁶.

¹¹¹ P. Keller, *It's great! Deutschlands heimliche Trump-Sympathisanten*, „Politische Meinung”, 62 (543) 2017, s. 107-111.

¹¹² Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Kluby Tygodnika Powszechnego*, 29.05.2017: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/kluby-tygodnika-powszechnego-2> (dostęp 13.03.2023).

¹¹³ J. Dobrowolska-Polak, *Niemieckie przewodnictwo w Unii Europejskiej w procesie zarządzania kryzysem migracyjnym*, „Przegląd Zachodni”, (3) 2016, s. 123-135; J. Węc, *Niemcy wobec kryzysu migracyjnego w unii Europejskiej 2011-2015*, „Politeja”, (4) 2017, s. 291-293.

¹¹⁴ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Tabellarische Übersicht der Maßnahmenplanung 2015-2017*, zestawienie projektów wygenerowane przez system przetwarzania danych KAS, Warszawa 01.03.2023.

¹¹⁵ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Akademia Dziennikarstwa Fundacji Konrada Adenauera w Polsce. Europa wobec kryzysu migracyjnego*, 29.11-04.12.2015: <https://www.kas.de/pl/statistische-inhalte-detail/-/content/akademia-dziennikarstwa-fundacji-konrada-adenauera-w-polsce-v1> (dostęp 01.03.2023).

¹¹⁶ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Relacje z „obcymi”*, 21-23.11.2016: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/der-umgang-mit-fremden-in-europa> (dostęp 01.03.2023).

5.1.4. Niemiecka wstrzeźliwość

Zmiana rządu w Polsce po wyborach w 2015 r. odbiła się na stosunkach polsko-niemieckich. Ekspert niemieckiego, rządowego think tanku SWP, Kai-Olaf Lang, stwierdził, że konserwatywno-narodowy rząd w Warszawie kieruje się silną nieufnością wobec Niemiec i chce ograniczyć wpływy niemieckie w Polsce i wobec Polski, a także w Unii Europejskiej¹¹⁷. Były ambasador Niemiec w Warszawie, Rolf Nickel, wskazywał, że antyniemiecką retorykę Warszawy odnieść można do konkurencji obydwu państw w UE. Polski rząd, jego zdaniem, postrzega Berlin jako swojego rywala w kształtowaniu polityki europejskiej. Ponadto Warszawa widzi w krytyce reform wymiaru sprawiedliwości wyrażanej przez instytucje europejskie „długą rękę Berlina, który rzekomo chce osłabić konserwatywną rewolucję Jarosława Kaczyńskiego. Niemieckie wysiłki na rzecz wzmocnienia wewnętrznej spójności UE oraz jej zdolności do działań zewnętrznych są interpretowane jako zagrożenie dla warszawskiej wizji »Europy ojczyzn«”¹¹⁸.

Dobre stosunki polsko-niemieckie są dla Niemiec ważnym elementem w politycznej architekturze UE. W celu łagodzenia napięć, wątpliwości co do przestrzegania zasad państwa prawa nie były podnoszone w oficjalnych stosunkach bilateralnych, lecz przeniesione na poziom europejski. W trakcie wizyty w Polsce w kwietniu 2016 r. minister spraw zagranicznych, Frank-Walter Steinmeier, wypowiadał się koncyliacyjnie – mówił o przyjaźni i zaufaniu i nie poruszał tematu praworządności¹¹⁹. Jak zauważa Krzysztof Malinowski, Berlin stosował wobec Polski podejście adaptacyjne, polegające na dostosowywaniu się do obniżonej gotowości polskiego rządu w odniesieniu do spraw europejskich, a jednocześnie kontynuował współpracę na płaszczyźnie politycznej poprzez wzajemne konsultacje i wizyty¹²⁰. Niektórzy niemieccy komentatorzy polityczni zarzucali Merkel wręcz zbytnią uległość w tolerowaniu łamania zasad państwa demokratycznego przez Polskę¹²¹.

Pomimo wstrzeźliwości Niemiec w kwestii przestrzegania przez Polskę zasad praworządności do głosu dochodziły poważne różnice stanowisk. W 2017 r. kanclerz Merkel

¹¹⁷ K.-O. Lang, *Misstrauen und Zusammenarbeit. Warschaus Blick auf Deutschland und Folgen für die deutsch-polnischen Beziehungen*, „SWP-Aktuell”, (13) 2016, s. 1: https://www.swp-berlin.org/publications/products/aktuell/2016A13_lng.pdf (dostęp 01.03.2023).

¹¹⁸ R. Nickel, *Gemeinsam sind wir stärker: Die Chancen der deutsch-polnischen Beziehungen*, „Internationale Politik”, (03/04) 2023, s. 113.

¹¹⁹ K. Domagała, *Echa polskie: Steinmeier nie uległ prowokacji*, „Deutsche Welle”, 20.04.2016: <https://www.dw.com/pl/echa-polskie-steinmeier-nie-uleg%C5%82-prowokacji/a-19200071> (dostęp 01.03.2023).

¹²⁰ K. Malinowski, *Niemcy wobec Polski*, w: *Interesy – wartości – kompromisy. Polityka zagraniczna Niemiec w erze Angeli Merkel*, red. K. Janoś i in., (IZ) Poznań 2022, s. 299-300.

¹²¹ Ch. von Marschall, *Polen-Politik der Bundesregierung: Polens schleichende Erdoganisierung*, „Tagesspiegel”, 31.08.2017: <https://www.tagesspiegel.de/politik/polens-schleichende-erdoganisierung-5261713.html> (dostęp 01.03.2023).

poparła kandydaturę Donalda Tuska na drugą kadencję przewodniczącego Rady Europejskiej. Natomiast polski rząd wystawił własnego kandydata, byłego europosła PO, Jacka Saryusza-Wolskiego. Państwa członkowskie w głosowaniu opowiedziały się jednak za przedłużeniem kadencji dotychczasowego przewodniczącego¹²². Stosunki dwustronne uległy dalszemu ochłodzeniu. Prezes PiS zapowiedział podjęcie starań o reparacje wojenne od Niemiec. W 2018 r. odbyły się po raz ostatni tradycyjne polsko-niemieckie konsultacje międzyrządowe¹²³.

Kontrowersyjnymi reformami wymiaru sprawiedliwości w Polsce zajęła się UE. W grudniu 2017 r. Komisja Europejska rozpoczęła procedurę na podstawie artykułu 7 Traktatu o Unii Europejskiej. Przepis ten daje możliwość wyciągnięcia konsekwencji wobec państw członkowskich w sprawach dotyczących łamania praworządności¹²⁴. Według prezesa Kaczyńskiego wstrzymanie wypłat funduszy europejskich przez Komisję spowodowane było naciskami Niemiec¹²⁵.

Ze względu na deficyt kanałów komunikacji między partiami rządzącymi obu krajów Berlin szukał nieformalnych struktur dialogu w środowiskach konserwatywnych, bliskich PiS. Liczono na możliwość skorzystania z kontaktów fundacji politycznych¹²⁶. KAS posiłkowała się dostępnymi jej *access points* celem podtrzymania możliwości dialogu z polskim rządem. Relacje te kształtowały się w sposób poprawny, lecz możliwości tworzenia efektywnych platform wymiany w konkretnych sprawach politycznych były ograniczone, m.in. ze względu na znikome zainteresowanie po stronie polskiej takim pośrednictwem. KAS zwiększyła zaangażowanie na rzecz społeczeństwa obywatelskiego poprzez projekty promujące jakość demokracji, partycypację oraz zasady *good governance*. W sprawie przeprowadzanych reform wymiaru sprawiedliwości nie zajmowała krytycznego wobec rządu stanowiska, próbowała raczej poprzez udział w debacie publicznej promować zasady (takie jak niezależność sądownictwa), które gwarantują wolności demokratyczne. W sprawie opisywanego w mediach

¹²² M. Stabenow, K. Schuller, *EU-Gipfel in Brüssel. Polen gegen Polen*, „FAZ.NET”, 09.03.2017: https://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/zur-wiederwahl-des-eu-ratspraesidenten-14917373.html?printPagedArticle=true#pageIndex_2 (dostęp 01.03.2023).

¹²³ E. Hillebrand, *Dialog głuchoniemych? Stosunki polsko-niemieckie dziś*, w: *Między przyjaźnią a frustracją. Polska i Niemcy 30 lat po podpisaniu traktatu o sąsiedztwie*, red. J. Schulz, E. Hillebrand, (IZ, FES) Poznań 2021, s. 23-37.

¹²⁴ M. Makowska, M. Szczepanik, *Sankcje budżetowe jako mechanizm ochrony praworządności w UE*, „Biuletyn PISM”, (131) 2018: [https://pism.pl/publikacje/Sankcje_bud_etowe_jako_mechanizm_ochrony_praworz_dno_ci_w_UE](https://pism.pl/publikacje/Sankcje_bud_etowe_jako_mechanizm_ochrony_praworz_dno_ci_w_UE;); K.-O. Lang, *Justizreform in Polen: Das Ende der Geduld*, „Zeit Online”, 20.12.2017: <https://www.zeit.de/politik/ausland/2017-12/justizreform-polen-eu-kommission-artikel-7-verfahren> (dostęp 01.03.2023).

¹²⁵ M. Rudy, E. Bielecka, *Kaczyński: Niemcy są winni należne nam pieniądze – i z UE, i odszkodowania za II wojnę światową*, „Dziennik Gazeta Prawna”, 02.10.2022: <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8559560,kaczynski-niemcy-reparacje-zwrot-pieniedzy.html> (dostęp 13.03.2023).

¹²⁶ K.-O. Lang, *Misstrauen und Zusammenarbeit...*, s. 1-4.

zaangażowania się KAS w konferencję z okazji jubileuszu Trybunału Konstytucyjnego w 2016 r.¹²⁷ wypowiadał się pełniący wówczas obowiązki dyrektora warszawskiego biura KAS, Jakob Wöllenstein: „Nasze stanowisko jest takie, że zawsze szukamy dialogu i zawsze zabiegamy o udział w dyskusjach [również przedstawiciele] PiS. Zawsze mamy nadzieję, że dojdzie do rozwiązania, które będzie kompromisem i zadowoli wszystkie strony, a oprócz tego będzie w zgodzie z europejskim prawem. [...] Popieramy inicjatywy, w których Polacy chcą dyskutować ponadpartyjnie i międzynarodowo. Popieramy oczywiście też praworządność. [...] Jako niemiecka fundacja oczywiście nie chcemy wtrącać się w wewnętrzne sprawy Polski. Pragnęlibyśmy natomiast, by nasz ważny sąsiad, jakim bez wątpienia jest Polska, rozwijał się w sposób korzystny i dla siebie i dla całej Europy”¹²⁸.

Analizując projekty KAS w okresie 2015-2019, można zauważyć również daleko idącą wstrzeźliwość oraz niechęć do zajmowania jednoznacznego stanowiska w kwestiach spornych. Fundacja w ogóle nie podejmowała np. sprawy reparacji. Jej celem było włączanie polskich partnerów w europejskie współdziałanie zgodnie z linią prezentowaną przez AA¹²⁹.

5.2. Wspieranie demokracji, czyli co i jak wspiera KAS w Polsce

5.2.1. Wspieranie transformacji ustrojowej i reform gospodarczych

Podstawowym zadaniem KAS w Polsce w latach 90. było wspieranie reform demokratycznych oraz przejścia od gospodarki centralnie planowanej do wolnorynkowej. Okres ten obejmował fazę tranzycji demokratycznej do konsolidacji demokracji w wymiarze instytucjonalnym. Umownie etap ten zamyka uchwalenie Konstytucji RP w 1997 r.¹³⁰ W 1998 r. cele zawarte w programie operacyjnym KAS w Polsce zostały zmienione i „wspieranie transformacji” zastąpiono „umacnianiem demokracji”¹³¹. Zgodnie z koncepcją „dobrego przykładu” własny model niemieckiej demokracji miał być eksportowany, a demokratyzacja i rozwój gospodarczy były postrzegane jako procesy równoległe wzajemnie się warunkujące¹³².

¹²⁷ Konrad-Adenauer-Stiftung, Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Trybunał Konstytucyjny RP na straży wartości konstytucyjnych*, 17.10.2016: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/the-constitutional-tribunal-of-the-republic-of-poland-as-guardian-of-constitutional-values> (dostęp 01.03.2023).

¹²⁸ *Fundacja Adenauera: Zarzuty ws. jubileuszu TK są krzywdzące, Wywiad z Jakobem Wöllensteinem*, „Deutsche Welle”, 19.10.2016: <https://www.dw.com/pl/fundacja-adenauera-zarzuty-ws-jubileuszu-tk-s%C4%85-krzywdz%C4%85ce/a-36081270> (dostęp 01.03.2023).

¹²⁹ F. Hassel, *Unser Partner zur Rechten*, „Süddeutsche Zeitung”, 16.08.2018: <https://www.sueddeutsche.de/politik/polen-unser-partner-zur-rechten-1.4131705> (dostęp 13.03.2023).

¹³⁰ A. Antoszewski, *Demokratyzacja w Polsce w świetle współczesnej tranzytologii*, „Working Paper Instytutu Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego”, (1) 2011, s. 8-9.

¹³¹ R. Freudenstein, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1998...*, s. 17.

¹³² Konrad-Adenauer-Stiftung, *Unterstützung des politischen und wirtschaftlichen Reformprozesses und Förderung der Demokratie*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 1993, s. 1-2.

KAS działała w Polsce w oparciu o podejście modernizacyjno-gradualistyczne, które zakładało stopniową konwergencję systemową krajów Pierwszego Świata, czyli postkomunistycznych, z krajami zachodnimi. W podejściu tym odzwierciedlały się założenia neomodernizacyjne uwzględniające zmiany społeczne oraz rolę społeczeństwa obywatelskiego¹³³. Celem było wzmacnianie instytucji demokratycznych, obejmujących początkowo główne instytucje polityczne, a także później, wraz z postępami konsolidacji demokracji, różnego rodzaju formalne i nieformalne instytucje „drugiego porządku” – reguły, procedury, wzory zachowań¹³⁴. Jedną z głównych zasad wspierania demokracji KAS była metoda „pomocy w pomaganiu samemu sobie”, czyli *Hilfe zur Selbsthilfe*. Zasada ta, zakorzeniona w niemieckiej pomocy rozwojowej, oznacza, że ludziom oferuje się środki do budowania jakościowo lepszego życia. Pomoc powinna zatem wspierać samodzielne rozwiązywanie problemów i zmniejszać zależność danej osoby od innych ludzi czy instytucji. W wymiarze międzynarodowym zasada ta nawiązuje do podstaw aksjologicznych chrześcijańskiej demokracji, czyli subsydiarności i solidarności¹³⁵. Prowadzić ma to do tego, aby władze publiczne były zdolne do działania na własną odpowiedzialność oraz do samodzielnego zabezpieczania demokratycznych standardów¹³⁶. Od początku swojej pracy za granicą KAS kieruje się klasyczną zasadą partnerską odwołującą się do założeń pomocniczości¹³⁷. Oznacza to nawiązanie współpracy z instytucją zagraniczną w oparciu o relację partnerską. Często z takim podmiotem zawierano umowę. W okresie obowiązywania umowy instytucja partnerska pracuje we własnym imieniu i na własną odpowiedzialność oraz w dużej mierze sama określa cele i środki swojej działalności. KAS zapewniała wsparcie logistyczne, doradcze i finansowe. W przypadku tego rodzaju współpracy instytucjonalnej Fundacja mogła tylko w ograniczonym stopniu wpływać na projektowanie i realizację rzeczywistych działań partnera. Takie podejście do współpracy partnerskiej było charakterystyczne dla KAS w latach 90.

¹³³ J. Leininger, *Gradualismus und Sequenzierung als Strategien der Demokratieförderung. Ein bewertender Vergleich*, (GIZ) Bonn 2012, s. 8-12.

¹³⁴ Por. S. Krieger, *Demokratie als Staatsform für die Dritte Welt? Überlegungen zur Förderung freiheitlich-demokratischer Systeme*, niepublikowane, (KAS) Sankt Augustin 1983, s. 1-8, 20; Konrad-Adenauer-Stiftung, *Arbeitsplanung 1998. Ziele der internationalen Zusammenarbeit der Konrad-Adenauer-Stiftung*, niepublikowane, (KAS) Sankt Augustin 1997, s. 1-3.

¹³⁵ Por. B. Vogel, *Der Christ als Staatsbürger. Vortrag von Dr. Bernhard Vogel. Begegnungstag der Katholischen Akademie in Berlin und des Diözesanrates der Katholiken im Bistum Berlin. 20 März 1993*, niepublikowane, (KAS) Berlin 1993, s. 15-19.

¹³⁶ J. Thesing, *Die Konrad-Adenauer-Stiftung in der Welt. Der Beginn der Arbeit des Instituts für Internationale Solidarität*, „Historisch-Politische Mitteilungen”, 19 (1) 2012, s. 312.

¹³⁷ Por. Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit, *Grundsätze für die entwicklungspolitische Zusammenarbeit zwischen der Bundesregierung und den politischen Stiftungen, w: Zweiter Bericht über die vom Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit geförderte Arbeit der Politischen Stiftungen in Entwicklungsländern. Dem Ausschuss für wirtschaftliche Zusammenarbeit des Deutschen Bundestages vorzulegen*, (BMZ) Bonn 1973, s. 69.

Każda instytucja partnerska posiadała swój profil i zajmowała się specyficznym dla niej obszarem tematycznym. Przykładowo zagadnienia prawa konstytucyjnego, wartości chrześcijańskich w polityce i gospodarce, dla których podstawą była kategoria dobra wspólnego i zasada subsydiarności, podejmowała w trakcie swoich konferencji i w publikacjach Akademia Teologii Katolickiej (ATK), jeden z pierwszych partnerów KAS w Polsce¹³⁸. Konkretnie problemy związane z reformami gospodarczymi starał się rozwiązywać na seminariach i w ekspertyzach Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową (IBnGR)¹³⁹.

W pierwszej połowie lat 90. Fundacja była szczególnie zaangażowana we wspieranie reformy samorządowej i decentralizację, która uważana była za warunek konieczny skutecznej demokracji¹⁴⁰. Obszar ten traktowany był wówczas priorytetowo. Wśród partnerów instytucjonalnych działania edukacyjne służące przygotowaniu kadr administracyjnych i politycznych do funkcji w samorządzie gminnym podejmowało zwłaszcza Centrum Samorządności Lokalnej w Jeleniej Górze (CSL).

W odróżnieniu do partnerstwa instytucjonalnego KAS realizowała również projekty własne, określane mianem *Regiemaßnahmen*. W tym przypadku dochodziło do współpracy z polską instytucją partnerską, lecz w oparciu o konkretny projekt, nie zaś długofalowe wsparcie instytucjonalne. Niezależnie od modelu współpracy instytucje partnerskie wspierały KAS w działaniach mających umacniać procesy demokratyzacyjne. Podstawą tych działań był projekt, tzn. konkretne przedsięwzięcie, służące ustalonym celom. Projekty określane są mianem *Bildungsmaßnahme*, czyli „ imprezy kształceniowej”. Przedsięwzięcia te obejmowały charakterystyczne dla niemieckiej edukacji obywatelskiej instrumenty: konferencje, seminaria, formaty szkoleniowe, czy publikacje, w których przekazywano wiedzę i kompetencje polskim politykom, samorządowcom, przedstawicielom administracji lub ważnym z punktu widzenia demokracji grupom. W przedsięwzięciach tych często brali udział w roli referentów eksperci i politycy niemieccy, którzy dzielili się swoimi doświadczeniami.

¹³⁸ Wspólnie z ATK zrealizowano w 1993 r. konferencję „Prawo konstytucyjne”, w której uczestniczyła Hanna Suchocka oraz sędziowie Trybunału Konstytucyjnego, Janina Zakrzewska i Wojciech Łączkowski, a także czterech profesorów z Niemiec. W konferencji udział wzięło ok. 200 słuchaczy. Patrz: G. Thiemer, *Durchgeführte Veranstaltungen und Aktivitäten. Außenstelle Warschau. Zeitraum: Oktober – Dezember 1993*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 1993, s. 2.

¹³⁹ W 18 seminariach zrealizowanych w 1994 r. przez IBnGR dominowały tematy przekształceń własnościowych i strukturalnych przedsiębiorstw i banków, innowacje w gospodarce, reformy prawa podatkowego czy bezrobocia. Patrz: G. Thiemer, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. BMZ Jahresbericht 1994...*, s. 14-15.

¹⁴⁰ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Ausgewählte Veranstaltungen der KAS in Polen. 1991-1994*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 1994, s. 2.

Przykładowo we współpracy z Niemiecką Konfederacją Rzemiosła (ZDH)¹⁴¹ Fundacja Adenauera przeprowadziła w 1992 r. w Warszawie konferencję pt. „Wspieranie polskiej małej i średniej przedsiębiorczości”, która miał na celu promowanie niemieckiej koncepcji *Mittelstand*¹⁴² i włączenie jej do debaty na temat reform i polityki wobec przedsiębiorców. Uczestnikami byli eksperci z Niemiec oraz polscy politycy, przedstawiciele administracji i przedsiębiorcy. W czasie obrad zdiagnozowano problemy procesu reform: brak systemu preferencyjnych kredytów i ulg podatkowych dla przedsiębiorców oraz brak doradztwa dla małych firm rozpoczynających działalność. Przedstawiciele ZDH oraz Niemieckiej Izby Przemysłowo-Handlowej zadeklarowali pomoc ekspercką w ramach wysłuchań publicznych w tworzeniu odpowiednich przepisów prawnych. Wnioski z konferencji w formie rekomendacji zostały przesłane głównym partiom politycznym w Sejmie¹⁴³.

Drugim obszarem działań w zakresie wspierania transformacji ustrojowej było doradztwo realizowane przez KAS w ramach projektów własnych. Działania te polegały na bezpośrednim dotarciu do decydenta (członka rządu, parlamentarzysty lub osoby z kręgu polityki, np. doradcy) i przekazywaniu mu informacji i perswazji odnośnie do rozwiązań systemowych sprzyjających według KAS demokratyzacji. Doradztwo przybierało trzy główne postacie: spotkań eksperckich w wąskim gronie (na spotkania takie zapraszani byli także specjaliści z danej dziedziny z Niemiec), dialogu partyjnego (czyli wymiany poznawczej między polskimi i niemieckimi politykami z wybranych partii politycznych) i przekazywaniu pisemnych informacji (np. stanowiska CDU w określonej sprawie lub na temat niemieckich rozwiązań ustawowych).

W pierwszych latach działalności KAS rocznie organizowała nawet kilkanaście spotkań polityków niemieckich z polskimi. Spotkania dotyczyły przede wszystkim reform politycznych i gospodarczych w Polsce oraz kwestii członkostwa Polski w strukturach euroatlantyckich¹⁴⁴.

¹⁴¹ Niemiecki Związek Rzemiosła (Zentralverband des Deutschen Handwerks e. V. – ZDH) jest organizacją dachową, w skład której wchodzi izby rzemieślnicze i stowarzyszenia zawodowe na szczeblu federalnym, a także inne instytucje gospodarcze i rzemiosła w Niemczech.

¹⁴² *Mittelstand* to małe i średnie przedsiębiorstwa, które stanowią trzon niemieckiej gospodarki. Ta grupa przedsiębiorstw, w większości zorientowana na eksport i charakteryzująca się wysokim poziomem wydajności i standardów jakości, przyczyniła się w znacznym stopniu do powojennego sukcesu gospodarczego Niemiec. Przedsiębiorstwa te są często firmami rodzinnymi, posiadającymi tradycyjną strukturę organizacyjną, wykazując silne więzi regionalne, polegają na własnych kompetencjach technicznych i tworzą wzajemne zależności między firmą a pracownikami. Por. J. F. Parella, G. C. Hernández, *The German Business Model: The Role of the Mittelstand*, „Journal of Management Policies and Practices”, 6 (1) 2017, s. 10-16.

¹⁴³ G. Thiemer, *Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau im Zeitraum Januar bis März 1992*, niepublikowane, Warszawa (KAS) 29.04.1992, s. 1-2.

¹⁴⁴ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Ausgewählte Veranstaltungen der KAS in Polen. 1991-1994...*, s. 3-4.

Szczególną formą doradztwa były podróże studyjne do Niemiec dla polskich decydentów i urzędników, które miały przybliżyć im funkcjonujące w RFN rozwiązania systemowe¹⁴⁵.

Przekazywanie wiedzy na temat funkcjonowania państwa demokratycznego na przykładzie Niemiec nie sprowadzało się wyłącznie do ogólnych zagadnień, lecz posiadało także bardzo praktyczny wymiar. Przykładem tego może być wizyta w ramach pobytu studyjnego w 1994 r. w Hanowerze sześciuosobowej delegacji Generalnej Dyrekcji Lasów Państwowych dotycząca polityki leśnej państwa. W okresie transformacji lasy państwowe borykały się z problemami ekonomicznymi. W Niemczech natomiast ze względu na presję ze strony prywatnych właścicieli lasów wykształcił się efektywny i ekologiczny model zarządzania zasobami leśnymi. Model ten został przedstawiony polskimi leśnikom przez pracowników dolnosaksońskiego Biura Planowania Lasów¹⁴⁶.

KAS przekazywała także informacje w związku z procesem stanowienia prawa zainteresowanym instytucjom na temat regulacji obowiązujących w Niemczech. Liczyła na to, że w ten sposób wpłynie na treść regulacji przyjmowanych w Polsce. Przykładowo tylko w 1994 r. KAS przesłała odpowiednim komisjom sejmowym i senackim, klubom parlamentarnym, kierownictwu NBP i różnym ministerstwom 12 dokumentów, w tym znalazły się: analiza systemu ochrony zabytków w Niemczech, niemieckie prawo prasowe, niemieckie prawo bankowe, analiza wyników wyborów do Parlamentu Europejskiego i Bundestagu, analiza dotycząca polsko-niemieckiej współpracy transgranicznej¹⁴⁷. Współcześnie ta forma doradztwa przybiera postać ogólnodostępnych rekomendacji lub *position papers* opracowywanych wspólnie z partnerami w konkretnych sprawach. Na przykład raport ISP i KAS z 2011 r. zawierał rekomendacje dla partii politycznych dotyczące podniesienia poziomu wewnątrzpartyjnej demokracji, tj. zwiększenia udziału struktur oddolnych i członków partii w procesach decyzyjnych¹⁴⁸.

Opisane powyżej instrumenty, tj. współpraca instytucjonalna z NGO, projekty własne, doradztwo czy podróże studyjne będą miały także zastosowanie w kolejnych przedstawionych poniżej obszarach wspierania demokracji.

¹⁴⁵ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Studien- und Informationsprogramme (Besucherprogramme) als politisches Instrument*, niepublikowane, (KAS) Sankt Augustin 1991, s. 2.

¹⁴⁶ G. Thiemer, *Bericht über das Besuchsprogramm Polnische Forstpolitik in Hannover und Umgebung (20. – 26. November 1994)*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 20.12.1994, s. 1-3.

¹⁴⁷ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Unterlagen, die die KAS dem Parlament / der Regierung 1994 zur Verfügung gestellt hat*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 1995, s. 1-2.

¹⁴⁸ *O demokracji w polskich partiach politycznych*, red. M. Chmaj, M. Waszak, J. Zbieranek, (ISP) Warszawa 2011.

5.2.2. Europeizacja i pogłębianie integracji europejskiej

Włączenie Polski do struktur euroatlantyckich KAS postrzegano jako element stabilizujący demokrację w Polsce, a także warunek konieczny stabilizacji całego regionu¹⁴⁹. Dostosowanie się Polski do kryteriów kopenhaskich i przyjęcie *acquis communautaire* dawały gwarancję demokratycznej konsolidacji. Europeizacja w węższym znaczeniu odnosi się do procesu adaptacji państw do standardów i wartości UE (np. demokracji, rządów prawa) oraz towarzyszących im zmian i reform struktur krajowych, obszarów polityki i procedur oraz instrumentów (np. antykorupcyjnych). Szerszą definicję europeizacji sformułował Claudio Radaelli. Opisuje on europeizację jako wielowymiarowy proces dyfuzji i instytucjonalizacji formalnych i nieformalnych zasad, procedur, polityk, zachowań oraz powszechnie podzielanych przekonań i norm, które zostały pierwotnie zdefiniowane i osadzone w procesach decyzyjnych UE, a następnie włączone w logikę krajowego dyskursu, tożsamości narodowych, struktur politycznych i polityk¹⁵⁰. Według tej logiki internalizacja zasad i wartości europejskich sprzyjać miała utrwalaniu demokracji¹⁵¹.

W okresie przedakcesyjnym wspieranie polskiego członkostwa w UE polegało na pomocy doradczej oraz promocji idei integracji wśród polityków, ważnych grup społecznych, a także wśród eurosceptyków i ogólnie w społeczeństwie. Można zatem powiedzieć, że KAS lobbowała na rzecz przystąpienia Polski do UE¹⁵². Zwłaszcza od drugiej połowy lat 90. w pracy Fundacji coraz wyraźniej akcent kładziony był na zagadnienia integracji europejskiej, a także przystąpienia Polski do NATO. W zakresie przygotowania do członkostwa w UE ważnym instrumentem były podróże studyjne adresowane do polskiej administracji. Polscy urzędnicy z MSZ byli uczestnikami polsko-niemieckich programów szkoleniowych – brali np. udział w warsztatach eksperckich w centrum kształceniowym KAS w Cadenabbii we Włoszech w 1994 r.¹⁵³

W okresie poakcesyjnym chodziło o pogłębienie integracji. W programach operacyjnych od 2006 r. jako cel długofalowy wskazano „zaawansowaną” lub „pogłębioną” integrację Polski z UE, co w okresie średnioterminowym osiągnięte miało być przez

¹⁴⁹ R. Freudenstein, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1995*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 28.05.1996, s. 5.

¹⁵⁰ C. Radaelli, *The Europeanization of Public Policy*, w: *The Politics of Europeanization*, red. K. Featherstone, C. Radaelli, (Oxford University Press) Oksford 2003, s. 30.

¹⁵¹ T. G. Grosse, *Trzy nurty europeizacji w Polsce: geopolityka – demokracja – modernizacja*, w: *Polska i Europa Środkowa. Demokratyzacja, konsolidacja, europeizacja*, red. R. Riedel, E. Nowak, (UMCS) Lublin 2010, s. 233-236.

¹⁵² Por. D. Dakowska, *Wissen geben, Wissen nehmen. Deutsche parteinahe Stiftungen in Polen*, „Osteuropa”, (8) 2005, s. 135.

¹⁵³ G. Thiemer, *Bericht über das Expertengespräch „Deutsch-polnische Beziehungen und Europafragen“ in Cadenabbia vom 28.04. bis 05.05.1994*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 1994, s. 1-2.

identyfikację społeczeństwa i elit z UE, poparcie przez Polskę aktualnych w danym czasie europejskich projektów (np. europejskiej konstytucji, rozszerzenia strefy euro, celów klimatycznych), zaangażowanie się Polski w politykę wschodniego sąsiedztwa UE oraz pragmatyczną współpracę polsko-niemiecką w Unii¹⁵⁴. Stosowanymi w tym zakresie instrumentami były: współpraca z partiami partnerskimi EPL w celu umożliwienia ogólnoeuropejskiej dyskusji lub wymiany poglądów na temat wspólnych projektów europejskich i wspólnych celów oraz informowanie społeczeństwa o rozwoju UE poprzez projekty edukacyjne, publikacje i media¹⁵⁵.

Włączeniu polskich elit w europejską dyskusję wokół Projektu Konstytucji dla Europy służyć miała konferencja przeprowadzona w 2004 r. we współpracy z Niemieckim Towarzystwem Studiów nad Europą Wschodnią (DGO)¹⁵⁶ pt. „Oczekiwania wobec Europy”. Konferencję otwierali prezydent RP, Aleksander Kwaśniewski, i przewodnicząca DGO, Rita Süßmuth¹⁵⁷. Fundacja próbowała także zainteresować polskich ekspertów debatami na temat wspólnych strategii pomocy rozwojowej czy globalnej odpowiedzialności. W ramach serii debat organizowanych przez Fundację Schumana „Seminaria Europejskie” odbyła się w 2010 r. chociażby dyskusja młodych ludzi z naukowcami z Uniwersytetu Warszawskiego pt. „Unijna polityka rozwojowa: UE a Afryka Subsaharyjska”¹⁵⁸.

Zauważyć należy, że w odróżnieniu do innych fundacji niemieckich, KAS często w swoich projektach odwoływała się do wspólnych chrześcijańskich wartości¹⁵⁹. Konferencja „Jan Paweł II i duchowy fundament jedności Europy” odbyła się w 2014 r. pod patronatem prezydenta RP, zgromadziła wybitnych chrześcijańskich filozofów i polityków oraz służyć

¹⁵⁴ S. Raabe, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2007. Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2008, s. 4; Konrad-Adenauer-Stiftung, *Länderprogramm Polen. Ziele 2009-2011*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2009, s. 2.

¹⁵⁵ Por. Konrad-Adenauer-Stiftung, *2012-2014 Regionalprogramm. Neue EU-Mitgliedsländer*, niepublikowane, (KAS) Berlin 2012, s. 7-8; Konrad-Adenauer-Stiftung, *2015-2016 Regionalprogramm. Neue EU-Mitgliedsländer*, niepublikowane, (KAS) Berlin 2015, s. 7-9; Konrad-Adenauer-Stiftung, *Zwischenbericht 2018. Regionalprogramm EU-Mitgliedsländer. Länderprojekt Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2019, s. 5-8.

¹⁵⁶ Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde e.V. jest największym stowarzyszeniem zajmującym się studiami nad Europą Wschodnią w obszarze niemieckojęzycznym.

¹⁵⁷ H. Tewes, S. Raabe, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht für das Jahr 2004. Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2005, s. 3; Oficjalna strona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, *Udział Prezydenta RP w konferencji „Oczekiwania wobec Europy”*, 04.03.2004: <https://www.prezydent.pl/archiwalne-aktualnosci/aktualnosci-rok-2004/udzial-prezydenta-rp-w-konferencji-oczekiwania-wobec-europy,29387,archive> (dostęp 13.03.2023).

¹⁵⁸ Konrad-Adenauer-Stiftung, Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Unijna polityka rozwojowa: UE a Afryka Subsaharyjska*, 22.02.2010: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/unijna-polityka-rozwojowa-ue-a-afryka-subsaharyjska> (dostęp 21.01.2023).

¹⁵⁹ W. Huber, *Europa als Wertegemeinschaft. Zu den christlichen Grundlagen des Kontinentes*, „Die Politische Meinung”, (386) 2002, s. 61-72.

miała popularyzacji papieskiej koncepcji zjednoczenia Europy oraz jego antropologii politycznej¹⁶⁰.

Istotnym z punktu widzenia KAS zadaniem było umocnienie koherencji UE, również w wymiarze normatywnym. Punktem wyjścia były tu wartości wynikające z europejskiego prawa traktatowego. Promocji europejskich wartości i praworządności poświęcona była np. międzynarodowa cykliczna konferencja „Rola Kościoła katolickiego w procesie integracji europejskiej” w 2018 r.¹⁶¹

5.2.3. Wspieranie społeczeństwa obywatelskiego

Jednym z trzech podstawowych celów wspierania demokracji w Polsce przez KAS było, obok wprowadzenia wolnościowej demokracji opartej na rządach prawa oraz gospodarki rynkowej, wspieranie rozwoju społeczeństwa obywatelskiego¹⁶². Herfried Münkler stwierdził, że w społeczeństwie obywatelskim wyraża się, tak ważna dla chrześcijańskiej nauki społecznej, zasada subsydiarności. Aktywne i zaangażowane społeczeństwo jest zaś koniecznym uzupełnieniem pluralistycznego porządku polityczno-społecznego¹⁶³. Według KAS społeczeństwo obywatelskie powinno się charakteryzować wysokim stopniem organizacji „przestrzeni przedpolitycznej” z silnymi organizacjami członkowskimi i silnymi więziami¹⁶⁴. „Przestrzeń przedpolityczna” (*vorpolitischer Raum*) to przestrzeń określona poza strukturami politycznymi, takimi jak partie i parlament czy rząd. Tworzą ją stowarzyszenia, związki zawodowe, inicjatywy obywatelskie, które w mniejszym lub większym stopniu wywierają wpływ na politykę, mimo że nie są jej formalną częścią. Tu właśnie udział ma społeczeństwo obywatelskie, w którym artykułowane są interesy różnych grup. Nie bez znaczenia dla kształtowania tej przestrzeni jest debata publiczna¹⁶⁵. Zdecydowana większa część projektów Fundacji była i jest adresowana do aktorów społecznych w ramach typowych działań edukacji

¹⁶⁰ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Jan Paweł II i duchowy fundament jedności Europy*, 11-12.06.2014: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/johannes-paul-ii.-und-das-geistige-fundament-der-einheit-europas2> (dostęp 23.01.2023).

¹⁶¹ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Perspektywy rozwoju Unii Europejskiej*, 5-6.10.2018: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/perspektywy-rozwoju-unii-europejskiej1> (dostęp 13.03.2023).

¹⁶² S. Raabe, *Transformacja i społeczeństwo obywatelskie w Polsce. Kościół jako sojusznik społeczeństwa obywatelskiego*, (KAS) Warszawa 2008, s. 4.

¹⁶³ H. Münkler, *Bürgerschaftliches Engagement in der Zivilgesellschaft*, w: *Bürgerschaftliches Engagement und Zivilgesellschaft*, red. Enquete-Kommission „Zukunft des Bürgerschaftlichen Engagements” Deutscher Bundestag, (Leske, Budrich) Wiesbaden 2002, s. 30-31.

¹⁶⁴ R. Freudenstein, *KAS Außenstelle Warschau – Jahresbericht 1999*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 20.02.2000, s. 4.

¹⁶⁵ Por. J. Habermas, *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*, (Suhkamp) Frankfurt n. M. 1992, s. 373-74; T. Mayer, *Der vorpolitische Raum*, w: *Zur Lage der Nation: Konzeptionelle Debatten, gesellschaftliche Realitäten, internationale Perspektiven*, red. C. Masala, (Nomos) Baden-Baden 2018, s. 45-60.

obywatelskiej, znanej z Niemiec. W sprawozdaniu KAS za rok 1999 czytamy: „Instytucje społeczeństwa obywatelskiego są łącznikiem i pośrednikiem w przekazywaniu społecznej zmiany, kursu polityki zagranicznej, znaczenia podstawowych wartości pomiędzy społecznymi elitami i społeczeństwem. Posiadają dla KAS w Polsce olbrzymie znaczenie, gdyż znaczna część jej projektów i programów wspierania dedykowana jest budowaniu społeczeństwa obywatelskiego i przestrzeni przedpolitycznej”¹⁶⁶. W programach operacyjnych Fundacji od 2003 r. *explicite* jako jeden z głównych celów wymieniane było „wzmocnienie społeczeństwa obywatelskiego”¹⁶⁷.

Wspieranie społeczeństwa obywatelskiego polegało na włączaniu obywateli do ważnych debat publicznych, zachęcanie do udziału w inicjatywach obywatelskich i życiu politycznym. Osiągnano to poprzez seminaria dla multiplikatorów, szkolenia dla liderów społecznych, sympozja naukowe na temat partycypacji politycznej i ogólnie współpracę z sektorem pozarządowym na poziomie *mezo* i *mikro*¹⁶⁸. Jednym z projektów flagowych KAS w tym zakresie jest organizowana od połowy lat 90. „Szkoła Liderów” dla ludzi zaangażowanych społecznie, samorządowców i przyszłych polityków. Obecnie szkoła posiada ok. 4-tysięczną sieć absolwentów¹⁶⁹. Innym przykładem mogą być akademie dziennikarskie organizowane dla młodych osób chcących swoją zawodową przyszłość związać z mediami. W czasie takich akademii przekazywane są zasady etyki dziennikarskiej, a także oferowane praktyki w redakcjach¹⁷⁰. Poprzez podnoszenie kwalifikacji etycznych i warsztatowych dziennikarzy KAS starała się zapewnić niezależność mediów i podnieść jakość debaty publicznej.

5.2.4. Wspieranie partii politycznych

W równoległej pracy fundacji za granicą odbija się założenie pluralistyczne, że otwarta debata, w której zderzają się różne poglądy oraz możliwość konkurencji i współpracy, jest centralnym aspektem kształtowania woli demokratycznej¹⁷¹. Tak w Niemczech, jak i za granicą poszczególne fundacje prezentują różne nurty polityczne i tym samym przyczyniają się do

¹⁶⁶ R. Freudenstein, *KAS Außenstelle Warschau – Jahresbericht 1999...*, s. 4.

¹⁶⁷ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Länderkonzeption. Polen. 2003 bis 2005*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2002, s. 4-6; H. Tewes, *Jahresbericht 2003...*, s. 4.

¹⁶⁸ D. Dakowska, *Wissen geben...*, s. 129-130.

¹⁶⁹ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Partnerzy*: <https://www.kas.de/pl/web/polen/partnerzy> (dostęp 13.03.2023).

¹⁷⁰ Np. Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. IX Polsko-Niemiecka Akademia Dziennikarstwa*, 2-5.10.2014: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/9.-deutsch-polnische-journalistenakademie> (dostęp 13.03.2023).

¹⁷¹ Pluralistyczny paradygmat wynika wprost z zasad wolnościowego porządku demokratycznego znanego z orzecznictwa niemieckiego Trybunału Konstytucyjnego – patrz par. 2.3.1.

rozwoju pluralistycznej kultury politycznej¹⁷². Z tego powodu fundacje dobierają właściwych sobie partnerów politycznych. W przypadku KAS były to partie, które wspierały proces reform, były ideowo bliskie chrześcijańskiej demokracji, czy w późniejszym okresie związały się z EPL. Znaczenie, jakie niemieckie fundacje przykładają do wspierania partii politycznych, wynika z niemieckiego wolnościowego porządku demokratycznego, w którym partie polityczne odgrywają centralną rolę. Według fundacji konkurujące ze sobą silne i samodzielne partie polityczne są warunkiem koniecznym systemu demokratycznego. Jednocześnie KAS uważa, że wspieranie demokracji nie polega na „neutralnym technicznym” wsparciu, lecz opiera się na przekazywaniu określonych wartości. Partie są miejscem, gdzie podejmuje się decyzje dotyczące wartości, treści i programów¹⁷³.

Wspieranie partii politycznych przez KAS polegać może na wspieraniu ich rozwoju organizacyjnego, na które, zdaniem Gero Erdmanna, składa się instytucjonalizacja, powiązanie partii ze społeczeństwem obywatelskim oraz wypracowanie programowo-ideologicznej orientacji danej partii¹⁷⁴. Jednocześnie Erdmann wskazuje na problem skuteczności takiego działania, ponieważ wspieranie partii realizowane jest w złożonej, współzależnej sieci. Na samą partię, jej strukturę i profil programowy oddziałują różne czynniki i tylko w najlepszym razie jednym z nich może być aktywność niemieckiej fundacji¹⁷⁵. Trafnie zagadnienie wpływu niemieckich fundacji na partie polityczne diagnozuje Ann L. Phillips, która uważa, że o wpływie może być mowa wyłącznie w sytuacji, gdy pomocy ze strony niemieckiej fundacji życzy sobie dana partia, tzn. gdy leży to w jej interesie¹⁷⁶. Wsparcie ze strony fundacji nie oznacza też automatycznie uzyskania korzyści przez daną partię w politycznym współzawodnictwie. KAS utrzymywała niegdyś kontakty z Unią Wolności, a politycy tego ugrupowania uczestniczyli w projektach Fundacji. Przez kilka lat UW była też członkiem EPL. Nie pomogło to jednak tej partii w wyborach w 2001 r., po których nigdy już nie wróciła do Sejmu.

W praktycznym wymiarze wspieranie partii politycznych w Polsce ukierunkowane było na instytucjonalizację partii (tj. wykształcenie się sprawnego aparatu partyjnego), wewnętrzną demokrację partyjną, zwiększanie autonomii partii (niezależność od grup interesu znajdujących

¹⁷² S. W. Pogorelskaja, *Frei von den Zwängen der Tagespolitik. Die deutschen politischen Stiftungen im Ausland*, (Peter Lang) Frankfurt n. M. 2009, s. 37.

¹⁷³ W. Böhrer, *Die Rolle der politischen Stiftungen in der deutschen Entwicklungspolitik*, „Auslandsinformationen”, (6) 2005, s. 13.

¹⁷⁴ G. Erdmann, *Parteienförderung im Kontext von Transitions- und Parteienforschung*, w: *Externe Faktoren der Demokratisierung; Schriftenreihe Demokratiestudien. Demokratie und Demokratisierung in Theorie und Empirie*, red. tenże, M. Kneuer, (Nomos) Baden-Baden 2014, s. 239.

¹⁷⁵ Tamże, s. 250.

¹⁷⁶ A. L. Phillips, *Power and Influence after the Cold War. Germany in East-Central Europe*, (Rowman & Littlefield) Lanham 2000, s. 180.

się poza nią, np. gospodarczych grup lobbingowych), zakorzenienie w społeczeństwie (pomoc w identyfikacji istotnych społecznie tematów czy zgodna z demokratycznymi standardami spójność programowa), międzynarodowe usieciwienie (pośrednictwo w nawiązywaniu kontaktów z politykami CDU i EPL)¹⁷⁷. Działania wspierające KAS, jak wcześniej wielokrotnie wspomniano, nie polegają na wsparciu materialnym. Stosowanymi instrumentami były seminaria i konferencje, podczas których przekazywana była wiedza, a także międzynarodowy dialog partyjny, podróże studyjne do Niemiec czy szkolenia dla młodzieżówek partyjnych. Typowym przykładem działań KAS w omawianym obszarze są organizowane corocznie od 2004 r. warsztaty dla przedstawicieli młodzieżówek partyjnych „Akademia Polityczna KAS”. Celem tego formatu jest uwrażliwienie uczestników na wartości chrześcijańsko-demokratyczne, promowanie modelu odpowiedzialnego przywództwa, przekazanie wiedzy (dotyczącej np. aktualnych debat europejskich) i praktycznych kompetencji (np. w zakresie wystąpień publicznych) oraz nawiązanie kontaktów z przedstawicielami młodzieżówki CDU – *Junge Union*.

5.2.5. Promocja koncepcji społecznej gospodarki rynkowej

Jednym z istotnych elementów wspierania demokracji przez KAS była promocja społecznej gospodarki rynkowej. Skojarzenie społecznej gospodarki rynkowej z demokracją jest głęboko zakorzenione w niemieckiej myśli ekonomicznej i politologicznej. Alexander Rüstow twierdził w 1951 r., że społeczna gospodarka rynkowa jest nie tylko najbardziej produktywnym porządkiem gospodarczym, znacznie przewyższającym produktywnością wszystkie inne, ale jest także „jedynym porządkiem gospodarczym zgodnym z wolnością polityczną, z godnością człowieka, jedynym, na którym w dłuższej perspektywie można oprzeć demokratyczną formę rządów”¹⁷⁸. Podstawowym modelem polityki gospodarczej CDU od czasów Konrada Adenauera i Ludwiga Erharda była społeczna gospodarka rynkowa. Stanowi połączenie gospodarki rynkowej i dużego zabezpieczenia socjalnego oraz służyć ma celom ogólnospołecznym. W tej koncepcji wyraz znajduje centralna dla chrześcijańskiej demokracji kategoria wolności jednostki i pogląd, że ludzie mają prawo do swobodnego rozwoju¹⁷⁹. Dla CDU, jak można się dowiedzieć z programu partii z 2007 r., społeczna gospodarka rynkowa jest rozwiązaniem modelowym (czy rozwiązaniem prowadzącym do sukcesu – *Erfolgsmode*ll),

¹⁷⁷ Np. S. Raabe, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2007...*, s. 4-5.

¹⁷⁸ A. Rüstow, *Wirtschaftsordnung und Staatsform*, w: *Magna Charta der Sozialen Marktwirtschaft. Wortlaut d. Vorträge, d. auf d. Bundestag d. Freiwirtschaftsbundes am 9. u. 10. November 1951 in Heidelberg gehalten wurden*, red. E. Winkler, A. Rüstow, W. Schmid, (Vita) Heidelberg-Ziegelhausen 1952, s. 33.

¹⁷⁹ K. Grabow i in., *Christlich-demokratische Politik in der Gegenwart. Ausgewählte Politikfelder*, w: *Christliche Demokratie: Grundsätze und Politikgestaltung*, red. tenże, (KAS) Berlin 2010, s. 24.

które pozwala nie tylko Niemcom, ale również innym państwom „żyć w wolności, dobrobycie i bezpieczeństwie”¹⁸⁰.

Promocja społecznej gospodarki rynkowej była celem KAS od początku jej działalności w Polsce¹⁸¹. W latach 90. szczególnie często tematyka ta podejmowana była na konferencjach i w publikacjach dwóch partnerów Fundacji: ATK i IBnGR. KAS we współpracy z ATK corocznie realizowała dwie duże (liczące po kilkuset uczestników) międzynarodowe konferencje. Ich tematyka obejmowała zagadnienia przemian ustrojowych i społecznej gospodarki rynkowej – np. kwestie własności i kapitału produkcyjnego, temat prawa gospodarczego publicznego w kontekście zmian konstytucji¹⁸² czy nowego europejskiego porządku¹⁸³. Z IBnGR przygotowywano natomiast seminaria dotyczące przeciwdziałania społecznym skutkom transformacji gospodarczej czy wykłady gościnne niemieckich ekspertów na temat społecznych aspektów gospodarki rynkowej¹⁸⁴.

W art. 20 Konstytucji RP znajduje się zapis o tym, że społeczna gospodarka rynkowa stanowi podstawę ustroju gospodarczego w Polsce. Model ekonomiczny wdrażany w Polsce nie miał jednak wiele wspólnego z niemieckim ordoliberalizmem i określony może być jako neoliberalny¹⁸⁵. Zatem wysiłek KAS mający na celu uwrażliwienie środowisk politycznych i eksperckich na kwestie społeczne nie przyniósł oczekiwanych rezultatów. Jednocześnie zauważyć należy, że w latach 90. nacisk położony był generalnie na wspieranie reform wolnorynkowych i utrzymanie przez Warszawę prozachodniego kursu. Aspekty etyczne, jak sprawiedliwy podział dóbr, polityka społeczna, czy to, co współcześnie określa się mianem *sharing economy*, były traktowane przez KAS z należytą powagą, ale nie pierwszoplanowo. W późniejszym okresie problematyka gospodarcza częściej była podejmowana w kontekście europejskim, np. w zakresie konkurencyjności i polityki energetycznej, niż w ramach debat na temat społecznej gospodarki rynkowej, których rocznie odbywało się tylko kilka¹⁸⁶. Od lat 2000. zagadnienia te KAS podejmowała głównie w ramach konferencji naukowych

¹⁸⁰ Christlich Demokratische Union Deutschlands, *Freiheit und Sicherheit. Grundsätze für Deutschland. Das Grundsatzprogramm. Beschlossen vom 21. Parteitag, Hannover, 3.-4. Dezember 2007*, (CDU) 2007, s. 46: https://www.kas.de/documents/252038/253252/2007_Hannover_Freiheit-und-Sicherheit.pdf/5f72a0b2-5c95-01ad-092f-0039ff40c168 (dostęp 13.03.2023).

¹⁸¹ B. Vogel, *Interview mit Herrn Dr. Vogel. Interviewer Herr Stützle*, transkrypcja wywiadu udzielonego rozgłośni radiowej RIAS-Hörfunk, niepublikowane, Bonn 24.10.1989, s. 2.

¹⁸² K. Papiak, *Międzynarodowe konferencje na kierunku Politologii i Nauk Społecznych 1994*, „Saeculum Christianum”, (2/1) 1995, s. 287-291.

¹⁸³ R. Freudenstein, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1995...*, s. 8-10.

¹⁸⁴ *Sprawozdanie Fundacji Konrada Adenauera...*, s. 7-9.

¹⁸⁵ M. Bochenek, *O nieporozumieniach wokół nazwy i istoty niemieckiego modelu gospodarczego*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, 61 (1) 2020, s. 74.

¹⁸⁶ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Tabellarische Übersicht der Maßnahmenplanung 2012-2019*, zestawienie projektów wygenerowane przez system przetwarzania danych KAS, Warszawa 11.02.2023.

organizowanych ze Szkołą Główną Handlową oraz Polskim Towarzystwem Ekonomicznym¹⁸⁷. Natomiast seminaria na temat społecznej odpowiedzialności biznesu i etyki w gospodarce Fundacja przeprowadzała we współpracy z Centrum Myśli Jana Pawła II¹⁸⁸.

5.2.6. Polsko-niemieckie pojednanie i współpraca dwustronna

Polsko-niemieckie pojednanie i zbliżenie mogą być rozumiane jako element zewnętrznego wspierania demokracji. W interesie Niemiec leżała stabilizacja Europy Środkowo-Wschodniej, w tym zwłaszcza Polski, jako bezpośredniego sąsiada i największego kraju regionu. Stabilizacja, którą Republika Federalna czuła się zobowiązana zaprowadzać, oznaczała transfer demokracji i dobrobytu oraz integrację państw regionu ze strukturami euroatlantyckimi. Cel ten wyraźnie wybrzmiał w Białej Księdze niemieckiej polityki bezpieczeństwa z 1994 r. Ponadto – jak czytamy w dokumencie – oprócz względów bezpieczeństwa, Niemcy czują się ze względów historycznych zobowiązane moralnie do udzielania Polsce pomocy w demokratyzacji i integracji. Odpowiedzialność, którą Niemcy mają przejąć po zjednoczeniu za pokój w Europie, oznacza uznanie tej roli przez społeczność międzynarodową i wolę przyjęcia wsparcia z ich strony. Możliwe jest to jednak tylko poprzez wzajemne zaufanie¹⁸⁹. Dlatego też w *Traktacie o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy* z 1991 r. obie strony uznały wspólną odpowiedzialność za budowanie nowej Europy, zjednoczonej przez prawa człowieka, demokrację i ideę państwa prawa. W art. 1 traktatu podkreślono, że oba państwa dążyć będą do ściślejszej współpracy, co może być osiągnięte „dzięki trwałemu porozumieniu i pojednaniu”¹⁹⁰. Zatem, aby osiągnąć wyższy poziom współpracy i integrację, powinno dojść do pojednania i zbudowania wzajemnego zaufania.

Polsko-niemieckie pojednanie, jak wskazuje Robert Żurek, miało znaczenie europejskie, ponieważ umożliwiło zjednoczenie Europy. Zauważa on, że nie umniejszając roli innych dzieł pojednania po II wojnie światowej, można stwierdzić, że dwa z nich miały wyjątkowe znaczenie dla Europy: francusko-niemieckie i polsko-niemieckie. Bez pojednania tych trzech ważnych narodów leżących w sercu Europy zjednoczenie Europy nie byłoby możliwe. Tak jak pojednanie francusko-niemieckie zbudowało most między centrum a

¹⁸⁷ Tamże.

¹⁸⁸ Np. Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Ekonomia współpracy – społeczna odpowiedzialność biznesu*, 23.11.2017: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail-/content/gespraeche-ueber-die-soziale-marktwirtschaft-sharing-economy> (dostęp 13.03.2023).

¹⁸⁹ Bundesministerium der Verteidigung, *Weißbuch 1994. Weißbuch zur Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland und zur Lage und Zukunft der Bundeswehr*, (BMVg) Bonn 1994, s. 43-44.

¹⁹⁰ Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec...

zachodem kontynentu, tak pojednanie polsko-niemieckie zbudowało most na wschód¹⁹¹. Czyli pojednanie było warunkiem koniecznym rozszerzenia UE na Wschód, na którym zależało stronie zarówno niemieckiej, jak i polskiej, zaś sama europeizacja – o czym mowa była wcześniej – stanowiła czynnik demokratyzujący i konsolidujący demokrację.

Pojednanie opierało się na przezwyciężeniu skutków II wojny światowej oraz długiej historii głębokiej wrogości. Miało prowadzić do zniwelowania wzajemnych uprzedzeń w społeczeństwach, budować zaufanie elit i w konsekwencji prowadzić do ścisłej współpracy w Europie. Z tego powodu nie jest procesem skończonym, lecz obejmuje także okres współczesny, po uzyskaniu przez Polskę członkostwa w UE. Polsko-niemieckie współdziałanie w Unii, jako wspólnocie wartości, definiowanej przez wartości demokracji liberalnej, jest z perspektywy KAS jednym z podstawowych zadań¹⁹².

Obecnie w dokumentach programowych Fundacji pojednanie często zastępowane jest wyrażeniem „wzajemne porozumienie” lub „współpraca”¹⁹³. Posiada też nieco inny wydźwięk znaczeniowy, wykraczający poza wymiar pojednania z początku lat 90. Zasadniczo działania w tym obszarze podzielić można na trzy grupy: projekty dotyczące kultury pamięci (na temat polsko-niemieckich trudnych doświadczeń historycznych lub totalitaryzmów narodowosocjalistycznego i komunistycznego), projekty podejmujące aktualne tematy bilateralne: społeczne, polityczne i gospodarcze oraz projekty sytuujące stosunki dwustronne w kontekście współpracy europejskiej.

Specyficzne dla KAS jest odwołanie się do chrześcijańskiej etyki pojednania, a także osobistości i zdarzeń związanych z Kościołem katolickim¹⁹⁴. W działaniach Fundacji eksponowane miejsce zajmują szczególnie dwa wydarzenia: orędzie biskupów polskich do niemieckich z 1965 r. oraz msza pojednania w Krzyżowej w 1989 r. Oba wydarzenia traktowane są jako ważne symbole pojednania i „moralny kompas” dla polsko-niemieckiej współpracy¹⁹⁵. Z perspektywy KAS pełniły funkcję swego rodzaju mitu założycielskiego

¹⁹¹ R. Żurek, *Europäische Dimension der deutsch-polnischen Versöhnung*, „OST-WEST. Europäische Perspektiven”, (2) 2018: <https://www.owep.de/artikel/1180-europaeische-dimension-deutsch-polnischen-versoehnung> (dostęp 13.03.2023).

¹⁹² B. Riegert, *Pöttering: „Europa ist nie am Ziel“*. *DW Interview mit Hans-Gert Pöttering*, „Deutsche Welle”, 21.05.2014: <https://www.dw.com/de/p%C3%B6ttering-europa-ist-nie-am-ziel/a-17573232> (dostęp 13.03.2023).

¹⁹³ S. Raabe, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2007...*, s. 4; Konrad-Adenauer-Stiftung, *2012-2014 Regionalprogramm...*, s. 8; Konrad-Adenauer-Stiftung, *Zwischenbericht 2018. Regionalprogramm EU-Mitgliedsländer...*, s. 7.

¹⁹⁴ Por. B. Knorn, *Theologische Grundlagen der deutsch-polnischen Versöhnung*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, 36 (1) 2016, s. 37-56.

¹⁹⁵ B. Vogel, *Umbruch und Aufbruch. 1989-2009: Christdemokratische Antworten auf die Herausforderungen der Zeit*, przemówienie z okazji 20-lecia Fundacji Konrada Adenauera w Polsce wygłoszone w Warszawie 14 listopada 2009 r., s. 4: https://www.kas.de/documents/252038/253252/7_dokument_dok_pdf_18326_8.pdf/7f60f3f6-0a19-615b-f820-

„chadeckiego pojednania” czy alternatywy do gestów pojednania Willy’ego Brandta (*Kniefall von Warschau*)¹⁹⁶ i jego *Ostpolitik*. Chodziło o przełamanie wyłącznej pozycji socjaldemokratów w warstwie symbolicznej na polsko-niemieckie pojednanie. Orędzie biskupów, pomijając oczywiście jego rzeczywisty i symboliczny wkład w normalizację stosunków polsko-niemieckich¹⁹⁷, był tym aktem, który się do tego dobrze nadawał, podobnie jak ikoniczne zdjęcie gestu pojednania Mazowieckiego i Kohla z Krzyżowej¹⁹⁸. KAS uczestniczyła w kolejnych obchodach rocznicowych orędzia w 1995, 2005 i 2015 r. Podobnie kultywowała pamięć o geście pojednania z Krzyżowej. Przykładowo z okazji 25-lecia mszy pojednania KAS przygotowała serię projektów, w tym dodatek specjalny do „Tygodnika Powszechnego” poświęcony temu wydarzeniu¹⁹⁹. Regularnie współpracuje też ona z Fundacją „Krzyżowa”, realizując wspólnie projekty służące polsko-niemieckiemu zbliżeniu.

5.3. Ewolucja profilu działalności

5.3.1. 1989-1998. Reformy ustrojowe i integracja europejska

Krótko po przełomowych wyborach czerwcowych, w sierpniu 1989 r. został oddelegowany do pracy w Polsce pracownik KAS Gösta Thiemer. Uroczyste otwarcie przedstawicielstwa KAS nastąpiło na Zamku Królewskim w Warszawie 10 listopada 1989 r. W wydarzeniu tym miał brać udział także przebywający w tym czasie w Warszawie z oficjalną wizytą kanclerz Helmut Kohl. Podczas jego wizyty runął mur berliński. Wydarzenie to spowodowało, że kanclerz na krótko pojechał do Berlina i Bonn, a następnie wrócił do Warszawy, by kontynuować rozmowy z pierwszym niekomunistycznym premierem Polski, Tadeuszem Mazowieckim. Pomimo tego kilkadziesiąt osób wchodzących w skład rządowej delegacji, które zostały w Warszawie, wzięło udział w inauguracji pracy KAS. Było to pierwsze

41d299c70b8f?version=1.0&t=1539661595674 (dostęp 13.03.2023); S. Raabe, *Die Kirchen als Katalysatoren der Versöhnung. Die Ostdenkschrift der Evangelischen Kirche und der Briefwechsel der polnischen und deutschen Bischöfe*, w: „*Das Friedenszeichen von Kreisau*“ und „*Der Händedruck von Verdun*“, red. E. Opilowska, K. Ruchniewicz, M. Zybura, (Atut) Wrocław 2009, s. 53, s. 83-86.

¹⁹⁶ W czasie wizyty w Warszawie w 1970 r. kanclerz Barndt złożył hołd przed Pomnikiem Bohaterów Getta. Por. M. Wolffsohn, T. Brechenmacher, „*Kanclerz klęknął*” *Gest Brandta drogowskazem dla polityki*, (KAS) Warszawa 2010.

¹⁹⁷ R. Żurek, „*Wir gewähren Vergebung und bitten um Vergebung*“. *Die Rolle der katholischen und evangelischen Kirche im Prozess der deutsch-polnischen Aussöhnung*, w: *(Un)versöhnt? Gedanken über die deutsch-polnischen Beziehungen nach 1945*, red. T. Skonieczny, (Fundacja Krzyżowa) Wrocław 2019, s. 234-236, 244.

¹⁹⁸ *Rozmowa z Berhardem Voglem*, w: B. Kerski, T. Kycia, R. Żurek, „*Przebaczamy i prosimy o przebaczenie*”. *Orędzie biskupów polskich i odpowiedź niemieckiego episkopatu z 1965 roku. Geneza – kontekst – spuścizna*, (Borussia) Olsztyn 2006, s. 163.

¹⁹⁹ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Publikacje. Krzyżowa, Msza Pojednania – 25 lat później*, 24.11.2014: <https://www.kas.de/pl/web/polen/einzeltitel/-/content/krzyzowa-msza-pojednania-25-lat-pozniej> (dostęp 13.03.2023).

publiczne wydarzenie zorganizowane przez nowe przedstawicielstwo KAS, a także pierwsze tak liczne spotkanie środowisk chrześcijańsko-demokratycznych z Niemiec i Polski.

Nie bez znaczenia były osobiste kontakty ówczesnego przewodniczącego KAS, Bernharda Vogla. Gdy w 1972 r. Vogel został przewodniczącym Centralnego Komitetu Katolików Niemieckich (ZdK), doszło do pogłębienia kontaktów między instytucjami katolickimi obydwu krajów. Polskie delegacje brały udział w latach 70. w Dniach Katolickich²⁰⁰. Przy ZdK powstała nawet polsko-niemiecka grupa robocza, w skład której wchodził członek Kręgu z Bensbergu, zrzeszającego niemieckich katolickich publicystów²⁰¹. Czołowymi uczestnikami dialogu ze strony polskiej byli wówczas m.in.: Tadeusz Mazowiecki, Jerzy Turowicz czy później – Władysław Bartoszewski²⁰². Członkiem ZdK za czasów Vogla był także rzecznik polityki bezpieczeństwa grupy parlamentarnej CDU/CSU oraz późniejszy minister stanu w AA Alois Mertes, który utrzymywał bliskie kontakty z Klubami Inteligencji Katolickiej i polską opozycją demokratyczną²⁰³. Do tego wymienić należy kontakty sięgające lat 70. i 80. z uczelniami katolickimi i osobistościami Kościoła, w tym z biskupem opolskim i wykładowcą KUL, Alfonsem Nossolem²⁰⁴. Ważnym wydarzeniem towarzyszącym wizycie Kohla była koncelebrowana przez bp. Nossola msza pojednania w Krzyżowej. Podczas nabożeństwa premier Mazowiecki przekazał znak pokoju kanclerzowi Kohlowi. Zdjęcie upamiętniające ten moment stało się ikoną polsko-niemieckiego pojednania, a msza pojednania istotnym punktem odniesienia w pracy KAS²⁰⁵.

O wizycie Kohla w Polsce, mszy w Krzyżowej oraz uroczystościach na Zamku Królewskim pisał chrześcijański publicysta, Jürgen Wahl, jako o wydarzeniach epokowych, które otwierają nowy rozdział w stosunkach polsko-niemieckich. Uważał, że wydarzenia te

²⁰⁰ *Katholikentag* to wielodniowe zgromadzenie przede wszystkim rzymskich katolików z danego kraju w Niemczech, Austrii i Szwajcarii, które odbywa się co kilka lat (w Niemczech zwykle co dwa lata). Początki sięgają katolicyzmu stowarzyszeniowego i ruchów świeckich XIX w. W spotkaniach tych w Niemczech bierze udział od kilkudziesięciu tysięcy do ponad 100 tysięcy wiernych.

²⁰¹ Na temat roli Kręgu z Bensbergu dla stosunków między polskimi i niemieckimi katolikami: K. Stokłosa, *Polen und die deutsche Ostpolitik 1945-1990*, (Vandenhoeck & Ruprecht) Getynga 2011, s. 140-141.

²⁰² B. Vogel, *Polen und Russland, unsere Nachbarn im Osten – heute Partner – Freunde?*, „OST-WEST. Europäische Perspektiven”, (1) 2001: <https://www.owep.de/artikel/852-polen-und-russland-unsere-nachbarn-im-osten-heute-partner-freunde> (dostęp 12.01.2023).

²⁰³ B. Kerski, *Die Rolle nichtstaatlicher Akteure in den deutsch-polnischen Beziehungen vor 1990*, „WZB Discussion Paper”, (99-301) 1999, s. 15: <https://bibliothek.wzb.eu/pdf/1999/p99-301.pdf> (dostęp 12.01.2023).

²⁰⁴ B. Vogel, *Przemówienie jubileuszowe prof. Bernharda Vogla. 1989-2009: Chrześcijańsko-demokratyczne odpowiedzi na wyzwania nowych czasów*, (KAS) Warszawa 2009: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungsberichte/detail/-/content/jubilaeumsrede-prof.-bernhard-vogel> (dostęp 12.01.2023).

²⁰⁵ G. Feindt, *Symboliczne pojednanie i pamięć o nim. Msza w Krzyżowej jako wynik i impuls do pojednania polsko-niemieckiego*, w: *(Nie)symboliczne pojednanie. Rozważania o relacjach polsko-niemieckich po 1945 roku*, red. T. Skonieczny, (Fundacja Krzyżowa) Wrocław 2019, s. 133.

przełamują monopol lewicy na ustalanie agendy niemieckiej polityki wschodniej, do tamtego czasu znajdującej się pod wpływem spuścizny *Ostpolitik* Willy'ego Brandta²⁰⁶.

Nie jest zatem przypadkiem, że pierwsze kontakty polityczne nawiązywane były przez warszawskie biuro KAS ze środowiskami Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego (OKP), a następnie z Unią Demokratyczną (UD), która powstała m.in. z inicjatywy Tadeusza Mazowieckiego. Polityk ten postrzegany był przez KAS jako chrześcijański demokrat, zaś środowisko skupione wokół niego – jako gwarancja stabilności i kontynuacji reform²⁰⁷. Wśród partnerów Fundacji znalazły się też uczelnie katolickie, z którymi już wcześniej współpracowano (KUL, ATK). Utrzymywano bliskie stosunki z hierarchami i instytucjami Kościoła, który pełnił ważną rolę legitymizującą pracę KAS oraz wspierał wysiłki zmierzające do pojednania.

O roli, jaką pełnić miała Fundacja Adenauera w Polsce, mówił Bernhard Vogel w wywiadzie udzielonym krótko przed inauguracją warszawskiego biura. Podkreślił w nim znaczenie pojednania polsko-niemieckiego jako warunku koniecznego dla europejskiej współpracy między narodami. Ponadto KAS miała przekazywać „wiedzę i umiejętności” potrzebne do przeprowadzenia trudnych reform, przed którymi stała Polska. „Chcemy doradzać w zakresie gospodarki, w sprawach ustrojowych, politycznych i agrarnych. [...] Chcemy być partnerem dla Polski, dla sfery państwowej, naukowej, kościelnej i społecznej. [...] Oczywiście chcemy nie tylko oddziaływać na procesy w Polsce, ale także o Polsce relacjonować w Niemczech, o niezwykłych zmianach, jakie tu zachodzą [...]”²⁰⁸. Wypowiedź Vogla prezentuje zasadnicze założenia, jakie przyświecać miały KAS w pionierskim okresie lat 90. W wypowiedzi jego wybrzmiewa również pogląd dużej części środowisk chrześcijańsko-demokratycznych w Niemczech na temat wyjątkowości relacji z Polską²⁰⁹.

Wysiłki Fundacji koncentrowały się w tym czasie na trzech zasadniczych obszarach wyznaczanych przez następujące cele:

- Wspieranie politycznego i gospodarczego procesu reform. Cel ten osiągnąć miał być poprzez pomoc w budowie konstytucyjnych podstaw państwa, wspieranie reformy samorządu terytorialnego, wspieranie dwustronnych stosunków

²⁰⁶ J. Wahl, *Gemeinsam wohnen im europäischen Haus*, „Christ und Welt. Rheinischer Merkur”, (46) 17.11.1989, s. 8-9.

²⁰⁷ B. Vogel, *Przemówienie jubileuszowe prof. Bernharda Vogla. 1989-2009...*, s. 2.

²⁰⁸ Tenże, *Interview mit Herrn Dr. Vogel...*, s. 2-3.

²⁰⁹ O percepcji Polski na początku lat 90. w środowiskach chrześcijańskich demokratów: F. Pflüger, *Polen – unser Frankreich im Osten*, w: *Außenpolitik im 21. Jahrhundert. Die Thesen der Jungen Außenpolitiker*, red. W. Schäuble, R. Seiters, (Bouvier) Bonn 1996, s. 183-192. Patrz także: Konrad-Adenauer-Stiftung, *Arbeitsplanung 1991 – Schwerpunkte*, niepublikowane, (KAS) Sankt Augustin 23.08.1990, s. 7.

gospodarczych oraz wspieranie klasy średniej, a także małych i średnich przedsiębiorstw.

- Pomoc w integracji Polski z Europą. Cel ten obejmował: przybliżanie modelu zachodniej integracji po II wojnie światowej, promocję europejskich standardów wobec cudzoziemców i mniejszości narodowych oraz wspieranie prozachodniej orientacji polskich elit poprzez nawiązywanie i rozbudowę międzynarodowych kontaktów politycznych.
- Polepszenie stosunków dwustronnych polegało przede wszystkim na wymianie opinii między polskimi i niemieckimi elitami politycznymi w bezpośrednich spotkaniach²¹⁰.

Pierwsze lata działalności KAS w Polsce stały pod znakiem identyfikacji i rozbudowy kontaktów z partnerami politycznymi, tj. partiami, ale także środowiskami politycznymi lub nieformalnymi grupami, które wydawały się bliskie ideowemu profilowi Fundacji. W pierwszej kolejności starano się nawiązać długofalową współpracę z partiami politycznymi, wychodząc z założenia, że jako trwałe element systemu politycznego będą one pełniły funkcję stabilizującą transformację ustrojową. Problemem okazały się jednak słabość strukturalna partii, zmienność systemu partyjnego i niestabilność koalicji rządowych²¹¹. W latach 1989-1993 środowisko polityczne wywodzące się z „Solidarności” uległo rozpadowi na liczne, niekiedy konkurujące ze sobą partie. W Sejmie I kadencji 1991-1993 reprezentowanych było nie mniej niż 29 partii i ugrupowań²¹². Parlament był skrajnie rozdrobniony i sfragmentaryzowany, a utworzenie stabilnej większości rządowej niezwykle trudne. Dopiero zmiana ordynacji wyborczej w 1993 r. zatrzymała tę destrukcyjną tendencję²¹³.

Thiemer po wyborach w 1991 r. stwierdził, że „przedstawicielstwo KAS musiało zmierzyć się z nowymi problemami, m.in. fluktuacją decydentów w rządzie lub wśród członków parlamentu [...], która oznacza utratę rozpoznanych wcześniej partnerów do rozmów”²¹⁴. Kierownictwo warszawskiej KAS kontynuowało po wyborach do Sejmu I kadencji współpracę z UD. Nawiązano również kontakty ze środowiskiem Kongresu Liberalno-

²¹⁰ G. Thiemer, *Durchgeführte Veranstaltungen 1992-1993. Außenstelle Warschau. Unterstützung des Reformprozesses*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 1993, s. 1-4.

²¹¹ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Arbeitsplanung 1991 – Schwerpunkte...*, s. 7.

²¹² M. Grabowska, T. Szawiel, *Anatomia elit politycznych. Partie polityczne w postkomunistycznej Polsce*, (UW) Warszawa 1993, s. 169.

²¹³ Ustawa z dnia 28 maja 1993 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1993 Nr 45, poz. 205.

²¹⁴ G. Thiemer, *Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau im Zeitraum Januar bis März 1992...*, s. 1-2.

Demokratycznego (KLD), a także z innymi partiami, co do których spodziewano się, że będą popierać proces reform, np. Porozumieniem Obywatelskim Centrum czy Partią Chrześcijańskich Demokratów. Starano się utrzymywać dobre stosunki z administracją kolejnych rządów: Jana Krzysztofa Bieleckiego, Jana Olszewskiego i Hanny Suchockiej oraz z kancelarią prezydenta Lecha Wałęsy. Cel nadrzędny sformułowany w wytycznych Fundacji brzmiał bowiem: „wspierać nowe rządy w ich dziele reform” niezależnie od barw partyjnych rządzącej koalicji²¹⁵.

Oprócz partii politycznych KAS szukała również potencjalnych partnerów ze sfery pozarządowej. Swoją działalność projektową Fundacja opierała na zasadzie instytucjonalnej współpracy partnerskiej z organizacjami pozarządowymi – tzw. *Partnerprinzip*. Chodziło o wzmacnianie aktorów społecznych przez powierzanie im zadań do samodzielnej realizacji i finansowanie podmiotowe. Początkowe założenie, że to III sektor stanowić będzie siłę napędową reform, okazało się jednak mało realne²¹⁶. Trudno się temu dziwić, ponieważ III sektor w tamtym czasie dopiero zaczynał się wykształcać i usamodzielniać. Sytuacja będzie się zatem zmieniać w trakcie lat 90. wraz z postępującą instytucjonalizacją oraz specjalizacją podmiotów pozarządowych²¹⁷.

Pomimo tych trudności w 1991 r. nawiązano intensywną współpracę z Centrum Samorządności Lokalnej w Jeleniej Górze (CSL), będącym filią Fundacji Rozwoju Demokracji Lokalnej, powołanej na przełomie lat 1989/1990 z inicjatywy senatora Jerzego Regulskiego, a także grupy parlamentarzystów OKP²¹⁸. W 1992 r. podjęto trwającą ponad 20 lat współpracę ze związaną ze środowiskiem gdańskich liberałów Fundacją Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową (IBnGR). Jej założycielami byli Jan Szomburg i Janusz Lewandowski²¹⁹.

Inaczej rzecz się miała z uniwersytetami. Te bowiem dysponowały odpowiednim zapleczem kadrowym i administracyjnym. Stały się zatem dla KAS partnerami, z którymi współpraca była brana pod uwagę w pierwszej kolejności. Przy ATK powstała Fundacja Akademii Teologii Katolickiej dla Wspierania Rozwoju Chrześcijańskich Nauk Społecznych i Społecznej Gospodarki Rynkowej w Polsce, a przy KUL – Fundacja Rozwoju Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Obie fundacje były od 1991 r. partnerami instytucjonalnymi KAS. Podjęto również współpracę z Uniwersytetem Wrocławskim, zwłaszcza z kadrą Wydziału

²¹⁵ Tamże, s. 1.

²¹⁶ G. Thiemer, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. BMZ – Jahresbericht 1994*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 26.05.1995, s. 3-4.

²¹⁷ M. Nowosielski, *Przemiany polskiego trzeciego sektora od 1989 r.*, „Kultura i Edukacja”, 75 (1) 2010, s. 39-57.

²¹⁸ M. Pawłowski, *Zmiany ustrojowe wymagały przebudowy mentalnej*, „Gazeta Sulecka”, (5/6) 2020, s. 98-99.

²¹⁹ Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, *O Instytucie*: <http://www.ibngr.pl/O-Instytucie> (dostęp 12.02.2023).

Prawa i Administracji. W 1995 r. nawiązano stałą kooperację z utworzonym na tej uczelni Centrum Integracji Europejskiej im. K. Adenauera. Niemniej jednak projekty *ad hoc* z Uniwersytetem Wrocławskim realizowane były od wczesnych lat 90.²²⁰

Wspieranie reform politycznych sprowadzało się w większości do przekazywania informacji przez zapraszanych z Niemiec ekspertów. Przykładowo w zakresie wspierania zmian systemowych KAS zorganizowała w Warszawie w 1992 r. konferencję „Prawnokonstytucyjne uwarunkowania stabilizacji politycznej w Polsce”, w której w roli eksperta wystąpił poseł CDU Rupert Scholz. Był on wówczas przewodniczącym Wspólnej Komisji Konstytucyjnej Bundestagu i Bundesratu (GVK). Komisja ta została powołana, aby przygotować zmiany w ustawie zasadniczej RFN związane ze zjednoczeniem Niemiec. W konferencji udział wzięło kilkunastu posłów i senatorów oraz przedstawiciel Kancelarii Prezydenta RP²²¹.

W zakresie wspierania przemian wolnorynkowych ważnym wydarzeniem z punktu widzenia Fundacji było, przygotowane we współpracy z Urzędem Rady Ministrów, Polsko-Niemieckie Forum Gospodarcze, które odbyło się w 1993 r. w Warszawie. Forum otwierała premier Suchocka i przewodniczący KAS, Gerd Langguth. Referaty wygłosili m.in. sekretarz stanu w Federalnym Ministerstwie Gospodarki, Dieter von Würzen, prezes Niemieckiej Izby Przemysłowo-Handlowej, Hans-Peter Stihl, a ze strony polskiej: minister ds. przedsiębiorczości w URM i prezes Narodowego Banku Polskiego. W forum udział wzięli przedstawiciele zarówno polityki, jak i gospodarki z obydwu państw. Wnioski z konferencji zostały następnie opublikowane i służyły promocji małej i średniej przedsiębiorczości podczas realizacji innych projektów KAS²²². Format ten był kontynuowany przez kolejne lata i stał się ważnym miejscem spotkań polskich i niemieckich przedsiębiorców i polityków²²³.

Jeśli chodzi o lobbing w odniesieniu do pracy KAS, to uprawiała go ona w celu zaimplementowania demokracji w Polsce. Przyjąć można, że w celach Fundacji odzwierciedlał się jej interes. Należy łączyć ten rodzaj działalności z interesem publicznym, czy rzecznictwem w określonej sprawie, tu – wspierania demokracji. W tym rozumieniu kategorią nadrzędną będzie wspieranie demokracji, zaś jej środkiem lobbing. W przedstawionych powyżej

²²⁰ *Sprawozdanie Fundacji Konrada Adenauera...*, s. 4.

²²¹ G. Thiemer, *Durchgeführte Veranstaltungen 1992-1993...*, s. 1.

²²² Tenże, *Durchgeführte Veranstaltungen und Aktivitäten. Außenstelle Warschau. Zeitraum Januar – März 1993*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 1993, s. 7.

²²³ W 1994 r. w II Forum Gospodarczym udział wzięło ok. 100 przedstawicieli polskich i niemieckich przedsiębiorstw oraz polityków. Tematami wiodącymi były kwestie inwestycji zagranicznych i integracji europejskiej. W III Forum z udziałem premiera Grzegorza Kołodki i sekretarza stanu w Federalnym Ministerstwie Gospodarki Norberta Lammerta udział wzięło 300 osób. Patrz: Konrad-Adenauer-Stiftung, *Zusammenfassende Darstellung der Bildungsmaßnahmen 1996*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 1997, s. 1.

przykładach KAS starała się wpłynąć na decydentów przez działania doradcze, proponując wykorzystanie doświadczeń niemieckich. Wychodziła z założenia, że wyznaczą one pożądany kierunek transformacji ustrojowej.

Ekspozowane miejsce we wspieraniu transformacji zajmowała w działaniach KAS decentralizacja. W styczniu 1990 r. Senat uchwalił pakiet kilkunastu ustaw samorządowych, a w marcu zostały one przegłosowane w Sejmie. Nowe prawo zakładało rozszerzenie autonomii samorządów i oddzielenie go od władzy centralnej. Rady gmin, wyposażone w znacznie większe kompetencje, zastąpiły istniejące w PRL rady narodowe. Nowo wybrane rady miały z kolei wybierać swoje organy wykonawcze: prezydentów miast, burmistrzów i wójtów. Wybory do rad gmin odbyły się 27 maja 1990 r. Były to pierwsze całkowicie wolne wybory po 1989 r.²²⁴

Jerzy Regulski wspominał okoliczności wdrażania reformy podczas konferencji w Senacie z okazji jubileuszu transformacji ustrojowej: „w 1989 roku nie było w państwie wiedzy, czym jest samorząd – nie miały jej z natury rzeczy władze PRL, ale nie miała też ówczesna opozycja, nieprzygotowana do przejścia władzy”²²⁵.

KAS od samego początku intensywnie angażowała się we wspieranie reform samorządu terytorialnego. Robiła to na trzy sposoby: poprzez doradztwo na rzecz parlamentu i rządu, popularyzację reformy samorządowej z 1990 r. w społeczeństwie oraz praktyczne warsztaty i szkolenia dla samorządowców.

Ważnym instrumentem w tym zakresie były podróże studyjne do Niemiec. Format ten był szczególnie często stosowany w latach 90. Podróż grupy posłów w 1992 r. służyć miała przybliżeniu niemieckiego systemu komunalnych kas oszczędnościowych²²⁶. W Niemczech komunalne kasy oszczędnościowe cieszyły się dużym zaufaniem pożyczkobiorców, czego następstwem był spory ich udział w rynku usług bankowych tych podmiotów²²⁷. Fundacja uważała, że działalność kas i wsparcie na preferencyjnych warunkach lokalnych rzemieślników, rolników i przemysłowców przyczynią się do rozwoju poszczególnych regionów, a także umocnienia samorządności²²⁸. Jednak pomimo starań KAS pomysł

²²⁴ L. Habuda, *Polska reforma terytorialnego samorządu. Osobisty ślad odcisnięty na niej przez jej trzech współautorów*, „Atheneum”, (47) 2015, s. 133-146.

²²⁵ Cyt. za: pś/jra, *Reforma samorządowa 1990 – jedna z najbardziej udanych*, „Dzieje.pl Portal Historyczny”, 31.12.2014: <https://dzieje.pl/aktualnosci/reforma-samorzadowa-1990-jedna-z-najbardziej-udanych> (dostęp 12.01.2023).

²²⁶ G. Thiemer, *Durchgeführte Veranstaltungen 1992-1993...*, s. 1.

²²⁷ Głównym celem działalności kas w Niemczech są zadania o charakterze publicznym. W związku z tym przekazują one organizacji założycielskiej, czyli samorządowi, część wypracowanego zysku, z zaznaczeniem, iż środki te powinny być wykorzystane na działania prospołeczne. Patrz: Radosław Adamski, *Podstawowe zagadnienia związane z funkcjonowaniem komunalnych kas oszczędnościowych w Polsce*, „Ekonomiczne Problemy Usług”, (126) 2016, s. 43.

²²⁸ G. Thiemer, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. BMZ – Jahresbericht 1994...*, s. 7-8.

samorządowych kas społecznych nie wyszedł poza sferę rozważań teoretycznych i nigdy nie trafił pod obrady Sejmu.

Odnosnie do komunalnych kas oszczędnościowych odbyło się jeszcze w 1993 r. wysłuchanie przed Komisją Samorządu Terytorialnego w Sejmie. W tym samym roku miało miejsce w Sejmie kolejne spotkanie z niemieckimi ekspertami na temat finansów gminnych i kwestii przejęcia prowadzenia szkół podstawowych przez gminy. W tym ostatnim udział wzięli m.in. Hermann Ströbel, sekretarz stanu w ministerstwie edukacji Turynii. Wcześniej Ströbel pracował w bawarskiej administracji landowej. Po 1990 r. odpowiedzialny był za tworzenie ministerstwa edukacji i szkolnictwa na wzór zachodnioniemiecki we wschodnim kraju związkowym Turynii. Swoimi kompetencjami niemieccy prelegenci dzielili się z ok. 100-osobową publicznością składającą się w większej części z posłów²²⁹. Nie była to zresztą sytuacja wyjątkowa. W czasie debat nad kształtem polskiego samorządu zapraszano do polskiego parlamentu zagranicznych doradców i to nie tylko niemieckich²³⁰.

Jednym z flagowych przedsięwzięć KAS w zakresie wspierania decentralizacji był projekt wydawniczy „Prawo samorządu terytorialnego. Przepisy z komentarzem”²³¹. Publikacja służyła jako praktyczny podręcznik czy przewodnik dla samorządowców. Drukiem ukazała się po raz pierwszy w 1993 r. i była w kolejnych dwóch latach trzykrotnie wznawiana. Publikacja została rozesłana do wszystkich 2383 gmin w Polsce. Inicjatorami tego projektu były Fundacja Ius Europae oraz KAS, która w znaczącym stopniu współfinansowała to przedsięwzięcie. W projekt zaangażowana była także Fundacja ATK. Konsultacji udzielili Günter Dill i Johannes Wahl z Instytutu Nauk Komunalnych KAS w Sankt Augustin. Zbiór składał się z trzech części. W pierwszej zawarte zostały przepisy prawne dotyczące samorządów. W drugiej znajdowały się komentarze do ustaw. W części trzeciej zamieszczono wzory dokumentów dotyczących ustroju i funkcjonowania gmin oraz inne opracowania i materiały przydatne w działalności samorządowej²³².

Ustawa o samorządzie gminnym z 8 marca 1990 r. była tylko pierwszym etapem do dalszych reform. Oprócz redukcji liczby województw i przekształcenia ich w jednostki samorządu terytorialnego dyskutowana była kwestia wprowadzenia powiatów. W latach 1990-1992 powstało kilkadziesiąt koncepcji zmiany podziału administracyjnego kraju. Ponownie do

²²⁹ Tenże, *Durchgeführte Veranstaltungen 1992-1993...*, s. 2; tenże, *Durchgeführte Veranstaltungen und Aktivitäten. Außenstelle Warschau. Zeitraum: Oktober – Dezember 1993*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 1993, s. 3.

²³⁰ B. Słobodzian, *Zachodnioeuropejskie zapożyczenia w realizacji współczesnego systemu samorządu terytorialnego w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu”, (16) 2003, s. 167-181.

²³¹ *Prawo samorządu terytorialnego. Przepisy z komentarzem*, red. P. Czechowicz, S. Piątek, (ATK) Warszawa 1993.

²³² G. Thiemer, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. BMZ – Jahresbericht 1994...*, s. 8.

kwestii reaktywowania powiatów powrócił rząd Hanny Suchockiej, która w 1992 r. powołała pełnomocnika rządu ds. reformy administracyjnej²³³. Orędownikiem tego rozwiązania i wprowadzenia powiatów była KAS. Trójszczeblowy podział administracyjny funkcjonujący w Niemczech wydawał się Fundacji dobrym przykładem do naśladowania – oczywiście przy zachowaniu wszystkich różnic, wynikających chociażby z federalnego systemu państwa. Opracowania na temat funkcjonowania samorządu drugiego szczebla w Niemczech (*Kreis*) i ofertę w zakresie doradztwa Fundacja Adenauera przesyłała klubom parlamentarnym i Radzie Ministrów²³⁴. Celem tych działań było dostarczenie decydom praktycznych rozwiązań sprawdzonych w Niemczech i w konsekwencji dalsza decentralizacja władzy w Polsce, rozumiana jako warunek skutecznej demokratyzacji. Temu też służyć miała zrealizowana w 1993 r. wizyta studyjna grupy polskich ekspertów zaangażowanych w reformę samorządową. W składzie delegacji znalazł się m.in. przewodniczący sejmowej Komisji Samorządu Terytorialnego. W czasie 6-dniowego pobytu grupa odbyła szereg rozmów z niemieckimi politykami i ekspertami oraz odwiedziła Instytut Hardenberga w Spremberg, zajmujący się kształceniem pracowników administracji. Celem programu miało być przekazanie wiedzy na temat reformy samorządowej w byłej NRD i *best practice*, aby w ten sposób wesprzeć merytorycznie procedowane wówczas projekty ustaw o samorządzie powiatowym²³⁵.

Strategicznym partnerem KAS w omawianym obszarze było CSL, którego działania koncentrowały się na szkoleniu samorządowców, podnoszeniu kwalifikacji urzędników samorządowych i ogólnie pomocy w przystosowaniu aparatu urzędniczego do nowych wyzwań w demokratyzującym się państwie. W latach 1994-1995 przeprowadzano rocznie ze środków KAS ok. 70 projektów szkoleniowych i seminariów, w których udział wzięło łącznie 4000 osób. Tematami wiodącymi tych szkoleń były: prowadzenie szkół podstawowych, które z początkiem 1994 r. przeszły do zadań własnych gmin, prawo samorządu terytorialnego, zasady finansowania samorządu, turystyka, ochrona środowiska, planowanie przestrzenne, współpraca euroregionalna. CSL wydawało też publikacje, w tym praktyczny podręcznik „Być członkiem rady gminy”²³⁶. Ze względu na zmianę priorytetów postanowiono z końcem 1996 r. zmienić

²³³ Wprowadzenie drugiego etapu reformy samorządowej zespół Kuleszy zaplanował na 1995 r. Wcześniej jednak wdrożony miał być pilotażowy projekt skierowany do 46 dużych miast, które w przyszłości miały samodzielnie realizować zadania powiatu. Program zainicjowano w lipcu 1993 r. Po wyborach we wrześniu 1993 r. jedną z pierwszych decyzji nowego rządu SLD-PSL było zawieszenie programu. W efekcie program został zrealizowany w 1994 r., ale w mocno okrojonym kształcie. Por. P. Gofron, *Wybrane płaszczyzny sporu o samorząd terytorialny w początkach III Rzeczypospolitej*, w: *Spory o Rzeczypospolitą. Przegląd wybranych dyskusji politycznych i ustrojowych w ostatnim stuleciu*, red. tenże, A. Matuła, A. Paderewska, (UPJPII) Kraków 2020, s. 93-99.

²³⁴ G. Thieme, *Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau im Zeitraum Januar bis März 1992...*, s. 3.

²³⁵ Tenże, *Durchgeführte Veranstaltungen und Aktivitäten. Außenstelle Warschau. Zeitraum Januar – März 1993...*, s. 5.

²³⁶ Tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. BMZ – Jahresbericht 1994...*, s. 18-19; R. Freudenstein, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1995...*, s. 12-13.

status partnerski CSL, które przestało być dotowane podmiotowo przez KAS. CSL w 1996 r. przeprowadziło jeszcze 53 szkolenia, w których udział wzięło ok. 1300 samorządowców. W kolejnych latach znacznie zredukowano liczbę wspólnych przedsięwzięć, do ok. 2-3 rocznie²³⁷.

Ponowny wzrost zainteresowania KAS decentralizacją wiązał się z planami rządu kolacji Akcji Wyborczej Solidarność (AWS) i Unii Wolności (UW) wprowadzenia trójstopniowego podziału terytorialnego państwa. Fundacja wspierała zamierzenia polskiego rządu i popularyzowała reformę wśród samorządowców²³⁸. Zwrócono się przy tym do sprawdzonych partnerów, w tym do CSL, z którym zrealizowano w Jeleniej Górze dużą konferencję dla samorządowców ze Śląska pt. „Reforma terytorialna w Polsce”²³⁹.

W przytoczonych przykładach z obszaru wspierania reformy administracyjnej ujawniły się główne elementy lobbingu bezpośredniego. KAS starała się bowiem w ten sposób wpływać na władzę publiczną, aby zmienić jej zachowanie, celem zaimplementowania rozwiązań systemowych znanych w Niemczech, lub utrwalić pożądane zachowanie w postaci utrzymania poparcia dla reformy samorządowej. Ponadto Fundacja podejmowała próby pozyskania przychylności dla reformy różnych grup społecznych.

KAS, podobnie jak inne niemieckie fundacje polityczne, adresowała swoje działania do mniejszości niemieckiej. Fundacja w pierwszym rządzie zajmowała się jednak ogólnokrajowym procesem reform. Tematy projektów dotyczyły statusu mniejszości, a przede wszystkim udziału mniejszości w samorządzie terytorialnym. W 1991 r. odbyła się konferencja, na którą zaproszono różne środowiska mniejszości niemieckiej w Polsce oraz przedstawicieli mniejszości niemieckiej z Belgii i Danii. W konferencji udział brali również urzędnicy polskiego MSZ. W komunikacie po konferencji stwierdzono, o co szczególnie zabiegali uczestnicy z Belgii i Danii, że najlepszą ochronę praw mniejszości dają europejskie standardy wyrażone w deklaracji bońsko-kopenhaskiej z 1955 r.²⁴⁰ Przedstawiciele mniejszości byli też zapraszani do Niemiec na programy szkoleniowe i konferencje organizowane przez KAS. Najwięcej projektów z ich udziałem dotyczyło obszaru reformy samorządowej. KAS uważała, że dobrze funkcjonujący samorząd najlepiej może przysłużyć się mniejszości. Wśród działaczy mniejszości znalazło się grono osób, w tym poseł Helmut Paździor, wspierające reformy samorządowe w Polsce oraz lansowaną przez Fundację koncepcję powołania komunalnych kas

²³⁷ R. Freudenstein, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1996*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 22.02.1997, s. 18.

²³⁸ Tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1998...*, s. 10.

²³⁹ Tamże, s. 14.

²⁴⁰ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Aktivitäten der Außenstelle Warschau für Deutsche in Schlesien*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 29.01.1993, s. 1.

oszczędnościowych. Poza tym KAS starała się zachęcić mniejszość do „lojalnego i konstruktywnego” wspierania polskich rządów reformatorskich²⁴¹.

Duża aktywność projektowa pozwoliła KAS zyskać w krótkim czasie sporą rozpoznawalność i przychylność polskich elit. Thiemer opisuje w sprawozdaniu z 1992 r. rolę pośrednika, jaką pełniła Fundacja: „Biuro w Warszawie jest coraz częściej proszone o dostarczanie informacji na temat Republiki Federalnej, pomoc w nawiązaniu kontaktów z niemieckimi partnerami i instytucjami oraz o doradztwo ogólnie. Te usługi KAS świadczyła np. w zakresie pośrednictwa w nawiązaniu kontaktu między Komisją Spraw Zagranicznych Senatu z odpowiednią komisją Bundestagu, czy w zakresie przygotowania materiałów informacyjnych dla kancelarii prezydenta Wałęsy przed jego wizytą w Niemczech lub też *dossier* na temat niemieckich parlamentarzystów, instytucji, sytuacji politycznej, czy zmian Ustawy Zasadniczej w Niemczech”²⁴². Politycy z obydwu krajów chętnie korzystali z kanałów komunikacyjnych i punktów dostępu wypracowanych przez KAS. W pierwszej połowie lat 90. Fundacja organizowała co roku nawet kilkanaście podróży studyjnych, wizyt czy wykładów gościnnych niemieckich polityków, ekspertów i naukowców w Polsce i odwrotnie – polskich w Niemczech. Tylko w 1993 r. KAS przeprowadziła 10 podróży studyjnych dla niemieckich polityków do Polski oraz 8 programów informacyjnych w Niemczech dla grup z Polski²⁴³. Liczba projektów KAS wykazuje tendencję wzrostową. W 1992 r. zrealizowała łącznie 24, zaś w 1993 r. 42 projekty we własnym zakresie – tzn. takie, które nie były wynikiem współpracy instytucjonalnej z partnerami²⁴⁴. W przeważającej mierze były to projekty o charakterze doradczym adresowane do decydentów. Prawie połowa wszystkich tych aktywności sprowadzała się do inicjowania i organizowania wymiany oraz bezpośrednich spotkań między politykami obydwu państw²⁴⁵.

Sytuacja ulegnie zmianie w 1994 r. Po pierwsze z powodu wprowadzenia nowych zasad pracy projektowej w kolejnym programie operacyjnym BMZ, a po drugie ze względu na zwycięstwo postkomunistycznej lewicy w wyniku wyborów w Polsce we wrześniu 1993 r.

²⁴¹ Tamże, s. 2-3.

²⁴² G. Thiemer, *Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau im Zeitraum Januar bis März 1992...*, s. 3.

²⁴³ Tenże, *Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau im Zeitraum Januar bis März 1993*, niepublikowane, Warszawa (KAS) 1993, s. 1-8; tenże, *Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau im Zeitraum April bis Juni 1993*, niepublikowane, Warszawa (KAS) 1993, s. 1-7; tenże, *Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau im Zeitraum Juni bis September 1993*, niepublikowane, Warszawa (KAS) 1993, s. 1-7; tenże, *Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau im Zeitraum Oktober bis Dezember 1993*, niepublikowane, Warszawa (KAS) 1993, s. 1-5.

²⁴⁴ Program stypendialny finansowany był przez niemiecką centralę KAS. Biuro warszawskie zajmowało się jedynie pośrednictwem i rekrutacją we współpracy z uczelniami. Stypendia obejmowały semestralny lub dłuższy pobyt naukowy w Niemczech, natomiast stypendia dla młodych dziennikarzy – staż w niemieckiej redakcji. Łącznie stypendiów przyznawano nie więcej niż 10 rocznie. Por. G. Thiemer, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. BMZ – Jahresbericht 1994...*, s. 6.

²⁴⁵ Tenże, *Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau im Zeitraum Januar bis März 1992...*, s. 3.

W drugiej perspektywie finansowej BMZ od 1994 r. Fundacja korzystać będzie z możliwości oparcia współpracy z partnerami na projektach własnych – *Regiemaßnahmen*. W tym wariantcie współpracy KAS sama inicjowała poszczególne przedsięwzięcia, ukierunkowywała je tematycznie i organizacyjnie i dobierała odpowiednią instytucję partnerską. Ponośiła przy tym całość lub część kosztów związanych bezpośrednio z realizacją danego projektu, ale nie finansowała podmiotowo partnera²⁴⁶.

Zasadnicze cele KAS na kolejny okres finansowy nie uległy większym modyfikacjom i obejmowały: wspieranie demokratycznego i wolnorynkowego procesu reform, decentralizację, polepszenie stosunków dwustronnych i integrację europejską. *Novum* stanowi po raz pierwszy ujęty w programie operacyjnym wprost cel wspierania „wejścia Polski do NATO”²⁴⁷, co było wynikiem zmiany oficjalnego stanowiska Niemiec w sprawie rozszerzenia Sojuszu na Wschód²⁴⁸.

Drugim czynnikiem, który wpłynął na pracę KAS, były wspomniane wcześniej wybory parlamentarne w Polsce oraz utworzenie rządu Sojuszu Lewicy Demokratycznej (SLD) i Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL). Wybory w 1993 r. odbyły się według nowej ordynacji wprowadzającej progi wyborcze. W związku z tym do Sejmu dostało się tylko 6 ugrupowań (SLD, PSL, UD, UP, BBWRE, KPN), natomiast swojej reprezentacji w Sejmie nie miało ponad 34% wyborców. Poza parlamentem znalazły się w przeważającej mierze ugrupowania prawicowe (PC, KLD, Solidarność, ZChN i inne)²⁴⁹.

Jak przyznaje Thiemer, do 1993 r. Fundacja posiadała dobre relacje z kolejnymi ekipami rządowymi. Natomiast po wyborach i zwycięstwie lewicy „współpraca ograniczyła się do tych obszarów, które wróżą utrzymanie kursu reform albo wynikają z celów nadrzędnych, jak stosunki dwustronne i integracja europejska”²⁵⁰. Z tego powodu KAS zdecydowała się pracować w sposób bardziej lokalny oraz zwróciła się ku tym osobom lub grupom, które dopiero w przyszłości będą mogły odegrać jakąś rolę polityczną²⁵¹.

Dystans do rządu spowodował intensyfikację współpracy z IBnGR²⁵². Wielu ekspertów ekonomicznych oraz polityków związanych z rządami postsolidarnościowymi po wyborach w

²⁴⁶ Tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. BMZ – Jahresbericht 1994...*, s. 20.

²⁴⁷ Tamże, s. 4.

²⁴⁸ J. Fiszer, *Stanowisko Rosji i Niemiec wobec akcesji Polski do NATO*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, (1) 2022, s. 203-204.

²⁴⁹ M. Migalski, *Wpływ ordynacji wyborczej na kształtowanie się polskiego systemu partyjnego*, w: tenże, W. Wojtasik, M. Mazur, *Polski system partyjny*, (PWN) Warszawa 2007, s. 68.

²⁵⁰ G. Thiemer, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. BMZ – Jahresbericht 1994...*, s. 7.

²⁵¹ Tamże.

²⁵² W latach 1994-1998 IBnGR przeprowadzał rocznie po kilka projektów badawczych (np. dotyczących regionalnych strategii rozwoju, rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw czy reformy służby zdrowia), ok. 20 seminariów i konferencji oraz wydawał analizy eksperckie, które były przekazywane przedstawicielom

1993 r. zasililo grono eksperckie gdańskiego Instytutu. W tym okresie IBnGR rozwinął swoją działalność i z perspektywy KAS reprezentował „kompetentnych zwolenników reform”²⁵³. Poprzez publikacje ekspertyz, działalność kształceniową oraz dzięki wysokiej rozpoznawalności medialnej mógł wpływać na debatę ekspercką i publiczną w kluczowych dla powodzenia transformacji obszarach tematycznych²⁵⁴. W tamtym czasie Instytut określany był też jako „kluczowy partner [...] ze względu na jego bliskość do środowisk KLD i UD (po ich zjednoczeniu UW), będących najważniejszą siłą polityczną w opozycji popierającą reformy wolnorynkowe”²⁵⁵.

Stosunek KAS do SLD ulegnie z czasem zmianie. Wybory prezydenckie w 1995 r. pokazały, że obowiązujący od 1989 r. paradygmat podziału sceny politycznej na dwa bloki: partie starego systemu i postsolidarnościowe przestał obowiązywać. Po pierwsze, obóz postsolidarnościowy wykazał brak jedności i wystawił różnych, konkurujących ze sobą kandydatów. Po drugie, prezydentura Aleksandra Kwaśniewskiego i jego proeuropejski kurs zmieniły postrzeganie lewicy przez KAS. Początkowo bowiem Fundacja obawiała się, że elity wywodzące się z PZPR mogą wstrzymać proces reform i że nie są prozachodnie²⁵⁶.

Następca Thiemera, Roland Freudenstein, zauważył, że „Kwaśniewski prowadził zręczną kampanię wyborczą i stosował wypróbowane »zachodnie« metody prowadzenia kampanii”. Według niego, kontrastowało to z mało profesjonalnym podejściem pozostałych kandydatów²⁵⁷. Dostrzeżona przez dyrektora KAS słabość strukturalna ugrupowań centroprawicowych prowadzić będzie do uzupełnienia oferty w zakresie wspierania demokracji o formaty szkoleniowe dla partii partnerskich.

Ponadto w podejściu sektorowym pojawia się, niewymieniana wcześniej wprost, kooperacja naukowa. Co z kolei świadczy o zmianie nastawienia do metod pracy. Wcześniej wyraźnie rysowała się bowiem preferencja względem działań o charakterze doradczym, których adresatami byli bezpośrednio decydenci. Od połowy lat 90. wzrosła liczba projektów współrealizowanych z uczelniami, instytutami badawczymi i ośrodkami eksperckimi. KAS

administracji rządowej, komisjom sejmowym, samorządom i bibliotekom uniwersyteckim. Konferencje i publikacje obejmowały takie obszary tematyczne, jak: zmiany strukturalne w polskiej gospodarce w okresie transformacji, analiza rynku kapitałowego i systemu podatkowego, ryzyka inwestycyjnego, wprowadzenia wymienialności złotego czy możliwości przekształcenia polskiego systemu emerytalnego oraz konkurencyjności gospodarczej Polski w obliczu integracji z UE. Por. G. Thiemer, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. BMZ – Jahresbericht 1994...*, s. 14, 18; R. Freudenstein, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1996...*, s. 22-23; tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1997*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 31.03.1998, s. 30.

²⁵³ G. Thiemer, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. BMZ – Jahresbericht 1994...*, s. 12.

²⁵⁴ Tamże, s. 13.

²⁵⁵ Tamże, s. 16.

²⁵⁶ R. Freudenstein, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1995...*, s. 33.

²⁵⁷ Tamże, s. 30.

postrzegają je jako „multiplikatorów” porządných treści czy poglądów w społeczeństwie obywatelskim²⁵⁸.

Początkowo KAS wykorzystywała klasyczne metody lobbingu bezpośredniego polegające na stosowaniu różnych form doradztwa. Zmiana adresata działań wiązała się również ze zmianą technik na rzecz lobbingu pośredniego. Za pośrednictwem rentownych ośrodków eksperckich lub instytucji cieszących się społecznym zaufaniem starano się wpływać albo na decyzje czy preferencje rządu i parlamentu, albo na opinię publiczną w określonych sprawach. Będzie to szczególnie widoczne na przykładzie wspierania polskiego członkostwa w UE.

W 1995 r. wraz z przejściem kierownictwa KAS w Polsce przez Rolanda Freudensteina na pierwsze miejsce wśród priorytetów wysunęła się kwestia członkostwa w NATO i Unii Europejskiej: „KAS widzi swoje podstawowe zadanie we wspieraniu procesu przygotowawczego do akcesji w każdym wymiarze”²⁵⁹. Była to zapowiedź zmiany jakościowej i ilościowej²⁶⁰.

W 1995 r. przeprowadzono 18 projektów własnych (nie licząc publikacji). Przeważały przedsięwzięcia podejmujące tematykę polskiego członkostwa w UE i NATO – takich projektów było 8. Dla porównania, ATK zrealizowała 4 projekty, CSL – 73 projekty, IBnGR – 19, KUL – 17, zaś Uniwersytet Wrocławski – 5. Na projekty własne KAS przeznaczyła w 1995 r. 170 000 DM, co stanowiło 21% wszystkich środków w ramach projektu BMZ „Gospodarka i polityka społeczna w Polsce”. Większa część budżetu przeznaczona była na dotacje dla partnerów instytucjonalnych i na wydatki administracyjne²⁶¹. W następnym roku KAS zrealizowała już 40 projektów własnych, w tym 15 polsko-niemieckich lub międzynarodowych, w których udział wzięło kilkunastu polityków CDU²⁶². W 1997 r. liczba projektów własnych podwaja się i osiąga 85, a w 1998 r. – 95, z czego prawie połowa dotyczy integracji europejskiej. Równolegle rosła liczba uczestników. Łącznie (razem z projektami

²⁵⁸ Tamże, s. 4-5.

²⁵⁹ Tamże, s. 5.

²⁶⁰ Integracja europejska od początku zajmowała ważne miejsce w działaniach KAS, kolejne po wspieraniu transformacji ustrojowej. Widoczne było to w liczbie projektów i podziale środków. W ramach tego działania KAS starała się prezentować przychylne stanowisko Niemiec, zwłaszcza frakcji CDU/CSU, w kwestii przyjęcia Polski do struktur euroatlantyckich. Cel ten zapewniał udział niemieckich prelegentów. Mieli oni zarówno przybliżać polskiej opinii publicznej stanowisko Niemiec, jak i przekonywać do integracji europejskiej wybrane środowiska polityczne i opiniotwórcze. Przykładowo w celu promocji europejskiej wspólnoty wartości KAS przeprowadziła w 1993 r. konferencję „Adenauer – Schuman – de-Gasperi – Ojcowie współczesnej Europy”, w czasie której głos zabrali m.in. minister spraw zagranicznych Krzysztof Skubiszewski oraz dyrektor Instytutu Międzynarodowego KAS Josef Thesing. Patrz: G. Thiemer, *Durchgeführte Veranstaltungen 1992-1993...*, s. 3.

²⁶¹ R. Freudenstein, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1995...*, s. 6-7.

²⁶² Tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1996...*, s. 6.

instytucji partnerskich) w 1997 r. w przedsięwzięciach KAS bierze udział 6000 uczestników, zaś rok później ok. 7000²⁶³.

Zadania w zakresie wspierania polskiego członkostwa w UE Fundacja realizuje dwutorowo. Po pierwsze mają one przygotować elity do członkostwa, a po drugie utrzymać poparcie dla członkostwa w społeczeństwie.

W gronie partnerów Fundacji pojawiły się instytucje, których profile merytoryczne odpowiadały nowym punktom ciężkości. Partnerem instytucjonalnym stała się Polska Fundacja im. Roberta Schumana (PFRS). Począwszy od 1995 r., KAS wspierała coroczne wydarzenie organizowane przez PFRS „Spotkania Europejskie” i towarzyszącą mu „Paradę Schumana”. Spotkania te przyciągały niegdyś setki uczestników, organizacji pozarządowych i czołowych polityków²⁶⁴. Dzięki tej współpracy KAS mogła dotrzeć z proeuropejskim przekazem do szerokiego grona młodych odbiorców, którzy brali udział w corocznych paradach europejskich oraz licznych konkursach i seminariach PFRS²⁶⁵.

W ramach współpracy z Centrum Integracji Europejskiej im. K. Adenauera na Uniwersytecie Wrocławskim odbywały się cykle wykładów dla studentów na temat integracji europejskiej i jej aspektów prawnych. W tym okresie rocznie przeprowadzano ponad 200 wykładów, w których uczestniczyło ok. 2000 studentów²⁶⁶.

W 1996 r. nawiązano wieloletnią współpracę z Centrum Stosunków Międzynarodowych (CSM). Freudenstein tak uzasadniał wybór nowego partnera instytucjonalnego: „Procesy ostatnich lat ujawniły w Polsce, przy wszystkich sukcesach reform, również deficyty młodej demokracji. Do nich należy brak niezależnych instytucji, które mogłyby konsekwentnie wspierać procesy polityczne. [...] Problem ten dotyczy polityki zagranicznej. Włączenie Polski w zachodnioeuropejskie struktury integracyjne jest skomplikowanym procesem, który wymaga zasadniczej i głębokiej dyskusji. Debata taka nie może być tylko prowadzona przez często zmieniające się rządy i ich instytucje. Tu mogłoby ważną funkcję pełnić Centrum Stosunków Międzynarodowych”²⁶⁷.

²⁶³ Tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1997...*, s. 6, 7.

²⁶⁴ Por. *Polskie Spotkania Europejskie 1998: materiały z konferencji, 8-10 maja 1998*, red. M. Borysewicz, L. Dąbkowska-Cichocka, (Polska Fundacja im. Roberta Schumana) Warszawa 1998; R. Freudenstein, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1995...*, s. 5.

²⁶⁵ Za przykład posłużyć może konferencja dla ok. 300 licealistów pt. „Poprzez edukację do Europy”, która odbyła się w Sejmie w 1997 r. Patrz: R. Freudenstein, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1997...*, s. 25.

²⁶⁶ Tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1995...*, s. 23-24; tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1996...*, s. 30-32.

²⁶⁷ Tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1996...*, s. 16; tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1997...*, s. 10; tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1999*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 20.02.2000, s. 28-30.

Wśród założycieli CSM byli: Leszek Balcerowicz, Krzysztof Michalski, rektor Instytutu Nauk o Człowieku w Wiedniu, Jerzy Rogulski, ambasador RP przy Radzie Europy i jeden z twórców reformy samorządowej, oraz ks. Józef Tischner. W zarządzie CSM zasiadali m.in. Michał Boni i Jan M. Rokita, wśród członków rady programowej – Lech Kaczyński i Bronisław Geremek. Głównym zadaniem CSM było w tamtym okresie włączenie Polski do struktur zachodnioeuropejskich. Zróżnicowana pod względem przynależności partyjnej i środowiskowej obsada gremiów tej instytucji dawała KAS nadzieję na stworzenie możliwie szerokiej koalicji wspierającej integrację. Dyrektorem CSM został były ambasador RP w Niemczech, Janusz Reiter. Jednym z pierwszych wspólnych projektów były badania opinii Kościoła katolickiego na temat przystąpienia Polski do UE oraz analiza znaczenia stosunków polsko-ukraińskich dla stabilizacji w regionie Europy Środkowo-Wschodniej. Oprócz tego organizowano wykłady gościnne na temat stosunków polsko-niemieckich, UE i NATO m.in. z udziałem posłów CDU, Rity Süßmuth i Rudolfa Seitersa. W ramach tych cykli wykład wygłosił również amerykański senator Joseph R. Biden Jr., późniejszy prezydent USA. Natomiast wspólnie z DGAP i CSM przygotowano 1997 r. polsko-niemiecko-amerykańską konferencję „NATO’s Future after Enlargement. American, German and Polish Perspectives” z udziałem ministrów obrony Volkera Rühle i Janusza Onyszkiewicza, licznych posłów i dyplomatów, a także dwóch amerykańskich ekspertów: Henry’ego Kissingera i Zbigniewa Brzezińskiego²⁶⁸. Ponadto wspólnie z CSM oraz Stowarzyszeniem Euro-Atlantyckim (SEA) i Fundacją Friedricha Eberta zorganizowano dyskusję panelową „Rozszerzenie NATO na Wschód – deklaracje i rzeczywistość”. Wśród referentów byli posłowie zarówno CDU, jak i SPD. Na tym przykładzie widoczne jest współdziałanie niemieckich fundacji za granicą w ważnych z punktu widzenia niemieckiej polityki zagranicznej sprawach²⁶⁹.

KAS rozpoznaje też głosy krytyczne wobec szybkiej integracji europejskiej. Freudenstein zauważył, że „część Kościoła ostrzega przed utratą tożsamości narodowej i tradycyjnych wartości, prawica przed utratą narodowej suwerenności, PSL widzi zagrożenie dla małych gospodarstw rolnych, z kolei niektórzy liberałowie ekonomiczni sceptycznie nastawieni są do europejskiej biurokracji”²⁷⁰. KAS lobbowała zatem na rzecz integracji europejskiej, wpływając na preferencje rozpoznanych grup. Widoczne będzie to zwłaszcza w przypadku projektów adresowanych do środowisk katolickich, pełniących jednocześnie ważną funkcję opiniotwórczą.

²⁶⁸ R. Freudenstein, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1996...*, s. 11-14; tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1997...*, s. 18-19.

²⁶⁹ Tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1996...*, s. 8.

²⁷⁰ Tamże, s. 38.

W 1997 r. wprowadzono nowy format – „Studium Generale Europa”. Był to projekt badawczo-edukacyjny, który powstał w Instytucie Politologii ATK. Misją Studium było wspieranie polskiej integracji europejskiej, w szczególności poprzez prowadzenie badań edukacyjnych i naukowych na płaszczyźnie tożsamości narodowej i religijnej oraz ideologicznych i aksjologicznych przesłanek integracji europejskiej. KAS zależało na tym, aby w rzeczowej dyskusji zmierzyć się z antyeuropejską argumentacją i w ten sposób pozyskać przychylność w katolickich środowiskach naukowych i eksperckich dla polskiego członkostwa w UE²⁷¹. „Studium Generale Europa” stało się jednym ze sztandarowych projektów KAS w zakresie wspierania integracji przez ponad 20 lat. W kolejnych edycjach odbywało się ok. 10 wykładów rocznie, w których każdorazowo udział brało po kilkaset osób²⁷².

Ważne miejsce wśród projektów własnych Fundacji zajmowały organizowane od 1996 r. tzw. okrągłe stoły dla dziennikarzy, w których uczestniczyli przedstawiciele mediów z różnych redakcji. Format ten stanowił część działań informacyjnych skierowanych do dziennikarzy, których celem było wyposażenie ich w wiedzę i argumenty za przystąpieniem Polski do UE w okresie przed referendum w tej sprawie. W ten sposób spodziewano się pozyskać czy zwiększyć przychylność polskiej opinii publicznej dla idei członkostwa²⁷³. Tylko w 1997 r. odbyło się 8 rozmów w ramach cyklu²⁷⁴. Można zatem stwierdzić, że lobbing polegał w tym wypadku na wykorzystaniu mediów do kształtowania preferencji społecznych w ten sposób, aby wynik referendum akcesyjnego był zgodny z oczekiwaniami KAS.

Zmiany w strukturze partnerów oraz sukcesywny wzrost liczby projektów wywołały potrzebę okresowych konsultacji. W czerwcu 1996 r. odbyło się pierwsze spotkanie partnerów KAS. Format ten będzie od tej pory organizowany corocznie i służyć będzie koordynacji wspólnych działań oraz wymianie i informowaniu o priorytetach KAS na dany okres²⁷⁵.

Omawiany okres zamyka przyjęcie Konstytucji RP i wybory parlamentarne w Polsce w 1997 r., a także zmiana rządu w Niemczech w 1998 r. Z perspektywy Fundacji przyjęcie Konstytucji było czynnikiem stabilizującym i świadczącym o wejściu Polski w kolejną fazę konsolidacji demokracji, a przede wszystkim przybliżającym Polskę do członkostwa w UE²⁷⁶. Na początek urzędowania gabinetu Gerharda Schrödera przypada rozpoczęcie negocjacji akcesyjnych i pojawienie się napięć w stosunkach polsko-niemieckich, co zasadniczo wpłynęło na dalszą pracę KAS.

²⁷¹ R. Freudenstein, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1997...*, s. 12.

²⁷² Tenże, *KAS Außenstelle Warschau – Jahresbericht 1999...*, s. 10-11.

²⁷³ Tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1996...*, s. 8.

²⁷⁴ Tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1997...*, s. 9.

²⁷⁵ Tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1996...*, s. 7.

²⁷⁶ Tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1997...*, s. 43.

5.3.2. 1998-2004. Członkostwo w UE i współpraca z partiami politycznymi

Wybory do Sejmu we wrześniu 1997 r. doprowadziły do zmiany ekipy rządzącej. Utworzenie rządu AWS-UW zostało przyjęte przez KAS z satysfakcją, dawało bowiem nadzieję na utrzymanie orientacji prozachodniej, przyspieszenie reform oraz integrację środowisk posierpniowych²⁷⁷. Zgodne współdziałanie koalicjantów było z punktu widzenia KAS niezbędne do przeprowadzenia ambitnego planu reform. W związku z tym Fundacja współpracowała z obydwoma ugrupowaniami²⁷⁸. Jednak w orbicie najbliższych partnerów politycznych pozostawała Unia Wolności. W 1997 r. Europejska Partia Ludowa (EPL) przyjęła łącznie dziewięć partii obserwatorów z krajów Europy Środkowo-Wschodniej, w tym UW, która rok później stała się członkiem stowarzyszonym²⁷⁹.

W trakcie trwania koalicji ujawniły się napięcia między obydwoma ugrupowaniami i różnice w podejściu do kwestii reform. KAS nie pozycjonowała się w sporze pomiędzy koalicjantami. Swoim polskim partnerom sugerowała podjęcie szerokiej debaty na temat reform i szukanie rozwiązań kompromisowych. Za zagrożenie dla polskiego projektu demokratycznego uważała rozpad koalicji²⁸⁰. Freudenstein stwierdził, że pomimo wprowadzenia ustawą o partiach politycznych w 1997 r. jasnych reguł finansowania, tworzących przesłanki do budowy stabilnych struktur, „partie partnerskie KAS znajdują się w kryzysie, który zapowiada zwycięstwo postkomunistów w nadchodzących wyborach”²⁸¹.

Pod koniec lat 90. pojawiły się zwiastuny pogorszenia stosunków polsko-niemieckich i kwestionowania koncepcji „wspólnoty interesów”²⁸². Niemiecki korespondent w Warszawie, Klaus Bachmann, pisał o „kiczu pojednania” i próżni treści w stosunkach dwustronnych²⁸³.

²⁷⁷ Tamże, s. 46-47.

²⁷⁸ Por. R. Freudenstein, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1996...*, s. 44; H. Tewes, *Die Regierung Buzek-Balcerowicz in Polen. Leistungen und Scheitern*, „Konrad-Adenauer-Stiftung Auslandsinformationen”, (11) 2000, s. 70-72.

²⁷⁹ Przykładowo wzmocnieniu partii centroprawicowych w Polsce miała służyć debata z udziałem posła CDU Gerharda Stoltenberga i przewodniczącego UW Leszka Balcerowicza pt. „Rola partii i chrześcijańskiej demokracji w zjednoczonej Europie”, do jakiej doszło w 1997 r. Od momentu powstania w 1994 r. stowarzyszenia Młodzi Demokraci, wówczas młodzieżówki UW, KAS starała się pomóc młodym aktywistom w nawiązaniu kontaktów z organizacjami partnerskimi w Niemczech oraz podnosić kwalifikacje merytoryczne jej członków poprzez seminaria i szkolenia. Patrz: R. Freudenstein, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1997...*, s. 9; tenże, *Volkspartei oder Völkerparteien? Familienzuwachs in der EVP*, „Osteuropa”, 54 (5-6) 2004, s. 251-252.

²⁸⁰ Tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1998...*, s. 50-51.

²⁸¹ Tenże, *Die politische Lage in Polen*, „Länderberichte”, 13.05.2001: <https://www.kas.de/de/laenderberichte/detail/-/content/die-politische-lage-in-polen> (dostęp 18.02.2023); tenże, *KAS Außenstelle Warschau – Jahresbericht 2001*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 11.01.2002, s. 20-21.

²⁸² T. Lämmer, *Die deutsch-polnischen Beziehungen nach 1990. Deutsche Polenpolitik im Spannungsfeld von Vergangenheit, Eigeninteresse und Europäischer Union*, w: *Integration als Aufgabe – Polen, Tschechien und Deutschland vor der Osterweiterung der Europäischen Union*, red. D. Hofmann, T. Lämmer, (GFPS) Getynga 2002, s. 52-54.

²⁸³ K. Bachmann, *Niemieccy rewanżyści i polski antysemityzm, czyli kicz pojednania. Marnowane szanse dialogu*, „Rzeczpospolita”, 22.11.1994: <https://archiwum.rp.pl/artukul/33767-Informacje.html> (dostęp 18.02.2023).

Krytyczny odbiór w Polsce działalności Eriki Steinbach i Związku Wypędzonych oraz „papierowa wojna na rezolucje”, o czym już wcześniej była mowa, przyczyniły się do pogorszenia stosunków dwustronnych. Kolejnym czynnikiem zmieniającym percepcję Niemiec były wybory do Bundestagu w 1998 r., w wyniku których doszło do zawiązania nowej czerwono-zielonej koalicji. Kanclerz Schröder nie cieszył się początkowo w Polsce takim zaufaniem jak jego poprzednik, Helmut Kohl²⁸⁴.

Wybory w Niemczech zmieniły też sytuację KAS. Po przejściu CDU do opozycji zdecydowanie trudniej przychodziło Fundacji odwołać się do rządowego zaplecza politycznego. W praktyce oznaczało to ograniczenie możliwości udziału w imprezach KAS polityków pełniących funkcje rządowe. Niemieccy decydenci przyjeżdżali do Polski nie tylko ze względu na konferencje lub wykłady proponowane przez Fundację. W przypadku niektórych projektów uczestnictwo niemieckich polityków było możliwe, ponieważ przebywali oni w Polsce z oficjalną delegacją związaną z inną sprawą i tylko przy okazji brali udział w spotkaniu organizowanym przez KAS. Niemniej jednak utrzymujące się w tamtym okresie wysokie zainteresowanie sprawami Polski i polskim członkostwem w UE powodowało, że politycy CDU nadal często uczestniczyli w projektach Fundacji, prezentując jednak stanowisko niemieckiej opozycji. W tym miejscu uzasadniony wydaje się ekskurs: Jeśli założyć, że podczas projektów KAS niemieccy prelegenci występują jako rzecznicy „niemieckich interesów”, zasadne jest pytanie, o czyje i jakie interesy chodzi? Kwestię tę wyjaśnia funkcjonujący w niemieckiej polityce zagranicznej konsensus co do jej generalnego kierunku. Konsensus ten obejmuje rząd, partie polityczne (w tamtym czasie także opozycyjną CDU) oraz fundacje polityczne. Polegał zaś na potrzebie stabilizacji Europy Środkowo-Wschodniej poprzez demokratyzację i multilateryzację. Potwierdzają to przytoczone wcześniej w dysertacji dokumenty rządowe i partyjne, a także cele KAS. Zatem w ogólnym niemieckim interesie leżało wspieranie demokracji w Polsce. Nie oznacza to jednak, że w konkretnych sprawach nie występują różnice poglądów.

Wracając jednak do głównego wątku, należy zauważyć, że wszystkie wymienione powyżej uwarunkowania wpłynęły na zakres tematyczny pracy KAS w Polsce oraz na stosowane metody działania. O nowych wyzwaniach pisał w związku z „wojną na rezolucje” między Bundestagiem i Sejmem Freudenstein: „Ten spór miał być może także dobre strony, ujawnił bowiem niedostatki polsko-niemieckiej idylli z wcześniejszych lat oraz potrzebę dyskusji (na tematy dotyczące zarówno przeszłości, jak i wspólnej przyszłości w UE)”²⁸⁵.

²⁸⁴ Tenże, *Von der Euphorie zum Mißtrauen...*, s. 863.

²⁸⁵ R. Freudenstein, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1998...*, s. 52.

Dostrzeżono zatem konieczność intensywniejszej pracy u podstaw, tzn. działań skierowanych do społeczeństwa obywatelskiego. „Inicjatywy polityczne nie wystarczą, aby zasadniczo odnowić partnerstwo polsko-niemieckie i przygotować je na przyszłość. Przede wszystkim partnerstwo polityczne musi być zakorzenione społecznie”²⁸⁶.

Co z tych konstatacji wynikało dla KAS:

Po pierwsze, mając na uwadze cel nadrzędny, jakim jest rozszerzenie UE na Wschód, działania prointegracyjne zostały w większym stopniu skierowane do multiplikatorów społecznych oraz bezpośrednio do społeczeństwa.

Po drugie, dostrzegając związek między sceptycyzmem wobec UE i Niemiec oraz mając na uwadze rozwój dobrosąsiedzkich stosunków, postanowiono położyć większy nacisk na dialog dwustronny. Punkt ciężkości przesunięto przy tym na rozwój debaty o przyszłości projektu europejskiego²⁸⁷.

Po trzecie, co charakterystyczne dla omawianego okresu, istotna była rozbudowa projektów mających wzmocnić strukturalnie i zintegrować partie polityczne wywodzące się z obozu „Solidarności”.

Po czwarte, wyeksponowano działania edukacyjne służące szerzeniu demokracji, wychodząc z założenia, jak pisał dyrektor KAS w Polsce w 1999 r., że „szeroko zakrojona i długotrwała edukacja obywatelska realizowana przez KAS również 10 lat po demokratycznej rewolucji przyczynia się do konsolidacji demokracji i wolnego rynku”²⁸⁸.

W nowej strukturze celów BMZ „Polityka gospodarcza i społeczna w Polsce” akcent położony został na umacnianie struktur demokratycznych i integracji europejskiej²⁸⁹. Natomiast w pracy projektowej na poziomie operacyjnym jako cele nadrzędne sklasyfikowano w 1999 r.:

- członkostwo Polski w UE
- dobrosąsiedzkie stosunki polsko-niemieckie
- oraz stabilne struktury partyjne jako warunek stabilnej demokracji.

²⁸⁶ Tenże, H. Tewes, *In die Zukunft investieren. Strategie für einen Neubeginn in der deutsch-polnischen Partnerschaft*, „Zukunftsforum Politik”, (7) 2000, s. 15: https://www.kas.de/documents/252038/253252/7_dokument_dok_pdf_164_1.pdf/3b6c2b9b-a137-e2bb-aebe-e056aa701274?version=1.0&t=1539668448359 (dostęp 22.01.2023).

²⁸⁷ R. Freudenstein, *KAS Außenstelle Warschau – Jahresbericht 2001...*, s. 22.

²⁸⁸ Tenże, *KAS Außenstelle Warschau – Jahresbericht 1999...*, s. 2-4.

²⁸⁹ Tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1998...*, s. 17.

Na dalszym miejscu znalazły się: społeczna i ekologiczna gospodarka, polityka bezpieczeństwa (NATO, Europejska Polityka Bezpieczeństwa i Obrony), decentralizacja administracji czy tematy społeczne²⁹⁰.

Nowe punkty ciężkości wymagały szybkiej adaptacji profilu działania KAS. Za właściwe narzędzie uznano projekty własne, które Fundacja mogła dowolnie inicjować i kształtować w zależności od bieżących potrzeb. Ponadto projekty własne umożliwiały oddziaływanie na punkty sporne w ten sposób, że KAS mogła służyć swoją ekspertyzą zarówno polskimi, jak i niemieckim decydentom. Ta obustronna komunikacja, którą zapewniała Fundacja, pełnić miała w zamierzeniu funkcję „wentylu bezpieczeństwa” w sytuacji wzrostu napięcia w stosunkach międzyrządowych²⁹¹.

W związku z tym dokonano relokacji środków na rzecz projektów własnych. Do tej pory większa część budżetu przeznaczana była na współpracę z partnerami instytucjonalnymi. W 1999 r. połowę budżetu przeznaczono na projekty własne. Tendencja do przesuwania punktu ciężkości na te projekty będzie w kolejnych latach coraz wyraźniejsza. Pociągnęło to za sobą redukcję partnerów instytucjonalnych o KUL i Uniwersytet Wrocławski. Nie oznacza to oczywiście końca współpracy, lecz przejście na inny jej tryb w oparciu o projekty własne – tak jak wcześniej stało się to w przypadku ATK i CSL²⁹².

Najważniejszymi partnerami instytucjonalnymi pozostały dla KAS trzy instytucje: CSM, IBnGR²⁹³ i PFRS²⁹⁴. Szczególną rolę w omawianym okresie odgrywało jednak CSM. W opinii KAS było ono czołowym think tankiem ds. międzynarodowych w Polsce. Jego znaczenie w zakresie doradztwa wynikać miało m.in. z bliskości z rządem Jerzego Buzka. Wykazywać też miało wyjątkowe kompetencje w sprawach polsko-niemieckich, dzięki ekspertom związanym z Centrum²⁹⁵.

²⁹⁰ Tenże, *KAS Außenstelle Warschau – Jahresbericht 1999...*, s. 4.

²⁹¹ Tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1998...*, s. 17.

²⁹² Tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1999...*, s. 27; tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 2000*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 28.02.2001, s. 24.

²⁹³ IBnGR zrealizował w ramach współpracy z KAS projekty badawcze, konferencje i seminaria oraz raporty analityczne. Punkt ciężkości tych projektów położony był od lat 2000. na regionalną integrację i rozwój gospodarczy w oparciu o struktury klastrowe oraz na efektywne wykorzystywanie środków unijnych w województwach – np. raport „Regionalny system innowacyjny w województwie pomorskim” w ramach serii wydawniczej IBnGR „Polska Regionów”. Por. R. Freudenstein, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1998...*, s. 34; tenże, *KAS Außenstelle Warschau – Jahresbericht 2001...*, s. 19.

²⁹⁴ PFRS wykazywała aktywność w obszarze promocji integracji europejskiej w społeczeństwie. Obok „Parady Schumana” organizowano liczne projekty wspierające integrację, np. coroczne konferencje na temat możliwości kształcenia w Europie dla uczniów szkół średnich, praktyczny podręcznik dla polskich organizacji proeuropejskich, wspólne kluby europejskie itp. Por. R. Freudenstein, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1998...*, s. 15; H. Tewes, *Jahresbericht 2003. Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau der Konrad-Adenauer-Stiftung...*, s. 13-14.

²⁹⁵ R. Freudenstein, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1998...*, s. 19.

We współpracy z CSM przeprowadzano po kilkanaście projektów rocznie, obejmujących cykle seminaryjne, publikacje oraz duże międzynarodowe konferencje, w których uczestniczyli czołowi politycy. Przykładowo, CSM razem z The Nordic Forum for Security Policy zorganizowało międzynarodową konferencję „Region Morza Bałtyckiego i bezpieczeństwo europejskie w XXI wieku”. Konferencja odnosiła się do kwestii nowej architektury bezpieczeństwa po rozszerzeniu NATO. Prelegentami i uczestnikami konferencji byli m.in.: minister obrony RP, Janusz Onyszkiewicz, minister obrony Szwecji i Łotwy, minister sprawiedliwości Finlandii, minister spraw zagranicznych Litwy oraz liczni dyplomaci²⁹⁶. Rozszerzenie NATO i realna perspektywa członkostwa w UE przyczyniły się do zmiany postrzegania Polski. W optyce KAS Polska stała się liderem regionu oraz aktorem mogącym wpływać na europejską politykę wobec Europy Wschodniej. Kwestie te poruszane były w projektach CSM. W 2002 r. rozpoczęto cykl dyskusji na temat polityki wschodniej UE po rozszerzeniu. Cykl zainaugurowała debata ówczesnego lidera PO, Andrzeja Olechowskiego, z posłem CDU Karlem Lamerssem²⁹⁷. Kolejnym ważnym obszarem tematycznym była kwestia nowego traktatu europejskiego. Od końca 2001 r. obradował Konwent Europejski, znany też jako Konwent w sprawie Przyszłości Europy. Jego celem było opracowanie szkicu konstytucji dla Unii Europejskiej. KAS podejmowała starania, aby włączyć także polskich ekspertów w debatę o przyszłości Europy i zainteresować nią polską opinię publiczną. W związku z tym razem z CSM zorganizowano w 2002 r. seminarium z udziałem polityków z Niemiec i Polski pt. „Czy powtórzy się cud z Filadelfii? Trzy miesiące prac Konwentu Europejskiego”²⁹⁸.

Oprócz przedsięwzięć z partnerami instytucjonalnymi odbywało się rocznie kilkadziesiąt projektów własnych wspierających integrację Polski z UE. Przedsięwzięcia o tej tematyce stanowiły ok. 1/3 wszystkich projektów własnych – przykładowo w 2000 r. było ich 45, czyli 34%²⁹⁹. Projekty te były zróżnicowane pod względem formy, treści i grupy docelowej.

Działania KAS obejmowały przykładowo szkolenia dla kadry administracyjnej. Dla polskich ekspertów i urzędników przygotowano seminarium szkoleniowe „Z nami o nas: skuteczna reprezentacja polskich interesów w Unii Europejskiej”. Kierownikiem szkolenia był były negocjator Portugalii z UE Vitor Martins³⁰⁰. W 1999 r. KAS zorganizowała podróż

²⁹⁶ Tamże, s. 21.

²⁹⁷ H. Tewes, *Jahresbericht 2002. Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau der Konrad-Adenauer-Stiftung*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2002, s. 9.

²⁹⁸ Tenże, *Jahresbericht 2002. Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau der Konrad-Adenauer-Stiftung...*, s. 7.

²⁹⁹ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Bildungsveranstaltungen der KAS Warschau 2000. Projekt: Eigenmaßnahmen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2001, s. 1-8.

³⁰⁰ R. Freudenstein, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1998...*, s. 15.

studyjną do Brukseli dla 14 urzędników Urzędu Komitetu Integracji Europejskiej³⁰¹. W ramach seminariów z Fundacją Międzynarodowe Centrum Rozwoju Demokracji (później przemianowaną na Instytut Studiów Strategicznych) zajęto się problematyką strategii negocjacyjnych z UE³⁰². KAS podejmowała również działania mające polepszyć sposoby zarządzania w administracji rządowej. Jednym z poruszanych zagadnień była potrzeba koordynacji działań administracji w kształtowaniu pozytywnego wizerunku Polski w państwach UE. Miało to duże znaczenie w okresie przedakcesyjnym. Temu tematowi poświęcona była międzynarodowa konferencja pod patronatem premiera RP w Wyższej Szkole Biznesu w Nowym Sączu w 1998 r.³⁰³ W 2004 r. rozpoczęto zaś współpracę z „Akademią Młodych Dyplomatów” w ramach corocznego cyklu szkoleniowego dla przyszłych kadr służby zagranicznej z Polski i innych państw³⁰⁴.

W projektach własnych KAS starała się odpowiedzieć na istotne dla integracji Polski z UE potrzeby, dostarczając kompetentnych informacji. Istotnym obszarem tematycznym w okresie przedakcesyjnym było otwarcie się polskiej gospodarki na wspólny rynek oraz związane z tym szanse i zagrożenia w kontekście jej konkurencyjności. Tą problematyką zajmowano się w wielu przedsięwzięciach. Przykładowo w Warszawie w 2002 r. z polskimi ekspertami debatował Hanns-Eberhard Schleyer, przewodniczący Niemieckiego Związku Rzemiosła (ZDH) i członek komisji ds. reform niemieckiego rynku pracy, tzw. *Hartz-Kommission*. Tematem był wpływ członkostwa w UE na małe i średnie przedsiębiorstwa oraz rynek pracy³⁰⁵.

Kolejnym obszarem działalności były projekty służące integracji społeczeństw Europy Wschodniej z Zachodem. Polska posiadać miała szczególne kompetencje w tym zakresie, które wynikały z położenia geograficznego oraz doświadczenia udanej demokratyzacji. Z tych kompetencji chciano skorzystać, przypisując Polsce rolę pomostu między Zachodem i Wschodem. Zakładano, że w ten sposób transmitować można wartości demokratyczne na Wschód. Z tego powodu w latach 2001-2007 BMZ program białoruski koordynowało z warszawskiego biura KAS³⁰⁶. Drugim aspektem tego rodzaju projektów był dialog, który zakładał zbliżenie Polski z jej wschodnimi sąsiadami. Za przykład posłużyć może polsko-

³⁰¹ Tenże, *KAS Außenstelle Warschau – Jahresbericht 1999...*, s. 8-10.

³⁰² Tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1998...*, s. 8.

³⁰³ Tamże, s. 11.

³⁰⁴ European Academy of Diplomacy, *About the Program*: <https://diplomats.pl/about-the-program/> (dostęp 18.02.2023).

³⁰⁵ H. Tewes, *Jahresbericht 2002. Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau der Konrad-Adenauer-Stiftung...*, s. 6.

³⁰⁶ Tenże, *Jahresbericht 2003. Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau der Konrad-Adenauer-Stiftung...*, s. 9-10; G. Baumann, *Bewertung. Jahresbericht Polen 2007*, niepublikowane, (KAS) Berlin 22.01.2008, s. 1.

ukraińskie seminarium młodych historyków w Zatwarnicy w 1998 r.³⁰⁷, czy cykl seminariów historycznych dla nauczycieli z Polski, Ukrainy, Litwy i Białorusi zorganizowany w kooperacji z redakcją miesięcznika „Mówią Wieki” w 2000 r.³⁰⁸ KAS identyfikowała dobrosąsiedzkie stosunki między państwami i społeczeństwami Europy Środkowo-Wschodniej i Wschodniej jako pożądany czynnik stabilizacji³⁰⁹.

Od 2001 r. KAS angażowała się finansowo i organizacyjnie w cykl corocznych międzynarodowych konferencji „Rola Kościoła katolickiego w procesie integracji europejskiej”. Adresowana początkowo do duchownych, debata szybko przekształciła się w forum dialogu między różnymi środowiskami – księży i hierarchów, naukowców, polityków i dziennikarzy. W konferencjach w następnych latach brali udział prezydenci, premierzy, członkowie rządów, przedstawiciele Stolicy Apostolskiej i polskiego episkopatu oraz czołowi europejscy politycy EPL. Jednym z partnerów w tym projekcie była Papieska Akademia Teologiczna (obecnie Uniwersytet Papieski Jana Pawła II) w Krakowie. Celem tego projektu było także wspieranie proeuropejskiego nastawienia w Kościele, a także utworzenie przestrzeni wymiany między polityką i Kościołem oraz promocja chrześcijańskich wartości w polityce europejskiej³¹⁰.

W obszarze wspierania dobrosąsiedzkich stosunków polsko-niemieckich KAS koncentrowała się na trzech zagadnieniach: tzw. tematach przyszłościowych (np. projektujących scenariusze polsko-niemieckiej współpracy w Europie), zagadnieniach historycznych oraz projektach służących lepszemu poznaniu się i zbliżeniu obydwu społeczeństw.

W zakresie wspierania polsko-niemieckiej współpracy rozpoczęto w 1999 r. cykl konferencji. Pierwsza z nich nosiła tytuł „polska://niemcy@2010”. Celem tego przedsięwzięcia było zainicjowanie systematycznej debaty o przyszłości gospodarczej, politycznej i społecznej Polski oraz określenie zbioru wspólnego gospodarki i polityki, ważnego dla współpracy polsko-niemieckiej w przyszłości³¹¹. W spotkaniach brali udział polscy i zagraniczni politycy, eksperci, ludzie kultury, publicyści i przedstawiciele gospodarki: m.in. europosłowie z EPL, Elmar Brok i Armin Laschet, posłanka Bundestagu Katherina Reiche (CDU), wiceszef frakcji CDU/CSU, Wolfgang Schäuble czy szef Centrum Badawczego Daimler Chrysler w Palo Alto

³⁰⁷ R. Freudenstein, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1998...*, s. 13.

³⁰⁸ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Bildungsveranstaltungen der KAS Warschau 2000. Projekt: Eigenmaßnahmen...*, s. 1-8.

³⁰⁹ H. Tewes, *Jahresbericht 2003. Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau der Konrad-Adenauer-Stiftung...*, s. 9-10.

³¹⁰ Tenze, *Jahresbericht 2002. Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau der Konrad-Adenauer-Stiftung...*, s. 9-11.

³¹¹ R. Freudenstein, *KAS Außenstelle Warschau – Jahresbericht 1999...*, s. 11.

w Kalifornii³¹². Łącznie do 2004 r. odbyło się sześć spotkań z cyklu „Forum Przyszłości”³¹³. Projektów ukierunkowanych na przyszłość stosunków polsko-niemieckich w zjednoczonej Europie było więcej. Miały one dostarczać pozytywnych impulsów do rozwoju polsko-niemieckiej debaty i zmienić narrację, stawiając na tematy dotyczące wizji przyszłości Polski i Niemiec w zjednoczonej Europie³¹⁴.

KAS w swym działaniu eksponowała wkład Polski w przezwyciężanie komunizmu w Europie. Temat ten wpisywał się w cel polepszania stosunków polsko-niemieckich, ponieważ unaoczniał wpływ wydarzeń w Polsce z lat 80. na zjednoczenie Niemiec. KAS i CSM razem z Ośrodkiem Karta podjęły się w 1999 r. ambitnego zadania przygotowania wystawy z okazji 10-lecia upadku muru berlińskiego pt. „Bramy wolności. Od Solidarności do zjednoczenia Niemiec”. Wystawa cieszyła się dużym zainteresowaniem publiczności i mediów. Uroczystego otwarcia w Debis Haus przy placu Poczdamskim dokonali kanclerz Schröder i premier Jerzy Buzek³¹⁵. Jak widać na tym przykładzie, KAS wpływała też na niemiecką opinię publiczną, budując zaufanie do Polski i zwiększając przychylność dla rozszerzenia UE na Wschód.

W celu zbliżenia obydwu społeczeństw KAS dofinansowywała badania opinii publicznej na temat wzajemnego postrzegania się Niemców i Polaków, tzw. „Barometr Polska-Niemcy”. Były one publikowane cyklicznie od 2000 r. przez Instytut Spraw Publicznych (ISP)³¹⁶. Poza tym w celu tworzenia przychylnego klimatu wokół spraw polsko-niemieckich starano się dotrzeć do mediów i przekazać im informacje z pierwszej ręki. Służyć temu miały programy wymiany dziennikarzy z Polski i Niemiec³¹⁷.

KAS podejmowała się również tematów budzących kontrowersje w stosunkach dwustronnych. Wspólnie z redakcją „Rzeczpospolitej” zorganizowała, wspominaną wcześniej, debatę z udziałem szefowej Związku Wypędzonych i posłanki CDU, Eriki Steinbach. KAS zależało na doprowadzeniu do wymiany poglądów i uspokojeniu nastrojów w Polsce. Steinbach przyjechała, aby wyjaśnić, że nie chce fałszować historii, a zwolennicy Centrum przeciwko Wypędzonym nie chcą ograniczać się do upamiętniania cierpień jednego narodu. Debata

³¹² Tenże, *KAS Außenstelle Warschau – Jahresbericht 2001* ..., s. 9.

³¹³ H. Tewes, S. Raabe, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht für das Jahr 2004. Polen...*, s. 5-6.

³¹⁴ Przykładem takiego projektu może być też konferencja „Polska i Niemcy w Europie przyszłości”, która odbyła się w 2002 r. z udziałem premiera Jerzego Buzka i premiera Turynгии, Bernharda Vogla. Patrz: H. Tewes, *Jahresbericht 2002. Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau der Konrad-Adenauer-Stiftung...*, s. 11.

³¹⁵ G. Gnauck, „Tore der Freiheit“: *Der polnische Freiheitskampf vor 1989*, „Die Welt”, 03.12.1999: <https://www.welt.de/print-welt/article560943/Tore-der-Freiheit-Der-polnische-Freiheitskampf-vor-1989.html> (dostęp 22.01.2023).

³¹⁶ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Barometr Polska-Niemcy*: <https://www.kas.de/pl/web/polen/einzeltitel/-/content/interaktywny-barometr-polska-niemcy> (dostęp 12.02.2023).

³¹⁷ R. Freudenstein, *KAS Außenstelle Warschau – Jahresbericht 2001* ..., s. 8.

ujawniła jednak duże różnice poglądów między Steinbach a polskimi krytykami Centrum, które okazały się nie do pogodzenia³¹⁸.

Kolejnym priorytetowym obszarem działalności KAS było wspieranie stabilnych struktur partyjnych. W przeważającej mierze cel ten osiągany był za pomocą projektów własnych. Stosowano tu znane wcześniej instrumenty, tj. dyskusje, seminaria, szkolenia oraz spotkania z niemieckimi politykami. Przykładowo KAS przeprowadziła z udziałem polskich polityków debatę na temat rozwoju partii politycznych w Niemczech z przewodniczącym frakcji CSU w bawarskim parlamencie, Aloisem Glückiem³¹⁹. Kontynuowano też sprawdzony już format podróży studyjnych do Niemiec. Przykładowo w celu usieciowienia polityków AWS i UW z niemieckimi partnerami zorganizowano dla nich w 1999 r. podróż do Berlina³²⁰.

Wychodząc naprzeciw potrzebie podnoszenia kwalifikacji młodych polityków, wdrożono w 1998 r. nowy format seminaryjno-szkoleniowy adresowany do działaczy AWS i UW. Cykl ten miał także przyczynić się do integracji środowisk centroprawicowych w Polsce. Wychodzono bowiem w KAS z założenia – jak czas wykaże naiwnego – że możliwa będzie ponowna integracja proreformatorskich sił z obozu postsolidarnościowego. Sądzone, że zgodnie z obowiązującą proporcjonalną ordynacją wyborczą, premiującą większe partie, korzystniejsze w przyszłości będzie tworzenie wspólnych list wyborczych, niż konkurowanie ze sobą. Rolę prelegentów pełnili w tym cyklu doświadczeni politycy z UW i AWS, którzy dzielili się swoją wiedzą i doświadczeniami z młodszymi kolegami³²¹. Funkcję integracyjną różnych środowisk politycznych i opiniotwórczych pełniły comiesięczne „Salony Polityczne”, które odbywały się w warszawskim biurze KAS. Na spotkania te zapraszane były znane osobistości, aby wypowiedzieć się na aktualny temat, który następnie był omawiany w gronie ok. 20 polityków i ekspertów, przeważnie z młodszego pokolenia. Głos zabierali w 2002 r. m.in. były premier Jerzy Buzek, lider PiS Jarosław Kaczyński, a także czołowi przedstawiciele UW, Stronnictwa Konserwatywno-Ludowego – Ruch Nowej Polski, Ruchu Społecznego Akcji Wyborczej Solidarność (RS-AWS), Platformy Obywatelskiej (PO) oraz Prawa i Sprawiedliwości (PiS). Dyrektor biura KAS w Warszawie zauważył, że „na tych salonach udało się zjednoczyć różne opinie przy jednym stole – choć niekiedy w burzliwych

³¹⁸ Por. H. Tewes, *Jahresbericht 2003. Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau der Konrad-Adenauer-Stiftung...*, s. 8; P. Kudzia, C. Gmyz, *Bomba Steinbach*, „Wprost”, 28.09.2003: <https://www.wprost.pl/tygodnik/49710/Bomba-Steinbach.html>; W. Pięciak, *Kolejność według Steinbach*, „Tygodnik Powszechny”, 28.09.2003: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/kolejnosc-wedlug-steinbach-122659> (dostęp 21.01.2023).

³¹⁹ R. Freudenstein, *KAS Außenstelle Warschau – Jahresbericht 1999...*, s. 12; tenże, *KAS Außenstelle Warschau – Jahresbericht 2001...*, s. 7.

³²⁰ Tenże, *KAS Außenstelle Warschau – Jahresbericht 1999...*, s. 7.

³²¹ Tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1998...*, s. 9.

dyskusjach”³²². Wspólnie z młodzieżówkami UW i AWS (czyli Młodymi Demokratami i założonym w 1997 r. stowarzyszeniem Młodzi Konserwatyści) zorganizowano w 1998 r. konferencję w Nosowie pt. „Młoda Polska w zjednoczonej Europie”. Z obydwoma organizacjami młodzieżowymi przeprowadzono też konferencję w Sejmie pt. „Wartości konserwatywne i liberalne. Teoria i praktyka”. W programach wzięli udział również czynni politycy koalicji AWS-UW³²³. Widać na powyższych przykładach, że KAS lobbowała na rzecz połączenia środowisk centroprawicowych, próbując perswazją wpłynąć na ich stanowiska.

We wrześniu 2001 r. odbyły się wybory parlamentarne w Polsce. Utworzony został lewicowy rząd koalicyjny SLD, Unii Pracy (UP) i PSL. Natomiast RS-AWS i UW znalazły się poza Sejmem. W wyniku rozpadu tych ugrupowań powstały PO i PiS, które uzyskały odpowiednio 12,7% i 9,5%³²⁴. Do Sejmu weszły jeszcze dwa inne ugrupowania: Liga Polskich Rodzin (LPR) oraz Samoobrona. Partie te Freudenstein określił jako „ultrapopulistyczne” oraz „antyeuropejskie”³²⁵. W 2002 r. miały miejsce wybory samorządowe, z których te dwie partie wyszły jeszcze bardziej wzmocnione. Henning Tewes, dyrektor KAS w Polsce od 2002 r., zauważył, że „duża część społeczeństwa jest niezadowolona z kierunku zmian gospodarczych i utraciła wiarę w politykę”. W związku z tym „sektor pozarządowy w Polsce zyskuje na znaczeniu. Dlatego KAS postawiła sobie za cel wspierać te środowiska, które zabiegają o wzmocnienie demokracji i społecznej gospodarki rynkowej³²⁶. Najważniejszymi grupami docelowymi są tutaj organizacje pozarządowe, naukowcy i dziennikarze”³²⁷. Ponadto, jak pisze Tewes, wsparcie dla nowych „konserwatywno-liberalnych partii PO i PiS w budowaniu trwałych i stabilnych struktur poprzez doradztwo i przekazywanie ekspertyz stało się ważnym aspektem pracy KAS w Polsce. [...] Sprawnie funkcjonujące, obywatelskie partie opozycyjne są integralną częścią wolnej gry sił społeczno-politycznych w demokracji. [...] Promocja wartości demokratycznych [w partiach politycznych] jest szczególnie potrzebna w środowisku, w którym populiści zyskują na popularności”³²⁸.

W 2003 r. w katalogu celów KAS obok tradycyjnego wsparcia członkostwa Polski w UE, budowy stabilnej demokracji poprzez umacnianie pluralistycznego systemu partyjnego,

³²² H. Tewes, *Jahresbericht 2002. Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau der Konrad-Adenauer-Stiftung...*, s. 13-14; patrz także: tenże, *Jahresbericht 2003. Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau der Konrad-Adenauer-Stiftung...*, s. 8-9.

³²³ R. Freudenstein, *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1998...*, s. 12.

³²⁴ A. Dudek, *Historia polityczna Polski. 1989-2005*, (Arcana) Kraków 2007, s. 404-411.

³²⁵ R. Freudenstein, A. Czyrny, *Parlamentswahl in Polen: Die Stunde der Populisten?*, „Konrad-Adenauer-Stiftung Auslandsinformationen”, (10) 2001, s. 21.

³²⁶ Por. Konrad-Adenauer-Stiftung, *Jahresbericht 2003*, (KAS) Sankt Augustin 2004, s. 31: <https://www.kas.de/pl/jahresberichte/detail/-/content/jahresbericht-2003> (dostęp 02.05.2023).

³²⁷ H. Tewes, *Jahresbericht 2002. Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau der Konrad-Adenauer-Stiftung...*, s. 3.

³²⁸ Tamże, s. 13.

uświadamiania opinii publicznej konieczności reform gospodarczych i polepszania stosunków polsko-niemieckich pojawił się nowy postulat: „wspieranie udziału obywateli w życiu publicznym”³²⁹. Cel ten zakładał angażowanie obywateli i organizacji obywatelskich w życie publiczne, w procesy kształtowania polityk publicznych i w procesy decyzyjne na różnych szczeblach. Zapoczątkowana w 2003 r. zmiana w strukturze celów będzie trwała i w ciągu kolejnych lat doprowadzi do przesunięcia punktów ciężkości w pracy KAS. Lobbing w tym obszarze wspierania występował sporadycznie. Przyjęta definicja lobbingu zakłada bowiem, że oddziaływanie skierowane ma być na władzę publiczną. W tym obszarze główną grupą docelową są jednak organizacje pozarządowe i obywatele. Wyjątkiem były nieliczne projekty mające wpłynąć na władzę w ten sposób, aby zwiększyła ona dostęp obywateli do kształtowania decyzji politycznych, czy na partycypację obywatelską w szerokim rozumieniu.

Jednym z głównych obszarów działania w zakresie wspierania partii politycznych w latach 2002-2004 było zapewnienie im asysty w budowaniu europejskiego profilu politycznego i przygotowanie ich do udziału w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2004 r. Największym problemem, z perspektywy KAS, było „rozdrobienie spektrum konserwatywno-liberalno-chrześcijańsko-demokratycznego w Polsce”³³⁰. Tewes, podobnie jak jego poprzednik, uważał, że dla zapewnienia stabilności polskiej demokracji kluczowe znaczenie ma utworzenie konserwatywnej partii ludowej, która byłaby w stanie zjednoczyć szerokie grono wyborców i być przeciwwagą dla rządzącego SLD³³¹. W tym kontekście KAS podejmowała działania o charakterze doradczym, m.in. realizując w 2002 r. program studyjno-informacyjny dla czołowych członków PO w Brukseli lub organizując seminaria we współpracy z PiS. Podczas jednego ze spotkań na temat czynników decydujących o budowie partii ludowej oraz przyczyn gospodarczego i politycznego sukcesu CSU, wykład wygłosił Joachim Herrmann, zastępca przewodniczącego partii CSU w bawarskim parlamencie. Spotkanie z ekspertami gospodarczymi i posłami PiS odbyło się również podczas wizyty Rüdiger von Vossa, sekretarza generalnego Rady Gospodarczej CDU³³².

W 2004 r. zainicjowano ważny format – „Akademię Polityczną KAS”, która odbywa się do dziś. Jest to format edukacyjno-szkoleniowy, na który składają się warsztaty (np. w postaci symulacji pracy parlamentu) i wykłady dla młodych polityków i członków

³²⁹ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Länderkonzeption. Polen. 2003 bis 2005*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2002, s. 4-6; H. Tewes, *Jahresbericht 2003. Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau der Konrad-Adenauer-Stiftung...*, s. 4.

³³⁰ H. Tewes, *Jahresbericht 2002. Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau der Konrad-Adenauer-Stiftung...*, s. 14.

³³¹ Tamże.

³³² Tamże.

młodzieżówek politycznych. Celem było przekazywanie wiedzy i praktycznych umiejętności przyszłym politykom. Na Akademię Polityczną zapraszani byli przedstawiciele wszystkich środowisk centroprawicowych, chadeckich, konserwatywno-liberalnych i konserwatywnych w Polsce. Adresatami tego projektu byli członkowie organizacji młodzieżowych: Stowarzyszenia Młodzi Demokraci, Forum Młodych Ludowców, Forum Młodych PiS, Stowarzyszenia Młodzi Konserwatyści, Związku Młodzieży Mniejszości Niemieckiej oraz Fundacji Republikańskiej i innych. Jest to flagowy projekt KAS w zakresie wspierania partii politycznych w ramach działań opartych na założeniach edukacji obywatelskiej³³³.

5.3.3. 2004-2012. Demokratyczne struktury *mezo* i dialog polsko-niemiecki

Cezurą w działalności KAS było przystąpienie Polski do UE w 2004 r. Tym samym został osiągnięty jeden z głównych celów Fundacji. Od tego momentu KAS skupiała swoje wysiłki na zagadnieniach związanych ze wspieraniem aktywnego członkostwa Polski. Aby polsko-niemieckie współdziałanie na poziomie europejskim było możliwe, najpierw musiało dojść do zażegnania napięć w stosunkach dwustronnych. Priorytetowo zatem traktowane było budowanie wzajemnego zaufania elit politycznych i społeczeństw. Na relacjach bilateralnych cieniem kładły się żądania odszkodowawcze Powiernictwa Pruskiego za przedwojenne niemieckie mienie. W związku z tym w 2004 r. Sejm przyjął uchwałę w sprawie bezprawnych roszczeń wobec Polski i zażądał od polskiego rządu podjęcia kwestii reparacji wojennych³³⁴. Poza tym spory dotyczyły budowy Gazociągu Północnego, projektu „widocznego znaku” przeciwko wpędzeniom, zapisanego w umowie koalicyjnej między CDU/CSU i SPD, różnic w polityce obu państw wobec Rosji, odmiennych stanowisk w polityce europejskiej, np. w sprawie systemu głosowania w Radzie Europejskiej, który dyskutowany był podczas prac nad traktatem reformującym UE³³⁵.

Część punktów spornych, o czym była już mowa, udało się po wyborach w Polsce w 2007 r. stonować w pragmatycznym dialogu. Omawiany okres zamyka rok 2012. Określany był przez media jako „harmonijny” w stosunkach polsko-niemieckich, na co wpływ miały

³³³ H. Tewes, S. Raabe, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht für das Jahr 2004. Polen...*, s. 3-4; Konrad-Adenauer-Stiftung, Biuro Fundacji Polska, *Akademia Polityczna FKA*: <https://www.kas.de/pl/web/polen/akademia-polityczna-fka-pl-> (dostęp 18.02.2023).

³³⁴ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 10 września 2004 r. w sprawie praw Polski do niemieckich reparacji wojennych oraz w sprawie bezprawnych roszczeń wobec Polski i obywateli polskich wysuwanych w Niemczech, M.P. 2004 Nr 39, poz. 678.

³³⁵ S. Raabe, *Potentielle Stabilität. Polen nach dem Ende der IV. Republik*, „Länderbericht”, 08.06.2008, s. 1: https://www.kas.de/documents/252038/253252/7_dokument_dok_pdf_14081_8.pdf/77a59c61-6abc-7119-8399-888ed6d4c0fe?version=1.0&t=1539663291071 (dostęp 21.01.2023).

dobre relacje między rządem PO-PSL z gabinetami kanclerz Angeli Merkel³³⁶. W KAS natomiast dokonała się w tym czasie zmiana. Po pierwsze, przyjęty został nowy program operacyjny BMZ na lata 2012-2014, określający nowe cele Fundacji w Polsce. Odzwierciedla się w nim ewolucja modelu wspierania demokracji w kierunku umacniania oddolnych struktur demokratycznych i obywatelskich. Po drugie, zmieniły się uwarunkowania wewnętrzne (m.in. zmiana na stanowisku dyrektora biura Fundacji w Warszawie), a także oczekiwania polskich partnerów wobec KAS.

Początek analizowanego okresu zbiega się z objęciem przez Stephana Raabego funkcji dyrektora KAS w Polsce. Pociągnęło to za sobą reorientację KAS, która polegała na położeniu silniejszego akcentu na środowiska katolickie³³⁷. Punktem wyjścia dla tej zmiany była konstatacja, że społeczeństwo obywatelskie w Polsce jest słabo zinstytucjonalizowane i zatamizowane. Natomiast jego spoiwem jest Kościół katolicki ze swoim autorytetem, nauką i instytucjami. Kościół rozumiany był tu szeroko, nie tylko jako wspólnota wiernych, ale też jako sieć instytucji świeckich bliskich nauczaniu Kościoła i cieszących się jego wsparciem³³⁸. Jednym z zadań, które postawiła sobie KAS, było wzmocnienie udziału w życiu Kościoła, a także w społeczeństwie obywatelskim i świeckich organizacjach katolickich wzorem Centralnego Komitetu Niemieckich Katolików (ZdK)³³⁹.

Wzrosła zatem liczba projektów realizowanych we współpracy ze środowiskami katolickimi. Oprócz corocznej krakowskiej konferencji o roli Kościoła w procesie integracji europejskiej KAS zaangażowała się w organizację debat przy okazji Zjazdów Gnieźnieńskich³⁴⁰. W gronie nowych partnerów znalazła się Wyższa Szkoła Europejska im. ks. Józefa Tischnera, która powstała w 2003 r. z inicjatywy Społecznego Instytutu Wydawniczego Znak³⁴¹. Nadal kontynuowana była współpraca z KUL i Uniwersytetem Kardynała Stefana Wyszyńskiego (do 2000 r. ATK), z którym zainicjowano serię wydawniczą „Chrześcijaństwo – Świat – Polityka”³⁴². Starano się też włączać instytucje katolickie do przedsięwzięć budujących polsko-niemieckie porozumienie. W 2004 r. w krakowskim Instytucie Jana Pawła II otwarto wystawę „Polacy i Niemcy przeciwko komunistycznej dyktaturze”. Ekspozycję

³³⁶ R. Romaniec, *O stosunkach Polska – Niemcy: „Przyjaźń i nuda”*, „Deutsche Welle”, 30.12.2012: <https://www.dw.com/pl/o-stosunkach-polska-niemcy-przyja%C5%BA%C5%84-i-nuda/a-16487645> (dostęp 13.03.2023).

³³⁷ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Jahresbericht 2008. Einblicke 2009*, (KAS) Sankt Augustin – Berlin 2008, s. 76: <https://www.kas.de/pl/jahresberichte/detail/-/content/jahresbericht-2008>.

³³⁸ S. Raabe, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2005. Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2006, s. 15.

³³⁹ Tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2009. Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2010, s. 13-14.

³⁴⁰ H. Tewes, S. Raabe, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht für das Jahr 2004. Polen...*, s. 4.

³⁴¹ S. Raabe, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2007. Polen...*, s. 12.

³⁴² Tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2009. Polen...*, s. 13.

przygotowała Fundacja Ettersberg w Weimarze oraz Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie przy współpracy KAS. Wystawa prezentowana była przez następne lata w wielu miejscach w Polsce i Niemczech³⁴³.

Również w gronie partnerów politycznych KAS doszło do zmian. W 2004 r. odbyły się wybory do Parlamentu Europejskiego. W grupie EPL-ED znalazły się PO i PSL, natomiast PiS weszło do Grupy Unii na rzecz Europy Narodów (UEN), uchodzącej za konserwatywną i eurosceptyczną. KAS starała się jednak kierować swoje działania do możliwie szerokiego kręgu politycznego, nieograniczającego się do partii stowarzyszonych w EPL³⁴⁴. W wyborach parlamentarnych w 2005 r. wygrało PiS i wspólnie z LPR i Samoobroną utworzyło rząd. Pomimo kumulacji napięć w stosunkach polsko-niemieckich w tym okresie w sprawozdaniu KAS za 2006 r. czytamy, że Fundacja „powinna stawiać z jednej strony na pragmatyczny dialog w sprawach przyszłości i polityki europejskiej, z drugiej na wyjaśnienie kwestii spornych w rzeczowej i otwartej dyskusji”³⁴⁵. Natomiast odnośnie do współpracy z partią Jarosława Kaczyńskiego po wyborach w 2007 r. Raabe stwierdził, że „brak dialogu politycznego z PiS jest problemem, który należy rozwiązać w interesie obu stron. Jako najsilniejsza partia opozycyjna, PiS pozostaje znaczącym podmiotem politycznym w Polsce. Tylko przewyższenie nieufności i lepsze zrozumienie wzajemnych argumentów pozwoli na podjęcie współdziałania. Ponieważ PiS, jako partia chrześcijańsko-demokratyczna i konserwatywna, jest potencjalnie programowo bliska niemieckiej Chrześcijańskiej Demokracji, podjęcie dialogu między tymi partiami ma sens. Fundacja Konrada Adenauera może świadczyć ważne usługi mediacyjne w imię wspólnego kształtowania politycznej przyszłości Europy”³⁴⁶. Odbywało się to poprzez organizację spotkań z politykami CDU w ramach debat eksperckich i seminariów lub poprzez podróże studyjne do Niemiec. Przykładowo w 2009 r. odbyły się dwie takie podróże. W jednej uczestniczyła kilkusobowa grupa posłów PiS. Druga miała charakter szkoleniowy i dotyczyła zarządzania politycznego (*political management*). Udział w niej wzięli młodzi aktywiści z PO, PSL i PiS³⁴⁷.

³⁴³ Tamże, s. 7.

³⁴⁴ Por. R. Freudenstein, *Mission Impossible: PiS i niemiecka soft power w Polsce po 1989 r. – odpowiedź na artykuł Witolda Jurasza*, „Forum Dialogu”, 22.10.2019: <https://forumdialogu.eu/2019/10/22/mission-impossible-pis-i-niemiecka-soft-power-w-polsce-po-1989-r-odpowiedz-na-artykul-witolda-jurasza/> (dostęp 18.02.2023). Jednocześnie należy zauważyć, że głównym partnerem KAS były partie zrzeszone w EPL. Przykładowo w 2006 r. w projektach KAS w roli referentów udział wzięło 9 polityków PiS, 19 polityków PO i 2 PSL. Patrz: S. Raabe, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2006. Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2007, s. 28-29.

³⁴⁵ S. Raabe, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2006. Polen...*, s. 22.

³⁴⁶ Tenże, *Politische Stiftungen als Instrument der Außenpolitik. Das Beispiel der Arbeit der Konrad-Adenauer-Stiftung in Polen*, „Länderbericht”, 14.01.2008, s. 8: <https://www.kas.de/pl/web/polen/laenderberichte/detail/-/content/politische-stiftungen-als-teil-der-aussenpolitik> (dostęp 22.01.2023).

³⁴⁷ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Jahresplanung Polen 2009*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 31.12.2009, s. 1-2.

Pierwszoplanowo traktowana była jednak współpraca z partiami zrzeszonymi w EPL³⁴⁸. W sprawie PO Raabe diagnozuje, że przekształcenie partii Donalda Tuska w trwałą partię ludową wymaga nawiązania więzi z zapleczem wyborczym, wzmocnienia organizacji partii oraz usprawnienia komunikacji wewnętrznej i zewnętrznej, a także zdolności integracji w profilu programowym ważnych z punktu widzenia społeczeństwa potrzeb³⁴⁹. Uchwycenie tego stanu rzeczy wpływać będzie na ofertę szkoleniową KAS dla partii politycznych i młodych liderów społecznych. W tym zakresie ważną rolę odgrywały „Akademia Polityczna KAS” oraz liczne projekty o charakterze seminaryjnym dla Młodych Demokratów, których przeprowadzano kilka rocznie. Za przykład posłużyć może konferencja „Młodzi szansą dla samorządu”, której celem było zwiększenie świadomości samorządowej wśród młodych ludzi w regionie kujawsko-pomorskim³⁵⁰.

Cele KAS w programie BMZ na okres 2006-2008 oraz 2009-2011 syntetycznie ująć można w następujący sposób³⁵¹:

- (Cel ogólny) Rozwój społeczeństwa obywatelskiego.
Cele cząstkowe: wspieranie programowe organizacji pozarządowych (internalizacja koncepcji chrześcijańskiej i normatywno-etycznej edukacji politycznej), zachęcanie instytucji kościelnych do rozwiązywania problemów społeczno-politycznych, wzrost zaangażowania młodych dorosłych w debatę publiczną i społeczeństwo obywatelskie, wzmacnianie niezależności mediów i jakości debaty publicznej.
- (Cel ogólny) Utrwalanie demokracji przedstawicielskiej.
Cele cząstkowe: rozwijanie profilu i struktur partii centroprawicowych, przyczynianie się do identyfikacji przez rząd, opozycję i społeczeństwo kluczowych problemów politycznych i ich rozwiązywania w duchu konsensusu.
- (Cel ogólny) Pogłębianie integracji ze strukturami Unii Europejskiej.
Cele cząstkowe: zwiększanie zarówno identyfikacji elit i społeczeństwa z UE, jak i odpowiedzialności Polski za dalszy projekt europejski, aktywny udział Polski w

³⁴⁸ S. Raabe, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2006. Polen...*, s. 28-29.

³⁴⁹ Tenże, *Zur Lage der Bürgerplattform (PO) in Polen. Regierungspartei mit Perspektiven*, „Länderbericht”, (kwiecień) 2008, s. 3: https://www.kas.de/documents/252038/253252/7_dokument_dok_pdf_13558_1.pdf/fc0bc9fb-3f9d-353b-2482-c2ccb928610?version=1.0&t=1539663499586 (dostęp 21.01.2023).

³⁵⁰ Konrad-Adenauer-Stiftung, Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Młodzi szansą dla samorządu*, 25-27.09.2009: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/junge-menschen-als-chance-fuer-die-selbstverwaltung> (dostęp 13.03.2023).

³⁵¹ Cele ogólne dotyczą całego regionu, zaś cele cząstkowe formułowane są na poziomie biura krajowego i wynikają ze specyfiki pracy w danym państwie.

tworzeniu Partnerstwa Wschodniego, zażegnanie kryzysu polsko-niemieckiego i pogłębianie współpracy bilateralnej w UE.

- (Cel ogólny) Wprowadzanie wartości chrześcijańsko-demokratycznych do debaty publicznej oraz promocja idei społecznej gospodarki rynkowej. Cele cząstkowe: wspieranie konstruktywnej debaty na temat reform gospodarczych i społecznych, budowanie konsensusu wokół koncepcji społecznej gospodarki rynkowej³⁵².

Konkludując, w całym omawianym okresie dominującą pozycję w pracy projektowej KAS zajęły dwa bloki tematyczne: stosunki polsko-niemieckie i integracja europejska oraz rozwój społeczeństwa obywatelskiego i umacnianie demokracji przedstawicielskiej.

Najważniejszym instrumentem pracy KAS stały się projekty własne³⁵³. Przykładowo w 2005 r. na projekty własne KAS przeznaczyła kwotę 307 000 euro, co stanowiło prawie 77% łącznego budżetu na projekty. KAS zrealizowała wówczas 63 projekty własne, natomiast partnerzy instytucjonalni 26: CSM – 11, Fundacja Schumana – 9, a IBnGR – 6. W tym 27% projektów własnych dotyczyło stosunków polsko-niemieckich³⁵⁴. W ciągu kolejnych lat liczba projektów własnych będzie rosła i w 2009 r. wyniesie 107, aż 23 z nich dotyczyć będzie stosunków polsko-niemieckich, a 15 zagadnień historycznych, w przeważającej mierze odnoszących się do historii polsko-niemieckiej³⁵⁵. Z obserwacji autora dysertacji wynika, że dochodzi wręcz do przesycenia polsko-niemieckimi spotkaniami. Wyrażało się to przez stopniowy spadek zainteresowania udziałem w spotkaniach o tej tematyce³⁵⁶.

Strategia KAS w obszarze polsko-niemieckiego porozumienia adresowanego do elit polegała na identyfikacji punktu spornego, doprowadzeniu do polsko-niemieckiego spotkania, podczas którego mogłoby dojść do wymiany argumentów i w efekcie, co najbardziej pożądanego, do uzgodnienia wspólnego stanowiska. Dlatego też KAS zapraszała do Polski niemieckich polityków CDU i ekspertów, którzy mogliby zaprezentować niemiecki punkt widzenia na daną sprawę. Przykładowo tylko w 2006 r. w seminariach, wykładach i debatach KAS udział wzięło 34 ekspertów z Niemiec, w tym przewodniczący komisji spraw zagranicznych Bundestagu,

³⁵² Por. S. Raabe, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2007. Polen...*, s. 4-5; Konrad-Adenauer-Stiftung, *Länderprogramm Polen. Ziele 2009-2011...*

³⁵³ W gronie partnerów instytucjonalnych pozostały do 2012 r.: CSM, IBnGR oraz PFRS.

³⁵⁴ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Übersichtsblatt. Jahresplanung 2005. Abschluss*, niepublikowane, (KAS) 2006, s. 1; S. Raabe, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2005. Polen...*, s. 2-15.

³⁵⁵ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Jahresplanung Polen 2009...*, s. 1-14.

³⁵⁶ Na jedno ze spotkań z Niemcami posłem pod koniec 2009 r. przybyło do Bundestagu tylko 16 osób, pomimo wysłania ponad 100 zaproszeń. Jak wynika z rozmów przeprowadzonych z osobami, które zaproszenia nie przyjęły, problemem był brak konkretnego tematu rozmowy. Ogólnie brzmiące tematy spotkań, odnoszące się do wzajemnego porozumienia, nie przyciągały już publiczności. Takie nastawienie polskich odbiorców projektów KAS będzie można zaobserwować częściej w późniejszym czasie.

Ruprecht Polenz, premier Turynii, Dieter Althaus, posłowie Andreas Schockenhoff, Wolfgang Schäuble i Marie-Luise Dött³⁵⁷.

W 2006 r. podpisano niemiecko-rosyjskie porozumienie dotyczące budowy Gazociągu Północnego i utworzenia konsorcjum Nord Stream. W celu wymiany poglądów na temat tego projektu i określenia możliwości współpracy KAS organizowała seminaria z udziałem polskich i niemieckich polityków i ekspertów. W 2007 r. miała miejsce międzynarodowa konferencja przygotowana przez KAS oraz CSM, PGNiG i SWP: „W kierunku wspólnej polityki bezpieczeństwa energetycznego Unii Europejskiej. Perspektywa Polski i Niemiec” na temat interesów narodowych (gospodarczych i politycznych) oraz polityki energetycznej producentów i państw tranzytowych. W konferencji udział wziął m.in. wicepremier Waldemar Pawlak, poseł do PE, Elmar Brok, oraz przedstawiciel AA i niemieckich firm zajmujących się transportem i dystrybucją gazu³⁵⁸.

KAS przeprowadzała też spotkania eksperckie lub polityczne mające promować założenia niemieckiej transformacji energetycznej, zakładającej przejście na produkcję energii odnawialnych i inwestycje w zwiększenie wydajności energetycznej. Reakcja na te postulaty w środowiskach zarówno rządu PO-PSL, jak i opozycji była umiarkowana. KAS przygotowała w 2011 r. seminarium „Zwrot w polityce energetycznej Niemiec i europejska polityka energetyczna” z udziałem europosła CDU Herberta Reula i przedstawiciela Ministerstwa Skarbu Państwa. W czasie dyskusji poruszono następujące zagadnienia: Jakie skutki będzie miał ten zwrot w polityce energetycznej dla Niemiec i Europy? Jaką strategię w polityce energetycznej wybierze Polska? Jak powinna wyglądać polityka energetyczna Unii Europejskiej?³⁵⁹ Tematyka europejskiej polityki klimatyczno-energetycznej była przedmiotem wielu debat, nie tylko z udziałem polityków – np. spotkań z cyklu seminariów europejskich PFRS dla młodzieży „Polska energetyka a wymogi polityki klimatyczno-energetycznej UE”³⁶⁰.

Działania te nosiły znamiona lobbingu w zakresie stosowanych technik, zaś intencją było spowodowanie zmiany zachowania władzy publicznej w Polsce w ten sposób, aby doprowadzić do wzajemnego porozumienia. Ten zamiar ujęty był w celach KAS. Cel ten można utożsamiać z interesem Fundacji. Nie implikuje to jednak zmiany postępowania władzy

³⁵⁷ S. Raabe, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2006. Polen...*, s. 25-27.

³⁵⁸ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. W kierunku wspólnej polityki bezpieczeństwa energetycznego Unii Europejskiej*, 14.12.2007: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/w-kierunku-wspolnej-polityki-bezpieczenstwa-energetycznego-unii-europejskiej> (dostęp 22.01.2023).

³⁵⁹ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Forum-Niemcy: Europejskie bezpieczeństwo energetyczne*, 28.06.2011: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/kas-deutschland-forum-europaeische-energiesicherheit> (dostęp 21.01.2023).

³⁶⁰ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Polska energetyka a wymogi polityki klimatyczno-energetycznej UE*, 28.03.2011: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/polnische-energie-und-klimapolitik-im-rahmen-der-eu-energie-und-klimapolitik> (dostęp 18.02.2023).

państwowej zgodnie z interesem szczegółowym niemieckiego rządu – przykładowo w sprawie poparcia dla *Energiewende*. Lobbying z definicji jest działaniem zamierzonym. Wprawdzie KAS tworzyła fora, gdzie artykułowano niemieckie interesy (np. przez zaproszonych niemieckich polityków)³⁶¹, zamiarem było jednak nie przekonywanie do transformacji energetycznej *per se*, lecz „rozwińnięcie w ramach UE stosunków polsko-niemieckich w duchu zaufania i pragmatyzmu”³⁶². Argumentowanie za *Energiewende* może być zatem rozumiane co najwyżej jako środek służący do osiągnięcia celu. W tym wypadku przekonanie strony polskiej do niemieckich racji, prowadzące do zmiany postępowania władzy publicznej zgodnie z interesem niemieckiego rządu, mogło być brany pod uwagę efektem ubocznym działania KAS, ale nie pierwotną intencją. Teoretycznie można bowiem sytuację odwrócić. W interesie KAS leżała tak samo zmiana postępowania strony niemieckiej pod wpływem argumentów strony polskiej, jeśli służyła ww. celowi.

Drugi rodzaj strategii stosowanej przez KAS w ramach budowania dobrosąsiedzkich relacji opierał się na „gotowości dialogu, wzajemnym zrozumieniu i zaufaniu”³⁶³. Dostrzec w niej można ponowne nawiązanie do spuścizny pojednania między katolikami polskimi i niemieckimi. W projektach odwoływano się do autorytetu wybitnych osobistości, określanych jako „budowniczości mostów” – abp Alfons Nossol, abp Henryk Muszyński czy Władysław Bartoszewski i Tadeusz Mazowiecki. Z Niemiec zapraszane były osoby kojarzone z dziełem pojednania, np. były kanclerz Helmut Kohl, były premier Bernhard Vogel, przewodniczący Komitetu Centralnego Katolików (ZdK) Hans-Joachim Meyer czy bp Josef Homeyer, który od lat 70. angażował się w polsko-niemiecki dialog³⁶⁴. KAS lobbowała zatem na rzecz dialogu polsko-niemieckiego, posiłkując się przy tym autorytetem poważanych osobistości. W ten sposób nadawano przekazowi Fundacji wiarygodność.

W analizowanym obszarze KAS wspierała debatę na temat wspólnej tożsamości historycznej. Dwudziestolecie mszy pojednania w Krzyżowej było okazją do przeprowadzenia konferencji wspólnie z Centrum Willy’ego Brandta pt. „»Znak pokoju w Krzyżowej« i »Uścisk dłoni w Verdun«”. Podczas konferencji porównano model pojednania niemiecko-francuskiego i polsko-niemieckiego, zadając przy tej okazji pytania: Jak powstają różnice – z powodu przeszłości, historii czy mentalności różnych narodów? Jaki wpływ mają wielkie gesty

³⁶¹ Konrad-Adenauer-Stiftung. Europäische und internationale Zusammenarbeit, *Unsere Auslandsbüros – ein weltweites Netzwerk für Demokratie*: <https://www.kas.de/de/web/europaeische-und-internationale-zusammenarbeit/ueber-uns> (dostęp 01.03.2023).

³⁶² Cel 2 (2006-2008), cel 2.2 (2009-2012). Patrz: S. Raabe, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2006. Polen...*, s. 5; tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2009. Polen...*, s. 8.

³⁶³ Tenże, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2005. Polen...*, s. 1.

³⁶⁴ Tamże, s. 3-4

polityczne na świadomość historyczną i kulturę pamięci w poszczególnych społeczeństwach? Co należy zrobić, aby symbole pojednania stały się częścią symboliki nie tylko narodowej, ale i europejskiej?³⁶⁵ Natomiast różnicom w kulturze pamięci Polaków i Niemców oraz koncepcji Domu Historii Europejskiej poświęcona była konferencja „Polska i Niemcy w roku 2009. Kultura pamięci i polityka historyczna”, w której udział wzięli czołowi historycy i muzealnicy z obydwu krajów³⁶⁶.

Kwestia „wypędzeń” podejmowana była w sposób uwzględniający wrażliwość obydwu stron. Przybliżyć je miał film dokumentalny „Dom na granicy”. Był on współfinansowany przez KAS i opowiadał o kilku miejscowościach wokół Jeleniej Góry, w których zamieszkali Polacy wysiedleni z Kresów Wschodnich i Niemcy z Dolnego Śląska. Niedawni wojenni wrogowie stali się sąsiadami, których łączyło doświadczenie wygnania z własnego domu. Autorzy starali się ukazać, co wynika z tego trudnego i niepozbawionego cierpień sąsiedztwa. Film wyemitowany został w TVP³⁶⁷.

KAS przeciwstawiała się opiniom, według których Niemcy relatywizowały swoją winę za zbrodnie wojenne³⁶⁸. Podczas konferencji zorganizowanej w 2009 r. wspólnie z Polsko-Niemiecką Fundacją Pojednanie pt. „Rządy niemieckiego terroru w Polsce 1939-45 na przykładzie zagłady miejscowości Borów” dyskutowano z dwoma niemieckimi autorami książek o okupacji w Polsce – Konradem Schullerem i Jochenem Böhlere. Celem było pokazanie polskiej publiczności starań w zakresie popularyzacji w Niemczech wiedzy o zbrodniach dokonanych na polskiej ludności w czasie wojny³⁶⁹.

Fundacja Konrada Adenauera obok kilku innych niemieckich instytucji wsparła polskie wydanie wspomnień niemieckiego oficera Wehrmachtu, Wilma Hosenfelda, z czasów okupacji pt. „Staram się ratować każdego”. Hosenfeld pomagał przetrwać wielu prześladowanym w czasie wojny Polakom i Żydom. Wokół książki zorganizowano w ciągu kilku lat kilkanaście dyskusji z historykami z obydwu krajów i świadkami historii, w tym z córką Hosenfelda, m.in.

³⁶⁵ S. Raabe, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2009. Polen...*, s. 14.

³⁶⁶ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Konferencja: Polska i Niemcy w roku 2009*, 08.05.2009: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/erinnerungskultur-und-geschichtspolitik1> (dostęp 01.03.2023).

³⁶⁷ S. Raabe, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2006. Polen...*, s. 7, 13.

³⁶⁸ Na temat „relatywizacji historii” przez Niemcy w kontekście „wypędzenia” patrz: M. Ruchniewicz, *Wokół „kompleksu wypędzenia”. Polska debata historyczna w pierwszej dekadzie po przełomie w stosunkach bilateralnych*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 76 (2) 2021, s. 143-173.

³⁶⁹ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Rządy niemieckiego terroru w Polsce 1939-45*, 21.09.2009: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/die-deutsche-terrorherrschaft-in-polen-1939-45> (dostęp 21.01.2023).

w Muzeum Powstania Warszawskiego, Instytucie Zachodnim w Poznaniu, na Uniwersytecie Gdańskim, w ośrodku doskonalenia nauczycieli w Białymstoku czy na KUL³⁷⁰.

Istotnym czynnikiem stosunków polsko-niemieckich jest wzajemne postrzeganie, kształtowane w dużym stopniu przez przekaz medialny. Z tego powodu KAS kontynuowała i rozbudowywała programy dla dziennikarzy z obydwu państw. Celem przybliżenia sytuacji społecznej, gospodarczej i politycznej w Polsce od 2005 r. organizowane były wspólnie z Fundacją Medientandem programy studyjne dla niemieckich dziennikarzy. Podczas pierwszej edycji programu mogli oni w bezpośredniej rozmowie z premierem Kazimierzem Marcinkiewiczem czy ministrem spraw wewnętrznych Ludwikiem Dornem poznać założenia nowego projektu politycznego „IV Republiki”. Temu celowi służyła też zorganizowana w biurze KAS dyskusja marszałka Sejmu Marka Jurka z niemieckimi korespondentami³⁷¹. KAS lobbowała zatem na rzecz polepszenia stosunków polsko-niemieckich, posiłkując się metodami lobbingu pośredniego. Starła się bowiem wpływać na debatę publiczną poprzez multiplikatorów, czyli dziennikarzy.

W omawianym okresie polsko-niemieckich projektów było wiele i obejmowały różne zagadnienia. W większości nie pojawiały się w nich znane postaci polityki i nie dotyczyły one „wielkiej polityki”. Często odnosiły się do bardzo praktycznych aspektów stosunków dwustronnych. Ilustrować to mogą dwa typowe przykłady projektów. W ramach Forum Przyszłości „Górny Śląsk 2015” odbyła się w 2007 r. konferencja na temat migracji i zmiany w strukturze wiekowej społeczeństw, ujmująca doświadczenia w tym zakresie województw śląskiego i opolskiego oraz kraju związkowego Nadrenii Północnej-Westfalii. Współorganizatorem tego wydarzenia był Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej w Gliwicach³⁷². Natomiast podczas konferencji „Przyszłość kształcenia zawodowego w Europie” przedstawiciele niemieckich instytucji (Freier Gewerkschaften oraz Christliches Jugenddorfwerk Deutschlands) wspólnie z polskimi pedagogami dyskutowali o aktualnym stanie polskich i niemieckich systemów kształcenia zawodowego oraz o przyszłości edukacji zawodowej w obu krajach³⁷³.

³⁷⁰ C. E. Król, *Kapitan Wehrmachtu Wilhelm (Wilm) Hosenfeld i jego pola wolności*, w: *Pola wolności*, red. A. Bartuś, (Szkoła Bankowa w Poznaniu) Poznań 2020, s. 179-216.

³⁷¹ S. Raabe, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2005. Polen...*, s. 5.

³⁷² Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Forum Przyszłości „Górny Śląsk 2015”*, 29.05.2007: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/zukunftforum-oberschlesien-2015-v1> (dostęp 12.02.2023).

³⁷³ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Przyszłość kształcenia zawodowego w Europie*, 11-14.11.2007: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/zukunft-der-beruflichen-bildung-in-europa> (dostęp 21.01.2023).

Pod względem statystycznym drugie miejsce za projektami polsko-niemieckimi zajmowały przedsięwzięcia o tematyce europejskiej, których głównym zadaniem było spopularyzowanie integracji w społeczeństwie. Pobudzeniu debaty europejskiej rok po rozszerzeniu służyć miała konferencja „Europe after the Enlargement”, w której uczestniczyło ponad 200 ekspertów ekonomicznych z ok. 30 krajów świata. Wydarzenie zorganizowała fundacja Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych (CASE) przy wsparciu finansowym KAS. W gronie prelegentów znaleźli się m.in. prezes Europejskiego Banku Centralnego, Jean-Claude Trichet, oraz prezes NBP, Leszek Balcerowicz³⁷⁴. Natomiast dyskurs publiczny na temat wspólnych wartości europejskich animować miała przykładowo publikacja „Rozważania o Europie. W poszukiwaniu politycznej tożsamości Europy”. Autorami artykułów byli m.in. Władysław Bartoszewski, abp Alfons Nossol, Jan Rokita, Krzysztof Ruchniewicz, Manfred Spieker³⁷⁵.

Drugi obok tematów międzynarodowych blok tematyczny obejmował wzmacnianie struktur społeczeństwa obywatelskiego. Realizacja tego celu przejawiała się wzrostem liczby partnerów pozarządowych KAS – w 2008 r. było ich 26³⁷⁶. Znakomita większość projektów odbywała się we współpracy z polskimi NGO. Dzięki tej współpracy przekazywana była organizacjom pozarządowym wiedza na temat efektywnej pracy projektowej. W przypadku przedsięwzięć międzynarodowych KAS pośredniczyła w nawiązywaniu kontaktów z partnerami niemieckimi, przyczyniając się do umiędzynarodowienia działalności polskich organizacji. Oprócz tego podejmowane były formaty szkoleniowe, które podnosić miały kwalifikację liderów społecznych. Za przykłady działań w omawianym zakresie służyć mogą seria szkoleń dla przedstawicieli organizacji pozarządowych „Akademia Służby Publicznej”, realizowana we współpracy z Wyższą Szkołą Europejską im. ks. Józefa Tischnera, czy seria szkoleń pt. „Kuźnia Młodych Liderów” dla młodych ludzi ze Śląska zaangażowanych społecznie, w tym mniejszości niemieckiej³⁷⁷.

Ważnym czynnikiem zwiększającym partycypację i społeczną kontrolę nad decydentami jest dostęp do rzetelnej informacji, którą zapewniać mają media. Od 2004 r. KAS organizowała cykliczną konferencję „Media Night” jako forum wymiany dla przedstawicieli

³⁷⁴ S. Raabe, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2005. Polen...*, s. 6.

³⁷⁵ *Rozważania o Europie. W poszukiwaniu politycznej tożsamości Europy*, red. P. Medowska, (KAS) Warszawa 2006.

³⁷⁶ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Eigen- und Partnermaßnahmen 2008. Projekt Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 31.12.2008, s. 1-13.

³⁷⁷ Konrad-Adenauer-Stiftung, Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Akademia Służby Publicznej*, 16-17.04.2011: https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/akademie-des-oeffentlichen-dienstes-teil-iv?languageselectRedirect=/c/portal/update_language%3Fp_1_id%3D4545209%26redirect%3D/web/polen/veranstaltung/detail/-/content/akademie-des-oeffentlichen-dienstes-teil-iv%26languageId%3Dpl (dostęp 01.03.2023).

mediów, dziennikarzy i publicystów. W kolejnych edycjach projektu udział brało ponad 200 osób. Każdorazowo zapraszani byli też redaktorzy i dziennikarze z Niemiec. Celem projektu było wzmocnienie niezależnych mediów i pluralizmu ośrodków informacji w demokratycznym państwie i społeczeństwie³⁷⁸. W 2011 r. miała miejsce w Warszawie konferencja na temat znaczenia mediów w polskiej transformacji ustrojowej oraz roli, jaką odgrywają w procesie demokratyzacji w innych krajach. W debacie udział wzięli dziennikarze i naukowcy związani z oksfordzkim projektem „Media and Democracy in Central and Eastern Europe”. Organizatorami tego wydarzenia było Centrum Studiów nad Demokracją przy SWPS, Instytut Studiów Politycznych PAN, Oddział Warszawski Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich oraz KAS³⁷⁹.

Innym przykładem, który wpisywał się w cel rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, była próba utworzenia stowarzyszenia dla emerytowanych polityków. W 2005 r. przygotowano w KAS spotkanie na temat sytuacji ludzi starszych i emerytów w Europie. W spotkaniu udział wzięli m.in. byli lub aktywni, ale ze starszego pokolenia, politycy PiS, PO i PSL oraz szef Europejskiej Unii Seniorów, Bernhard Worms, który przekonywał do utworzenia, wzorem Unii Seniorów CDU³⁸⁰, podobnych stowarzyszeń przy polskich partiach. W kolejnych latach dochodziło jeszcze do spotkań w tej sprawie, którym pilotowała KAS, lecz analogiczne do Unii Seniorów organizacje w Polsce nie powstały³⁸¹.

Fundacja reagowała również na zmieniające się potrzeby w zakresie doradztwa w reformach systemowych. W związku z reformą systemu emerytalnego zapoczątkowaną wprowadzeniem „drugiego filaru” i dyskusją, która w 2010 r. na nowo rozgorzała wokół wysokości odprowadzanych składek do otwartych funduszy emerytalnych oraz możliwości podniesienia wieku emerytalnego, KAS wspólnie z ISP przeprowadziła międzynarodową konferencję pt. „Dojrzały wybór – wydłużanie wieku emerytalnego szansą dla pokoleń?”. Organizatorzy wyszli z założenia, że doświadczenia niemieckie w reformowaniu systemu emerytalnego mogą być pomocne dla Polski. Niemcy już trzy lata wcześniej przyjęli reformę, która zakłada podniesienie wieku emerytalnego z 65 do 67 lat, co wywołało gwałtowne reakcje społeczne. Analizę procesu podejmowania decyzji o podniesieniu wieku emerytalnego w Niemczech oraz trwającej tam debaty przedstawił ekspert z Instytutu Maxa Plancka z

³⁷⁸ H. Tewes, S. Raabe, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht für das Jahr 2004. Polen...*, s. 6.

³⁷⁹ Konrad-Adenauer-Stiftung, Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Media and Democracy: Poland in a Comparative Perspective*, 7-8.01.2011: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail-/content/medien-und-demokratie-in-mittel-und-osteuropa> (dostęp 21.01.2023).

³⁸⁰ Unia Seniorów (SU) jest stowarzyszeniem związanym z CDU, reprezentującym interesy i problemy starszego pokolenia. Posiada ok. 50 000 członków.

³⁸¹ S. Raabe, *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2005. Polen...*, s. 3-4.

Monachium³⁸². Natomiast w 2011 r. odbyła się seria czterech seminariów zrealizowanych we współpracy z Fundacją Republikańską. Dyskusje eksperckie dotyczyły deregulacji, tzn. zmian legislacyjnych w zakresie zwiększenia wolności gospodarczych. Efektem tych spotkań był raport w formie rekomendacji dla rządu, który udostępniony został także opinii publicznej. Projekt odnosił się do zapowiadanej wówczas przez ministra sprawiedliwości Jarosława Gowina deregulacji przepisów prawa i niektórych zawodów³⁸³. Odnosząc powyższe działania do lobbingu, zauważyć można, że KAS, korzystając z pośrednictwa uznanych instytucji, starała się dostarczyć decydom wartościowych dla nich informacji, które wpłynąć miały na treść stanowionych regulacji. Celem przy tym było utrwalanie ładu demokratycznego.

5.3.4. 2012-2019. Społeczeństwo obywatelskie, czyli demokracja *bottom up*

W 2011 r. nastąpiła zmiana kierownictwa warszawskiego biura KAS. Nowym dyrektorem został Christian Schmitz. W jego ocenie konsolidacja demokracji w Polsce jest zaawansowana. Dostrzega jednocześnie potrzebę jej zakorzenienia w społeczeństwie, co prowadzić ma do „żywej demokracji” (*lebendige Demokratie*)³⁸⁴. Demokracja w tym znaczeniu charakteryzuje się dużym zaangażowaniem w życie społeczne i polityczne obywateli oraz wykształconą w społeczeństwie i polityce świadomością dobra wspólnego³⁸⁵. W sprawozdaniu za rok 2011 Schmitz zauważa, „że życie polityczne jest silnie spolaryzowane i charakteryzuje się gwałtownością debaty. Wyraża się to w często używanym określeniu »wojna polsko-polska«. Jednocześnie instytucje społeczne, administracja, media itp. są często nadmiernie upolitycznione”. Utrudniać ma to „efektywne uczenie się instytucjonalne [w znaczeniu trwałości pamięci instytucjonalnej]. Stosunek obywateli do polityki nadal charakteryzuje się ograniczonym zaufaniem i silnym dystansem, co przejawia się m.in. w niezmiennie niskiej frekwencji wyborczej i niskim zaangażowaniu politycznym. Przeciętny obywatel czuje, że ma niewielki wpływ na procesy polityczne. Politycy i partie nie cieszą się dobrą reputacją. Partiom brakuje demokracji wewnątrzpartyjnej. Są one silnie zhierarchizowane i zdominowane przez indywidualnych liderów”³⁸⁶. Diagnozę tę potwierdzają badania opinii publicznej z tego

³⁸² Konrad-Adenauer-Stiftung, Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Dojrzały wybór – wydłużanie wieku emerytalnego szansą dla pokoleń?*, 01.12.2010: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/reife-wahl-ausweitung-des-renteneintrittsalters-als-chance-fuer-die-generationen-deutsche-und-polnische-erfahrungen> (dostęp 21.01.2023).

³⁸³ *Deregulacja – jak powstrzymać inflację prawa?*, red. S. Tyszka, (Fundacja Republikańska) Warszawa 2012: <https://fundacjarepublikanska.org/wp-content/uploads/2020/01/deregulacja-inflacja.pdf> (dostęp 23.01.2023).

³⁸⁴ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Zwischenbericht 2013. Regionalprogramm. Neue EU-Mitgliedsländer/Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2014, s. 2.

³⁸⁵ Wyjaśnienie pojęcia „żywa demokracja” jako celu społeczeństwa obywatelskiego: H. Klages, „*Lebendige Demokratie*“ als Ziel der Bürgergesellschaft – Was trennt uns hiervon? Wie kommen wir hin?, w: *Die Zukunft der Bürgergesellschaft*, red. D. Dettling, (VS Verlag) Wiesbaden 2008, s. 180-190.

³⁸⁶ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Polen. Jahresbericht 2011*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2012, s. 4.

okresu³⁸⁷, zaś zjawisko braku zaufania do instytucji publicznych i klasy politycznej oraz apatii społecznej opisane zostało w literaturze politologicznej i socjologicznej³⁸⁸.

Jednocześnie w obszarze współpracy z partiami politycznymi KAS musiała mierzyć się z coraz większymi trudnościami z dotarciem do decydentów³⁸⁹. Obserwowany spadek zainteresowania udziałem w projektach KAS wśród liberalnych i konserwatywno-liberalnych elit politycznych nie był wyrazem dezaprobaty, lecz raczej rezultatem utraty przez Fundację statusu pewnej ekskluzywności. Zwłaszcza w latach 90., ale też na początku lat 2000., Fundacja Adenauera była postrzegana jako pośrednik między polskimi a niemieckimi (a co się tym wiąże europejskimi) elitami. Z jednej strony polscy politycy szukali „dostępu do Europy”, z drugiej nie posiadali ku temu narzędzi. Dlatego rola pośrednika, którą przyjęła KAS, była pożądana zarówno przez polskie, jak i niemieckie elity. Nie było też początkowo w Polsce wiele innych instytucji oferujących tego rodzaju usługi. Wraz z postępującym międzynarodowym usieciowieniem polskich polityków, chociażby poprzez współpracę w ramach frakcji w Parlamencie Europejskim, spadało zainteresowanie pośrednictwem świadczonym przez Fundację. Pojawiły się bowiem alternatywne kanały komunikacji i wykształciły kontakty osobiste. Natomiast ze strony środowisk narodowo-konserwatywnych zaobserwować można w omawianym czasie rosnący dystans czy niechęć do utrzymywania bliższych kontaktów z niemiecką Fundacją³⁹⁰.

Po wyborach w 2015 r. władzę ponownie obejmuje PiS. Początkowo Schmitz nie oczekiwał radykalnych zmian w polityce zagranicznej nowego rządu i pomimo antyniemieckiej retoryki w czasie kampanii³⁹¹ liczył na pragmatyczny dialog: „PiS i PO kładły wprawdzie nacisk na różne aspekty i wyciągały różne wnioski, ale w zasadniczych kwestiach prezentowały podobne stanowiska”³⁹². Jednak w 2016 r. skonstatował, że polski rząd nie zamierza angażować

³⁸⁷ *Diagnoza społeczna. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, red. J. Czapiński, T. Panek, (Rada Monitoringu Społecznego) Warszawa 2011: http://www.diagnoza.com/pliki/raporty/Diagnoza_raport_2011.pdf; Centrum Badań Opinii Społecznej, *Opinie o działalności partii politycznych. Komunikat z Badań*, (CBOS) Warszawa 2011: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2011/K_140_11.PDF (dostęp 21.01.2023).

³⁸⁸ Por. U. Kurcewicz, *Aktywność polityczna Polaków w świetle ewolucji postaw społeczno-politycznych związanych z przeobrażeniem systemu politycznego*, „Przegląd Politologiczny”, (1) 2015, s. 35-55; Z. Kinowska, *Kondycja społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*, „Infos. Zagadnienia Społeczno-Gospodarcze”, (22) 2012: [http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/9789F55A271ABAC6C1257AC9004D8BE0/\\$file/Infos_136.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/9789F55A271ABAC6C1257AC9004D8BE0/$file/Infos_136.pdf) (dostęp 21.01.2023); J. Nocoń, *Między reprezentacją a alienacją*, w: *My i oni: rola, miejsce i znaczenie konfliktów w polityce*, red. A. Kasińska-Metryk, R. Miernik, (UJK) Kielce 2010, s. 111-125.

³⁸⁹ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Zwischenbericht 2013. Regionalprogramm. Neue EU-Mitgliedsländer/Polen...*, s. 3.

³⁹⁰ R. Freudenstein, *Mission Impossible: PiS i niemiecka soft power...*

³⁹¹ R. Grochal, A. Kondzińska, *Polscy politycy grają uchodźcami w kampanii. Szydło: Niemcy chcą szantażować Europę*, „Wyborcza.pl”, 10.09.2015: <https://wyborcza.pl/7,75398,18746167,polscy-politycy-graja-uchodzcamiw-kampanii-szydlo-niemcy.html> (dostęp 18.02.2023).

³⁹² Cyt. za: R. Romaniec, *Niemieccy eksperci o polityce zagranicznej rządu PiS: „Radykalne zmiany mało prawdopodobne”*, „Deutsche Welle”, 27.10.2015: <https://www.dw.com/pl/niemieccy-eksperci-o-polityce->

się we wspólny europejski projekt, co prowadzić może do osłabienia dynamiki integracji całej Unii³⁹³. Wyzwaniem dla KAS była też kwestionowana przez Brukselę reforma wymiaru sprawiedliwości i podważanie zasad państwa prawa³⁹⁴. W tej sprawie Schmitz prezentował postawę koncyliacyjną, zgodną zresztą z linią prezentowaną przez rząd federalny: „Nadmierna krytyka i brak empatii, [...] szczególnie ze strony Niemiec lub gdy grozi się sankcjami, zanim dialog naprawdę się rozpocznie, nie wydają się zbyt pomocne”³⁹⁵.

Natomiast partiom opozycyjnym Schmitz zarzuca brak spójnej linii programowej i rozpoznawalnej całościowej strategii³⁹⁶. W podobnym tonie wypowiada się następczyni Schmitza na stanowisku dyrektora KAS, Angelika Klein, w kontekście kolejnych przegranych dla PO wyborów w 2019 r.³⁹⁷

W analizowanym okresie dochodzi do pogorszenia się stosunków dwustronnych na poziomie politycznym. Fundacji Adenauera przyszło funkcjonować w nieprzychylniej dla polsko-niemieckiej współpracy atmosferze kreowanej przez media publiczne w Polsce³⁹⁸. Badacze wskazują na upolitycznienie ich przez partię rządzącą i bezkrytyczne powielanie przekazu rządowo-partyjnego³⁹⁹. W 2017 r. wyemitowano w TVP reportaż, z którego wynikało, że w latach 90. KAS finansowała KLD, co miało spowodować uzależnienie polityków tej partii, później współtworzących PO, od Niemiec. To uzależnienie wyrażało się, według autorów reportażu, w niekorzystnych dla Polski decyzjach rządu Tuska (np. w sprawie

zagranicznej-rz%C4%85du-pis-radykalne-zmiany-ma%C5%82o-prawdopodobne/a-18808131 (dostęp 01.03.2023).

³⁹³ Ch. Schmitz, *Die politische Lage zur Jahresmitte 2016*, „Länderbericht”, 21.07.2016: <https://www.kas.de/pl/web/polen/laenderberichte/detail/-/content/wohin-steuert-polen-> (dostęp 18.02.2023).

³⁹⁴ Tamże; A. Klein, *Die Regierungspartei „Recht und Gerechtigkeit“ reformiert das Recht*, „Länderbericht”, 24.07.2017: <https://www.kas.de/pl/web/polen/laenderberichte/detail/-/content/das-ende-der-gewaltenteilung-zur-justizreform-in-polen> (dostęp 18.02.2023).

³⁹⁵ Ch. Schmitz, *Polen am Pranger?*, „Länderbericht”, 26.01.2016, s. 3: <https://www.kas.de/pl/web/polen/laenderberichte/detail/-/content/polen-am-pranger-> (dostęp 18.02.2023).

³⁹⁶ Tenże, *Die politische Lage zur Jahresmitte 2016*...

³⁹⁷ A. Klein, *Regierende Partei PiS hat Mandat zur alleinigen Regierungsbildung erhalten*, „Länderbericht”, 15.10.2019, s. 1-2: <https://www.kas.de/documents/252038/4520172/L%C3%A4nderbericht+zur+Parlamentswahl+in+Polen+2019.pdf/313dc6dc-54e7-7e80-0c34-ff28eb0337ae?version=1.1&t=1571150202625> (dostęp 18.02.2023).

³⁹⁸ R. Vetter, *Die Verschärfung der politischen Rhetorik in der Öffentlichkeit*, „Polen Analysen”, (296) 2022, s. 2-7: <https://www.laender-analysen.de/polen-analysen/296/PolenAnalysen296.pdf>; G. Lesser, *Antideutsche Kampagne in Polen: Fakten sind nebensächlich*, „Die Tageszeitung”, 27.09.2017: <https://taz.de/Antideutsche-Kampagne-in-Polen/!5448243/> (dostęp 01.03.2023); A. Łada, *Barometr Polska-Niemcy 2017. Polskie społeczeństwo o niemieckiej polityce i wzajemnych relacjach*, (ISP) Warszawa 2017, s. 7; A. Łada-Konefał, *Czy retoryka antyniemiecka PiS jest skuteczna? Tak, zobacz na kogo najbardziej działa*, „OKO.press”, 13.07.2021: <https://oko.press/czy-retoryka-antyniemiecka-pis-jest-skuteczna-tak-zobacz-na-kogo-najbardziej-dziala> (dostęp 01.03.2023).

³⁹⁹ S. Jędrzejewski, *Niezależność mediów publicznych w czasach populizmu – przypadek Polski*, w: *Klinika dziennikarstwa – Diagnoza*, red. K. Wolny-Zmorzyński, K. Konarska, (UWr) Wrocław 2017, s. 96-106; S. Mocek, *Władza i media. Dyskurs polityczny wokół mediów publicznych w Polsce*, „Zoon Politikon”, (8) 2017, s. 33-60; B. Sobczak, *Telewizja jako narzędzie propagandy politycznej*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica”, (3) 2017, s. 133-158.

zamknięcia Stoczni Szczecińskiej), a leżących jednocześnie w interesie Niemiec⁴⁰⁰. Fundacja Konrada Adenauera wspierała określone środowiska polityczne, lecz nie robiła tego na zasadzie przekazywania jakichkolwiek środków finansowych czy ingerowania w konkurencję wyborczą między partiami w Polsce. Ślad takich praktyk nie został odnaleziony w dokumentach Fundacji przez autora dysertacji, nie zostały one przez niego ani zaobserwowane, ani potwierdzone w rozmowach z pracownikami KAS. Teza postawiona w reportażu, zdaniem autora dysertacji, jest nie do zweryfikowania. Tego rodzaju zarzuty o korupcji politycznej nie są jednak nowe. Formułowane były już wcześniej na łamach narodowych gazet, np. w „Naszym Dzienniku”⁴⁰¹. Po 2015 r. weszły one jednak do *mainstreamu* mediów publicznych.

Co oznaczają te diagnozy dla pracy KAS? Przede wszystkim wzmocnienie komponentu edukacji obywatelskiej i rozbudowę oferty dla liderów społecznych celem zwiększenia zaangażowania obywatelskiego. W drugiej kolejności – podjęcie próby wpłynięcia na partie partnerskie, aby umocnić je organizacyjnie i programowo, a ponadto – dotarcie z przekazem proeuropejskim do partii konserwatywno-narodowych. Jednak ze względu na znikomy odzew polskich partii, postulat ten urzeczywistniony został w bardzo ograniczonym zakresie⁴⁰². W 2012 r. usystematyzowano cele KAS. Co ciekawe, pomimo zmiany warunków ramowych w 2015 r. (zmiana rządu w Polsce) cele te nie zostały przeorientowane. Również zmiana źródła finansowania KAS: ze środków BMZ na środki z AA nie spowodowała zmiany programowej. Atomizacja społeczeństwa polskiego, brak poczucia wspólnoty i niskie zaangażowanie społeczno-polityczne uznane zostały za najistotniejsze deficyty wpływające na jakość demokracji w Polsce. Konstatacja ta determinować będzie strukturę celów w całym omawianym okresie.

Cele ogólne Programu regionalnego BMZ „Nowe państwa członkowskie EU” w okresie 2012-2014 oraz Programów regionalnych AA „Państwa członkowskie EU”⁴⁰³ w okresie 2015-2016 i 2017-2019 pozostają takie same⁴⁰⁴. Cele w programach regionalnych w latach 2012-2019 oraz cele cząstkowe KAS w Polsce można ująć syntetycznie w następujący sposób:

⁴⁰⁰ TVP, *Magazyn Śledczy Anity Gargas*, 10.05.2017: <https://vod.tvp.pl/informacje-i-publicystyka,205/magazyn-sledczy-anity-gargas-odcinki,275024/odcinek-30,S01E30,349657> (dostęp 01.03.2023).

⁴⁰¹ Np. A. Ambroziak, *Klienci fundacji czy jeszcze polscy urzędnicy?*, „Nasz Dziennik”, 24-25.10.2009, s. 1, 4; P. Bączek, *Fundacyjna Ostpolitik Berlina*, „Nasz Dziennik”, 17-18.12.2011, s. 14-15.

⁴⁰² Konrad-Adenauer-Stiftung, *Zwischenbericht 2015. Regionalprogramm. EU-Mitgliedsländer/Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2016, s. 3.

⁴⁰³ Cele te dotyczą państw bałtyckich, wyszehradzkich oraz Bułgarii i Rumunii.

⁴⁰⁴ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Fortführungsantrag. 2012-2014. Regionalprogramm. Neue EU-Mitgliedsländer*, niepublikowane, (KAS) Berlin 2011, s. 2-11, Konrad-Adenauer-Stiftung, *Neuantrag. Regionalprogramm. 2015-2016. EU-Mitgliedsländer*, niepublikowane, (KAS) Berlin 2014, s. 1-6; Konrad-Adenauer-Stiftung, *Fortführungsantrag. 2017-2019. Regionalprogramm. EU-Mitgliedsländer*, niepublikowane, (KAS) Berlin 2016, s. 2-3, 32-35.

- (Cel ogólny 1) Rozwój społeczeństwa obywatelskiego, umacnianie demokracji przedstawicielskiej.

Cele cząstkowe:

Politycy, jak również młodzi społeczni aktywiści, są włączani do programów dialogu dwustronnego i wielostronnego, co sprzyjać ma rozwojowi rzeczowej dyskusji oraz podnoszeniu ich kwalifikacji. W rezultacie prowadzi to do poprawy zdolności kształtowania polityki na poziomie krajowym i międzynarodowym oraz do umocnienia demokracji przedstawicielskiej.

Włączanie młodych ludzi o chrześcijańsko-demokratycznych poglądach w proces tworzenia demokratycznej i partycypacyjnej kultury politycznej.

KAS przekazuje młodym ludziom wiedzę oraz kompetencje społeczne i polityczne, a także umożliwia im nawiązywanie międzynarodowych kontaktów. W ten sposób nabywają oni umiejętności w zakresie skutecznego angażowania się w działalność swoich organizacji, w politykę czy w swoim środowisku społecznym.

- (Cel ogólny 2) Wzmocnienie integracji z UE.

Cele cząstkowe:

Rozwijanie debaty związanej z przyszłością UE i włączanie do niej grup ważnych dla polsko-niemieckich stosunków, m.in. publicystów, naukowców i polityków.

KAS ma osiągać ten cel poprzez szeroki zakres działań edukacyjnych i doradczych w zakresie polityki europejskiej oraz poprzez udział w organizowaniu polsko-niemieckich lub międzynarodowych spotkań osób z grup docelowych. W ten sposób zmniejsza się dystans i uprzedzenia, a także wzmacnia poparcie dla integracji europejskiej.

Ponadto dzięki szerokiemu zakresowi działań edukacyjnych i informacyjnych grupy docelowe nabywają wiedzę i są zachęcane do dyskusji nad wspólnym projektem UE. Dzięki temu mogą skuteczniej uczestniczyć w europejskim dyskursie politycznym i bardziej przekonująco bronić interesów służących zjednoczeniu Europy. To z kolei wzmacnia integrację Polski z UE.

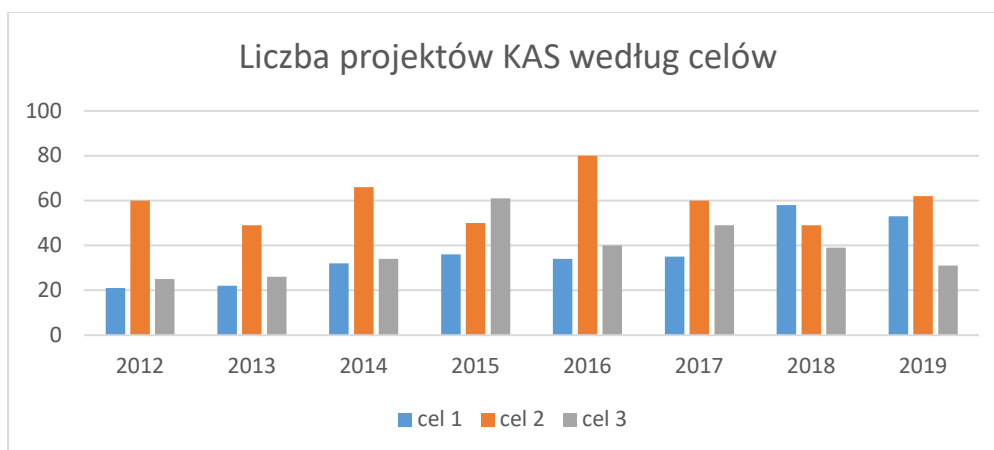
- (Cel ogólny 3) Ukierunkowanie debaty i działań w polityce na wartości, kulturę pamięci i odpowiedzialność społeczną.

Cele cząstkowe:

Zwiększanie wpływu chrześcijańsko-demokratycznych koncepcji społecznej gospodarki rynkowej i polityki ustrojowej na debatę publiczną oraz dyskurs naukowy. Zadanie to KAS ma realizować poprzez umożliwianie wymiany i dyskusji multiplikatorów politycznych i społecznych. Dzięki temu uczestnicy projektów uwrażliwieni zostaną na etyczny wymiar polityki. W dłuższej perspektywie ma to powodować zakorzenienie wartości chrześcijańsko-demokratycznych w debacie publicznej.

Poza tym celem było wprowadzanie do debaty publicznej odpowiedzialnej, kształtowanej przez chrześcijański obraz człowieka i zorientowanej na przyszłość kultury pamięci. KAS ma też umożliwiać multiplikatorom wymianę poglądów i dyskusję na temat trudnych doświadczeń historycznych i rozrachunków (*Aufarbeitung*) z totalitarną przeszłością Europy, a także uświadamiać grupom docelowym współzależność zachowania pamięci i odpowiedzialności za przyszłość⁴⁰⁵.

Tabela 10. Liczba projektów KAS według celów 2012-2019

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Konrad-Adenauer-Stiftung, *Tabellarische Übersicht der Maßnahmenplanung 2012-2019*, zestawienie projektów wygenerowane przez system przetwarzania danych KAS, (KAS) Warszawa 11.02.2023.

⁴⁰⁵ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Fortführungsantrag. 2012-2014. Regionalprogramm. Neue EU-Mitgliedsländer...*, s. 21-24; Konrad-Adenauer-Stiftung, *Zwischenbericht 2015. Regionalprogramm. EU-Mitgliedsländer/Polen...*, s. 3-6; Konrad-Adenauer-Stiftung, *Ziele der Konrad-Adenauer-Stiftung in Polen 2017-2019*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2018, s. 1-2.

Jak wynika z powyższej tabeli, liczba projektów stopniowo rosła w ramach celu ogólnego 1⁴⁰⁶. W 2015 r. nastąpił wzrost liczby projektów w ramach celu 3. Wynikało to z pogłębienia współpracy z Centrum Myśli Jana Pawła II oraz okresowego wzrostu liczby projektów dotyczących społecznej gospodarki rynkowej, a także z kwestii technicznych związanych ze zmianą klasyfikacji niektórych grup projektów. Natomiast skokowy i okresowy wzrost projektów w ramach celu 2 w 2016 r. był efektem zdynamizowania współpracy z KUL w ramach serii seminariów europejskich oraz wyeksponowania w pracy projektowej zwłaszcza dwóch tematów europejskich: kryzysu migracyjnego i wojny na Donbasie⁴⁰⁷.

W obszarze wspierania społeczeństwa obywatelskiego i demokracji przedstawicielskiej punkt ciężkości zdecydowanie przesuwa się w kierunku sektora pozarządowego. Współpraca z partiami politycznymi staje się trudniejsza, a kontakty coraz bardziej sporadyczne. Kompensacją tego pogłębiającego się deficytu było wzmożenie aktywności o charakterze edukacyjnym, adresowanych do społeczeństwa obywatelskiego – a przede wszystkim liczebny przyrost formatów szkoleniowych dla młodych liderów. Po 2012 r. następuje prawdziwy *boom* kursów, warsztatów i seminariów tego typu. Pojawiają się też nowi partnerzy, np. Fundacja Warsztat Innowacji Społecznych z Krakowa. Z tym partnerem od 2012 r. realizowano co roku projekty szkoleniowe skierowane do młodych liderów społecznych i politycznych, którzy chcieli zwiększyć swoje kompetencje w zakresie identyfikowania i rozwiązywania problemów społecznych⁴⁰⁸. Razem z Domem Współpracy Polsko-Niemieckiej rozbudowano szereg projektów szkoleniowych, których adresatami była młodzież mniejszości niemieckiej. Projekty te miały na celu m.in. przygotować uczestników do zmiany struktury gospodarki opartej na wiedzy i nowych technologiach, a co za tym idzie – do zmian na rynku pracy⁴⁰⁹. Wspólnie z Fundacją Szkoła Liderów organizowano warsztaty dla aspirujących do bycia politykiem lub już tych aktywnych działaczy sceny politycznej⁴¹⁰. Kontynuowano współpracę z Europejską Akademią Dyplomacji, przygotowując studentów do pracy w służbie zagranicznej. Przeprowadzano w tym okresie coroczne programy dla młodych dziennikarzy w ramach

⁴⁰⁶ Wzrost liczby projektów w ramach celu 1 będzie się utrzymywać w kolejnych latach. Struktura celów w okresie 2019-2022 pozostanie niezmienną. W 2022 r. aż 41% projektów odnosiło się do celu „Umocnienie partii politycznych, instytucji i społeczeństwa obywatelskiego w duchu wolnościowego demokratycznego porządku”. Patrz: Konrad-Adenauer-Stiftung, *Tabellarische Übersicht der Maßnahmenplanung 2022*, zestawienie projektów wygenerowane przez system przetwarzania danych KAS, (KAS) Warszawa 01.03.2023.

⁴⁰⁷ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Tabellarische Übersicht der Maßnahmenplanung 2012-2019...*

⁴⁰⁸ Warsztat Innowacji Społecznych, *Sprawozdania*: <http://warsztat.org.pl/sprawozdania/> (dostęp 23.01.2023).

⁴⁰⁹ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Zwischenbericht 2015. Regionalprogramm. Neue EU-Mitgliedsländer/Polen...*, s. 4-5.

⁴¹⁰ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Szkoła liderów*, 20-21.05.2016: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/szkola-liderow> (dostęp 18.02.2023).

akademii realizowanych wspólnie z TVP lub organizacjami pozarządowymi⁴¹¹. Wspólnie z Instytutem Nauk Politycznych UW, Fundacją EUROPEA oraz MSZ realizowano tzw. „Szkolę Letnią” – cykliczne warsztaty, których celem było przybliżenie ukraińskim studentom oraz przedstawicielom ukraińskiego środowiska akademickiego i mediów polskiej drogi do demokracji, a także podzielenie się polskimi doświadczeniami i zmotywowanie do budowy społeczeństwa obywatelskiego w Ukrainie⁴¹². Z Centrum Myśli Jana Pawła II (CMJP2) przygotowywano szkoły letnie dla doktorantów z Europy Środkowo-Wschodniej z zakresu integralnego przywództwa⁴¹³ (w latach 2011-2018 odbyło się ich 8), a z założonym przez o. Macieja Ziębę Instytutem Tertio Millennio cykliczne szkolenia dla młodych, zaangażowanych społecznie ludzi, uwzględniające katolicką naukę społeczną⁴¹⁴. W 2012 r. wdrożono nowy program stypendialny „Sur Place” dla studentów mających osiągnięcia w nauce i wykazujących zaangażowanie społeczne. Rocznie przyznawanych było od kilku do kilkunastu stypendiów⁴¹⁵.

Nie sposób wymienić wszystkich formatów, których grupą docelową były przyszłe kadry. W zależności od okresu było to nawet do 25 projektów rocznie. Powyżej przedstawiono jedynie wybór przedsięwzięć wieloletnich, które są najbardziej charakterystyczne dla omawianego okresu⁴¹⁶.

Inne formaty z zakresu edukacji obywatelskiej to seminaria adresowane do ekspertów lub multiplikatorów, którzy zdobytą wiedzę mogli przekazywać w swoim środowisku. Przykładem działań tego rodzaju może być seria debat współorganizowanych w latach 2014-2016 przez konserwatywny think tank Instytut Sobieskiego z udziałem polskich i niemieckich ekspertów. Celem seminariów było porównanie wybranych rozwiązań systemowych

⁴¹¹ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Akademia Dziennikarstwa Fundacji Konrada Adenauera*, 29.11-04.12.2015: <https://www.kas.de/pl/statische-inhalte-detail/-/content/akademia-dziennikarstwa-fundacji-konrada-adenauera-w-polsce-v1> (dostęp 01.03.2023).

⁴¹² Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Polska-Rosja. Trudne partnerstwo?*, 11-23.07.2012: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/polen-und-russland.-schwierige-partnerschaft-> (dostęp 18.02.2023).

⁴¹³ Integralne przywództwo zakłada oddziaływanie na ludzi w oparciu o zaufanie. Uwzględnia indywidualną charakterystykę lidera i jego autorytet wynikający ze spójności wrażliwej się przez postawę etyczną, wartości, cele i możliwości. Por. D. Żukowska-Gardzińska, *Na rzecz człowieka – personalistyczne aspekty myśli Jana Pawła II*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio”, 4 (48) 2021, s. 133-146.

⁴¹⁴ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Zwischenbericht 2018. Regionalprogramm. Neue EU-Mitgliedsländer/Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2019, s. 6; Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Integral Leadership – From Personal Growth to European Renewal*, 31.07-06.08.2017: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/integral-leadership-from-personal-growth-to-european-renewal>; Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Chrześcijaństwo na współczesnych areopagach*, 9-18.02.2018: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/chrzescijananie-na-wspolczesnych-areopagach> (dostęp 18.02.2023).

⁴¹⁵ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Stypendia Sur-Place*: <https://www.kas.de/pl/web/polen/sur-place-stipendium> (dostęp 01.03.2023).

⁴¹⁶ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Tabellarische Übersicht der Maßnahmenplanung 2012-2019...*

funkcjonujących w Niemczech i w Polsce oraz dyskusja na wybrane tematy europejskie⁴¹⁷. Istotna z punktu widzenia KAS była w tym wypadku grupa docelowa, tj. środowisko eksperckie o orientacji konserwatywnej, po części stanowiące zaplecze intelektualne PiS. Poprzez takie projekty starano się nawiązać dialog z bliskim partii rządzącej środowiskiem politycznym.

Natomiast w zakresie doradztwa politycznego adresowanego do parlamentarzystów lub rządu liczba przedsięwzięć spadła do kilku rocznie. Projekty te polegały na organizowaniu przede wszystkim polsko-niemieckich spotkań z udziałem polityków CDU, ewentualnie podróży studyjnych do Niemiec, które odbywały się jednak tylko incydentalnie (w latach 2012-2019 były tylko 3)⁴¹⁸.

Kolejny obszar działalności KAS odnosił się do celu głównego 2, czyli integracji europejskiej. W ramach tego obszaru podejmowana była również problematyka stosunków polsko-niemieckich. Tradycyjnie w pracy Fundacji od końca lat 90. najliczniejszą grupą projektów były te o tematyce międzynarodowej. Podobnie jak we wcześniejszych latach ilościowo dominują w tym obszarze mniejsze przedsięwzięcia, seminaria naukowe, debaty eksperckie, warsztaty studenckie. Część z tych projektów podejmowana jest *ad hoc* we współpracy z nowymi podmiotami. Jedną z przyczyn to odejście od modelu współpracy w oparciu o stałe instytucje partnerskie. Po roku 2012 KAS kończy partnerstwo instytucjonalne z dwoma spośród trzech instytucji partnerskich: CSM i IBnGR⁴¹⁹. Finansowanie instytucjonalne Fundacji Schumana będzie warunkowo i w zmienionym zakresie kontynuowane do 2022 r. Z instytucjami tymi KAS będzie nadal współpracować, lecz już na innych zasadach. Rezygnacja z modelu współpracy instytucjonalnej podyktowana była ogólną praktyką KAS, która przewidywała tego typu wsparcie dla organizacji w krajach rozwijających się lub znajdujących się w tranzycji. W założeniu taka forma wsparcia miała umocnić struktury pozarządowe w warunkach braku alternatywnych źródeł finansowania III sektora⁴²⁰. Polska i inne państwa regionu, wraz z postępami w demokratyzacji i wzrostem gospodarczym, przestały spełniać kryteria pomocy rozwojowej uzasadniające przekazywanie dotacji podmiotowym partnerom.

⁴¹⁷ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Polska i Niemcy wobec wyzwań bezpieczeństwa europejskiego i światowego*, 18.11.2015: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/polen-und-deutschland-angesichts-der-herausforderungen-der-europaeischen-und-globalen-sicherheit>; Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Polska a Niemcy – jak państwo wspiera aktywność obywatelską*, 20.11.2014: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/wie-unterstuetzt-der-staat-das-buergerliche-engagement-> (dostęp 11.02.2023).

⁴¹⁸ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Tabellarische Übersicht der Maßnahmenplanung 2012-2019...*

⁴¹⁹ Tamże.

⁴²⁰ M. Schürmann, *Zwischen Partnerschaft und politischem Auftrag. Fallstudie zur entwicklungspolitischen Tätigkeit der Konrad-Adenauer-Stiftung*, (Breitenbach) Saarbrücken 1989, s. 76.

W ramach realizacji zadań z zakresu integracji europejskiej KAS współpracowała przede wszystkim z NGO i takimi instytucjami, jak: CSM, IBnGR, Instytut Studiów Strategicznych w Krakowie (ISS), Instytut Spraw Publicznych w Warszawie (ISP), Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej w Gliwicach, ECFR, Polskie Stowarzyszenie Badań Wspólnoty Europejskiej w Sopocie (PECSA), Uniwersytet Warszawski, UKSW, KUL, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wyższa Szkoła Europejska im. ks. Józefa Tischnera w Krakowie, Uniwersytet Wrocławski⁴²¹.

Tematykę projektów determinowały bieżące wydarzenia międzynarodowe: wychodzenie z międzynarodowego kryzysu finansowego i stabilizacja strefy euro, polityka klimatyczna UE w związku z przyjęciem drugiego pakietu klimatycznego w 2014 r., aneksja Krymu i wojna w Ukrainie, kryzys uchodźczy w 2015 r., szczyt NATO w Warszawie w 2016 r., przyszłość Partnerstwa Wschodniego, stosunki z Rosją – budowa Nord Stream 2 i bezpieczeństwo energetyczne. Podobnie jak we wcześniejszych okresach KAS lobbowała na rzecz pogłębienia integracji europejskiej, przede wszystkim poprzez wspieranie debaty eksperckiej i naukowej na tematy europejskie oraz działania popularyzatorskie (np. podręcznik dla nauczycieli z wiedzy o Europie)⁴²². Jednocześnie zaobserwować można spadek liczby niemieckich polityków biorących udział w projektach KAS⁴²³. Często zagadnienia te były omawiane tylko w gronie polskich ekspertów i stanowisko niemieckie nie było reprezentowane.

Charakterystycznym przykładem działalności lobbingowej były kolejne próby podejmowane przez Fundację w celu zmiany nastawienia polskich polityków do wspólnej waluty. Przykładowo w 2012 r. w gmachu Sejmu i z udziałem posłów odbyła się debata „Czy, jak i kiedy wprowadzić euro? Perspektywy polskiego członkostwa w Unii Gospodarczej i Walutowej wobec doświadczeń kryzysu 2008-2011”⁴²⁴.

Zagadnieniom bezpieczeństwa energetycznego, wspólnego rynku mocy oraz odnawialnym źródłom energii poświęconych było wiele projektów. Częściowo przedstawione zostały już wcześniej⁴²⁵. Przedsięwzięcia te miały na celu prezentację niemieckiej *Energiewende*, wymianę z polskimi partnerami i pogłębienie współpracy europejskiej w tej dziedzinie, a także informowanie polskiej opinii publicznej o toczących się debatach i procesach. Rzeczowej dyskusji w sprawie różnic interesów dedykowana była debata

⁴²¹ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Tabellarische Übersicht der Maßnahmenplanung 2012-2019...*

⁴²² *Unia Europejska. Istota, szanse, wyzwania*, red. E. Latoszek i in., (PECA) Warszawa 2018.

⁴²³ W niektórych latach nie było żadnego. Patrz: Konrad-Adenauer-Stiftung, *Tabellarische Übersicht der Maßnahmenplanung 2012-2019...*

⁴²⁴ Konrad-Adenauer-Stiftung, Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Polska. Czy, jak i kiedy wprowadzić euro?*, 31.01.2012: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungsberichte/detail/-/content/czy-jak-i-kiedy-wprowadzic-euro-> (dostęp 18.02.2023).

⁴²⁵ Patrz: 3.3.3. i 5.1.3.

przygotowana we współpracy z CSM i Konfederacją Lewiatan pt. „Przyszłość Europy: protokół (ro)zbieżności” w ramach Europejskiego Forum Nowych Idei w Sopocie w 2014 r.⁴²⁶ Natomiast wspólnie z Fundacją Rozwoju Wsi Polskiej zorganizowano w Grodnie w 2017 r. konferencję naukową na temat wykorzystywania odnawialnych źródeł energii. W konferencji udział wzięli m.in. Komisarz UE ds. Polityki Klimatycznej i Energetycznej oraz polscy ministrowie energii i rolnictwa⁴²⁷.

Prawie połowa projektów w ramach omawianego celu odnosiła się do stosunków polsko-niemieckich. Najczęściej jednak traktowane były one w kontekście europejskim. Projektów ograniczających się do polsko-niemieckich formatów dialogu znanych z wcześniejszych lat występuje w omawianym okresie raptem kilka rocznie⁴²⁸. Charakterystyczna dla tematyki polsko-niemieckiej w kontekście europejskim była konferencja zorganizowana przez KAS w Instytucie Zachodnim w Poznaniu w 2012 r. pt. „Przywództwo Niemiec w Europie – polskie oczekiwania, obawy i potrzeby”. Podczas tego wydarzenia dyskutowano, z uwzględnieniem stanowisk obu stron, w polsko-niemieckim gronie o nowej roli RFN w kontekście rewizji zaangażowania na kontynencie europejskim Stanów Zjednoczonych w czasach prezydentury Baracka Obamy przy jednoczesnym odchodzeniu przez Niemcy od dotychczasowych założeń stosunków transatlantyckich⁴²⁹. Typowe dla tego typu projektów są wymiana i otwarta dyskusja. W tym przypadku, podobnie jak w większości tego rodzaju przedsięwzięć, dochodzi do komunikacji dwustronnej. Treści nie są przekazywane jednokierunkowo, lecz zachodzi interakcja, która doprowadzić może do zmiany poglądów zarówno u polskich, jak i niemieckich uczestników. Wprawdzie w założeniu obecność niemieckich ekspertów zapraszanych przez KAS miała służyć wyjaśnieniu niemieckiej perspektywy, Fundacja jednak nie unikała w swoich projektach konfrontacji odmiennych stanowisk, uważając, że jest to istotą debaty⁴³⁰.

⁴²⁶ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Przyszłość Europy: protokół (ro)zbieżności*, 02.10.2014: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/die-zukunft-europas-gemeinsamkeit-und-diskrepanz> (dostęp 01.03.2023).

⁴²⁷ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Pokonywanie barier administracyjnych w rozwoju mikroźródeł energii odnawialnej jako podstawy energetyki obywatelskiej*, 07.07.2017: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/overcoming-administrative-barriers-in-the-development-of-renewable-energy-sources-as-the-basis-of-citizens-energy> (dostęp 01.03.2023).

⁴²⁸ Przykładowo w 2016 r. łącznie z raportem „Barometr Polska-Niemcy” było ich trzy. Patrz: Konrad-Adenauer-Stiftung, *Tabellarische Übersicht der Maßnahmenplanung 2012-2019...*

⁴²⁹ Instytut Zachodni, *Aktualności. Konferencja pt. „Przywództwo Niemiec w Europie – polskie oczekiwania, obawy i potrzeby”*: <https://iz.poznan.pl/aktualnosci/wydarzenia/konferencja-pt-przywodztwo-niemiec-w-europie-polskie-oczekiwania-obawy-i-potrzeby> (dostęp 23.01.2023).

⁴³⁰ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Zwischenbericht 2012. Regionalprogramm. Neue EU-Mitgliedsländer / Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2013, s. 5. Podejście to również zaobserwował i w praktyce stosował w wieloletniej pracy projektowej w KAS autor dysertacji.

Duży wpływ na tematy projektów KAS miały wydarzenia w Ukrainie zapoczątkowane protestami na placu Niepodległości w Kijowie – tzw. Euromajdan⁴³¹. W 2014 r. w związku z aneksją Krymu odbyła się na KUL debata „Rosja Putina – Ukraina – Europa”. W omawianym okresie współpraca z tą uczelnią ukierunkowana była zasadniczo na zagadnienia dotyczące integracji europejskiej, ze szczególnym uwzględnieniem Partnerstwa Wschodniego i ogólnie stosunków UE z Europą Wschodnią. Z tego względu tematy związane z eskalacją działań wojennych w Ukrainie oraz okupacją Donbasu i Krymu często pojawiały się we wspólnych projektach. W 2015 r. na KUL zorganizowano kolejne 4 debaty na temat bezpieczeństwa w kontekście agresji rosyjskiej, w roku 2016 – 5, w 2017 – 3, w 2018 – 4, w 2019 – 2⁴³².

W 2015 r. wybuchł kryzys migracyjny i stał się jednym z najważniejszych wyzwań, z jakimi musiała się zmierzyć Unia Europejska. KAS szybko reagowała na zarysowujący się konflikt na linii Warszawa–Bruksela i przygotowała serię projektów mających na celu przybliżenie stanowiska Komisji oraz zaproponowanie rozwiązań kompromisowych. Projekty te miały przeważnie charakter publicznych debat obsadzonych międzynarodowymi ekspertami. Przykładowo tematowi temu poświęcona była „Akademia Dziennikarska KAS” w 2015 r.⁴³³ W następnym roku wspólnie z ECFR zorganizowano międzynarodową debatę „The Refugee Crisis: Options for the EU”⁴³⁴. Natomiast do aksjologicznych podstaw Europy i potrzeby solidarności międzynarodowej w kontekście uchodźczym odwoływała się konferencja „Connecting the European Union of Shared Aims, Freedoms, Values and Responsibilities”, która odbyła się na SGH w 2019 r. W konferencji udział wzięło kilkuset studentów z całej Europy⁴³⁵.

Zmianę metod działania KAS wywołała pandemia. Wiele formatów odbywało się online, a KAS rozbudowała swoją obecność w mediach społecznościowych. Od 2019 r. KAS wspierała cykl debat online i podcastów o aktualnych wyzwaniach dla Polski w Europie pt.

⁴³¹ Np. Konrad-Adenauer-Stiftung, Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Trzeci szczyt Partnerstwa Wschodniego w Wilnie – skazany na brak sukcesu*, 11.12.2013: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/dritter-gipfel-der-ostpartnerschaft-in-vilnius-zum-scheitern-verurteilt-> (dostęp 01.03.2023).

⁴³² Konrad-Adenauer-Stiftung, *Tabellarische Übersicht der Maßnahmenplanung 2012-2019...* Opisy poszczególnych wydarzeń znaleźć można również na stronie: www.kas.pl.

⁴³³ Konrad-Adenauer-Stiftung, Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Akademia Dziennikarstwa Fundacji Konrada Adenauera w Polsce...*

⁴³⁴ Konrad-Adenauer-Stiftung, Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Kryzys uchodźczy: scenariusze dla UE*, 10.03.2016: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/die-fluechtlingskrise-v1> (dostęp 23.01.2023); Konrad-Adenauer-Stiftung, *Tabellarische Übersicht der Maßnahmenplanung 2012-2019...*

⁴³⁵ Konrad-Adenauer-Stiftung, Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Connecting the European Union of Shared Aims, Freedoms, Values and Responsibilities*, 05.12.2019: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/connecting-the-european-union-of-shared-aims-freedoms-values-and-responsibilities>; Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Interdyscyplinarna Sieć Badań nad Migracją, *PECSA International Conference “Connecting the European Union of Shared Aims, Freedoms, Values and Responsibilities”*: <https://migracje.uksw.edu.pl/node/153> (dostęp 11.02.2023).

„Forum Dialog plus”. Nagrania prezentowane były na kanale YouTube⁴³⁶. Dotyczyły one przede wszystkim kwestii związanych z szeroko pojętym bezpieczeństwem, które mają kluczowe znaczenie dla przyszłości Unii Europejskiej – chodziło m.in. o relacje z Rosją i Ukrainą, problematykę migracji, politykę spójności, przyszłość unii walutowej, pozycję UE na arenie międzynarodowej, politykę handlową Unii, współpracę z Chinami oraz politykę gospodarczą w obliczu pandemii. Niemieccy referenci wprawdzie pojawiają się w ramach cyklu (np. Roland Freudenstein), ale w zdecydowanej większości audycji występują polscy rozmówcy (np. minister w Kancelarii Prezydenta RP, Krzysztof Szczerski), prezentujący różne punkty widzenia. Chodziło o pobudzenie dyskusji na tematy europejskie, nie zaś o promocję konkretnej opcji. Zaznaczyć należy, że większa część projektów KAS odbywa się bez udziału niemieckich uczestników, choć dyskutuje się podczas nich także o problemach z zakresu stosunków polsko-niemieckich czy właśnie – europejskich. W praktyce od polskiego partnera zależał w dużym stopniu dobór tematów i uczestników. Dotyczy to także projektów własnych realizowanych we współpracy z partnerem.

W ramach celu głównego 3 pojawiają się trzy zasadnicze obszary tematyczne: wartości chrześcijańsko-demokratyczne, kultura pamięci i społeczna gospodarka rynkowa.

Za reprezentatywny przykład promocji wartości chrześcijańsko-demokratycznych uznać można cykl wykładów wygłoszonych w latach 2014-2018 w Centrum Myśli Jana Pawła II pt. „John Paul II Memorial Lectures”. Problematyka wykładów dotyczyła przestrzeni chrześcijańskiej demokracji, nowego humanizmu, socjologii czy polityki, gdzie spotykały się w spójnej koncepcji budowania europejskiej tożsamości zgodnej z wizją papieża Jana Pawła II. Ideami spajającymi wszystkie wystąpienia były: integralność i dialog. W roli referentów wystąpili uznani naukowcy, politycy i działacze społeczni, m.in. Rocco Buttiglione, Hans Joas, Michael Welker czy Wanda Póltawska⁴³⁷.

Innym przykładem z tego obszaru tematycznego może być wsparcie produkcji filmu dokumentalno-biograficznego o abp. Henryku Muszyńskim „Prymas dialogu – in Verbo Tuo”. Prapremiera filmu odbyła się w 2019 r. Był on też wyemitowany w TVP Historia. Odbyło się też kilka debat połączonych z pokazem filmu. Kilka lat z rzędu w dniu urodzin Władysława Bartoszewskiego KAS razem z innymi partnerami organizowała debaty w warszawskim kinie

⁴³⁶ Forum Dialog plus: <https://www.youtube.com/c/forumdialogplus> (dostęp 18.02.2023).

⁴³⁷ Centrum Myśli Jana Pawła II, *Publikacja John Paul II Memorial Lectures*: <https://www.centrumjp2.pl/12627/> (dostęp 12.02.2023).

Atlantic. Poprzez przybliżanie życiorysów i poglądów takich osobistości KAS zamierzała promować w społeczeństwie moralne wzorce zachowań⁴³⁸.

W ramach omawianego celu podejmowane były również zagadnienia społeczno-polityczne, które intencjonalnie zwiększać miały obywatelską aktywność w duchu wartości chrześcijańsko-demokratycznych – odpowiedzialności i subsydiarności⁴³⁹. Przykładowo w 2016 r. we Wrocławiu KAS współorganizowała seminarium dla samorządowców i NGO z Dolnego Śląska pt. „»Smart governance« w zarządzaniu lokalnym i regionalnym – praktyka czy mit?»⁴⁴⁰. Celem było tu zarówno usprawnienie administracji samorządowej, jak i wzmocnienie więzi między władzą lokalną a obywatelem. W latach 2014-2017 Fundacja wsparła serię konferencji poświęconych polityce mieszkaniowej i udziałowi obywateli w planowaniu przestrzennym miast pt. „Warszawskie Rozmowy Architektoniczne”⁴⁴¹. W tych konferencjach brali udział radni i urzędnicy z różnych miast. Stwierdzić zatem można, że KAS lobbowała na rzecz demokracji partycypacyjnej.

Jako niemiecka fundacja, KAS w Polsce ponosi „szczególną odpowiedzialność moralną, aby z szacunkiem odnosić się do wrażliwych aspektów polsko-niemieckiej historii i dbać o zachowanie o nich pamięci”⁴⁴². W obszarze wspierania kultury pamięci KAS podejmowała zróżnicowane pod względem metod i treści działania. Trzy przykłady mogą oddać ich niejednolity charakter. Od 2012 r. KAS wspierała projekt realizowany przez Muzeum Historii Żydów Polskich Polin „Wirtualny Sztetl”, polegający na archiwizacji i digitalizacji zdjęć oraz dokumentów dotyczących życia społeczności żydowskiej w Polsce⁴⁴³. Natomiast w 2017 r. w TVP 2 wyemitowany został pilotażowy odcinek serialu „Ucieczki przez druty”, którego produkcję wsparła KAS. Paradokument opowiadał prawdziwą historię próby ucieczki więźniów z niemieckiego obozu śmierci Auschwitz⁴⁴⁴. Przybliżeniu niemieckiej publiczności

⁴³⁸ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Prymas Dialogu – In Verbo Tuo*, 23.09.2019: <https://www.kas.de/en/web/polen/veranstaltung/detail/-/content/prymas-dialogu-in-verbo-tuo>; Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Listy wysłane i niewysłane...*, 15.02.2018: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/verschickte-und-nicht-verschickte-briefe1> (dostęp 12.02.2023).

⁴³⁹ J.-D. Gauger, *Zum Bildungsverständnis der CDU*, „Die Politische Meinung”, (503) 2011, s. 23.

⁴⁴⁰ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. „Smart governance” w zarządzaniu lokalnym i regionalnym – praktyka czy mit?*, 07.12.2016: <https://www.kas.de/pl/web/polen/einzeltitel/-/content/smart-governance-w-zarzadzaniu-lokalnym-i-regionalnym-praktyka-czy-mit-> (dostęp 01.03.2023).

⁴⁴¹ Np. Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Warszawskie Rozmowy Architektoniczne*, 14.10.2016: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/warschaue-architektur-gespraeche> (dostęp 01.03.2023).

⁴⁴² Konrad-Adenauer-Stiftung, *Zwischenbericht 2018. Länderprojekt Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2019, s. 8.

⁴⁴³ Polin. Wirtualny Sztetl: <https://sztetl.org.pl/pl/o-projekcie> (dostęp 12.02.2023).

⁴⁴⁴ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Złoty Medal New York Film Festivals and TV Awards*, 12.04.2018: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungsberichte/detail/-/content/zloty-medal-new-york-film-festivals-and-tv-awards> (dostęp 11.02.2023).

polskiej wrażliwości historycznej i narracji wokół dat 1939-1944-1989 służyła debata „Jeszcze Polska nie zginęła, póki my żyjemy. Od Paktu Hitler-Stalin przez Powstanie Warszawskie po upadek komunizmu”. Dyskusja z polskimi i niemieckimi historykami odbyła się w siedzibie Fundacji Adenauera w Berlinie w 2014 r. Współorganizatorami wydarzenia były muzeum Berlin-Hohenschönhausen oraz Muzeum Powstania Warszawskiego⁴⁴⁵.

Zagadnienia społecznej gospodarki rynkowej podejmowane były zasadniczo w dyskursie naukowym. KAS we współpracy z Polskim Towarzystwem Ekonomicznym organizowała od 2017 r. polsko-niemieckie seminarium „Społeczna Gospodarka Rynkowa a europejskie wartości”. Celem było tu przekazanie doświadczeń niemieckich czy wprowadzenie ich do dyskursu naukowego⁴⁴⁶. Podobny charakter miały coroczne konferencje na SGH realizowane we współpracy z Katedrą Gospodarki Niemieckiej⁴⁴⁷.

Ważnym zagadnieniem z punktu widzenia KAS była społeczna odpowiedzialność biznesu (CSR). W tym obszarze tematycznym zrealizowano cykl spotkań poświęconych wybranym problemom współczesnej gospodarki we współpracy z Centrum Myśli Jana Pawła II. Do tych działań należą przykładowo debaty: „Solidarność na wolnym rynku” w ramach „Dziedzińca Dialogu” w 2015 r.⁴⁴⁸ czy „Ekonomia współpracy – społeczna odpowiedzialność biznesu” w 2017 r.⁴⁴⁹ Na spotkania te zapraszani byli politycy, doradcy polityczni oraz przedstawiciele gospodarki, a także naukowcy i dziennikarze. W ten sposób KAS lobbowała na rzecz popularyzacji koncepcji CSR wśród elit. Miało to pobudzić dyskusję w tej sprawie i przyczynić się do implementacji CSR w praktykę biznesową.

Reasumując, stwierdzić należy, że od 2012 r. działalność KAS ulega rutynizacji wokół trzech obszarów tematycznych, co nie oznacza, że Fundacja nie reagowała na zmieniające się uwarunkowania. KAS w analizowanym okresie wypracowała też stałą strukturę partnerów, dzięki którym możliwa była realizacja średnio ok. 130 projektów rocznie⁴⁵⁰. Tak duża liczba projektów oraz potrzeba uwzględnienia nowych obszarów tematycznych wymagały jednak dodatkowo podejmowania współpracy okresowej z partnerami *ad hoc*. W okresie po 2019 r.

⁴⁴⁵ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Jeszcze Polska nie zginęła, póki my żyjemy*, 29.09.2014: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungsberichte/detail/-/content/-jeszcze-polska-nie-zginela-poki-my-zyjemy-> (dostęp 12.02.2023).

⁴⁴⁶ E. Mączyńska, M. Moszyński, *Wstęp*, w: *Społeczna Gospodarka Rynkowa a wartości europejskie*, red. ciż, (PTE) Warszawa 2019, s. 11-13.

⁴⁴⁷ SGH. Kolegium Gospodarki Światowej: <https://ssl-kolegia.sgh.waw.pl/pl/KGS/struktura/IGS-KGS/struktura/KBGN/Strony/default.aspx> (dostęp 12.02.2023).

⁴⁴⁸ Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Solidarność na wolnym rynku*, 06.10.2015: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/konferenz-solidaritaet-in-der-freien-marktwirtschaft> (dostęp 13.03.2023).

⁴⁴⁹ Centrum Myśli Jana Pawła II, *Ekonomia współpracy*: <https://www.centrumjp2.pl/28529/> (dostęp 13.03.2023).

⁴⁵⁰ Pod tym względem rekordowy był rok 2016, w którym zrealizowano aż 154 projekty. Patrz: Konrad-Adenauer-Stiftung, *Tabellarische Übersicht der Maßnahmenplanung 2012-2019...*

wyraźna staje się tendencja do redukcji liczby projektów i partnerów, co wynikało, po pierwsze, z nadmiernego rozproszenia tematycznego projektów i ograniczonej możliwości weryfikacji ich efektywności, a po drugie – z redukcji środków przyznawanych KAS w Polsce. Struktura celów Fundacji na lata 2019-2021 zasadniczo powtarzała wypracowany we wcześniejszych latach schemat⁴⁵¹.

⁴⁵¹ Konrad-Adenauer-Stiftung, *Zwischenbericht 2021. Länderbericht Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2022, s. 4-9.

Zakończenie

Wśród aktorów zewnętrznego wspierania demokracji czołową pozycję zajmują państwa ze względu na możliwości, które mają do dyspozycji. W tym zakresie korzystają z pośrednictwa innych, niepaństwowych aktorów, których wspierają finansowo. Dlatego też uznać należy, że zewnętrzne wspieranie demokracji jest domeną państwa czy rządu, który je reprezentuje. Teza ta jest jednak prawdziwa tylko wtedy, gdy poczynimy jedno zasadnicze zastrzeżenie. Rządy inicjują i utrzymują zewnętrzne wspieranie demokracji, lecz ich wpływ na aktorów realizujących to zadanie nie jest oczywisty. Przykładem jest działalność fundacji politycznych, co potwierdza przeprowadzone w pracy studium przypadku.

W zachodnioniemieckiej polityce zagranicznej wspieranie demokracji było początkowo elementem składowym pomocy rozwojowej i technicznej. Z biegiem lat uzyskała ona status samodzielnego obszaru polityki zagranicznej. Niemcy wspierały demokrację w innych państwach, ponieważ uważano, że państwa demokratyczne są przewidywalne, otwarte na współpracę międzynarodową, inwestycje i wymianę handlową. Wspieranie demokracji pojmowane było jako eksport stabilności i dobrobytu. Wychodzono bowiem z założenia, że demokratyzacji towarzyszy gospodarka wolnorynkowa. Niemieckie fundacje polityczne od lat 60. towarzyszyły tym działaniom. Od tego też czasu dotacje z Federalnego Ministerstwa Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (BMZ) oraz Federalnego Ministerstwa Spraw Zagranicznych (AA) stanowiły większą część państwowych subwencji dla fundacji. Dzięki temu fundacje sukcesywnie zwiększały swoją aktywność międzynarodową i otwierały kolejne przedstawicielstwa zagraniczne. Fundacje wspierały demokrację w różny sposób, w zależności od czasu i funkcji, jakie miały one pełnić. Inne cele przyświecały ich działalności w krajach rozwijających się Ameryki Łacińskiej, inne w Europie Południowej po upadku reżimów autorytarnych, a jeszcze inne w okresie transformacji ustrojowej w Europie Środkowo-Wschodniej.

Niemieckie fundacje polityczne są organizacjami niezależnymi pod względem instytucjonalnym i formalnoprawnym od rządu. Połączone są natomiast swoistą unią personalną z partią polityczną. Czołowi politycy partii zasiadają bowiem w gremiach bliskiej im ideowo fundacji. Zbieżność celów rządu i fundacji ma związek z konsensualnym charakterem niemieckiej polityki zagranicznej i od drugiej połowy lat 50. XX w. nie była ona kwestionowana w zasadniczych sprawach przez żadną istotniejszą siłę polityczną.

Zbieżność celów wynikała też z podobieństw przekonań. Niemieckie wspieranie demokracji na zewnątrz warunkowane jest nie tylko przez interesy materialne, ale przede

wszystkim przez wartości. Punktem odniesienia była tożsamość kulturowa i polityczna Republiki Federalnej Niemiec. Powojenne Niemcy w polityce zagranicznej stawiały na multilateralizm oraz oddziaływanie perswazyjne i *soft power*, nie zaś na rozwiązania siłowe i przymus. Politykę tę oparto na budowaniu zaufania i pozyskiwaniu sojuszników przez atrakcyjność własnego systemu wartości. Adresowano ją do społeczeństw obywatelskich, a w jej realizację włączano podmioty pozarządowe. W tym kontekście dużą rolę odgrywały fundacje polityczne. Fundacje poprzez promocję wartości demokratycznych i współpracę z zagranicznymi aktorami społecznymi uwiarygadniały bowiem niemiecką rolę mocarstwa cywilnego. Współczesne koncepcje mocarstwa cywilnego dostrzegają jego aktywną rolę w kształtowaniu norm stosunków międzynarodowych. W tym rozumieniu fundacje przyczyniały się także do kreowania i socjalizacji wizerunku Niemiec, jako promotora liberalnego porządku międzynarodowego.

Upadek komunizmu i rozpoczęcie demokratycznej tranzycji w Europie Środkowo-Wschodniej spowodowały znaczący wzrost znaczenia zewnętrznego wspierania demokracji. Demokratyzacja bezpośredniego sąsiedztwa stała się jednym z głównych priorytetów polityki zagranicznej zjednoczonych Niemiec. Celem było stabilizowanie środowiska międzynarodowego przez wspieranie w tych państwach reżimów demokratycznych oraz włączanie ich do struktur euroatlantyckich. Zgodnie z koncepcją mocarstwa cywilnego, Niemcy swoje zadanie upatrują w „cywilizowaniu” środowiska międzynarodowego poprzez tworzenie współzależności i transmisję wartości liberalnych. Przyczyniać się to miało do pokojowego współistnienia narodów lub – jak wolą realiści – zwiększania bezpieczeństwa. Niemieckie fundacje, w tym KAS, identyfikowały swoje cele podobnie. W centralnym miejscu ich pracy znajdowało się bowiem wspieranie demokracji, a celem była integracja regionu z Europą Zachodnią.

Podobny konsensus panuje w odniesieniu do przedmiotu wsparcia. Chodziło tu o ugruntowany normatywnie model demokracji opierający się na koncepcji wolnościowego porządku demokratycznego wywodzącego się z niemieckiej ustawy zasadniczej. Model ten akcentował pluralizm i wolność osobistą, wywodząc ją z niezbywalnej godności człowieka, oraz postulował możliwie duży udział obywateli w procesach politycznych. Założenia te odnaleźć można we wspólnej deklaracji fundacji z 1998 r.¹ Zatem społeczny i polityczny porządek, który jest promowany za granicą przez fundacje, zakorzeniony jest we własnym,

¹ *Gemeinsame Erklärung der Friedrich-Ebert-Stiftung (FES), Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS), Friedrich-Naumann-Stiftung (FNS), Hanns-Seidel-Stiftung (HSS), Heinrich-Böll-Stiftung (HBS)*, Bonn – Sankt Augustin – Königswinter – Monachium – Berlin 1999, s. 3-6: <https://library.fes.de/pdf-files/bibliothek/03178.pdf> (dostęp 10.10.2020).

niemieckim rozumieniu demokracji. Fundacje uważały, że skoro ten model sprawdził się w Niemczech, to będzie też dobry dla innych państw Europy Środkowo-Wschodniej. W praktycznym wymiarze, jak wykazały badania, polegało to na promocji za granicą rozwiązań systemowych lub wartości i wzorów zachowań niemieckiej kultury politycznej.

W przypadku KAS w Polsce niezależność od rządu wyraża się w kilku wymiarach. KAS środki na swoją działalność w Polsce otrzymywała w ramach programów operacyjnych, w zależności od okresu, z BMZ, a później z AA. Cele i założenia programowe formułowane były przez samą Fundację i przekazywane w formie wniosku do odpowiedniego ministerstwa. Dany resort nie jest formalnie zobligowany do przyznania wnioskowanego dofinansowania. Badania pokazały jednak, że do odmowy nigdy jeszcze nie doszło. Ponadto rząd nie dysponuje instrumentami kontroli nad pracą projektową KAS. Dochodzi wprawdzie do wymiany między KAS a ambasadą Republiki Federalnej Niemiec przy okazji spotkań konsultacyjnych, lecz w badaniach nie wykryto przypadków zmiany kierunku działania KAS na skutek interwencji niemieckich dyplomatów.

Oprócz niezależności w określaniu celów, KAS jest suwerenna także w ich realizacji. W jej działalności dostrzeżono różnice wobec założeń polityki zagranicznej Niemiec. Różnice polegały na rozdźwięku między dominującym przekazem danego projektu a linią polityki niemieckiego rządu w określonej sprawie. Sytuacja taka miała miejsce, gdy CDU była w opozycji. Wówczas niemieccy referenci reprezentujący tę partię krytycznie odnosili się do określonych polityk rządu. Wynikał on także z wpływu, jaki na treści projektów mieli polscy partnerzy KAS. Podmioty współpracujące z KAS dysponują dużą swobodą w kształtowaniu treści i przekazu wspólnych projektów.

Praca KAS w Polsce opiera się na zasadzie ścisłej współpracy z polskimi partnerami. Zdecydowana większość projektów podejmowana była w badanym okresie wspólnie z polskimi instytucjami, najczęściej z organizacjami pozarządowymi. Utrzymywano również kontakty z partiami politycznymi i instytucjami państwowymi. W ten sposób KAS tworzyła sieci współpracy, w które włączane były także podmioty niemieckie. W ramach tej międzynarodowej sieci zbierano, przekazywano i konsultowano informacje w wielowektorowej komunikacji. W ramach sieci, KAS podejmowała się roli pośrednika, ale i łącznika różnych podmiotów i interesów z Polski i Niemiec, zapewniając odpowiednie kanały komunikacyjne. Umożliwiała zatem transmisję treści i interesów zarówno aktorów niemieckich do polskich, jak i odwrotnie. W ten sposób pośrednio wpływała na niemiecki rząd. KAS działała zatem na korzyść niemieckiego rządu, czyli w jego interesie, dostarczając mu ważnych z jej punktu widzenia informacji. Działalność Fundacji nie przynosiła korzyści wyłącznie

rządowi niemieckiemu. Jak pokazał model sieciowy, komunikacja odbywa się w różnych kierunkach i na przedsięwzięciach Fundacji zyskali również inni aktorzy polityczni, organizacje społeczeństwa obywatelskiego i osoby prywatne z obydwu państw. Istotą pracy KAS jest bowiem doprowadzenie do sytuacji korzystnej dla wszystkich stron. W badaniach nie odnaleziono działań, które w zamierzeniu miały działać na korzyść jednego aktora i jednocześnie na szkodę innego.

KAS działa zatem zgodnie z interesami Niemiec, ale nie jest nastawiona na realizację partykularnych interesów. W swojej pracy kieruje się wartościami i zasadami wolnościowego porządku demokratycznego oraz solidarności, pomocniczości i tolerancji. Świadczą o tym analizowane w pracy dokumenty programowe oraz tematyka projektów. Jednocześnie odwołuje się do pojęcia dobra wspólnego oraz do chrześcijańskiej nauki społecznej. Można zatem mówić o interesie aksjologicznym, który jest realizowany przez KAS w dobrej wierze. Ekstrapolując, można stwierdzić, że fundacje są aktorami niemieckiej polityki zagranicznej zorientowanymi na interes publiczny.

Głównym celem KAS w Polsce przez cały badany okres było wspieranie demokracji. W zależności od okresu, fazy transformacji oraz rozpoznanych potrzeb beneficjentów wsparcia, działalność KAS podlegała zmianom. Zakres przedmiotowy tego wsparcia był niezwykle szeroki i obejmował wspieranie demokratycznej transformacji i reform gospodarczych, ale również pogłębianie integracji europejskiej, dialog polsko-niemiecki czy wspieranie społeczeństwa obywatelskiego.

Zasadniczo stwierdzić można, że wspieranie demokracji odbywało się poprzez podejmowanie prób wpłynięcia w sposób bezpośredni lub pośredni na władze publiczne w ten sposób, aby zmienić lub utrwalić jej zachowanie, które w przekonaniu KAS odpowiadało zasadom demokratycznym. Takie działanie nosi cechy lobbingu. Pojęcie lobbingu rozumiane jest przez autora dysertacji jako rzecznictwo interesów w społeczeństwie demokratycznym oraz kanał komunikacji, w którym artykułują się różne interesy. Przyjęto, że o lobbingu można mówić wówczas, gdy spełnionych zostanie kilka warunków: gdy jest to działanie zgodne z prawem; gdy docelowym podmiotem oddziaływania jest władza publiczna, co nie wyklucza stosowania środków lobbingu pośredniego i oddziaływania na inne grupy interesu; gdy oddziaływanie jest zamierzone; oraz gdy oddziaływanie jest prowadzone w imię określonych interesów, w tym ogólnych czy publicznych.

Badania wykazały, że do tak sformułowanej definicji lobbingu odnieść można następujące kategorie projektów.

Działanie mające na celu bezpośrednio wpłynięcie na decydentów, obejmujące przede wszystkim różne formy doradztwa (przekazywanie informacji, konsultacje). Działania tego typu podejmowane były najczęściej w okresie transformacji ustrojowej. Przykładowo na początku lat 90. priorytetowym celem KAS było wspieranie decentralizacji. Fundacja podejmowała szereg działań doradczych wobec rządu i parlamentu, przekazując wiedzę na temat funkcjonowania samorządu w Niemczech, oraz lobbowała na rzecz kontynuowania reform.

Działania lobbujące miały również charakter pośredni. Ten rodzaj działań skierowany był do wpływowych grup społecznych mogących oddziaływać na opinię publiczną i decydentów. Przykładowo od drugiej połowy lat 90. jako swój priorytet KAS określiła wspieranie członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Osiągnąć to zamierzano przez utrzymanie wysokiego poparcia społecznego dla idei integracji w okresie przed referendum akcesyjnym. W związku z tym podjęto serię działań adresowanych do dziennikarzy, aby dostarczyć im argumenty za przystąpieniem Polski do UE, które następnie mogliby wykorzystać w swojej pracy.

Kolejnym obszarem lobbingu było tworzenie przestrzeni, w której mogło dojść do artikulacji niemieckich interesów rządu lub partii. Jednym z najważniejszych celów KAS w pierwszym dziesięcioleciu XXI w. było polepszenie stosunków polsko-niemieckich, które w tamtym czasie obciążone były występującymi różnicami interesów. KAS organizowała w związku z tym polsko-niemieckie spotkania z udziałem polityków i ekspertów, podczas których omawiane były kwestie sporne. Można powiedzieć, że KAS z założenia promowała niemiecką perspektywę na daną sprawę sporną, umożliwiając niemieckim prelegentom skorzystanie z jej kanałów komunikacyjnych i punktów dostępu. Działania te nosiły wprawdzie znamiona lobbingu w zakresie stosowanych technik, ale intencją było spowodowanie zmiany zachowania władzy publicznej w Polsce w ten sposób, aby doprowadzić do wzajemnego porozumienia. Nie implikuje to jednak zmiany postępowania władzy państwowej zgodnie z interesem szczegółowym niemieckiego rządu. Lobbying z definicji jest działaniem zamierzonym. Wprawdzie KAS tworzyła fora, gdzie artykułowano niemieckie interesy, zamiarem nie było jednak przekonywanie strony polskiej do postępowania zgodnie z interesem Niemiec w konkretnej sprawie spornej, lecz zgodnie z obowiązującym wtedy celem rozwinięcia w ramach UE stosunków polsko-niemieckich w duchu zaufania i pragmatyzmu. Jeśli zatem doszłoby do zmiany stanowiska strony polskiej w danej sprawie spornej, to uznać można by to ewentualnie za efekt uboczny projektu KAS. Dodać w tym miejscu należy, że większość projektów tego typu miała na celu przede wszystkim doprowadzenie do wymiany poglądów, zakładającej

komunikację w obydwu kierunkach. Zatem skutkiem takiego projektu mogła być również zmiana stanowiska w określonej sprawie niemieckich decydentów uczestniczących w przedsięwzięciu KAS.

Ostatnią kategorią był lobbing dotyczący interesów aksjologicznych służących dobru wspólnemu. Ten rodzaj lobbingu umożliwiał Fundacji komunikowanie swoich wartości oraz wprowadzanie ich do debaty publicznej. Jednym z naczelnych celów w pierwszej dekadzie XXI w. było wspieranie społeczeństwa obywatelskiego. Cel ten wynikał z etyki personalistycznej oraz zasad pomocniczości i odpowiedzialności, charakterystycznych dla chrześcijańskiej demokracji. Temu służył lobbing na rzecz zwiększania udziału obywateli w życiu publicznym. Przykładowo KAS w ramach serii różnych projektów przekonywała władze publiczne do stosowania praktyk zwiększających udział obywateli w decyzjach politycznych.

W tej dysertacji autor skupił się na analizie celów Fundacji i jej projektów oraz zewnętrznym wspieraniu demokracji podejmowanym przez niemiecki rząd. Do badania pozostają jednak dalsze pola działalności KAS. Jest ona także specyficznym aktorem funkcjonującym w polskim środowisku społecznym i politycznym. Wpływa na organizacje pozarządowe, debatę publiczną i naukową oraz aktorów politycznych w Polsce, gdzie to oddziaływanie jest recypowane i oceniane. Kwestie te są niewątpliwie niezmiernie interesujące, ale badanie ich przekroczyłoby możliwości tej pracy. Wątek, który może budzić szczególne zainteresowanie, dotyczy oceny pracy KAS przez innych aktorów społecznych, organizacje pozarządowe i naukowe, media czy też polskich aktorów politycznych. Innym zagadnieniem, które wymaga dogłębnej analizy, jest skuteczność działań KAS. W związku z tym można by postawić pytanie: W jakim zakresie KAS udało się zrealizować założone cele? Można również podjąć temat niezamierzonego, rzeczywistego wpływu na zachowania i preferencje innych podmiotów, czy wręcz przebieg pewnych procesów. Działalność KAS w Polsce, obejmująca setki projektów, networki, wzajemne oddziaływania, pozwala rozpatrywać ją z wielu różnych perspektyw, może ona też stanowić impuls do podjęcia kolejnych badań.

Bibliografia

Źródła:

- Dokumenty

Auswärtiges Amt, *Richtlinien für die Förderung der politischen Stiftungen bei gesellschaftspolitischen Maßnahmen durch das Auswärtige Amt (FR-AA)*, 01.11.2019: http://www.verwaltungsvorschriften-im-internet.de/bsvwvbund_05122019_011930400.htm.

Bundeshaushaltsordnung vom 19. August 1969 (BGBl. I S. 1284), die zuletzt durch Artikel 2 des Gesetzes vom 1. Juli 2022 (BGBl. I S. 1030) geändert worden ist.

Bundesministerium der Finanzen, *Allgemeine Nebenbestimmungen für Zuwendungen zur institutionellen Förderung (ANBest-I)*, GMBI 19/2019.

Bundesministerium der Finanzen, *Allgemeine Nebenbestimmungen für Zuwendungen zur Projektförderung (ANBest-P)*, GMBI 19/2019.

Bundesministerium der Verteidigung, *Weißbuch 1994. Weißbuch zur Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland und zur Lage und Zukunft der Bundeswehr*, (BMVg) Bonn 1994.

Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat, *Besondere Bewirtschaftungsgrundsätze des BMI für Zuschüsse des Bundes aus Kapitel 0602 Titel 685 02 vom 05. September 2019*, GMBI 41/2019.

Bundesministerium für Bildung und Forschung, *Zusätzliche Nebenbestimmungen zur Förderung begabter Studierender sowie begabter Nachwuchswissenschaftlerinnen und -Wissenschaftler in der Fassung vom November 2020*, 11.2020: https://www.bmbf.de/bmbf/shareddocs/downloads/files/riliws20-21.pdf;jsessionid=679C226D4577BEC72965021E46D34F81.live092?__blob=publicationFile&v=1.

Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung, *Informationsvermerk für den Bundestagsausschuss für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung. Die entwicklungspolitische Arbeit der politischen Stiftungen*, IF12/99, niepublikowane, (BMZ) Bonn 1999.

Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung, *Förderung von Demokratie in der deutschen Entwicklungspolitik. Unterstützung politischer Reformprozesse und Beteiligung der Bevölkerung. Ein Positionspapier des BMZ*, (BMZ) Berlin 2005.

Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung, *Materialien. Zwölfter Bericht zur Entwicklungspolitik der Bundesregierung*, (BMZ) Bonn 2005.

Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit, *Grundsätze für die entwicklungspolitische Zusammenarbeit zwischen der Bundesregierung und den politischen Stiftungen*, w: *Zweiter Bericht über die vom Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit geförderte Arbeit der Politischen Stiftungen in Entwicklungsländern. Dem Ausschuss für wirtschaftliche Zusammenarbeit des Deutschen Bundestages vorzulegen*, niepublikowane, (BMZ) Bonn 1973.

Bundesregierung, *24. Bericht der Bundesregierung zur Auswärtigen Kultur- und Bildungspolitik für das Jahr 2020*, (AA) Berlin 2021.

Bundesregierung, *Aktionsplan „Zivile Krisenprävention, Konfliktlösung und Friedenskonsolidierung“*, (Bundesregierung) Berlin 12.05.2004.

Bundesverfassungsgericht, *Leitsätze zum Urteil des Zweiten Senats vom 17. Januar 2017 – 2 BvB 1/13*: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2017/01/bs20170117_2bv b000113.html.

Bundesverfassungsgericht, *Leitsätze zum Urteil des Zweiten Senats vom 22. Februar 2023 – 2 BvE 3/19 – Finanzierung Desiderius-Erasmus-Stiftung*: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2023/02/es20230222_2bve 000319.html;jsessionid=17FE0A280D5900D830757D0300F27E36.2_cid354.

Bundesverfassungsgericht, *Pressemitteilung Nr. 40/2019*: <https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/DE/2019/bvg19-040.html>.

Bundesverfassungsgericht, *Urteil des Ersten Senats vom 23. Oktober 1952 – 1 BvB 1/51*: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv002001.html>.

Bundesverfassungsgericht, *Urteil des Zweiten Senats vom 14. Juli 1986 – 2 BvE 5/83*: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv073001.html>.

Bundesverfassungsgericht, *Urteil des Zweiten Senats vom 19. Juli 1966 auf die mündliche Verhandlung vom 19., 20. und 21. April 1966 – 2 BvF 1/65*: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv020056.html>.

Bundesverfassungsgericht, *Urteil des Zweiten Senats vom 9. April 1992 aufgrund der mündlichen Verhandlung vom 26. November 1991 – 2 BvE 2/89*: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv085264.html>.

Bürgerliches Gesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 2. Januar 2002 (BGBl. I S. 42, 2909; 2003 I S. 738), das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 14. März 2023 (BGBl. 2023 I Nr. 72) geändert worden ist.

Christlich Demokratische Union Deutschlands, *Freiheit in Verantwortung. Grundsatzprogramm der Christlich Demokratischen Union Deutschlands. Beschlossen vom 5. Parteitag Hamburg, 20.-23. Februar 1994*, (CDU) 1994: https://www.kas.de/documents/252038/253252/1994_Grundsatzprogramm_Hamburg.pdf/3c7580d4-1a63-31f6-5d94-4f057de659c0.

Christlich Demokratische Union Deutschlands, *Freiheit und Sicherheit. Grundsätze für Deutschland. Das Grundsatzprogramm. Beschlossen vom 21. Parteitag, Hannover, 3.-4. Dezember 2007*, (CDU) 2007: https://www.kas.de/documents/252038/253252/2007_Hannover_Freiheit-und-Sicherheit.pdf/5f72a0b2-5c95-01ad-092f-0039ff40c168.

Christlich Demokratische Union Deutschlands, *Grundsatzprogramm der Christlich Demokratischen Union Deutschlands Verabschiedet auf dem 26. Bundesparteitag Ludwigshafen, 23.-25. Oktober 1978*, (CDU) 1978: https://www.kas.de/documents/252038/253252/1978_Grundsatzprogramm_Ludwigshafen.pdf/6ab8ab48-871d-52a2-a603-989c928e127f.

Commission of the European Communities, *Green Paper. European Transparency Initiative*, COM (195) 2006: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1e468b07-27ba-46bc-a613-0ab96fc10aa9/language-en>.

Council of Europe, *Code of Good Practice on Civil Participation in the Decision-Making Process. Adopted by the Conference of INGOs at its meeting on 1st October 2009*, CONF/PLE(2009)CODE1: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802eed5c>.

Deregulacja – jak powstrzymać inflację prawa?, red. S. Tyszka, (Fundacja Republikańska) Warszawa 2012: <https://fundacjarepublikanska.org/wp-content/uploads/2020/01/deregulacja-inflacja.pdf>.

Deutscher Bundestag, *Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Abgeordneten Dr. Götz Frömming, Albrecht Heinz Erhard Glaser, Dr. Marc Jongen und der Fraktion der AfD. Parteinahе Stiftungen*, Drucksache 19/503, 23.01.2018: <https://dserver.bundestag.de/btd/19/005/1900503.pdf>.

Deutscher Bundestag, *Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Abgeordneten Armin-Paulus Hampel, Dr. Roland Hartwig, Petr Bystron, weiterer Abgeordneter und der Fraktion der AfD. Zuwendungen an parteinahе Stiftungen durch das Auswärtige Amt*, Drucksache 19/22790, 23.09.2020: <https://dserver.bundestag.de/btd/19/227/1922790.pdf>.

Deutscher Bundestag, *Beschlußempfehlung und Bericht des 1. Untersuchungsausschusses nach Artikel 44 des Grundgesetzes*, Drucksache 10/5079, 21.02.1986: <https://dserver.bundestag.de/btd/10/050/1005079.pdf>.

Deutscher Bundestag, *Beschlußempfehlung und Bericht des Ausschusses für wirtschaftliche Zusammenarbeit*, Drucksache 9/1344, 11.02.1982: <http://dipbt.bundestag.de/doc/btd/11/045/1104574.pdf>.

Deutscher Bundestag, *Unterrichtung durch den Bundespräsidenten Empfehlungen der Kommission unabhängiger Sachverständiger zur Parteienfinanzierung*, Drucksache 12/4425, 19.02.1993: <https://dserver.bundestag.de/btd/12/044/1204425.pdf>.

Deutscher Bundestag, *Unterrichtung durch den Präsidenten des Deutschen Bundestages. Bericht des Statistischen Bundesamtes gemäß § 18 Absatz 2 Satz 4 des Parteiengesetzes über die Entwicklung des Preisindex der für eine Partei typischen Ausgaben (Parteien-Index) für das Jahr 2020*, Drucksache 19/30123, 27.05.2021: <https://dserver.bundestag.de/btd/19/301/1930123.pdf>.

Deutscher Bundestag, *Unterrichtung durch die Bundesregierung. Bericht zur Entwicklungspolitik der Bundesregierung*, Drucksache 7/1236, 09.11.1973: <https://dserver.bundestag.de/btd/07/012/0701236.pdf>.

Deutscher Bundestag, *Unterrichtung durch die Bundesregierung. Dreizehnter Bericht zur Entwicklungspolitik der Bundesregierung*, Drucksache 16/10038, 17.07.2008: <https://dserver.bundestag.de/btd/16/100/1610038.pdf>.

Deutscher Bundestag, *Unterrichtung durch die Bundesregierung. Neunter Bericht zur Entwicklungspolitik der Bundesregierung*, Drucksache 12/4096, 13.01.1993: <https://archive.org/details/ger-bt-drucksache-12-4096>.

Deutscher Bundestag, *Unterrichtung durch die Bundesregierung. Zwölfter Bericht zur Entwicklungspolitik der Bundesregierung*, Drucksache 15/5815, 23.06.2005: <https://dserver.bundestag.de/btd/15/058/1505815.pdf>.

Deutschlands Zukunft gestalten. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD. 18. Legislaturperiode, Berlin 16.12.2013: <https://www.cdu.de/sites/default/files/media/dokumente/koalitionsvertrag.pdf>.

Die Bundesregierung, *Weißbuch zur Sicherheitspolitik Deutschlands und zur Zukunft der Bundeswehr 2016*, (BMVg) Berlin 2016: <https://www.bmvg.de/resource/blob/13708/015be272f8c0098f1537a491676bfc31/weissbuch2016-barrierefrei-data.pdf>.

Ein neuer Aufbruch für Europa Eine neue Dynamik für Deutschland Ein neuer Zusammenhalt für unser Land Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD 19. Legislaturperiode, Berlin 12.03.2018: https://archiv.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/koalitionsvertrag_2018.pdf?file=1.

Eisel S., *Na temat fundacji Ucieczka, Wypędzenie, Pojednanie*, list otwarty, 2009: https://www.kas.de/documents/252038/253252/7_dokument_dok_pdf_16120_8.pdf/bece0f71-ec3d-7825-af18-24bd47fcc637?version=1.0&t=1539662495765.

Friedrich-Ebert-Stiftung, *Jahresbericht 2018*, (FES) Bonn 2019: <http://library.fes.de/pdf-files/fes/03208/jb-2018.pdf>.

Friedrich-Ebert-Stiftung, *Jahresbericht 2020*, (FES) Berlin 2021: <http://library.fes.de/pdf-files/fes/17940/jb-2020.pdf>.

Friedrich-Ebert-Stiftung, *Satzung der Friedrich-Ebert-Stiftung i.d.F. vom 17. Oktober 2022*: <https://www.fes.de/index.php?eID=dumpFile&t=f&f=82462&token=92cf17ca4f353d4d409a0274bde5ff03fe27586e>.

Friedrich-Naumann-Stiftung, *Die Satzung der Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit. Fassung vom 18. Februar 2019*, (FNS) 2019: https://www.freiheit.org/sites/default/files/2019-09/2019_FNF-Satzung.pdf

Friedrich-Naumann-Stiftung, *Jahresbericht 2020*, (FNS) Poczdam 2021: https://www.freiheit.org/sites/default/files/2021-04/fnf_jb_2020_web20final.pdf.

Friedrich-Naumann-Stiftung, *Jahresbericht der Friedrich Naumann Stiftung 2020*, wersja online: <https://jahresbericht.freiheit.org/2020/die-liberale-bilanz/>.

Fundacja Batorego, *Sprawozdanie 2006*, (Fundacja Batorego) Warszawa 2007: <https://www.batory.org.pl/upload/images/spr2006.pdf>.

Gemeinsame Erklärung der Friedrich-Ebert-Stiftung (FES), Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS), Friedrich-Naumann-Stiftung (FNS), Hanns-Seidel-Stiftung (HSS), Heinrich-Böll-Stiftung (HBS), Bonn – Sankt Augustin – Königswinter – Monachium – Berlin 1999: <https://library.fes.de/pdf-files/bibliothek/03178.pdf>.

Gesetz über den Auswärtigen Dienst vom 30. August 1990 (BGBl. I S. 1842), das zuletzt durch Artikel 14 Absatz 4 des Gesetzes vom 28. Juni 2021 (BGBl. I S. 2250) geändert worden ist.

Gesetz über die Feststellung des Bundeshaushaltsplans für das Haushaltsjahr 2008 (Haushaltsgesetz 2008) vom 22. Dezember 2007 (BGBl. I S. 3227).

Gesetz über die Feststellung des Bundeshaushaltsplans für das Haushaltsjahr 2009 (Haushaltsgesetz 2009) vom 21. Dezember 2008 (BGBl. I S. 2899).

Gesetz über die Feststellung des Bundeshaushaltsplans für das Haushaltsjahr 2020 (Haushaltsgesetz 2020) vom 21. Dezember 2019 (BGBl. I S. 2890).

Hanns-Seidel-Stiftung, *Jahresbericht 2019. Eine Leistungsbilanz*, (HSS) Monachium 2020: https://www.hss.de/download/publications/Jahresbericht_2019.pdf.

Hanns-Seidel-Stiftung, *Jahresbericht 2020. Eine Leistungsbilanz*, (HSS) Monachium 2021: <https://www.hss.de/publikationen/jahresbericht-2020-pub1850/>.

Hanns-Seidel-Stiftung, *Satzung der Hanns-Seidel-Stiftung e.V.*, (HSS) Monachium 2011: https://www.hss.de/fileadmin/media/downloads/110101_HSS-Satzung.pdf.

Hausbesprechung. Aktivierung der deutschen Lateinamerika-Politik. 05.03.1968, w: *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1968*, t. 1, red. H.-P. Schwarz, (Oldenbourg) Monachium 1999.

Heinrich-Böll-Stiftung, *Jahresbericht 2019*, (HBS) Berlin 2020: https://www.boell.de/sites/default/files/2020-05/Jahresbericht_2019.pdf.

Heinrich-Böll-Stiftung, *Satzung der Heinrich-Böll-Stiftung*, 2021, wersja online: https://www.boell.de/de/1989/index-309.html?dimension1=division_stift#_Toc496199129.

Honest Leadership and Open Government Act of 2007, H.R.2316: <https://www.congress.gov/bill/110th-congress/house-bill/2316/text#toc-H9B5D1BDBD6944B0785B07E40E55D6BDF>.

Instytut Spraw Publicznych, *Sprawozdanie finansowe ISP 2021*, (SP) Warszawa 2022: <https://www.isp.org.pl/pl/o-nas>.

Jan XXIII, Encyklika *Pacem in Terris*, Rzym 1963, wyd. pol. Kraków 2003.

Koalitionsvertrag 2002-2006: Erneuerung – Gerechtigkeit – Nachhaltigkeit. Für ein wirtschaftlich starkes, soziales und ökologisches Deutschland. Für eine lebendige Demokratie, Berlin 16.10.2002: <https://www.nachhaltigkeit.info/media/1248173898php7wc9Pc.pdf>.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Jahresbericht 2002*, (KAS) Sankt Augustin 2003: <https://www.kas.de/pl/jahresberichte/detail/-/content/jahresbericht-2002>.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Jahresbericht 2003*, (KAS) Sankt Augustin 2004: <https://www.kas.de/pl/jahresberichte/detail/-/content/jahresbericht-2003>.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Jahresbericht 2008. Einblicke 2009*, (KAS) Sankt Augustin, Berlin 2008: <https://www.kas.de/pl/jahresberichte/detail/-/content/jahresbericht-2008>.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Jahresbericht 2021*, (KAS) Berlin 2022.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Jahresbericht. Einblicke in das Jahr 2020*, (KAS) Berlin 2021: <https://www.kas.de/documents/252038/11055681/Jahresbericht+2020.pdf/2d8f9e33-a3c2-52c0-c1e9-2c1db4d08e38?version=1.0&t=1624013074651>.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Jahresbericht. Einblicke in das Jahr 2018*, (KAS) Berlin 2019: <https://www.kas.de/documents/252038/4521287/Deutschland.+Das+n%C3%A4chste+Kapitel+-+Jahresbericht+2018.pdf/7c0d0886-163e-65a5-4a2d-9d0a9f9edb61>.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Satzung in der Fassung vom 18. September 2020*, (KAS) Berlin 2020: <https://www.kas.de/pl/satzung>.

Mehr Fortschritt wagen. Bündnis für Freiheit, Gerechtigkeit und Nachhaltigkeit. Koalitionsvertrag zwischen SPD, Bündnis 90/Die Grünen und FDP, Berlin 2021: <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/974430/1990812/1f422c60505b6a88f8f3b3b5b8720bd4/2021-12-10-koav2021-data.pdf?download=1>.

Obwieszczenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 23 marca 2018 r. w sprawie wykazu jednostek organizacyjnych podległych Ministrowi Obrony Narodowej lub przez niego nadzorowanych, M.P. 2018 poz. 346.

Organisation for Economic Co-operation and Development, *Development Co-operation Report 2018. Joining Forces to Leave No One Behind*, (OECD) 2018: https://www.oecd-ilibrary.org/development/development-co-operation-report-2018_dcr-2018-en.

Parteiengesetz in der Fassung der Bekanntmachung vom 31. Januar 1994 (BGBl. I S. 149), das zuletzt durch Artikel 4 des Gesetzes vom 10. August 2021 (BGBl. I S. 3436) geändert worden ist.

Polska Fundacja im. Roberta Schumana, *Sprawozdanie Polskiej Fundacji im. Roberta Schumana za 2006 rok*, (PFRS) Warszawa 2007.

Rechnungshof Österreichs, *Bericht des Rechnungshofes – Bildungseinrichtungen der politischen Parteien. Teil b: Dr.–Karl–Renner–Institut*, (Rechnungshof Österreichs) Wien 2019: https://www.parlament.gv.at/PAKT/VHG/XXVII/III/III_00045/imfname_769777.pdf.

Rechnungshof Österreichs, *Bericht des Rechnungshofes – Bildungseinrichtungen der politischen Parteien. Teil c: Politische Akademie der ÖVP*, (Rechnungshof Österreich) Wiedeń 2019: https://www.parlament.gv.at/PAKT/VHG/XXVI/III/III_00306/imfname_762184.pdf.

Rosa-Luxemburg-Stiftung, *Jahresbericht 2020 der Rosa-Luxemburg-Stiftung*, (RLS) Berlin 2021: https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/Jahresberichte/Jahresbericht_2020_dt.pdf.

Rosa-Luxemburg-Stiftung, *Jahresbericht der Rosa-Luxemburg-Stiftung 2019*, (RLS) Berlin 2020: https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/Jahresberichte/Jahresbericht_2019_Web.pdf

Rosa-Luxemburg-Stiftung, *Rosa-Luxemburg-Stiftung Gesellschaftsanalyse und Politische Bildung e.V., Satzung Beschlossen durch die Mitgliederversammlung am 26. November 2016, zuletzt geändert durch Beschluss der Mitgliederversammlung am 27. November 2021*, (RLS) Berlin 2019: https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/stiftung/RLS_Satzung.pdf.

Skubiszewski K., *Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej. Éxpose przedstawione na 65. Posiedzeniu Sejmu RP*, 27.06.1991, <https://archiwum.msz.gov.pl/wyszukiwarka//Data/HtmlEditor/Link/90a5f043-bff8-499a-b167-e404e14bbf8a.pdf>.

Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, podpisany w Bonn dnia 17 czerwca 1991 r., Dz.U. 1992 Nr 14, poz. 56.

Überlegungen zur europäischen Politik. Vorschläge für eine Reform der Europäischen Union, „CDU-Dokumentation”, (1)1995.

Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 10 września 2004 r. w sprawie praw Polski do niemieckich reparacji wojennych oraz w sprawie bezprawnych roszczeń wobec Polski i obywateli polskich wysuwanych w Niemczech, M.P. 2004 Nr 39, poz. 678.

Ustawa z dnia 16 września 2011 r. o współpracy rozwojowej, Dz.U. 2011 Nr 234, poz. 1386.

Ustawa z dnia 28 maja 1993 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1993 Nr 45, poz. 205.

Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach (tekst jednolity z dnia 17 maja 1991 r.), Dz.U. 1984 Nr 21, poz. 97.

Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o działalności lobbingsowej w procesie stanowienia prawa, Dz.U. 2005 Nr 169, poz. 1414.

Ustawa Zasadnicza dla Republiki Federalnej Niemiec z dnia 23 maja 1949 r. Ostatnia zmiana z dnia 29 września 2020 r.: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80205000.pdf>.

Vláda České Republiky, *Joint Statement of the Heads of Governments of the V4 Countries “Strong Europe – Union of Action and Trust” Input to Rome Declaration 2017*: https://www.vlada.cz/assets/media-centrum/aktualne/Joint-Statement-of-the-Heads-of-Governments-of-the-V4-Countries-_Strong-Europe-_Union-of-Action-and-Trust_-Input-to-Rome-Declaration-2017.pdf.

- Zasoby archiwalne Fundacji Konrada Adenauera w Polsce

Baumann G., *Bewertung. Jahresbericht Polen 2007*, niepublikowane, (KAS) Berlin 22.01.2008.

Botschaft der Bundesrepublik Deutschland, *Verbalnote*, Nr 476/89, niepublikowane, (Botschaft der Bundesrepublik Deutschland) Warszawa 02.11.1989.

- Decyzja Ministra Spraw Zagranicznych, Krzysztofa Skubiszewskiego, DPT III 25-3-92, niepublikowane, Warszawa 27.03.1992.*
- Freudenstein R., *KAS Außenstelle Warschau – Jahresbericht 1999*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 20.02.2000.
- Freudenstein R., *KAS Außenstelle Warschau – Jahresbericht 2001*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 11.01.2002.
- Freudenstein R., *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1999*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 20.02.2000.
- Freudenstein R., *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1995*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 28.05.1996.
- Freudenstein R., *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1996*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 22.02.1997.
- Freudenstein R., *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1998*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 28.02.1999.
- Freudenstein R., *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 1997*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 31.03.1998.
- Freudenstein R., *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. Jahresbericht 2000*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 28.02.2001.
- Konrad-Adenauer-Stiftung, *2012-2014 Regionalprogramm. Neue EU-Mitgliedsländer*, niepublikowane, (KAS) Berlin 2012.
- Konrad-Adenauer-Stiftung, *2015-2016 Regionalprogramm. Neue EU-Mitgliedsländer*, niepublikowane, (KAS) Berlin 2015.
- Konrad-Adenauer-Stiftung, *Aktivitäten der Außenstelle Warschau für Deutsche in Schlesien*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 29.01.1993.
- Konrad-Adenauer-Stiftung, *Arbeitsplanung 1991 – Schwerpunkte*, niepublikowane, (KAS) Sankt Augustin 23.08.1990.
- Konrad-Adenauer-Stiftung, *Arbeitsplanung 1998. Ziele der internationalen Zusammenarbeit der Konrad-Adenauer-Stiftung*, niepublikowane, (KAS) Sankt Augustin 1997.
- Konrad-Adenauer-Stiftung, *Ausgewählte Veranstaltungen der KAS in Polen. 1991-1994*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 1994.
- Konrad-Adenauer-Stiftung, *Bildungsveranstaltungen der KAS Warschau 2000. Projekt: Eigenmaßnahmen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2001.
- Konrad-Adenauer-Stiftung, *Eigen- und Partnermaßnahmen 2008. Projekt Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 31.12.2008.
- Konrad-Adenauer-Stiftung, *Eigenmaßnahmen u. Partnermaßnahmen. Polen 2008*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2009.
- Konrad-Adenauer-Stiftung, *Eigenmaßnahmen u. Partnermaßnahmen. Polen 2009*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2010.
- Konrad-Adenauer-Stiftung, *Fortführungsantrag. 2012-2014. Regionalprogramm. Neue EU-Mitgliedsländer*, niepublikowane, (KAS) Berlin 2011.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Fortführungsantrag. 2017-2019. Regionalprogramm. EU-Mitgliedsländer*, niepublikowane, (KAS) Berlin 2016.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Jahresplanung Polen 2009*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 31.12.2009.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Länderkonzeption. Polen. 2003 bis 2005*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2002.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Länderprogramm Polen. Ziele 2009-2011*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2009.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Neuantrag 2009-2011. Regionalprogramm. Neue EU-Mitgliedsländer*, niepublikowane, (KAS) Berlin 2009.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Neuantrag. Regionalprogramm. 2015-2016. EU-Mitgliedsländer*, niepublikowane, (KAS) Berlin 2014.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Polen. Jahresbericht 2011*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2012.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Studien- und Informationsprogramme (Besucherprogramme) als politisches Instrument*, niepublikowane, (KAS) Sankt Augustin 1991.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Tabellarische Übersicht der Maßnahmenplanung 2015-2017*, zestawienie projektów wygenerowane przez system przetwarzania danych KAS, Warszawa 01.03.2023.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Tabellarische Übersicht der Maßnahmenplanung 2012-2019*, zestawienie projektów wygenerowane przez system przetwarzania danych KAS, Warszawa 11.02.2023.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Tabellarische Übersicht der Maßnahmenplanung 2022*, zestawienie projektów wygenerowane przez system przetwarzania danych KAS, (KAS) Warszawa 01.03.2023.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Übersichtsblatt. Jahresplanung 2005. Abschluss*, niepublikowane, (KAS) 2006.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Unterlagen, die die KAS dem Parlament / der Regierung 1994 zur Verfügung gestellt hat*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 1995.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Unterlagen, die die KAS dem Parlament / der Regierung 1994 zur Verfügung gestellt hat*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 1995.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Unterstützung des politischen und wirtschaftlichen Reformprozesses und Förderung der Demokratie*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 1993.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Ziele der Konrad-Adenauer-Stiftung in Polen 2017-2019*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2018.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Zusammenfassende Darstellung der Bildungsmaßnahmen 1996*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 1997.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Zwischenbericht 2012. Regionalprogramm. Neue EU-Mitgliedsländer / Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2013.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Zwischenbericht 2013. Regionalprogramm. Neue EU-Mitgliedsländer/Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2014.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Zwischenbericht 2015. Regionalprogramm. EU-Mitgliedsländer/Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2016.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Zwischenbericht 2018. Länderprojekt Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2019.

- Konrad-Adenauer-Stiftung, *Zwischenbericht 2018. Regionalprogramm EU-Mitgliedsländer. Länderprojekt Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2019.
- Konrad-Adenauer-Stiftung, *Zwischenbericht 2018. Regionalprogramm. Neue EU-Mitgliedsländer/Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2019.
- Konrad-Adenauer-Stiftung, *Zwischenbericht 2021. Länderbericht Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2022.
- Krieger S., *Demokratie als Staatsform für die Dritte Welt? Überlegungen zur Förderung freiheitlich-demokratischer Systeme*, niepublikowane, (KAS) Sankt Augustin 1983.
- Ministerstwo Spraw Zagranicznych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, *Nota werbalna do Ambasady Republiki Federalnej Niemiec*, niepublikowane, (MSZ) Warszawa 06.11.1989.
- Ministerstwo Spraw Zagranicznych, *Nota do Ambasady Republiki Federalnej Niemiec (PDT.25-I-94)*, niepublikowane, (MSZ) Warszawa 11.07.1994.
- Pismo Holgera Börnera, przewodniczącego FES, do Jürgen Sudhoffa, sekretarza stanu w AA, niepublikowane, (FES) Bonn 13.10.1989.
- Raabe S., *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2005. Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2006.
- Raabe S., *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2006. Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2007.
- Raabe S., *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2007. Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2008.
- Raabe S., *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht 2009. Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2010.
- Sprawozdanie Fundacji Konrada Adenauera z działalności w Polsce za rok 1995*, red. M. Kurkowska, F. Altenberger, (KAS) Warszawa 1996.
- Tewes H., *Jahresbericht 2002. Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau der Konrad-Adenauer-Stiftung*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2002.
- Tewes H., *Jahresbericht 2003. Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau der Konrad-Adenauer-Stiftung*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2004.
- Tewes H., Raabe S., *Konrad-Adenauer-Stiftung. Jahresbericht für das Jahr 2004. Polen*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 2005.
- Thesing J., *Unsere Projektarbeit in Lateinamerika – Eine kritische Bilanz*, niepublikowane, (KAS) Punta del Este 1989.
- Thiemer G., *Bericht über das Besuchsprogramm Polnische Forstpolitik in Hannover und Umgebung (20. – 26. November 1994)*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 20.12.1994.
- Thiemer G., *Bericht über das Expertengespräch „Deutsch-polnische Beziehungen und Europafragen“ in Cadenabbia vom 28.04. bis 05.05.1994*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 1994.
- Thiemer G., *Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau im Zeitraum Januar bis März 1992*, niepublikowane, Warszawa (KAS) 29.04.1992.
- Thiemer G., *Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau im Zeitraum Januar bis März 1993*, niepublikowane, Warszawa (KAS) 1993.

Thiemer G., *Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau im Zeitraum April bis Juni 1993*, niepublikowane, Warszawa (KAS) 1993.

Thiemer G., *Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau im Zeitraum Juni bis September 1993*, niepublikowane, Warszawa (KAS) 1993.

Thiemer G., *Bericht über die Aktivitäten der Außenstelle Warschau im Zeitraum Oktober bis Dezember 1993*, niepublikowane, Warszawa (KAS) 1993.

Thiemer G., *Durchgeführte Veranstaltungen 1992-1993. Außenstelle Warschau. Unterstützung des Reformprozesses*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 1993.

Thiemer G., *Durchgeführte Veranstaltungen und Aktivitäten. Außenstelle Warschau. Zeitraum: Oktober – Dezember 1993*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 1993.

Thiemer G., *Durchgeführte Veranstaltungen und Aktivitäten. Außenstelle Warschau. Zeitraum Januar – März 1993*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 1993.

Thiemer G., *Durchgeführte Veranstaltungen und Aktivitäten. Außenstelle Warschau. Zeitraum: Oktober – Dezember 1993*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 1993.

Thiemer G., *Konrad-Adenauer-Stiftung Außenstelle Warschau. BMZ – Jahresbericht 1994*, niepublikowane, (KAS) Warszawa 26.05.1995.

Vogel B., *Der Christ als Staatsbürger. Vortrag von Dr. Bernhard Vogel. Begegnungstag der Katholischen Akademie in Berlin und des Diözesanrates der Katholiken im Bistum Berlin. 20 März 1993*, niepublikowane, (KAS) Berlin 1993.

Vogel B., *Interview mit Herrn Dr. Vogel. Interviewer Herr Stütze*, transkrypcja wywiadu udzielonego rozgłośni radiowej RIAS-Hörfunk, niepublikowane, Bonn 24.10.1989.

- Strony internetowe projektów Fundacji Adenauera w Polsce

Konrad-Adenauer-Stiftung. Büro Fundacji Polska, *Akademia Polityczna FKA*: <https://www.kas.de/pl/web/polen/akademia-polityczna-fka-pl->

Konrad-Adenauer-Stiftung. Büro Fundacji Polska, *Barometr Polska-Niemcy*: <https://www.kas.de/pl/web/polen/einzeltitel/-/content/interaktywny-barometr-polska-niemcy>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Büro Fundacji Polska, *Partnerzy*: <https://www.kas.de/pl/web/polen/partnerzy>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Büro Fundacji Polska, *Publikacje. Krzyżowa, Msza Pojednania – 25 lat później*, 24.11.2014: <https://www.kas.de/pl/web/polen/einzeltitel/-/content/krzyzowa-msza-pojednania-25-lat-pozniej>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Büro Fundacji Polska, *Stipendia Sur-Place*: <https://www.kas.de/pl/web/polen/sur-place-stipendium>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Büro Fundacji Polska, *Wydarzenia. „Smart governance” w zarządzaniu lokalnym i regionalnym – praktyka czy mit?*, 07.12.2016: <https://www.kas.de/pl/web/polen/einzeltitel/-/content/-smart-governance-w-zarzadzaniu-lokalnym-i-regionalnym-praktyka-czy-mit->

Konrad-Adenauer-Stiftung. Büro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Akademia Dziennikarstwa Fundacji Konrada Adenauera w Polsce*, 29.11-04.12.2015: <https://www.kas.de/pl/statische-inhalte-detail/-/content/akademia-dziennikarstwa-fundacji-konrada-adenauera-w-polsce-v1>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Akademia Dziennikarstwa Fundacji Konrada Adenauera w Polsce. Europa wobec kryzysu migracyjnego*, 29.11-04.12.2015: <https://www.kas.de/pl/statische-inhalte-detail/-/content/akademia-dziennikarstwa-fundacji-konrada-adenauera-w-polsce-v1>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Akademia Służby Publicznej*, 16-17.04.2011: https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/akademie-des-oeffentlichen-dienstes-teil-iv?languageselectRedirect=/c/portal/update_language%3Fp_1_id%3D4545209%26redirect%3D/web/polen/veranstaltung/detail/-/content/akademie-des-oeffentlichen-dienstes-teil-iv%26languageId%3Dpl.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Bezpieczeństwo energetyczne – perspektywa niemiecka i polska*, 09.12.2009: [https://www.kas-de.translate.google.de/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/energiesicherheit-deutsche-und-polnische-perspektiven?_x_tr_sl=de&_x_tr_tl=pl&_x_tr_hl=pl&_x_tr_pto=sc](https://www.kas.de.translate.google.de/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/energiesicherheit-deutsche-und-polnische-perspektiven?_x_tr_sl=de&_x_tr_tl=pl&_x_tr_hl=pl&_x_tr_pto=sc).

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Ceny energii a konkurencyjność gospodarki EU*, 16.05.2013: <https://www.kas.de/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/energiepreise-und-wettbewerbsfaehigkeit-der-europaeischen-wirtschaft>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Chrześcijaństwo na współczesnych arenach*, 9-18.02.2018: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/chrzescijananie-na-wspolczesnych-areopagach>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Connecting the European Union of Shared Aims, Freedoms, Values and Responsibilities*, 05.12.2019: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/connecting-the-european-union-of-shared-aims-freedoms-values-and-responsibilities>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Demokratyczne państwo prawa i jego przyszłość. Zmiany polityczne w USA*, 16.03.2017: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/die-zukunft-des-demokratischen-rechtstaates.-die-situation-in-den-vereinigten-staaten>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Deutschland-Forum*, 11.10.2010: <https://www.kas.de/de/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/deutschland-forum-v1>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Dojrzały wybór – wydłużanie wieku emerytalnego szansą dla pokoleń?*, 01.12.2010: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/reife-wahl-ausweitung-des-renteneintrittsalters-als-chance-fuer-die-generationen-deutsche-und-polnische-erfahrungen>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Ekonomia współpracy – społeczna odpowiedzialność biznesu*, 23.11.2017: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/gespraech-ueber-die-soziale-marktwirtschaft-sharing-economy>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Europejska polityka energetyczna i klimatyczna a strategie dla Polski*, 16.12.2008: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/europaeische-energie-und-klimapolitik-strategien-fuer-polen>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. European Economic Integration and Convergence*, 15.11.2012: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/european-economic-integration-and-convergence>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Forum-Niemcy*, 09.04.2009: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/die-auswirkungen-der-finanzkrise-auf-deutschland-und-europa1>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Forum Partnerstwa Regionalnego Polska – Białoruś – Niemcy*, 29.09-01.10.2009: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/forum-partnerstwa-regionalnego-polska-bialorus-niemcy>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Forum-Niemcy: Europejskie bezpieczeństwo energetyczne*, 28.06.2011: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/kas-deutschland-forum-europaeische-energiesicherheit>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Forum Przyszłości „Górny Śląsk 2015”*, 29.05.2007: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/zukunftsforum-oberschlesien-2015-v1>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. II Forum Euroatlantyckiego Bezpieczeństwa*, 19-20.02.2009: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/nato-before-the-jubilee-summit.-does-the-alliance-need-a-news-strategie-concept->.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Integral Leadership – From Personal Growth to European Renewal*, 31.07-06.08.2017: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/integral-leadership-from-personal-growth-to-european-renewal>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. IV Forum Regionalistyczne*, 02.12.2011: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/iv.-regionalforum>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. IX Polsko-Niemiecka Akademia Dziennikarstwa*, 2-5.10.2014: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/9.-deutsch-polnische-journalistenakademie>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Jaka polityka wobec Rosji? Perspektywa Polski i Niemiec*, 01.09.2010: <https://www.kas.de/pl/web/polen/einzeltitel/-/content/jaka-polityka-wobec-rosji-perspektywa-polski-i-niemiec>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Jakiej Konstytucji potrzebuje Europa?*, 25.06.2007: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/was-fuer-eine-verfassung-braucht-europa->.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Jan Paweł II i duchowy fundament jedności Europy*, 11-12.06.2014: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/johannes-paul-ii.-und-das-geistige-fundament-der-einheit-europas2>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Jeszcze Polska nie zginęła, póki my żyjemy*, 29.09.2014: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungsberichte/detail/-/content/-jeszcze-polska-nie-zginela-poki-my-zyjemy->.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Kluby Tygodnika Powszechnego*, 29.05.2017: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/kluby-tygodnika-powszechnego-2>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Konferencja: Polska i Niemcy w roku 2009*, 08.05.2009: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/erinnerungskultur-und-geschichtspolitik1>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Kryzys uchodźczy: scenariusze dla UE*, 10.03.2016: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/die-fluechtlingskrise-v1>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Listy wysłane i niewysłane...*, 15.02.2018: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/verschickte-und-nicht-verschickte-briefe1>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Media and Democracy: Poland in a Comparative Perspective*, 7-8.01.2011: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/medien-und-demokratie-in-mittel-und-osteuropa>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Młodzi szansą dla samorządu*, 25-27.09.2009: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/junge-menschen-als-chance-fuer-die-selbstverwaltung>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. NATO jako Aktywny Opiekun – oczekiwania przed szczytem NATO w Warszawie*, 04.03.2016: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/nato-as-an-active-guardian-expectations-before-warsaw-nato-summit>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Perspektywy rozwoju Unii Europejskiej*, 5-6.10.2018: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/perspektywy-rozwoju-unii-europejskiej1>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Pokonywanie barier administracyjnych w rozwoju mikroźródeł energii odnawialnej jako podstawy energetyki obywatelskiej*, 07.07.2017: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/overcoming-administrative-barriers-in-the-development-of-renewable-energy-sources-as-the-basis-of-citizens-energy>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Polacy i Niemcy. Wzajemny wizerunek po rozszerzeniu Unii Europejskiej*, 12.12.2006: <https://www.kas.de/pl/web/polen/einzeltitel/-/content/polen-und-deutsche-v1>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Polish-German Round Table. Bezpieczeństwo energetyczne w Europie Środkowej i Wschodniej*, 10.10.2012: <https://www.kas.de/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/polish-german-round-table>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Polityka wschodnia Polski i Unii Europejskiej*, 20.05.2009: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/ostpolitik-polens-und-der-eu>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Polska energetyka a wymogi polityki klimatyczno-energetycznej UE*, 28.03.2011: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/polnische-energie-und-klimapolitik-im-rahmen-der-eu-energie-und-klimapolitik>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Polska–Rosja. Trudne partnerstwo?*, 11-23.07.2012: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/polen-und-russland.-schwierige-partnerschaft->.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Polska i Niemcy wobec wyzwań bezpieczeństwa europejskiego i światowego*, 18.11.2015: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/polen-und-deutschland-angesichts-der-herausforderungen-der-europaeischen-und-globalen-sicherheit>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Polska a Niemcy – jak państwo wspiera aktywność obywatelską*, 20.11.2014: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/wie-unterstuetzt-der-staat-das-buergerliche-engagement->.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Polska. Czy, jak i kiedy wprowadzić euro?*, 31.01.2012: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungsberichte/detail/-/content/czy-jak-i-kiedy-wprowadzic-euro->.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Prymas Dialogu – In Verbo Tuo*, 23.09.2019: <https://www.kas.de/en/web/polen/veranstaltung/detail/-/content/prymas-dialogu-in-verbo-tuo>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Przyszłość kształcenia zawodowego w Europie*, 11-14.11.2007: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/zukunft-der-beruflichen-bildung-in-europa>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Przyszłość Europy: protokół (ro)zbieżności*, 02.10.2014: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/die-zukunft-europas-gemeinsamkeit-und-diskrepanz>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Relacje z „obcymi”*, 21-23.11.2016: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/der-umgang-mit-fremden-in-europa>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Rządy niemieckiego terroru w Polsce 1939-45*, 21.09.2009: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/die-deutsche-terrorherrschaft-in-polen-1939-45>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Sichtbare Zeichen gegen Vertreibungen*, 10.03.2009: <https://www.kas.de/de/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/sichtbare-zeichen-gegen-vertreibungen>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Solidarność na wolnym rynku*, 06.10.2015: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/konferenz-solidaritaet-in-der-freien-marktwirtschaft>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Szkoła liderów*, 20-21.05.2016: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/szkola-liderow>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Trybunał Konstytucyjny RP na straży wartości konstytucyjnych*, 17.10.2016: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/the-constitutional-tribunal-of-the-republic-of-poland-as-guardian-of-constitutional-values>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Trzeci szczyt Partnerstwa Wschodniego w Wilnie – skazany na brak sukcesu*, 11.12.2013: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/dritter-gipfel-der-ostpartnerschaft-in-vilnius-zum-scheitern-verurteilt->.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Unijna polityka rozwojowa: UE a Afryka Subsaharyjska*, 22.02.2010: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/unijna-polityka-rozwojowa-ue-a-afryka-subsaharyjska>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. W kierunku wspólnej polityki bezpieczeństwa energetycznego Unii Europejskiej*, 14.12.2007: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/w-kierunku-wspolnej-polityki-bezpieczenstwa-energetycznego-unii-europejskiej>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Warszawskie Rozmowy Architektoniczne*, 14.10.2016: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungen/detail/-/content/warschaeue-architektur-gespraech>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Wprowadzenie Euro w Polsce a aktualna sytuacja gospodarcza*, 25.02.2010: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungsberichte/detail/-/content/die-einfuehrung-des-euro-in-polen-und-die-aktuelle-oekonomische-situation>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Biuro Fundacji Polska, *Wydarzenia. Złoty Medal New York Film Festivals and TV Awards*, 12.04.2018: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungsberichte/detail/-/content/zloty-medal-new-york-film-festivals-and-tv-awards>.

Opracowania:

- Monografie

Almond G. A., Coleman J. S., *The Politics of the Developing Areas*, (Princeton University Press) Princeton 1960.

Antoszewski A., Herbut R., *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, (UWr) Wrocław 1998.

Anzenbacher A., *Christliche Sozialethik. Einführung und Prinzipien*, (UTB) Stuttgart 1998.

Bader M., *Against All Odds: Aiding Political Parties in Georgia and Ukraine*, (University of Amsterdam) Amsterdam 2010.

Beaugrand G., *Die Konrad-Adenauer-Stiftung. Eine Chronik in Berichten und Interviews mit Zeitzeugen*, (KAS) Sankt Augustin 2005.

Beyme K. von, *Współczesne teorie polityczne*, (Scholar) Warszawa 2007.

Bingen D., *Polityka republiki bońskiej wobec Polski od Adenauera do Kohla 1949-1991*, (Kwadrat) Kraków 1997.

Blicharz J., *Administracja publiczna i społeczeństwo obywatelskie w państwie prawa*, (UWr) Wrocław 2012.

Boć J., *Prawniczy słownik wyrazów trudnych*, (Kolonial Limited) Wrocław 2004.

Bode M., *Die auswärtige Kulturverwaltung der frühen Bundesrepublik: Eine Untersuchung ihrer Etablierung zwischen Norminterpretation und Normgenese*, (Mohr Siebeck) Tybinga 2014.

Bohnet M., *Geschichte der deutschen Entwicklungspolitik. Strategien, Innenansichten, Erfolge, Misserfolge, Zeitzeugen, Herausforderungen*, (UVK) Monachium 2019.

Born M., *Parteinaher Stiftungen: Stiftungen oder Parteien?*, (Boorberg) Stuttgart 2007.

Bredow W. von, Jäger T., *Neue deutsche Außenpolitik. Nationale Interessen in internationalen Beziehungen*, (Leske, Budrich) Opladen 1993.

Brown L. D., *Civil Society Legitimacy and Accountability: Issues and Challenges*, Working Paper, Hauser Center and Jagadanada CIVICUS, (Harvard University) Cambridge 2007.

Burnell P., *Promoting Democracy Abroad: Policy and Performance*, (Routledge) Nowy Jork 2011.

- Bush S., *The Taming of Democracy Assistance. Why Democracy Promotion Does Not Confront Dictators*, (Cambridge University) Cambridge 2015.
- Byoung-Joo K., *Explaining the Country Patterns of Lobbying in the United States: Issues, Capabilities and Norms*, Doctoral Thesis, (MIT Department of Political Science) Cambridge 1999: <https://core.ac.uk/download/pdf/4400996.pdf>.
- Carothers T., *Aiding Democracy Abroad: The Learning Curve*, (Carnegie Endowment for International Peace) Waszyngton 1999.
- Cianciara A. K., *Polski lobbing gospodarczy w Unii Europejskiej 2004-2010. Perspektywa nieinstytucjonalna*, (ISP PAN) Warszawa 2012.
- Classen A., *Interessenvertretung in der Europäischen Union. Zur Rechtmäßigkeit politischer Einflussnahme*, (VS Verlag) Wiesbaden 2014.
- Czaputowicz J., *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyka*, (PWN) Warszawa 2008.
- Dahl R. A., Stinebrickner B., *Współczesna analiza polityczna*, (Scholar) Warszawa 2007.
- Dahl R., *Demokracja i jej krytycy*, (Aletheia) Warszawa 2012.
- Detjen J., *Verfassungswerte. Welche Werte bestimmen das Grundgesetz*, (BpB) Bonn 2009.
- Dittberner J., *Die FDP. Geschichte, Personen, Organisation, Perspektiven. Eine Einführung*, (VS Verlag) Wiesbaden 2010.
- Dudek A., *Historia polityczna Polski. 1989-2005*, (Arcana) Kraków 2007.
- Ebbighausen R. i in., *Die Kosten der Parteiendemokratie. Studien und Materialien zu einer Bilanz staatlicher Parteienfinanzierung in der Bundesrepublik Deutschland*, (VS Verlag) Wiesbaden 1996.
- Ehrlich S. D., *Access Points: An Institutional Theory of Policy Bias and Policy Complexity*, (Oxford University Press) Oksford 2011.
- Ehrlich S., *Władza i interesy. Studium struktury politycznej kapitalizmu*, (PWN) Warszawa 1967.
- Eschenburg T., *Herrschaft der Verbände?*, (DVA) Stuttgart 1955.
- Essouso A., *Demokratieförderung: Politik gestalten oder beraten?*, (Waxmann) Münster 2008.
- Ezell M., *Advocacy in the human services*, (Brooks/Cole) Belmont 2001.
- Fassbender M., *...auf der Grundlage des Liberalismus tätig: die Geschichte der Friedrich-Naumann-Stiftung*, (Nomos) Baden-Baden 2009.
- Fraenkel E., Bracher K. D., *Staat und Politik*, (Fischer) Frankfurt n. M. 1973.
- Fraenkel E., *Reformismus und Pluralismus*, (Hoffmann, Campe) Hamburg 1973.
- Freise M., *Externe Demokratieförderung in postsozialistischen Transformationsstaaten*, (LIT) Münster 2004.
- Friedrich-Ebert-Stiftung. Im Kaleidoskop der Geschichte. 25 Jahre in Warschau*, red. J. Andrychowicz-Skrzeba, M. Klepacka, (FES) Warszawa 2015.
- Gawrich A., Lapins W., *Demokratieförderung als europäische Herausforderung. Perspektiven für die östlichen Nachbarländer der EU*, (FES) Berlin 2006.
- Grabowska M., Szawiel T., *Anatomia elit politycznych. Partie polityczne w postkomunistycznej Polsce*, (UW) Warszawa 1993.
- Grigsby E., *Analyzing Politics. An Introduction to Political Science*, (Thomson) Belmont 2005.

- Grzyski J., *Powrót do Europy – polski dyskurs. Wyznaczenie perspektywy krytycznej*, (Łazarski) Warszawa 2016.
- Guo S., Stradiotto G. A., *Democratic transitions: modes and outcomes*, (Routledge) Londyn – Nowy Jork 2014.
- Habermas J., *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*, (Suhrkamp) Frankfurt n. M. 1992.
- Haftendorn H., *Deutsche Außenpolitik zwischen Selbstbeschränkung und Selbstbehauptung, 1945-2000*, (DVA) Stuttgart 2001.
- Harnisch S., *Deutsche Zivilmacht in der Zeitenwende. Zu wenig Macht, zu wenig Zivilcourage*, (FES) Wiedeń 2023.
- Heisterkamp U., *Think Tanks der Parteien? Eine vergleichende Analyse der deutschen politischen Stiftungen*, (Springer VS) Wiesbaden 2017.
- Hellmann G., Baumann R., Wagner W., *Deutsche Außenpolitik: Eine Einführung*, (Springer VS) Wiesbaden 2006.
- Hofmann W., Dose N., Wolf D., *Politikwissenschaft*, (UVK) Monachium 2015.
- Horner F., *Konservative und christdemokratische Parteien in Europa. Geschichte, Programmatik, Strukturen*, (Herold) Wiedeń – Monachium 1981.
- Huntington S., *Trzecia fala demokratyzacji*, (PWN) Warszawa 1995.
- Jasiecki K., Mołęda-Zdziech M., Kurczewska U., *Lobbying. Sztuka skutecznego wywierania wpływu*, (Oficyna Ekonomiczna) Kraków 2005.
- Judt T., *Wielkie złudzenie? Esej o Europie*, (Rebis) Kraków 1998.
- Kalinowski M., *Lobbying w świetle teorii wyboru publicznego*, (UŁ) Łódź 2016.
- Karstew I., Holmes S., *Światło, które zagasło; Jak Zachód zawiódł swoich wyznawców*, (Krytyka Polityczna) Warszawa 2020.
- Klein M., *Die Nationale Identität der Deutschen: Commitment, Grenzkonstruktionen und Werte zu Beginn des 21. Jahrhunderts*, (Springer) Wiesbaden 2014.
- Konke D., *Organizing for Collective Action: The Political Economies of Associations*, (Aldine Transaction) Nowy Jork 1990.
- Konsekwencje przystąpienia Polski do Unii Bankowej*, red. B. Lepczyński, (IBnGR) Gdańsk 2014.
- Kwiatkowski B., *Lobbying – a risk or an opportunity? Lobbying regulation in the Polish, Slovak, and Czech perspective*, (Frank Bold) Kraków 2016.
- Lamarque G., *Le lobbying. Que-sais-je?*, (Presses Universitaires de France) Paryż 1994.
- Lammert N., *Demokratie braucht Demokraten. Freiheit bedeutet Verantwortung*, (Benno) Lipsk 2019.
- Lane E., *Lobbying and the Law*, (University of California) Berkeley 1964.
- Lapins W., *Demokratieförderung in der deutschen Außenpolitik*, (FES) Berlin 2007.
- Lösche P., *Verbände und Lobbyismus in Deutschland*, (Kohlhammer) Stuttgart 2007.
- Lösche P., *Wovon leben die Parteien? Über das Geld in der Politik*, (Fischer) Frankfurt n. M. 1984.
- Malinowski K., *Polska i Niemcy w Europie. Różnice interesów – uwarunkowania i konsekwencje*, (IZ) Poznań 2015.

- Maritain J., *Człowiek i państwo*, (Znak) Kraków 1993.
- Mazurek F. J., *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*, (KUL) Lublin 2001.
- Merkel W., Puhle H.-J., *Von der Diktatur zur Demokratie. Transformationen, Erfolgsbedingungen, Entwicklungspfade*, (Westdeutscher V.) Wiesbaden 1999.
- Merkel W., *Systemtransformation: Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung*, (VS Verlag) Wiesbaden 2010.
- Miroff B. i in., *The Democratic Debate: American Politics in an Age of Change*, (Wadsworth) Boston 2010.
- Mirońska D., *Relacje z interesariuszami organizacji non profit z perspektywy marketingowej*, (SGH) Warszawa 2016.
- Mohr A., *The German Political Foundations as Actors in Democracy Assistance*, (Dissertation.com) Boca Raton 2010.
- Morgenthau H., *Polityka między narodami. Walka o potęgę i pokój*, (Difin) Warszawa 2010.
- Mühlen P. von zur, *Die internationale Arbeit der Friedrich-Ebert-Stiftung. Von den Anfängen bis zum Ende des Ost-West-Konflikts*, (Dietz) Bonn 2007.
- Münkler H., Münkler M., *Die neuen Deutschen. Ein Land vor seiner Zukunft*, (Rowohlt) Berlin 2016.
- Nye J. S. jr., *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, (Wyd. Akademickie i Profesjonalne) Warszawa 2007.
- O demokracji w polskich partiach politycznych*, red. M. Chmaj, M. Waszak, J. Zbieranek, (ISP) Warszawa 2011.
- O'Donnell G., Schmitter P. C., *Tentative Conclusions about Uncertain Democracies. Transitions from Authoritarian Rule*, (The Johns Hopkins University Press) Baltimore 1986.
- Osiatyński W., *Prawa człowieka i ich granice*, (Znak) Kraków 2011.
- Ostrowski D., *Die Public Diplomacy der deutschen Auslandsvertretungen weltweit. Theorie und Praxis der deutschen Auslandsöffentlichkeitsarbeit*, (VS Verlag) Wiesbaden 2010.
- Oświęcimski K., *Grupy interesu i lobbying w amerykańskim systemie politycznym*, (WAM) Kraków 2012.
- Palma G. Di, *To Craft Democracies: An Essay on Democratic Transitions*, (University of California) Berkeley 1990.
- Peters B. G., *Administracja publiczna w systemie politycznym*, (Scholar) Warszawa 1999.
- Pfaff W., *The Wrath of Nations: Civilizations and the Furies of Nationalism*, (Touchstone) Nowy Jork 1994.
- Phillips A. L., *Power and Influence after the Cold War. Germany in East-Central Europe*, (Rowman, Littlefield) Lanham 2000.
- Piechowicz M., *Lobbying gospodarczy w procesie decyzyjnym Unii Europejskiej*, (Mado) Toruń 2013.
- Pogorelskaja S. W., *Frei von den Zwängen der Tagespolitik. Die deutschen politischen Stiftungen im Ausland*, (Peter Lang) Frankfurt n. M. 2009.
- Polskie Spotkania Europejskie 1998: materiały z konferencji, 8-10 maja 1998*, red. M. Borysewicz, L. Dąbkowska-Cichocka, (Polska Fundacja im. Roberta Schumana) Warszawa 1998.

- Prawo samorządu terytorialnego. Przepisy z komentarzem*, red. P. Czechowicz, S. Piątek, (ATK) Warszawa 1993.
- Przeprosić za wypędzenie? O wysiedleniu Niemców po II wojnie światowej*, red. K. Bachmann, J. Kranz, (Znak) Kraków 1997.
- Przeworski A., *Democracy and the market: Political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America*, (Cambridge University) Cambridge 1991.
- Raabe S., *Transformacja i społeczeństwo obywatelskie w Polsce. Kościół jako sojusznik społeczeństwa obywatelskiego*, (KAS) Warszawa 2008.
- Roos U., *Deutsche Außenpolitik. Eine Rekonstruktion der grundlegenden Handlungsregeln*, (VS Verlag) Wiesbaden 2010.
- Rotter M. E., *Faktor Bürokratie: der Einfluss bürokratischer Politik auf deutsche und amerikanische Demokratieförderung in Polen und der Ukraine*, (LIT) Berlin 2011.
- Rozważania o Europie. W poszukiwaniu politycznej tożsamości Europy*, red. P. Medowska, (KAS) Warszawa 2006.
- Schattschneider E. E., *The Semisovereign People: A Realist's View of Democracy in America*, (Holt, Rinehart, Winston) Nowy Jork 1960.
- Schendelen R. van, *Machiavelli w Brukseli – sztuka lobbingu w Unii Europejskiej*, (GWP) Gdańsk 2006.
- Schlögel K., *Die Mitte liegt ostwärts. Europa im Übergang*, (Fischer) Berlin 2008.
- Schmidt M. G., *Wörterbuch zur Politik*, (Kröner) Stuttgart 1995.
- Schmidt M., *Das politische System Deutschlands. Institutionen, Willensbildung und Politikfelder*, (Beck) Monachium 2007.
- Schmidt M., *Demokratiethorien. Eine Einführung*, (VS Verlag) Opladen 2006.
- Schumpeter J. A., *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, (PWN) Warszawa 1995.
- Schürmann M., *Zwischen Partnerschaft und politischem Auftrag. Fallstudie zur entwicklungspolitischen Tätigkeit der Konrad-Adenauer-Stiftung*, (Breitenbach) Saarbrücken 1989.
- Schwarz H.-P., *Die Zentralmacht Europas. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*, (Siedler) Berlin 1994.
- Sieker M., *The Role of the German Political Foundations in International Relations. Transnational Actors in Public Diplomacy*, (Nomos) Baden-Baden 2019.
- Sommer J.-P., *Normen als Grund bilateraler Außenpolitik. Die deutsche Außenpolitik gegenüber Polen am Anfang des 21. Jahrhunderts*, (Springer) Wiesbaden 2015.
- Sontheimer K., *Deutschlands politische Kultur*, (Piper) Monachium 1990.
- Spitzenpfeil A., *Der Beitrag der politischen Stiftungen zur entwicklungspolitischen Zusammenarbeit*, (Lang) Frankfurt n. M. 1996.
- Stańczyk J., *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, (ISP PAN) Warszawa 1996.
- Steiner J., *Demokracje europejskie*, (WSP) Rzeszów 1993.
- Stokłosa K., *Polen und die deutsche Ostpolitik 1945-1990*, (Vandenhoeck & Ruprecht) Getynga 2011.
- Stolarczyk M., *Zbieżność i różnice interesów w stosunkach polsko-niemieckich w latach 1989-2009*, (UŚ) Katowice 2010.

Sus M., *Doradztwo w polityce zagranicznej Polski i Niemiec. Inspiracje dla Polski na przykładzie wybranych ośrodków eksperckich*, (CWB) Wrocław 2011.

Sztompka P., *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, (Znak) Kraków 2007.

Truman D., *The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion*, (Knopf) Nowy Jork 1951.

Tuch H. H., *Communicating with the World: U.S. Public Diplomacy Overseas*, (St. Martin's Press) Nowy Jork 1990.

Unia Europejska. Istota, szanse, wyzwania, red. E. Latoszek i in., (PECA) Warszawa 2018.

Vetulani-Cęgiel A., *Lobbying w procesie kształtowania prawa autorskiego w Unii Europejskiej. Studium przypadków: czas trwania praw pokrewnych, dzieła osierocone, acta*, (Lex) Warszawa 2014.

Weber M., *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, (PWN) Warszawa 2002.

Weber M., *Szkice z socjologii religii*, (Książka i Wiedza) Warszawa 1995.

Wille A., *Gemeinsam für die soziale Demokratie. Vier Jahrzehnte Friedrich-Ebert-Stiftung in Chile*, (FES) Santiago 2007: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/chile/04978.pdf>.

Wilson J. Q., *Political Organisations*, (Princeton University Press) Princeton 1995.

Winn P., *Americas: The Changing Face of Latin America and the Caribbean*, (University of California) Berkeley 2006.

Wiszowaty M. M., *Regulacja prawna lobbingu na świecie*, (Wyd. Sejmowe) Warszawa 2008.

Wolffsohn M., Brechenmacher T., *„Kanclerz klęknął” Gest Brandta drogowskazem dla polityki*, (KAS) Warszawa 2010.

Zakaria F., *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*, (Norton) Nowy Jork 2004.

Zbieranek P., *Polski model organizacji typu think tank*, (Scholar) Warszawa 2011.

Zięba A., *Rola Niemiec w rozszerzaniu Unii Europejskiej*, (Poltext) Warszawa 2010.

Zimmerling R., *Externe Einflüsse auf die Integration von Staaten: zur politikwissenschaftlichen Theorie regionaler Zusammenschlüsse*, (Alber) Freiburg 1991.

Zwoliński A., *Dylematy demokracji*, (WAM) Kraków 2010.

- Artykuły i raporty

14 listopada, wspólne oświadczenie Tadeusza Mazowieckiego i Helmuta Kohla, „Trybuna Ludu”, (265) 15.11.1989, w: *Polska wobec zjednoczenia Niemiec 1989-1991. Dokumenty dyplomatyczne*, red. W. Bordziej, (Scholar) Warszawa 2006.

Adamski R., *Podstawowe zagadnienia związane z funkcjonowaniem komunalnych kas oszczędnościowych w Polsce*, „Ekonomiczne Problemy Usług”, (126) 2016.

Ágh A., *Post-Accession Crisis in the New Member States: Progressing or Backsliding in the EU?*, „Studies of Transition States and Societies”, 2 (1) 2010.

Ainsworth S., *Regulating Lobbyists and Interest Group Influence*, „Journal of Politics”, 55 (1) 1993.

- Alemann U. von, *Der Wandel organisierter Interessen in der Bundesrepublik. Erosion oder Abgrenzung?*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, (49) 1985.
- Alemann U. von, *Vom Korporatismus zum Lobbyismus. Die Zukunft der Verbände zwischen Globalisierung, Europäisierung und Berlinisierung*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, (26-27) 2000.
- Almond G. A., *A Comparative Study of Interest Groups and the Political Process*, „American Political Science Review”, 52 (1) 1958.
- Ambroziak A., *Klienci fundacji czy jeszcze polscy urzędnicy?*, „Nasz Dziennik”, 24-25.10.2009.
- Antoszewski A., *Demokratyzacja w Polsce w świetle współczesnej tranzjologii*, „Working Paper Instytutu Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego”, (1) 2011.
- Antoszewski A., *Parlamenti Europy Środkowej i Wschodniej jako podmioty polityki. Przyczynek do dyskusji o podmiotowości organizacji politycznej*, „Zarządzanie Publiczne”, 29 (3) 2014.
- Antoszewski A., *Tranzycja polityczna*, w: *Leksykon politologii*, red. tenże, R. Herbut, (Alta2) Wrocław 2002.
- Atkinson M. M., Coleman W. D., *Policy Networks, Policy Communities and the Problems of Governance*, „Governance”, 5 (2) 1992.
- Augstein J., *Leitkulturdebatte. Habermas und Lederhose*, „Der Spiegel”, 04.05.2017: <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/leitkultur-debatte-habermas-und-lederhose-a-1146029.html>.
- Bachmann K., *Niemieccy rewanżyści i polski antysemityzm, czyli kicz pojednania. Marnowane szanse dialogu*, „Rzeczpospolita”, 22.11.1994: <https://archiwum.rp.pl/artukul/33767-Info-macje.html>.
- Bachmann K., *Von der Euphorie zum Mißtrauen. Deutsch-polnische Beziehungen nach der Wende*, „Osteuropa”, 50 (8) 2000.
- Baldwin David A., *The concept of security*, „Review of International Studies”, 23 (1) 1997.
- Barańska M., *Lobbing jako instrument partycypacji społeczeństwa w realizacji zasad państwa demokratycznego*, „Przegląd Politologiczny”, (4) 2012.
- Barcz J., Frowein J., *Ekspertyza w sprawie roszczeń z Niemiec przeciwko Polsce w związku z drugą wojną światową sporządzona na zlecenie rządów Republiki Federalnej Niemiec i Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa – Heidelberg 02.11.2004.
- Bączek P., *Fundacyjna Ostpolitik Berlina*, „Nasz Dziennik”, 17-18.12.2011.
- Beck V., *Ist der freiheitliche demokratische Staat im Recht der parteinahen Stiftungen zur Selbstparadoxierung gezwungen oder kann man ihre Förderung mit einem Wehrhafte-Demokratie-Gesetz an die freiheitlich-demokratische Grundordnung binden?*, „MIP Zeitschrift für Parteienwissenschaften”, 27 (2) 2021: <https://mip.pruf.hhu.de/article/view/357>.
- Beise M., *Politische Stiftungen*, w: *Handbuch Stiftungen. Ziele – Projekte – Management – Rechtliche Gestaltung*, red. B. Stiftung, (Gabler) Wiesbaden 2003.
- Bernhagen P., *Lobbyismus in der Politikberatung*, w: *Handbuch Politikberatung*, red. S. Falk i in., (Springer VS) Wiesbaden 2016.
- Betz J., *Die Demokratieexportpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, w: *Demokratieexport in die Länder des Südens?*, red. R. Hanisch (Deutsches Übersee-Institut) Hamburg 1996.
- Bielawska A., *Niemcy jako adwokat Polski na drodze do Wspólnot Europejskich i Unii Europejskiej*, w: *Spotkania polsko-niemieckie*, red. D. Kawa, (Marszałek) Toruń 2011.

- Blomeier H.-H., *Einleitung*, w: *Parteien und Parteien-Kooperationen in Lateinamerika*, red. tenze, (KAS) Sankt Augustin – Berlin 2008.
- Blumenthal H., *1994-1998*, w: *Friedrich-Ebert-Stiftung. Im Kaleidoskop der Geschichte. 25 Jahre Büro Warschau*, red. J. Andrychowicz-Skrzeba, M. Klepacka, (FES) Warszawa 2015.
- Bochenek M., *O nieporozumieniach wokół nazwy i istoty niemieckiego modelu gospodarczego*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, 61 (1) 2020.
- Böckenförde M., Leininger J., *Prozesse fördern, nicht nur Produkte fordern: Demokratie und Menschenrechte in der deutschen Außenpolitik*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, 62 (10) 2012.
- Böckenförde S., *Deutsche Außenpolitik vor neuen sicherheitspolitischen Herausforderungen*, w: *Deutsche Außenpolitik*, red. T. Jäger, A. Höse, K. Oppermann, (VS Verlag) Wiesbaden 2010.
- Böhler W., *Die Rolle der politischen Stiftungen in der deutschen Entwicklungspolitik*, „Konrad-Adenauer-Stiftung Auslandsinformationen”, (6) 2005.
- Bolzen S., *Europäer wünschen deutsche Führung in Europa*, „Die Welt”, 28.12.2010: <https://www.welt.de/debatte/kommentare/article11864375/Europaeer-wuenschen-deutsche-Fuehrung-in-Europa.html>.
- Borchard M., *Politische Stiftungen und Politische Beratung. Erfolgreiche Mitspieler oder Teilnehmer außer Konkurrenz?*, w: *Politikberatung in Deutschland. Praxis und Perspektiven*, red. S. Dagger i in., (VS Verlag) Wiesbaden 2004.
- Borzykowski I., Kartal M., *Democracy assistance by international organizations*, w: *Handbook on Democracy and Security*, red. N. A. Seltzer, S. L. Wilson, (Elgar) Cheltenham 2023.
- Böttger K., Jopp M., *Grundlinien deutscher Europapolitik*, w: *Handbuch zur deutschen Europapolitik*, red. ciż, (bpb) Baden-Baden 2017.
- Brandon D., *Three Generations of Pluralism. Continuity and Change*, „The Political Science Reviewer”, (15) 1985.
- Brandt W., *Das Überleben sichern – die Einleitung zum Nord-Süd-Bericht mit einer Einführung von Dirk Messner*, Schriftenreihe der Bundeskanzler-Willy-Brandt-Stiftung, Heft 25, (Bundeskanzler-Willy-Brandt-Stiftung) Berlin 2013: http://www.willy-brandt.org/fileadmin/stiftung/Downloads/Schriftenreihe/Heft_25_Nord-Sued-Bericht.pdf.
- Braunthal G., *Wirtschaft und Politik: Der Bundesverband der Deutschen Industrie*, „Politische Vierteljahresschrift”, 4 (4) 1963.
- Bredies I., *Leistungen und Grenzen europäischer Demokratieförderung in Osteuropa*, „Osteuropaforschung”, (2) 2009.
- Bredl P., Lange D., *Politische Stiftungen*, w: *Handbuch Staat*, red. R. Voigt, (Springer VS) Wiesbaden 2018.
- Brill K., *Transformation in Mittel- und Osteuropa. Was vom Umsturz von 1989 bleibt*, „Süddeutsche Zeitung”, 27.12.2014: <https://www.sueddeutsche.de/politik/transformation-in-mittel-und-osteuropa-was-vom-umsturz-von-1989-bleibt-1.2281697>.
- Broder H. M., *Patriotismus-Debatte. Entdeckung des Schweinebratens*, „Der Spiegel”, 01.06.2006: <http://www.spiegel.de/kultur/gesellschaft/patriotismus-debatte-entdeckung-des-schweinebratens-a-419191.html>.
- Brown S., *Foreign Aid and Democracy Promotion: Lessons from Africa*, „The European Journal of Development Research”, 17 (2) 2005.

- Brusis M., Thiery P., *Schlüsselfaktoren der Demokratisierung. Mittel-Osteuropa und Lateinamerika im Vergleich*, „Internationale Politik”, 58 (8) 2003.
- Bühl W., *Gesellschaftliche Grundlagen der Deutschen Außenpolitik. Die „Vergesellschaftung“ der Außenpolitik*, w: *Deutschlands neue Außenpolitik, Band 1: Grundlagen*, red. K. Kaiser, H. Maull, (Oldenbourg) Monachium 1994.
- Buras P., *Nowe otwarcie*, w: tenże, B. Nowak, *Polska–Niemcy: Partnerstwo dla Europy? Interesy, opinie elit, perspektywy*, (CSM) Warszawa 2013.
- Buras P., Reiter J., *Szansa i zagrożenia polsko-niemieckiego partnerstwa*, w: P. Buras, B. Nowak, *Polska–Niemcy: Partnerstwo dla Europy? Interesy, opinie elit, perspektywy*, (CSM) Warszawa 2013.
- Buras P., *W kierunku unii politycznej*, w: tenże, B. Nowak, *Polska–Niemcy: Partnerstwo dla Europy? Interesy, opinie elit, perspektywy*, (CSM) Warszawa 2013.
- Buras P., *Wstęp*, w: tenże, B. Nowak, *Polska–Niemcy: Partnerstwo dla Europy? Interesy, opinie elit, perspektywy*, (CSM) Warszawa 2013.
- Burnell P., *Democracy Assistance. The State of the Discourse*, w: *Democracy Assistance. International Co-operation for Democratization*, red. tenże, (Frank Cass) Londyn 2000.
- Burnell P., *Democracy Promotion: The Elusive Quest for Grand Strategies*, „Internationale Politik und Gesellschaft”, 204 (3) 2004.
- Burnell P., *Does international democracy promotion work?*, „Discussion Paper. Deutsches Institut für Entwicklungspolitik”, (17) 2007.
- Burnell P., *Promoting Democracy Backwards: Looking Forwards*, University of Warwick institutional repository, (University of Warwick) Warwick 2006: http://wrap.warwick.ac.uk/963/1/WRAP_Burnell_7270220-180609-promoting_democracy_backwardsnovember06.pdf.
- Caranti L., *Kantian Peace and Liberal Peace: Three Concerns*, „Political Philosophy”, 24 (4) 2016.
- Carothers T., *Democracy Assistance: Political vs. Developmental?*, „Journal of Democracy”, 20 (1) 2009.
- Centrum Badania Opinii Społecznej, *Opinie o działalności partii politycznych. Komunikat z Badań*, (CBOS) Warszawa 2011: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2011/K_140_11.PDF.
- Centrum Badania Opinii Społecznej, *Opinie o negocjacjach Polski z Unią Europejską i poparcie dla integracji. Komunikat z Badań*, BS/66/66/98, Warszawa 1998.
- Centrum Badania Opinii Społecznej, *Poparcie dla integracji Polski z Unią Europejską. Komunikat z badań*, BS/177/99, Warszawa 1999.
- Chojan A., *Republika Federalna Niemiec w polityce zagranicznej Polski w okresie rządów Prawa i Sprawiedliwości*, „Rocznik Polsko-Niemiecki”, (26) 2018.
- Christides G., *Mario Monti zur EU „Deutsche Führung ist schon heute Realität“*, „Der Spiegel”, 09.03.2017: <http://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/mario-monti-zur-eu-krise-deutsche-fuehrung-ist-schon-heute-realitaet-a-1137465.html>.
- Ciński J., *Tusk gambles on euro to boost premiership*, „Financial Times”, 29.09.2008: <https://www.ft.com/content/32774b12-8db4-11dd-83d5-0000779fd18c>.

- Coellen B., *Polskie doświadczenie jest wielkim skarbem. Wywiad z Joachimem Rogallem*, „Deutsche Welle”, 31.12.2014: <https://www.dw.com/pl/szef-fundacji-im-roberta-boscha-polskie-do%C5%9Bwiadczenie-jest-wielkim-skarbem/a-18155026>.
- Copeland D., *Transformational public diplomacy: Rethinking advocacy for the globalisation age*, „Place Branding and Public Diplomacy”, 5 (2) 2009.
- Cull N., *“Public Diplomacy” Before Gullion: The Evolution of a Phrase*, „USC Center on Public Diplomacy Blog”, 18.04.2006: <https://www.uscpublicdiplomacy.org/blog/public-diplomacy-gullion-evolution-phrase>.
- Czada R., *Korporatismus*, w: *Lexikon der Politik. Band 3. Die westlichen Länder*, red. M. Schmidt, (Beck) Monachium 1992.
- Czada R., *Realismus im Aufwind? Außen- und Sicherheitspolitik in der „Zeitenwende“*, „Leviathan”, 50 (2) 2022.
- Czaputowicz J., *Bezpieczeństwo w teoriach stosunków międzynarodowych*, w: *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Teoria i praktyka*, red. K. Żukrowska, M. Grącik, (SGH) Warszawa 2006.
- Czarnocki A., *Europa Środkowa, Europa Środkowowschodnia – geopolityczne a historyczno-kulturowe rozumienie pojęć*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K”, 1 (2) 1994.
- Czekaj J., *Propozycja szefa PiS to euro za 110 lat*, „Rzeczpospolita”, 01.05.2019: <https://www.rp.pl/opinie-ekonomiczne/art9361721-propozycja-szefa-pis-to-euro-za-110-lat>.
- Cziomer E., *Główne interesy i cele polityki zagranicznej zjednoczonych Niemiec. Dyskusje i kontrowersje*, „Państwo i Społeczeństwo”, (1) 2004.
- Cziomer E., *Rola Niemiec w przezwyciężeniu kryzysu zadłużenia oraz stabilizacji strefy euro*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe”, (4) 2012.
- Dakowska D., *Wissen geben, Wissen nehmen. Deutsche parteinahe Stiftungen in Polen*, „Osteuropa”, 55 (8) 2005.
- Diagnoza społeczna. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, red. J. Czapiński, T. Panek, (Rada Monitoringu Społecznego) Warszawa 2011: http://www.diagnoza.com/pliki/raporty/Diagnoza_raport_2011.pdf.
- Diamond L., *Promoting Democracy in the 1990s: Actors and Instruments, Issues and Imperatives. A Report to the Carnegie Commission on Preventing Deadly Conflict*, (Carnegie Corporation of New York) Nowy Jork 1995.
- Diamond L., *Thinking About Hybrid Regimes*, „Journal of Democracy”, 13 (2) 2002.
- Dierßen I., *Lobbyismus und Politik. Geld macht Macht*, „Der Spiegel”, 01.10.2017: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/lobbyismus-in-deutschland-geld-macht-macht-a-1170410.html>.
- Dobrowolska-Polak J., *Niemieckie przewodnictwo w Unii Europejskiej w procesie zarządzania kryzysem migracyjnym*, „Przegląd Zachodni”, (3) 2016.
- Domagała K., *Echa polskie: Steinmeier nie uległ prowokacji*, „Deutsche Welle”, 20.04.2016: <https://www.dw.com/pl/echa-polskie-steinmeier-nie-uleg%C5%82-prowokacji/a-19200071>.
- Dörrenbächer H., *Die Bundesrepublik im Prozess der Annäherung an Mittel- Osteuropa*, w: *Deutschland in den neunziger Jahren: Politik und Gesellschaft zwischen Wiedervereinigung und Globalisierung*, red. W. Süß, (Leske+Budrich) Opladen 2002.

- Doyle M. W., *Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs*, „Philosophy and Public Affairs”, 12 (3) 1983.
- Drzewiecki A., *Problem NATO w relacjach niemiecko-ukraińskich w XXI wieku. Zarys zagadnienia*, „Rocznik Nauk Społecznych”, (1) 2019.
- Duffield J. S., *Political Culture and State Behavior: Why Germany Confounds Neorealism*, „International Organization”, 53 (4) 1999.
- Dürr A., *The Question of Interest Group Influence*, „Journal of Public Policy”, 27 (1) 2007.
- Dżon-Ozimek B., *Haus, po prostu haus*, „Tygodnik Przegląd”, 06.08.2018: <https://www.tygodnikprzeklad.pl/haus-prostu-haus/>.
- Ecker-Ehrhardt M., *Werte, Interessen, Gemeinschaftssinn? Ergebnisse der deutsch-polnischen Elitestudie*, „WZB Discussion Paper”, No. P 01-301, (WZB) Berlin 2001.
- Eckert A., *Geschichte der Entwicklungszusammenarbeit*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, 65 (7-9) 2015.
- Eising R., *Clientelism, Committees, Pluralism and Protest in the European Union: Matching Patterns?*, „West European Politics”, 31 (6) 2008.
- Erdmann G., *Parteienförderung im Kontext von Transitions- und Parteienforschung*, w: *Externe Faktoren der Demokratisierung; Schriftenreihe Demokratiestudien. Demokratie und Demokratisierung in Theorie und Empirie*, red. tenze, M. Kneuer, (Nomos) Baden-Baden 2014.
- Facius G., *Schröder lehnt Zentrum für Vertriebene in Berlin ab*, „Die Welt”, 14.08.2003: <https://www.welt.de/print-welt/article253027/Schroeder-lehnt-Zentrum-fuer-Vertriebene-in-Berlin-ab.html>.
- Feindt G., *Symboliczne pojednanie i pamięć o nim. Msza w Krzyżowej jako wynik i impuls do pojednania polsko-niemieckiego*, w: *(Nie)symboliczne pojednanie. Rozważania o relacjach polsko-niemieckich po 1945 roku*, red. T. Skonieczny, (Fundacja Krzyżowa) Wrocław 2019.
- Fischer J., *Stanowisko Rosji i Niemiec wobec akcesji Polski do NATO*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, (1) 2022.
- Flüchtlingskrise. Schulz: Mittelosteuropäer haben Deutschland im Stich gelassen*, wywiad z Martinem Schulzem dla FAZ, „FAZ.NET”, 15.09.2016: <http://www.faz.net/aktuell/politik/fluechtlingskrise/deutschland-wird-in-fluechtlingskrise-im-stich-gelassen-14437112.html>.
- Frankenberger K.-D., *Europa braucht aktive deutsche Führung*, „FAZ.NET”, 18.10.2012: <http://www.faz.net/aktuell/politik/europaeische-union/schwedens-aussenminister-europa-braucht-aktive-deutsche-fuehrung-11929037.html>.
- Freudenstein R., Czyrny A., *Parlamentswahl in Polen: Die Stunde der Populisten?*, „Konrad-Adenauer-Stiftung Auslandsinformationen”, (10) 2001.
- Freudenstein R., *Die politische Lage in Polen*, „Länderberichte”, 13.05.2001: <https://www.kas.de/de/laenderberichte/detail/-/content/die-politische-lage-in-polen>.
- Freudenstein R., *Mission Impossible: PiS i niemiecka soft power w Polsce po 1989 r. – odpowiedź na artykuł Witolda Jurasza*, „Forum Dialogu”, 22.10.2019: <https://forumdialogu.eu/2019/10/22/mission-impossible-pis-i-niemiecka-soft-power-w-polsce-po-1989-r-odpowiedz-na-artykul-witolda-jurasza/>.
- Freudenstein R., Tewes H., *In die Zukunft investieren. Strategie für einen Neubeginn in der deutsch-polnischen Partnerschaft*, „Zukunftsforum Politik”, (7) 2000:

https://www.kas.de/documents/252038/253252/7_dokument_dok_pdf_164_1.pdf/3b6c2b9b-a137-e2bb-aebe-e056aa701274?version=1.0&t=1539668448359.

Freudenstein R., Tewes H., *Stimmungstief zwischen Deutschland und Polen. Für eine Rückkehr zur Interessengemeinschaft*, „Internationale Politik”, 55 (2) 2000.

Freudenstein R., *Volkspartei oder Völkerparteien? Familienzuwachs in der EVP*, „Osteuropa”, 54 (5-6) 2004.

Freund C., Rittberger V., *Utilitarian-liberal foreign policy theory*, w: *German foreign policy since unification: Theories and case studies*, red. V. Rittberger, (Manchester University Press) Manchester – Nowy Jork 2001.

Frymark K., *Współpraca rozwojowa made in Germany*, „Raport OSW”, (7) 2015.

Fuhr E., *Was ist des Deutschen Vaterland?*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, (1-2) 2007.

Fukuyama F., *The End of History?*, „The National Interest”, 16 (summer) 1989.

Fundacja Adenauera: Zarzuty ws. jubileuszu TK są krzywdzące, Wywiad z Jakobem Wöllensteinem, „Deutsche Welle”, 19.10.2016: <https://www.dw.com/pl/fundacja-adenauera-zarzuty-ws-jubileuszu-tk-s%C4%85-krzywdz%C4%85ce/a-36081270>.

Gauger J.-D., *Zum Bildungsverständnis der CDU*, „Die Politische Meinung”, (503) 2011.

Geremek B., *Bezpieczeństwo Europy: między polityką europejską i więzią euroatlantycką*, „Nauka”, (4) 2004.

Germis C., Kohn E., *Deutschlands geheime Kassen*, „Die Welt”, (27) 02.02.2000.

Gisselquist R. M., Niño-Zarazúa M., Samarin M., *Does aid support democracy? A systematic review of the literature*, „WIDER Working Paper”, (14) 2021: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/Publications/Working-paper/PDF/wp2021-14-does-aid-support-democracy-systematic-literature-review.pdf>.

Gnauck G., *„Tore der Freiheit“: Der polnische Freiheitskampf vor 1989*, „Die Welt”, 03.12.1999: <https://www.welt.de/print-welt/article560943/Tore-der-Freiheit-Der-polnische-Freiheitskampf-vor-1989.html>.

Godek L., *Poziomy rekonstrukcji refleksji aksjologicznej a Weberowska koncepcja społecznej modernizacji*, „Σοφία”, (14) 2014.

Gofron P., *Wybrane płaszczyzny sporu o samorząd terytorialny w początkach III Rzeczypospolitej*, w: *Spory o Rzeczypospolitą. Przegląd wybranych dyskusji politycznych i ustrojowych w ostatnim stuleciu*, red. tenże, A. Matuła, A. Paderewska, (UPJPII) Kraków 2020.

Gorynia M., *Strefa euro nam nie ucieknie*, „Rzeczpospolita”, 26.08.2008: <https://www.rp.pl/ekonomia/art14303171-strefa-euro-nam-nie-ucieknie>.

Goss K. A., Berry J. M., *Foundations as interest groups*, „Interest Groups & Advocacy”, 7 (3) 2018.

Gotkowska J., *Niemieckie sieci na Wschodzie. Niemiecki soft power w Europie Wschodniej, Azji Centralnej i na Kaukazie Południowym*, „Raport OSW”, (9) 2010.

Górecki O., *Utylitaryzm – doktrynalna analiza ewolucji nurtu*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym”, 14 (1) 2011.

Grabow K. i in., *Christlich-demokratische Politik in der Gegenwart. Ausgewählte Politikfelder*, w: *Christliche Demokratie: Grundsätze und Politikgestaltung: Handbuch für die europäische und internationale Zusammenarbeit der Konrad-Adenauer-Stiftung*, red. tenże i in., (KAS) Berlin 2010.

- Grabow K., *Christliche Demokratie: Was ist das?*, w: *Christliche Demokratie: Grundsätze und Politikgestaltung: Handbuch für die europäische und internationale Zusammenarbeit der Konrad-Adenauer-Stiftung*, red. tenże i in., (KAS) Berlin 2010.
- Grant W., *Grupy interesu*, w: *Słownik politologii*, red. B. Walicka, (PWN) Warszawa 2008.
- Greenhill R., *Lester B Pearson's road to development*, „Canadian Foreign Policy Journal”, 25 (1) 2019.
- Grochal R., Kondzińska A., *Polscy politycy grają uchodźcami w kampanii. Szydło: Niemcy chcą szantażować Europę*, „Wyborcza.pl”, 10.09.2015: <https://wyborcza.pl/7,75398,18746167,polscy-politycy-graja-uchodzcamy-w-kampanii-szydlo-niemcy.html>.
- Grosse T. G., *Trzy nurty europeizacji w Polsce: geopolityka – demokracja – modernizacja*, w: *Polska i Europa Środkowa. Demokratyzacja, konsolidacja, europeizacja*, red. R. Riedel, E. Nowak, (UMCS) Lublin 2010.
- Grzybowska K., *Wojna obronna 2004*, „Wprost”, 26.09.2004: <https://www.wprost.pl/tygodnik/67318/wojna-obronna-2004.html>.
- Habermas J., *Vorpolitische Grundlagen des demokratischen Verfassungsstaates?*, w: tenże, *Zwischen Naturalismus und Religion. Philosophische Aufsätze*, (Suhrkamp) Frankfurt n. M. 2009.
- Habermas J., *Zum Begriff der politischen Beteiligung*, w: *Student und Politik*, red. tenże, L. von Friedeburg, C. Oehler, (Luchterhand) Berlin 1961.
- Habuda L., *Polska reforma terytorialnego samorządu. Osobisty ślad odcisnięty na niej przez jej trzech współautorów*, „Atheneum”, (47) 2015.
- Harnisch S., *Deutsche Führung in der internationalen Gesellschaft: ein rollentheoretischer Ansatz*, w: *Deutsche Außenpolitik und internationale Führung. Ressourcen, Praktiken und Politiken in einer veränderten Europäischen Union*, red. tenże, J. Schild, (Nomos) Baden-Baden 2014.
- Harnisch S., Maull H., *Introduction*, w: *Germany as a Civilian Power?*, (Manchester University Press) Manchester 2001.
- Hartleb F., *Populism in Western and Eastern Europe Compared*, w: *Exposing the Demagogues. Right-wing and National Populist Parties in Europe*, red. K. Grabow, F. Hartleb, (KAS, CES) Kortrijk 2013.
- Hasenclever A., *Liberale Ansätze zum „demokratischen Frieden“*, w: *Theorien der Internationalen Beziehungen*, red. S. Schieder, M. Spindler, (Barbara Budrich) Opladen 2010.
- Hassel F., *Unser Partner zur Rechten*, „Süddeutsche Zeitung”, 16.08.2018: <https://www.sueddeutsche.de/politik/polen-unser-partner-zur-rechten-1.4131705>.
- Hättich H., *Studienförderung als gesellschaftspolitische Aufgabe. Die Studienförderung der Friedrich-Ebert-Stiftung nach 1947*, w: „Demokratie braucht Demokraten“. *Studienförderung als gesellschaftspolitische Aufgabe*, red. taż, (FES) Bonn 2015: <http://library.fes.de/pdf-files/studienfoerderung/11210.pdf>.
- Hedberg A., *Germany's energy transition: from a vision to a strategy*, w: *Assessing the Energiewende. An international expert review*, red. J. Eitze, (KAS) Berlin 2017: https://www.kas.de/documents/252038/253252/7_dokument_dok_pdf_51681_2.pdf/67307c1d-0f8c-1e66-c131-5b29782e92c3?version=1.0&t=1539647832554.
- Heinrich M., *Imperialismustheorie*, w: *Theorien der Internationalen Beziehungen*, red. S. Schieder, M. Spindler, (Barbara Budrich) Opladen 2010.
- Heinz W., *Deutsche Menschenrechtspolitik*, w: *Deutsche Außenpolitik. Sicherheit, Wohlfahrt, Institutionen und Normen*, red. T. Jäger, A. Höse, K. Oppermann, (VS Verlag) Wiesbaden 2007.

- Heinze R. G., Voelzkow H., *Interessengruppen*, w: *Handwörterbuch des politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland.*, red. U. Andersen, W. Woyke, (Springer VS) Wiesbaden 2000.
- Hellmann G., *Zwischen Gestaltungsmacht und Hegemoniefalle. Zur neuesten Debatte über eine „neue deutsche Außenpolitik“*, „Aus Politik und Zeitgeschichte“, (28-29) 2016.
- Herzinger R., *Warum der Westen Demokratie exportieren muss*, „Die Welt“, 22.11.2009: <https://www.welt.de/politik/ausland/article5286471/Warum-der-Westen-Demokratie-exportieren-muss.html>.
- Heufelder J. E., *Pinochets stille Berater*, „Die Zeit“, (35) 22.08.2013.
- Hillebrand E., *Dialog głuchoniemych? Stosunki polsko-niemieckie dziś*, w: *Między przyjaźnią a frustracją. Polska i Niemcy 30 lat po podpisaniu traktatu o sąsiedztwie*, red. J. Schulz, E. Hillebrand, (IZ, FES) Poznań 2021.
- Hillebrand E., *Die populistische Herausforderung – Eine Einführung*, w: *Rechtspopulismus in Europa. Gefahr für die Demokratie?*, red. tenze, (Dietz) Bonn 2015.
- Hofmeister W., *Die deutschen Christdemokraten und Chile*, „Konrad-Adenauer-Stiftung Auslandsinformationen“, (7) 2004: https://www.kas.de/documents/252038/253252/7_dokument_dok_pdf_5154_1.pdf/00161ba5-ca46-5230-ee67-8f597a6a491c?version=1.0&t=1539666603822.
- Holzinger K., *Arguing*, w: *Lexikon der Politikwissenschaft. Theorien, Methoden, Begriffe. Band I: A-M*, red. D. Nohlen, R.-O. Schultze, (H.C. Beck) Monachium 2010.
- Höpfinger R., *Hanns-Seidel-Stiftung*, w: *Lexikon der Christlichen Demokratie in Deutschland*, red. W. Becker, (Schöningh) Paderborn 2002.
- Hopkins V., *Campus in Hungary is Flagship of Orban's Bid to Create a Conservative Elite*, „The New York Times“, 28.06.2021: <https://www.nytimes.com/2021/06/28/world/europe/hungary-orban-university.html>.
- Hryniewicz J., *Teoria „centrum – peryferie” – w dobie globalizacji*, „Studia Regionalne i Lokalne”, 40 (2) 2010.
- Huber W., *Europa als Wertegemeinschaft. Zu den christlichen Grundlagen des Kontinentes*, „Die Politische Meinung”, (386) 2002.
- Hubrich W., *Deutsches Geld in spanischer Politik*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, (27) 02.02.2000.
- Ilboja E., *Dyplomacja w epoce informacji*, w: *Dyplomacja publiczna*, red. B. Ociepka, (UWr) Wrocław 2008.
- Inacker M., *Spendenaffäre: Ex-Finanzmanager Lüthje belastet auch den ehemaligen Generalsekretär. Der Herrscher im Finanzreich der CDU packt aus*, „Die Welt”, (98) 27.04.2000.
- Isensee J., *Gemeinwohl im Verfassungsstaat, Band IV. Aufgaben des Staates*, w: *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, red. tenze, P. Kirchhof, (C.S. Müller) Heidelberg 2006.
- Jakubiak-Mirończuk A., *Lobbying – konflikt realizacji partykularnych interesów grup społecznych a ochrona interesu publicznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, 7 (12) 2015.
- Jaranowski M., *Zagraniczna polityka medialna. Jak to robi Deutsche Welle?*, „Deutsche Welle”, 28.03.2017: <https://www.dw.com/pl/zagraniczna-polityka-medialna-jak-to-robi-deutsche-welle/a-38170713>.

- Jasiecki K., *Legitymizacja lobbingu*, w: *Grupy interesu i lobbing. Polskie doświadczenia w unijnym kontekście*, red. tenże, (IFiS PAN) Warszawa 2011.
- Jasiecki K., *Lobbing w USA, Europie Zachodniej i Polsce. Podobieństwa i różnice*, „Studia Europejskie”, (4) 2002.
- Jens A., *Zwischen Selbstdarstellung und „Arbeit an der Weltvernunft“: Wohin treibt die deutsche Auswärtige Kulturpolitik?*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, (20-22) 2016: <http://www.bpb.de/apuz/227649/wohin-treibt-die-deutsche-auswaertige-kulturpolitik?p=all>.
- Jędrzejczak H., *Niemcy Chrystusem Narodów. Przykład realizacji idei Translatio imperii w historii prawie najnowszej*, „Teologia Polityczna”, (7) 2013-2014.
- Jędrzejewski S., *Niezależność mediów publicznych w czasach populizmu – przypadek Polski*, w: *Klinika dziennikarstwa – Diagnoza*, red. K. Wolny-Zmorzyński, K. Konarska, (UWr) Wrocław 2017.
- Jiménez F., Villoria M., *Party funding in Spain*, w: *Handbook of Political Party Funding*, red. J. Mendilow, E. Phélippeau, (Edward Elgar Publishing) Cheltenham – Northampton 2018.
- Kaiser W., Salm Ch., *Transition und Europäisierung in Spanien und Portugal. Sozial- und christdemokratische Netzwerke im Übergang von der Diktatur zur parlamentarischen Demokratie*, „Archiv für Sozialgeschichte”, (49) 2009.
- Kalina A., *Erfolgreich politisch bilden: Faktensammlung zum Stand der Politischen Bildung in Deutschland*, (KAS) Sankt Augustin 2014: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=2c4404a5-4f6a-4a43-1386-8e5b2df0cc02&groupId=252038.
- Kalinowski M., *Przedmiot lobbingu z perspektywy etycznej*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym”, (16) 2013.
- Kamp K.-H., *Mythen der Zwei-Prozent-Debatte. Zur Diskussion um die NATO-Verteidigungsausgaben*, „Arbeitspapier Sicherheitspolitik der Bundesakademie für Sicherheitspolitik”, (9) 2019: https://www.baks.bund.de/sites/baks010/files/arbeitspapier_sicherheitspolitik_2019_9.pdf.
- Kant I., *Do wiecznego pokoju. Projekt filozoficzny*, w: tenże, *O porzekadle: To może być słuszne w teorii, ale nic nie jest warte w praktyce. Do wiecznego pokoju*, (Comer) Toruń 1995.
- Keller P., *It's great! Deutschlands heimliche Trump-Sympathisanten*, „Politische Meinung”, 62 (543) 2017.
- Kennith H. G., Wilson L. A., Brunk G. G., *Societal Complexity and Interest-Group. Lobbying in the American States*, „The Journal of Politics”, 53 (2) 1991.
- Kerski B., *Die Rolle nichtstaatlicher Akteure in den deutsch-polnischen Beziehungen vor 1990*, „WZB Discussion Paper”, (99-301) 1999: <https://bibliothek.wzb.eu/pdf/1999/p99-301.pdf>.
- Kertész I., *Prawdziwy koniec Mitteleuropy*, „Europa. Tygodnik Idei”, (27) 2004.
- Kesper Ch., *Gemeinsame Stellungnahme der Politischen Stiftungen*, w: *Zivilgesellschaft und Entwicklung. Beiträge für eine Anhörung des Deutschen Bundestages über die „Bedeutung der Zivilgesellschaft für nachhaltige Entwicklung in den Entwicklungsländern“*, red. K. Adelman, (FES) Bonn 2001.
- Kimberlin S., *Advocacy by Nonprofits: Roles and Practices of Core Advocacy Organizations and Direct Service Agencies*, „Journal of Policy Practice”, 9 (3-4) 2010.
- Kinowska Z., *Kondycja społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*, „Infos. Zagadnienia Społeczno-Gospodarcze”, (22) 2012:

- [http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/9789F55A271ABAC6C1257AC9004D8BE0/\\$file/Infos_136.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/9789F55A271ABAC6C1257AC9004D8BE0/$file/Infos_136.pdf).
- Klages H., *„Lebendige Demokratie“ als Ziel der Bürgergesellschaft – Was trennt uns hiervon? Wie kommen wir hin?*, w: *Die Zukunft der Bürgergesellschaft*, red. D. Dettling, (VS Verlag) Wiesbaden 2008.
- Klasen M., *Für das Gemeinwohl? Politische Interessenvermittlung durch Stiftungen: eine organisationstheoretische Analyse der Legimität*, seria: Opusculum nr 60, (Maecenata Institut, Humboldt-Universität) Berlin 2012.
- Klein A., *Die Regierungspartei „Recht und Gerechtigkeit“ reformiert das Recht*, „Länderbericht“, 24.07.2017: <https://www.kas.de/pl/web/polen/laenderberichte/detail/-/content/das-ende-der-gewaltenteilung-zur-justizreform-in-polen>.
- Klein A., *Regierende Partei PiS hat Mandat zur alleinigen Regierungsbildung erhalten*, „Länderbericht“, 15.10.2019: <https://www.kas.de/documents/252038/4520172/L%C3%A4nderbericht+zur+Parlamentswahl+in+Polen+2019.pdf/313dc6dc-54e7-7e80-0c34-ff28eb0337ae?version=1.1&t=1571150202625>.
- Kleinwächter L., *Zur Sicherheitsstrategie Deutschlands in der „Zeitenwende“*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka”, (1) 2022.
- Klose A., *Zur Gemeinwohlproblematik. Perspektiven einer gemeinwohlorientierten Politik aus der Sicht der christlichen Sozialethik*, w: *Selbstinteresse und Gemeinwohl. Beiträge zur Ordnung der Wirtschaftsgesellschaft*, red. A. Rauscher, (Duncker & Humblot) Berlin 1985.
- Knorn B., *Theologische Grundlagen der deutsch-polnischen Versöhnung*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, 36 (1) 2016.
- Koeppl P., *The Acceptance, Relevance and Dominance of Lobbying the EU Commission – A First-time Survey of the EU Commission’s Civil Servants*, „Journal of Public Affairs”, (1) 2001.
- Kollmorgen R., *Postsozialistische Gesellschaftstransformationen in Osteuropa. Prozesse, Probleme und Perspektiven ihrer Erforschung*, w: *Postsozialistische Transformationen: Gesellschaft, Wirtschaft, Kultur. Theoretische Perspektiven und empirische Befunde*, red. tenże, H. Schrader, (Ergon) Würzburg 2003.
- Koszel B., *„Kultura wstrzemięźliwości” czy aktywne współdziałanie? Dylematy polityki bezpieczeństwa Niemiec w XXI wieku*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka”, (1) 2017.
- Koszel B., *Mocarstwowe aspiracje Niemiec w Europie XXI wieku: realia i perspektywy (Raport z badań)*, „IZ Policy Papers”, (6) 2012.
- Koszel B., *Polska – Niemcy – Wspólnota/Unia Europejska (1989-2010)*, w: tenże, K. Malinowski, Z. Mazur, *Niemiecka polityka wobec Polski 1990-2010*, (IZ) Poznań 2012.
- Kronenberg V., *„Verfassungspatriotismus“ im vereinten Deutschland*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, (28) 2009.
- Król C. E., *Kapitan Wehrmachtu Wilhelm (Wilm) Hosenfeld i jego pola wolności*, w: *Pola wolności*, red. A. Bartuś, (Szkola Bankowa w Poznaniu) Poznań 2020.
- Krzemiński A., *Mit Fingerspitzengefühl*, „Die Tageszeitung”, 31.01.1998: <https://taz.de/!1318056/>.
- Kubas S., *Wielopłaszczyznowy i wieloetapowy charakter procesu demokratyzacji*, w: *Między ideą, pasją a działaniem: księga jubileuszowa dedykowana dr. hab. Marianowi Mitrędze*, red. P. Grzywna i in., (UŚ) Katowice 2017.

- Kuczma P., *Definicja lobbingu według ustawy z 7 lipca 2005 r.*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 69 (4) 2007.
- Kudzia P., Gmyz C., *Bomba Steinbach*, „Wprost”, 28.09.2023: <https://www.wprost.pl/tygodnik/49710/Bomba-Steinbach.html>
- Kundera M., *Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej*, „Zeszyty Literackie”, (5) 1984.
- Kurcewicz U., *Aktywność polityczna Polaków w świetle ewolucji postaw społeczno-politycznych związanych z przeobrażeniem systemu politycznego*, „Przegląd Politologiczny”, (1) 2015.
- Kurczewska U., Mołęda-Zdziech M., *Lobbying w Unii Europejskiej – zarys problematyki*, „Studia Europejskie”, (2) 1999.
- Kwiatkowska A., *Od kopciuszka do cesarzowej. Jak Merkel zmieniała Niemcy*, seria: Punkt Widzenia nr 85, (OSW) Warszawa 2021.
- Kwiatkowska-Drożdż A., *Mocarstwo pragmatyczne. Zanika niemiecka „powściągliwość”. Zastąpi ją „przejmowanie przez Niemcy odpowiedzialności”*, „Nowa Europa”, 12 (1) 2012.
- Lämmer T., *Die deutsch-polnischen Beziehungen nach 1990. Deutsche Polenpolitik im Spannungsfeld von Vergangenheit, Eigeninteresse und Europäischer Union*, w: *Integration als Aufgabe – Polen, Tschechien und Deutschland vor der Osterweiterung der Europäischen Union*, red. D. Hofmann, T. Lämmer, (GFPS) Getynga 2002.
- Lang K.-O., *Auf dem Weg zur IV. Republik? Die Parlamentswahlen in Polen vom 25. September 2005*, „Osteuropa”, (10) 2005.
- Lang K.-O., *Eine Beziehung mit Hindernissen – deutsch-polnische Beziehungen zwischen Konfrontation und Zusammenarbeit*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe”, (4) 2006.
- Lang K.-O., *Justizreform in Polen: Das Ende der Geduld*, „Zeit Online”, 20.12.2017: <https://www.zeit.de/politik/ausland/2017-12/justizreform-polen-eu-kommission-artikel-7-verfahren>.
- Lang K.-O., *Misstrauen und Zusammenarbeit. Warschaus Blick auf Deutschland und Folgen für die deutsch-polnischen Beziehungen*, „SWP-Aktuell”, (13) 2016: https://www.swp-berlin.org/publications/products/aktuell/2016A13_Ing.pdf.
- Lang K.-O., *Polens unersetzbarer Partner. Warschau vertieft den sicherheitspolitischen Bilateralismus mit den USA*, „SWP-Aktuell”, (37) 2019: https://www.swp-berlin.org/publications/products/aktuell/2019A37_Ing.pdf.
- Lang K.-O., *Systemtransformation in Ostmitteleuropa: Eine erste Erfolgsbilanz*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, (15) 2001.
- Langguth G., *Politische Stiftungen und politische Bildung in Deutschland*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, 43 (34) 1993.
- Lappin R., *What we talk about when we talk about Democracy Assistance: The Problem of Definition in Post-Conflict Approaches to democracy*, „Central European Journal of International and Security Studies”, 4 (1) 2010.
- Laski H. J., *Gleichberechtigung von Staat und Verbänden*, w: *Pluralismus. Konzeptionen und Kontroversen*, red. F. Nuscheler, W. Steffani, (Piper) Monachium 1972.
- Leif T., Speth R., *Anatomie des Lobbyismus. Einführung in eine unbekannte Sphäre der Macht*, w: *Die stille Macht. Lobbyismus in Deutschland*, red. ciz, (Westdeutscher V.) Wiesbaden 2003.

- Leif T., Speth R., *Die fünfte Gewalt – Anatomie des Lobbyismus in Deutschland*, w: *Die fünfte Gewalt – Lobbyismus in Deutschland*, red. ciż, (VS Verlag) Wiesbaden 2006.
- Leif T., Speth R., *Lobbyismus in Deutschland. Fünfte Gewalt – einflussreich und unkontrolliert*, „Neue Soziale Bewegung”, 16 (3) 2003.
- Leininger J., *Demokratieförderung schafft Stabilität*, w: *Deutschlands neue Verantwortung: die Zukunft der deutschen und europäischen Außen-, Entwicklungs- und Sicherheitspolitik*, red. W. Ischinger, D. Messner, (Econ) Berlin 2017.
- Lepenes W., *Warum in Mitteleuropa die Demokratie verblasst*, „Die Welt”, 14.08.2018: <https://www.welt.de/debatte/kommentare/plus181050030/Aggressiver-Nationalismus-Warum-in-Mitteleuropa-die-Demokratie-verblasst.html>.
- Loeckel N., *Der legislative Fußabdruck: Schreiben Lobbyisten die Gesetze?*, „Scheinwerfer. Das Magazin gegen Korruption”, 23 (12) 2018.
- Loek H., *Wartości polityczne*, w: *Zachowania polityczne*, t. 1, red. R. J. Dalton, H.-D. Klingemann, (PWN) Warszawa 2010.
- Lowi T. J., *The Public Philosophy: Interest-Group Liberalism*, „The American Political Science Review”, 61 (1) 1967.
- Lübke-meier E., *Rechtsstaatlichkeit und Handlungs-fähigkeit: Zwei Seiten einer EU-Medaille*, „SWP-Aktuell”, (49) 2021.
- Łada A., *Barometr Polska-Niemcy 2017. Polskie społeczeństwo o niemieckiej polityce i wzajemnych relacjach*, (ISP) Warszawa 2017.
- Łada-Konefał A., *Czy retoryka antyniemiecka PiS jest skuteczna? Tak, zobacz na kogo najbardziej działa*, „OKO.press”, 13.07.2021: <https://oko.press/czy-retoryka-antyniemiecka-pis-jest-skuteczna-tak-zobacz-na-kogo-najbardziej-dziala>.
- Łazarewicz C., *Instytut Sobieskiego, sukces i początek końca?*, „Wirtualna Polska”, 22.12.2015: <https://wiadomosci.wp.pl/instytut-sobieskiego-sukces-i-poczatek-konca-po-wyborach-wyssano-z-niego-wszystkie-sily-6027697574618241a>.
- Łodziński S., *Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej*, Informacja BSE 443, (Biuro Studiów i Ekspertyz Sejmu RP) Warszawa 1997: <http://biurose.sejm.gov.pl/info/index.htm>.
- Łoś R., *Soft power w niemieckiej polityce zagranicznej*, „Atheneum”, (35) 2012.
- Łoś-Nowak T., *Państwowy poziom analizy w stosunkach międzynarodowych*, w: *Poziomy analizy stosunków międzynarodowych*, t. 1, red. E. Halizak, M. Pietraś, (Rambler) Warszawa 2013.
- Łoś-Nowak T., *Polityka zagraniczna w przestrzeni teoretycznej*, w: *Polityka zagraniczna. Aktorzy – potencjały – strategie*, red. taż, (Poltext) Warszawa 2011.
- Machaj Ł., *Liberalizm a prawa człowieka*, w: *Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Prawa człowieka – idea, instytucje, krytyka*, t. 4, red. M. Sadowski, P. Szymaniec, (UWr) Wrocław 2010.
- Magone J. M., *Divided Europe? Euroscepticism in Central, Eastern and Southern Europe*, w: *The European Union in Crisis: Explorations in Representation and Democratic Legitimacy*, red. K. N. Demetriou, (Springer) Cham 2015.
- Maihold G., *Auf dem Weg zu einer internationalen Politik demokratischer Resilienz*, w: *Deutsche Außenpolitik im Wandel. Unstete Bedingungen, neue Impulse*, red. tenże i in., (SWP) Berlin 2021.

- Makowska M., Szczepanik M., *Sanckje budzetowe jako mechanizm ochrony praworzadności w UE*, „Biuletyn PISM”, (131) 2018: https://pism.pl/publikacje/Sankcje_bud_etowe_jako_mechanizm_ochrony_praworz_dno_ci_w_UE.
- Makowski K., *Grupy interesu w polskim systemie politycznym*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, 22 (6) 2014.
- Malinowski K., *Niemcy wobec Polski*, w: *Interesy – wartości – kompromisy. Polityka zagraniczna Niemiec w erze Angeli Merkel*, red. K. Janoś i in., (IZ) Poznań 2022.
- Malko J., *Energiewende. Niemiecka transformacja energetyczna*, „Polityka Energetyczna”, 17 (2) 2014.
- Mansfield E. D., Milner H. V., Rosendorff B. Peter, *Why Democracies Cooperate More: Electoral Control and International Trade Agreements*, „International Organization”, 56 (3) 2002.
- Marschall Ch. von, *Handel mit Polen, Tschechien, Ungarn, Slowakei: Die Boomregion liegt vor der Haustür*, „Tagesspiegel”, 27.03.2021: <https://www.tagesspiegel.de/wirtschaft/die-boomregion-liegt-vor-der-haustur-4741762.html>.
- Marschall Ch. von, *Polen-Politik der Bundesregierung: Polens schleichende Erdoganisierung*, „Tagesspiegel”, 31.08.2017: <https://www.tagesspiegel.de/politik/polens-schleichende-erdoganisierung-5261713.html>.
- Maull H. W., *Deutsche Außenpolitik: zwischen Selbstüberschätzung und Wegducken*, „GIGA Focus”, (1) 2014: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/37036/ssoar-2014-maull-Deutsche_Auenpolitik_zwischen_Selbstuberschätzung_und.pdf?sequence=1.
- Maull H. W., *Deutschland als Zivilmacht*, w: *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, red. S. Schmidt, G. Hellmann, R. Wolf, (VS Verlag) Wiesbaden 2013.
- Mayer T., *Der vorpolitische Raum*, w: *Zur Lage der Nation: Konzeptionelle Debatten, gesellschaftliche Realitäten, internationale Perspektiven*, red. C. Masala, (Nomos) Baden-Baden 2018.
- Mazgal A., *Modele reprezentacji interesów przez organizacje pozarządowe. Narzędzia wykorzystywane w artykulacji interesów – przegląd doświadczeń międzynarodowych*, „Federalista (Federalistka)”, (2) 2010: <http://asocjacje.org/wp-content/uploads/2015/12/F2.pdf>.
- Mazurek R., Pawlak M., *Najpierw wyjście z kryzysu, potem euro*, „Rzeczpospolita”, 01.10.2014: <https://www.rp.pl/finanse/art12250641-najpierw-wyjscie-z-kryzysu-potem-euro>.
- Mazurkiewicz P., *Polityka jako roztropna troska o dobro wspólne: koncepcja polityki w katolickiej nauce społecznej*, w: *Koncepcje polityki*, red. W. Wesołowski, (Scholar) Warszawa 2009.
- Mączyńska E., Moszyński M., *Wstęp*, w: *Spoleczna Gospodarka Rynkowa a wartości europejskie*, red. ciż, (PTE) Warszawa 2019.
- Meißner T., *Wachsende deutsche Direktinvestitionen in Mittel- und Osteuropa und deren Unterstützung durch den deutschen Staat*, „Wirtschaft im Wandel”, (14) 1997.
- Menzel U., *Entwicklungstheorie*, w: R. Stockmann, U. Menzel, F. Nuscheler, *Entwicklungspolitik. Theorien – Probleme – Strategien*, (Oldenbourg) Monachium 2010.
- Merkel A., *Eine Welt – Werte und Politik Deutschlands in der internationalen Staatengemeinschaft*, w: *Das Gemeinwohl in einer globalisierten Welt*, red. G. Wahlers, (KAS) Sankt Augustin – Berlin 2009.
- Merkel W., *Embedded and defective democracies*, „Democratization”, 11 (5) 2004.
- Messner D., *Einführung in den Brandt-Report. Eine Einordnung in die Diskussionen zu globaler Entwicklung seit den 1970er Jahren*, w: *Willy Brandt: „Das Überleben sichern“*. Die Einleitung zum

- Nord-Süd-Bericht mit einer Einführung von Dirk Messner*, red. W. Hoppenstedt, (Bundeskanzler-Willy-Brandt-Stiftung), Bonn 2013: https://www.willy-brandt-biografie.de/wp-content/uploads/2019/09/Heft_25_Nord-Sued-Bericht.pdf.
- Michalski B., Sikora P., „Pieniądze za praworządność”: TSUE oddalił skargi Polski i Węgier na mechanizm warunkowości, „Gazeta Prawna”, 16.02.2022: <https://serwisy.gazetaprawna.pl/orzeczenia/artykuly/8358076,praworzadnosc-wyrok-tsue-mechanizm-warunkowosci-ue-fundusze-europejskie.html>.
- Migalski M., *Wpływ ordynacji wyborczej na kształtowanie się polskiego systemu partyjnego*, w: tenże, W. Wojtasik, M. Mazur, *Polski system partyjny*, (PWN) Warszawa 2007.
- Milbrath L. W., *Lobbying as a Communication Process*, „Public Opinion Quarterly”, 24 (1) 1960.
- Miller D., Dinan W., *Corridors of Power: Lobbying in the UK*, „Les Coulisses du Pouvoir. Observatoire de la Société Britannique”, (6) 2008.
- Młynarska-Sobaczewska A., *Dobro wspólne jako kategoria normatywna*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Juridica”, (69) 2009.
- Mocek S., *Władza i media. Dyskurs polityczny wokół mediów publicznych w Polsce*, „Zoon Politikon”, (8) 2017.
- Molęda-Zdziech M., *Ewolucja modeli lobbingu – wpływ gospodarki opartej na informacji i wiedzy*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego. Studia i Prace”, (2) 2012.
- Mols M., *Lateinamerika*, w: *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, red. S. Schmidt, G. Hellmann, R. Wolf, (VS Verlag) Wiesbaden 2013.
- Molt P., *Christliche Demokratie und internationale Solidarität mit Lateinamerika*, w: *Entwicklungszusammenarbeit und internationale Solidarität. Symposium anlässlich des 80. Geburtstages von Dr. Volkmar Köhler*, red. K. Grabow, (KAS) Berlin 2010.
- Morlok M., *Die Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts zur staatlichen Stiftungsfinanzierung*, „Mitteilungen des Instituts für Deutsches und Europäisches Parteienrecht”, 6 (1) 1996.
- Münkler H., *Bürgerschaftliches Engagement in der Zivilgesellschaft*, w: *Bürgerschaftliches Engagement und Zivilgesellschaft*, red. Enquete-Kommission „Zukunft des Bürgerschaftlichen Engagements” Deutscher Bundestag, (Leske, Budrich) Wiesbaden 2002.
- Niemcy jako Faust Europy. Marek A. Cichocki w rozmowie z Grzegorzem Górnym*, „Teologia Polityczna”, 15.07.2017: <https://teologiapolityczna.pl/niemcy-jako-faust-europy>.
- Nikel R., *Gemeinsam sind wir stärker: Die Chancen der deutsch-polnischen Beziehungen*, „Internationale Politik”, (03/04) 2023.
- Nocoń J., *Między reprezentacją a alienacją*, w: *My i oni: rola, miejsce i znaczenie konfliktów w polityce*, red. A. Kasińska-Metryk, R. Miernik, (UJK) Kielce 2010.
- Nothelle-Wildfeuer U., *Gemeinwohl*, w: *Lexikon der Christlichen Demokratie in Deutschland*, red. W. Becker i in., (Schöningh) Paderborn 2002.
- Nowak B., *Polityka bezpieczeństwa: więcej Europy, ale mniej zaangażowania*, w: P. Buras, B. Nowak, *Polska–Niemcy: Partnerstwo dla Europy? Interesy, opinie elit, perspektywy*, (CSM) Warszawa 2013.
- Nowak E., *Próby regulacji lobbingu w instytucjach europejskich – zarys problematyki*, „Zeszyty Naukowe Zakładu Europeistyki Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie”, (3) 2007.

- Nowakowska A., Wielowieyska D., *Jak PiS i PO wydają miliony z budżetu*, „Wyborcza.pl”, 11.06.2013: http://wyborcza.pl/politykaekstra/1,132907,14083575,Jak_PiS_i_PO_wydaja_miliony_z_budzetu.html.
- Nowosielski M., *Przemiany polskiego trzeciego sektora od 1989 r.*, „Kultura i Edukacja”, 75 (1) 2010.
- O'Donnell G., *Horizontal Accountability in New Democracies*, „Journal of Democracy”, 9 (3) 1998.
- Obywatele ACTA*, red. Ł. Jurczyszyn i in., (ECS) Gdańsk 2014: https://www.ecs.gda.pl/library/File/nauka/do_pobrania/Obywatele_ACTA_Raport.ECS.pdf.
- Ociepka B., *Nowa dyplomacja publiczna – perspektywa teorii stosunków międzynarodowych i komunikowania politycznego*, „Przegląd Strategiczny”, (2) 2012.
- Ockermann J., *Die staatliche Finanzierung parteinaher bzw. parteibeeinflusster Organisationen im Licht der Wesentlichkeitstheorie*, „Zeitschrift für Rechtspolitik”, 25 (9) 1992.
- Offe C., *Politische Herrschaft und Klassenstrukturen*, w: *Politikwissenschaft. Eine Einführung in ihre Probleme*, red. G. Kress, D. Senghaas, (Europäische Verlagsanstalt) Frankfurt [n. M.] 1969.
- Olson M., *Dobra publiczne i problem „pasażera na gapę”*, w: *Współczesne teorie socjologiczne*, red. A. Jasińska-Kania i in., (Scholar) Warszawa 2006.
- Olszanecka N., *Armia jako grupa interesów. Problem stosunków cywilno-wojskowych*, „Atheneum”, (57) 2018.
- Pach M., *Niemiecka koncepcja demokracji zdolnej do obrony (zarys problematyki)*, „Przegląd Konstytucyjny”, (2) 2017.
- Pacześniak A., *Promocja demokracji i praworządności*, w: *Organizacje międzynarodowe w działaniu*, red. A. Florczak, A. Liskowska, (OTO) Wrocław 2014.
- Papciak K., *Międzynarodowe konferencje na kierunku Politologii i Nauk Społecznych 1994*, „Saeculum Christianum”, (2/1) 1995.
- Parella J. F., Hernández G. C., *The German Business Model: The Role of the Mittelstand*, „Journal of Management Policies and Practices”, 6 (1) 2017.
- Patzelt W. J., *Patriotismus in Zeiten der Globalisierung*, w: *Was eint uns? Verständigung der Gesellschaft über gemeinsame Grundlagen*, red. B. Vogel, (Herder) Freiburg 2008.
- Pawlicki J., Wieliński B. T., *Sikorski w Berlinie. Polska ustawia Unię*, „Wyborcza.pl”, 28.11.2011: http://wyborcza.pl/1,76842,10724669,Sikorski_w_Berlinie__Polska_ustawia_Unie.html.
- Pawlikowska I., *Bezpieczeństwo jako cel polityki zagranicznej państwa*, w: *Wstęp do teorii polityki zagranicznej*, red. R. Zięba, (Marszałek) Toruń 2009.
- Pawłowski M., *Zmiany ustrojowe wymagały przebudowy mentalnej*, „Gazeta Sulecka”, (5-6) 2020.
- Perthes V., *Dimensionen strategischer Rivalität: China, die USA und die Stellung Europas*, w: *Strategische Rivalität zwischen USA und China. Worum es geht, was es für Europa (und andere) bedeutet*, red. B. Lippert, V. Perthes, (SWP) Berlin 2020: https://www.swp-berlin.org/publications/products/studien/2020S01_lpt_prt_WEB.pdf.
- Pflüger F., *Polen – unser Frankreich im Osten*, w: *Außenpolitik im 21. Jahrhundert. Die Thesen der Jungen Außenpolitiker*, red. W. Schäuble, R. Seiters, (Bouvier) Bonn 1996.
- Phillips A., *Exporting democracy: German political foundations in Central-East Europe*, „Democratisation”, 6 (2) 1999.

- Piechowicz M., *Lobbing wobec samorządu terytorialnego w Polsce*, w: *Współczesne wyzwania administracji rządowej i samorządowej*, red. D. Plecka, (Marszałek) Toruń 2013.
- Piepenschneider M., *Europäische Integration als nationales Interesse. Aktuelle Begründungen für die deutsche Europapolitik*, w: *Europäische Integration als deutsches Interesse*, red. J. Bordiert, E. Brock, M. Piepenschneider, (KAS) Sankt Augustin 1994: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=cd89b998-cd98-9416-dc9d-ee8eb01584d8&groupId=252038.
- Pięciak W., *Kolejność według Steinbach*, „Tygodnik Powszechny”, 28.09.2003: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/kolejnosc-wedlug-steinbach-122659>.
- Pinto-Duschinsky M., *Foreign political aid: the German political foundations and their US counterparts*, „International Affairs”, 67 (1) 1991.
- Płóciennik S., *Po drodze z Niemcami: państwa Grupy Wyszehradzkiej wobec dyscypliny fiskalnej*, „Biuletyn PISM”, (53) 2018.
- Pogorelskaja S. W., *Die parteinahen Stiftungen als Akteure und Instrumente der deutschen Außenpolitik*, „Aus Politik und Zeitgeschichte”, (6-7) 2002.
- Polk A., *Politik und Lobbyismus. Die Drehtür der Demokratie*, „Der Spiegel”, 17.09.2017: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/politik-und-lobbyismus-die-drehtuer-der-demokratie-gastbeitrag-andreas-polk-a-1167806.html>.
- Popławski K., *Niemcy wobec wieloletnich ram finansowych Unii Europejskiej na lata 2014-2020. Uwarunkowania i interesy*, „Raport OSW”, (10) 2011.
- Porsche-Ludwig M., *50 Jahre BMZ. Von Entwicklungshilfe über Entwicklungspolitik zur Entwicklungszusammenarbeit*, w: *50 Jahre deutsche Zusammenarbeit. Das BMZ von Walter Scheel bis Dirk Nebel*, red. W. Gieler, (Scientia Bonnensis) Bonn 2011.
- Pospieszna P., *Pomoc demokratyzacyjna polskich organizacji pozarządowych skierowana do Białorusi i Ukrainy: przesłanki oraz różne formy wsparcia*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne”, (3) 2016.
- Preuße D., *Begabtenförderung und politische Stiftungen*, w: *Pluralismus und Parlamentarismus in Theorie und Praxis*, red. J. Hartmann, U. Thaysen, (Westdeutscher) Opladen 1992.
- Pridham G., *The international dimension of democratization: theory, practice and inter-regional comparison*, w: *Building Democracy? The International Dimension of Democratization in Eastern Europe*, red. tenże, E. Herring, G. Sanford, (Leicester University Press) Londyn 1994.
- Priess F., *Die Christlich Demokratische Organisation Lateinamerikas (Organización Demócrata Cristiana de América – ODCA)*, w: *Internationale Parteienverbände und parteinahe Stiftungen in Lateinamerika*, red. D. Nolte, N. Werz, (Nomos) Baden-Baden 2014.
- Proczek M., *Wieloletnie Ramy Finansowe UE na lata 2014-2020 – znaczenie dla Polski*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego”, (2) 2015.
- Prokop M., *Demokratyczno-autorytarna hybryda: redefinicja kategorii teoretycznej*, „Historia i Polityka”, 20 (13) 2015: <http://dx.doi.org/10.12775/HiP.2015.002>.
- pś/jra, *Reforma samorządowa 1990 – jedna z najbardziej udanych*, „Dzieje.pl Portal Historyczny”, 31.12.2014: <https://dzieje.pl/aktualnosci/reforma-samorzadowa-1990-jedna-z-najbardziej-udanych>.
- Puhle H.-J., *Democratic Consolidation and Defective Democracies*, „Universidad Autónoma de Madrid Working Papers Online Series”, (47) 2005:

http://www.uam.es/Derecho/BuscadorGeneral/1446725958560.htm?_charset_=utf-8&language=es&busqueda=puhle&x=0&y=0.

Raabe S., *Die Kirchen als Katalysatoren der Versöhnung. Die Ostdenkschrift der Evangelischen Kirche und der Briefwechsel der polnischen und deutschen Bischöfe*, w: „*Das Friedenszeichen von Kreisau*“ und „*Der Händedruck von Verdun*“, red. E. Opiłowska, K. Ruchniewicz, M. Zybura, (Atut) Wrocław 2009.

Raabe S., *Die Klagen der Preußischen Treuhand. Zwischen politischer Hysterie und rechtlichen Fragen*, „Polen-Analysen“, (9) 2007.

Raabe S., *Politische Stiftungen als Instrument der Außenpolitik. Das Beispiel der Arbeit der Konrad-Adenauer-Stiftung in Polen*, „Länderbericht“, 14.01.2008: <https://www.kas.de/pl/web/polen/laenderberichte/detail/-/content/politische-stiftungen-als-teil-der-aussenpolitik>.

Raabe S., *Potentielle Stabilität. Polen nach dem Ende der IV. Republik*, „Länderbericht“, 08.06.2008: https://www.kas.de/documents/252038/253252/7_dokument_dok_pdf_14081_8.pdf/77a59c61-6abc-7119-8399-888ed6d4c0fe?version=1.0&t=1539663291071.

Raabe S., *Zur Lage der Bürgerplattform (PO) in Polen. Regierungspartei mit Perspektiven*, „Länderbericht“, (kwiecień) 2008: https://www.kas.de/documents/252038/253252/7_dokument_dok_pdf_13558_1.pdf/fc0bc9fb-3f9d-353b-2482-c2ccb928610?version=1.0&t=1539663499586.

Radaelli C., *The Europeanization of Public Policy*, w: *The Politics of Europeanization*, red. K. Featherstone, C. Radaelli, (Oxford University Press) Oksford 2003.

Rakusa-Suczewski M., *Ruchy społeczne i demokracja*, „Animacja Życia Publicznego”, 7 (2) 2012.

Raport o stratach wojennych Warszawy, (Miasto Stołeczne Warszawa) Warszawa 2004: <https://um.warszawa.pl/-/straty-wojenne-warszawy>.

Redakcja, *AfD-nahe Stiftung will staatliche Förderung gerichtlich erzwingen*, „Zeit Online”, 25.03.2019: <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2019-03/esiderius-erasmus-stiftung-afd-bundesmittel-foerderung-klage-bundesverfassungsgericht>.

Redakcja, *Kaczyński i Orban: sposobem na kryzys w Europie – przywrócenie wagi tożsamości narodowej*, „PAP.PL”, 07.09.2016: <http://www.pap.pl/aktualnosci/news,636199,kaczynski-i-orban-sposobem-na-kryzys-w-europie---przywrocenie-wagi-tozsamosci-narodowej.html>.

Redakcja, *Parteinaher Stiftungen. Bundesrechnungshof kritisiert Personalausgaben*, „Tagesschau”, 28.04.2021: <https://www.tagesschau.de/investigativ/report-mainz/stiftungen-gehaelter-101.html>.

Redakcja, *Tür zu – Das atlantische Bündnis schottet sich ab: Neue Mitglieder gelten als Sicherheitsrisiko*, „Der Spiegel”, (43) 1993.

Redakcja, *Unbiased information for free minds*, „Deutsche Welle”, 02.02.2023: <https://corporate.dw.com/en/unbiased-information-for-free-minds/a-52364943>.

Reimann C., *Doing good? Herausforderungen für die NGOs in der Friedensförderung*, w: *NGOs im Spannungsfeld zwischen Krisenprävention und Sicherheitspolitik*, red. A. Klein, S. Roth, (VS Verlag) Wiesbaden 2007.

Renn O. i in., *Public participation in decision making: A three-step procedure*, „Policy Science”, 26 (3) 1993.

- Renvert N., *Mission Possible? Die Rolle der deutschen parteinahen Stiftungen in den USA*, „DAAD/AICGS Working Paper“, 2011: <https://www.aicgs.org/site/wp-content/uploads/2011/10/Renvert-final-ger.pdf>.
- Reutter W., *Deutschland und Verbände zwischen Pluralismus, Korporatismus und Lobbyismus*, w: *Verbände und Interessengruppen in den Ländern der Europäischen Union*, red. tenze, (VS Verlag) Wiesbaden 2012.
- Rhodes R. A. W., *Policy network analysis*, w: *The Oxford handbook of public policy*, red. M. Moran, M. Rein, R. E. Goodin, (Oxford University Press) Oksford – Nowy Jork 2008.
- Richter S., *Wirkungsmechanismen politischer Konditionalität in den Demokratisierungsprozessen Osteuropas*, w: *Externe Faktoren der Demokratisierung*, red. G. Erdmann, M. Kneuer, (Nomos) Baden-Baden 2014.
- Riegert B., *Pöttering: „Europa ist nie am Ziel“*. DW Interview mit Hans-Gert Pöttering, „Deutsche Welle“, 21.05.2014: <https://www.dw.com/de/p%C3%B6ttering-europa-ist-nie-am-ziel/a-17573232>.
- Riordan S., *Dialogue-based Public Diplomacy: a New Foreign Policy Paradigm?*, w: *The New Public Diplomacy. Soft Power in International Relations*, red. J. Melissen, (Palgrave) Nowy Jork 2005.
- Risse T., *Deutsche Identität und Außenpolitik*, w: *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, red. S. Schmidt, G. Hellmann, R. Wolf, (VS Verlag) Wiesbaden 2013.
- Risse T., *Konstruktivismus, Rationalismus und Theorien Internationaler Beziehungen – warum empirisch nichts so heiß gegessen wird, wie es theoretisch gekocht wurde. Beitrag für Gunther Hellmann, Klaus Dieter Wolf und Michael Zürn (Hrsg.), Forschungsstand und Perspektiven der Internationalen Beziehungen in Deutschland*, w: *Die neuen Internationalen Beziehungen. Forschungsstand und Perspektiven in Deutschland, Weltpolitik im 21. Jahrhundert*, red. G. Hellmann, K. D. Wolf, M. Zürn, (Nomos) Baden-Baden 2003.
- Risse T., *Kontinuität durch Wandel: Eine „neue“ deutsche Außenpolitik?* „Aus Politik und Zeitgeschichte“, (11) 2004.
- Romaniec R., *Niemiecy eksperci o polityce zagranicznej rządu PiS: „Radykalne zmiany mało prawdopodobne“*, „Deutsche Welle“, 27.10.2015: <https://www.dw.com/pl/niemiecy-eksperci-o-polityce-zagranicznej-rz%C4%85du-pis-radykalne-zmiany-ma%C5%82o-prawdopodobne/a-18808131>.
- Romaniec R., *O stosunkach Polska – Niemcy: „Przyjaźń i nuda“*, „Deutsche Welle“, 30.12.2012: <https://www.dw.com/pl/o-stosunkach-polska-niemcy-przyja%C5%BA%C5%84-i-nuda/a-16487645>.
- Ronge V., Pascher U., *Die Entwicklungszusammenarbeit der politischen Stiftungen als Beitrag zum Frieden*, w: *Friedenspolitik in und für Europa*, red. W. Bergen, V. Friden, (Leske+Budrich) Opladen 1999.
- Roos A., *Schwache Interessen und hohe Reputation. Die Legitimierung moralischer Forderungen und die Mobilisierung für Menschen- und Bürgerrechte*, w: *Politische Repräsentation schwacher Interessen*, red. U. Willems, T. von Winter, (Leske, Budrich) Wiesbaden 2000.
- Roos L., *Die Grundwerte der Demokratie und die christliche Verantwortung*, „Jahrbuch für Christliche Sozialwissenschaften“, (22) 1981.
- Rosbach J., *Kontrolle und Verfolgung. Parteistiftungen im Ausland unter Druck*, „Deutschlandfunk.de“, 31.01.2017: https://www.deutschlandfunk.de/kontrolle-und-verfolgung-parteastiftungen-im-ausland-unter.724.de.html?dram:article_id=377770.

- Rozmowa z *Bernhardem Voglem*, w: B. Kerski, T. Kycia, R. Żurek, „*Przebaczymy i prosimy o przebaczenie*”. *Orędzie biskupów polskich i odpowiedź niemieckiego episkopatu z 1965 roku. Geneza – kontekst – spuścizna*, (Borussia) Olsztyn 2006.
- Ruchniewicz M., *Wokół „kompleksu wypędzenia”*. *Polska debata historyczna w pierwszej dekadzie po przelomie w stosunkach bilateralnych*, „*Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*”, 76 (2) 2021.
- Rudy M., Bielecka E., *Kaczyński: Niemcy są winni należne nam pieniądze – i z UE, i odszkodowania za II wojnę światową*, „*Dziennik Gazeta Prawna*”, 02.10.2022: <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8559560,kaczynski-niemcy-reparacje-zwrot-pieniedzy.html>.
- Ruggie J. G., *What Makes the World Hang Together? Neo-utilitarianism and the Social Constructivist Challenge*, „*International Organization*”, 52 (4) 1998.
- Rühe V., *Vortrag von Volker Rühe über die neuen Aufgaben der NATO (Washington, 30. April 1996)*, „*Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung*”, (34) 1996.
- Rüland J., Werz N., *Germany's Hesitant Role in Promoting Democracy*, w: *Exporting Democracy. Rhetoric vs. Reality*, red. P. J. Schraeder, (Lynne Rienner Publishers) Boulder – Londyn 2002.
- Rüstow A., *Wirtschaftsordnung und Staatsform*, w: *Magna Charta der Sozialen Marktwirtschaft. Wortlaut d. Vorträge, d. auf d. Bundestag d. Freiwirtschaftsbundes am 9. u. 10. November 1951 in Heidelberg gehalten wurden*, red. E. Winkler, A. Rüstow, W. Schmid, (Vita) Heidelberg-Ziegelhausen 1952.
- S. Siegfried, *Gibt es noch Werte?*, „*Aus Politik und Zeitgeschichte*”, (34-36) 2013.
- Samecki P., *Handel międzynarodowy. Elementy polityki handlowej*, w: *Podstawy ekonomii*, red. R. Milewski, E. Kwiatkowski, (PWN) Warszawa 2016.
- Sanchez A. M., *The Friedrich Ebert Foundation and the Spanish Socialists during the Transition to Democracy, 1975-1982*, „*Contemporary European History*”, 26 (1) 2016.
- Sandberg B., *Rechenschaftslegung und Prüfung Politischer Stiftungen*, w: *Perspektiven des Verbandsmanagements. Festschrift für Dieter Witt zum 70. Geburtstag*, red. A. Heilmair i in., (Gabler) Wiesbaden 2011.
- Sandschneider E., *Deutschland: Gestaltungsmacht in der Kontinuitätsfalle*, „*Aus Politik und Zeitgeschichte*”, (10) 2012.
- Sandschneider E., *Externe Demokratieförderung. Theoretische und praktische Aspekte der Außenunterstützung von Transformationsprozessen*, (CAP) Monachium 2003: http://www.cap.lmu.de/download/2003/2003_sandschneider.pdf.
- Sanecka-Tyczyńska J., *Relacje polsko-niemieckie a racja stanu. Spór PiS-PO o model polityki zagranicznej wobec Republiki Federalnej Niemiec (2001-2015)*, „*Humanities and Social Sciences*”, (4) 2017.
- Saurugger S., *COREPER and National Governments*, w: *Lobbying the European Union: Institutions, Actors and Issues*, red. D. Coen, J. Richardson, (Oxford University Press) Nowy Jork 2009.
- Schieder S., *Neuer Liberalismus*, w: *Theorien der internationalen Beziehungen*, red. tenże, M. Spindler, (Budrich) Opladen 2010.
- Schmitter P. C., Brouwer I., *Conceptualizing, Researching and Evaluating Democracy Promotion and Protection*, „*European University Institute Working Paper SPS*”, (9) 1999: <http://cadmus.eui.eu/bitstream/id/995/>.

- Schmitter P. C., Karl T. L., *What democracy is... and is not*, „Journal of Democracy”, 2 (3) 1991.
- Schmitter P. C., *Still the Century of Corporatism?*, „The Review of Politics”, 36 (1) 1974: <http://www.rochelleterman.com/ComparativeExam/sites/default/files/Bibliography%20and%20Summaries/Schmitter%201974.pdf>.
- Schmitz Ch., *Die politische Lage zur Jahresmitte 2016*, „Länderbericht”, 21.07.2016: <https://www.kas.de/pl/web/polen/laenderberichte/detail/-/content/wohin-steuert-polen->.
- Schmitz Ch., *Polen am Pranger?*, „Länderbericht”, 26.01.2016: <https://www.kas.de/pl/web/polen/laenderberichte/detail/-/content/polen-am-pranger->.
- Schneider-Deters W., *Civil Diplomacy. Politische Stiftungen in Ost- und Ostmitteleuropa*, „Osteuropa”, (8) 2005.
- Schulz Ch., *Zieht die Karawane weiter? Die deutsche Zivilgesellschaft und ihre Beziehungen zu Zentralamerika*, w: *Zentralamerika heute. Politik, Wirtschaft, Kultur*, red. S. Kurtenbach i in., (Vervuert) Frankfurt n. M. 2008.
- Schweiger Ch., *The „Reluctant Hegemon”: Germany in the EU’s Post-Crisis Constellation*, w: *The European Union in Crisis: Explorations in Representation and Democratic Legitimacy*, red. K. N. Demetriou, (Springer) Cham 2015.
- Signitzer B. H., Coombs T., *Public Relations and Public Diplomacy. Conceptual Convergences*, „Public Relations Review”, 18 (2) 1992.
- Skorupka A., *Demokratyzacja świata według Samuela Huntingtona*, „Rocznik Filozoficzny Ignatianum”, (2) 2016.
- Słobodzian B., *Zachodnioeuropejskie zapożyczenia w realizacji współczesnego systemu samorządu terytorialnego w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu”, (16) 2003.
- Smarz J., *Prawne aspekty lobbingu w procesach administracji publicznej*, „Rocznik Administracji Publicznej”, 2017.
- Sobczak B., *Telewizja jako narzędzie propagandy politycznej*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica”, (3) 2017.
- Speth R., *Arbeitgeberverbände: Interessenvertretung und Lobbying*, „WSI Mitteilungen”, (7) 2013.
- Speth R., Klein A., *Demokratische Grundwerte in der pluralisierten Gesellschaft. Zum Zusammenspiel von politischen Verfahren und bürgerschaftlichem Engagement*, w: *Werte in der politischen Bildung*, red. G. Breit, S. Schiele, (Wochenschau) Frankfurt n. M. 2000.
- Speth R., *Wie viel Lobbying verträgt die Demokratie?*, w: *Lobbying zwischen Eigeninteresse und Verantwortung*, red. R. Ritter, D. Feldmann, (Nomos) Baden-Baden 2005.
- Srokosz J., *Grupy nacisku i zjawisko lobbingu we współczesnych państwach*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie”, (1) 2007.
- Staak M., *Deutschland als Wirtschaftsmacht*, w: *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, red. S. Schmidt, G. Hellmann, R. Wolf, (VS Verlag) Wiesbaden 2013.
- Stabenow M., Schuller K., *EU-Gipfel in Brüssel. Polen gegen Polen*, „FAZ.NET”, 09.03.2017: https://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/zur-wiederwahl-des-eu-ratspraesidenten-14917373.html?printPagedArticle=true#pageIndex_2.

- Starmach K., *Rzecznictwo interesów w Unii Europejskiej, czyli lobbying jako pozatraktatowy partner w unijnym procesie decyzyjnym*, w: *Lizbońska Unia Europejska. Zagadnienia wybrane*, red. Jan Wiktor Tkaczyński, (UJ) Kraków 2013.
- Steinmeier F.-W., *Deutsche Außenpolitik – Arbeit für den Frieden in unruhigen Zeiten*, w: *Deutschlands neue Verantwortung: Die Zukunft der deutschen und europäischen Außen-, Entwicklungs- und Sicherheitspolitik*, red. W. Ischinger, D. Messner, (Econ) Berlin 2017.
- Stone D., *Global Policy and the Public Action of Private Philanthropy: The Open Society Foundation*, w: *Global Matters for Non-Governmental Public Action*, red. J. Howell, (Palgrave Macmillan) Basingstoke 2012.
- Strässer Ch., Meerkamp F., *Lobbying im parlamentarischen Bereich – Politiker im Lobbyfokus*, w: *Lobby Work: Interessenvertretung als Politikgestaltung*, red. R. Speth, A. Zimmer, (Springer VS) Wiesbaden 2010.
- Straßner A., *Begriffliche und theoretische Grundlagen*, w: M. Sebaldt, A. Straßner, *Verbände in der Bundesrepublik Deutschland. Eine Einführung*, (VS Verlag) Wiesbaden 2004.
- Struck P., *Demokratie braucht Demokraten – weltweit! (Friedrich Ebert)*, w: *Politik ist Dienst. Festschrift für Bernhard Vogel zum 80. Geburtstag*, red. H.-G. Pöttering, (Böhlau) Kolonia 2012.
- Sturm D. F., *Schröders deutscher Weg*, „Die Welt”, 06.08.2002: <https://www.welt.de/print-welt/article404934/Schroeders-deutscher-Weg.html>.
- Stürmer M., *Die Kritik an Berlin ist harsch – und leider berechtigt*, „Die Welt”, 27.08.2016: <https://www.welt.de/debatte/kommentare/article157878652/Die-Kritik-an-Berlin-ist-harsch-und-leider-berechtigt.html>.
- Sulowski S., *Próba interpretacji polskiej polityki zagranicznej po 1989 roku*, w: *Dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego w polityce zagranicznej*, red. A. Bieńczyk-Missala, R. Kuźniar, (Scholar) Warszawa 2020.
- Szczerek Z., *Trup między morzami*, „Polityka”, 3116 (26) 28.06.2017.
- Szmigielski A., *Prawa człowieka i demokracja w centrum działań zewnętrznych Unii Europejskiej. Dylematy prawne i polityczne*, „Przegląd Zachodni”, (1) 2016.
- Tewes H., *Die Regierung Buzek-Balcerowicz in Polen. Leistungen und Scheitern*, „Konrad-Adenauer-Stiftung Auslandsinformationen”, (11) 2000.
- Thesing J., *Die Konrad-Adenauer-Stiftung in der Welt. Der Beginn der Arbeit des Instituts für Internationale Solidarität*, „Historisch-Politische Mitteilungen”, 19 (1) 2012.
- Thesing J., *Die Konrad-Adenauer-Stiftung in Lateinamerika: 50 Jahre politische Zusammenarbeit*, w: *Internationale Parteienverbände und parteinahe Stiftungen in Lateinamerika*, red. D. Nolte, N. Werz, (Nomos) Baden-Baden 2014.
- Thimm J., *Auch ohne Trump wird vieles anders. Deutschland sollte seine Amerika-Politik strategischer ausrichten*, „SWP-Aktuell”, (64) 2016: https://www.swp-berlin.org/publications/products/aktuell/2016A64_tmm.pdf.
- Thomas C. S., Hrebennar R., *Interest groups in the States*, w: *Politics in the American States*, red. V. Gray, J. Herbert, R. Albritton, (Scott, Foresman) Glenview 1990.
- Thomas C. S., *Interest Groups, Lobbying and Lobbyists Across the Western World and Beyond*, Working Paper, (Foley Institute of Public Policy, Washington University, PAS – Political Advocacy Strategies) Waszyngton 2004.

- Thomas C. S., *Introduction: The Study of Interest Groups*, w: *Research Guide to U.S. and International Interest Groups*, red. tenże, (Praeger) Westport 2005.
- Torfin J., *Teoria rządzenia sieciowego: w stronę drugiej generacji*, „Zarządzanie Publiczne”, 13 (3) 2010.
- Trister S., *Investing in Freedom: Democracy Support in the U.S. Budget*, „Freedom House Policy Brief”, 22.07.2013: <https://freedomhouse.org/sites/default/files/Policy%20Brief%207-22-13%20Investing%20in%20Freedom%20Democracy%20Support%20in%20the%20U.S.%20Budget.pdf>.
- Trzecielińska-Polus A., *25 lat polityki zjednoczonych Niemiec wobec Polski*, w: *25 lat niemieckiego zjednoczenia. Bilans ćwierćwiecza*, red. J. Ciesielska-Klikowska, E. Kuczyński, (UŁ) Łódź 2017.
- Tsatsos D., *Die Finanzierung Politischer Parteien – Bundesrepublik Deutschland*, „Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht”, (26) 1966: https://www.zaoerv.de/26_1966/26_1966_2_b_371_389.pdf.
- Tusinski-Berg K., *Finding Connections between Lobbying, Public Relations and Advocacy*, „Public Relations Journal”, 3 (3) 2009: https://epublications.marquette.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1081&context=comm_fac.
- TVP, *Magazyn Śledczy Anity Gargas*, 10.05.2017: <https://vod.tvp.pl/informacje-i-publicystyka,205/magazyn-sledczy-anity-gargas-odcinki,275024/odcinek-30,S01E30,349657>.
- Uertz R., *Das „C“ in der Christlichen Demokratie. Eine ideengeschichtliche Betrachtung der CDU-Grundsatzprogrammatik*, „Die Politische Meinung”, (505) 2011.
- Uertz R., *Die Bedeutung des christlichen Menschenbildes und christlicher Wertauffassung in der Parteipolitik*, w: *Politik und Christentum – Kohärenzen und Differenzen: Eine russisch-deutsche Sicht auf die Geschichte des 20. Jahrhunderts*, red. Ch. Böhr, C. Crawford, L. Hoffmann, (Springer VS) Wiesbaden 2019.
- Urigüen López de Sandalio N., *Von der „traditionellen Freundschaft“ zur „notwendigen Nähe“ – Entwicklung der Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland gegenüber Spanien (1949-1979)*, „Historisch-Politische Mitteilungen”, (20) 2013.
- Verbände und Staat. Vom Pluralismus zum Korporatismus*, red. U. von Alemann, R. G. Heinze, (Westdeutscher V.) Opladen 1979.
- Vetter R., *Die Verschärfung der politischen Rhetorik in der Öffentlichkeit*, „Polen Analysen”, (296) 2022: <https://www.laender-analysen.de/polen-analysen/296/PolenAnalysen296.pdf>.
- Viergegge H. von, „Globalzuschüsse“ für die parteinahen Stiftungen: *Parteienfinanzierung auf Umwegen?*, „Zeitschrift für Parlamentsfragen”, 8 (1) 1977.
- Viergegge H. von, *Die Parteistiftungen: Ihre Rolle im politischen System*, w: *Parteienfinanzierung und politischer Wettbewerb*, red. G. Wewer, (Westdeutscher) Opladen 1990.
- Vilatella J. G., *Die verlorene Ehre des Helmut Kohl. Die Wahrheit der korrumpierten Politiker: Demokratie ist teuer*, „Süddeutsche Zeitung”, 03.03.2000.
- Vogel B., *Das allgemeine Beste. Ein neues Dokument über den Gemeinwohlbegriff*, „Die Politische Meinung”, (521) 2013.
- Vogel B., *Polen und Russland, unsere Nachbarn im Osten – heute Partner – Freunde?*, „OST-WEST. Europäische Perspektiven”, (1) 2001: <https://www.owep.de/artikel/852-polen-und-russland-unsere-nachbarn-im-osten-heute-partner-freunde>.

Vogel B., *Przemówienie jubileuszowe prof. Bernharda Vogla. 1989-2009: Chrześcijańsko-demokratyczne odpowiedzi na wyzwania nowych czasów*, (KAS) Warszawa 2009: <https://www.kas.de/pl/web/polen/veranstaltungsberichte/detail/-/content/jubilaeumsrede-prof.-bernhard-vogel>.

Vogel B., *Umbruch und Aufbruch. 1989-2009: Christdemokratische Antworten auf die Herausforderungen der Zeit*, przemówienie z okazji 20-lecia Fundacji Konrada Adenauera w Polsce wygłoszone w Warszawie 14 listopada 2009 r.: https://www.kas.de/documents/252038/253252/7_dokument_dok_pdf_18326_8.pdf/7f60f3f6-0a19-615b-f820-41d299c70b8f?version=1.0&t=1539661595674.

Wagner Ch., *Die offiziöse Außen- und Entwicklungspolitik der deutschen politischen Stiftungen in Lateinamerika*, w: *Deutschland – Lateinamerika: Geschichte, Gegenwart und Perspektiven*, red. M. Mols, Ch. Wagner, (Verveuter) Frankfurt n. M. 1994.

Wahl J., *Gemeinsam wohnen im europäischen Haus*, „Christ und Welt. Rheinischer Merkur”, (46) 17.11.1989.

Waszak M., *Fundacje polityczne na Węgrzech. Kontrowersje i dylematy*, raport projektu Instytutu Spraw Publicznych, (ISP) Warszawa 2010: https://www.academia.edu/38357946/Fundacje_polityczne_na_W%C4%99grzech.pdf.

Wehrmann I., *Lobbying in Deutschland – Begriff und Trends*, w: *Lobbying. Strukturen. Akteure. Strategien*, red. R. Kleinfeld, A. Zimmer, U. Willems, (VS Verlag) Wiesbaden 2007.

Weller Ch., *Bundesministerien*, w: *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, red. S. Schmidt, G. Hellmann, R. Wolf, (VS Verlag) Wiesbaden 2013.

Wendt A., *Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics*, „International Organization”, 46 (2) 1992.

Wendt A., *Collective Identity Formation and the International State*, „American Political Science Review”, 88 (2) 1994.

Węc J. J., *Relacje polsko-niemieckie w Unii Europejskiej i NATO na początku XXI w. Próba bilansu*, „Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne”, (23) 2015.

Węc J., *Niemcy wobec kryzysu migracyjnego w unii Europejskiej 2011-2015*, „Politeja”, (4) 2017.

Wilk A., *Eksport demokracji? To możliwe, ale nie siłą*, „GazetaPrawna.pl”, 28.07.2015: <http://www.gazetaprawna.pl/artykuly/885474,eksport-demokracji-to-mozliwe-ale-nie-sila.html>.

Winter T. von, *Vom Korporatismus zum Lobbyismus*, „Forschungsjournal Neue Soziale Bewegung”, 16 (3) 2003.

Wissenschaftliche Dienste, *Internationaler Vergleich von Lobbyistenregistern*, WD 3-3000-252/08, (Deutscher Bundestag) Bonn 2008: <https://www.bundestag.de/blob/412418/f0db72d3e2f6c7b651aadd0751b4541d/wd-3-252-08-pdf-data.pdf>.

Wissenschaftliche Dienste, *Regelung von Interessenvertretung („Lobbying“) in Deutschland, im Ausland und nach internationalen Standards*, WD 3-3000-204/17, (Deutscher Bundestag) Berlin 2017: <https://www.bundestag.de/blob/535020/c7814ef1d4e163408d44b20e09fbd350/wd-3-204-17-pdf-data.pdf>.

Wissenschaftliche Dienste, *Zur Finanzierung parteinaher politischer Stiftungen*, WD 3-3000-194/21, (Deutscher Bundestag) Berlin 2021:

<https://www.bundestag.de/resource/blob/880176/aacae18e504e6f8f29d578e2b3527f00/WD-3-194-21-pdf-data.pdf>.

Wiśniewski B., *Teoria demokratycznego pokoju*, w: *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*, red. R. Zięba, S. Bieleń, J. Zając, (UW) Warszawa 2015.

Włodkowska-Bagan A., *Zaufanie w stosunkach międzynarodowych – theoria et praxis*, „Stosunki Międzynarodowe”, 52 (3) 2016.

Wolkenstein F., *Populismus und Volkssouveränität*, w: *Populismus – Aufklärung – Demokratie*, red. R. Mayer, A. Schäfer, (Nomos) Baden-Baden 2019.

Woyke W., *Germany and the EU-Eastern Enlargement*, w: *Disintegration and Integration in East-Central Europe*, red. W. Loth, N. Păun, (Nomos) Baden-Baden 2014.

Wroczyński K., *Demokracja i prawa człowieka*, w: *U źródeł tożsamości kultury europejskiej*, red. T. Rakowski, (KUL) Lublin 1995.

Yoho J., *The evolution of a better definition of “interest group” and its synonyms*, „The Social Science Journal”, 35 (20) 1998.

Zaczek D., *PO złożyła projekt zmiany ustawy o fundacjach politycznych*, „Polskie Radio”, 05.03.2012: <https://www.polskieradio.pl/51/637/artykul/555175,po-zlozyla-projekt-zmiany-ustawy-o-fundacjach-politycznych>.

Zając J., *Środki i metody polityki zagranicznej państwa*, w: *Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa*, red. R. Zięba, (Marszałek) Toruń 2009.

Zandt F., *Parteinaher Stiftungen. 644 Millionen Euro für politische Bildung, Stipendien und Co.*, „Statista”, 26.10.2022: <https://de.statista.com/infografik/28557/zuwendungen-fuer-parteinaher-stiftungen-durch-bund-und-laender-im-kalenderjahr-2020/>.

Ziemer K., *Wejście AfD do Bundestagu – cezura w powojennej historii Niemiec*, „Studia Politologiczne”, (47) 2018.

Zięba A., *Niemcy – mocarstwo cywilne*, w: *Polityka zagraniczna. Aktorzy, potencjały, strategie*, red. T. Łoś-Nowak, (Poltex) Warszawa 2011.

Zięba R., *Promocja demokracji przez Zachód we wschodniej części Europy w XXI wieku*, „Rocznik Integracji Europejskiej”, (11) 2017.

Ziętara W., *Niemieckie fundacje polityczne. Geneza, finanse, struktury*, w: *Think tanki i fundacje polityczne. Wybrane problemy*, red. tenże, (UMCS) Lublin 2017.

Zimmermann R., *Demokratie braucht Demokraten. Die Studienförderung der Friedrich-Ebert-Stiftung von 1925 bis 1933*, w: *„Demokratie braucht Demokraten“. Studienförderung als gesellschaftspolitische Aufgabe*, red. H. Hättich, (FES) Bonn 2015: <http://library.fes.de/pdf-files/studienfoerderung/11210.pdf>.

Zöllner O., *German Public Diplomacy. The Dialogue of Cultures*, w: *Routledge Handbook of Public Diplomacy*, red. N. Snow, P. M. Taylor, (Routledge) Nowy Jork 2009.

Zürn M., *Konfliktlinien nach dem Ende des Ost-West-Gegensatzes – global handeln, lokal kämpfen*, w: *Politische Theorien in der Ära der Transformation. Politische Vierteljahresschrift Sonderhefte. Band 26*, red. K. von Beyme, C. Offe, (Westdeutscher V.) Opladen 1996.

Żukowska-Gardzińska D., *Na rzecz człowieka – personalistyczne aspekty myśli Jana Pawła II*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio”, 4 (48) 2021.

Żurawik A., „*Interes publiczny*”, „*interes społeczny*” i „*interes społecznie uzasadniony*”. *Próba dookreślenia pojęć*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 75 (2) 2003.

Żurawski vel Grajewski P., *Polska wobec przywództwa Niemiec w Unii Europejskiej*, „Przegląd Zachodni”, (1) 2014.

Żurek R., „*Wir gewähren Vergebung und bitten um Vergebung*“. *Die Rolle der katholischen und evangelischen Kirche im Prozess der deutsch-polnischen Aussöhnung*, w: *(Un)versöhnt? Gedanken über die deutsch-polnischen Beziehungen nach 1945*, red. T. Skonieczny, (Fundacja Krzyżowa) Wrocław 2019.

Żurek R., *Europäische Dimension der deutsch-polnischen Versöhnung*, „OST-WEST. Europäische Perspektiven”, (2) 2018: <https://www.owep.de/artikel/1180-europaeische-dimension-deutsch-polnischen-versoehnung>.

Strony internetowe

„Liberal. Das Magazin für die Freiheit”: <https://liberal-magazin.de/>.

4liberty.eu, *About Us*: <http://4liberty.eu/about-us/>.

Auswärtiges Amt, *Außenpolitik strategisch kommunizieren – Werte und Interessen gezielter vermitteln*: <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/themen/-/2089138>.

Bundesministerium der Justiz, *Europa und internationale Zusammenarbeit. Die Deutsche Stiftung für internationale rechtliche Zusammenarbeit e.V.*: http://www.bmjust.de/DE/Themen/EuropaUndInternationaleZusammenarbeit/DeutscheStiftungRechtlicheZusammenarbeit/DeutscheStiftungRechtlicheZusammenarbeit_node.html.

Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung, *Rückblick und Ausblick. Die Geschichte des Ministeriums*: <https://www.bmz.de/de/ministerium/geschichte>.

Centrum Myśli Jana Pawła II, *Ekonomia współpracy*: <https://www.centrumjp2.pl/28529/>.

Centrum Myśli Jana Pawła II, *Publikacja John Paul II Memorial Lectures*: <https://www.centrumjp2.pl/12627/>.

Das Liberale Institut: <https://www.freiheit.org/de/das-liberale-institut>.

Deutsche Auslandshandelskammern: <https://www.ahk.de/>.

Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit, *Auftraggeber*: <https://www.giz.de/de/html/auftraggeber.html>.

Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit, *Unser Geschäftsjahr 2018*: <https://berichterstattung.giz.de/2018/menschen-zahlen-strukturen/unser-geschaeftsjahr-2018/index.html>.

Deutsche Vertretungen in Polen, *Deutschland und Polen*: <https://polen.diplo.de/pl-de/02-themen/deutschland-polen>.

Deutscher Bundestag, *Namentliche Abstimmungen zu Atomausstieg und Energiewende am 30. Juni 2011*: <https://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2011/abstimmung-250082>.

Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, *News*: <http://alt.haus.pl/de/news-592.html>.

European Academy of Diplomacy, *About the Program*: <https://diplomats.pl/about-the-program/>.

European Partnership for Democracy: <https://epd.eu/>.

European People's Party, *EPP Statement on Fidesz*, 03.03.2021: <https://www.epp.eu/news/epp-statement-on-fidesz>.

Forum Dialog plus: <https://www.youtube.com/c/forumdialogplus>.

Foundation for a Civic Hungary: <http://www.szpma.hu/english/>.

Foundation for Analysis and Social Studies: <https://faes.org/>.

Friedrich-Ebert-Stiftung, *Geschichte der Friedrich-Ebert-Stiftung*: <https://www.fes.de/stiftung/geschichte>.

Friedrich-Ebert-Stiftung, *Organigramm & Gremien*: <https://www.fes.de/index.php?eID=dumpFile&t=f&f=63939&token=42f38c8bd587691aef01519af909bdeb5f4209fc>.

Friedrich-Ebert-Stiftung. China, *The work of FES in China*: <http://www.fes-china.org/en/about-en.html>.

Friedrich-Ebert-Stiftung. EU Office: <https://brussels.fes.de/about/eu-office>.

Friedrich-Ebert-Stiftung. Polska, *Partnerzy*: <https://polska.fes.de/pl/partnerzy>.

Friedrich-Ebert-Stiftung. Polska, *Tematyka, którą się zajmujemy*: <https://polska.fes.de/pl/o-nas/fes-warszawie>.

Friedrich-Ebert-Stiftung: <https://www.fes.de/>.

Friedrich-Naumann-Stiftung, *Internationale Politik. Standorte*: <https://www.freiheit.org/de/thema/internationale-politik>.

Friedrich-Naumann-Stiftung. Prag, *Über uns – Prag*: <https://www.freiheit.org/de/mitteleuropa-und-baltische-laender/focus/ueber-uns-prag>.

Friedrich-Naumann-Stiftung: <https://www.freiheit.org/>.

Friedrich-Nauman-Stiftung. Prag: <https://www.freiheit.org/de/mitteleuropa-und-baltische-staaten>.

Fundacja Batorego, *Nasi darczyńcy*: <https://www.batory.org.pl/o-nas/darczyncy/>.

Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit, *Über die GIZ*: <https://www.giz.de/de/html/index.html>.

Goethe-Institut, *Standorte*: <https://www.goethe.de/de/wwt.html>.

Hanns-Seidel-Stiftung, *Geschichte*: <https://www.hss.de/ueber-uns/geschichte/>.

Hanns-Seidel-Stiftung. Europa-Büro Brüssel: <https://www.hss.de/ueber-uns/standorte/bruessel/>.

Hanns-Seidel-Stiftung. Slowakei: <https://www.hss.de/weltweit-aktiv/europa/slowakische-republik/>.

Hanns-Seidel-Stiftung. Ungarn: <https://www.hss.de/weltweit-aktiv/europa/ungarn/>.

Hanns-Seidel-Stiftung: <https://www.hss.de/>.

Heinrich-Böll-Stiftung, *Archiv Grünes Gedächtnis*: <https://www.boell.de/de/stiftung/archiv-gruenes-gedaechtnis>.

Heinrich-Böll-Stiftung, *Die grüne politische Stiftung*: <https://www.boell.de/de/geschichte-der-stiftung>.

Heinrich-Böll-Stiftung, *Grüne Akademie*: <https://www.boell.de/de/stiftung/gruene-akademie>.

Heinrich-Böll-Stiftung, *Gunda-Werner-Institut. Feminismus und Geschlechtsdemokratie*: <https://www.gwi-boell.de/de>.

Heinrich-Böll-Stiftung, *Organisationsplan der Heinrich-Böll-Stiftung*:
https://www.boell.de/sites/default/files/2020-07/Organigramm-HBS-Maerz-2020.pdf?dimension1=division_grem.

Heinrich-Böll-Stiftung. Brussels Office: <https://eu.boell.org/en>.

Heinrich-Böll-Stiftung. Büro Warschau – Polen: <https://www.boell.de/de/2014/01/10/buero-mittelosteuroopa-warschau>.

Heinrich-Böll-Stiftung. Prague, *Who we are*: <https://cz.boell.org/en/about-us>.

Heinrich-Böll-Stiftung. Warszawa, *Energiewende z perspektywy Polski*:
<https://pl.boell.org/pl/2013/06/07/energiewende-z-perspektywy-polski>.

Heinrich-Böll-Stiftung. Washington DC: <https://us.boell.org/>.

Heinrich-Böll-Stiftung: <https://www.boell.de/>.

Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, *O Instytucie*: <http://www.ibngr.pl/O-Instytucie>.

Instytut Pamięci Narodowej, *Wystawy. Polacy i Niemcy przeciwko komunistycznej dyktaturze*:
<https://ipn.gov.pl/pl/edukacja-1/wystawy/13698,Polacy-i-Niemcy-przeciwko-komunistycznej-dyktaturze.html>.

Instytut Sobieskiego, *Misja*: <https://sobieski.org.pl/o-instytucie/>.

Instytut Zachodni, *Aktualności. Konferencja pt. „Przywództwo Niemiec w Europie – polskie oczekiwania, obawy i potrzeby”*: <https://iz.poznan.pl/aktualnosci/wydarzenia/konferencja-pt-przywodztwo-niemiec-w-europie-polskie-oczekiwania-obawy-i-potrzeby>.

International Republican Institute: <https://www.iri.org/>.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Chronik Bildungszentrum Schloss Eichholz*:
<https://www.kas.de/pl/chronik-bildungszentrum-schloss-eichholz>.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Die Europäische und Internationale Zusammenarbeit der Konrad-Adenauer-Stiftung*, (KAS) Berlin 2023:
<https://www.kas.de/documents/262983/23567308/230307+Vorstellung+EIZ.pdf/19a22da7-ea41-e3e5-42a9-51b8530529a9?version=1.0&t=1680081868486>.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Eine kleine Geschichte der Konrad-Adenauer-Stiftung*:
<https://www.kas.de/de/geschichte>.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Europa und Internationales*: <https://www.kas.de/de/europa-und-internationales>.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Europäische und Internationale Zusammenarbeit. Asien und Pazifik*:
<https://www.kas.de/de/web/europaeische-und-internationale-zusammenarbeit/asien-und-pazifik>.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Geschichte der CDU*: <https://www.kas.de/de/web/geschichte-der-cdu/grundsatzprogramme>.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Geschichte*: <https://www.kas.de/pl/geschichte>.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Kuratorium*: <https://www.kas.de/pl/kuratorium>.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Mitgliederversammlung*: <https://www.kas.de/pl/mitgliederversammlung>.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Organigramm der Konrad-Adenauer-Stiftung*:
<https://www.kas.de/documents/252038/9746543/Organigramm+und+Struktur+der+Konrad-Adenauer-Stiftung.pdf/84bfcea3-ceed-cd60-fd8c-365c472a2f64?version=1.20&t=1678105600481>.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Organisation*: <https://www.kas.de/de/organisation>.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Personen und Strukturen*: <https://www.kas.de/pl/personen-und-strukturen>.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Unsere Auslandsbüros – ein weltweites Netzwerk für Demokratie*: <https://www.kas.de/de/web/europaeische-und-internationale-zusammenarbeit/ueber-uns>.

Konrad-Adenauer-Stiftung, *Vorstand*: <https://www.kas.de/pl/vorstand>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Auslandsbüro Belarus: <https://www.kas.de/de/web/belarus>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Auslandsbüro China, *Das Länderprogramm der Konrad-Adenauer-Stiftung in China*: <https://www.kas.de/de/web/china/ueber-uns>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Auslandsbüro Tschechische Republik, *Partner*: <https://www.kas.de/de/web/tschechien/partner>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Auslandsbüro Tschechische Republik, *Über uns*: <https://www.kas.de/de/web/tschechien/ueber-uns>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Auslandsbüro Ungarn, *Partner*: <https://www.kas.de/de/web/ungarn/partner>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Auslandsbüro Ungarn, *Unsere Aktivitäten*: <https://www.kas.de/de/web/ungarn/unsere-aktivitaeten-in-ungarn>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Auslandsbüro Washington DC, *Über uns*: <https://www.kas.de/de/web/usa/ueber-uns>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Auslandsbüro Washington DC: <https://www.kas.de/de/web/usa/home>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Europabüro Brüssel: <https://www.kas.de/de/web/bruessel/ueber-uns>.

Konrad-Adenauer-Stiftung. Verbindungsbüro Slowakei, *Partner*: <https://www.kas.de/de/web/slowakei/partner>.

Konrad-Adenauer-Stiftung: <https://www.kas.de/>.

National Democratic Institute: <https://www.ndi.org/>.

Netherlands Institute for Multiparty Democracy: <https://nimd.org/>.

Niemiecki Instytut Historyczny w Warszawie, *Zadania Instytutu*: <https://www.dhi.waw.pl/pl/instytut/zadania-instytutu.html>.

Oficjalna strona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, *Udział Prezydenta RP w konferencji „Oczekiwania wobec Europy”*, 04.03.2004: <https://www.prezydent.pl/archiwalne-aktualnosci/aktualnosci-rok-2004/udzial-prezydenta-rp-w-konferencji-oczekiwania-wobec-europy,29387,archive>.

Organisation for Economic Cooperation and Development, *History of DAC. Lists of aid recipient countries*: <http://www.oecd.org/dac/stats/historyofdaclistsofaidrecipientcountries.htm>.

Organisation for Economic Co-operation and Development, *Official Development Assistance, Final data 2021*: <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-standards/official-development-assistance.htm>.

Ośrodek Badań nad Migracjami UW, *Cudzoziemcy – Warszawiacy. Przegląd aktorów, działań i wyzwań w krajobrazie integracyjnym Warszawy*: <https://www.migracje.uw.edu.pl/publikacje/cudzoziemcy-warszawiacy-przeglad-aktorow-dzialan-i-wyzwan-w-krajobrazie-integracyjnym-warszawy/>.

Parlament Europejski, *Bardziej przejrzysty lobbying w UE*: <http://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/eu-affairs/20180108STO91215/infografika-bardziej-przejrzysty-lobbying-w-ue>.

Polin. Wirtualny Sztetl: <https://sztetl.org.pl/pl/o-projekcie>.

Polsko-Niemiecka Izba Przemysłowo-Handlowa, *O AHK Polska*: <https://ahk.pl/pl/meta-navigation/onas/>.

Polsko-Niemiecka Współpraca Młodzieży: <https://www.pnwm.org/>.

Rosa-Luxemburg-Stiftung, *Mehr über uns*: <https://www.rosalux.de/stiftung/mehr-ueber-uns>.

Rosa-Luxemburg-Stiftung, *Zentrum für Internationalen Dialog*: <https://www.rosalux.de/stiftung/zid>.

Rosa-Luxemburg-Stiftung. Büro Brüssel: <https://www.rosalux.eu/de/topic/1580.aufgaben-und-arbeit.html>.

Rosa-Luxemburg-Stiftung. Regionalbüro Polen und Baltische Staaten: <https://www.rosalux.de/stiftung/zid/europa/polen-und-baltische-staaten>.

Rosa-Luxemburg-Stiftung: <https://www.rosalux.de/>.

Stiftung Wissenschaft und Politik, *Finanzierung der SWP*: <https://www.swp-berlin.org/ueber-uns/finanzierung/>.

U.S. Department of State, *Diplomatic Corps Order of Precedence and Dates of Presentation of Credentials*: <https://www.state.gov/s/cpr/credentials/index.htm>.

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Interdyscyplinarna Sieć Badań nad Migracją, *PECSA International Conference “Connecting the European Union of Shared Aims, Freedoms, Values and Responsibilities”*: <https://migracje.uksw.edu.pl/node/153>.

Warsztat Innowacji Społecznych, *Sprawozdania*: <http://warsztat.org.pl/sprawozdania/>.

Westminster Foundation for Democracy: <https://www.wfd.org/>.

Inne

Auswärtiges Amt, *Das Auswärtige Amt im Überblick*, (AA) Berlin 2018.

Bertelsmann Transformation Index, *BTI 2006-2022 results*: <https://bti-project.org/en/index/political-transformation>.

Duda A., *Wystąpienie Prezydenta RP Andrzeja Dudy podczas Dubrovnik Forum 2016*, (Kancelaria Prezydenta RP) 25.08.2016: <http://www.prezydent.pl/aktualnosci/wypowiedzi-prezydenta-rp/wystapienia/art,69,wystapienie-prezydenta-rp-pana-andrzeja-dudy-podczas-dubrovnik-forum-2016.html>.

McGann J. G., *2019 Global Go To Think Tank Index Report*, (University of Pennsylvania) Filadelfia 2020: https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1018&context=think_tanks.

Organisation for Economic Co-operation and Development, *Lobbying, Governments and Public Trust*. vol. 3: *Implementing the OECD Principles for Transparency and Integrity in Lobbying*, (OECD) 2014.

Rau J., *Ansprache bei der Konferenz aus Anlass des vierzigjährigen Jubiläums der internationalen Arbeit der Konrad-Adenauer-Stiftung „Demokratie weltweit fördern – ein Auftrag an uns alle“*,

24.07.2002: https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Johannes-Rau/Reden/2002/07/20020724_Reede.html.

Stowarzyszenie Miłość Nie Wyklucza, *Strategia wprowadzenia równości małżeńskiej w Polsce na lata 2016-2025*, (Miłość Nie Wyklucza) Warszawa 2016:
<https://mnw.org.pl/app/uploads/2017/08/Strategia-rownosci-malzenskiej.pdf>.

Wspieranie, w: *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, (PWN), wersja online:
<http://sjp.pwn.pl/szukaj/wspieranie.html>.

Spis tabel

Tabela 1. Podział środków w ramach dotacji instytucjonalnych (Globalzuschüsse) według federalnej ustawy budżetowej na rok 2020.....	53
Tabela 2. Klasyfikacja obszarów, celów i instrumentów wspierania demokracji Thomasa Carothersa	79
Tabela 3. Liczba biur zagranicznych niemieckich fundacji politycznych (stan na 2019-2020 r.)	144
Tabela 4. Programy operacyjne FES	155
Tabela 5. Programy operacyjne FNS	155
Tabela 6. Programy operacyjne HHS	156
Tabela 7. Programy operacyjne HBS	156
Tabela 8. Programy operacyjne KAS	156
Tabela 9. Programy operacyjne RLS	156
Tabela 10. Liczba projektów KAS według celów 2012-2019	248

Spis rysunków

Rysunek 1. Ogólny schemat organizacyjny niemieckich fundacji politycznych	46
Rysunek 2. Sześciokąt wspierania demokracji Sandschneidera.....	61
Rysunek 3. Fazy demokratycznej transformacji reżimu autorytarnego	71